

GRÓF TISZA ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI

AZ ORSZÁGOS TISZA ISTVÁN EMLÉK-BIZOTTSÁG
KEZDEMÉNYEZÉSÉRE ÉS TÁMOGATÁSAVAL

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

4. SOROZAT

ÖTÖDIK KÖTET

I. GRÓF TISZA ISTVÁN LEVELE 1914 JÚLIUS 21-RŐL
II. 1916 FEBRUÁR-NOVEMBER HAVÁBAN ÍRT LEVELEK, TÁVIRATOK,
TÁVBESZÉLŐN KÜLDÖTT ÜZENETEK ÉS EGYES ELŐTERJESZTÉSEK

BUDAPEST, 1933
FRAN K LIN-TÁRSULAT

MAGYAK IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

MEGJEGYZÉSEK.

Gróf Tisza István az Összes Munkák II-V. kötetében közzétett leveleket, táviratokat, távbeszélőn küldött üzeneteket, egyes előterjesztéseket és a hírlapoknak címzett közléseket 1914. január 1-től 1917. június 17-ig kivétel nélkül dr. Keblovsky Lajos miniszteri titkárnak, aki mind magyar, mind német nyelven kiváló gyorsíró volt, tollbmondta. A Stenogramm alapján dr. Keblovsky Lajos még azon a napon írógépbe diktálta az anyagot Bauer Erzsébet írógépkezelőnek. Az írógépen többnyire két példány (t. i. a tisztázott kiadvány és a miniszterelnök irattára számára készült másodpéldány), kivételesen egyes levelekről több példány is készült.

Egyes levelek, illetőleg táviratok fogalmazványa gróf Tisza István sajátkezü írása. Ezeknél ez a tény jegyzetben felemlítettet. Ilyen esetben a másolatot az eredetiről dr. Keblovsky Lajos, illetőleg dr. Latinovits Endre min. titkárok, egyes esetekben a miniszterelnök felkérésére gróf Tisza Istvánné készítették.

A II-V. kötetben felveitt levelek, táviratok stb. az özv. gróf Tisza Istvánné úrnő által Gesztről 1921-ben, a M. Tud. Akadémiának közlés végett két nagy ládában rendezetlenül megküldött iratok alapján közöltetnek.

A leveleket a keltezés sorrendjében kellett felvenni. Tárgy szerint sok levelet összefoglalni azért nehéz, mert egyrészt némely kérdésekben (pl. a külpolitikai viszony fejlődése Romániával, az élélmezési ügyek tárgyalása az osztrák kormányval stb.) a level-es táviratváltás évek sorára terjed ki, és így három vagy még több kötetbe tartozó anyagot kellett volna különválasztva közölni, holott ezek a levelek a megírásuk hónapjában tollbmondott más levelekkel, pl. ugyanakkor a magyar kormány tagjaihoz, a főispánokhoz, a kormánybiztosokhoz írt levelekkel szoros összefüggésben vannak, másrészt igen sok levél több, egymással össze nem függő

tárgyra vonatkozik és a külön tárgyaknak szétválasztása keresztül-vihetetlen.

Kivételesen összefoglalva közöltettek azok a levelek, amelyek egy-egy nagyobb kérdést tárgyalnak, pl. a magyarországi román nemzetiségű vezérférfikkal folytatott tárgyalásokat, a címer- és zászlókérdés szabályozását, a Szerbiában katonailag megszállott területeken a polgári igazgatás szervezését (1501-1501/o.), a ki-egyezési tárgyalásokat Ausztriával, Ausztria-Magyarország viszonyát Romániához, a román támadás előzményeit (1686-1686/t) és az ellenzék ú. n. «bizalmi tanácsá»-nak tájékoztatását a külügyi helyzetről stb.

Ilyen összefoglalás esetén viszont nem volt elkerülhető, hogy egyik-másik levélben más tárgyra vonatkozó bekezdések is foglaltatnak.

BETÜBENDES NÉY– ÉS TÁBGYMUTATÓ «A LEVELEK» V. KÖTETÉHEZ.

- Ackermann amerikai hírlapíró 1645.
- Adler, a Bankverein igazgatójának befolyása a keleti vasutak ügyében 1523.
- Adójavaslatok módosítása 1675.
- Ajánló sorok egy tanító érdekében 1666/a-b.
- Albán igazgatások híre Bécsben 1588/c.
- Albánia jövő kialakulása (etnográfiai alapon) 1588/c.
- Albániában maláriaveszedelem katonáinkra 1559.
- Albert Terézia 1591/a.
- Alföldi élelmészeti nehézségek 1670, 1748.
- magyar nép politikai hangulatának változása 1655.
- Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület 1671.
- -nél rendetlenségek megtorlása 1671.
- Alföldi termés 1670, 1748.
- Alkalmazottak érdekében írt levelek 1591/a-c, 1640/c.
- Almásy László o. k. 1740.
- Ambrózy Gyula gr., a Főrendiház tagja 1675, 1699.
- Amerika hangulata a tengeralattjáró háború miatt 1540, 1541.
- Amerikai ügyek 1540, 1541.
- magyarok visszavándorlásának előmozdítása 1606.
- Andrássy Gyula gr. o. k. 1646, 1646/a, c, d, f, g, 1663, 1672, 1672/a, b, e, f, g, i, j, 1681/b, 1682, 1682/c, 1691, 1692/b, 1695/c és melléklete, 1714/c, 1761.
- Andrássy Gyula gr. interpellációja 1672 és 1672/a.
- Sándor gr., a Főrendiház tagja 1504.
- Angheliescu román közmunkaügyi miniszter 1686/1.
- Anglia ajánlatokat ohajt tenni Romániának 1686/e.
- A. O. K. = Armeeoberkommando (Hadseregfőparancsnokság) 1501/a, b, c, d, e, g, 1651/b.
- egyik hadparancsa 1643/a-b.
- panasza a magyar cenzúrai hatóságok működése ellen 1651/b.
- tervei a szerbiai megszállott területekre vonatkozólag 1501/a-g.
- Apponyi Albert gr. o. k. 1642/b, 1646, 1646/a-g, 1672, 1672/a, 1682, 1682/c, 1689, 1701/a-c, 1714/a, b, c, e, 1749.
- üdvözlése születésnapja alkalmából 1642/b ut. bek. 199. 1.
- Aradi repülőtér vasúti összeköttetése 1656.
- Aratási nehézségek leküzdése 1653/a, b.
- eredmények (1916-ban) 1670.
- Aránytalanság a gabonaellátásban Magyarország terhére a közös hadsereg osztrák-magyar létszámát tekintve 1524/a, 1524/c.
- Armee Zeitung (Danzer's) cikke a magyarság ellen 1651/a-b.
- Arz Artúr, gyalogsági tábornok, hadseregparancsnok 1686.
- Attems-Heiligenkreuz Marius gr. b. t. t.-nak 1510.
- Augusztal-apal 1669.

- Ausgleichsverhandlungen 1. Kiegyezési tárgyalások Ausztriával.
- Ausztriai nemzetiségek hősies magatartásának tárgyalása a magyar lapokban 1651/b.
- Ausztria-Magyarország viszonya Bómániához 1686/a-t.
- Ausztriába élelmiszerek szállítása 1568.
- Ausztria élelmezése 1505/a-b, 1524/a, 1524/b, 1610, 1619, 1670, 1697/a, b és c, 1723/a-b.
- Ausztriának élelmicikkekből a magyar kormány a lehető legnagyobb mennyiséget engedi át 1670. (230. 1.)
- Ausztriai közéletkezési nehézségek 1610.
- Ausztriában tervezett katonai létesítmények 1743.
- Ausztriával kiegyezési tárgyalások 1. Kiegyezési tárgyalások.
- Avramescu Pachomius (románajkú alibunári kir. közjegyző) 1722.
- Állattenyésztés nehézségei 1916 nyarán 1670.
- veszélyeztetése erőtakarmány elvonása által 1670.
- Általános Fogyasztási Szövetkezet árai túlmagasak 1502/a.
- Árdragító visszaélések büntetése 1514.
- Ármaximálás a tavaszi gabonaneműeknél 1530.
- Baán Endre főispán (Sopron) 1707.
- ifj. Badicsné (biha^megyei községi lakos) 1591/b.
- Baernreither volt osztrák miniszter egy osztrák hadi jótékony sági bizottság beszámolóját megküldi T. L.-nak 1634.
- Bagdi Gergely (geszti születésű hadifogoly) 1640/b.
- Bajkó Gyula (gyergyóditrói menekült) 1708/O.
- Bajtársi Szövetség 1665.
- Balázs Elekné 1552.
- Balázs Károlyné 1552.
- Balkánon harceteri helyzet 1916. máro. közepén 1565.
- Balkánon kifejtenő közgazdasági akció 1532.
- Balogh Jenő igazságügyminiszter 1519, 1542, 1725, 1749.
- Balogh Mihály geszti népfelkelő 1640/1.
- Bardolff Károly báró, a 2. hadsereg vezérkari főnöke
- kineveztetésének terve Károly főherceg trónörökös udvartartásához 1608.
- Baross János o. képviselő felszólítása összeférhetetlenség miatt a munkapártból kilépésre 1508.
- Gyula o. k. 1730/b.
- Bartal Aurél főispánnak 1509/c, 1653/a.
- Aurélné 1590/b.
- Bartos Adorján (főszolgabíró Bihar m.) 1591/g.
- Battenberg Sándor bolgár fejedelem 1693.
- Bánffy József Csanád megye árvaszéki ülnöke 1631.
- Miklós gr. o. k. Konstantinápolyban 1543.
- Bárczy István polgármesternek 1549.
- Báthory László (kisnyégerfalvi kántortanító) 1666/a-b.
- Batthyány Tivadar gr. o. k. 1714/c.
- Beck ezredes 1732.
- Becsky Emil főispán (Ugocea) 1721.
- Belgrádi kormányzói palotára új közös címeres lobogó kítűzése 1501.
- és magyar szabadkőművesek érintkezése 1598/a-b.
- Belitska Sándor vezérkari ezredes (a honv. minisztériumba beosztva) 1501/e.
- Bencsik Augusztá, az Irgalmas Nővérek gondnoknője 1652/b.
- Sándorné (hadbavonult nagyszalontai lakos neje) 1629 b, c.
- Benczúr Gyula festőművész, a M. Tud. Akadémia tiszt, tagja 1608.
- képe Tisza Istvánról 1608.
- Beöthy László o. k., ny. miniszter 1714/d, e.

- Beöthy Pál, a Képviselőház elnöke 1608, 1638, 1695/c, d, e, g, h.
 – életveszedelemben 1638.
 –hoz Burián levele 1695/c melléklete.
- Berchtold Lipót gr. volt külügyminiszter 1572, 1616, 1719/a, 1727/a, 1763/c.
 — külügyminiszter nyilatkozata a bukaresti béke fenntartásáról 1624/d.
 — a trónörökös főudvarmestere lesz 1572, 1616.
 — levelei T. I.-hoz 1719/a, b.
 — gr.-nak 1727/a, b.
- Berg báró ezredes 1622/b.
- Berliner Tagblatt 1566.
 — kiadójához T. I. köszönete 1566.
- Berlini egyetemen magyar nyelvi és történelmi tanszék felállítása 1557.
- Berzeviczy Albert o. k., ny. min., a M. Tud. Akadémia elnöke, a nemzet s osztrák politikuskokkal folytatott tárgyalásokról 1749.
- Betegh Miklós kormánybiztos 1727/b, 1744/c.
- Beteg katonák szállítása 1617.
 -----és családjaik érdekében írt levelek 1551, 1580.
- Bethlen István gr. o. k. 1744/a.
 — Károly gr. (T. I. unokaöccse) 1637, 1684.
 — Károlyné grófné nemeskéri Kiss Margit 1684.
 - László gr. (T. I. unokaöccse) 1684.
 Id. Bethlen Pál gr. (T. I. sógora) 1684.
 Bethlen Pálné grófné, Tisza Jolán 1684.
 V. Bethmann Hollweg Theobald német bir. kancellár 1541, 1673/e, 1686/h, k, 1692/a, 1695/b.
 — aggodalma a német tengerészeti vezérkar hevesége, illetőleg az Egyesült Államok hadüzenetének veszélye miatt 1541.
 — beszéde a háború céljairól (1916. április) 1596.
 — bécsi útja (1916. augusztusban) 1686/k 1712/a-c.
- v. Bethmann Hollweg Theobald német bir. kancellár a Szerbiával való békekötést lehetőnek tartja (1915. májusban) 1686/h.
 — tárgyalásai Burián Istvánnal (Plessben, 1915. máj.) 1686/h.
 — Románia támadásáról 1686/h (296. 1.).
 Bevonult képviselők szabadságának visszavonása az országgyűlés elnapolásának idejére 1703.
 Bécsi gazdasági körök értesítése a Balkánon kifejtendő közgazdasági akcióról 1532.
 - német birodalmi nagykövet, Tschirschky von Bögendorff 1673/e, f, 1696/b.
 Békekötés esetére vonatkozó A. O. K.-hadparancs 1643/a-b.
 — és békefeltételek 1645, 1645/a.
 — utáni lehetőségek 1686/h.
 Béke melletti tüntetés körmenetben 1661.
 Béli Kálmán gr. erdélyi földbirtokosnak 1705.
 Biharugrai Hitelszövetkezet ügye 1737.
 Bihar vármegye élelmezési nehézségei 1748.
 Biró Erzsébet (geszti tanuló) 1583, 1591/d.
 — Kálmán, T. I. volt ezredparancsnoka 1740.
 — Mihály (geszti népfelkelő) 1591/e.
 — János (geszti születésű hadifogoly) 1640/b, d, g.
 Bismarck Ottó hg. 1871. márciustól a német birodalom kancellárja 1686.
 Bittner János, a Hentesipartestület elnöke 1636.
 Bizalmi tanács tagjai: gr. Apponyi Albert, gr. Andrássy Gyula és Rakovszky István 1682.
 — 1681/a, 1695/a, 1635/h.
 — tagjai kijelentik, hogy nem folytatják működésüket 1682/a-c.
 Biztosítási ügy részleges államosításának terve 1613/b.

Boda Dezső főkapitány 1757/a.
 Bolfras Artúr báró, I. Ferenc József
 ő Felsége főhadsegéde, a katonai
 kabinetiroda főnöke 1674/e, g,
 1703, 1746.
 Bolgár csapatok Erdélybe küldésének
 lehetősége 1673/c.
 — haditerv módosítása Romániára
 nézve 1690/a.
 — jellemvonások (erények is) 1570.
 — képviselők budapesti látogatása
 1570, 1624/a.
 — királlyal és miniszterelnökkel T. I.
 találkozása 1570.
 — miniszterelnöknek (Radoslawow)
 1618.
 — polgári igazgatás megszüntetése
 megszállt terület egyik részére
 1588/c.
 Bolgár-magyar érközösség 1570,
 1618.
 - közelebbi kapcsolatok és kölcsönös
 nagyrabcsülés megszilárdulása
 1618.
 Bolgár és osztrák-magyar hadvezetősé-
 g közt ellentétek (1916. február-
 áprilisban) 1588/a-d.
 Bolgár-török megértés fontossága
 1686/h.
 Bosnyák kat. püspökök és a kormány
 tárgyalásai 1592.
 Bosznia élelmezése 1593.
 - szükséglete 1593, 1594.
 Bothmer Béla br. altábornagy 1674/j.
 Börneműek vámjának tarifája 1609/a.
 Böszörményi Sándor (nagyszalontai
 ref. esperes) 1620.
 Bratianu Jonel román miniszterelnök
 1680/a-d, 1686, 1686/a, c, d, e, f,
 g, h, i, j, k, l, o, q, r, s.
 - nyilatkozata a központi hatalmak
 kimerüléséről 1537.
 Brussilow orosz hadseregparancsnok
 1665, 1674, 1686.
 Budapesti irgalmas nővérek kérvénye
 1652/a.
 - érdemei 1652/a.

Buday László, a Statisztikai Hivatal
 igazgatója 1601, 1659.
 Bukaresti német követ (v. d. Bussche)
 1676/b. és c.
 — (1913. évi) béke revíziója tárgya-
 ban Tisza István és gr. Berchtold
 eltérő álláspontja 1624/d és e.
 — osztrák-magyar követ lásd gróf
 Czernin Ottokár.
 Bukovinai vasúti csatlakozás 1701.
 Bulgária sóellátása 1683.
 — története a berlini kongresszus
 után 1624/c.
 — üdvözlése a Románia ellen Dob-
 rudsában elért sikerek alkalmából
 1693.
 Bulgáriában csapatösszpontosítások
 1588/a, 1673/i.
 Buranello Miklós 1757/b.
 Burgonya átengedése Bécsnek 1697/c.
 Burián István b. külügyminiszter
 1501/b, c, i, j, k, l, n, 1507/b, 1521,
 1523, 1524/a, d, 1532, 1537, 1540,
 1541, 1554, 1557, 1588, 1588/c, d,
 1596, 1619, 1643/a, b, 1645, 1645/a,
 1661, 1663, 1672, 1672/a, b, c, d, e,
 f, i, j, 1673/a, b, d, e, f, g, 1674,
 1674/e, h, i, j, k, l, m, n, o, p,
 1677/a, c, 1680/d, 1681/a, b, 1683,
 1686, 1686/a, b, h, i, j, k, l, m, n,
 r, o, t, 1690/a, b, c, 1691, 1692/a,
 b, c, 1694/a, b, c, 1695/b, c, d, e, g, h,
 1696/a, b, c, d, 1719/a, b, 1728/e, f,
 1736, 1742.
 — álláspontja a Szerbiával való eset-
 leges megegyezés tárgyában 1686/h.
 — felszólal a vezérkari főnök levelei-
 nek gyakran meg nem felelő hangja
 miatt 1588/a.
 — levele Beöthy Pálhoz 1695/c. mel-
 léklete.
 — tárgyalásai a német főhadiszálláson
 (1915. májusban) 1686/h.
 — válasza Rakovszky István kép-
 viselőházi támadására 1695/c.
 — mint szófiai osztrák-magyar fő-
 konzulnak első hivatalos intézke-

- dése Sztambuloff meggyilkolásakor 1624/c. (172. 1. 5. bek.)
- Burián Istvánné báróné szül. báró Fejérváry Olga 1708/g.
- von dem Bussche német követ Romániában 1540, 1565, 1676/b, c. 1680/a, 1686/m, o.
- bizalmi emberének letartóztatása 1676/b, c.
- erdélyi románok kémkedési ügyében 1676/a.
- nyilatkozata Erdély átengedéséről 1676/c.
- Buttykay Ferenc főispán (Bereg m.) 1664.
- Búzáat és rozsot nem szabad takarmányozásra használni 1670.
- Büntető rendelkezések a Horvátország-gal közös törvényekben 1519.
- Carlotti Andrea Marchese di Riparbella (olasz rk. követ és megh. miniszter Athénben 1908-1913 közt, olasz nagykövet Szentpétervárt 1913-1918 közt) 1728/f.
- Carp (román) németbarát konzervatív politikus 1680/a, 1686, 1686/a, b, f, g, h, o.
- minisztérium lehetősége 1686/a.
- Carteret-Chrome U. S. A.-i magyar ref. egyeslet disztagsága 1547.
- Id. Chorin Ferenc főrendiházi tag beszéde a Gyosz.-ban 1642/a, b.
- Cicatricis Lajos főispán (Szentés) 1526.
- Clam Martinitz gr. osztrák miniszterelnök 1746.
- Collegium Marianum Egyesület internátusa és menzája 1561/a, 1561/b, c, d.
- Conrad von Hötendorff, a vezérkar főnöke 1501/e, h, 1509/e, 1562/a, c, d, 1588/a, d, 1641, 1644/b, 1673/d, e, f, 1674/g, 1686, 1686/h, i, 1690/a, c.
- -nak 1562/d.
- bírálata és követelése a külügy-miniszterrel szemben 1588/a.
- Conrad von Hötendorff, a vezérkar főnöke nyilatkozata Görgey Artúrról 1644/b.
- nyilatkozata kedvezőtlen harcéri események alkalmából 1713/b.
- üdvözlése olasz harcéri győzelmek alkalmából 1641.
- Costinescu román min. 1686, 1686/d, e, i, l.
- Csarsch Dezső újvidéki törvényszéki elnök 1501.
- Csaba Adorján főispán (Szatmár megye) 1564.
- Csanád vármegye élelmezése tárgyában Návay Lajos közreműködése 1522.
- Csanády Jenő főszolgabírónak 1629/b, 1640/f, 1708/b.
- Cseh katonák viselkedése 1536, 1562/a, b, 1755.
- orvos visszaélései 1333.
- tiszt magyarelles viselkedése 1595.
- Csehországban állomásozó ezredes ellen panasz 1755.
- Cséffai fogyasztási szövetkezet italmérési engedélye 1706.
- Csekey István dr. 1684.
- Csepeli tölténygyári munkások kívánságai 1724/a, b, c.
- Cséplési eredmények 1670, 1730.
- ellenőrzése 1670.
- Csukássy Jenő budapesti ügyvéd 1598/b.
- Cramon német tábornok 1692/a.
- Czernin Ottokár gróf, a monarchia követe Romániában 1565, 1616, 1673/c, 1676/a, b, és c, 1680/a, 1686, 1686/a, b, c, d, e, f, g, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, 1694/a, 1746.
- emlékirata az osztrák alkotmány-reformról 1676/c. (jegyzet).
- jelentései Buriánhoz 1686/c.
- már 1915. áprilisban kijelenti, hogy Románia nem marad semleges a háború végéig 1686/a.
- -hoz osztrák belügyi viszonyokról 1746.

- Cziffra Kálmán főispán (Nagyvárad) 1720/a.
- Dalmácia élelmezése 1510.
- Danzer's Armezeitung 1651/a, b.
- Dardanellák 1686/a.
- Daruváry Géza b. t. t., a kabinetiroda főnöke 1630, 1672/a, b, c, f, g, h, 1681/b, c, 1691, 1695/a, 1699, 1753, 1760/a.
- Dávid Jakab 1640/h.
- Deák Sándor esperes 1744/b.
- Debrecen város tűzifakitermelésre hadifoglyokat kér 1702/a-c.
- Délamerikai osztrák-magyar követ visszatérésének lehetetlensége 1696/a.
- Délszláv kérdés 1501/g. (12. 1. első bekezdés.)
- Derussi román követ 1686/q, r.
- Desbordes Ernő o. k.-nak 1530.
- Delcassé francia nagykövet Szentpétervárott 1686.
- Diamandi, Románia pétervári követe 1680/d, 1686, 1686/d.
- Diósgyőri vasművek 1743/a.
- Dobozi Kálmán főszolgabíró 1748.
- Dobrosanow Gherea, a román szocialista-párt vezére 1680/d.
- Dobrudzsa (Románia délkeleti része, a Duna alsó folyása és a Fekete-tenger közt) 1673/c, 1693.
- Domahidy Elemér főispán (Debrecen) 1580, 1660, 1702/c.
- Dornawatra (város Bukovinában) 1690/b.
- Dózsa Simon 1623.
- Drätsche Lázár Alfréd (miniszterelnökségi tanácsos) 1562/a, b, 1562/c.
- Duglas Thurn Valsassina Pál gróf, a közös külügyminiszter képviselője az A. O. K.-nál 1588, 1690/b.
- Dumba Szilárd, a monarchia washingtoni nagykövete 1696/a.
- Egyesületi rendetlenségek nyílt feltárása és megtorlása 1671.
- Egyesült Államok (1. még U. S. A.)-ban Ausztria-Magyarországnak 1915. okt. óta nem volt nagykövete 1696/a-d.
- Egyesült Államok bécsi nagykövet© Mr. Penfield Courtland 1696/c.
- viszonya a központi hatalmakhoz és az entente-hoz 1696/b.
- -ban tengeralttjáró harc hatása 1540, utolsó bekezdés.
- -ban lakó magyarok hazafias nyilatkozata 1547.
- Egyházkerületi kötelességek teljesítése alól kimentés 1726.
- Eidinger (a központi hatalmak megbízottja Romániában) 1686/i
- Elbassan (város Albániában) 1588/b.
- Ellenzék egyes tagjainak állítólagos érintkezése az olasz kormány bizalmi embereivel 1728, 1728/a-i.
- vezérfőfainak tájékoztatása az országgyűlés munkarendjéről 1646, 1646/a-g.
- - a külügyi helyzetről 1672, 1672/a-j 1681/a-c, 1682/a-c.
- - - az erdélyi betörésről 1691.
- Ellenzéki bizalmi tanács tagjainak szereplése I. Bizalmi tanács.
- Emlékirat Románia támadásának megelőzése céljából 1673/c, h.
- Engedmények Romániának 1686/j.
- Entente-törekvések Görögország lekötésére 1673/c.
- nak a semleges államokban brutális jellegű törekvései 1696/b.
- Enver basa 1686.
- Enyhe ítélkezés árdragító visszaélések esetében 1514.
- Erdei János (geszti születésű hadifogoly) 1640/b.
- Erdély lakosságának visszatelepítése 1744/a, b, c.
- megerősítése 1576.
- -t az entente odaigérte Romániának 1686, 1686/a.
- védelme érdekében intézkedések 1576.
- Erdélybe küldött német csapatok lét-

- számáról információ követelése 1690/b, c.
- Erdélyi Egyleti Bank 1677/b, c.
- lakosság szenvedései Románia támadása folytán 1705.
- románok kémkedési ügye 1676/a, b, c.
- szászok telepítési tervei 1677/a-c.
- szorosok megszállása 1673/c.
- Erdélyi Mihály (geszti illetőségű hadifogoly) 1584.
- Erődítési munkálatok Erdélyben 1916. márciusban 1576.
- Ernst Günther (Herzog zu Schleswig-Holstein) gazdasági tárgyalásokra Budapestre készül 1597, 1650.
- Ernszt Kelemen, a Főrendház tagja 1567/a-c.
- Erőtakarmányokra vonatkozó szabályok 1670.
- vétele és felhasználásának ellenőrzése 1670.
- Erőtakarmányhiány 1636.
- Erőviszonyok az orosz harctéren 1674/i.
- Élelemfej kvóta igazságtalanságai 1697/a.
- leszállítása 1697/a-b.
- városi és falusi lakosság számára nem egységesíthető 1697/a.
- Élelmezési cikkek szállítása Romániából 1593.
- hivatal felállítása 1697/b, 1714, 1714/a-g.
- kérdések 1505/a, 1593, 1594, 1608, 1670, 1697/a-b.
- kérdésekben levelezés az osztrák kormánnyal 1505/a.
- kiadások csökkentése szegényebb háztartásokban 1718/a-b.
- nehézségek 1636, 1729/a.
- viszonyok; az 1916. évi termés értékesítése 1670.
- Élelmiszerkiviteli tilalom Ausztriába 1568.
- Élőállat bevitele Ausztriába 1642/a-b.
- Élő vágómarha behozatala 1613/a.
- Északi nagy harcok idején a veszély elhárítására memorandum 1673/a.
- Falkenhayn Erik báró, lovassági tábornok, később vezérezerdes, 1588/a, d, 1686/h, 1692/a, 1727/b.
- Falusi emberek ügyes-bajos dolgaiban levelezés 1581-1584.
- Faragó Róza (geszti tanítónő) 1583, 1591/d.
- Fasciotti báró olasz követ Bukarestben 1686/i.
- Fábián Péter (geszti ill. honvéd) 1582.
- Fegyelmi úton elítélt református tanító elmozdítása tárgyában levél 1752.
- Fehéri Armand hírlapíró állítása magyar katonák kivégzéséről 1562/a-d.
- Fejérváry Imre báró nyűg. főispán 1669, 1708/a, 1731/b.
- Feldhofi korlátparancsnokság 1640/d.
- Ferdinánd bolgár király 1570, 1588, 1588/c, d.
- királlyal T. I. találkozása 1570.
- román király 1676/a, c, 1680/d.
- Ferenc Ferdinánd trónörökös 1570, 1686.
- I. Ferenc József ő Felsége 1507/a, 1572, 1585/a-b, 1586, 1588/a, 1615, 1630, 1643/a-b, 1672, 1672/a, c, f, g, h, 1673/a, b, f, h, i, 1674, 1674/d, e, f, g, h, j, l, 1674/m, n, p, 1677/a, 1681/a-c, 1690/b, 1691, 1695/a, 1699, 1703, 1719/a, 1746, 1753, 1753/a, 1761.
- Ferenc Salvator főherceg lovassági tábornok 1614.
- Fiatalkorúak katonai kiképzése 1511.
- Fieber Fanni (kereskedő neje) 1568.
- Filipp százados 1595.
- Filipescu román liberális, entente-párti politikus 1676/c, 1680/a.
- Flottaegyesület 1603.
- Fogyasztási adókra vonatkozó tárgyalások 1630.
- Forgách János gróf, első osztályfőnök

- a külügyminisztériumban 1572, 1594/b, 1670, 1697/c, 1702/b, c, 1672, 1672/b, e, j, 1696/c.
- Forster Zdenkó báró, osztrák vasút-ügyi miniszterhez búcsúlevelével 1751.
- Földesurak kötelessége a néppel szemben 1527.
- Főispánoknak 1520.
- Frank Ivo (magyarellenes horvát politikus) 1596, 1647.
- Fráter Barna alispán (Bihar) 1748.
- Frigyes főherceg tábornagy ő Fensége 1501/g, h, m, 1509, 1509/a, 1509/d, 1643/a, ' 1674/a, b, c, d, h, 1761.
- egyik vezérkari törzstisztet küldi T. I.-hoz részletes felvilágosításokkal 1674/b, d.
- Frisch Lajos 1688.
- Fürstenberg Károly Emil herceg, a monarchia akkori madridi nagykövete 1696/b.
- Gabonaközpontok 1594.
- Gabona maximális árának emelése 1530.
- Gabonavásárlás 1505/b.
- Gagern Miksa báró osztrák-magyar követ Svájcban 1674. jegyzet.
- Galícia élelmezése 1518.
- Galíciai harc téren súlyos harcok 1916. júliusban 1673/i, II. bekezdés.
- Gantsew ezredes, bolgár meghatalmazott 1686.
- Gelléri Mór (az Iparegyesület volt igazgatója) 1598/b.
- Gellinek Ottó alezredes (egy ideig a szerbiai kormányzóság vezérkari főnöke) 1501, 1501/e.
- v. Georgi (Freiherr, Landesverteidigungsminister) 1735.
- Geszti kisdudóvoda részére tett alapítvány 1575.
- sebesült katonára átszállítása Magyarországra 1640/d, g.
- Getreidezentralen 1594.
- Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter 1506, 1524/c, 1579, 1591/e,
- 1708/f, n.
- Giers volt orosz nagykövet 1686/c.
- Giolitti (olasz miniszter) 1692/b.
- Gligor János 1708/n.
- Glücklich Vilma 1661.
- Glücksmané (szepesmegyei menekült) 1708/i.
- von der Goltz német tábornagy 1686/b.
- Gonda-malom 1708/f.
- dr. Gonda Viktor (rózsahegyi orvos) 1739.
- Gorlice (város Galiciában) 1674. jegyzet.
- Görgey Artúr emlékezete 1644/a-b.
- Istvánné (kir. közjegyző neje, G. Artúr sógornője) 1644/a.
- Görög követ 1686/0.
- Görögkeleti román metropolita (Mangra Vazul) beiktatása 1720/a-b.
- Görög király elűzetésének terve 1673/c.
- választások 1916 nyarán 1673/c.
- Görögország háborús beavatkozásának lehetősége 1673/c.
- viszonya az entente-hoz 1673/c.
- Grafikai és Rokoniparok Főnökegyesülete 1747.
- Gragger Róbert (berlini egyetemi tanár) 1557.
- Gresskovitz Vilmos, volt o. k., később megyei főjegyző (Nagyszében) 1511, 1725.
- Grey (Sir Edward), angol külügyminiszter 1663.
- Gross Rezső erdőmérnök 1734.
- Grósz Emil (budapesti egyetemi orvos-tanár) 1548.
- Günther Ernő (Schleswig-Holstein hercege) látogatása Budapesten 1597, 1650.
- Gyalokay Sándor (főispán) 1708/c.
- Gyosz elnökének beszéde 1642/a-b.
- Győri ágyúgyár felállításának ter v 1743/a.
- Hadbavonultak családtagjainak országos segélyező bizottsága 1615.

- Hadbavonultak leveleinek késedelmes kézbesítése 1709/a-b.
- Hadiárvák gondozása 1560, 1615, 1625, 1654/a.
- feletti védnökség 1560.
- Hadifoglyok alkalmazása 1530.
- átengedése Debrecen városának 1702/a-c.
- sebesültek (szegény emberek) érdekében írt levelek 1640/a-m.
- Hadigondozás szervezésének memorandumát T. I. megküldi Izabella főhercegnőnek 1615.
- Hadigondozó Hivatal szervezése 1615.
- Hadikórház (amelyet a munkapárt tartott fenn) 1525.
- (vidéki) fenntartása 1626/b.
- Hadikölcsönkötvények felajánlása alapítványi célra 1574-1575.
- Hadi Múzeum eszméje 1538.
- Hadinyereség megadóztatása 1630.
- Hadiözvegyek támogatása ügyében T. I. 1916. febr. 4-én kelt körlevele (57. 1.) 1520.
- 1534, 1552, 1558.
- lásd még Hadigondozás ügyének rendezése 1615. sz. melléklete.
- Hadisebesültek szállítása 1712.
- Hadiszolgáltatások fejében kártérítés 1604, 1605.
- Haditermény 1593, 1670, 1708/f.
- Hadivarróműhely támogatása 1668.
- Hadrakelték családjainak segélye 1520, 1563/a-b.
- támogatása az állam és a társadalom becsületbeli kötelessége» 1520. (57. 1.)
- Hadsegélyzési célokra nagyobb adomány 1625.
- ügyek 1520, 1534, 1549, 1558, 1563/a-b, 1564, 1591/g, 1615, 1629/a-c, 1640/h-j.
- propagandatárgyak ráerőszakolása szegény hadsegélyezetttekre 1544.
- Hadsegélyzőhivatal propagandatárgyai 1544.
- Hadseregőparancsnokság (lásd A. O. K. is) egyik hadparancsa 1643/a-b.
- Hadsereg szükséglete erőtakarmány-félékben 1593.
- Hadügyminisztérium katonai építése 1513.
- «Hadvezetőség hibái által előállt helyzetben» T. I. a közállapotokat az összeomlástól megmenteni igyekezett (1916. szept.) 1690/b.
- Hantos Elemér o. k. 1597.
- Harcban álló legénység téli ruháinak hazaküldése 1550/a-c.
- Harctéren eltűntek sorsát felkutató iroda megfigyelése 1587/a-b.
- levélközhöz írt levelek 1545, 1550/a-c, 1573.
- Harctéri helyzet 1916. márc. 14-én 1565. (99. 1.)
- 1916. július hó 10-én 1676/c. (270. 1.)
- hiteles közlését T. I. lemondásának felajánlása mellett kívánja 1674, 1674/d-p.
- -ről legfelsőbb parancsra tájékoztatás a külügyminiszter és miniszterelnök részére 1674/g.
- Harkányi János báró kereskedelemügyi miniszter 1505/b, 1524/a, 1539, 1551, 1630/e, 1724/b, 1747.
- Hazai Samu báró honvédelmi miniszter 1512, 1538, 1550/a, 1559, 1561/a, 1578, 1581, 1599, 1617, 1621, 1623, 1626/b, 1640/m, 1698, 1701/a-c, 1708/i-k, 1711, 1713, 1741/a-c, 1755.
- Háborús élelmezés nehézségei 1729/a, b.
- Háromszékmegyei államsegélyek 1529.
- Hegedűs Lóránt o. k. 1642/a-b.
- von Helfferich német birodalmi államtitkárnak 1677/b.
- Herberstein Herbert gróf, Frigyes fhg főudvarmestere 1501/e, 1708/d.
- Herceprimás (Csernoch János) 1679.
- Hetényi Imre (detektívfőnökhelyettes) 1728/d.
- Héderváry Lehel o. k. 1696/d.

- Hideghéthy Imre (horvát-szlavón miniszter) 1639.
 von Hindenburg (német főtábornagy) 1742.
 – -gal T. I. szóbeli tárgyalása 402. 1.
 Hírlapi téves közlés közéleti közléseiről 1738.
 Hírlapok betiltása 1535.
 Hochberg Sami (kém) 1676/b-c.
 - érdekében a bukaresti német követ kérelme 1676/b.
 Hoffmann Géza százados 1614.
 Hochenburger Antal tábornok-hadbíró 1713.
 Hohenlohe-Schillingsfürst Gottfried herceg berlini osztrák és magyar nagykövet 1541, 1597, 1677/b-c, 1692/a-o, 1742.
 - Konrád herceg b. t. t., osztrák belügyminiszter 1524/a, 1597, 1692/a-d.
 Holló Bertalan (o. k. fia) 1728/d, i.
 — Gábor (o. k. fia) 1728/d, i.
 — Lajos o. k. 1728/c, d, f, h, i.
 — Gyula (volt szerkesztő) 1728/b, c.
 - Márton (hírlapíró) 1728/c.
 — (Hirschmann) Tivadar 1728/b, c.
 — ügy 1728/a-i.
 Honvédparancsnokság szabálytalan peccsétje 1701/a-c.
 Hornig Károly báró bibornok, vespéremi megyés püspök panasza hírlapi cikk miatt 1535.
 Horvát egyének alkalmazása a belgrádi katonai kormányzatnál 1501/g (12. 1. 3. bekezdés).
 Horvát katonai körök ármányai a magyar kormány ellen 1761 (429 lap 3. bek.)
 - pénzügyi egyezmény meghosszabbítása 1630.
 Horvát-Szlavonország élelmezése 1593.
 Hoványi Géza o. k. 1759.
 Hoyos Sándor gróf követségi tanácsos, a külügyminiszter kabineteti főnöke 1680/c-d.
 Höfer Antal ezredes 1576, 1712.
 Hranilovic Czvetasin Oszkár vezérkari ezredes 1501/e.
 Hrvatska, a horvát Frank-párt napilapja 1647.
 Hunkár Dénes főispán (Veszprém) 1535.
 Hús- és zsirellátás 1636.
 Huszár Károly (nagyzorlenci) o. k. 1501, 1501/e, 1602.
 Idegbajosok kezelésénél új gyógyító eljárás 1739.
 Iliesco román tábornok 1686/0.
 Illés Lajos népfelkelő 1708/k.
 Imre Lajos kolozskari ref. lelkész 1654/a-b.
 Inkompatibilitás miatt kilépés a munkapártból 1508.
 Intézkedések Románia támadásának megelőzésére 1673/a és c.
 Irgalmas nővérek ruhaszükséglete 1652/a-b.
 Iskola tanuló katonai kiképzése a háborúban 1511.
 Izabella főhercegnő ó Fensége 1560, 1615, 1716/a-b.
 Izlám vallás elismerése 1553/a-b.
 Von Jagow, a német birodalom külügyi államtitkára 1686/h, k, 0, 1692/a-c, 1695/e.
 - felszólalása T. I. egy beszéde miatt 1692/a-c.
 Jankovich Béla b. t. t., vallás- és közoktatásügyi miniszter 1553/a, 1556, 1567/b-c, 1657, 1666/a, 1678, 1679, 1720/a, 1752.
 Japán nagymennyiségű löszert szállít Oroszországnak, 1674. jegyzet.
 - tisztek az orosz hadseregben, 1674. jegyzet.
 Javaslatok előkészítése 1758.
 Jendrassik Ernő budapesti egyet, orvos-tanár 1591/c.
 Jenő főherceg 0 Fensége 1515.
 Joanovich Sándor főispán (Temes m.) 1584, 1754.
 - Sándorné, főispán neje 1750.

- József főherceg ő Fensége 1562/a, 1648/a-e, 1649/a, 1717.
- József Ferdinánd főherceg, lovassági tábornok ő Fensége 1674.
- Jugendwehr az erdélyi szászoknál 1511.
- Jungerth Mihály dr. (akkor Thallóczy Lajos titkára) 1501, 1501/e.
- Kacanil város Szerbiában a Silnica partján 1588/a.
- Kaltenfelsi Kailer Károly ellentenger-nagy 1762.
- Kaltwasser (T. I. alkalmazottja) 1734.
- Katonai helyzet 1916. áprilisban 1616.
- kórház megnyitásának sürgetése 1707.
- gyógyintézetek szervezése 1716/a, b.
- és politikai igazgatás elválasztása a szerbiai megszállott területen 1501/g.
- létesítmények Ausztriában leendő felállítása ellen tiltakozás 1743.
- sajtócenzura kezelése 1732.
- szolgálatot teljesítő o. k.-k szabadságolása 1703.
- Kaulbarsz Miklós báró orosz tábornok 1886-i erőszakoskodása Bulgáriában 1693.
- Kállay Benjámín volt közös pénzügy-miniszter 1607/a (jegyzetben).
- Erzsébet, a trónörökös nő főudvar-mesternője 1607/a.
- jellemzése 1607/b.
- Kálvin-emlék 1528.
- Károly Ferenc József trónörökös ő Fensége 1572, 1608, 1613/a, 1613/b, 1761.
- beosztása I. Ferenc József ő Fensége mellé 1719/a-b.
- -nél T. I. kihallgatása 1727/a-b.
- tájékoztatása 1916 őszén felmerült államügyekről 1761.
- Károly román király 1686, 1686/a, c, g, h, i, l, n, o, q, r, s.
- Károlyi Mihály gróf o. k. 1509, 1509/a, c, 1682/0, 1714/f, 1728.
- Keblovsky Lajos, T. I. titkára a miniszterelnökségnél 1672/h, 1681/c, 1690/c, 1691, 1694/a-b, 1695/a, h.
- Keglevich Gyula gróf o. k. 1558.
- Keletgalícia élelmezése 1518.
- Keleti vasutak 1523.
- Kemény Ákos báró főispánnak 1644.
- Kenessey Béla kolozsvári ref. püspök 1654/a.
- Kerchnave Hugó 1916. júl. 24-től vezérkari főnök a Szerbia megszállt részében szervezett katonai fő-kormányzóságnál 1501, 1501/k, l, o.
- nagyosztrák irányú műve 1704.
- Kémkedéssel gyanúsított erdélyi románok jegyzéke 1676/a.
- Képviselőházi bejelentés a román támadásról 1686/s, t.
- Kérészy Zoltán pozsonyi egyetemi tanár 1710.
- Kezelők és Díjnokok Egyesületének kérvénye 1740.
- Khuen-Héderváry Károly gróf ny. miniszterelnök, o. k. 1682/c, 1707, 1714/d, e.
- Kiegyezési időtartamának kérdése 1630.
- ügyében jelentés ő Felsőgéhez 1507/a-b.
- Kiegyezési tárgyalások Ausztriával 1616, 1501/d, 1507/a-b, 1596, 1608, 1624/c, 1630, 1630/a-e, 1641, 1723/a-b, 1753/a-b.
- eredményei 1613/a-b.
- Kintzig János főispán (Arad) 1656.
- Király dr., soproni orvos 1707.
- Kisebb katonai kórházak felosztása ellen írt levelek 1626/a-b.
- Kiss Sándor, T. I. volt alkalmazottja 1708/d.
- Kivándorlási tanács tárgyalásai bir-tokpolitikai kérdésekről 1600.
- tanács tárgyalásai visszavándorlási kérdésekről 1600.
- Klebensberg Kuno gróf államtitkár 1526, 1535, 1589, 1590/a, 1649/a-b, 1669, 1716/b, 1731/a, 1764.
- Koerber Ernő közös pénzügyminiszter, később osztrák miniszterelnök

1562/a, 1569, 1630/d, 1742, 1746,
1753/a, és b; 1760/b.
Kohn Dávid 1653/b.
Konfekciós műhelyek foglalkoztatása
1669.
Konstantin görög király 1686/h, 1690/a.
Konstantinápoly 1686/a.
– -ban tervezett bankalapítás 1523.
'<- -bau elért diplomáciai siker 1543.
Konstanza város Romániában 1680/d.
Kórházi panaszok 1662.
Kórházvizsgálat 1623.
Kormány hiteles tájékoztatása a harc-
téri helyzetről 1674/a-p.
Koronaórválasztás 1699.
Korpaközpont 1579.
Korpára vonatkozó szabályok 1670.
Kostyál Miklós o. k. 1714/d-e.
id. Kovács István 1640/e.
ifj. Kovács István 1640/e-f.
Kovács János (gesztiül, katona) 1708/e.
Kovácsy Sándornak, a budapesti ref.
egyház főgondnokának 1528.
K. Kovács Gyula budapesti egyetemi
jogtanár 1553/a.
Konkoly Tihamér gyomai főszolgabíró
1655.
Kosa Mihály, T. I. volt lovásza
1622/a-b.
Krausz Arnold 1757/b.
Krenner Zoltán lippai kir. közjegyző
1648/a, c, d, e, 1649/a.
Kriegsgetreide-Gesellschaft 1593.
Kriegspatenschaft 1634.
Kriegsproduktengesellschaft 1670.
Krobatin Sándor báró hadügyminiszter
1509/b, 1511, 1513, 1595, 1651/a-b,
1652/a, 1668, 1700, 1719/a, 1743/a.
«Könyvet a harc térre» akció 1614.
Körmenetben tüntetés a béke mellett
1661.
Közélelmezés Magyarországon és
Ausztriában 1697/a-c.
– terén tett helytelen intézkedésről
téves hírlapi közlés 1738.
--- -sel kapcsolatos panaszok megvizs-
gálása 1757/a és b.

Közgazdasági viszony megbeszélése
a német bir. hatóságaival 1596,
1597.
Közönyös nemtörődömség a magyar-
ellenes incidensek alkalmával a
hadvezetőség részéről 1515.
Közös vagy külön vámterületről 1635.
Köztisztviselők Fogyasztási Szövetke-
zete 1502/a.
Közvetítő javaslat az osztrák-magyar-
bolgár kormány közt a bolgárok
által megszállt területen felmerült
ellentétek kiegyenlítésére 1588/a, b.
Kuk Károly altábornagy 1742.
Kurschumlie város Szerbiában 1588/b.
Kuthy Zoltán dr. ref. lelkész 1547.
Különbéke terve Szerbiával 1686/m.
Külföldi vita 1695/a-h.
– kérdések 1696/a.
Külföldügyi miniszter (lásd báró Burián
István neve alatt is) egyetért
T. I.-nal a szerbiai megszállt terü-
letekre vonatkozóan 1501/í.
– hiteles tájékoztatása a harc téri
helyzetről 1674/a-p.
– válasza T. I.-nak 1645/a.
Kvótára vonatkozó tárgyalások 1630.
Laehne Hugó o. k., a függetlenségi
párt tagja 1704.
Latinovics Endre, T. I. személyi tit-
kára 1672/c, i, 1674/e.
Laxa Wladimir es. és k. vezérkari
ezredes, katonai attasé 1588/a-b.
Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereske-
delmi Bank elnöke 1532, 1554,
1609/a, 1609/b.
Láng Mihály o. k. 1501/e.
Lázár (csikós Geszten) 1640/k.
Lembergi delegációnak 1518.
Lengyel kérdés 1521, 1541, 1673/d-g,
1694/b, 1695/b-e, 1696/b, 1736.
Lengyelország jövőjére vonatkozó ter-
vek 1736.
Lengyelországi izraeliták jövőbeli
egyenjóságáról T. I. nyilatko-
zata 1756.
Licht St. bécsi lakos 1546.

- Lichtenstein Alfréd hg., a Flottenverein elnöke 1603.
- Linsingen német tábornok 1571, 1664, 1674.
- díszpolgársága 1664.
- látogatása T. I.-nál 1571.
- Liszt emlékirata a magyar közlekedésügy reformjáról 1667.
- Lorx Győző ezredes, az A. O. K.-hoz beosztva 1674/c.
- Lovász (T. I. geszti alkalmazottja) 1640/k.
- Loyko Károly, T. I. régi alkalmazottja 1640/c.
- Lódy Erzsébet, volt képviselőházi altisztnek beteg lánya 1708/1.
- Lövészárokban küzdő magyar bakáknak üzenet 1627.
- Lublina kormányzóság vezetése 1501/e.
- Luck 1673/i.
- Ludendorff Erich, a német hadsereg vezérkari főnöke 1742.
- Macchio Károly rk. követ és megh. miniszter 1672.
- Macedóniai angol-francia offenzíva 1673/e.
- Magánosok érdekében írt levelek 1708/a-o.
- Magyar Bér gazdaságnak, Nagymagyar 1653/b.
- egyének alkalmazása szerbiai megszállt területen 1501/g.
- foglyokkal szemben tanúsított eljárás Romániában 1757/b.
- Flottaegyesület szervezése 1603.
- katonák ellenséges kezelése és ártatlan elítélése 1562/a-d.
- Keleti egyesület szervezése 1589.
- lakosság élelmiszeri szükségletének beszerzési szabályai 1670.
- német közgazdasági viszony 1650.
- osztrák és orosz haderő aránya a galíciai harctéren 1916. júliusban 1674/i.
- zsidóság hazafias magatartása a világháborúban 1721.
- Magyarcsékei ref. egyház anyásítási kérvénye 1556.
- Magyarellenes cikkek osztrák katonai lapban 1651/a-b.
- hangulat a szerbiai katonai kormányzóságnál 1501.
- sértések a közös hadseregben 1515> 1595.
- tendencia elítélése 1509.
- viselkedése egyik cseh tisztnek 1595.
- Magyarország külföld előtti ismertetése 1531.
- maximális gazdasági teljesítménye 1546.
- paritásos egyenrangúságának feltüntetése Ausztriával szemben 1501.
- Magyarországi Nyersbőr R. T. 1539.
- Mailáth József grófnak 1600.
- Majoresco román, németbarát politikus 1680/a, 1686, 1686/1.
- Makai Sándor (szövetkezet vezetője, Biharugra) 1737.
- Makfalvy Géza főispánnak (Somogy) 1536.
- Malária veszedelem Albániában 1559.
- Malomüzem ellenőrzése 1670.
- Mangra Vazul gör. kel. román metropolita 1720/a-b.
- Marghiloman román németbarát konzervatív politikus 1680/a, 1686, 1686/a, f, l, m, n.
- Markovics Ince főkapitányhelyettes 1757/a.
- Maros-vonal védelmének terve 1680/a.
- Mayer Jánosné szászvárosi lakos 1687.
- Márk Endre polgármesternek, Debrecen 1702/a.
- Martinék Ferencné jánoshalmi lakos 1708/h.
- Maximális árak a tavaszi gabona-neműeknél 1530.
- Metianu János gör. kel. román metropolita 1720/b.
- halála 1503.

- Mezőgazdasági munkák tárgyában intézkedések 1577.
- Mérey Kajetán rk. követ és megh. miniszter 1672/e.
- Mészáros Aurél őrnagy 1621.
- Mihali Tivadar o. k. 1602.
- Mihály vajda 1686.
- Mihályi Péter o. k. 1720/a.
- gróf Mikes Arminné, gróf Bethlen Tima 1529.
- Miklós Andor, az Est szerkesztője 1662, 1757/a-b.
- dr. Miklós Ferenc tanár 1730/a.
- Miklósy István hajdudorogi gör. kat. püspök 1678.
- Mikosevics Kanut közjegyző Szegeden 1542.
- Miskolczy Ferenc főispán (Nagyvárad) 1582, 1591/f, 1720/a.
- «Mitteleuropa» (Naumann Viktor könyve) 1566, 1749.
- Mocsárláz veszélye Albániában és Durazzóban 1559.
- Móricz Ernő dr. Bihar megye főorvosa 1590/a.
- Móricz Miklós szerkesztő, a Gyosz. titkára 1601.
- Morzun román belügyminiszter 1686, 1686/f, g.
- Mundbród Jenőnek (hadirokkant) 1533.
- Municiószállítás engedélye Románián keresztül Törökországba 1686/j, k, l.
- Munkapárt hadikórháza 1525.
- valamennyi tagjának 1686/s.
- Munkások élelmezése 1502/a-b, 1659.
- Nagy I. Károlyné (tüdőbeteg felesége) 1551.
- Nagy Lajosné 1684.
- Sándornak 1550/b, 1550/c.
- Nagyszalontai sebesült katona átszállítása Komáromból Nagyváradra 1640/e-f.
- Nagyszzebeni Egyházmegyei Szentszék 1503.
- Nagyszerb állam megvalósítása 1554.
- Nagyszőlősi izr. hitközség 1721.
- Naumann Viktor német birodalmi képviselő 1680/c és e.
- levele a román támadás veszélyéről 1680/d.
- Mitteleuropa c. műve 1749.
- Návay Lajos o. k. 1522, 1631, 1631/a, 1714/e-f.
- közreműködése Csanád vármegye élelmezése körül 1522.
- Nemzeti dalok éneklésének tilalma 1509, 1509/b.
- Nemzetiszínű zászló bevonása Belgrádban 1631, 1631/a.
- Nemzetiségi kérdés 1555.
- Neratow Anatol Anatoljewitsch orosz külügyminiszteri osztályfőnök 1728/f-g.
- Neues Wiener Tagblatt főszerkesztője, Singer Vilmos 1679/(bis).
- Neumann Adolfné (segélykérő bihari lakos) 1558.
- Német kancellár beszéde a háború céljairól 1596.
- politikusokkal magyar politikusok tárgyalása 1749.
- tábornokok látogatása T. I.-nál 1571.
- Németh István ref. püspök 1726, 1752.
- Németség erősítése Erdélyben 1577/b.
- Németországgal szervezendő akció a semlegeseket fenyegető közös veszély elleni tömörülésre 1696/b.
- Népszűrési statisztikai tanulmányok 1601.
- Nikolits Dániel o. k. 1722.
- Nuncius 1679.
- Nyersbörközpont 1539.
- Nyírbogdányi postamesteri állás 1551.
- Nyugati harctér eseményeiről az A. O. K. értesítése 1916. februárban 1588/a.
- Odescalchi Valéria hercegnő egy nemzetiszínű zászlót ajándékoz egy ezrednek 1509.
- Olaszország hadüzenete 1686/h.
- -ban T. I. félremagyarázott kijelentésének hatása 1692/a-c.

- Olaszoknak 1915-ben tett területi ajánlatunk ösztintesége 1692/a.
 Orosz (angol, francia) támadás terve (1915 őszén), 1674. (jegyzet).
 — harctéren súlyos veszteségek 1663.
 — -román egyezmény terve a monarchia felosztására 1686/d.
 Országgyűlés munkaprogramja 1630.
 Osztrák alkotmányreform terve 1676/c. (269. 1.)
 — belügyi viszonyokról levél 1746.
 — kiegyezési tárgyalások I. Kiegyezési tárgyalások, illetőleg Tárgyalások Ausztriával vezérszavak alatt.
 — kormány éllemezési kérdésekben jóindulatú belátást tanúsítson és az osztrák közvéleménnyel, valamint a németekkel szemben védje meg a magyarokat 1697/a (utolsóelőtti bek. 344-345. 1.).
 — panaszok az éllemezés körül 1546.
 — szerkesztő felvilágosításokat kér éllemezési viszonyokról 1610.
 Osztrákokkal éllemezési tárgyalások I. Ausztria éllemezése 1610.
 Osztrák-magyar csapatok a Balkánon 1674/i.
 önkéntes jelentkezések harctéri szolgálatra 1730/a és b.
 Örlési kérdések és a tőzsdei határidő-üzlet 1613/a.
 - forgalom 1642/a-b.
 Összeférhetlenségi eseteket T. I. a legszigorúbban kezeli 1508.
 özvegyek és árvák ügye 1520.
 Palicsfürdőben magyarelleses sértések 1515.
 örgróf Pallavicini Jánosnak (osztrák-magyar nagykövet Konstantinápolyban) 1543.
 Panasz a hadisebesültek szállításának módozatai miatt 1712.
 — kórházak ellen 1617, 1662.
 — mauthauseni fogolytelep ellen 1621.
 — a Rokkenthivatal ellen 1649/a-b.
 Pap Elek szaniszlói gör. kat. lelkész 1678.
 Pasic volt szerb miniszterelnök 1686/m.
 Paulucci de Calboli márki olasz követ Bernben 1728/f.
 Pálffy József 1611.
 Pápai ref. tanítóképezdénél T. I. alapítványa 1574.
 Pékár Gyula o. k. 1633.
 - Gyuláné 1668.
 Penfield Courtland Frigyes, az Egyesült Államok bécsi nagykövete 1696/c-d.
 Pescha Miklós o. k. felszólítása a munkapártból kilépésre 1508.
 Pester Lloyd teljesen független a kormánytól 1635.
 - cikke a közös vagy külön vámterületről 1635.
 Pétries Vendel (vagyontalan beteg) 1708/m.
 Pénzüntézteink balkáni pozíciója 1523.
 Pflanzler Baltin Károly báró lov. tábornok 1674/j, 1690/b.
 Pika Miklós (népfelkelő főhadnagy) 1640/m.
 Pimper kertész Geszten 1591/c.
 Plausin József utász 1640/i.
 Pless, a német főhadiszállás 1686, 1695/b.
 Poklevszki, Oroszország bukaresti követe 1686, 1686/d.
 Polgári lakosság kórházi kezelése 1548.
 Poór Jakab udv. tanácsosnak 1525.
 Pop János vajdahunyadi gör. kat. esperes 1717.
 Pop százados 1717.
 Porumbaru román külügyminiszter 1686, 1686/d, k, r.
 Pozsonyi egyetem üdvözlő iratára köszönőlevél 1710.
 Prager József né (hadifogoly anyja) 1612.
 Premontrei-rend sarkadkeresztúri 59 magyar haszonbérloje érdekében levél 1745.
 Pribil osztrák szerkesztő 1610.
 Pribram műve 1686.
 Pripijátj orosz folyó 1674/i.

Pristina-kérdés 1570, 1588/a.
 Prizren egykori szerb királyi székváros 1588.
 Prokoplje város Szerbiában 1588/b.
 Protestáns tábori lelkész ügye 1711.
 Provisorium (öt évre) Horvátország-gal 1630.
 dr. Purgly Sándor főispán, Baja 1708/h.
 Radisich György földművelésügyi min. tan. 1702/b.
 Radoslawow bolgár miniszterelnök 1570, 1588, 1588/b-d, 1618, 1683, 1693.
 Radovici román kereskedelmi miniszter 1680/d.
 dr. Radvánszky Béla báró, egyetemi tanársegéd (T. I. unokaöccse) 1708/m.
 özv. Radvánszky Béláné báróné (T. I. nővére) 1729/a, 1734.
 Radvánszky Gézáné báróné (főrendiházi tag neje) 1652/b.
 Rakovszky István o. k. 1682, 1682/c, 1692/a-b, 1695/a, b, c, d, e, h.
 — támadása a külügyminiszter ellen a képviselőházban 1695/a-h.
 — Iván o. k.-nek 1628.
 Ráday Gedeon gróf főispánnak (Pest-Pilis-Solt vármegye) 1534.
 Rákosi Jenőnek (a Budapesti Hirlap főszerkesztője) 1527.
 Ref. templom építésének szüksége 1528.
 Regnikoláris deputáció kiküldése 1630/e.
 Rekvirált lovak árának kifizetése 1578.
 Részvétávirat Sághy Gyula halála alkalmából 1689.
 Réthy István (hadbavonult katona) 1573.
 Révai Mór volt o. k.-nek 1531.
 Rhemen Adolf báró 1916. júl. 24-től Szerbia megszállt részének katonai főkormányzója 1501, 1501/k-1.
 Richtlinien 1749.
 Rokkantak gondozása 1649/a-b.
 - ügye és hadsegélyvezési ügyek 1731/a-b.

Rokkantak gondozása I. még Hadi-gondozás, Hadirokkantak vezérszó alatt.
 Rokkanthivatal ellen egy német úrnó panasza 1649/b.
 Román anyanyelvű leány kérése T. I.-hoz 1685.
 — anyanyelvű sebesültek gondozása 1649/a.
 — alaptalan híradás egyik honvédegyalgezeredről 1741/a-c.
 — csapatoknak Erdélyből kiverése iránt tett intézkedések 1690/a-b.
 — esperes letartóztatásának valótlan híre 1717.
 — hadtestek mozgósítása 1916 első felében 1680/d.
 -■ hadüzenet 1686/s.
 — igazságügyminiszter berlini útja 1537.
 — kikötőkben a készleteket lefoglalták 1916. júliusban 1680/d.
 — király erdélyi románok kémkedési ügyében kegyelmet ajánl 1676/a, c.
 — királyné 1686/b.
 — konzervatív politikusok és szociáldemokraták Románia háborús terve ellen 1680/d.
 — kormány tárgyalása az entente-hatalmakkal 1673/i.
 — kormány már 1916. júl. közepén elhatározta a háborúba lépést az entente mellett 1680/d.
 - közjegyző érdekében írt levél 1722.
 - nemzetiségűek sorozása 1512.
 - nemzetiségű sebesültek érdekében levelezés 1648/a-c.
 — támadással kapcsolatos katonai bűnügyek 1713.
 - vezetőségű szövetkezet támogatása 1706.
 Román-orosz tárgyalások 1686/d, e, h.
 Románia hadikészülődései 1540, 1680/a-e.
 — megnyerésére az entente erőlködése 1686/g.
 — semlegessége 1680/d, 1686/g.

- Román támadása után a magyar képviselőház tárgyalásai 1691.
 — támadásának előzményei 1686.
 ----- megelőzése céljából emlékirat 1673/h, i.
 - - megelőzésére intézkedések 1673/a-g.
 -----veszélye 1676/c, 1686/a-r.
 - - veszélyét T. I. imminensnek tartja már 1916. július 7-én 1673/c, 1676/c.
 Romániából élelmiszerek szállítása 1593.
 Romániának területi engedmények 1694/a-c.
 Romanu Tivadar cs. és kir. őrnagy 1509.
 Roszner Ervin báró ő Felsége személye körüli miniszter 1507.
 Roth Ignácné 1549.
 Roumanie (La-) román időszi lap 1624/d.
 Sadowától Sedánig (T. I. akadémiai székfoglalójának) német fordítása 1632.
 Salis Seewis János gróf altábornagy, Szerbia megszállt részének katonai főkormányzója 1916. jan.-július 23-ig 1501, 1501/e, 1631, 1658.
 Saloniki (Görögország kikötője) 1588/a, 1690/a, 1673/c.
 Sarkadi kórház ügye 1626/b.
 Sarkadkeresztúri haszonbérlok ügye 1745.
 Sarkotic tábornok 1562/a.
 Sarrail francia tábornok 1673/c.
 Sasanow orosz külügyminiszter 1686.
 Sághy Gyula o. k., a függetlenségi párt alelnöke 1689.
 Sándor János belügyminiszter 1502/a-b, 1514, 1535, 1548, 1708/o, 1724/a, 1728/a, b, h, 1744/a, c.
 dr. Scharl Pál igazgató-főorvos 1708/1.
 Schulze (egyik panaszbeadvány szerkesztője) 1563/a.
 Schwartz Izidor (titkár a boszniai orsz. kormánynál) 1632.
 - Wachslar Gunda (német honos panaszosnő) 1649/a-b. Schwertfeger műve 1686 (jegyzet).
 Sebesültek érdekében írt levelek 1640/a-m.
 Seeckt német tábornok 1672/i.
 Siebenbürger Vereins-Bank 1677/b.
 Sieghardt b. t. t., fegyvergyári igazgató 1667.
 Simontsits Elemér o. k. 1640/h, 1731/b.
 Singer Vilmos, a Neues Wiener Tagblatt főszerkesztője 1679 (bis)
 Skerlec Iván báró, Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja 1516, 1517, 1553/b, 1598/b, 1639, 1647.
 Skrzynski osztrák-magyar követségi tanácsos 1674 (jegyzet).
 Skultéty Miklós magyaróvári főszerkesztő javaslatai mezőgazdasági munkálatok szervezésére 1577.
 Skumbi folyó Albániában, (mellette a világháborúban heves harcok folytak) 1588/a.
 Slamecka Oszkár vezérkari alezredes 1673/d-e.
 Solyom Mihály (geszti ill. honvéd) 1640/a.
 Sonnino báró volt olasz , külügyminiszter 1692/b, 1728/g.
 Sostaric iskolai felügyelő szerb megszállt területen 1501/m (23. 1. 3. bekezdés).
 Spanyolország és az entente törekvései semleges államokban 1896/b.
 Spitzmüller osztrák kereskedelmi miniszter 1924/a.
 Springer Ferenc dr. o. k. 1728/d.
 Stolzmann német tábornok látogatása T. I.-nál 1571.
 Stürgkh Károly gróf osztrák miniszterelnök 1505/a, 1507/d, 1524/a, 1524/b-d, 1619, 1630, 1630/a, b, e, f, 1635, 1643/a, 1670, 1673/g, 1674/h, m, 1697/a-c, 1719/a, 1723/a-b, 1735, 1746, 1761.
 - meggyilkoltatása 1916. okt. 22-én 1735.
 Suhay Imre (akkor vezérkari őrnagy, Thallóczy munkatársa) 1501.

- Szabó Dezső (nem az író) 1662.
 Szabó István geszti ref. lelkész 1575, 1591/d, 1640/b, 1708/c
 Szabó János őrmesternek 1545.
 Szabolcsi Lajos szerkesztő 1756.
 Szalavszky Gyula báró főispán (Trencsén) 1665.
 Szápáry Ilona grófnő nemzetiszínű zászlót ajándékoz egy magyar ezrednek 1509.
 Szász József főispánnak (Alsó-Fehér) 1552.
 Szász nemzetiségű férfiú kinevezése a m. kir. közigazgatási bírósághoz 1725.
 Széchenyi Béla gróf b. t. t., koronaőr 1589.
 Szegeden magyarellenes sértések 1515.
 Szegény emberek érdekében írt levelek 1640/a-m.
 Szelei József (hadbavonult) 1640/j.
 Szellemileg fogyatékos hadiárvak ügye 1764.
 Szepesházy Imre o. k. 1606.
 Szerb egyház és iskola ügyei 1657.
 - hivatalos sajtó magatartása a megszállás idején 1501/g (13-14. lapok).
 Szerbia Romániával szemben a Bánátot kívánja 1686/d.
 Szerbiai viszonyok tárgyában iratváltás 1501.
 Szerbiában megszállott területek politikai igazgatása 1501.
 — területek segélyezése 1501/e.
 — területen lakó szerb néppel szemben a hatóságok magatartása 1501/g. (14., 1., 2. bekezdés.)
 Szerződéses határkérdés tárgyalása a bolgár és az osztrák-magyar kormány közt 1588/c.
 Szesz árának emelése 1630.
 Székely honvédek jelentkezése Erdély védelmére 1733.
 Székelyföldi visszatelepítés céljaira társadalmi gyűjtés 1750.
 Szily Kálmán es. kir. kamarás, huszár-
 főhadnagy, munkapárti törvényhatósági biz. tag közbelépése a nemzeti zászló miatt 1509, 1509/c.
 Szim György szaniszlói lakos, panaszos 1678.
 Szinyei Merse István főispán három megyében 1604, 1605.
 - betegsége 1504.
 Szlavóniai magyar újság betiltása 1516-1517.
 Szövetkezetek jelentőségéről T. I. nézete 1737.
 Sztéryni József báró o. k. 1729/b.
 Tagscherer (T. I. alkalmazottja) 1734.
 Takács Menyihért jászóvári premontrei prépost 1745.
 Take Jonescu román liberális, entente-párti politikus 1676/c, 1680/a, 1686, 1686/0.
 — emlékirata a «La Roumanie» c. lapban 1624/d.
 — támadása osztrák-magyar és német államférfiak ellen 1624/d.
 Tar Gyula igazgató 1591/b.
 Tarnow, város Galiciában 1674 (jegyzet).
 Tarnowski Ádám gróf, osztrák-magyar követ Bulgáriában 1570, 1588/b-c, 1696/a.
 Tárgyalások Oroszország és Románia közt 1686/e, g.
 — az osztrák kormánnyal 1723/a-b.
 - Radoslawow bolgár miniszterelnökkel 1570.
 Tárnok Ferenc (geszti ill. sebesült katoná) 1580, 1591/f.
 gróf Teleki Sándorné 1544, 1661.
 Teleszky János b. t. t., pénzügyminiszter 1529, 1561/o, 1629/a, c, 1630/c, 1683, 1706, 1708/g, 1743/a.
 Tengerallattjáró-háború hatása az Egyesült Államokban 1540.
 Tengerallattjárók építése 1762.
 Tengeri szállítása Erdélybe 1593.
 - termés igénybevétele hadicélokra 1670.
 Terméskilátások 1916. júniusban 1670.

Területi engedmények Olaszországnak
1692/a-c.

-----kérdése Romániával szemben
1686/f, 1694/a-c.

Tervezett adójavaslatok 1630.

Teábben (az A. O. K. székhelye) 1501/d,
1695/d.

Térítési árak késedelmes fizetése rek-
virálásoknál 1539.

Thallóczy Lajos osztályfőnök a közös
pénzügyminisztériumban, Szerbia
országos biztosa (Landeszivilkom-
missar für Serbien) 1501, 1501/a, b,
c, d, e, f, o, 1596, 1704.

— érdemeinek felsorolása 1501/g. (10.—
ut. bek.)

— küzdelmei a belgrádi katonai kc—
mányzóságnál 1501/c.

v. Thun u. Hohenstein Miksáné,
Lobkowitz Gabriella grófnő, a tró—
örököső ő Fensége főudvarme-
ternője 1607/b.

Thurn Valsassina DuglasPál gróf nag
követ, a közös külügyminiszt
képviselője az A. O. K.-nál 158—
1686/h 1690/b, 1695/b.

Tisza Imre gróf (T. I. unokaöccs
1501/f, 1630, 1630/a-^b, 1633.

Tisza István gróf állítólagos, hűv
modora miatt félreértés 1570.

— az annexiós szándéokra mutató k
tonai terveket határozottan ell
nezte 1501/e-g. (15. 1., 4. be-
kezdés.)

— beszéde a bolgár parlamenti tag
budapesti látogatása alkalmáv—
1624/c.

— e beszédének hatása a rom:—
sajtóban 1624/d.

— θ beszédének hatása Olaszorszá—
ban 1692/c.

— a bolgár politikusok látogatása ;—
kalmával mondandó beszédén
szövegét megküldi Czerninn
1624/c.

- boszniai tervezett útja 1501/d.

— Bulgária mellett 1618.

Tisza István gr. Bulgáriára alapította,
balkáni politikáját 1570.

- az ellenzék vezérférfiaival katonai
titkokat nem fog közölni 1672/h.

- erdélyi útja 1760/a-c.

- emlékirata a szerbiai megszállt te-
rület kormányzásáról 1501/g.

— és Ferdinánd bolgár király vi-
szonya 1570.

-■ felajánlja lemondását, ha nem kap
hiteles híreket a harctérről 1674/j, 1.

— Görgeyt igen nagyra értékelte
1644/a.

— horvátországi útja 1501/f.

— kihallgatása az akkori trónörökös-
nél 1727/a-b.

— látogatása a német főhadiszálláson
1742.

— nézete Szerbia jövőjéről 1501/g.

— nézete a szövetkezetek jelentőségé-
ről 1737.

— nyilatkozata a lengyelországi iz-
raeliták jövőbeli egyenjogúságáról
1756.

— óhajtja, hogy a belgrádi katonai
kormányzóságnál magyar erők al-
kalmaztassanak 1501/g. (11. 1»
utolsó, 13. 1. 2., 3. és 17. 1. 3. be-
kezdés.)

— összefoglaló értesítése a hadsereg-
főparancsnokhoz Szerbia megszállt
területének állapotáról 1501/g.

— predesztinációs hite 1638.

— szociális érzékének bizonyításához
adatok 1734.

— tanulmányútja Szerbia megszállt
területén 1501/d, f, g, 1641, 1658.

— tárgyalásai a hadseregfőparancs-
nokkal 1916. márciusban 1501/d.

— törekvései a szerbiai megszállt te-
rületekre vonatkozólag 1501/a-d.

— Zita trónörökösne ő Fenségének
felvilágosításokkal rendelkezésére
áll 1586.

— Istvánné grófné 1696/b.

— Kálmán gróf o. k., T. I. fivére
1501/f, 1630/b, 1633.

- Lajos gróf (T. I. ifjabb fivére) 1729/a.
- Tisztviselőkérdés a szerbiai megszállt területen 1501/m. (23. I. 4. bek.)
- Toch János I. Török János neve alatt.
- Totchkoff bolgár politikus 1618.
- Tóth János o. k. 1714/e.
- Töpler György geszti számvevő 1591/c, 1640/k.
- Töply Róbert vezértörzsorvos 1626/a.
- Török János dr., g. kat. papjelölt 1728/b-c.
- Török beavatkozás lehetősége Bulgária mellett 1673/c.
- Törökkanizsa 1684.
- Törökország 1673/c.
- Törvényjavaslatok előkészítése 1758.
- Tökés Ernő brassói ref. lelkész 1708/j.
- Tschirschky v. Bögendorff német nagykövet Bécsben 1673/e és f, 1695/b, 1696/b, 1742, 1761.
- Turchányi István érsekújvári járási számvevő 1708/g.
- Tüdőbeteg katonák részére adomány 1763.
- Tüntetés körmenetben a béke mellett 1661.
- Újságpapír rendeltetve és a nyomdai papírra vonatkozó tárgyalások 1747.
- Urmánczy Nándor o. k. 1691.
- Vakok egyesületének segélye 1567/a-c
- Intézete 1567/a.
- Valona-part védelme 1674/i, 1686.
- Valsassiria (Duglas Thurn gr.) I. gr. Thurn nagykövet.
- Vargha Gyula államtitkár, o. k. 1718/a-b.
- Vass Istvánné 1544.
- Vasútügy 1613/b.
- Vasúti kérdésekre vonatkozó tárgyalások 1630.
- közlekedés nehézségei 1660.
- Vasvámok leszállításának kérdése 1613/a.
- Várady L. Árpád kalocsai érsek 1592.
- Vármegyei tisztviselők mandátumának meghosszabbítása 1630.
- Vásárlási jog élelmezési cikkek beszerzésére 1670.
- Vásárok korlátozása 1530.
- Venizelos görög államférfi 1690/a.
- Vetőmag-kérelmek elintézése 1754.
- Verwertung der Ernte (1916-ban) 1670.
- Vezérkar tervei a szerbiai megszállt területek jövőjéről 1501.
- Vezérkari főnök (báró Conrad) üdvözlése harctéri győzelmek alkalmából 1641.
- Védelmi rendszabályok Erdélyben 1673/i.
- Vilmos német császár 1570, 1686, 1692/a, 1719/b.
- Vojnich István b., o. k. 1714/d-e, 1722.
- Sándor b., o. k. 1525.
- Vozári Mária belényesi román leány 1685.
- Wehler Bernát főtanácsos 1763.
- Weisskirchner Richard bécsi polgármester 1635.
- kifakadása Magyarország magatartása és gazdasági politikája miatt 1651/b.
- Wekerle Sándor ny. miniszterelnök 1714/a, b, e, f, 1729/b.
- Wenckheim Jenő gr., a külügyminisztérium hivatalnok 1681/c (a jegyzetben).
- Wesselényi Miklós báró volt koronaőr 1699.
- Wickenburg Márk gróf külügyi osztályfőnök 1523.
- Zekoff bolgár vezérkari főnök 1588, 1588/a-c.
- Zentraltransportleitung 1683.
- Zichy Aladár gróf o. k., nyűg. miniszter 1646, 1646/a, c, d, g, 1672, 1672/b, 1682/c, 1691, 1714/c.
- János gróf b. t. t., o. k., nyűg. miniszter 1560.

- Zichy Sarolta grófnő 1561/b, d.
Zilahy Lajos (író) 1759.
Zimmermann dr., aradi főorvos 1712.
Zita trónörökösne ő Fensége tájékoztatása a magyar viszonyokról 1585-1586, 1585/a, 1607/a, b.
Zme^skál György, Árva vm. alispánja 1604.
gróf Zselénszki Róbertné (főrendiházi tag neje) 1648/d, 1649/a, 1712, 1729/b.
Zsidó katonák újévi szabadsága 1700.
Zsidóság (magyar) hazafias magatartása 1721.
Zsilinszky Mihály b. t. t., o. k. egyháztörténeti műve 1715.
Zsirhiány 1916. júniusban 1670.

Összeállítás a «Levelek»-ben említett főispánokról.

Vármegye	Székhely	Főispán
Abauj-Torna	Kassa	Sziklay Ede
Alsó-Fehér	Nagyenyed	Szász József
Arad	Arad	Baross Ferenc
Árva	Alsókubin	Szinyei Merse István
Bács-Bodrog	Zombor	Purgly Sándor
Baranya	Pécs	Szily Tamás
Bars	Aranyosmarót	Keltz Gyula
Békés	Gyula	Xj éledésben
Bereg	Beregszász	Buttykay Ferenc
Beszterce-Naszód	Beszterce	gróf Bethlen Balázs
Bihar	Nagyvárad	Miskolczy Ferenc
Borsod	Miskolc	Tarnay Gyula
Brassó	Brassó	gróf Mikes Zsigmond
Csanád	Makó	Markovits Manó
Csík	Csíkszereda	Gyalókey Sándor
Csongrád	Szentes	Cicatricis Lajos
Esztergom	Esztergom	Meszleny Pál
Fejér	Székesfehérvár	gróf Széchenyi Viktor
Fogaras	Fogaras	Széli József
Gömör és Kishont	Rimaszombat	Kubinyi Géza
Győr	Győr	Szodfriedt József
Hajdú	Debrecen	Domahidy Elemér
Háromszék	S episzentgyörgy	báró Szentkereszty Béla
Heves	Eger	gróf Keglevich Gyula
Hont	Ipolyság	Ivánka István
Hunyad	Déva	Mara László
Jász-Nagykun-Szolnok	Szolnok	gróf Szápáry György
Kisküküllő	Dicsőszentmárton	báró Kemény Ákos
Kolozs	Kolozsvár	gróf Bethlen Ödön
Komárom	Komárom	Kürthy István
Krassó-Szörény	Lúgos	Medve Zoltán
Liptó	Liptószentmiklós	Kiszely Árpád
Máramaros	Máramarossziget	Nyegre László
Maros-Torda	Marosvásárhely	Szász József
Mosón	Magyaróvár	Szontágh Jenő
Nógrád	B alassagyarmat	Prónay Mihály
Nyitra	Nyitra	Craus István
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Budapest	gróf Ráday Gedeon
Pozsony	Pozsony	Bartal Aurél
Sáros	Eperjes	Szinyei Merse István
Somogy	Kaposvár	Makfalvay Géza
Sopron	Sopron	Baán Endre
Szabolcs	Nyíregyháza	Ujfalussy Dezső
Szatmár	Nagykároly	Csaba Adorján
Szeben	Nagyszeben	Wallbaum Frigyes
Szepes	Lőcse	báró Wieland Arthur

Vármegye	Székhely	Főispán
Szilágy	Zilah	Pécsy Imre
Szolnok-Doboka	Dés	gróf Bethlen Balázs
Temes	Temesvár	Joanovich Sándor
Tolna	Szekszárd	Kovács-Sebestény Endre
Torda-Aranyos	Torda	Betegh Miklós
Torontál	Nagy becskerek	Dellimanics Lajos
Trencsén	Trencsén	Szalavszky Gyula
Turóc	Turócszentmárton	báró Kürthy Lajos
Udvarhely	Székelyudvarhely	Ugrón János
Ugocsa	Nagyszöllős	Becsky Emil
Ung	Ungvár	gróf Sztáray Gábor
Vas	Szombathely	Békássy István
Veszprém	Veszprém	Hunkár Dénes
Zala	Zalaegerszeg	Bálás Béla
Zemplén	Sátoraljaújhely	Szinyei-Merse István
Zólyom	Besztercebánya	báró Kürthy Lajos

Főispánok a sz. kir. és törvényhatósági joggal felruházott városokban:

Arad, Kinczig János.
 Baja, Purgly Sándor.
 Debrecen, Domahidy Elemér.
 Győr, Szodfriedt József.
 Hódmezővásárhely, Oicatricis Lajos.
 Kassa, Sziklay Ede.
 Kecskemét, gróf Ráday Gedeon.
 Kolozsvár, gróf Bethlen Ödön.
 Komárom, Kürthy István.
 Marosvásárhely, Bernády György.
 Miskolc, Tarnay Gyula.
 Nagyvárad, Hlatky Endre.
 Pancsova, báró Daniel Tibor.
 Pécs, Visy László.
 Pozsony, Bartal Aurél.
 Selmec- és Bélabánya, Ivánka István.
 Sopron, Baán Endre.
 Szabadka, Purgly István.
 Szatmárnémeti, Csaba Adorján.
 Szeged, Cicatricis Lajos.
 Székesfehérvár, gróf Széchenyi Viktor.
 Temesvár, Joanovich Sándor.
 Újvidék, Matkovics Béla.
 Versec, báró Daniel Tibor.
 Zombor, Purgly Sándor.

A főispánok nevei betűrendben:

Dr. Baán Endre, Sopron vm. és Sopron sz. kir. város.
 Dr. Bálás Béla, Zala.
 Bartal Aurél, Pozsony vm. és Pozsony sz. kir. város.
 Baross Ferenc, Arad.
 Becsky Emil, Ugocsa.
 Bernády György, Marosvásárhely.

Betegh Miklós, Torda-Arany os.
 Gróf Bethlen Balázs, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód.
 Gróf Bethlen Ödön, Kolozs vm. és Kolozsvár sz. kir. város.
 Békássy István, Vas.
 Buttykay Ferenc, Bereg.
 Dr. Cicatricis Lajos, Csongrád vm., Hódmezővásárhely és Szeged sz. kir. városok.
 Craus István, Nyitra.
 Csaba Adorján, Szatmár vm. és Szatmárnémeti sz. kir. város.
 Báró Daniel Tibor, Pancsova és Versec sz. kir. városok.
 Dr. Dellimanics Lajos, Torontál.
 Domahidy Elemér, Hajdú vm. és Debrecen sz. kir. város.
 Gyalókay Sándor, Csik.
 Hlatky Endre, Nagyvárad thjf. város.
 Hunkár Dénes, Veszprém.
 Ivánka István, Hont vm. és Selniec– és Bélabánya sz. kir. városok.
 Joanovich Sándor, Temes vm. és Temesvár sz. kir. város.
 Gróf Keglevich Gyula, Heves.
 Keltz Gyula, Bars.
 Báró Kemény Ákos dr., Kisküküllő.
 Kintzig János, Arad sz. kir. város.
 Dr. Kiszely Árpád, Liptó.
 Kovács-Sebestény Endre, Tolna.
 Kubinyi Géza, Gömör.
 Báró Kürthy Lajos, Turóc és Zólyom vm.
 Kürthy István, Komárom vm. és Komárom sz. kir. város.
 Makfalvy Géza, Somogy.
 Mara László, Hunyad.
 Markovits Manó, Csanád.
 Matkovics Béla, Újvidék sz. kir. város.
 Medve Zoltán, Krassó-Szörény.
 Meszlény Pál, Esztergom.
 Gróf Mikes Zsigmond, Brassó.
 Miskolczy Ferenc, Bihar.
 Nyegre László, Máramaros.
 Péchy Imre, Szilágy.
 Prónay Mihály, Nógrád.
 Dr. Purgly Sándor, Bács-Bodrog vm., Baja thjf., Szabadka és Zombor sz. kir. városok.
 Gróf Ráday Gedeon, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. és Kecskemét thjf. város.
 Szalavszky Gyula, Trencsén.
 Gróf Szápáry György, Jász-Nagykun-Szolnok vm.
 Szász József, Alsó-Fehér és Maros-Torda vm.
 Gróf Széchenyi Viktor, Fejér vm. és Székesfehérvár sz. kir. város.
 Széli József, Fogaras vm.
 Báró Szentkereszty Béla, Háromszék.
 Sziklay Ede, Abauj-Torna vm. és Kassa sz. kir. város.
 Szily Tamás, Baranya. †
 Szinyei Merse István, Árva, Sáros és Zemplén vm.
 Szodfriedt József, Győr vm. és Győr sz. kir. város.
 Szontágh Jenő, Mosón.
 Gróf Sztáray Gábor, Ung.
 Tarnay Gyula, Borsod vm. és Miskolc thjf. város.
 Ugrón János, Udvarhely.
 Ujfalussy Dezső, Szabolcs.
 Visy László, Pécs sz. kir. város.
 Wallbaum Frigyes, Szeben.
 Báró Wieland Arthur, Szepes.

Kormánybiztosok voltak:

Egész Erdélyre kiterjedő hatáskörrel Betegh Miklós, Torda-Aranyos vm. főispánja.

Az egész délnyugati harctéren báró Tallián Béla v. b. t. t., nyug. földművelésügyi miniszter.

Temes és Krassó-Szörény vármegyék területén Joanovicb Sándor, Temes vm. és Temesvár sz. kir. város főispánja.

Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben Dellimanics Lajos, Torontál vm. főispánja.

A cs. kir. minisztériumok vezetői és a «Levelek»ben említett főbb hivatalnokai.

Külgügyminiszter:

Báró Bur ián István.

Osztályfőnökök a külgügyminisztériumban: gróf Forgách János, b. t. t. (rk. követ és megh. miniszter c. és jelleg); gróf Wickenburg Márk b. t. t. és lovag Weil Ottó; ideiglenesen a külgügyminisztériumba beosztva szolgálattételre: gróf Szécsen Miklós, Mérey Kajetán, Barenfeldi Rhemen Hugó és B. Gomirjei Musulin Sándor rk. követek és megh. miniszterek, gróf Hoyos Sándor, I. o. követségi tanácsos, a min. kabinet-jének főnöke.

Cs. és kir. közös pénzügyminiszter:

Von Koerber Ernő, b. t. t., volt osztrák miniszterelnök, a Herrenhaus tagja..

Osztályfőnök a közös pénzügyminisztériumban és egyúttal a boszniai és hercegovinál osztály vezetője: Thallóczy Lajos, b. t. t.

Közös hadügyminiszter:

Lovag Krobotin Sándor (1915-ben báróságot kapott).

Katonai hatóságok:

A hadsereg főparancsnoka: Frigyes főherceg őfensége, gyalogsági tábornok, később tábornagy.

A vezérkar főnöke: báró Hötendorfi Conrad Ferenc.

A főhadiszálláson, Teschenben: Höfer Antal vezérkari ezredes és a közös külgügyminisztérium képviselője: gróf Douglas Thurn Valsassina Pál, c. nagykövet.

A «Levelek»-ben említett diplomáciai képviselők voltak:

Bulgáriában: gróf Tarnowski Ádám, követ.

Görögországban: Siilassy Gyula, rk. követ és megh. miniszter.

A Német birodalomban: herceg Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried, nagykövet.

Németalföldön: báró Giskra Károly, rk. követ és megh. miniszter.
 A pápai Szentzsék mellett: herceg Schönburg-Hartenstein János.
 Románia: gróf Czernin Ottokár, rk. követ és megh. miniszter.
 Svájc: báró Gagern, rk. követ és megh. miniszter.
 Svédország: gróf Hadik Miksa, rk. követ és megh. miniszter.
 Törökország: őrgróf Pallavicini János, nagykövet.

Az osztrák kormánynak a «Levelek»-ben említett tagjai:

Miniszterelnök: gróf Stürgkh Károly.
 Landesverteidigungsminister: báró Georgi Frigyes.
 Kereskedelemügyi miniszter: von Spitzmüller Sándor.

A «Levelek»ben gyakrabban említett külföldi politikusok, kormányférfiak, diplomáciai képviselők és hadvezérek:

Von Bethmann Hollweg, a Német birodalom kancellárja.
 Bratianu Jonel, Románia miniszterelnöke.
 Brussilow orosz tábornok.
 Von d. Bussche, a Német birodalom követe Bukarestben.
 Carlotti Andrea Marchese di Biparbella olasz rk. követ és megh. miniszter Athénben.
 Carp Péter korábban román miniszter.
 Costinescu román földmív. min.
 Enver pasa, Törökország képviselője.
 Filipescu Miklós, magyarellenes román államférfi, az Unionista Federatio egyik elnöke.
 Guatsew ezredes, Bulgária meghatalmazottja.
 Von Jagow, a Német birodalom külügyi államtitkára.
 Marghiloman Sándor, román államférfi, 1918-tól kezdve Románia miniszterelnöke.
 Neratow Anatol, orosz külügyminiszteri osztályfőnök.
 Paulucci de Calholi márki, orosz követ Berlinben.
 Poklewski, orosz követ a román kormánynál.
 Sasonow, Oroszország külügyminisztere 1914-ben.
 Sonnino, olasz külügyminiszter.
 Take Jonescu, magyarellenes román államférfi, az Unionista Federatio egyik elnöke.
 Tschirschky von Bögendorff Henrik, a Német birodalom nagykövete Bécsben.
 Zimmermann, a Német birodalom h. államtitkára (Unterstaatssekretär).

A «Levelek» V. kötetében említett katonai parancsnokok:

Arz Artúr, gyalogsági tábornok, hadseregpáncsnok.
 Falkenhayn Érik, lovassági tábornok, később vezérezredes; 1914. októbertől a német vezérkar főnöke.
 Jenő főherceg öfensége, vezérezredes, 1914 végétől kezdve a délnyugati harcér páncsnoka (General-Oberst und Kommandant der Südwestfront).
 József főherceg öfensége, 1914. augusztustól mint altábornagy a

31. honvédhadosztály parancsnoka, 1915 tavaszától lovassági tábornok és a VII. hadtest parancsnoka, kezdetben az északi, 1915. májustól főgva az Isonzó-harctéren.

Linsingen, német gyalogsági tábornok, a német, ú. n. «déli hadsereg» parancsnoka Munkács körül.

Báró Pflanzler-Baltin, lovassági tábornok, az Uzsoktól a bukovinai határig terjedő harctéren, a Keleti-Kárpátok és Erdély védelmére 1914. novemberben alakított új hadseregsoport parancsnoka.

Rövidítések jegyzéke:

A. O. K. = (Armeeoberkommando), a hadsereg főparancsnoksága.

bir. = birodalom.

b. t. t. = valóságos belső titkos tanácsos.

l. – lásd és lap.

min. = miniszter.

o. k. = országos képviselő.

o. m. = osztrák-magyar.

rk. köv. és nrigh. min. = rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

T. I. = gróf Tisza István.

v. ö. = vesd össze.

Hibakiigazítások:

Gróf Thun (nem Thurn) és Hohenstein Miksáné szül. Lobkovitz Gabriella hercegnő, palotahölgy (138. lap).

Gróf Berchtold Lipót, Károly Ferenc József trónörökös főudvarmesterévé neveztetett ki (105. és 162. lapok).

GRÓF TISZA ISTVÁN LEVELE 1914 JÚLIUS 21-RŐL IFJ. GRÓF TISZA ISTVÁNNÉ ÚRNŐNEK.

Gróf Tisza István családjától a Levelek IV. kötetének megjelenése után kapta az Országos Tisza István-Emékbizottság a XXXV-XXXVII. lapokon fényképmásolat alapján teljes szövegében közölt levelet,¹ melynek néhány mondata történelmi jelentőségű, illetőleg egyes kiváló történétírók részéről eddig nyilvánult nézettel szemben bizonyítéka annak, hogy Tisza István 1914 július 14-ike után sem akarta, nem kívánta, *nem* is óhajtotta a Szerbiával szemben felmerült konfliktusnak háborús megoldását, hanem csupán fájó szívvel ugyan, de mégis belenyugodott abba, hogy a szerb kormánnyal szemben követeléseket kell támasztani.

Az alább facsimile-felvételben közölt levél egyes részleteit itt is közöljük:

«Mostanában, amint láthatod, sokat kell Bécsbe is járnom . . . A dolog lefolyhat háború nélkül, *adja Isten, hogy úgy legyen*, de teljes megnyugvást nem adhatok neked aziránt, hogy semmi esetre nem kerül háborúra a dolog.

Bizzunk Istenben, hogy elkerüljük ezt a megpróbáltatást, ha pedig mégis reánk mérné, bizzunk benne kétszeres erővel.»

Tisza István ezeket a sorokat egyetlen fiának feleségéhez írta, annak tudatában, hogy a háború *esetleges* kitörésekor az ifjú pár megelégedett családi életét zúzná össze és szeretett fivérére és unoka

¹ Az eredeti levél Rakovszky Ivánné úrnő birtokában van.

öccsein kívül (Sándor János és gr. Bethlen Pál fiait gyermekeiként szerette) a *saját fia* is ki van téve minden veszedelemnek.

Aki azt a vélekedést táplálja, hogy Tisza István mégis akarta a háborút és csak egyetlen gyermeke és annak felesége előtt *színelte* az ellenkezőjét, az *nem* ismeri Tisza Istvánnak őszinte, *egyenes, képmutatás nélküli* jellemét és *fogalma sincs* arról a *mély hitről*, amellyel Tisza István leborult a Mindenható előtt és amely teljesen *lehetetlenné* tette azt, hogy ő, amikor a háború veszedelmének elhárításáért az Istenhez fohászkodik, gonosz képmutatással valójában hivatalos hatalmát mégis a háború kitörése mellett használja fel.

Balogh Jenő.

Bjura 1914 pt. 21

Sveona vry. tis kanyon!

Rigis sveonit ma' kures kureti-
 se videsotai is iguan baine kray
 vikany napsa is nam jeronam
 kureti. Bivny kuresa kureti s
 a kureti kureti kureti kureti
 is tis kanyon, jry nanyon ma.
 kureti kanyon ma kureti jry
 kureti kureti is kureti kureti s
 vry kureti. Kureti jry kureti
 kureti kureti s kureti kureti, kureti,
 kureti kureti kureti kureti kureti
 kureti kureti kureti kureti kureti,
 kureti kureti kureti kureti s kureti
 kureti kureti kureti kureti kureti
 kureti kureti kureti kureti kureti
 kureti kureti kureti kureti kureti.

Muut jäi krossen, istäin, kello,
 kirkon isät. Tiedet on kuin kante-
 sen mentit rittsiv.

Mangambit keveet, istäin.
 Myyjä id' onä pitäin a kirjasto-
 kintu, chat esuuta, jinnu, n'v'aria,
 se unalun f'inc'kalla' v'älöoek
 a kirjot. d'asoon k'et'ant; an
 c'ant'ant c'ay v'ieu k'iv'at'ant'ant'ant'
 s' v'asooni' he a v'asooni'ant'ant'
 ällä' v'asooni' v'asooni' k'iv'at-
 v'asooni', se c'ay v'asooni' j'ist' v'asooni'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'.

Muut'ant'ant'ant'ant'ant'ant'ant'
 k'iv'at'ant'ant'ant'ant'ant'ant'ant'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'
 v'asooni' v'asooni' v'asooni' v'asooni'

et heljei mungingirig vire nem etheak
 unad aivonne, kray demmivete nem
 temt litorne & vlog. Kray. etteu
 ar oveten nifen nugesti, siveiti, vira
 vori ivineit vovvint siget koint,
 ee mag - e sivi kove hi anayalon.

Nivvunt kouten kray etteu jute
 at a mungitvitearist, he jorig
 nigin vank minie, kivvunt oonne
 kivevra oovet. A te bitov, avis, velle
 so te killeit vovvint vira kivevra
 at a vovvint vira vira kivevra
 kivevra vira kivevra kivevra
 a vovvint vira. — he se vira

he kivevra vira vira. Kivevra
 vira vira vira kivevra a jorig
 kivevra vira kivevra vira.

he vira vira vira vira, ee
 ee vira vira vira kivevra vira
 vira vira vira vira kivevra vira
 vira vira vira vira kivevra vira

letti magnum vest nunc etiam mi,
 ead a Kurostia vitignibus e a
 je' froude vna. bledon.

Dele jittum ette a Kromy lang.
 munde. Thodet mag bis lottum
 Kromy ar, ve nunc aggiri, vray
 maggetambori. Nyan unde peltogin
 vna tennu, ette Kromy peruten le.
 vchont eay utcrasobon, ette min-
 rig Kromy att a mag nra o eris
 hite froude nra etvoni a nri
 je' dastogel mag ar. ette vna -
 mra.

Ma ve mag-e, ? nra vray
 pag hray priciditje.

Froude vna Kromy. Nyan
 tel eaymial e Kromy vray.

Kay froude ette bet vna munt-
 Kromy vna vray vna vray

Hy

A levél szövege:

Bpest, 1914. júl. 21.

Szeretett drága kis leányom!

Régóta szeretnék már kedves leveledre válaszolni és igazán bánt, hogy néhány napon át nem jutottam hozzá. Bizony keveset látunk s a távolból kevéssé érintkezhetünk édes kis leányom, pedig nagyon-nagyon vágnám reá, hogy mentől jobban megismerd és megszeresd a te vén papádat. Hogy pedig nekem milyen élvezet a te felvidítő, kedves, melegkedélyű lényed közelléte, azt majd csak akkor fogod megérteni, ha egyszer megvénülsz, s te fogod élvezni a hozzád közei álló ifjúság vidám frissességét.

Most jó hosszú, vidám, kedves levelet írtál. Tedd azt kis kedvesem mentől többször.

Magunkról keveset írhatok. Napi 10 órát töltünk a képviselőházban, ahol csendes, finom, udvarias, de unalmas fiúcskákkaá változtak a tigrisek. Lassan haladunk; az emberek egy része türelmetlenkedik s szeretné, ha a rendelkezésünkre álló eszközök valamelyikét kézbevennők, de egy darabig jobb még nem zavarni ezt a szelídülési processust.

Mostanában, mint láthatod, sokat kell Bécsbe is járnom. A szerbek szemtelenkedése miatt komolyan kell fellépnünk, mert azt teljes lehetetlen zsebredugni. A dolog lefolyhat háború nélkül; adja Isten, hogy úgy legyen; de teljes megnyugvást nem adhatok neked aziránt, hogy semmiesetre nem kerül háborúra a dolog. Hogy ebben az esetben milyen megértő, szerető, résztvevő érzéssel vennénk téged körül, ezt ugy-e tudod kedves kis angyalom. Bízunk Istenben, hogy elkerüljük ezt a megpróbáltatást, ha pedig mégis reánk mérné, bízunk benne kétszeres erővel. A te bátor, erős, vallásos lelked diadalmasan kiállaná ezt az erőpróbát, s milyen boldogság lenne a kiállott aggodalmak után a viszontlátás! – Na de most ne beszéljünk még róla. Hiszen nincs még semmi támpont a jövő fejleményeinek megítélésére.

Az embert pedig békében is, az élet minden viszonyai között ezer bizonytalanság veszi körül. Ezekkel szemben az élet örömeit élvezni tudó¹ lelki megnyugvást nem adhat más, csak a keresztyén világnézet és a jó Istenbe vetett bizalom.

Belejöttem ebbe a komoly hangnembe. Hidd meg kis lelkem, komoly az, de nem aggódó, vagy nyugtalankodó. Olyan ember felfogása van benne, akit bármely percben leüthetnek egy utca-sarkon, *aki mindig készen áll a nagy útra* s ezért hála Istennek tudja élvezni, ami jót tartogat még az élet számára.

Na de úgy-e? nem vagyok pap, hogy prédikáljak.

Isten veletek kedveseim. Szeressétek egymást és legyetek boldogok.

Egy forró öleléssel zár mindkettőtöket szívéhez szerető apátok

István.

¹ Itt a levélből kimaradt egy szótag: tudónak.

LEVELEZÉS ÉS IRATVÁLTÁS A SZERBIÁBAN KATONAILAG IDEIGLENESEN MEGSZÁLLOTT TERÜLETEK POLGÁRI IGAZGATÁSA, TOVÁBBÁ A SZERBIAI VISZONYOK TÁRGYÁBAN ÉS A KATONAILAG MEGSZÁLLOTT TERÜLETEK JÖVŐJE FELŐL.¹

Thallóczy Lajos b. t. t., osztályfőnök a közös pénzügyminisztériumban, 1916 *január* havában kezdte meg, mint «Szerbia országos biztosa» («Landescivillkommissär für Serbien») Belgrádban hivatalos munkásságát. A Szerbiában katonailag ideiglenesen megszállott iészek katonai igazgatásának élén akkor gróf *Salis-Seewis János* altábornagy fő kormányzó állt, akiről gróf Tisza István is azt hitte, (1. 1445. sz. IV. köt. 802. 1.), hogy «erősen magyarellenes, nagy horvát irányú ember». A kormányzóság vezérkari főnöke a cseh nemzetiségű *Gellinek Ottó* alezredes volt. Thallóczy országos biztos együttműködése a katonai kormányzat tisztviselőivel eleinte nem volt harmonikus, bár Thallóczy Tisza Istvánhoz írt levelében hangsúlyozta türelmét, de egyúttal kiemelte (1916 február 8-ról Tisza Istvánhoz írt levél), hogy «a hivatalnokok alkalmazása minden rendszer nélkül történik. *Egyben következetesek*: aki magyar, azt szép szóval lehetőleg kitessékélni».

Az 1501/«-1501/»? sz. levelekből kitűnik, hogy a magyar miniszterelnök ez állapotok megváltoztatására több irányban tett intézkedéseket és lépéseket. Ezeknek eredménye a következő lett:

1916 *július 24-től* fogva katonai kormányzóul *B.Bhemen Adolf* neveztetett ki; vezérkari főnöke pedig Kerchnave Hugo ezredes lett.

Thallóczy Lajos és a vezérkari főnök között mint közvetítő a magyar származású *Suhay Imre*, akkor vezérkari őrnagy, teljesített volna szolgálatot.

Az új vezérkari főnök ezredes 1916 július 24-én Thallóczy kívánságára a kormányzói palotára kitűzette az *újonnan megállapított*² közös címerrel ellátott lobogókat, amelyekből a magyar államnak Ausztriával szemben paritásos egyenrangúsága felismerhető volt.

¹ V. ö. IV. k. 1444/a-c, 1468., 1469/a– d, 1486., 1497., 1498; továbbá 1320., 1326/a. 1445., 1456., 1485. sz. Egyes adatokat Suhay Imre ezredes úr volt szíves közölni. L. még az 1596. sz. levelet is.

² V. ö. IV. köt. 1224-1224/ZZ és 1500-1500/»? sz.

1916 szeptember 24-én megérkezett Belgrádba a hadsereg-főparancsnokságnak irata a katonai és polgári igazgatás elválasztása tárgyában.

Az 1916 októberben életbelépett kormányzati szervezet értelmében az országos biztos alá tartoztak a következő hivatalnokok: 1. a politikai csoport (S/a-S/b) főnöke Suhay Imre vezérkari őrnagy helyettese dr. Jungerth Mihály, Thallóczy titkára a közös pénzügyminisztériumban, 2. a vallás- és közoktatásügyi főnöke nagyzorlenci Huszár Károly, akkor o. k., 3. az igazságügyi osztály főnöke Csarsch Dezső, az újvidéki kir. törvényszék elnöke. Mind magyar emberek voltak, akik azonban a szerb nyelvet is merték.

1501/a.

Br. Burián István külügyminiszternek.

1916 február 5.

Kedves Barátom!

Visszakérőleg küldöm Thallóczy négy levelét¹ s azokra adott válaszom másolatát.²

Ez utóbbival igyekeztem öt kellő lelkiállapotba hozni; a fődologra, tudniillik arra, hogy miként igyekezünk a szerbiai viszonyok megfelelő alakulását befolyásolni, nem térhetek reá, amíg a dolgot veled meg nem beszéltem.

Miután a kinevezések tárgyában állandó érintkezésben állok az A. O. K.-val,³ nekik «nahe legolthatnám», hogy ezt Thallóczy útján csinálják. Ha jónak látod, légy szíves telefonon megizenni. Különben pedig az egész kényes és fontos ügyet legkomolyabb megfontolásodba melegen ajánlom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1501/b.

Thallóczy Lajos b. t. t., osztályfőnöknek.

1916 február 5.

Kedves Barátom!

Leveleidet rendetlenül s oly örült munkatorlódásban kaptam, hogy most is csak előzetes választ adhatok.

Tarts ki, te ne vess fel elvi diszkussziókat hatásköröd felől, ha

¹ A levelekben Thallóczy panaszait adta elő.

² L. 1501/0. sz.

³ Armeeoberkommando, Hadsereg-főparancsnokság.

reá nem kényszerítenek és igyekezz annyit használni és annyit javítani a helyzeten, amennyit lehet.

A te szakismereteid és képességeid biztosítják számodra a kellő befolyást, csak a kellő határozottsággal (ahol szükséges) *főlényes nyugalmat és kiadhatatlan türelmet* párosíts.

És mindennekfelett ne veszítsd el azt az Istentől nyert jó tulajdonságodat, hogy humoros oldalukról tudd venni a dolgokat.

Én *Belgrádban*¹ akarom a tökkáposztádat megenni s kikérem magamnak, hogy ebbe belefusolj.

Buriánnal közlöm terveidet s majd visszatérek reájuk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

Természetesen, mentől gyakoribb és részletesebb tudósításokat kérek a jövőre is.²

1501/c.

TELEFONTÁVIRAT.³

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

Wien 6. Februar 1916.

Tegnapi leveledet köszönettel vettem. Mellékleteit visszaküldöm. Igen örülök Thallóczyhoz intézett soraidnak.⁴ Én is hasonló értelemben írtam neki. Kissé korán kezdi türelmét veszteni és *Albánia* felé kacsingatni.⁵ Közöltem vele, hogy oda nem küldöm. Belgrádban pedig türelemmel tartson ki, mert főfeladata egyelőre nem az, hogy érvényesüljön, hanem, hogy *értessüljön*. Az érvényesülésnek azután töled és tőlem kell jönnie. Ami Belgrádban most történik, csöppet sem meglepő, csak mindent meg kell tudni és a szerint felülről intézkedni.

Azt igen célszerűnek tartanám, ha az A. O. K.-t a civil kinevezések dolgában már most Thallóczy meghallgatására utalnád, evvel is aláhúzáván, hogy az egyezmény értelmében ott magyarokról kell, hogy legyen szó.⁶

¹ Thallóczy egyik levelében jelezte, hogy a katonai igazgatás kedvezőtlen és magyarellenes viszonyai miatt Belgrádból távozni óhajtana és inkább Albániában teljesítene szolgálatot. Erre válaszolja (tréfásan) T. I., hogy Belgrádban kell maradnia.

² Mind a két levél szövegét a miniszterelnök irattára részére Latinovics Endre min. titkár másolta le (I. Megjegyzések III. lap). A másolatok alján gr. T. I. sajátkezű feljegyzése látható: «Thallóczynak és Burjának 1916 II/5.»

³ A teleföntáviratot Latinovics Endre min. titkár vette fel.

⁴ L. 1501/6. sz.

⁵ V. ö. az 1501/6 sz. levél 4. jegyzetét.

⁶ A tiszttázat hátlapján gr. T. I. sajátkezű írása: «Burián Thallóczy ügyben II /6. sz.

1501/d.

Thallóczy Lajosnak.

1916 március 22.

Kedves Barátom!

Tescheni¹ utam pozitív eredményeként közlöm veled, hogy a kormányzó utasíttatni fog, miszerint minden fontos közigazgatási ügyet hozzon tudomásodra s abban kérje ki véleményedet. Ezt a célt helyesen csak úgy lehet elérni, ha úgy osztatik be az ügymenet, hogy te betekintést nyerj az összes közigazgatási aktákba, úgy a politikaiakba, mintha gazdaságiakba, áttekinthesd az egészet és állást foglalhass ott, ahol szükségesnek találod. Keám hivatkozva fordulj ezzel a kívánsággal a kormányzóhoz, s amennyiben akadályba ütköznék a dolog, légy szíves értesíteni.

Összbenyomásom az, hogy – ha lassan is – de *helyes mederbe terelődik a dolog*; nem szabad a kezdet nehézségein fennakadnunk vagy elkedvetlenednünk.

Szerbiai utam² némi halasztást szenved a kiegyezési tárgyalások miatt, amelyek a közelebbi 2-3 hét tartamára lehetetlenné teszik, hogy Budapestet kissé hosszabb időre elhagyjam. Ez a csekély halasztás annyiban sem árt, hogy amint Teschenben mondták, a kormányzó körütra készül s így lemenetelem nem fogja őt ebben a tervében zavarni. Mindenesetre értesítést kérek, hogy e körút körülbelül mikor ér véget? Az én odamenetelem természetesen magánjellegű, miután ma hivatalosan közvetlen hatásköröm Szerbiában nincsen. Minden ünnepélyes fogadtatást már csak azért is mellőzni kérek, miután *célom nem a parádé*, hanem az, hogy saját szememmel lássak s egyet-mást az ottani urakkal megbeszéljek.

Időm nagyon ki lévén mérve, főleg Belgrádra s a bennünket legközelebről érdeklő északszerbiai sarokra kell szorítkoznom.

Biztosan nem tudom még, összeköthetem-e a szerbiai utat a Boszniába menetellel is. Mindenesetre hálás volnék, ha egy kis tervet csinálhatnék arról, hogy Belgrád és az északi részek megnezése, valamint Visegrádon át Boszniába menetel mennyi időbe kerülne? Lemeneteli szándékomról légy szíves kérlek a kormányzó urat tiszteletem átadása mellett értesíteni, addig is, amíg közvetlenül érintkezésbe lépnek vele e dologban.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Ez időben a hadseregfőparancsnokság (A. O. K.) székhelye.

² Ennek eredményeit gr. T. I. az 1501 fg sz. levélben foglalta össze.

1501/e.

Thallóczy Lajosnak.

1916 március 30.

Kedves Barátom!

Múltkori levelem¹ diktálásakor nem tudtam, hogy nem postával fogom küldeni, ezért kellő tartózkodással írtam *a tescheni dolgok felől*.

Conraddal² való beszélgetésünk elvi magaslatokon mozgott. Kivántam, hogy minden népszerűség-hajhászó reklámtól vagy *annexiós szándéokra mutató jövőbeli tervezéstől és alkotástól tartózkodjanak?* a szerbekkel *igazságosan*, de kellő szigorral bánjanak, az intelligenciát távoltartsák s a segélyezésben a legszükségesebb élelmiszerekre és vetőmagra szorítkozzanak. Ebben mind egyetértettünk, csak azt állította, hogy *úgyis van a dolog*.

Az általad is említett 16,499/6 számú rendeletük⁴ meglehetősen kifejezésre juttatja ezeket a helyes elveket, csak végre is kellene őket hajtani.

Másik kívánságom az volt, hogy az egész nem katonai természetű ügymenet (politikai és gazdasági) kezeiden menjen keresztül, hogy láss minden fontosabb ügyiratot, értesülj minden tervezésről s arra vonatkozólag idejekorán állást foglalhass. Ezt némi ellenkezés után akceptálta, az erre vonatkozó utasítás elküldését megígérte. Holnap alkalmat veszek magamnak, hogy tapintatosan emlékezetébe idézzem a dolgot.

Előre elhatároztam volt, hogy a személyi kérdést Ő előtte most nem hozom elő s arra csak akkor térek vissza, ha Szerbiából visszajöve, személyes észleleteimre hivatkozva tehetek megjegyzéseket. Herbersteinnal⁵ azonban egészen nyíltan beszéltem a dologról; ő teljesen tisztában van vele, hogy a vezérkari főnök személyében⁶ kell változást csinálni s oda okos magyar embert tenni. Hagytam, hogy ő hozza elő Belitskát,⁷ mint akit te alkal-

¹ L. 1501/á. sz.

² Br. Conrad von Hötzendorff, a vezérkar főnöke. A hadsereg főparancsnokság akkori székhelyén, Teschenbe ı T. ı. 1916 márc.-ban magbeszélte a szerbiai katonai igazgatás szervezésének részleteit.

³ V. ö. 1444/a-c, 1468., 1469/a-d, 1497. és 1498. sz.

⁴ A hadseregfőparancsnokság rendeletének másolata nincs az iratok közt. Különbben a rendelet nem tartozik e kiadvány keretébe.

⁵ Gr. H. Herbert b. t. t., vezérőrnagy; Frigyes főherceg Őfensége főudvarmestere.

⁶ A cseh nemzetiségű Gellinek Ottó alezredes.

⁷ B. Sándor akkor a honv. minisztériumban osztályvezető, vezérkari ezredes.

másnak találnál az állásra s azt feleltem, hogy én is azt hiszem, miszerint egészen jól beválnék. Így legalább nem tekinthetik Belitskát a marsfiókák az én jelöltemnek.

Herberstein befolyásának nyomát láttam a főherceggel¹ közvetlen elutazásom előtt lefolyt beszélgetésemben. Egyetértettünk abban, hogy sok dolog nem megy rendben Belgrádban, hogy a fiatalurak dilletánskodnak és naivításokat követnek el. Ő azt fűzte hozzá, hogy nem a gouverneur² személyében van a hiba, hanem a vezérkari főnöknél³ s ő gondolkozik is már a változáson.

Ide redukálendő tehát az az állítás, hogy a főherceg kijelentette nekem, miszerint a kormányzó eljárása kifogástalan. Én azt válaszoltam, hogy én sem gondolnám, miszerint Salisban lenne a hiba, aki tapintatos, okos ember; a magam részéről nem hoztam volna szóba a személyi kérdést, miután ebben a tekintetben teljesen a főherceg bölcsességétől várom az orvoslást, de miután ő felemlítette, nem mondhatok mást, minthogy az én impresszióim szerint is fején találta a szeget s az ottani helyzet további fejlődésére a tervezett személyi változás nagyon előnyös befolyást gyakorolna.

Idáig jutottunk ezúttal. Hitem az, hogy Hranilovicék⁴ befolyása alatt Conrad ellenezni fogja a változást s az újabb lökés nélkül nem fog bekövetkezni. Ezt az újabb lökést, hacsak időközben valamely nem várt esemény okot nem szolgáltat reá, szerbiai utam után⁵ fogjuk megadhatni. Addig, amint bizonyára felesleges hangsúlyoznom, egy léleknek se szólj a dologról, persze *Buriánt kivéve*.

Láng Misu⁶ helyére Huszár Károly⁷ hoztam javaslatba; remélem rövid idő alatt a helyszínén lesz és meg fogja a pozícióját csinálni. Idővel azután a «politische Gruppe» élére lehetne őt behozni, amelyet a lublini kormányzásban civilista vezet.

Ezer hecc között fogok még ma időt találni, hogy dr. Jungerthtel⁸ az útiterréről beszéljek. Persze annyi időt lehetetlen lesz

¹ Frigyes főherceg Őfensége, a hadsereg főparancsnoka.

² Gr. Salis-Seewis János altábornagy.

³ Gellinek Ottó alezredes.

⁴ Az akkor Teschenben szolgálatot teljesítő Hranüovic Czvetasin Oszkár vezérkari ezredes.

⁵ L. 1501/0. sz.

⁶ B. Láng Mihály hadbavonult o. k., tartalékos tiszt egy darabig a szerbiai kormányzósághoz volt beosztva.

⁷ Nagyzorlenci Huszár Károly munkapárti o. k., aki szerbül tudott és a délvédelmi viszonyokat alaposan ismerte.

⁸ J. Mihály a közös pénzügyminisztérium létszámában segédtitkár; e levél írása idején Thallóczy mellett dolgozott Belgrádban. L. az 1501. sz. bevezetés utolsó bek.-ét.

szakítanom, amennyi az egész abszolválásához kellene, de azt hiszem; jóval összebb vonhatjuk a dolgot. Időpontja, hacsak az osztrák tárgyalások engedik, április közepére esnék; ha akkor nem mehetek, húsvét¹ utánra kell halasztanom.

További értesítéseidet érdeklődéssel várva, szívből üdvözöl
igaz híved *Tisza*.²

1501/f.

Thallóczy Lajosnak.

1916 május 6.

Kedves Barátom!

Szegény Kálmánnak³ fia haldoklik,⁴ ennek folytán ma este Gesztre utazom s a közelebbi 3-4 napot Geszten és Csegödön⁵ töltöm.

Legnagyobb sajnálatomra ismét kénytelen vagyok tehát szerbiai utamat, de előreláthatólag csak néhány nappal, elhalasztani. Alighanem pénteken vagy szombaton⁶ reggel fogok Klenákra⁷ érkezni s négy napot töltenék a szerb határvidéken. Az ezen időszakra kiszabott programmon azonban annyi módosítást kellene termi, hogy az utolsó délutánt a Szerémség délkeleti részének legalább futólagos megtekintésére fordítanánk.

Azóta jutott ugyanis eszembe, hogy félreérthetnék és joggal rossz néven vehetnék Horvátországban azt, ha kétszer megállás nélkül, éjszaka utaznám át az országnak ezen az exponált és sokat szenvedett részén. Ennek folytán Szendrő elhagyásával utolsó délután autóval mennék Zimonyba s ott a bánnal találkozáva s vele néhány községet útba ejtve autón Újvidékre. Újvidékről indulnék tovább vasúttal Budapestre.

Érkezésem pontos idejét legalább 48 órával előre tudatni fogom s azzal a kéréssel, hogy levelem tartalmát tiszteletem átadása mellett közöld a kormányzóval, baráti üdvözlettel maradok

igaz híved *Tisza*.

¹ 1916-ban ápr. 23. és 24.

² Időrendben ittkövetkez^k az 1596. sz. alatt közölt, vegyes tárgyú levél.

³ Gr. T. I. testvéröccse, gr. Tisza Kálmán o. k.

⁴ Gr. Tisza Imre néhány nap múlva elhunyt. L. 1630. sz. első bek. és 1631.

⁵ Gr. Tisza Kálmán lakóhelye. Község Bihar megyében.

⁶ A szerbiai Sabáccal szemben fekvő község, Horvát-Szlavonországban Szerem várm. rumai járásában.

⁷ Május 12., 13.

1501/g.

*Frigyes főherceg Ó Fenséégének, a hadsereg főparancsnokának.*¹⁻²

Euere kaiserliche und königliche Hoheit!

Aus unserem serbischen Okkupationsgebiet zurückgekehrt werde ich nicht versäumen meine Auf Wartung zu machen, um Euerer k. u. k. Hoheit über meine Wahrnehmungen im Militärgeneral-gouvernement Belgrad Bericht zu erstatten und einige hiemit verknüpfte Anregungen und Wünsche ausführlich zu begründen. Da jedoch unabweisbar dringliche, wichtige Angelegenheiten mein persönliches Erscheinen auf einige – wenn auch nicht lange - Zeit verhindern, erlaube ich mir das Wesentlichste meiner Wahrnehmungen in möglichst gedrängter Form schriftlich vorauszu-senden.

Ich hoffe auf die Billigung Euerer k. u. k. Hoheit rechnen zu können, wenn dies nicht in der Form einer amtlichen Zuschrift geschieht. Ein grosser Teil des Folgenden entzieht sich ja der amtlichen Korrespondenz. Aber auch bezüglich der Punkte, welche eventuell zum Gegenstande einer solchen gemacht werden sollten, scheint es zweckmässiger, in erster Linie den Weg des vertraulichen Gedankenaustausches einzuschlagen und erst je nach dem Ergebnis desselben dasjenige in eine amtliche Form zu kleiden, was etwa einer weiteren amtlichen Behandlung bedarf.

Wenn ich jetzt über alle einschlägigen Fragen ohne Rückhalt, mit voller Offenheit spreche, so bitte ich Euere k. u. k. Hoheit hierin nur den neuerlichen Ausdruck meiner dahingehenden starken Überzeugung zu erblicken, dass wir alle, die wir in diesen grossen Schicksalsstunden der Monarchie an der Leitung der Staatsgeschäfte mitzuarbeiten haben, im Dienste derselben hehren Sache stehen, in diesem Dienste ganz aufgehen müssen und einander nach

¹ I. Ferenc József Ófelsége előtt gr. T. I. azt az óhaját fejezte ki, hogy a szerbiai kormányzásánál és a Szerbiában katonailag megszállott területeken levő állapotokról személyesen óhajtana meggyőződést szerezni. Ennek folytán a kabinetirodának 1916 május 12-én kelt, a miniszterelnökhöz intézett értesítése szerint Ófelsége Belgrádba küldött távirattal utasította gr. Salis-Sewis János altábornagy főkormányzót, hogy május 13-án, szombaton Sabácban várja a magyar miniszterelnököt és kísérje őt három napi szerbiai útja alatt.

Ez utazásról Budapestre visszatérve, írta T. I. az 15011[^]-15011^Ä és j számú leveleket.

² A szövegben kurzív betűkkel szedett szavakat, illetőleg mondatokat gr. Tisza István a gépirásos tisztázatba sajátkezuleg írta be.

bestem Wissen und Können unterstützen sollen. Ich halte es also" für meine Pflicht, Alles ganz offen zu sagen, womit ich der Sache einen Dienst zu leisten glaube, und bitte Euere k. u. k. Hoheit die offene Behandlung des ganzen Themas ausschliesslich dieser Auffassung zu zuschreiben zu geruhen.

Nichts steht mir ferner, als mich in den Wirkungskreis des AOKs einmischen zu wollen. Auch ich stehe auf dem allein richtigen Standpunkte, dass die Militärgouvernements dem AOK unterstehen und *bin dessen bewusst*, dass die Entscheidung mancher zur Sprache gebrachten Fragen demselben zusteht. Ebenso wenig halte ich mich für fähig, die Massnahmen der militärischen Behörden einer übelwollenden, nörgelnden Beurteilung zu unterziehen. Gerade jetzt, wo der nie früher erreichte technische und moralische Wert unserer Wehrkraft und die glorreichen Leistungen derselben mein ganzes AVesen mit freudigem Stolze erfüllen, steht mir eine solche Gesinnung ferner, als je zuvor. Es ist aber gerade die Aufgabe des Mitarbeiters, des Waffengefährten, auf alles Verbesserungsfähige und -bedürftige hinzuweisen.

Ich gestatte mir meine Mitteilungen mit der Betonung des erfreulichen Umstandes einzuleiten, dass die Lösung der Ernährungsfrage, sowie die Bestellung der Felder im Allgemeinen eine recht befriedigende zu nennen ist. Es soll keine Hungersnot im Lande gewesen sein; jedenfalls ist jetzt die Ernährung der Bevölkerung gesichert, ohne dass dies sehr erhebliche Zuschüsse aus den Heeresvorräten oder dem Hinterlande gefordert hätte. Es wurde auch von Anfang an dafür gesorgt, dass die Bevölkerung die Feldarbeiten nach Möglichkeit verrichtet. Der diesjährige Anbau wird kaum wesentlich hinter den Ergebnissen der letzten Jahre zurückbleiben. Bei einer halbwegs befriedigenden Ernte ist nicht nur für die Ernährung der Bevölkerung gesorgt, sondern ein, wenn auch nicht sehr bedeutender Überschuss zu erhoffen.

Sehr erfreulich waren die bezüglich der in den Kreis- und Bezirkskommanden tätigen Organen *gewonnenen* persönlichen Eindrücke. In der kurzen Zeit meines Besuches hatte ich Gelegenheit mit einer Anzahl solcher Kommanden in unmittelbare Berührung zu kommen und hiedurch einen höchst interessanten und lehrreichen Querschnitt der Individualität unseres Truppenoffiziers zu erhalten.

In diesen Kommanden sind aktive und Eeserveoffiziere jeden

Banges und Alters aus den verschiedensten Berufsklassen und den meisten Teilen der Monarchie zusammengewürfelt und haben sich in einem vielseitigen, ihnen grösstenteils fremden Wirkungskreis zu bewegen. Eine seltene Gelegenheit, um sie auf Unterordnung unter das gemeinsame Ziel, kameradschaftliche Gesinnung, frischen tatenlustigen, initiativen Geist zu erproben, und es gereicht mir zur grossen Freude konstatieren zu können, dass ich bezüglich der Herren, die ich an dieser Arbeit sehen konnte, im Allgemeinen die besten Wahrnehmungen gemacht habe.

Überall herrscht emsige Arbeit, Lust an der Arbeit, freudiges Zusammenhalten in der Arbeit und bei vielen Herren tritt ein wahrhaft staunenswerter praktischer Sinn und Organisationsvermögen zu Tage. Dass hiebei manche Erscheinungen eines oft naiven Dilettantismus zu Tage treten, kann Niemanden Wunder nehmen. Den hieraus entspringenden Nachteilen müsste man eben durch Zuteilung mehrerer tüchtiger, fachmännischer Beamter an der Peripherie und hauptsächlich durch fachkundige Führung aus dem Zentrum abhelfen.

In dieser Hinsicht nun kann ich die bestehenden Verhältnisse nicht in demselben ausschliesslich günstigen Lichte darstellen. *Sowohl der Herr Generalgouverneur, als die zwei Mitarbeiter desselben*, die bezüglich der Tätigkeit des Gouvernements die entscheidende Bolle spielen, die Herren Oberstleutnant Gellinek und Major Kvaternik. machen gewiss den Eindruck sehr tüchtiger Offiziere, und ich zweifle nicht, dass sie bei jeder militärischen Aufgabe ihren Mann stellen würden. Hier bewegen sie sich jedoch auf einem Terrain, welches einer Menge spezieller Vorkenntnisse und praktischer Erfahrungen bedarf, und der Hang, Alles nach eigenem Ermessen zu machen und jeden anderen Einfluss fernzuhalten, *muss manche Nachteile zur Folge haben.*

In der Person des Zivillandeskommissärs ist dem Generalgouvernement eine Persönlichkeit beigegeben, welche sowohl was allgemeine Kenntnisse und administrative Erfahrungen, als speziell genaue Kenntnis des Serbentums anbelangt, überaus hoch zu schätzen ist und die wertvollsten Dienste leisten könnte. Es wurde auch seitens des AOKs die Zuziehung desselben zu allen wichtigen, nicht militärischen Angelegenheiten, sowie zur Erledigung aller Personalfragen angeordnet. Leider muss ich konstatieren, dass dies nicht geschieht. Es werden zwar einzelne erledigte Akten.

ante expeditioneni, dem Herrn Zivillandeskommissär gezeigt, er wird aber von der eigentlichen Geschäftsführung ferngehalten, bei Vorbereitung der wichtigen Sachen und speziell bei Personalfragen konsequent beiseite gelassen.

Um nur zwei Beispiele zu erwähnen: es wurde eine Gemeindeordnung ausgearbeitet, ihm als fertiger Entwurf zur Verfügung gestellt, aber schon nach wenigen Tagen urgiert, da man dieselbe in den nächsten Tagen veröffentlichen wolle. Bei der Vorbereitung dieses ganzen, organischen Gesetzentwurfes ist er nie gefragt oder zu Eate gezogen worden. Noch greller ist das Beispiel des Schulwesens, wo er von der ganzen Aktion konsequent ferngehalten wurde und weder bezüglich der Prinzipien derselben, noch betreffs des Personales irgendeine Mitteilung von den Verfügungen des Generalgouvernements erhalten hatte.

Ein anderes Mittel, um bewährte, verwaltungskundige Kräfte heranzuziehen, wäre die Zuteilung von Zivilbeamten gewesen, bezüglich deren Auswahl die Mitwirkung des ungarischen Ministerpräsidenten zugesagt wurde. Diese Zusage wurde allerdings insoweit eingehalten, dass die zur Verwaltung des Militärgouvernements zugezogenen Zivilbeamten, zum grössern Teile, im Wege der ungarischen Regierung angesprochen wurden. Die ganze Frage hat jedoch einen grossen Teil ihrer Bedeutung dadurch eingebüsst, dass Reserveoffiziere, welche im Frieden Verwaltungsbeamte sind oder sich mit irgendeiner Gruppe von wirtschaftlichen oder kulturellen Fragen beschäftigen, als Militärpersonen hinkommandiert und mit den wichtigsten politischen und kultur- und *wirtschafts*-politischen Aufgaben betraut wurden.

In dieser Weise ist die allgemeine, als richtig erkannte Auffassung, dass die wichtigeren Stellen in Polen mit österreichischen, in Serbien mit ungarischen Kräften besetzt werden und damit das Militär gouvernement mit demjenigen Staate der Monarchie in nähere Beziehungen gelangt, auf welchen es sowohl infolge der geographischen Lage, wie der auf die Zukunft bezüglichen Pläne in erster Reihe angewiesen ist, bezüglich Serbiens nicht zur Wirkung gekommen. Im Gegenteil ergibt eine Analyse der beim Militärgeneralgouvernement bestehenden Personal Verhältnisse, dass die politische- und Schulabteilung beinahe ausschliesslich in kroatischen, die Wirtschaftsgruppe in österreichischen Händen steht.

Um einem etwaigen Missverständnisse gleich zu begegnen, erlaube ich mir zu betonen, dass ich fest überzeugt bin, dass alle mit der sogenannten südslavischen Frage verbundenen Probleme nur im Einvernehmen des Ungarntums mit dem Kroatentume wirklich zu lösen sind. Es war stets mein Bemühen gegenseitiges Verständnis zwischen Ungarn und Kroatien und vereintes Streben zum gemeinsamen Ziele anzustreben.

In der jetzigen Zeit folgenschwerer, grosser Entschlüsse ist dies in erhöhtem Masse der Fall. Es ist also durchaus keine gegen das Kroatentum gerichtete politische Richtung, welche mich bei Beurteilung dieser Frage leitet. Ich erblicke jedoch in einer gewissen, die eigenen Kräfte überschätzenden grosskroatischen Eichtung eine ebensolche Gefahr nicht nur für die gemeinsamen grossen Ziele, sondern speziell auch für das Kroatentum, als in einer bornierten Zurückdrängung der Kroaten. Speziell in Serbien wäre eine Bevorzugung des kroatischen Elementes auf Kosten des ungarischen und der Aufbau eines neuen Eegimes auf südslavischer, kroatoserbischer Basis *eine wirkliche Pionierarbeit für das Gross-Serbentum und* eine Lebensgefahr für das Kroatentum.

Wenn ich also gegen ein all'zu grosses Hervortreten des kroatischen Elementes in der Verwaltung des Militärgeneralgouvernements schwere Bedenken hege, muss ich noch hinzufügen, dass diese Besetzung der politisch wichtigen Posten zum grössten Teile mit Kroaten und das Zurücktreten des ungarischen Elementes, – wenn es auch nicht planmässig im Interesse irgendeines politischen Systems geschah, – auf alle beteiligten Faktoren diesen Eindruck machen muss und jedenfalls verwirrend auf die Auffassungen und störend auf die spätere Entwicklung der Dinge wirkt.

Nicht minder bedenklich ist das Fehlen des ungarischen Elementes bei der Wirtschaftsgruppe. Die bezüglich industrieller und Handelsfragen leitenden Herren dieser Gruppe haben selbstredend weit nähere, intimere Beziehungen zu den österreichischen amtlichen und geschäftlichen Kreisen, als zu den ungarischen und es folgt hieraus unwillkürlich eine Benachteiligung der ungarischen Interessen, deren schädliche politische Folgen die wirtschaftlichen *Nachteile* noch weitaus übertreffen.

Ich weiss, dass seitens des AOKs auf Wahrung der Parität bei wirtschaftlichen Fragen Gewicht gelegt wird. In der Praxis jedoch führt dies zu dem Resultate, dass in Polen die Wirtschafts-

rolle beinahe ausschliesslich den österreichischen Faktoren zufällt, während sich die ungarische Volkswirtschaft in Serbien mit einer paritätischen Betätigung abfinden muss.

Es wäre also in höchstem Grade erwünscht, sowohl bei der politischen, als bei der Wirtschaftsgruppe wenigstens eine tüchtige, ungarische Kraft mit entsprechendem Wirkungskreise heranzuziehen, *und auch bei Besetzung leitender militärischer Posten das ungarische Element mehr heranzuziehen, um der irrigen Auffassung entgegenzutreten, als wäre die Absicht massgebenden Ortes vorhanden, die Leitung des Generalgouvernements mit Fernhaltung der Ungarn beinahe ausschliesslich in südslavische Hände zu legen.*

Ich glaube hiebei auch auf die Tatsache hinweisen zu sollen, äass die hervorragend vorzügliche ungarische Gendarmerie vorwiegend bosnischen und kroatischen Offizieren unterstellt wurde.

Bezüglich der Tätigkeit des Militärgeneralgouvernements erlaube ich mir meinen Bedenken hauptsächlich in zwei Eichtungen Ausdruck zu geben. Erstens erscheint in der Behandlung der serbischen Bevölkerung ein freundliches, leutseliges Entgegenkommen, welches meiner Meinung nach die richtigen Grenzen des Wohlwollens weitaus überschreitet, unserem Ansehen und unserer Prestige gewiss nicht zum Vorteile gereicht und bedenkliche Folgen in der Zukunft haben könnte.

Mit der charakteristischen Anpassungsfähigkeit und Zweizügigkeit des Serben tut die dortige Bevölkerung Alles, um die Gunst des jetzigen Machthabers zu gewinnen. Beim Erscheinen des Generalgouverneurs werden Teppiche ausgehängt. Die Bevölkerung zeigt sich auf der Strasse, um denselben freundlich zu begrüßen. Popen machen sich anheischig, statt der vorgeschriebenen Gebete für Zar und Serbenkönig ähnliche für unseren Allerhöchsten Herrn zu sagen (ich muss wahrheitsgetreu sofort bemerken, dass dies *abgeschlagen wurde*) etc.

Lauter Erscheinungen, welche nicht nur *wertlos* sind, sondern als Beweise dessen, wie leicht sich die Serben zu solchen Demonstrationen hergeben, eine Warnung für die Zukunft enthalten. Nichtsdestoweniger scheinen sie eine Wirkung gemacht zu haben und man ist in *einer zuvorkommenden* Behandlung der Bevölkerung meines Erachtens viel zu weit gegangen.

Die offiziöse Belgrader Presse buhlt geradezu um das Wohlwollen

des serbischen Volkes, und macht Vergleiche zwischen dem jetzigen und dem Pasic'sehen Regime, geradezu als wenn von einem 'politischen Rivalen die Bede wäre.

Eine Organisation der Verwaltung Belgrad, bei welcher Personen, die Minister waren oder sonst zu den angesehensten Mitgliedern der serbischen Gesellschaft gehören, eine quasi parlamentarische Rolle spielen und wiederum als Leiter des serbischen Volkes auftreten können, kann als eine, wenn auch höchst wichtige und bedenkliche Ausnahme betrachtet werden, da inzwischen Weisungen des AOKs eingetroffen sind, welche ein ähnliches Hervortreten der serbischen Intelligenz wenigstens pro futuro verbieten.

Aber auch bezüglich der Behandlung des gewöhnlichen Volkes kann ich meine Bedenken nicht verhehlen.

Bei der Bundreise, die ich in einem Teil des Landes mit dem Herrn Generalgouverneur machte, waren an verschiedenen Stationen unter Führung des betreffenden Bezirkskonimandanten Gemeindevorsteher des Bezirkes versammelt. Sobald man sich ihnen näherte, reichten sie Einem, ohne eine Ermunterung hiezu abzuwarten, mit breitem Lächeln die Hand. Wäre ich der serbischen Sprachkundig, so hätte ich ihnen auseinandergesetzt, dass sie warten sollen, bis ich ihnen die Hand reiche und gesagt, dass wir noch nicht soweit wären. Benehmen sie sich gut, zeigen sie sich verlässlich, so kann wohl die Zeit kommen, wo man sich auf diesen freundlichen Fuss mit ihnen stellen werde.

Da jedoch ein Gedankenaustausch mit den Leuten unmöglich war, so wollte ich die mir entgegengestreckte Hand nicht zurückweisen, trachtete jedoch möglichst wenig mit ihnen zu fraternisieren. Ich musste aber zusehen, dass Seine Excellenz der Generalgouverneur und andere hohe Funktionäre in einer Weise mit den Leuten plauderten, als es etwa ein serbisch-radikaler Kandidat bei einer Abgeordnetenwahl getan haben mochte.

In den Schulen waren die Kinder wie zu einer Feierlichkeit versammelt; hielten freundliche Ansprachen, übergaben Blumen, schrieen Zivio, etc.

Ich muss mich fragen, ob dieser Weg einem in Hass und Verachtung der Monarchie erzeugenen orientalischen Wolke gegenüber der richtige ist und ob die Leute, welche noch vor Monaten, ohne Unterschied von Alter und Geschlecht, wie die wilden Bestien

unseren Soldaten gegenüber hausten, aus einer solchen Behandlung nicht die für uns nachteiligsten Folgerungen ziehen werden?

Gewiss würde ich einer unnützen Härte oder gar Misshandlung nicht das Wort reden. Auch nach meiner Meinung müssen wir den Leuten gegenüber mit Menschlichkeit und Gerechtigkeit auftreten. Sie müssen aber den Eroberer, den Herrn in uns sehen, den Mächtigen, in dessen Gewalt sie sich befinden, und es als seine Grossmut und Gnade betrachten, dass wir sie anständig behandeln und für ihre wirtschaftliche Existenz Sorge tragen.

Das ist der Weg, um die Gefühle von Ehrfurcht und Dankbarkeit in ihnen zu erwecken und ihnen zu verstehen zu geben, wie viel stärker, aber auch wie viel gerechter und grossmütiger wir sind, als die Hetzer, die sie zu wahnwitzigen Abenteuern gegen die Monarchie herangeführt *und ins Verderben gestürzt* haben.

Gehen wir zu weit auf dein Wege der Leutseligkeit, lassen wir sie in so wenig ehrerbietiger Weise zu nahe an uns herankommen, so werden wir dadurch gewiss nicht die angestrebte Popularität erreichen, sondern in ihrem Inneren von ihnen ausgelacht und verpöht werden.

Mein zweites Bedenken bezieht sich auf das ganz offen hervortretende Bestreben, den definitiven Herrn im Lande zu spielen und die feste Absicht der Annexion ganz Serbiens offenkundig an den Tag treten zu lassen. Es wird wohl Eurer k. u. k. Hoheit bekannt sein, dass ich gerade vom Standpunkte unseres gemeinsamen Zieles, nämlich der dauernden Hintanhaltung des grossserbischen Wahnes die Annexion des ganzen Landes für ein verfehltes und gefährliches Experiment halten würde.¹ Es ist meine Überzeugung, dass es bessere Mittel gibt, um die serbische Frage einer den Interessen der Monarchie entsprechenden Entwicklung entgegenzuführen.

Aber ganz abgesehen von *dieser strittigen Frage, die ich diesmal auf zurollen gewiss nicht die Absicht habe*, steht es wohl fest, dass das endgültige Schicksal des von uns besetzten serbischen Landes von den kommenden militärischen und politischen Ereignissen abhängt. Die vollständige Vernichtung dieses Landes könnte ein solches Hindernis des sonst erreichbaren guten Friedens sein, *dass* alle

¹ V. ö. IV. kötetben az 1498. sz. bevezetést és az V. kötet 1. lapján az 1. jegyzetben idézett leveleket.

Faktoren der Monarchie, welche bei dieser Frage mitzureden haben, *bewogen sein werden*, diese Idee fallen zu lassen.

Es muss folglich mit der Eventualität gerechnet werden, dass wir wenigstens aus einem Teile des Generalgouvernements wieder abziehen werden.

In Anbetracht dieses Umstandes ist nun unser Benehmen während der Okkupation von ausschlaggebender Wichtigkeit. Halten wir die Frage der Zukunft offen, machen wir nichts, woraus die Absicht der dauernden Besitznahme klar erhellt, so kann die Errichtung irgendeines *von uns abhängigen* neuen serbischen Staatswesens als eine unserer eigenen Auffassung entsprechende Lösung erscheinen, während es im entgegengesetzten Falle den Schein einer uns vom Feinde aufgezwungenen Friedensbedingung hat, einer Vereitelung unserer Absichten, einer Niederlage und es wird am ganzen Balkan Russland als der allein mächtige Protektor Serbiens erscheinen, welcher, selbst wenn besiegt, der mächtigere bleibt und die siegreiche Monarchie zum Bückzuge aus Serbien zwingt.

Es wird dann unsere eigene verfehlte Taktik sein, welche uns, trotz des vollständigen militärischen Erfolges, eine politische Niederlage bereitet, und unser Prestige vor den Balkanvölkern für eine weite Zukunft untergräbt.

Leider ist das Militärgeneralgouvernement in vollem Schwünge, diesen verhängnisvollen politischen Fehler zu begehen. Aus Allem, was sowohl im Zentrum, als an den Peripherien gesagt und getan wird, erhellt, dass wir die dauernden Herren im Lande bleiben wollen.

Aus einer ganzen Reihe einschlägiger Erscheinungen will ich nur kurz auf weitgehende wirtschaftliche Pläne, kostspielige Wegebauten, welche gar keinem unmittelbaren militärischen Ziele dienen, sondern die wirtschaftliche Erschliessung entlegener Gebiete zum Ziele haben, auf Massnahmen gegen die Cyrillica, auf lange Jahre projektierte Wohlfahrtseinrichtungen und vorerst auf die ganze Organisation des Schulwesens hinweisen. *In den Volksschulen* wird an die Kinder die Frage gestellt, was ihre grosse neue Heimat, wer ihr neues Staatsoberhaupt sei? In vielen Orten wird ihnen die Volkshymne gelehrt, und es sind manche Lehrer höchst stolz darauf, dass sie den Kindern einige deutsche Worte beigebracht haben.

Ausser den Volksschulen, welche freilich in recht minderer

Qualität, aber in grosser Zahl im ganzen Lande aufgestellt werden, stehen grosse Pläne in Vorbereitung. Man spricht von wirtschaftlichen Schulen, von einem Realgymnasium, von einem Internat für 2000 Schüler etc. Lauter Projekte, welche einen, der weiten Zukunft präjudizierlichen Charakter haben.

Aber ganz abgesehen von der politisch bedenklichen Seite dieser Erscheinungen muss ich auf das Schulwesen, als auf denjenigen Zweig des Staatslebens hinweisen, in welchem die verschiedenen Mängel des Militärgeneralgouvernements in konzentrierter Weise zum Ausdruck gelangen.

Im ganzen leitenden Personale des Zentrums kann keine Spur von entsprechender Fachkenntnis entdeckt werden; wenn ich nicht den, in der letzten Zeit nach Belgrad berufenen Generalinspektor der Schulen, einen Verpflegsoffizial namens Sostaric als Fachmann betrachten soll, welcher seit kurzer Zeit als Propagator der militärischen Übungen in den Schulen im Dienste des k. k. Ministeriums für Landesverteidigung stand. Der Mann hat *weit mehr* die Allüren eines Demagogen, als eines ernsten Fachmannes, und macht gewiss keinen vertrauenerregenden Eindruck.

Nicht besser steht es mit dem Lehrpersonal, welches aus den verschiedensten Elementen zusammengewürfelt und seiner Aufgabe zum grossen Teile garnicht gewachsen erscheint. *Ich habe dem Herrn Leiter der Unterrichtsabteilung eine Liste derjenigen im Militärdienst stehenden vorzüglichen ungarischen Lehrer in Aussicht gestellt, welche der serbischen oder wenigstens der slovakischen Sprache mächtig sind, und es wurde dies dankend angenommen. Einstweilen besteht das Personal zum grossen Teile aus garnicht entsprechenden Personen.* Ich spreche nicht von den Leuten, die unmittelbar nach Besetzung des Landes seitens der Etappenkommanden als interimistische Lehrer angestellt wurden und jetzt teilweise ausgewechselt werden. Aber auch unter den jetzt angestellten Lehrern befinden sich die verschiedensten, nicht dahin gehörigen Elemente. *N ebsteiner Anzahl griech. orthodoxer Serben* befinden sich ruthenische und tschechische Lehrer unter denselben, welche die serbische Sprache garnicht beherrschen, sich den Kindern kaum verständlich machen können und den Unterricht in der geistlosesten, mechanischsten Weise erteilen müssen.

Überhaupt geht man bezüglich der serbischen Sprachkenntnisse etwas sonderbar vor. Der Umstand, dass jemand diese Sprache

nicht vollständig beherrscht, ist ein sehr bequemes Mittel, um aus irgendeinem Grunde unangenehme Personen sich vom Halse zu schaffen. Andererseits sind aus allen Teilen Österreichs zahlreiche Leute im Dienste des Generalgouvernements, welche garnicht serbisch sprechen und mit Hilfe ihrer tschechischen, polnischen oder ruthenischen Sprachkenntnis mit Ach und Krach mit den Leuten verkehren können.

Vor der Errichtung des Militärgeneralgouvernements Belgrad wurde die Frage in einer gemeinsamen Ministerkonferenz in Anwesenheit des Herrn Chefs des Generalstabes besprochen und es wurde von allen Beteiligten der Standpunkt eingenommen, dass das Militärgeneralgouvernement sich auf die Aufgabe beschränken soll, die Ordnung im militärisch besetzten Lande während dem Kriege aufrecht zu erhalten. Diese Aufgabe ist zeitlich und sachlich begrenzt. Sie erstreckt sich nur auf Kriegsdauer und ist mit der Aufrechterhaltung der Ordnung, mit der Fürsorge für die Ernährung der Bevölkerung und der Ausnützung der wirtschaftlichen Kräfte des Landes während dem Kriege erschöpft.

Es wurde daher einmütig betont, dass diese Verwaltung apolitisch sein und der Zukunft in keiner Weise präjudizieren solle. Speziell vom Herrn Chef des Generalstabes wurde dieser apolitische Charakter der Militärverwaltung auch mir gegenüber wiederholt *hervorgehoben* und mit demselben die abschlägige Behandlung gewisser Anregungen und Wünsche begründet.

Unwillkürlich ist jedoch dieser Standpunkt des apolitischen Charakters nur in der Richtung verwertet worden, dass ein jeder Einfluss von Begierungskreisen und Zivilbeamten möglichst ferngehalten wurde. Die militärische Verwaltung selbst jedoch ist Alles eher auf der Welt, als apolitisch zu nennen. Im Gegenteile: es ist in derselben ein ganz ausgesprochener politischer Charakter hervorgetreten, welcher die Absicht die Zukunft im Sinne der Annexion zu präjudizieren, zielbewusst und konsequent vertritt und dabei die verschiedensten politischen Unterströmungen zu Tage fördert.

Ich glaube wohl auf die Zustimmung Eurer k. u. k. Hoheit rechnen zu können, wenn ich auf den höchst bedenklichen und besormiserregenden Charakter dieser Erscheinungen hinweise und ich hege die Zuversicht, dass Euer k. u. k. Hoheit im eigenen Wirkungskreise des Armeekommandanten die nötigen Massregel zu treffen geruhen werden, um hiebei Abhilfe zu schaffen.

Ich hielt es für meine Pflicht auf diesen Zustand hinzuweisen und die höchste Aufmerksamkeit Eurer k. u. k. Hoheit darauf zu lenken, dass es dringend notwendig wäre, Alles die Zukunft präjudizierende auszuschalten, weiteren Zukunftsplänen ein Ziel zu stecken, berufene Zivilbeamte, hauptsächlich aus dem ungarischen Staatsdienste, heranzuziehen und in wichtige Stellungen zu setzen und der ganzen Verwaltung einen fachkundigeren, objektiveren, wirklich apolitischen Charakter zu geben.

Es liegt auf der Hand, dass hiebei vertrauliche Beziehungen mit der ungarischen Regierung und ein möglichst harmonisches Zusammenwirken mit derselben von entschiedenem Vorteile wäre. Nicht nur wegen der geographischen Lage und der hohen Wichtigkeit, welche alle an der ungarischen Grenze vorkommenden politischen und wirtschaftlichen Ereignisse für Ungarn besitzen, sondern auch in Anbetracht einer eventuellen Annexion wenigstens eines Teiles von Serbien.

Es wurde ja in der obenerwähnten gemeinsamen Ministerkonferenz einstimmig der Standpunkt eingenommen, dass Alles, was aus Serbien an die Monarchie gelangt, dem ungarischen Staate einverleibt werde und die ungarische Gesetzgebung über das, weitere Schicksal des betreffenden Gebietes zu entscheiden haben werde. Nichts wäre also verfehlter, als eine politische Eichtung einzuschlagen, Massregeln zu treffen, Initiativen zu ergreifen, welche in den Eahmen des ungarischen Staatslebens nicht hineinpasse würden und gleich nach Friedensschluss aufgehoben werden müssten. Ein solches Vorgehen würde nicht nur eine schwere Belastung des neuen Eegimes bedeuten, es würde auch an unserem Prestige Abbruch tun und die Verhältnisse der Monarchie vor der ganzen Bevölkerung dies und jenseits der neuen Grenze in sonderbarem Lichte erscheinen lassen.

Indem ich mich bei allen, auf eine Besserung der Zustände gezielten Bestrebungen des AOKs demselben bereitwilligst zur Verfügung stelle, behalte ich mir vor, im mündlichen Wege weitere Details auszuführen und die etwa notwendigen Auskünfte und Aufklärungen zu geben.

Ich bitte Eure k. u. k. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht genehmigen zu wollen.

Budapest, den 25. Mai 1916.

*Tisza.*¹

¹ Gr. T. I. sajátkezü aláírása.

1501/h.¹

Br. Conrad von Hötendorff Ferenc b. t. t. vezérezredesnek, az összes haderő vezérkara főnökének.

Den 27. Mai 1916.

Euer Excellenz

beehre ich mich eine Abschrift meines an Seine kaiserliche und königliche Hoheit den Herrn Erzherzog Friedrich gerichteten vertraulichen Schreibens² zur geneigten Kenntnis mit der Bitte zu übersenden, dessen Inhalt in demselben Geiste aufzufassen, in welchem es geschrieben wurde und einer wohlwollenden Beachtung zu unterziehen.

Ich hielt mich für verpflichtet, alle meine Wahrnehmungen mitzuteilen. Selbstredend liegt die Entscheidung über einen Teil derselben ausschliesslich dem Armeekommando zu. Aber auch bei solchen Fragen, bei denen eine Stellungnahme der für die Leitung der Politik der Monarchie verantwortlichen Personen am Platze wäre, würde ich gewiss vorziehen, einen jeden amtlichen Schritt vermeiden und es dem Armeekommando überlassen zu können, das Nötige im eigenen Wirkungskreise zu veranlassen. Bei gegenseitigem Wohlwollen und Vertrauen wird eine solche Lösung gewiss zu erzielen sein.

Ich hoffe in kurzer Zeit nach Teschen kommen zu können und würde dann womöglich um eine Zeiteinteilung bitten, bei welcher ich die Frage zuerst mit Eurer Excellenz und dann im Beisein Eurer Excellenz mit Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit besprechen könnte.

Genehmigen etc.

Tisza.

1501/i.

Br. Burián külügyminiszternek.

1916 május 26.

Kedves Barátom!

Itthon annyi halaszthatatlan dolog várt reám, hogy csak most tudtam a *Szerbiára vonatkozó iratot* megcsinálni.

Meggondolva a dolgot, nem hivatalos átirat, hanem levél alakját választottam; egyfelől, mert így kevesebb hatásköri fél-

¹ A másolati példány elejére gr. T. T. sajátkezűleg írta a levél keltezését: V. 27.

² L. 1501/g. sz.

tékenységet ébreszték fel és szabadabban beszélhetek, másfelől – tekintettel arra a megállapodásunkra, hogy a netalán szükséges formális javaslatokat és kívánalmakat, mint az okkupált idegen területek kérdésében elsősorban illetékes tényező, te fogod megtenni s az ön szerepem esetleg a te akciód támogatása lesz, – melőznöm kellett a hivatalos átírat formáját, mert nem lehetett volna bizonyos visszasságokat hivatalosan konstatálni az azok megszüntetésére vonatkozó kívánságok formulázása nélkül.

Minden írásbeli előterjesztést mellőzni nem lett volna célszerű, mert szükségesnek tartom, hogy meg legyen észleleteimnek, kifogásaimnak, óhajtásaimnak precíz szövege, miért is ezt a levelet küldöm Teschenbe. Pár nappal utóbb magam is odamegyek, alaposan végigbeszélem velük a dolgot s úgy jövök hozzád Bécsbe, amikor is majd határozhatunk a netalán szükséges hivatalos lépések tárgyában.

Miután nagyon körmömre égett a dolog, a holnap délután induló tescheni postával el szeretném a levelet küldeni. Arra kérlek tehát, méltóztassál azt azonnal átnézni és telefonon még a delőtt folyamán megizenni, van-e valamely lényeges észrevételed? Az utóbbi esetben visszatartanám a levelet s tekintettel a délután 4 óraker újból kezdődő kiegyezési tárgyalásokra, arra kérnélek, hogy 3 és 4 között méltóztassál telefonon felhívni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1501/j.

A külügyminiszter válasza a miniszterelnöknek.

Wien, 1916 május 27. déli 12 ó. 10 p.

TELEFONTÁVIRAT.

Nagyon köszönöm a levél¹ közlését. Én azt a legjobb előkészítésnek és bevezetésnek tartom a megindítandó hivatalos fellépéshez.

Melegen üdvözlöm tehát annak változatlan átküldését Teschenbe.²

Burián.

¹ A vezérkar főnökéhez írt 1501/h. sz. levél, amelynek mellélete volt a/1501/(7. számú előterjesztés.

² A hadsereg főparancsnokságához.

1501/k

A külügyminiszter a magyar miniszterelnöknek.

Den 9. Juli 1916.

TELEFONTÁVIRAT.

I.

Tegnapi telefonüzenetedhez azt jegyzem meg egyelőre, hogy Rhemen² személyiségét illetőleg nem táplálok aggályokat és különben irányítás végett az újonnan kinevezendő kormányzó hozzám lesz utalva.

Ami Kerchnawe²-t illeti, arról eddig nem tudok semmit és értesülést szerzek. De a fő megnyugtatóst abban keresem, hogy az új ügyberendezés értelmében, melyre nézve holnap szándékozom javaslatot tenni az A. O. K.-nak, a vezérkari főnöknek a közigazgatással és politikai ténykedéssel már semmi dolga és hatásköre tisztán katonai lesz.

*Burián.*1501/l.²*B. Burián gr. Tisza Istvánnak.*

Den 9. Juli 1916.

II.

Őfelsége végrehajtotta Rhemen és Kerchnawe kinevezését. A szerint, amit eddig itt megtudhattam, Kerchnawe ezredes hollandi eredetű és szláv összefüggései nincsenek.

Burián.

1501/m.

Frigyes fhg. tábornagy Őfelségének.

Den 14. Juli 1916.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Im Besitze der gnädigen Zuschrift vom 10. Juli beehre ich mich meinen ehrfurchtsvollen Dank für die in derselben enthaltenen Aufklärungen zum Ausdruck zu bringen und Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit zu versichern, dass ich die Anschauungen des Herrn gewesenenen Generalgouverneurs mit lebhaftem Interesse gelesen und mit meinen Eindrücken verglichen habe.

Mit Rücksicht auf die seither stattgefundene Veränderung

¹ L. az 1501. sz. bevezetést.

² V. ö. az 1501. számú bevezetést.

in den leitenden Persönlichkeiten und noch mehr auf die eingeführte neue Organisation wäre es wohl müssig in eine eingehende Erörterung der Ausführungen des Grafen Salis einzugehen. Ich möchte mir nur die eine Bemerkung gestatten, dass alle Behauptungen, die ich in meinem ersten Briefe Euerer Kaiserlichen und Königlichen Hoheit zur Kenntnis zu bringen die Ehre hatte, auf unmittelbaren persönlichen Erfahrungen und Mitteilungen der Herren kompetenten Bessortchefs beruhen, von denen ich während meiner Anwesenheit in Belgrad über die in ihre Kompetenz fallenden Angelegenheiten Auskünfte erhalten hatte.

Ganz speziell muss dies bezüglich des Schulwesens hervorgehoben werden. Meine Bemerkungen bezüglich des Lehrpersonales beruhen auf der vom Herrn Chef der Schulabteilung mir zur Verfügung gestellten amtlichen Liste und auf persönlichen Erfahrungen. Ich habe ja selbst Gelegenheit gehabt einen tschechischen Lehrer, der mit den Kindern kaum verkehren konnte, und einen Gymnasiallehrer aus der Bukowina (mit stark semistischem Aussehen) als Schullehrer anzutreffen, welcher angab, die ruthenische Sprache zu verstehen, aber der serbischen Sprache absolut nicht mächtig war.

Die Information, dass der Verpflegsoffizial Sostaric die Inspektion aller Schulen im Militärgouvernement übernimmt, habe ich von Seiner Excellenz dem Gouverneur erhalten.

Ich bitte Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit mir noch die eine Bemerkung zu gestatten, dass ich auf die statistischen Ausweise bezüglich des Beamten- und Offizierspersonals umsoweniger in die Details eingehen möchte, da ja nicht die Durchschnittsziffer die entscheidende Bolle spielt, sondern die Besetzung der politisch und wirtschaftlich allerwichtigsten leitenden Stellen. Ein Blick auf die Personaltabelle des Militärgeneralgouvernements wird den Beweis liefern, dass diese Stellen in der politischen Gruppe (incl. die Schulen) hauptsächlich mit Kroaten, in der Wirtschaftsgruppe mit Österreichern besetzt waren.

Übrigens glaube ich mich der in der gnädigen Zuschrift zum Ausdruck gebrachten Hoffnung, dass die Beamtenfrage nunmehr einer befriedigenden Lösung entgegengeht, vollinhaltlich anschliessen und diese Hoffnung im Allgemeinen auf die Zustände im Generalgouvernement erstrecken zu dürfen.

Mit den in dieser Zuschrift zum Ausdruck gebrachten allgemeinen Prinzipien stimme ich ja vollständig überein und die ge-

trof fenén organisatorischen und personellen Massnahmen bieten die Gewähr dafür, dass diese Übereinstimmung auch bei der Anwendung dieser Prinzipien wird gewahrt werden können. Ich bitte Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit versichert zu sein, dass mich diese Aussicht auf ein wirklich harmonisches Zusammenwirken mit aufrichtiger Freude erfüllt, und dass es stets *mein* Bestreben sein wird, den Militärgeneralgouverneur bei Erfüllung seiner wichtigen und schweren Aufgabe nach Tunlichkeit fördernd zur Seite zu stehen.

Ich bitte Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1501/n.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 29.

Kedves Barátom!

Mellékelve visszakérőleg küldöm Thallóczy két utolsó levelét s egy külön borítékban küldött meglehetősen érdektelen belgrádi rendőrijelentést. Úgy látom, az A. O. K. gyógyíthatatlan urai megint késleltetik a *hatásköröket* megállapító szabályzat megjelenését; nagyon jó volna megsürgetni a dolgot.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1501/o.

Thallóczy Lajosnak.

1916 július 29.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm érdekes utolsó leveleidet. Örülök rajta, hogy a dolog az új személyiségekkel jól indul. Tegyük meg minden, lehető a minden idevágó érdek szempontjából annyira fontos harmonikus közreműködés biztosítására.

A hatásköröket megállapító új szabályzat mielőbbi megszületését igyekezni fogok megsürgetni.

Egy jó lélek megszerezte nekem Kerchnawe brochureját.¹ Valljuk meg, nem közönséges csacsiság a dolog, de hát abban az

¹ A vezérkari főnökről írt röpiratot, amelyet Polónyi Géza o. k. interpellációban élesen támadott. V. ö. IV. k. 1500/k. sz. 411-412.1.

időben repkedtek a bolondsági bacillusok a levegőben, s a szóban-forgó könyv megszületéséért nem ő, hanem a munkát megrendelő feljebbvalói felelősek. Persze azért nagyon kellemetlen volna, ha nyilvánosságra kerülne a dolog.

Mentől gyakrabban kér részletes értesítéseket

igaz híved *Tisza*.

1502/a.¹

LEVÉLVÁLTÁS A MUNKÁSOK ÉLELMEZÉSE TÁRGYÁBAN.

Sándor János belügyminiszternek.

1916 február 1.

Kedves Barátom!

Mint a visszakérőleg mellékelt kimutatásokból láthatod, a statisztikai hivatal a szocialistáknak egy memorandumában felállított schema alapján hónapról-hónapra összeállítja egy-egy jobban szituált munkáscsaládnak s egy közönséges munkáscsaládnak heti élelmi szükségletét feltüntető kimutatást.

Mint ezen különben is tanulságos összeállításból láthatod, úgy a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének, mint az Altalános Fogyasztási Szövetkezetnek árai a vásárcsarnoknak detail-árait tetemesen meghaladják, úgy hogy a jobban szituált család heti élelménél végeredményben 4.30, illetőleg 2½ % rész korona különbséget tüntetnek fel.

Nem volna-e jó erre az illető fogyasztási szövetkezetek vezetését nyomatékosan figyelmeztetni és megértetni velük, hogy csak félig-meddig célszerűen vezetett hasonló intézmények árainak tetemesen a vásárcsarnokban „kicsinyben elárúsító cégek árai *alatt* kellene maradniok.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1502/b.

*Sándor Jánosnak.*²

1916 február 29.

Kedves Barátom!

A munkások élelmezésére vonatkozó február 22-iki érdekes leveledért hálás köszönetet mondva, az ahhoz csatolt tanulságos adatok tanulmányozása után szíves figyelmedbe ajánlom: 1. hogy

¹ V. ö. 1502/6. sz.

² V. ö. 1502fa. sz.

az Általános Fogyasztási Szövetkezet által a tagok között a forgalom arányában kiosztott nyereségrészesedés a forgalomnak 1 %-ára rúg, úgy hogy az árak megítélésénél alig jön tekintetbe; 2. pedig, hogy a szövetkezet 3.800,000 koronás forgalmából ½ millió korona az adminisztratív költségekre s ezek közül 325,000 korona a személyzet fizetésére esik.

Magam is abban a nézetben vagyok, hogy nem volna sem indokolt, sem időszerű e szövetkezettel szemben valamely erélyesebb rendszabályokhoz nyúlni, viszont örömmel üdvözlém, ha a belügyminisztérium a szövetkezet vezetőségével érintkezésben maradna, azt kezelésének célszerűbbé tételére buzdítaná és sarkalná. Ebben a vonatkozásban pedig az általam említett adatokat fel lehetne használni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

METIANU JÁNOS METROPOLITA HALÁLA.

1503.

TÁVIRAT.

Egyházmegyei szentszéknek, Nagyszeben.

1916 február 5.

Metianu János metropolita¹ elhunytának hírére igaz részvétem kifejezésével keresem fel a főegyházmegyei szentszékét. Az elhunyt főpásztorban egyháza és hazája hű szolgát vesztett, akinek emlékét kegyelettel fogom őrizni.

Tisza.

1504.

Szinyei Merse István főispánnak Sátoraljaújhely.

1916 február 6.

Kedves Barátom!

Andrássy Sándor kerületét illetőleg semmi kérésem nincsen, miután a kerület ellenzéki képviselő lemondása folytán üresedett meg s így annak betöltése iránt is az ellenzék van hivatva határozni.²

Részvétellel értesülök fájdalmas betegséged felől és nagyon

¹ L. II. köt. 291., 292., 501. sz.

² Ez megfelel a kormány és az ellenzék közt létrejött megállapodásnak.

Lomolyan kérlek, hogy jövő Pestre jövedeledet akár Budapesten, akár más az orvosok által ajánlott helyen legalább négy hétig tartó alapos kúrával kösd össze.¹ Annak nincsen semmi értelme, hogy agyonkínózd magadat anélkül, hogy állandóan dolgozhatsz. Nemcsak reád, de a közszolgálatra nézve is sokkal jobb, ha előbb alaposan kigyógyítod magadat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

**ÚJABB LEVELEZÉS AZ OSZTRÁK KORMÁNNYAL ÉLELMEZÉSI
KÉRDÉSEKBEN.²**

1505/a.

Gr. Stürgkh Károly osztrák miniszterelnöknek.

Den tí. Februar 1916.

Hochverehrter Freund!

In dem furchtbaren Bummel, in dem ich lebe, habe ich Dein geschätztes Schreiben vom 2. Februar erst gestern lesen können und muss mich bezüglich desselben auf paar ganz flüchtige Bemerkungen beschränken.

Bezüglich des 9 Millionen q Kontingentes kann ich und brauche ich keine neuen Argumente vorbringen, da die Frage durch den ganz klaren Text unserer Juni-Vereinbarung zu unseren Gunsten entschieden ist. Das, was einmal schwarz auf weiss, klipp und klar gesagt ist, kann durch die schönste Dialektik weder gestärkt, noch geschwächt werden.

Dasselbe muss ich bezüglich der Grenzkäufe sagen. Laut Protokoll der gemeinsamen Ministerkonferenz vom 12. Dezember klingt die meinerseits angenommene Forderung Prinzen Hohenthales folgendermassen: «Zweitens sollen die angehofften Bezüge aus Rumänien mit Ausnahme der für Bosnien und die Herzogwina, eventuell für Kroatien benötigten Mengen, sowie der Grenzkäufe in Siebenbürgen Österreich überlassen werden».

Es ist doch ganz deutlich gesagt, dass die für Bosnien und die

¹ T. I. gondos figyelmét bizonyítja a világháború alatt munkával túlhalmozott kiváló munkatársával szemben.

² V. ö. a IV. kötet Betűrendes mutatójában «Ausztriával élelmезési kérdések tárgyalása» felírás alatt idézett húsz levelet.

Herzegowina, eventuell die für Kroatien benötigten Mengen, sowie die Grenzkäufe in Siebenbürgen eine Ausnahme bilden, folglich Österreich nicht zu überlassen sind. Diese drei Kategorien sind in gleicher Weise erwähnt und es kann die Ausnahme bezüglich der Grenzkäufe ebensowenig auf eine 20 %-ige Beteiligung bezogen werden, wie bezüglich des bosnischen und kroatischen Bedarfes,, bei welchem eine solche perzentuelle Teilung ein logisches Absurdum darstellen würde.

Ebenso wie die Mengen für Bosnien und die Herzegowina, so müssen auch die Grenzkäufe aus dem Quantum des rumänischen Importes abgezogen und ihrer speziellen Bestimmung zugeführt werden.

Natürlich werden wir uns bezüglich der Grenzkäufe gewissenhaft an den Geist unserer damaligen Vereinbarung halten und von denselben nur das zum Zwecke der Ernährung der Mais konsumierenden siebenbürgischen Bevölkerung notwendige Quantum für uns behalten. Ich hoffe baldigst eine wenigstens annähernde Orientierung über das in Frage kommende Quantum geben zu können.

Bezüglich der unseren Getreidezentralen zu erteilenden Instruktion wende ich mich an meine Herren Kollegen mit der Bitte, diese Frage mit den betreffenden Mitgliedern der k. k. österreichischen Regierung schleunigst bereinigen zu wollen und hoffe, dass dies während dem Budapester Afenthalte derselben anstandslos erfolgen kann.

Was schliesslich die mir wohlbekannte Erregung in österreichischen Kreisen wegen der Absperrung des ungarischen Marktes betrifft, so kann ich nur wiederholen, dass ich mit Rücksicht auf die damit verknüpften Staatsinteressen auf eine Aufklärung der dortigen öffentlichen Meinung an der Hand der Daten verzichten und es der k. k. österreichischen Regierung überlassen muss, einer solchen auf Verkennung der tatsächlichen Lage beruhenden missliebigen Beurteilung des Vorgehens Ungarns entgegenzutreten.

Genehmige etc.

Tisza.

1505/6.

Br. Harkányi János kereskedelemügyi miniszternek.

1916 február 6.

Kedves Barátom!

Stürgkhnek február 2-án kelt levelét válaszként másolatával együtt visszakérőleg azzal a kéréssel küldöm, hogy ez iratokat a kabinet érdekelt tagjaival közölni s a szóbanforgó kérdést velük egyetértőleg az ideérkező osztrák miniszterekkel elintézni szíveskedjél.

Nagyon jó volna, ha már most tájékozhatnók őket a határvásárlásokról erdélyi célokra visszatartandó mennyiség hozzávetőleges magassága felől.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1506.

Br. Ghillány Imre földmivelésügyi miniszternek.

1916 február 6.

Kedves Barátom!

A rövid úton átvett rendeletet köszönettel küldöm vissza. Arra nincsen semmi észrevételem, de megpróbálom egy speciális *tavasztvetési rendeletet* papírra vetni, amelyet mint «schätzbares Material» rendelkezésedre fogok bocsátani. Azért azonban bocsásd ezt ki késedelem nélkül, mert a másik megoldása bizonyos időt okvetlenül meg fog kívánni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1507.

ELŐTERJESZTÉS ÉS LEVÉLVÁLTÁS A KIEGYEZÉSEK
ÜGYÉBEN.

Br. Roszner Ervin Ő Felsőge személye körüli miniszternek.

1916 február 9.

Kedves Barátom!

A Felsőgehez intézett jelentésnek és Buriánnak szóló levelemnek¹ másolatát ígéretemhez képest küldöm.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Ezt 1507/a. sz. alatt.

1507/a.

I. Ferenc József Ő Felségének.

Allergnädigster Herr!

Um das mit meiner sofortigen Wiener Reise unvermeidlich verbundene Aufsehen zu vermeiden, bitte ich allergnädigst gestatten zu wollen, dass ich über den bisherigen Gang der Ausgleichsverhandlungen auf diesem Wege Bericht erstatte.

In der Voraussetzung, dass uns ein eventuelles Herannahen *des Friedens* oder die wohlbekannte Impetuosität der deutschen Staatsmänner in einem von unserem Willen unabhängigen Zeitpunkt dazu drängen könne, in meritorische handelspolitische Verhandlungen mit dem deutschen Reiche und dem übrigen Auslande einzugehen, welche für die volkswirtschaftliche Zukunft der Monarchie auf lange Zeiten entscheidende Konsequenzen haben werden, – habe ich seit vielen Monaten darauf gedrängt, dass die für eine Verlängerung des Ausgleiches zwischen Österreich und Ungarn entscheidenden Fragen unter den beiden Regierungen bereinigt werden und wiederholt darauf aufmerksam gemacht, dass wir erst nach Erledigung dieser Aufgabe aktionsfähig dem Auslande gegenüber sein werden.

Infolge der gerade die beim Ausgleich am meisten interessierten Ressorts betreffenden Personalveränderungen in der k. k. österreichischen Regierung sind die Herbstmonate verstrichen, ohne dass es möglich gewesen wäre der Frage näherzutreten, und es ist die Aufforderung der deutschen Regierung, die Verhandlungen über die sogenannte wirtschaftliche Annäherung mit Deutschland raschestens in Angriff zu nehmen, bei uns eingetroffen, bevor wir die Besprechungen über den Ausgleich auch nur angefangen hätten.

Auch seit dieser Zeit ist mehr als ein Monat verstrichen und ich muss zu meiner lebhaften Besorgnis konstatieren, dass nicht nur kein Fortschritt während dieser Zeit gemacht wurde, sondern dass die Verhandlung Gefahr läuft, an einen toten Punkt zu gelangen.

Am 28. und 29. Jänner wurden die meritorischen Verhandlungen angefangen, konnten jedoch keinen Fortschritt aufweisen, da die k. k. österreichische Regierung uns mit dem Vorschlage

überraschte, den jetzigen Ausgleich im Übrigen unverändert auf die Dauer des mit dem deutschen Reiche abzuschliessenden langfristigen Vertrages, folglich auf circa 25-30 Jahre unverändert zu verlängern.

Auf unsere von der österreichische Regierung ganz sicher zu erwartende ablehnende Antwort erklärten die Mitglieder der k. k. österreichischen Regierung, ihre konkreten Vorschläge bezüglich der Abänderungen des Ausgleiches erst nach einigen Tagen überreichen zu können.

Es blieb nichts anderes übrig, als den Austausch der gegenseitigen Vorschläge und somit den Anfang der konkreten Verhandlungen zu vertagen.

Endlich hat am 7-ten Februar dieser Austausch stattgefunden, jedoch wieder nicht zu konkreten Verhandlungen geführt, da die Herren öst. Minister den Nachmittag des vorgestrigen Tages zu Sonderberatungen benützt und am 8-ten die ungarische Regierung Vnit mir ganz unverständlichen Vorwürfen überhäuft und erklärt haben, die Verhandlungen abbrechen zu müssen, falls die ungarische Regierung die Verlängerung der Vertragsdauer auf die Zeit des Abkommens mit Deutschland und die Ausschaltung der Quotenfrage nicht im Vorhinein bewilligt und eine Reconsideration und Herabsetzung ihrer Forderungen vornimmt.

Wie es die Herren Mitglieder der k. k. öst. Regierung ausdrücklich zugegeben haben, hat der sich hierauf entspinnde Gedankenaustausch manche irrije Impression und manches Missverständnis beseitigt, so dass es doch gelang, eine gewisse Entspannung herbeizuführen. Nichtsdestoweniger mussten jedoch die Verhandlungen vertagt werden, da die Herren öst. Minister erklärt hatten, die Sache vorerst dem öst. Ministerrate unterbreiten und das Fortsetzen der Verhandlungen von dem Beschlüsse desselben abhängig machen zu müssen.

In diesem Stadium halte ich mich verpflichtet die Allerhöchste Aufmerksamkeit Eurer Majestät auf den Umstand zu lenken, dass wir uns vor der Gefahr einer Verschleppung der Verhandlungen befinden, welche die Monarchie schon jetzt in eine recht unangenehme Situation gegenüber der deutschen Regierung bringt, und wenn nicht rechtzeitig Abhilfe geschaffen wird, die schwersten Folgen für das Prestige und die wirtschaftlichen Interessen der Monarchie haben könnte.

Ich will nicht behaupten, dass die k. k. öst. Regierung von Anfang an zielbewusst eine Verschleppungstaktik befolgt habe, mit der Absicht eine Situation herbeizuführen, welche unseren beiden Regierungen keine Zeit zu Verhandlungen lässt und die ungarische Regierung in die Notlage versetzt, den neuen Ausgleich auf Basis des status quo abzuschließen. Jedenfalls wäre dies eine Entwicklung der Dinge, welche der k. k. öst. Regierung nur genehm sein könnte.

Dieselbe hat ja alle Vorteile des *beatus possidens* auf ihrer Seite.

Die Misere der innerpolitischen Situation der Wekerle-Kossuth'schen Koalitionsregierung, die Notwendigkeit für dieselbe mit den Schlagworten der Unabhängigkeitspartei zu rechnen und mit gewissen Scheinerfolgen Sand ins Auge des eigenen Publikums zu streuen, hatte sie bewogen, den Széll-Körber'schen Ausgleich umzustossen und neue Ausgleichs Verhandlungen zu beginnen, bei welchen sie wertlose Glasperlen, wie z. B. das Eintauschen der Bündnisform für die Vertragsform und die berüchtigte Bankformel mit schwerem Gelde kaufen musste.

So z. B. wurden hochwichtige verkehrspolitische Interessen des Landes preisgegeben und eine mit den realen wirtschaftlichen Kräfteverhältnissen im Widerspruch stehende Erhöhung der Quote zugegeben.

Es wurde auch dieser Ausgleich als Niederlage Ungarns und als willkürliche Preisgabe der im Széll-Körber'schen Ausgleich billiger Weise gewährten Interessen des Landes hüben und drüben von der öffentlichen Meinung aufgefasst, sie hat zur Diskreditierung der Koalitionsregierung geführt und es hat Niemand darüber in Zweifel sein können, dass es keine zweite ungarische Regierung geben wird, welche diesen, infolge ganz exceptioneller Mißstände zustande gekommenen Ausgleich unverändert annehmen könnte.

AVenn nun die öst. Regierung durch eine geschickt angewendete dilatorische Haltung die zu meritorischen Verhandlungen zur Verfügung stehende sowieso knapp bemessene Zeit ausfüllen und hiemit nicht nur eine unveränderte Erneuerung dieses Ausgleiches, sondern sogar die Verlängerung der Vertragsdauer auf mehr als das Doppelte erreichen könnte, so wäre das ebenso ein ganz unerwartet grosser Triumph für dieselbe, als eine Schädigung und Vernachlässigung der ungarischen wirtschaftlichen Interessen,

für welche die jetzige ungarische Regierung unter keinen Umständen die Verantwortung tragen könnte.

Gegen den schon jetzt gemachten Vorwurf, durch Aufwerfen schwerer Ausgleichsfragen die Monarchie in eine nachteilige Situation dem deutschen Reiche gegenüber gebracht zu haben, muss ich mich auf das Entschiedenste verwahren.

Wie ich schon alleruntertänigst hervorzuheben die Ehre hatte, habe ich vom Sommer des vorigen Jahres an wiederholt auf die Aufnahme der Verhandlungen gedrängt und darauf hingewiesen, dass uns wenig Zeit zur Verfügung stehe und dass wenn auch nicht zahlreiche, doch wichtige Fragen zu bereinigen sein werden.

Schon im Herbst hatte ich Grafen Stürgkh vorgeschlagen, dass wir die Verhandlungen einstweilen auf diese für das Zustandekommen des neuen Ausgleiches ausschlaggebenden Fragen beschränken und bezüglich der anderen den Standpunkt annehmen sollen. dass in allen jenen kleineren Fragen, bei denen keine Vereinbarung bezüglich einer Veränderung zustandekommt, der status quo aufrecht erhalten werden solle.

Dieser vom Herrn öst. Ministerpräsidenten prinzipiell angenommene Vorschlag liefert auch den Beweis, dass ich schon damals auf die Tatsache hingewiesen habe, dass das Zustandekommen des Ausgleiches von der Bereinigung gewisser wichtiger Fragen bedingt ist.

Es ist keinesfalls der Haltung der ungarischen Regierung zuzuschreiben, wenn seit jener Zeit wertvolle Monate verloren gingen, so dass wir wichtige Entscheidungen in wenigen Wochen zu treffen haben, und es kann die k. k. öst. Regierung diese Aufgabe umsoweniger von sich weisen, als die meisten aufgeworfenen Fragen eigentlich eine Reintegration des Széll-Körber'schen Ausgleiches bilden und von den in der k. k. Regierung sitzenden bewährten Fachleuten seit Langem wohlbekannte Probleme berühren.

Der uns in der gestrigen Verhandlung gemachte Vorwurf, den Gesichtspunkt einer möglichsten Komprimierung des Ausgleichsmaterials ausser Acht gelassen zu haben, trifft umsoweniger zu, da die Vorschläge der k. k. öst. Regierung mit ganz wenigen Ausnahmen denselben Raum bedecken, sich auf dieselben Gegenstände erstrecken, und sich von den unsrigen nur in der Hinsicht unterscheiden, dass in denselben die Rücksicht auf die speziellen österreichischen Interessen naturgemäss zu Tage tritt.

Im Ganzen sind nur zwei wichtige Gegenstände in den ungarischen Propositionen enthalten, welche in den österreichischen nicht vorkommen. Erstens die Sicherung der freien Bewegung für beide Staaten auf dem Gebiete des Verzehrungssteuern und Monopole bezüglich jener Gegenstände, welche schon jetzt Gegenstand einer solchen Steuer und eines Monopoles bilden. Eine Massnahme, welche ein eminentes Lebensinteresse beider Staaten der Monarchie bildet, da sie die vollständige Freiheit erhalten müssen, alle ihnen zu Gebote stehenden Einnahmequellen vollauf auszunützen, wenn sie den infolge des Krieges eintretenden furchtbaren finanziellen Anforderungen gerecht werden sollen.

Ich kann mich auch dem Eindrucke nicht verschliessen, dass es uns schon gelungen ist, die Herren österreichischen Minister zu überzeugen, dass dieser Vorschlag im gegenseitigen Interesse liegt.

Die zweite Frage ist die Quotenfrage, welche bei den letzten Ausgleichsverhandlungen derartig in den Vordergrund geschoben und aus den oben geschilderten politischen Rücksichten in einer Ungarn schädigenden Weise festgesetzt wurde, dass es für die ungarische Regierung ganz unmöglich wäre, einen Ausgleich ohne Revision derselben abzuschliessen.

Dieser, wie ich es gestehen muss, für die österreichische Regierung unangenehmen Forderung gegenüber steht die österreichische Forderung auf Verlängerung der Vertragsdauer. Ein Novum, dessen Wichtigkeit sowohl vom objektiv wirtschaftlichen, wie vom taktischen Gesichtspunkte diejenige der Quote weit überragt.

Ein langfristiger Ausgleich hat gewiss seine wirtschaftlichen Vor- und Nachteile. Nur kommen die Vorteile in erster Reihe der österreichischen Industrie zu Gute, während die Nachteile beinahe ausschliesslich die ungarische Volkswirtschaft belasten. Ausserdem bildet ja die Verlängerung der Ausgleichs dauer einen alten, sehnlichen Wunsch der gesammten österreichischen öffentlichen Meinung, sodass das Erreichen dieses heissersehnten Zieles ganz gewiss den besten Eindruck in Osterreich machen wird und als grosser Sieg der dortigen Regierung hingestellt werden kann,, während dasselbe in Ungarn, und zwar nicht nur aus dem Gesichtspunkte gewisser politischer Richtungen, sondern aus ernsten wirtschaftlichen Gründen als schwerer Nachteil empfunden, die Situation der Regierung wesentlich erschweren und ein sehr wirksames Mittel zur ausgleichsfeindlichen Agitation abgeben würde.

Nichtsdestoweniger steht es uns fern, die Frage a limine von uns zu weisen. Die Verantwortung für dieselbe können wir jedoch mit Rücksicht auf die uns anvertrauten Interessen der ungarischen Volkswirtschaft nur in dem Falle übernehmen, wenn die nur in einigen Punkten über das Mass des Széli-Körper sehen Ausgleiches gehenden Vorschläge unserer Forderungsliste angenommen und uns gewisse Garantien gegeben werden, dass die schwächere ungarische Volkswirtschaft nicht unter dem durch die Verlängerung der Vertragsdauer verstärkten Drucke der österreichischen Industrie leiden wird.

Es würde weit über den Rahmen dieses alleruntertänigsten Vortrages gehen, wenn ich mich in die Einzelheiten unserer Vorschläge vertiefen wollte, so dass ich mir vorbehalten muss, die notwendigen Aufschlüsse bei der nächstens mir allergnädigst zu gewährenden Audienz zu geben.

Nur ganz kurz zusammengefasst habe ich die Ehre zu erwähnen, dass sich unsere Vorschläge ausser der schon erwähnten Herabsetzung der Quote und der Bewegungsfreiheit bezüglich der Besteuerung von Waren, welche schon Gegenstand von Verzehrungssteuern oder Monopole bilden, hauptsächlich auf weitgehende *gegenseitige* Verkehrsbegünstigungen und auf die Zulassung des Mahlverkehres und auf den Zoll auf Schafwolle beziehen, so dass ich getrost behaupten zu dürfen glaube, dass die Bilanz der ungarischen und österreichischen Forderungen, wenn dieselben auf der richtigen Basis des Széli-Körper'schen Ausgleiches verglichen werden, gewiss nicht ein Überwiegen auf ungarischer Seite aufweist. Im Gegentheil wird dasjenige, womit wir über den Széli-Körper'schen Ausgleich hinausgehen, durch die österreichischerseits geforderte Verlängerung der Vertragsdauer reichlich aufgewogen.

Schliesslich kann ich einen im Verlaufe der gestrigen Verhandlung hervorgetretenen Umstand nicht unerwähnt lassen. Zu meiner peinlichen Überraschung wurde uns österreichischerseits der Vorwurf gemacht, unsere Propositionen gingen auf eine systematische Weiterbildung der Trennung auf wirtschaftlichem Gebiete und auf eine Abbröckelung der noch vorhandenen Wirtschaftlichen Gemeinsamkeit aus.

Es war mir ein leichtes nachzuweisen, dass dies mit den Tatsachen im Widerspruche steht.

Der einzige Gegenstand, bei welchem die weitere Ausbildung des schon vorhandenen selbständigen Verfügungsrechtes beider Regierungen in Vorschlag gebracht wurde, ist der der Verzehrungssteuern und Monopole, deren in Folge des Krieges unbedingt notwendig gewordene grosszügige Ausnutzung ohne eine solche Bestimmung nicht durchführbar wäre.

Es hat sich ja schon während der jetzigen Ausgleichsperiode gezeigt, dass die in Aussicht genommene Erhöhung der Branntweinsteuer in beiden Gesetzgebungen infolge der österreichischen politischen Situation auf unüberwindbare Schwierigkeiten gestossen ist. Einseitig vorgenommene Steuererhöhungen hingegen sind mit den grössten Schwierigkeiten und Nachteilen verbunden, falls sie nicht mit einem entsprechenden System von Surtaxen ausgeglichen werden können.

Es ist dies eine natürliche Folge der schon bestehenden Zustände, ohne welche die Verzehrungssteuern und Monopole zur Deckung der herangeschwollenen Staatsausgaben unmöglich in dem Masse heranzuziehen wären, als es im Interesse beider Staaten notwendig ist.

Diese Sicherung der freien Bewegungen auf dem Gebiete der Steuerpolitik bildet ein Gebot der finanziellen Notwendigkeit, liegt im beiderseitigen Interesse und ihre auf den Verkehr derjenigen Waren beschränkten Konsequenzen, welche schon heute Gegenstand einer solchen Verzehrungssteuer oder eines Monopoles bilden, können weder vom politischen, noch vom wirtschaftlichen Standpunkte als schwerwiegend betrachtet werden. Wie ich schon alleruntertänigst hervorzuheben die Ehre hatte, scheinen auch die diesbezüglichen Ausführungen der ungarischen Regierung einen Eindruck auf die österreichischen Herren Minister gemacht zu haben.

Jedenfalls stehen wir hier bei einem Punkte, bei welchem die ungarischen Propositionen eine gewisse Weiterbildung des schon bestehenden freien Verfügungsrechtes bezwecken.

Bei jedem anderen Gegenstande hingegen steht die ungarische Regierung auf dem Standpunkte der Gemeinsamkeit und ist es die österreichische Regierung, deren Standpunkt mit dem Buchstaben oder dem Geiste derselben oder mit beiden im Widerspruche steht.

Es bezieht sich dies vor Allem auf alle Fragen der Eisenbahntarife, bei welchen wir eine weitgehende Bindung auf Basis gegen-

seit igen weitgehendsten Entgegenkommens vorschlagen und Zustände abschaffen wollen, bei denen das freie Verfügungsrecht der Regierungen zur Benachteiligung des aus dem anderen Staate kommenden Verkehres und zu den unliebsamsten Chicanen benützt wurde. Diese Letzteren stehen ebensowenig mit dem Geiste der Gemeinsamkeit in Einklang, wie das Verhalten der k. k. öst. Kegierung – von einer Reihe minderwichtiger Fragen abgesehen – bezüglich des Annaberger Anschlusses und des Veredlungsverfahrens.

Beim Ersteren wird ein wichtiges Interesse des ungarischen Exportes nach dem deutschen Reiche zurückgestellt, welches mit gar keiner Schädigung irgendeines österreichischen Interesses verbunden wäre, nur um ein Pressionsmittel gegen Ungarn in der Hand zu behalten, wogegen der Geist der Gemeinsamkeit ganz gewiss erfordern würde, dass man dem anderen Staate alles in freundlichster Weise gönnt, was ihm einen Vorteil bringt, ohne einen Nachteil für die eigene Volkswirtschaft zu bedeuten.

Beim Veredlungsverfahren ist es wieder die ungarische Regierung, welche alle Zweige der Industrie der Vorteile desselben teilhaftig werden lassen möchte, wogegen die österreichische Regierung im Wege einer gekünstelten Formel die Vorteile dieses Verfahrens nur auf die Einfuhr von Halbfabrikaten beschränken und durch den Ausschluss von Rohstoffen die für Ungarn so hochwichtige Mühlenindustrie ausschliessen würde.

Ich habe nicht ermangelt diese Gesichtspunkte den Herren Mitgliedern der österreichischen Regierung vors Auge zu führen, glaube auch die vorerwähnte falsche Auffassung unseres Vorgehens beseitigt zu haben. Ich konnte jedoch nicht umhin, von denselben auch hier Erwähnung zu tun, da der Versuch, unseren Standpunkt in dieser Beleuchtung erscheinen zu lassen, wiederholt werden könnte, und obwohl ich hoffe, durch all' das, was ich in den oft heissen Kämpfen einer sich über drei Jahrzehnte erstreckenden öffentlichen Laufbahn im Dienste der unverfälschten Deák'schen Politik gearbeitet habe, über einen solch' befremdenden Verdacht zu stehen, so habe ich doch geglaubt auf die objektiven Tatsachen hinweisen zu sollen, welche einer solchen Beschuldigung widersprechen.

Auf die seitens der k. k. österreichischen Regierung aufgestellten Vorbedingungen einer Weiterführung der Verhandlungen wurde

ungarischerseits die Antwort erteilt, dass erstens die Frage der Quotenregelung unmöglich aus dem Bereiche der jetzigen Verhandlungen ausgeschaltet werden könnte, wobei es sich selbstredend von einer Feststellung der Quote auf Basis der jetzigen Territorialzustände handelt, zu welcher ein der wirtschaftlichen Kraft der etwa neu zu erwerbenden Gebietsteile entsprechender Zusatz seinerzeit in der Weise hinzugefügt werden sollte, wie ich es in der gemeinsamen Ministerkonferenz vom 6. Oktober 1915 im Namen der kgl. ung. Regierung auszuführen die Ehre hatte.

Zweitens weist die kgl. ung. Regierung die Frage der Verlängerung des Ausgleichstermines, jedoch nur bis zur Maximalgrenze von 20 Jahren, nicht a limine von sich, kann sich jedoch diesbezüglich erst nach Durchberatung der einzelnen Punkte, also in demjenigen Stadium der Verhandlungen äussern, in welchem ihr das Gesamtbild des zukünftigen Ausgleiches vor Augen steht. Einstweilen nimmt sie zur Kenntnis, dass die k. k. öst. Regierung von dem Standpunkte des langfristigen Ausgleiches ausgeht und durch die ihrerseits zu machenden Zugeständnisse nur für diesen Fall gebunden ist.

Was schliesslich die einzelnen Forderungen anbetrifft, so können dieselben nur im Wege einer gemeinsamen Durchberatung der Erledigung zugeführt werden, bei welcher die ungarische Regierung hofft, die Herren öst. Kollegen von der Berechtigung ihrer Ansprüche überzeugen zu können, andererseits gerne bereit ist, die Forderungen und Wünsche der k. k. öst. Regierung einer wohlwollenden Erwägung zu unterziehen. Folglich fordert sie die öst. Regierung nochmals auf, die meritorischen Detailverhandlungen endlich zu beginnen.

Diese Erklärung wurde seitens der anwesenden öst. Minister mit der Bemerkung ad referendum genommen, dass sie eine Stellungnahme des öst. Ministerrates anregen und uns das Ergebnis mitteilen werden.

Obwohl die gestrige Beratung in freudigem Widerspruche zu ihrem Anfange in einer freundlicheren Tonart ausklang, was mich zur Hoffnung berechtigt, dass sich die k. k. öst. Regierung zur Weiterführung der Verhandlungen bereit finden werde, so habe ich mich doch verpflichtet gefühlt von diesem Stadium der Verhandlungen alleruntertänigst Bericht zu erstatten, da in dem unverhofften Falle einer ablehnenden Haltung der öst. Regierung

nichts anderes für die kgl. ung. Regierung übrig bleiben würde, als die Sache Eurer Majestät alleruntertänigst zu unterbreiten und für den Fall einer ungünstigen Allerhöchsten Entscheidung die Demission der ungarischen Regierung einzureichen.
Budapest, den 9. Februar 1916.

Tisza.

1507/b.

Br. Burián külügyminiszternek.

1910 február 9.

Kedves Barátom!

Addig is, amíg személyesen beszélhetnénk a dologról, mellékelve küldöm Ö Felségéhez intézett jelentésem másolatát, amely rövid összefoglalást nyújt az eddigi kiegyezési tárgyalások felől.

Az osztrák taktika nyilvánvaló, halogatni akarják az érdemleges tárgyalást mindaddig, amíg a német sürgetés pressecolleba állít s a status quo alapján való kiegyezésre kényszerít bennünket. Ebbe pedig a magyar kormány semmi körülmények között nem mehet bele.

Ha tehát el akarjuk azt kerülni, hogy a lehető legkellemetlenebb és károsabb szituációba kerüljünk a németekkel szemben, minden alkotmányos tényezőnek fokozott nyomást kellene az osztrákokra kifejteni abban az irányban, hogy az érdemleges tárgyalásokat komolyan vegyék fel és mielőbb hozzák meg a szükséges áldozatokat. Hiszen merőben képtelen gondolat, hogy hazavihessék a hosszú kiegyezéssel járó óriási előnyöket a mi teljesen jogosult, méltányos s már a Széll-Körber kiegyezésben nagyrészt bennfoglalt kívánságaink honorálása nélkül.

Az a magyar kormány, amely egy ilyen kiegyezéssel lépne a magyar közvélemény elé, megbocsáthatatlan bünt követne el, mert ellenállhatatlan fegyvert szolgáltatna a gazdasági különválás mellett izgatók kezébe. A kiegyezési politika nem bír el ilyen handicapolást.

Azt hiszem, rövid idő múlva felmegyek, akkor szóval többet, most az osztrákok ittléte után, képviselőházi ülések alatt az evvel járó feltűnés miatt helytelen dolog lett volna felmenni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*

KÉT MUNKAPÁRTI O. K. FELSZÓLÍTÁSA A PÁRTBÓL
KILÉPÉSRE.

1508.

*Baross János és Péscha Miklós o. k. -nek.*¹

1916 február 12.

Tisztelt Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy azzal az *ismételt* sürgető kéréssel kell alkalmatlankodnom, hogy *a pártból való kilépésedet haladéktalanul szíveskedjél beküldeni*. Ellenkező esetben kénytelen volnék a párt határozatát provokálni.

Gondolhatod, hogy nem könnyen határoztam magamat e lépésre s ha inształok mellette, ez kizárólag azért van, mert olyan fontos közérdek fűződik ahhoz, hogy *pártunk*² minden tagja *inkompatibilis cselekedeteknek még csak az árnyékától is távol álljon*, hogy ennek minden egyéb szempontot alá kell rendelni. Éppen ezért egészen céltalan volna e kérdést újabb megbeszélés tárgyává tennünk.

Sajnálatom kifejezésével vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1509.

LEVÉLVÁLTÁS ROMANO TIVADAR CS. ÉS KIR. ÖRNAGY
ZÁSZLÓSÉRTÉSI ÜGYÉBEN.³

A 11. huszárezred lövészzszakasza 1916 január 26-án d. u. 3 óra körül Pozsonyban a 72. gyalogezred laktanyájának udvarán menetkészen a harctérre indulóban volt. A huszárok puskacsöveibe kis nemzetiszínű zászlócskák voltak tűzve, a szakasz élén pedig két magyar huszár egy-egy nagyobb nemzetiszínű lobogót tartott, amelyeknek egyik oldalán a magyar címer, a másikon pedig Szűz Mária képe volt. A zászlókat magyar, osztrák, német és egyéb nemzetiszínű szalagok díszítették. A huszárok magyar harci dalokat énekeltek.

Indulás előtt egynegyed órával a kaszárnya udvarára jött Romanu Tivadar 72. gyalogezredbeli őrnagy és harsány kihívó hangon rákiáltott a huszárezred zászlósára: «Diese disciplinlose Horde soll mit diesem Gebrüll aufhören». A zászlós közölte ezt a parancsot a huszárokkal, akik a magyar dalt nyomban abba-

¹ V. ö. III. köt. 1062., 1063. és IV. köt. 1425. sz. (278. j.) A nevezett két képviselő ellen hadseregszállítási ügyben közbenjárás miatt incompatibilitási pset merült fel.

² A nemzeti munkapárt.

³ V. ö. IV. köt. 1488/a-b; 1492/a-e. sz.

hagyták. Az Őrnagy éles hangon elrendelte azt is: «Diese Fahnen sollen sofort abgeschafft werden». A huszárok ekkor azt a kérést terjesztették elő, hogy mivel a zászlókat Odescalchy Valéria hercegnő és Szapáry Ilona grófnő nekik ajándékozta, azokat a harctérre magukkal vihessék. Erre Romanu őrnagy több ízben azt kiáltotta: «Disziplinlose, besoffene Horde, sofort weg mit diesen Fahnen».

Ekkor jelent meg a kaszárnya udvarán a századirodából kijött Szily Kálmán cs. és kir. kamarás, huszárőrhadnagy, a polgári életben Zala vármegye törvényhatósági bizottsági tagja és a zalamegyei munkapártnak egyik vezető férfia, aki jelentette Romanu őrnagynak, hogy más ezredek is nemzeti zászlókkal indultak a harctérre és ismételve kérte, hogy a huszárok a zászlókat külön kocsin maguk után vihessék. Ezt Romanu őrnagy megengedte, de feljelentette Szily Kálmán főhadnagyot, aki ellen katonai fegyelmi eljárás indult meg.

A képviselőháznak 1916 február 12-én tartott 625. országos ülésén Gróf Károlyi Mihály o. k. (Képviselőházi Napló XXIX. k. 200-203. lap) Romanu őrnagy ellen vizsgálat indítását, a zászlók és a magyar nyelv használata tárgyában pedig a had vezetőségtől rendelet kibocsátását kívánta.

Gróf Tisza István válaszában (Képviselőházi Napló XXIX. k. 203-204. lap) hivatkozott arra, hogy a háború kezdetétől fogva egyes csapatok nemzetiszínű szalagokkal, kokárdákkal, virágokkal, zászlókkal mentek a harctérre. Minthogy azonban súrlódások merültek fel, a hadügyminiszter rendelete megengedte olyan színeknek, jelvényeknek, zászlóknak használatát, amelyekben a csapatnak hazaszeretete, lelkesedése nyert kifejezést és csak olyan színeknek, jelvényeknek használatát tiltotta el, amelyekben bizonyos államellenes tendencia nyilvánul, ami a magyar nemzeti színre nem vonatkozott. A rendelet szerint azonban olyan nagyságú zászlók használata, amelyek nagyságuknál fogva az ezredzászlók jelentőségét elhomályosítják, megtiltatott. A miniszterelnök kiemelte, hogy a katonai parancsnokságok nagyon helyesen ezt a rendeletet igen liberálisan kezelték és nem méregették a zászlók nagyságát.

Végül annak a bizonyítására, hogy a hadsereg főparancsnoka Frigyes főherceg tábornagy úr ö Fensége, akihez a magyar miniszterelnök más előfordult esetből kifolyólag külön előterjesztéssel fordult, miként vélekedik ebben a kérdésben, felemlítette gr. T. I., hogy a főherceg úr egyebek közt a következőkben válaszolt neki:

«Die erhebende Eintracht -und grandiose Opferwilligkeit der ganzen ungarischen Nation, sowie der todesverachtende Heldenmut ihrer Söhne in dem gewaltigen Weltringen sind Tatsachen, denen gegenüber sich niemand verschliessen kann, die uns alle mit

Bewunderung erfüllen und von mir, sowie allen massgebenden Faktoren der Wehrmacht rückhaltslos anerkannt und gewürdigt werden.

Ich teile vollkommen die Ansicht Eurer Excellenz, dass die Betätigung der nationalen Begeisterung der Ungarn einen wertvollen Kraftzuwachs für unsere Armee bedeutet. Es liegt mir daher vollkommen ferne das ungarische Element zurückzudrängen, sein Hervortreten in der Wehrmacht vereiteln und seinen Euhm verdunkeln zu wollen.

Es ist leider eine Tatsache, dass im Offizierskorps das ungarische Element nicht im gewünschten Masse vertreten ist, dass unverhältnismässig wenig ungarische Offiziere in leitenden Stellen sind und dass es auch relativ wenig ungarische Generalstabs-offiziere gibt.

Ich kann Eurer Excellenz nur versichern, dass die Bestrebung, die besten ungarischen Elemente der Wehrmacht zuzuführen, nicht nur in mir, sondern in allen massgebenden Faktoren der Wehrmacht einen aufrichtigen Förderer finden werden, denn wir alle schätzen die wertvollen nationalen Eigenschaften des ungarischen Charakters, des ungarischen Temperaments und des ungarischen Intellekts.

Zusammenfassend möchte ich nochmals betonen, dass ich dem Ungartume vollste Sympathie entgegenbringe, dessen Geltenwerden in der Wehrmacht mit Freude begrüsse und dass ungarfeindliche Strömungen bei den massgebenden Faktoren, oder bei ganzen Kategorien der Wehrmacht keinesfalls bestehen.

Missgunst und Neid, sowie sträfliche Übergriffe Einzelner sind nie ganz auszurotten, doch werden sie bei der Wehrmacht stets nach Gebühr geahndet, falls sie zu Tage treten».

A képviselőház a miniszterelnök válaszáat tudomásul vette. (Id. h. 206. 1.)

1509/a.

Frigyes főherceg tábornagy Ő Fenségének.

Den 12. Februar 1916.

Euere K. und K. Hoheit

bitte ich um gnädigste Nachsicht, dass ich bei der heutigen Interpellation¹ des Grafen Michael Károlyi einige Sätze aus dem

¹ V. ö. Képviselőházi Napló 625. orsz. ülés 200-205. 1. A válasz teljes szövegét a Beszédet tartalmazó kötetben kell közölni. V. ö. a fennebbi 1509. sz. alatti bevezetéssel. L. még 1492/e sz.

Briefe veröffentlicht habe, mit welchem Euere k. und k. Hoheit mich am 29. Jänner zu beehren die Gnade hatten.

Ich glaubte gewiss zu sein, nicht gegen die höchsten Intentionen zu handeln, indem ich diesen authentischen Beweis der beim höchsten Leiter unserer Wehrmacht obwaltenden Intentionen, Gefühle und Gesinnung der Öffentlichkeit übergab. Er machte einen begeisternden und tiefen Eindruck im Hause und wird gewiss einen freudigen Widerhall im ganzen Lande auslösen.

Jedenfalls bitte ich die Kühnheit gnädigst verzeihen zu wollen, dass ich dies tat, ohne die höchste Einwilligung vorher eingeholt zu haben. Es kam die Gelegenheit unerwartet und ich glaube den Intentionen Eurer K. u. K. Hoheit gemäss gehandelt zu haben, dass ich dieselbe nicht unbenutzt vorbeigehen Hess. Die Worte Eurer k. u. k. Hoheit, gegen deren Veröffentlichung ich keine sächlichen Bedenken hegen konnte, haben unserer gemeinsamen hehren Sache einen grossen Dienst erwiesen.

Die wenigen Hetzer im Hause, die ihr gewissenloses Spiel noch immer nicht aufgegeben haben, werden hoffentlich wenig Gelegenheit haben, dasselbe fortzusetzen, da die jetzige Session des Reichstages ihrem Ende zuneigt und die Regierung Sorge tragen wird, die im Mai oder Juni abzuhaltende nächste Tagung möglichst knapp zu bemessen.

Gleichzeitig gestatte ich mir eine Abschrift meines an den Herrn k. u. k. Kriegsminister gerichteten Privatbriefes es samt Beilage^x mit der ehrfurchtsvollen Bitte zu unterbreiten, dieselbe einer wohlwollenden Würdigung unterziehen und den in derselben ausgeführten Standpunkt gnädigst unterstützen zu geruhen.

Ich bitte Euere K. u. K. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht genehmigen zu wollen,

Tisza.

1509/b.

Br. Krobotin Sándor hadügyminiszternek.

Den 12. Februar 1916.

Hochverehrter Freund!

Wie aus den Zeitungen zu ersehen, habe ich mich bei der Antwort auf die Károlyi'sche Interpellation auf den Standpunkt des

¹ L. 1509/6. sz.

Kriegsministerial-Erlasses Präs. No. 10,218. v. 2. Juli 1915.¹ gestellt und jedes weitere Vorgehen bezüglich des Pozsonyer Inzidenzfalles abgelehnt.

Andererseits glaube ich jedoch Dir ganz vertraulich nahelegen zu müssen, dass ein genaues Festhalten an dem Verbote, grosse Fahnen benützen, Anlass zu manchen Missdeutungen gibt und bei den ins Feld ziehenden Truppen leicht eine Verstimmung verursachen kann.

Seit Kriegsbeginn sind unsere Truppen meistens mit grossen, nationalfarbigen Fahnen ausgezogen. Es hat dies gewissermassen zur wahren Charakterisierung dieses ganzen feierlichen Aktes gehört. Ich selbst habe mehrmals auf den Kriegsschauplatz abziehende Truppen beobachtet und stets mit inniger Bühnung konstatiert, dass sie in einer fröhlichen, aber gehoben feierlichen Stimmung dem Feinde entgegenzogen. Die von den Waggons der Militärzüge herabflatternden ungarischen Fahnen haben gewiss nur begeisternde, ermunternde, erhebende Eindrücke auf die Truppen, wie auf die Zuschauer ausgeübt.

Es haben auch die meisten Kommandanten bis in die letzte Zeit ein Auge zugedrückt, wenn dieser Usus bei Abzug von Marschformationen beibehalten wurde und ich glaube *mit Recht*.

Denn ich frage mich wirklich: wem kann es schaden, wenn keine Änderung in der im ersten Kriegsjahre allgemeinen Praxis stattfindet, wogegen ein Abschaffen derselben selbst dann deprimierend wirken kann, wenn es in der taktvollsten, freundlichsten Weise, mit den nötigen Aufklärungen geschieht, damit die Truppe das Zurücklassen der grossen Fahnen nicht in einer gegen das ungarische Nationalgefühl gerichteten Weise missdeutet.

Leider wird oft das Entgegengesetzte der Fall sein. Die gegen eine vorschriftswidrige Handlung gegebenen Befehle werden ja meistens in einer barschen, rohen Art gemacht, welche, auch wenn es nicht die Intention des betreffenden Vorgesetzten war, geeignet sind, im Lichte einer gegen das nationale Gefühl gerichteten Massregelung zu erscheinen.

Folglich gestatte ich mir Deine hohe Aufmerksamkeit auf den Umstand zu lenken, dass es viel Unheil abwenden würde, wenn die

¹ A hadügyminiszternek a zászlók használatá tárgyában akkor kiadott rendelete. Szövegének közlése nem tartozik ebbe a kiadványba.

Militärkommanden einen vertraulichen Wink erhielten, bei Abzug von Marschformationen auf den Kriegsschauplatz das Verbot von grossen Fahnen nicht sehr genau zu nehmen und hauptsächlich dort, wo dies bisher üblich war, auch fürderhin zu dulden, dass an der Tête der abziehenden Truppe eine oder zwei nationalfarbige Fahnen getragen werden.

Speziell was den Pozsonyer Fall¹ anbetrifft, so habe ich die Ehre eine Abschrift der an den Obergespan gerichteten Zuschrift des Militärkommandos Präs. No. 2049.² beizulegen, aus der ich zu meinem Bedauern den Eindruck schöpfen musste, dass diese so hochwichtige und heikle Frage beim genannten Militärkommando nicht mit demjenigen höheren Verständnis und sympathischen Einblick in die Seele des ungarischen Soldaten gehandhabt wird, wie es die damit verbundenen grossen Interessen erheischen würden.

Das Absingen unserer wirklich einem Gebete ähnlichen Nationallieder ein Johlen zu nennen, wirft wohl kein vorteilhaftes Licht auf die Gesinnung des Verfassers und es ist nicht unwahrscheinlich, dass der Befehl, die Fahnen zurückzulassen, in der von mir obengeschilderten barschen, zu Missdeutungen geeigneten Weise gegeben wurde. Eine ins Feld abziehende Truppe verdient es gewiss nicht in derselben Weise behandelt zu werden, wie ein vielleicht momentan schlecht gelaunter Vorgesetzter seine Untergebenen gegebenenfalls auf dem Exerzierplatze vornimmt.

Ich wäre unendlich verbunden, wenn Du hochverehrter Freund die Güte haben würdest, im eigenen Wirkungskreise und mit entsprechenden vertraulichen Mitteln Sorge zu tragen, dass die -erhebenden Gefühle des ins Feld ziehenden ungarischen Soldaten beim Militärkommando Pozsony entsprechendes Verständnis finden.

Nebenbei gesagt war die Interpellation eine unverantwortliche Gemeinheit, wie ich sie von Károlyi gar nicht anders erwarten konnte, hat aber sehr fehlgeschlagen und hauptsächlich die Zitate aus dem Briefe Seiner k. und k. Hoheit des Erzherzog-Feldmarschalls haben im Hause einen sehr tiefen Eindruck gemacht.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

¹ V. ö. a tényállást 1309. sz. a bevezetésben.

² A melléklet nincs az iratok közt.

1509/c.

Bartal Aurélnak, Pozsony vm. és Pozsony város főispánjának.

1916 február 12.

Kedves Barátom!

Bizalmas jelentésedet megköszönve, a legbizalmasabb használatra visszakérőleg csatolom a Károlyi Mihály által rendelkezésemre bocsátott és Szily Kálmán huszárfőhadnagy által aláírt nyilatkozatot.

Semmi szín alatt nem akarom sem Szilyt, sem mást további kellemetlenségbe keverni. Ezért arra kérek, hogy csakis olyan módon, amely további katonai eljárás tárgyává nem tehető, légy szíves kizárólag az én információm végett lehetőleg megállapítani, hogy ezt a nyilatkozatot tényleg Szily írta-e alá s az illető egyénisége felől bizalmasan informálni.

Az iránt is tájékoztatást kérek, hogy a dolognak fegyelmi vagy tisztii becsületügyi szempontból van-e vagy lesz-e valami folytatása?

Természetesen *magánlevélben*¹ teendő mielőbbi szíves válaszatot kéri

igaz híved *Tisza.*

1509/d.

Frigyes főherceg tábornagy Ő Fenségének.

Den 22. Februar 1910.

Euere K. u. K. Hoheit!

Die gnädigste Zuschrift Euerer k. u. k. Hoheit vom 15. Februar habe ich dankend erhalten und erlaube mir *auf den beigelegten Bericht* des Herrn Generalstabschefs vor Allem zu bemerken, dass die in meinem ehrfurchtsvollen Briefe vom 21. Jänner² enthaltenen Bemerkungen gewiss nicht als Recriminationen aufzufassen wären, sondern als die Erörterungen eines mit Leib und Seele an unserer

¹ Az 1509/c. számú levélre Bartal Aurél főispán, aki akkor heteken át ágyban fekvő beteg volt, Pozsonyból 1916 február 16-áról kelt magánlevélben jelentette, hogy «Szily Kálmán főhadnagyot, aki több nap előtt Szombathelyre az ezred cadre-jéhez bevonult, állítólag ötnapi kaszárnyafogságra ítélték. Romanu őrnagy katonai és polgári körök információi szerint már a mozgósítás előtt is a helyőrség legkiállhatatlanabb tisztje volt és ez a kiállhatatlansága azóta, hogy a háború kezdetén megsebesülve Pozsonyban helyi szolgálatot teljesít, még fokozódott. Minden nálánál alantasabb tisztbe, legénységbe, a legkisebb szabálytalanság miatt beleköt. A városban az interpelláció óta nagy a felháborodás».

² L. 1492/σ.

Armee und an der inneren Harmonie zwischen Armee und Ungarn hängenden Mannes, welcher Alles daran setzen will, um diesem Ziele zu dienen und sich wegen Beseitigung gewisser störender Erscheinungen mit vertrauensvoller Offenheit an unseren obersten Feldherrn wendet in dem Bewusstsein, auf dieselbe Gesinnung, folglich auf volles Verständnis bei Höchst demselben rechnen zu können.

Die so gnädige und von so hoher Einsicht durchdrungene Antwort Eurer k. u. k. Hoheit hat mich in dieser Erwartung bestärkt und ich würde es auf das Lebhafteste bedauern, wenn meine im Interesse unserer gemeinsamen Sache gemachten Schritte von Seite des Herrn Generalstabschefs¹ als missliebige Nörgeleien eines Eindringlings und nicht als die auf das gemeinsame Ziel gerichteten Bestrebungen des Kampfgenossen aufgefasst würden.

Ich glaube, dass wir eine freie Aussprache über Alles, was sich auf unser gemeinsames Ziel bezieht, nicht scheuen, im Gegenteil, im Wege einer ganz offenen Erörterung aller Erscheinungen trachten sollen, Alles zu beseitigen, was dem gegenseitigen Verständnisse und Vertrauen der Massen im Wege steht.

Ich fühle mich durch die mir zuteil gewordene gnädigste Anerkennung Eurer k. u. k. Hoheit in dem Bewusstsein gestärkt, dass meine Bemerkungen einer jeden Gehässigkeit entbehrt haben.

Bezüglich der meinerseits vorgebrachten Wahrnehmungen habe ich in ganz objektiver Weise zur Sprache gebracht, was ich als störendes Moment nach besten Wissen konstatieren zu können glaubte. Eine jede tatsächliche Berichtigung nehme ich gewiss nicht nur dankend, sondern freudig zur Kenntnis; es wäre ja von meinem Standpunkte das Erfreulichste, gewisse Eindrücke an der Hand positiver Daten entkräften zu können. Ich habe auch die in dem Berichte des Herrn Generalstabschefs enthaltenen Daten mit grösstem Interesse gelesen und werde nicht ermangeln, auf Basis derselben beruhigend zu wirken.

Auf die Details der Sache wäre es wohl müssig jetzt einzugehen; vielleicht wird sich die Gelegenheit bieten, mündlich einige erläuternde Bemerkungen zu machen.

Einstweilen sei es mir nur erlaubt zu bemerken, dass es haupt-

¹ B. Hötendorff Conrad Ferenc.

sächlich einzelne Episoden waren, bei denen das Vorgehen bei Nennung einzelner Truppenkörper einen ungünstigen Eindruck im hiesigen Publikum hervorrief. Nichts ist leichter, als diesen Eindruck durch bei entsprechenden Anlässen angebrachte anerkennende Worte für die Tapferkeit ungarischer Truppen zu zerstreuen.

Ebenso liegt es in der Macht unserer obersten Heeresleitung und der Armee- und Korpskommandanten einem jeden klarzumachen, dass die hie und da auftretenden Erscheinungen von Neid und Missgunst an entscheidender Stelle missbilligte Handlungen einzelner unbedeutender Leute sind.

Indem ich für das auch in dieser Angelegenheit erwiesene gnädigste Vertrauen und Wohlwollen wiederholt danke, habe ich die Ehre Euer k. u. k. Hoheit zu bitten, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht entgegennehmen zu wollen.

Tisza.

1509/e.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 22. Februar 1916.

Euer Excellenz!

Ich erlaube mir eine Abschrift meines an Seine k. u. k. Hoheit den Erzherzog-Feldmarschall gerichteten Briefes ¹ zur geneigten Kenntnis beizulegen.

Ich fühle das Bedürfnis unmittelbar an Euer Excellenz mit der Versicherung heranzutreten, dass ich mich in allen, auch in den heiklichsten Fragen, mit voller Offenheit an Euer Excellenz, als an einen Kampfgenossen in diesem Daseinskampfe um unsere edelsten Güter wende und lebhaft bedauern würde, wenn es mir nicht vergönnt wäre, auf die gleiche Gesinnung bei Eurer Excellenz zu stossen.

Genehmigen etc.

Tisza.

¹ L. 1509/d. sz.

1510.

DALMÁCIA ÉLELMÉZÉSE.

Gr. Attems-Heiligenkreuz Marius b. t. t.-nak, Dalmácia helytartójának (Zára).

Den 12. Februar 1916.

Euer Excellenz!

Infolge von Überbürdung mit den dringendsten Staatsgeschäften ist meine Korrespondenz ganz in Unordnung geraten, so dass ich das an mich gerichtete hochgeschätzte Schreiben der in Wien anwesenden dalmatinischen Deputation erst gestern zu lesen bekam.

Ich bitte es ausschliesslich diesem Umstände zuzuschreiben, dass ich bisher mit der Antwort zurückgeblieben bin und versichert zu sein, dass es mir stets ein Vergnügen sein wird, in dem Rahmen der leider durch die letzte Missernte sehr beengten Möglichkeiten der Approvisionnement Dalmatiens förderlich zu sein.

Bezüglich der jetzt in Frage stehenden konkreten Angelegenheit sind wir in der angenehmen Lage Entgegenkommen zeigen zu können und es wurde mir von Baron GhiHány mitgeteilt, dass er die Sache mit den Herren Vertretern der Approvisionierungskommission in Dalmatien bereinigt habe.

Indem ich Euer Excellenz bitte den Herren Absendern der Zuschrift meinen innigsten Dank für die in derselben zum Ausdruck gebrachten Gefühle und die Versicherung zu übermitteln, dass ich einem jeden berechtigten Wunsch und Interesse Dalmatiens stets bereitwilligst zur Verfügung stehe, bleibe ich mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Excellenz

ergebener *Tisza*.

1511.

Br. Krobotin Sándor hadügyminiszternek.

Den 12. Februar 1916.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir Herrn Wilhelm Gresskowitz, früheren Abgeordneten, jetzigen Oberfiskal des Komitates Nagyszeben gelegentlichst zu empfehlen. Herr Gresskowitz hat sich seit längerer Zeit mit Hingebung und Erfolg mit der Frage *der Jugendwehren beschäftigt* und wünscht jetzt nach Deutschland zu gehen, um die Frage der militärischen Ausbildung der Schuljugend zu studieren.

Indem ich sein Gesuch, bei den deutschen militärischen Behörden entsprechend eingeführt zu werden, Deinem gütigen Wohlwollen empfehle, erlaube ich mir anzuregen, ob es nicht möglich wäre, Herrn Gresskowitz, der den Rang eines Reserve-Offiziers besitzt, irgendeinen militärischen Charakter zu geben.
Genehmige etc.

Tisza.

1512.

Br. Hazai Samu honvédelmi miniszternek.

1910 február 13.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a hadügyminiszternek Abth. 10,1400/res. számú átiratát¹ az ahhoz csatolt felvilágosító jegyzettel s arra írt megjegyzéssel azzal a kéréssel, hogy ez ügyben teljes információt szerezni s azt velem lehetőleg mielőbb szóbelileg közölni méltóztatásál.

Eltételezve attól, hogy a hadügyminisztérium 10. ügyosztálya által adott felvilágosítás nem magyarázza meg a 31. és 50. számú gyalogezredekénél elrendelt tartalékviszatartásokat, mindenesetre nagyon fontos volna hitelesen megtudni, hogy a 12. hadtest menetzászlóaljaiba *tényleg csak 50% román szabad-e bevenni* s ha igen, mi az oka ennek az intézkedésnek és honnan szereztetik be a túlnyomóan román legénységgel bíró ezredek menetzászlóaljaiba *ez a nem románoké legénység?*

Szívvel üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1513.

Br. Krobotin hadügyminiszternek.

Den 19. Februar 1916.

Lieber Freund!

Seit einiger Zeit verdichten sich die Nachrichten, dass im Kriegsministerium Vorbereitungen gemacht werden, um die ursprünglich nach Pozsony-Köpcsény geplante Anlage in Wörth bei St.-Polten zu errichten. Soeben kommt mir von ernster Seite die Nachricht zu, dass die auf den Bau bezügliche Offerte-Ver-

¹ Másolata nincs az iratok között.

handlung, mit Zuziehung ausschliesslich österreichischer Firmen für den 23. d. M. anberaumt sei.

Dieser ganz unglaublichen Nachricht gegenüber kann ich nur auf das Nachdrücklichste auf die Antecedentien dieser Angelegenheit und auf alle die Momente hinweisen, welche ein solches Vorgehen im allerernstesten Lichte erscheinen lassen würden. Es wäre absolut unhaltbar, wenn die Regierungen gegen ihren ausgesprochenen Willen vor ein eigenmächtig geschaffenes «fait accompli» gestellt würden.

Dir könnte ich dies absolut nicht zumuten; wahrscheinlich geht aber etwas hinter Deinem Eücken vor. Bitte, schau hinein in diese ganze Geschichte, und gebe mir volle Beruhigung, dass Du solche Vorkommnisse nicht dulden wirst.

Wenn irgend möglich, werde ich Dich morgen aufsuchen. Ich wollte jedoch keine Zeit verlieren, um Deine Aufmerksamkeit auf diese Frage zu lenken.

Mit warmer Freundschaft Dein ergebener

Tisza.

1514.

ÁRDRÁGÍTÓ VISSZAÉLÉSEK BÜNTETÉSE.

Sándor Jánosnak.

1916 február 23.

Kedves Barátom!

Névtelen levélben küldik be a «Budapesti Hírlap» február 14-ilri számából kivágott mellékelt közleményt, amely szerint két olyan egyént, aki rendes gazdasági foglalkozásától egészen távol álló fogyasztási cikkeket 50,000 K értékben halmozott fel nyilván *árdragító* célzattól, az V. kerületi kapitányság 1000 és 400 K pénzbüntetésre ítélte, úgy hogy a pénzbüntetés az összevásárolt áruk értékének 3 %-át sem éri el.

Ha még a budapesti rendőrség is ilyen helytelenül alkalmazza az árdragítási visszaélésekre vonatkozó rendeletet s a törvénynek a pénzbüntetésekre vonatkozó rendelkezéseit, akkor igazán írott malaszt marad minden, amit törvénybe iktattunk. Ilyen büntetés egyenesen felbátorít a további árdragításra.

¹ A másolat Latinovits Endre min. titkár sajátkezű írása.

A másolat külső lapján gr. T. I. sajátkezű írásával: «Krobotinnak 1916 II/19.»

Amidón e körülményre felhívnam szíves figyelmedet, megfontolásodba ajánlom, nem volna-e jó a rendőrhatságokhoz intézett körrendeletben egyenes utalással az ilyen esetekre kötelességévé tenni a hatóságoknak, hogy a pénzbüntetések kirovásánál a büntetendő cselekmény által elért haszon mérvét kellőleg vegyék figyelembe.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

MAGYARELLENES SÉRTÉSEK A KÖZÖS HADSEREGBEN

1515.

Jenő főherceg ő Fenségének, a délnyugati hadsereg főparancsnokának.

Den 26. Februar 1916.

Euere k. und k. Hoheit!

Vom Armeeoberkommando benachrichtigt, dass dasselbe meine Zuschrift Zahl 1141/res.¹ betreffend den Vorfall in Szeged und Palicsfürdő ² zur weiteren Amtshandlung dem Kommando der Südwestfront abgetreten habe, wende ich mich ehrfurchtsvoll an Euere k. u. k. Hoheit mit der Bitte, dieser Angelegenheit ein besonderes Augenmerk gnädigst zuwenden zu wollen.

Der fragliche Inzidenzfall ist ein Schulexempel dafür, wie ganz unbedeutende Vorfälle grossen Schaden anrichten können, falls sie nicht sofort entsprechend erledigt werden. Die Tatsache, dass ein paar zum Kriegsschauplatze abfahrende gemeine Soldaten ihrer ungar feindlichen Gesinnung in roher Weise Ausdruck gegeben haben, ist an und für sich eine erbärmliche Lapalie.

Hätte der Kommandant des Eisenbahnzuges die betreffenden Personen feststellen lassen und seiner Missbilligung in ein paar gut angebrachten Worten dem Publikum gegenüber Ausdruck gegeben, so wäre damit die ganze Geschichte sofort aus der Welt geschafft gewesen; während man jetzt mit der bitteren Misstimung zu rechnen habe, welche derselbe hervorrief, indem er den Zug weiter fahren Hess, ohne auch nur das Geringste zur Beschwichtigung gesagt oder getan zu haben.

¹ Az « Allamiratok » közt lesz közlendő.

– Szegeden és Pálcs fürdőben a harcérre vonuló közös hadseregbeli ezredeknek néhány nem magyar ajkú katonája durva módon kifejezést adott magyar-ellenes érzéseinek.

Es ist hauptsächlich diese Gleichgültigkeit des Kommandanten einer Truppe gegenüber einer seitens der ihm unterstellten Mannschaft vorgekommenen pöbelhaften Beleidigung des ungarischen Nationalgefühles, welches erregend auf die Gemüter gewirkt hatte und auch meiner ergebensten Meinung nach viel schwerer in die Wagschale fällt, als das Benehmen einiger ungebildeter, eventuell angeheiterter Leute.

Ich bitte gnädigst verzeihen zu wollen, dass ich Euere k. und k. Hoheit mit dieser scheinbar kleinen Sache belästige. Ich weiss aber, wie vergiftend gerade solche Kleinigkeiten auf die Volksseele wirken und wollte nichts versäumen, womit ich solchen schädlichen Wirkungen entgegenzutreten zu können glaube.

Es war ein Segen für uns Alle, dass sich die warme, begeisterte Liebe des ungarischen Volkes zum Heere mit so element arischer Kraft offenbarte. Diese seelische Annäherung ist ein Kraftzuwachs für beide, sie bereichern unseren Schatz an den edelsten moralischen Gütern. Es darf nicht geschehen, dass kleine Gemeinheiten kleiner Leute den Strom vergiften, welcher so reich und belebend aus der Volksseele fließt.

In der Hoffnung mit dieser Auffassung die gnädigste Billigung Euerer k. und k. Hoheit zu finden, bitte ich den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht genehmigen zu wollen.

Tisza.

1516.¹

A SZLAVÓNIAI MAGYAR ÚJSÁG BETILTÁSA.

Br. Skerlec Iván horvát bánnak.

1916 február 29.

Kedves Barátom!

Mint gondolhatod, a «*Szlavóniai Magyar Újság*» betiltása meg lehetős port ver fel és habár a jelenlegi viszonyok között nem használhatják is ki a sajtóban, foglalkoztatja és nyugtalanítja a publikumot. Igen leköteleznél, ha e rendszabály oka, valamint további szándékaid felől bizalmasan tájékoztatni szíveskednél. Bizonyos rövidebb idő múlva kegyelmet szándékozol-e adni a lapnak, vagy állandónak tekinted-e a betiltást, mert ez utóbbi esetben természetesen gondoskodnunk kell egy új hírlapnak mielőbbi megindulása felől.

¹ A horvát bán válasza nincs az iratok közt. V. ö. 1517. sz.

Körülbelül meddig tart még az országgyűlés? Számíthatok-e reá, hogy közelebről itten találkozunk. Van egy pár dolog, amit meg kellene veled beszélnem és nem szeretnék írásbeli útra terelni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1517.¹

Br. Skerlecz Ivánnak.

1916 március 24.

Kedves Barátom!

Miután a Szlavóniai Magyar Újság újbóli megjelenésének megengedését a horvát országgyűlés elnapolása utánra szíves voltál kilátásba helyezni, engedd meg, hogy azzal a kéréssel alkalmatlankodjam nálad, miszerint ez engedélyt most már lehetőleg mielőbb kiadni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1518.

KELETGALICIA ÉLELMÉZÉSE.

An die Lemberger Delegation des Krakauer Fürstbischöflichen Hilfskomitees.

Den 29. Februar 1916.

In Erwiderung des sehr geehrten Schreibens vom 26. Februar habe ich die Ehre mitzuteilen, dass zwischen den Regierungen Ungarns und Österreichs eine Vereinbarung besteht, laut welcher alle Nahrungsmittel, welche Ungarn dem österreichischen Konzume zuführen kann, der k. k. österreichischen Regierung zur Verfügung gestellt und von dieser ihrer Verwendung zugeführt werden.

Es ist auch unter den heutigen Verhältnissen ganz unmöglich, eine Ausnahme von dieser Regel zu machen, da die erfolgreiche Überwindung aller Schwierigkeiten der Versorgungsfrage nur im Wege dieser einheitlichen Regelung zu sichern ist.

Zu meinem lebhaften Bedauern bin ich daher nicht in der Lage, dem Wunsche der Lemberger Delegation des Krakauer fürstbischöflichen Hilfskomitees zu entsprechen und muss dasselbe bitten, sich wegen Versorgung Ostgaliziens an die k. k. österreichische Regierung wenden zu wollen.

Hochachtungsvoll *Tisza*.

¹ V. ö. 1516. sz.

BÜNTETŐ RENDELKEZÉSEK A HORVÁTORSZÁGGAL
KÖZÖS TÖRVÉNYEKBE

1519.

Balogh Jenőnek.

1916 február 29.

Kedves Barátom!

Érdeklél olvastam február 16-án kelt levelednek a Horvátországgal közös törvényekben foglalt büntető rendelkezésekre vonatkozó fejtegetéseit s azok kapcsán annak a meggyőződésemnek adok kifejezést, miszerint az a kérdés, vajjon egyes speciális törvények rendelkezéseinek büntető⁷ szankcióval való ellátására irányuló vétségeknek az illető közös törvényekben való statuálása Horvát-Szlavonországok igazságügyi autonómiájába ütközik-e vagy sem, legalább is vitásnak tekinthető, s a magam részéről igen elhibázott dolognak tartanám, ha bizonyos cselekményeket büntetnek vagy vétségnek minősítő rendelkezéseket vennék fel közös törvényekbe s ezzel olyan kérdésben idéznék fel konfliktust Horvát-Szlavonországokkal, amelyben az ottani közönség túlnyomó nagy részének jóhiszemű objektív felfogása szerint megsértének törvényben biztosított autonómiájukat.

Másként áll a dolog a kihágásokra vonatkozólag, amelyek mégis csak elsősorban közrendészeti jelleggel bírnak s ha nem csálódok, az összes államok praxisa szerint az illető közigazgatási törvények integráns alkatelemét képezik. A közigazgatási jog egyáltalán nem nélkülözheti a törvény és rendelet áthágását kihágásként büntető szankciót s ezt az illető közigazgatási törvényekbe vagy rendeletekbe foglalt rendelkezésekben juttatja kifejezésre. Jóformán minden a közigazgatási jog terén mozgó törvény tartalmaz kihágási rendelkezéseket is s az egész világon példátlanul álló, valóban komikus jelenség volna, ha ezeket az illető törvényből kiszakítva, külön igazságügyi jelleggel felruházott törvényekbe foglalnók.

A fentiekben kifejtett álláspontomnak felel meg nagyjából az eddigi gyakorlat is, amelyben meglehetősen kijegecesedett az a felfogás, hogy a közös törvények kihágásokat statuáló büntető rendelkezéseket, de csakis ilyeneket tartalmazzanak, miért is teljesen egyetértek veled abban, hogy ezen túl ne menjünk, viszont ennek az állapothoz fenntartását a horvát részről legújabbban mutatkozó kísérletekkel szemben is határozottan képviseljük.

Szívvel üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1520.

HADSEGÉLYZÉSI ÜGYEK.

A főispánoknak.

1916 március 1.

Kedves Barátom!

Különböző észleletekből azt az aggodalmat merítem, hogy a háború hosszú tartamának hatása alatt legalább egj[^]es helyeken lanyhulni kezd az az odaadó, meleg gondoskodás, amelyet a háború folytán segélyre szorultakkal szemben úgy a hatóság, mint a magyar társadalom minden rétege olyan lélekemelő módon tanúsított. Félek tőle, hogy a helyi bizottságok a mutatkozó szükség és nyomor felkutatása és orvoslása terén nem fejtik többé ki az eredeti, intenzív akciót; pedig kivált a városi lakosság között nagyon is nagy tere van most is a közjótékonyágnak s a nemzettel szemben követnének el helyrehozhatatlan mulasztást, ha a hadsegítés áldásos munkájába belefáradnánk.

Faluhelyen a mutatkozó nagy munkáshiány folytán csakis ideiglenesen vagy állandóan keresetképtelenek szorulhatnak segélyezésre. De a visszamaradt lakosságnak munkára serkentése, a munka kellő szervezése és irányítása ott is a társadalom céltudatos közreműködését kívánja meg. Városokban pedig a kenyérkeresők mind nagyobb arányban való hadbavonulása és a növekvő drágaság hatása alatt bizonyára nagyobb szükség van a segítőkézre ma, mint az elmúlt tél alatt s a közjótékonyág anyagi erőforrásainak megcsappanása még nagyobb és nehezebb feladat elé állítja a segítő tevékenységben fáradó tényezőket, mint a háború első időszakában.

Arra kérek tehát, légy szíves a hadsegélyezési ügy állapota, a helyi bizottságok működése s az általuk teljesített munka felől lehetőleg mielőbb tájékoztatni s mindenütt, ahol szükséges, jó példával, buzdítással, személyes befolyásod latbavetésével s az erre alkalmas vezető társadalmi tényezők segítségére hívásával odahatni, hogy mindaz megtörténjék, ami a nyomor elhárítására, a szenvedések enyhítésére, a háború áldozatai sorsának könnyítéseie lehetséges.

Ugyancsak ismételve a legnyomatékosabban ajánlom figyelmedbe az 1882. évi XI. te. alapján eszközözlendő segélyezés ügyét is. Sajnálattal kell látnom, hogy a helyi hatóságok eljárása gyorsaság

és lelkiismeretes alaposság szempontjából még mindig nem mindenütt üti meg a mértéket.

Add értésére mindazoknak, akik ez ügy ellátásában közreműködnek, hogy feladatuknak gondos, alapos, minden melléktekintettől, személyes rokonszenvtől vagy ellenszenvtől ment teljesítésére a legnagyobb súlyt helyezem, követeld meg az elsőfokú hatóságoktól, hogy a helyszínén éberren ellenőrizzék a községi közegek eljárását és vonják szigorúan felelősségre azokat, akik nem kifogástalan igazságossággal és kellő buzgósággal járnak el, de gyakorold magad is ezt az ellenőrzést, adj példát és statuálj példát ott, ahol szükséges.

Ha a főispán egynéhány községbe elmegy s a segélyezési ügyeket végig elővéve meggyőződik azok elintézésének érdemileg helyes és igazságos volta felől s a tapasztalt hiányokkal szemben megteszi a szükséges figyelmeztetéseket és ha kell, komolyabb lépéseket, egyúttal pedig komolyan felelősségre vonja az elsőfokú hatóságot a községben tapasztalt hiányok miatt, ennek feltétlenül igen nagy kihatása lesz az egész ügyág gondosabb és helyesebb kezelésére, már pedig nem hangsúlyozhatom elég nyomatékkkal, hogy a magyar állam, társadalom s a közhatalom minden egyes letéteményesének becsületbeli kötelessége, híven gondoskodni a hadrakelték hozzátartozóinak törvényes jogai felől.

Különös melegséggel ajánlom figyelmedbe *az özvegyek és árvák* ügyét, akiknek számára a folyó év február 4-én kibocsátott 20,000. számú P. M. rendelet legalább a netaláni túlfizetések *elengedését* biztosítja, valamint azt teszi lehetővé, hogy a községek az özvegyeknek és árváknak katonai ellátásuknak megfelelő *előleget* adjanak addig, amíg ez az ellátás részükre tényleg folyósíthatni fog.

Egész hadsegélyezési ügyünknek legsötétebb pontja az, hogy a hazáért elesett hőseink hátrahagyott családtagjai a katonai ellátás késedelmes kiutalványozása folytán egy bizonyos, fájdalom sokszor hosszú átmeneti idő alatt a szó szoros értelmében Ínségnek vannak kitéve. Ezen akar segíteni ez a rendelkezés. Nem szabad megengedni, hogy annak intenciói a községi közegek nembánomságán vagy újabb munkától való húzódásán hajótörést szenvedjenek.

Ha a községnek erre a célra pénzre van szüksége, az államtól kaphat előleget, az előjárásnak pedig a nemes célra való tekintetből szíves-örömet kell az evvel járó munkatöbbletre vállalkoznia.

A felügyeletet gyakorló hatóságok kötelessége megértetni ezt mindenkivel és gondoskodni róla, hogy a rendelet áldásos intézkedései teljes mértékben átmenjenek az életbe.

A legnagyobb melegséggel és nyomatékkal kötöm lelkedre a fent elmondottakat és baráti üdvözlettel maradok

igaz híved *Tisza.*

1521.

A LENGYEL KÉRDÉS TÁRGYALÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 1.

Kedves Barátom!

A kancellárhoz intézett leveled nagyon is helyesen napirendre hozza a lengyel kérdést¹ a német birodalommal szemben s ennek folytán szükségessé válik a Lengyelország hozzánk csatolása esetére Ausztria és Magyarország között elintézészt igénylő kérdések tisztázása is, mert hiszen a magyar kormány mindaddig nem adhatja beleegyezését lengyel területeknek Ausztriához csatolásába, amíg biztosítékot nem nyert aziránt, hogy egyfelől az így származó gazdasági erőgyarapodás előnyeiben legalább a háború költségeinek s az annexiót követő időre a közös költségeknek viselését illetőleg megfelelően részesedni fog, másfelől megoldást nyernek azok a területi kérdések, amelyek az Ausztriának igen nagy növekedésével szemben Magyarország számára legalább némi csekély ellenértéket nyújtanak.

Elérkezett tehát az ideje, hogy elintézzük az október 6-iki minisztertanácsban² a magyar kormány nevében általam felvetett kérdést, miért is arra kérlek, hogy erre Stürgkhöt figyelmeztetni s akkor benyújtott emlékiratom tárgyalását valamely közelebről egybehívandó közös miniszteri értekezlet napirendjére kitűzni méltóztassál.

Természetesen amennyiben akár te, akár Stürgkh célszerűnek vélné, készséggel beleegyezem, hogy a dolgot először hármásban egészen bizalmas jellegű magánértekezleten beszéljük meg s csak azután tereljük formális jegyzőkönyvi tárgyalás útjára.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ V. ö. IV. köt. 1217-1217/i. és II. sz.

² Az Állam-iratokat tartalmazó kötet fogja ismertetni az e tárgyban hosszú időn át folytatott tárgyalásokat. V. ö. 1542. sz.

1522.

*Návay Lajos o. k.-nek.*¹

1916 március 1.

Tisztelt Barátom!

A vármegyre közéletmezési akciójában való szíves közreműködésedet hálásan köszöni és további támogatásodat kéri

igaz híved *Tisza*.

1523.

KELETI VASUTAK.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 1.

Kedves Barátom!

A *keleti vasútokra* vonatkozólag a balkán háború alatt és után lefolyt tárgyalások idejéből igen kellemetlenül ismert Adler, aki időközben a *Bankverein igazgatójává* választatott meg, Budapesten járt és eszmecsere folytató az itteni bankokkal egy Konstantinápolyban tervezett nagyszabású bankalapítást illetőleg, amelyre vonatkozólag állítólag a külügyminisztérium már tárgyalásokat folytat a bécsi nagy bankokkal s amelyekben ez utóbbiak részese-
dést ajánlanak fel a budapestieknek.

Ismerve Adlernek Wickenburgra² való nagy befolyását és visszaemlékezve arra a sok szerencsétlen elhibázott lépésre, amelyet Adler szuggesztíójára Wickenburg a keleti vasutak körül elkövetett, egy cseppet sem tartom valószínűtlennek, hogy tényleg folytatott-e Wickenburg olyan megbeszéléseket bécsi bankkörökkel, amelyek többé-kevésbé feljogosították Adlert arra, hogy Budapesten ilyen módon lépjen fel.

Sietek tehát erre felhívni szíves figyelmedet abban a meggyőződésben, miszerint teljes egyetértésben vagyok veled abban, hogy amennyiben valamely nagyobb szabású külföldi közgazdasági akciót tervez a külügyminisztérium, az erre vonatkozó tárgyalásokat az első perctől fogva paritásos alapon, közvetlenül kell úgy a bécsi, mint a budapesti pénzügyintézetekkel folytatnia, úgy hogy ez utóbbiak is a legelső előkészítő lépésekbe is bevonassanak és tel-

¹ Csanád vármegye éllemezési ügyeiben óhajtott munkálkodni.

² Gr. Wickenburg Márk külügyi osztályfőnök.

jesen olyan viszonyba jussanak a külügyminisztériummal, mint a bécsi pénzügyintézetek.

Gondolom, természetes ez a kívánság minden közgazdasági kérdésben, de hatványozott mértékben áll a Balkánt illetőleg, ahol pénzügyintézeteinknek máris nem megvetendő pozíciója van s őket már csak a geográfiai helyzetnél fogva is kiváló szerep illeti meg a jövőben.

Azzal a kéréssel fordulok tehát hozzád, hogy a dolognak végére járnai, s amennyiben tényleg volna szó e bankalapításról, elrendelni méltóztassál, hogy a magyar bankokat közvetlenül a külügyminisztérium hívja fel s őket az osztrákokkal egyenlő lábón vonja a bizalmas előkészítő pourparler-kba.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1524/a.

ÚJABB LEVELEZÉS AUSZTRIA ÉLELMEZÉSE TÁRGYÁBAN.²
Gr. Stürgkh Károly osztrák miniszterelnöknek.

Den 2. März 1916.

Hochverehrter Freund!

Dein soeben erhaltenes geschätztes Schreiben vom 29. Februar war in doppelter Hinsicht eine Überraschung für mich. Erstens weil Baron Harkányi aus seinem diesbezüglichen Telefongespräch mit Herrn von Spitzmüller³ die Impression hatte, eine vollständige Beruhigung bezüglich des rumänischen Importes erzielt zu haben; zweitens weil Deine Erörterungen auf einer Zusammenstellung der Antezedentien beruhen, welche mit meinen Erinnerungen und den mir zu Gebote stehenden Schriftstücken in vielen Punkten im Gegensatz sind.

Es wäre müßig an der Hand dieser Daten eine jede Behauptung Deines geschätzten Schreibens zu berichtigen, bei welchen Dich Dein Gedächtnis im Stiche gelassen hat. Gestatte, dass ich nur einige eklatante Beweise dieses Umstandes vorführe.

Es heisst in Deinem Schreiben: «Als daher in dieser Frage am 8. Juli 1915 jener gemeinsame Ministerrat stattfand, lag die

¹ A levélmásolat alján gr. T. I. írásával «Buriánnak III/1.»

² V. ö. a IV. kötetben közölt és a betűrendes mutató VI. lapján felsorolt busz levelet, továbbá 1505 /a és b) sz.

³ Rövid idővel azelőtt osztrák kereskedelmi miniszterré neveztetett ki.

Leitung der bevorstehenden Aktion in den Händen des Kriegsministeriums, dass demgemäss zunächst ein Präzipuum von 50 % für sich beanspruchte und erst den Besten beider Staaten für Zivilzwecke zur Verfügung stellen wollte».

Demgegenüber erhellt aus dem Protokoll dieses Ministerrates, dass von einer Leitung der Aktion seitens des Kriegsministeriums garnicht die Eede war, dass im Gegenteil alle Teilnehmer der Konferenz davon ausgingen, eine Kombination der drei Zentraleinkaufsstellen der drei Staaten (Deutschland, Österreich und Ungarn) mit der einheitlichen Führung des rumänischen Importgeschäftes zu betrauen und dass die Teilung der auf die zwei Staaten der Monarchie entfallenden Quote zu 50% Heeresbedarf, 30 % Österreich, 20 % Ungarn im Namen der ungarischen Regierung meinerseits in Vorschlag gebracht wurde.

Ebensowenig kann ich die weitere Behauptung mit dem Tatbestände in Einklang bringen, als hätten im September bei irgendeiner nicht genau bezeichneten Konferenz die ungarischen Vertreter den Vorschlag gemacht, das Kriegsministerium solle von der leitenden Rolle zurücktreten, der Aufteilungsschlüssel 30: 20 auf das Gesamtquantum in Kraft treten und somit das Präzipuum des Kriegsministeriums entfallen.

Es ist mir wahrlich ein Bätsei, woher die Information über diesen vermeintlichen ungarischen Vorschlag herkommen könne. Dass die ungarische Regierung nie einen solchen machen könnte, erhellt nicht nur aus dem Umstände, dass das Getreidegeschäft von Juli ab de facto nicht vom Kriegsministerium, sondern von den Getreidezentralen geleitet wurde, sondern auch aus der hofentlich auch für Dich ausschlaggebenden Tatsache, dass Du in Deinem am 24. November an Burián gerichteten Briefe den Teilungsschlüssel 50: 30: 20 als bestehend anerkannt und zur Grundlage Deiner Erörterungen gemacht hattest.

Es entstand damals eine Meinungsverschiedenheit unter uns dahingehend, dass Du, hochverehrter Freund, diesen Schlüssel nur auf Hartfrucht beziehen wolltest, während ich den Standpunkt einnahm, dass sich diese Teilungsquote auf den ganzen Import bezieht. Du hattest Dich auf den Text des im Protokoll vom 8. Juli aufgenommenen Beschlusses bezogen, laut welchem «von den aus Rumänien zur Einfuhr gelangenden Hartfuttermitteln (*Mais*, Hafer und Gerste) 50 % der Heeresverwaltung abgetreten werden,

welche diese von den ihr vereinbarungsgemäss von den beiden Regierungen zu liefernden Quantitäten von Hafer in Abschlag bringt, während 30 % auf Österreich und 20 % auf Ungarn entfallen sollen», während ich den Nachweis führen zu können glaubte, dass laut dem ganzen Kontexte des Protokolls dieser Teilungsschlüssel auch auf Weizen und Roggen zu gelten hat.

Diese Streitfrage war noch offen zu Anfang der Konferenz vom 12. Dezember, welche sich ausschliesslich mit Brotgetreide befasste und die auch Deinerseits anerkannte Quote bezüglich Hartfrucht garnicht berührte. Es hat ja der Herr k. k. Ackerbau-minister ¹ laut Protokoll ausdrücklich erklärt, dass sich eine Notwendigkeit, das Beitragsverhältnis für Hartfutter zu ändern, nicht ergebe.

Bezüglich Brotfrucht ist nun die ungarische Regierung an die durch die physische Möglichkeit gezogene äusserste Grenze des Entgegenkommens gegangen und hat trotz dem beinahe gänzlichen Mangel eigener Vorräte auf den Anteil der rumänischen Einfuhr an Brotgetreide (mit den bewussten Ausnahmen bezüglich Grenzware, Kroatien, Bosnien) verzichtet, womit die Situation nach der liberalsten Deutung der Protokolle dahin zusammenzufassen ist, dass Österreich beinahe das gesamte Quantum von Brotgetreide für sich behalten kann, während die Einfuhr aus Hartfrucht im Verhältnis von 50: 30: 20 zu teilen sei.

Bei der Frage, was als Hartfrucht zu betrachten sei und was nicht, will ich mich umso weniger aufhalten, da es in dem in Deinem Briefe vom 24. November direkt angerufenen protokollarischen Beschlüsse expressis verbis heisst: «Hartfrucht (Mais, Hafer und Gerste) ...»

Nach dieser, wie ich glaube, einwandfreien Präzisierung der Rechtslage will ich mich auch in diesem Punkte auf den Standpunkt des weitgehendsten Entgegenkommens stellen und den Bedürfnissen der Situation in Österreich vollauf Rechnung tragen.

Schon am 12. Dezember hat Prinz Hohenlohe ² betont, dass Ungarn je mehr Mais an Österreich abgeben solle, «weil man Mais *auch* als Brotfrucht verwenden müsse». Tatsächlich befindet sich die österreichische Regierung in der Notlage, Mais teilweise als

¹ Zenker Ferenc.

² Hg. Hohenlohe-Schillingsfürst Konrad b. t. t., akkor osztrák belügymin.

Brotfrucht zu verwenden und kann den Gesamtbedarf der österreichischen Bevölkerung an Brotgetreide nur in dem Falle decken, wenn der aus Rumänien eingeführte Mais zum Teile zum Zwecke menschlicher Nahrung verwendet wird.

Die ungarische Regierung ist bereit diesem Umstände Rechnung zu tragen und wird ihren Anteil an der Einfuhr von Hartfrucht (Mais, Hafer und Gerste) nur insoweit tatsächlich beanspruchen, als es zum Zwecke der Deckung des Heeresbedarfes an Hartfrucht unbedingt notwendig erscheint. Wir haben diesbezüglich die peinlichsten Berechnungen gemacht und gehen bis zur äussersten Grenze der Aufopferung der wichtigsten Gesichtspunkte der Fleisch- und Fetterzeugung. Den ganzen Hartfrucht bedarf können wir jedoch unmöglich decken, ohne die rumänische Einfuhr bis zu einer massigen Grenze in Anspruch zu nehmen.

Wie es Dir gewiss erinnerlich sein wird, wurde der ursprünglich auf 20 Millionen q berechnete Bedarf der Heeresverwaltung an Hartfrucht derartig verteilt, dass Ungarn hieven 4 Millionen q Mais ausschliesslich auf sich nahm, während die übrigen 16 Millionen entsprechend der Hafer pro dukt ion von 64 % an Österreich, 36 % auf Ungarn zu entfallen hätten. Das eingetretene Ersparnis von 6 Millionen q wurde ausschliesslich vom Hafer abgezogen, so dass nunmehr bei unveränderter Maisquote von 4 Millionen 6.4 Millionen q Hafer auf Österreich, 3.6 Millionen q auf Ungarn zu entfallen hätten. Die 4 Millionen q Mais hat Ungarn tatsächlich für Heereszwecke angeschafft, während es für Ungarn geradeso unmöglich ist sein Haferkontingent in natura zu decken, als für Österreich.

Leider kann in Ungarn als Surrogat zum allergrössten Teile nur Mais in Frage kommen; es müssen zirka 2 Millionen q vom Haferbedarfe mit Mais gedeckt werden, und es ist rein unmöglich, dieses ganze Quantum im Inlande zu beschaffen. Ich versichere Dir, wir machen einen sehr gewagten Schritt, wenn wir uns für diese Zwecke mit einer halben Million q von rumänischem Mais zufriedenstellen.

Das Endergebnis lässt sich im folgenden Bilde zusammenfassen: es ist von der ganzen rumänischen Einfuhr vorerst als gemeinsame Last beider Staaten der Monarchie für die Ernährung Bosniens 06 Millionen q in Abschlag zu bringen. Von dem Übrigen beansprucht Ungarn:

siebenbürgische Grenzware bis zum Maximalbetrage von.....	500,000 q
kroatischer Bedarf bis zum Maximalbetrage von	150,000 q
Mais als Kraftfutter für Heereszwecke	500,000 q
im Ganzen ein Maximum von.....	1.150.000 q

während alles Übrige ausschliesslich dem österreichischen Konsume zu Gute kommt.

Werden die Kommunikationswege zu Wasser und zu Lande gehörig ausgenützt, so kann die Einfuhrquote der Monarchie bis Ende Juli wenigstens 12 Millionen q erreichen, wovon über 10 Millionen q für den österreichischen Konsum verbleiben werden. Vergleicht man dies mit dem ursprünglichen Aufteilungsschlüssel von 50:30: 20, so hat die k. k. österreichische Regierung fürwahr keinen Grund unzufrieden mit diesem Ergebnisse zu sein.

Schliesslich will ich noch bemerken, dass die Ziffern bezüglich Grenzware und Kroatien auf ausdrücklichen Wunsch der österreichischen Regierung vorgebrachte Maximalziffern sind; wir werden trachten mit weniger auszukommen und das Ersparte Euch zur Anfügung zu stellen.

Ebenso werden wir das Mögliche tun, um das für Heereszwecke gebrauchte Maisquantum, wenigstens zum Teile in einem Zeitpunkte in Anspruch zu nehmen, in welchem die neue Weizenemte Ungarns zum Zwecke der Brotversorgung herangezogen werden kann. Es wird uns sehr freuen, wenn es uns gelingt auch hierin eine nicht unwesentliche Erleichterung für die österreichische Regierung zu verschaffen, wir können jedoch heute noch keine bindende Zusage diesbezüglich abgeben.

Das sind, hochverehrter Freund, die, wie ich nachdrücklichst wiederholen muss, durch physische Möglichkeiten gezogenen äussersten Grenzen unseres Entgegenkommens. Ich versichere, dass wir die schwersten Sorgen *um* die Versorgung der eigenen Bevölkerung haben.

Es erübrigt mir noch kurz zu bemerken, dass sich in Dein geschätztes Schreiben verschiedene Irrtümer sowohl bezüglich des aus Rumänien bezogenen Hartfutterquantums, wie bezüglich der Einteilung auf spätere Termine eingeschlichen haben. Es ist mir unverständlich, wieso Du auf eine Summe von 2700 Waggons

Hartfrucht kommen konntest? Andererseits hast Du Baron Ghillány bezüglich der Termine ganz gewiss missverstanden. Wie es aus meinen obigen Ausführungen erhellt, handelt es sich bei diesen späteren Terminen um die Deckung des Hartfruchtbedarfes der Armee und es steht nicht die Maisernte vom Jahre 1916, sondern die Weizenernte damit im Zusammenhange.

Ohne mich in alle Einzelheiten zu vertiefen, genügt es im Allgemeinen zu bemerken, dass alle in Deinem Schreiben uns zuge-
mutete Erklärungen, welche mit meinen jetzigen Erörterungen im Widerspruche stehen, auf einem Missverständnisse beruhen.
Genehmige etc.

Tisza.

1524/&.¹

Gr. *Stürgkh Károlynak.*

Den 4. März 1916.

Hochverehrter Freund!

In Beantwortung Deiner hochgeschätzten Zuschrift vom 2. März erlaube ich mir auf meine auf die Nahrungsmittelfrage bezügliche Zuschrift vom 28. Februar Zahl 957/res. hinzuweisen, welche sich mit Deinem Schreiben gekreuzt und eigentlich die Antwort auf einen grösseren Teil der Fragen enthalten hatte.

Ich kann Dich, hochverehrter Freund, nur wiederholt auf das Bestimmteste versichern, dass wir diesen ganzen Komplex von Fragen mit dem ernstesten Wunsche behandeln, Euch bei der Versorgung Österreichs, soweit es irgendwie möglich, behilflich zu sein, und Dich nur bitten, Dich durch Missverständnisse oder einseitige Informationen nicht irreführen und beunruhigen lassen zu wollen.

Bei der Schwierigkeit der Situation ist ja eine gewisse Erregtheit leicht zu verstehen. Umso wichtiger ist es aber, dass wir beide die Ruhe des Urteils und das gegenseitige Vertrauen nicht verlieren. Erscheinungen, wie das in meiner heutigen offiziellen Zuschrift erwähnte Telegramm des k. k. Finanzministeriums an die hiesige Intendanz, erschweren furchtbar meine Aufgabe. Es ist doch ganz unstatthaft, dass wir die Organe des gemeinsamen Heeres bei solchen Fragen einspannen und die ausschliesslich für Zwecke der

¹ V. ö. 1254/a. sz.

gemeinsamen Verteidigung gegebenen ausserordentlichen Gewalten im Interesse der Kegierung des einen Staates gegen die andere missbrauchen sollen.

Ich will mich durch solche Kniffe nicht beirren lassen und die im Interesse der Versorgung Österreichs in Angriff genommene Arbeit beharrlich fortsetzen. Man darf sich jedoch nicht wundern, wenn solche Episoden böses Blut machen und störend wirken.

Was nun die in Deinem hochgeschätzten Schreiben erwähnten einzelne Fragen betrifft, so ist erstens die Sicherung der Säcke für das Konsortium de facto kaum möglich und es ist viel einfacher und zweckmässiger, die kommerzielle Usance, laut welcher der Käufer die Säcke zu beschaffen habe, auch in diesem Falle anzuwenden.

Zweitens hat das Konsortium, was die Qualität der Ware anbetrifft, auch der ungarischen Begierung gegenüber keine weiteren Verpflichtungen übernommen, als die, welche in Bezug der nach Österreich übergebenen Waren ausbedungen sind. Das Konsortium übernimmt die Verpflichtung gesunden, periodisch trockenen und gereuterten Mais zu übernehmen, es wird aber das Kisiko während dem Eisenbahntransporte naturgemäss in beiden Fällen auf den Abnehmer fallen.

Genehmige etc.

Tisza.

1524/c.

Gr. Stürghh Károlynak.

Den 19. März 1916.

Hochverehrter Freund!

In Erwiderng Deines hochgeschätzten Briefes vom 15. März will ich mich einer jeden polemischen Bemerkung enthalten und baldigst auf Deine konkreten Vorschläge übergehen.

Nur zur Klärung des Tatbestandes sei es mir gestattet, ganz kurz zu erwähnen, dass – wie ich es in meinem Briefe vom 2. März bewiesen zu haben glaube – unsere Zusage, auf den ganzen rumänischen Bezug mit den bewussten Ausnahmen zu Gunsten Österreich zu verzichten, sich nur auf Brotfrucht bezogen habe, so dass es ein zweites, sehr weitgehendes Entgegenkommen ist, wenn wir von Mais für Hart futterzwecke nur 500,000 q beanspruchen.

.Ferner gestatte ich mir darauf hinzuweisen, dass der Bedarf des mobilisierten Heeres wohl eine Belastung Ungarns, für Österreich hingegen eine Ersparnis bedeutet, da von dem 10 Millionen q Weizen und Roggenbedarf 58 % aus Ungarn gedeckt werden, während das Heer entsprechend der Bevölkerungsziffer aus 42 % Ungarn und 58 % Österreichern besteht. Es werden folglich 1.600,000 q aus Ungarn gedeckt, welche auf den österreichischen Konsum entfallen und im Frieden in Österreich zu decken gewesen wären.

Schliesslich erlaube ich mir die Berechnung, als würde der Abgang von der ungarischen Kontingent lieferung von etwa 7000 Waggons monatlich bereits 21,000 Waggons betragen, dahin richtigzustellen, dass nach diesem Schlüssel gerechnet, ein beiläufig 6-monatlicher Kontingent gedeckt wurde, so dass, selbst wenn wir die 1915/16-er Campagne vom 1. August rechnen, Ungarn sein Kontingent bis Ende Jänner abgeliefert hat und der Abgang bis Mitte März circa 1 Million q beträgt.

Auf Deine konkreten Vorschläge übergehend nehme ich mit Befriedigung zur Kenntnis, dass Du geneigt bist, der Maximierung des ungarischen Bezuges auf insgesamt 1.150,000 q zuzustimmen und versichere Dir, dass wir bezüglich des Zeitpunktes der Inanspruchnahme trachten werden, Eueren Wünschen weitgehendst entgegenzukommen.

Du hast die Güte richtig zu betonen, dass der bosnische Bedarf in dieser Summe nicht enthalten ist, und es könnte die ungarische Regierung auch bezüglich des Zeitpunktes desselben keinen Einfluss ausüben, da diesbezüglich die Verhältnisse in Bosnien entscheidend sind. Ich hege jedoch keinen Zweifel, dass das für Bosnien bestimmte Quantum bis zum Ende der diesjährigen landwirtschaftlichen Campagne a fur et mesure abzuliefern sein wird. Am Einfachsten wäre es, wenn sich die österreichische Regierung diesbezüglich direkt mit dem gemeinsamen Finanzminister ins Einvernehmen setzen würde.

Bezüglich der für Siebenbürgen in Anspruch genommenen «Grenzware» habe ich die Ehre zu erwähnen, dass dieselbe schon aus verkehrstechnischen Gründen schwerlich für den österreichischen Bedarf jetzt herangezogen werden könnte. Im Gegenteil befürchte ich, dass ein Heranziehen dieser Quantitäten auf die Abwicklung' des ganzen Verkehrs störend einwirken würde und

dass es auch vom Standpunkte einer möglichst intensiven Ausnutzung aller verkehrstechnischen Möglichkeiten bei der rumänischen Einfuhr zweckmässiger erscheint, die Grenz ware dem siebenbürgischen Konsume direkt zuzuführen.

Die sofortige Heranziehung der für den Heeresbedarf beanspruchten 500,000 q Mais ist nicht in Aussicht genommen und es wird wohl möglich sein, dasselbe zum Teile im späteren Frühjahre, zum andern Teile erst im Sommer in Anspruch zu nehmen. Ich wende mich an Baron Ghillány mit der Bitte, die Sache mit möglichster Berücksichtigung der österreichischen Wünsche einzu teilen und hierüber baldigst näheren Aufschluss zu geben.

Zu meiner aufrichtigen Freude kann ich bestätigen, dass die sehr energischen Bemühungen der ungarischen Regierung, sowohl bezüglich der Herabsetzung der für den Konsum geforderten Quantitäten, als der Hervorbringung der verheimlichten Vorräte, mit einem ziemlichen Erfolge gekrönt werden. '

Einstweilen kann ich zwar diesbezüglich keine positive Verpflichtung eingehen, ich glaube jedoch der Hoffnung Ausdruck geben zu dürfen, dass die ungarische Regierung in die Lage kommen werde, etwas über die bereits gelieferten 4 Millionen q an den österreichischen Konsum abgeben zu können. Es werden die Anstrengungen mit der schonungslosesten Energie fortgesetzt und wir legen das gros st e Gewicht darauf, Euch – was nur möglich – zur Verfügung zu stellen und bei der Überwindung der Versorgungsschwierigkeiten tatkräftig zu unterstützen.

Die von Dir gewünschte Eeserve von 2 bis 3600 Waggons, wenn auch vorläufig nur leihweise, würden wir sehr gerne zur Verfügung stellen, können jedoch zu unserem lebhaften Bedauern eine baldige Erfüllung dieses Wunsches nicht in Aussicht stellen. Es liegt nämlich der weitaus grösste Teil der neuerlich gesicherten Quantitäten beim Landwirte, die Abfuhr zur nächsten Eisenbahnstation ist bei der abnorm nassen Witterung und dem verwahrlosten Zustande der Wege mit den grössten Schwierigkeiten verbunden, so dass einstweilen die Deckung des eigenen dringenden Bedarfes nur mit den grössten Anstrengungen durchgeführt werden kann.

Sobald die Sache ermöglicht sein wird, werden wir auf diesen Gegenstand zurückkommen.

Genehmige etc.

Tisza.

1524/d.

Br. Burián Istvánnal.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Stürgkh március 15-iki levele kapcsán hozzám intézett szíves soraidra válaszul mellékelem Stürgkhnek adott válaszom másolatát.¹ Mint abból láthatod, a romániai tengeri igénybevételének határidejére nézve tanúsíthatunk előzékenységet, a 3000 vagonos tartalékkészletre ellenben legnagyobb sajnálatunkra most még semmit sem tehetünk, mert – mint válaszómban kifejttem – a rendelkezésünkre álló készletek túlnyomó része faluhelyen gazdánál van, befuvarozása a folytonos esőzések miatt a legnagyobb nehézségekbe ütközik, úgy hogy nekünk sincsen semmi tartalékunk, sőt saját lakosságunk s a katonaság igényeinek pontos ki-
elégítése is igen sok gondot okoz.

Amint lehetséges, szívesen teljesítjük ezt a kívánságot is, reményilem azonban, hogy a most már nagyon szép lendületet vett romániai szállítás folytán időközben abba a helyzetbe jut az osztrák kormány, hogy román terményből meglesz az annyira
szükséges tartalékja.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1525.

A MUNKAPÁRT HADIKÓRHÁZA.

*A Generali Biztosító Társaság igazgatójának, Poór Jakab udv. tanácsos-
nak.*

1916 március 2.

Méltóságos Uram!

Engedje meg, hogy kórházbizottságunk elnökének, báró Vojnich Sándornak azt a kérését, miszerint *a munkapárt kórháza* a nagylelkűen rendelkezésére bocsátott helyiségeket a háború végéig használhassa, a legmelegebben ajánljam szíves jóindulatába.

Alig hiszem, hogy az intézet a mostani viszonyok között belefogjon a tervezett építkezésbe. Abban a reményben vagyok tehát, hogy a kórház meghagyása által semmi lényeges érdekük csorbát nem szenved, nekünk s illetőleg a sebesültápolás nemes ügyének igenis lényeges szolgálatot tenne kérésünk teljesítése által.

¹ V. ö. 1524/c. sz.

Most, midőn nemcsak egyesek rang- és osztálykülönbség nélkül. de jogi személyek és közgazdasági vállalatok is olyan dicséretes buzgalommal vetekednek az áldozatkészségben, egész bizalommal fordulok Méltóságos Uramhoz s illetőleg Méltóságos Uram útján az általa képviselt intézethez is ezzel a kéréssel.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1526.

ROKKANTAK ELHELYEZÉSE. ROKKANTOTT HONOK.

Cicatricis Lajos főispánnak, Szentes.

1916 március 5.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm a rokkant ügyre vonatkozó leveledet. Közlöm azt Klehelsberggel.¹ Komoly figyelemre fogjuk méltatni és örülünk rajta, ha alkalmilag megbeszélhetnők veled.

Már most figyelmeztetni kívánlak azonban arra, hogy rokkantaknak külön városrészekben való új elhelyezése csak meg lehetős korlátolt mérvben fog célszerűnek bizonyulni. Akinek hajléka, vagy éppen bármilyen csekély gazdasági birtoka van, feltétlenül haza vágyik és meglévő lakását csak a legkritikább esetben fogja mással felcserélni.

Már ez a körülmény nagyon korlátolja azoknak számát, akik részére új otthonról kell gondoskodnunk. Ez utóbbiaknál megint az otthon kiválasztása szorosan összefügg foglalkozásukkal. Jelentékeny részük olyan kisipart tanul (cipész, szíjgyártó stb.), amelyet csoportosan együttlaka, célszerűen nem gyakorolhatnak. E mellett új lakóhelyek telepítése tetemes költséget okoz s elvonja a közjótékonságnak olyan erejét, amely talán produktívabban közvetlenül az illetők javára volna fordítható.

Mindezek a szempontok nagyon is szükségessé teszik, hogy lehetőleg mielőbb igyekezzünk a rokkantak és árvák felsegélyezésére irányuló társadalmi akció főbb feladatait kitűzni s az olyan szépen mutatkozó közjótékonságot helyes csatornák felé vezetni. Csakis halaszthatatlan, sürgős teendőkkal való túlterheltségem akadályozott eddig is ennek a kötelességnek teljesítésében. Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

¹ Akkor a Rokkantügyi Hivatal ügyeit intézte.

GR. TISZA ISTVÁN SZERETETE A MAGYAR NÉP IRÁNT.

1927.

*Rákosi Jenőnek, a Budapesti Hírlap főszerkesztőjének.*¹

1916 március 5.

Igen Tisztelt Szerkesztő ÚR!

E percben olvastam el a «Budapesti Hírlap» mai számában megjelent seregélyesi levelet. Semmi kedvem nincsen annak írójával polemizálni vagy személyeskedni, de nem fojthatom el *kínos csodálkozásomat*, hogy magyar földbirtokos tollából a «Budapesti Hírlap»¹ hasábjain ilyen olvashattam.

Nézzen el a cikkíró minden olyan nemesi kúriába, ahol igazi földesúr lakik, amikor otthon vagyok, a geszti kúriába is: azokat a tanácsot kérő embereket ma is ott fogja találni.

Nem azért éltem le életem legjavát a magyar nép között, hogy melodrámba illő, idealizált képet alkossak magamnak föléle. Megvannak jó és rossz tulajdonságai a magyar népnek is s a mo dem élet elég rossz tulajdonságaiból élőködő kísértővel hozza érintkezésbe. De azért bizvást állítom, hogy *mindenütt az úr a hibás*, ahol úgy elvadul és elromlik a nép, mint ahogy a levélíró állítja.

Elemi csapások és közszolgálatommal összefüggő körülmények kényszerítettek birtokom bérbeadására. Fájdalmas elhatározás volt ez, mert *megfosztott attól a gyönyörűségtől, hogy az ősi anyaföldet a körülöttem lakó magyar néppel együtt munkáljam*. Szerettem a gazdálkodást, de annak igazi *zománcát* az adta meg, hogy az ember

¹ Gróf Tisza István 1916 február 25-én a m. Főrendiházban tartott beszédében buzdító szavakkal fordult a jó földesurakhoz. (Közöltetni fog a Beszédeket tartalmazó kötetben. L. az 1910. stb. évi Főrendiházi Napló IV. köt. 205. l.).

E beszédre utalással a Budapesti Hírlap napilapnak 1916 március 5-iki számában a «Levelek» rovatában egy Seregélyes (Fejér vm. székesfehérvári járás) nagyközségben lakó földbirtokos nyílt levelet írt a lap szerkesztőjéhez, amelyben előadta, hogy «a mozgósításkor hadbavonult és visszatértekor birtokát félig elpusztítva, lerongálva, jószágát agyonverve találta és a távolléte alatt magyarok által elkövetett sok lopást állapított meg». A levélíró szerint a nép ma «botrányceltően zajong, vállalt kötelességeit teljesíteni vonakodik, jogtalanságokat akar kiereszokolni» és ezért «ki nem bírható a néppel való érintkezés, mert a népet lelketlen izgatók romboló anarchistává változtatták».

A levélíró felszólítja a miniszterelnököt, «sújtson le új törvények teljes szigorával, ha mindjárt deres útján is».

Erre a nyílt levélre küldte be gróf T. I. a B. H. főszerkesztőjéhez címezve válaszáat.

a vele együtt dolgozó magyar nép lelkéhez kis és nagy, komoly és tréfás: dologban, örömben és bánatban közel férközhetett.

Közel 40 évi gazdálkodás emlékei elevenednek meg lelkemben, amelyek között nagyon-nagyon kevés a kellemetlen tapasztalat s ha egy párszor az életben ezeket sem kerülhettem el, megtaláltam a kellő oltalmat a törvényben, amely igazságos szigorral bánik munkaadóval és munkással egyaránt.

Igaz tisztelettel vagyok szerkesztő úr

régi híve *Tisza.*

1528.

REF. TEMPLOMOK ÉPÍTÉSÉNEK SZÜKSÉGE.

Kovácsy Sándor nyug. min. tanácsosnak, a budapesti ref. egyház főgondnokának.

1916 március 5.

Kedves Barátom!

A Kálvin-emlékre vonatkozó emlékiratokat megkaptam és: kötelességemnek tartom szíves tudomásodra hozni, hogy, amennyire örülnék, ha Kálvin emlékét a fővárosban létesített valláserkölcsi vagy kulturális intézményekkel hozzá méltóan örökítenők meg.. annyira határozottan kell az eszme ellen állást foglalnom, hogy a Kálvin-téri templom helyébe egy új templomot építsünk.

A mi szegény nemzetünknek és még szegényebb egyházunknak, amelynek annyi hiányosság pótlásával kell megküzdenie, igazán vétek volna százezreket, ha nem milliókat arra fordítani, hogy meglevő tisztes, régi templomunkat lerombolva helyére újat építsünk; még hozzá Pesten, ahol olyan botrányos templomhiánnyal kell megküzdeni. Hiszen ha új templomot építhetnénk is valamely más városrészben, nem a régi helyébe, de a régi *mellé* kellene azt építenünk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1529.

HAR OMSZÉKMEGYEI ÁLLAMSEGÉLYEK.

Br. Szentkereszty Béla főispánnak.¹

1916 március 5.

Kedves Barátom!

Igazán «Postbüchel»-be való, ami a háromszéki államstégelyekkel történik. Amikor azt hiszi az ember, hogy minden régóta

¹ V. ö. III. 793., 8:31; IV. 1480. sz.

rendben van, jön újból reá, hogy nagyon sok szegény embernek még mindig elintézetlen a baja.

Alig kaptam meg Teleszkynek szíves tudomásul mellékelt január 18-iki levelét,¹ amidőn Tima² útján arról értesülök, hogy a zabolai és pávai segélyezettek még mindig a nyomorúságos 80 filléres alapon kapják a segítyt s most egyszerre azt állítják, hogy elveszett a reájuk vonatkozó helyesbítési kimutatás, amelyet a jegyző állítólag még augusztusiján beterjesztett a főszolgabíróhoz.

Nagyon kérek, édes Bélám, hozz végre rendet ebben a dologban, hogy ezeknek a nyomorult asszonyoknak az ügyis olyan sérelmesen csekély 40 filléres javítást eljuttathassuk. Igazán kétségbe kell az embernek esni, ha ismételt fáradozásainak így nincsen meg az eredménye.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1530.

Desbordes Ernő o. k.-nek.

1916. március 5,

Kedves Barátom!

Leveledet azzal a figyelemmel olvastam, amelyet az életet ismerő, okos, komoly emberek tanácsa megérdemel. Belátom, hogy sok igaz van benne, de prepozícióidnak vannak árnyoldalai is.

Különösen áll ez a tavaszi gabonaneműek maximális árának előre jelzett felemelésére. Mert ha csak az új termés idejére ígérünk is magasabb árakat, egészen kétségtelen, hogy az vissza fog hatni a jelenlegi terményüzletre s a gabona és tengeri készletek tulajdonosait azok visszatartására fogja reá bírni.

Ellenben szívem szerint beszélsz, amidőn a vásárok megszorítását kívánod, valamint teljes egyetértésben vagyok veled a katonaság, hadifoglyok és hadimunkások felhasználásának kérdésében is. Ez utóbbira csak azt jegyzem meg, hogy a gyalog férfiero legpótolhatatlanabb lesz a nyári kaszálási, aratási és hordási időszakban, úgy hogy oda kell törekednünk, hogy a katonaság a hadicélokra alkalmazott hadifoglyokkal és munkásokkal most végeztesen el előre minden lehető és június 1-őtől fogva bocsássa azokat 2-3 hónapra a mezőgazdaság rendelkezésére. Persze ez nem azt

¹ Másolata nincs az iratok közt.

² Gr. Mikes Arminné, gr. Bethlen Tima; T. I. rokona.

teszi, hogy most is igénybe ne vegyünk annyit, amennyit csak lehet. Ez azonban fájdalom korlátolt mennyiség lesz, úgy hogy a szántás-vetési munkáknál elsősorban suhancokkal, öregekkel, asszonyokkal kell magunkat kisegítenünk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1531.

Révai Mór volt o. k.-nek, a Révai céu irodalmi r.-t. főnökének.

1916 március 5.

Tisztelt Barátom!

A tervezett munkára ^x vonatkozó cím és névjegyzék visszaküldése mellett annak a nézetemnek kell kifejezést adnom, hogy ilyen munka, amelynek egyes részeit egymástól függetlenül, számosan és pedig többnyire olyanok írják, akik a reájuk bízott feladat alapos megoldására elég időt nem szentelhetnek, nem ütheti meg azt a mértéket, ami a cél elérése végett feltétlenül szükséges volna.

Bármilyen melegen üdvözöljem is tehát azt a törekvéseket, hogy Magyarországot valóban megfelelő beállításban mutassuk be a külföld előtt, e célt csak úgy látnám biztosítva, ha a munkát 3-4, az ország kulturális, gazdasági, politikai, természeti viszonyait alaposan ismerő szakember teljes készültséggel és alaposággal írná meg. Úgy a hogy te tervezed, még sem lenne az egyéb, mint különböző álláspontokról, több-kevesebb szellemességgel megírt, felületes vezér- és tárcacikkek sorozata.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1532.

Lánczy Leónak, a Pesti M. Kereskedelmi Ikmk elnökének.

1916 március 5.

Kedves barátom!

Nagyon bizalmasan vissza kérőleg küldöm Buriánnak utolsó beszélgetésünk folytán hozzá intézett levelemre adott válaszát avval a kéréssel, hogy amennyiben valamely bécsi tényező olyan allüreket adna magának, mintha e levél tartalmával ellentétben a külügyminisztériummal bizonyos megállapodásokat létesített

¹ Az irodalmi terv részletei nem tűnnek ki az iratokból.

vagy attól megbízást nyert volna, erről lehetőleg mielőbb értesíteni szíveskedjél.

Közelebbről javasolni szándékozom Buriánnak, hogy a 2 pénzügy- esetleg kereskedelmi miniszter, 2-3 vezető bécsi és ugyanannyi budapesti bank bevonásával saját elnöklete alatt értekezletet tartson *a Balkánon kifejtendő közgazdasági akció* tárgyában: hálára köteleznél, ha alkalmilag közölnéd velem erre vonatkozó észrevételeidet.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1533.

*Mundbród Jenőnek.*¹

1916. március 5.

Kedves Öcsém!

Nekem sajnálatomra semmiféle olyan állásom nincsen, ahol megfelelő alkalmazást találhatna. De négy jelesen végzett középiskolával mindenesetre gondoskodhatunk olyan továbbképzéséről, amellyel hasznos munkakört biztosíthat magának.

Jelentkezzék kérem levelem felmutatása mellett a Rokkantügyi Hivatalban és beszélje meg a továbbiakat.

Tisza.

1534.

Gr. Ráday Gedeon főispánnak.

1915. március 5.

Kedves barátom!

Szegény kecskeméti özvegyasszonyok kérvényét, hivatkozva az özvegyek ellátása tárgyában közelebbről a főispánokhoz intézett bizalmas körlevelemre.² mellékelem és szíves jóindulatodba *a legmelegebben* ajánlom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Korábban gr. T. J. szolgálatában állt; rokkant lett.

² L. 1520. sz.

1535.

Sándor Jánosnak.

1916 március 16.

Kedves Barátom!

A Hornig-féle¹ panaszos beadványt köszönettel visszaküldve értesítlek, hogy Hornig méltatlankodását úgy személyesen, mint Klebelsberg útján igyekeztem, s azt reményilem, jó sikerrel eloszlalni. Hunkár² útján figyelmeztettem az illető lap szerkesztőjét, hogy mindentől tartózkodjék, ami a vallási érzést bánthatná.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1536.

Makfalvay Géza főispánnak (Somogy vm.).

1916 március 16.

Kedves Barátom!

A csehek viselkedésére vonatkozó január '20-iki leveled:ⁱ kapsán arra kérlek, légy szíves intézkedni, hogy a konkrét esetekről a kaposvári rendőrkapitány által felvett és a katonai parancsnoksághoz beadott jegyzőkönyvek másolata, vagy legalább azok tartalmának vázlata rendelkezésemre bocsátassék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1537.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 5.

Kedves Barátom!

Vess egy pillantást a visszakérőleg rendelkezésedre bocsátott jelentésre,⁴ annak kék plajbasszal megjelölt két passzusa talán érdekelni fog, úgy *a román igazságügyminiszter berlini útja, mint Bratianuéknak* kimerülésünkre vonatkozó számítása.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ B. Hornig Károly h. t. t., veszprémi r. k. püspök; bíbornok, panaszkodott egy hírlapi cikk miatt. A hírlapok betiltása a háború? jogszabályok értelmében akkor a belügyminiszter hatáskörébe tartozott.

² Hunkár Dénes Veszprém m. főispánja.

⁴ Nincs az iratok közt.

⁴ Nincs az iratok közt.

1538.

Br. Hazai Samunak.

1 916 március 5.

Kedves Barátom!

Mint szóval is mondtam, a budapesti Hadi Múzeum eszméjét melegen üdvözlöm s a magam részéről szíves-örömet fogom támogatni. Légy szíves kérlek a dolgot a legközelebbi minisztertanácson – esetleg mint értekezleti tárgyat – szóbahozni.¹

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1539.

NYERSBŐR REKVIRÁLÁSA.

Br. Harkányi Jánosnak.

1916 március 5.

Kedves Barátom!

Érdeklél olvastam a Nyersbőr Központra vonatkozó február 6-án kelt kimerítő leveledet s annak során felkérlek, hogy amennyiben még szükséges volna, az ügy végleges elintézését nyomatékosan sürgetni s egyúttal arról meggyőződni méltóztassál, vajjon mennyiben bír alappal a «Magyarországi Nyersbőr B. T.» azon panasza, hogy a nyersbőr requisitiók a magyar polgárok jogos érdekének sérelmével hajtathatnak végre.

A rendelkezésre bocsátott levél 8-ik pontja szerint ugyanis «a törvény nyílt típrásával mélyen áron alul veszik el az iparosoktól és kereskedőktől az árút, hamisan megállapított súlyban, nem szakértőkkel megbecsültetve, hanem saját fizetett, szakértelem híjján való emberükkel, Bécsből osztott utasítás szerint taksálva. A térítés összegét sokaknak 7-8 hónapon át nem fizetik ki, holt a requirált bőr árát a gyárak előre kifizetik».

Nézetem szerint ezeket az állításokat nem kellene ennyiben hagyni, hanem a «Magyarországi Nyersbörgyár R. T.»-ot azok beigazolására felhívni s amennyiben azok valóknak bizonyulnának. a sérelmek orvoslásáról a legnyomatékosabban gondoskodni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*¹ A Hadtörténeti Múzeum fel is állíttatott.

1540.

I. ROMÁNIA HADIKÉSZÜLŐD ÉSEI.
II. AMERIKAI ÜGYEK.*Br. Buriánnak.*

1916 március 6.

TELEFONÜZENET.

Mindeddig nem találtam érdemesnek Románia lassacskán *fokozódó hadikészülődéseit* előtted szóbahozni, miután gondolkozási módodat ismerve, kétségtelennek tartom, hogy velem egyetértőleg félelemokozta defenzív jelleget tulajdonítasz te is azoknak. Mert ha fennáll is távolabbi jövőre vonatkozólag Romániában az a remény, hogy a háború vehet még olyan fordulatot, amely mellett kielégíthetik rablási ösztöneiket, kizártnak tartom, hogy a jelenlegi katonai helyzetben ők akarjanak megtámadni bennünket.

A berlini hírek hatása alatt azonban nem hallgathatom el azt az aggodalmat, hogy a németek nervozuskodása az oroszok karjaiba hajthatja Romániát. Ha Busschenek¹ Bukarestbe visszatorokszkor tanúsított szerencsétlen fellépését a román fegyverkezésre vonatkozó újabb kérdőrevonások követik, ez a saját rossz lelkiismeret szuggesztív hatása mellett igen könnyen megérlelheti Bratianuban azt a feltevést, hogy nekünk vannak ellenséges szándékaink velük szemben és neki kell «*praeveniré*»-t játszania, amikor aztán a félelem hatása alatt csupa gyávaságból reánk támadhat a tavaszi orosz offenzíva pillanatában.

Nagyon jó volna a mi ugráló német barátainkat erre a veszélyre figyelmeztetni és igen nyomatékosan hatni rájuk, hogy *kerüljenek mindent, ami kételyeket támaszthat Romániában*² a közép európai nagyhatalmak barátságos szándékai iránt.

A diplomáciai táviratok között régebb idő óta nincsen semmi az amerikai dolgokra vonatkozólag. Amennyiben jelentésben vagy szóbeli érintkezésben kaptunk volna akár az amerikai helyzetre, akár a németek eljárására vonatkozólag valami érdemleges dolgot, igen hálás volnék annak közléséért, valamint szíves felvilágosítást kérnék a felől is, teszünk vagy egyáltalán tehetünk-e valamit a konfliktus elkerülése érdekében? *Tisza.*³

¹ A német birodalom követe Romániában.

² A kurzív betűkkel szedett szavak gr. T. I. sajátkezü betoldása a gépírásos példányba.

³ A másolat alján gr. T. I. sajátkezü aláírása és feljegyzése: «Buriánnak Exp. III/6. déli 12 ó. Latinovits.»

1541.

A külügyminiszter válasza a m. miniszterelnökhöz.

Wien 1916. március 16

TELEFONTÁVIRAT.

Ha a hét második felében feljössz Bécsbe, célszerű volna ezt³-bizalmas megbeszélés tárgyává tenni s akkor egyidejűleg szellőztetni talán a lengyel kérdést is március 1-i leveled² értelmében.

Amerikai dolgokban csak egy sürgönyváltás volt Hohenloheval,³ aki *mérsékletet* ajánlott azon vonatkozásokban, melyek az amerikai hangulatot elmérgesíteni alkalmasak.

Bethmann⁴ maga eléggé aggódik a tengerentúli bonyodalmaktól, de *nem bír mindig a tengerészeti vezérkar*⁵ *impulzataival.* (Sic.)

Burián.

1542.

Balogh Jenőnek.

1916 március 6.

Kedves Barátom!

Még a halál is csak egy löféjjel tudja P.⁶ barátunkat megelőzni. Alig halt meg szegény Mikosevics Kanut,⁷ kapom a mellékelt kérvényt.

Szíves megfontolás végett küldöm azt neked.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1543.

Grgróf Pattavicini János konstantinápolyi nagykövet7iek.

1916 március 7.

Tisztelt Barátom!

Ezer dolgom között csak most köszönhetem meg február 8-iki soraidat. Nagy örömmel látom azokból, hogy Bánffy⁸ és Bálint konstantinápolyi szereplésével meg voltál elégedve. Az általuk

¹ T. i. Románia hadikészülődéseit. V. ö. az 1540. sz. telefontüzenet három első bekezdését.

² L. 1521. sz.

³ Hg. Hohenlohe-Schillingsfürst Gottfried o.-m. nagykövet Berlinben.

⁴ Von Bethmann Hollweg Theobald a Németbirodalom kancellárja.

⁵ Tirpitz tengernagy.

⁶ Közjegyzői állások betöltése iránt gyakran érdeklődő úr irt a miniszterelnöknek nyomban egyik közjegyző elhunytá után.

⁷ Kir. közjegyző volt Szegeden.

⁸ Gr. Bánffy Miklós o. k.

eddig is elért sikerben a, te szíves támogatásodnak bizonyára igen nagy része volt s amidőn hálás köszönetemet nyilvánítanám segítségéért, kérem azt az ügy számára a jövőben is.

Bánffyké közelebről mennek vissza és jövőre is a te útbaigazításod szerint fognak eljárni, mert ha valahol, éppen Konstantinápolyban csakis a tere-numot jól ismerő, kompetens embernek tapintat a és türelmes, nyugodt szívóssága biztosíthatja a sikert.

A legszívélyesebb üdvözlettel vagyok

tisztelő híved *Tisza.*

1544.

B. Kemény Ákos főispánnak.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Teleki Sándorné közölte velem Vass Istvánné csávási lakos panaszára s a hadsegélyző hivatal propaganda-tárgyaira vonatkozó leveledet.

Ez utóbbit illetőleg meg kell jegyezmem, hogy azt mégis a legszigorúbban be kellene tiltani, hogy a községi jegyzők ezeket a tárgyakat éppen *az államsegélyben részesülő legeslegszegényebb* néposztályra akarják reásózni. Ha nem tudják eladni, küldjék vissza a hivatalnak, de ilyen módon ne igyekezzenek szabadulni tőlük.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1545.

Szabó János őrmesternek 33. népfölkelő gyalogezred. Tábori posta 131.

1916 március 7.

Örömmel olvastuk levelét, reméljük, hogy azóta is jó egészségben van és friss erőben, egészségben fog annak idején hazatérni. *Szeretettel gondolunk* a harctéren küzdő derék fiainkra s az Isten oltalmába ajánljuk.

Tisza.

1546.

OSZTRÁK PANASZOK AZ ÉLELMÉZÉS KÖRÜL.

St. Licht, Wien.

Den 7. März 1916.

Euer Wohlgeboren

bitte ich um gütige Nachsicht, dass ich Ihren geschätzten Brief so spät beantworte. Erst nach Schluss der Reichstags-session kann ich meine Privatkorrespondenz halbwegs in Ordnung bringen.

Euer Wohlgeboren werden mir verzeihen, wenn ich ganz unumwunden erkläre, dass die hauptsächlich auf Seite 20 und 21 enthaltenen Ausführungen eine sehr unüberlegte Darstellung einer ungemein heiklen Frage bilden, über welche, mangels authentischer Information, Euer Wohlgeboren sich kein richtiges Urteil bilden konnten. Wie Sie in ihrem Brief so richtig zu bemerken die Güte haben, es sind seither wertvolle Aufklärungen erteilt worden. Freilich werfen auch diese Aufklärungen nur ein höchst mangelhaftes Licht auf die Frage: volle Klarheit wird man erst nach dem Kriege verschaffen können. Wäre es nicht besser auch mit der Kritik so lange zu warten?

Ich kann versichern, dass ich mit Leib und Seele arbeite, damit *Ungarn auch wirtschaftlich das Maximum leiste*, was es bei den leider furchtbar schlechten landwirtschaftlichen Verhältnissen leisten kann und dass dieser Krieg die ungarische Nation den Völkern Österreichs seelisch näher führe. Sehr bedauerlich ist es, wenn diesem Streben nach einem edlen Ziele das unbedachte Vorgehen auch solcher Männer den Weg verlegt, die gewiss mit den besten Absichten demselben Ziele zustreben möchten.

Hochachtungsvoll *Tisza*.

1547.

Dr. Kuthy Zoltán ref. lelkésznek. Carteret-Chrome (U. S. A.).

1916 március 7.

Nagytiszteletű Esperes Úr!

Január 31-én kelt szíves sorai kapcsán meghatottsággal és hazafiúi örömmel vettem a carteret-chromei magyar ref. egylet dísztagsági oklevelét és felkérem, hogy az egylet tagjai előtt szívből jövő hálás köszönetemet tolmácsolja.

Ennek az Isten segédelmével mind gyorsabban folyó rette-

net es háborúnak egyik lélekemelő tanulsága az is, hogy az amerikai magyarság szive együtt dobog az élet-halál harcát hősiesen vívó-
öshazával. *Áldja meg az Isten mindnyájukat érette, ne feledkezzenek
meg hazájukról a jövőben sem.*

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1548.

Sándor Jánosnak.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Grósz Emil¹ velem is közülte hozzád intézett felterjesztését, amelyben reámutat a polgári lakosság kórházi kezelésének mondhatni teljes szünetelésére s arra, hogy ezen a helyzeten most már segíteni kellene. Azt hiszem a dologban nagyon sok igazság van, s amidőn azt szíves jóindulatodba ajánlanám, egyúttal készséggel vállalkozom reá, hogy az ügyet szükség esetén a katonáknál én is megmozgassam.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

1549.

Bárczy István polgármesternek.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Özvegy Bóth Ignácné kispesti lakos (Szondy-tér 3.), aki férjét a háborúban elvesztette és 2 kis gyermekkel gyámol nélkül maradt., arról értesít, hogy a főváros részéről mint nem idevaló illetőségű egyén, segélyben nem részesül.

Amidőn a tényállás szíves megállapítására s a netalán szükséges intézkedések megtételére felkérlek, egyúttal nagyon kéri t-k, légy szíves az összes fővárosi hatósági közegeket a legnyomatékosabban figyelmeztetni, hogy a főváros háborús segélyének *illetőségre való tekintet nélkül* minden a segélyt megérdemlő itteni lakosra ki kell terjednie, már csak azért is, mert ez a segélyezés jelentékeny részben az országos hadsegélyző alap igénybevitelével történik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Budapesti egyetemi orvosprofesszor.

1550/a.

A HARCBAN ÁLLÓ LEGÉNYSÉG TÉLI RUHÁINAK
HAZAKÜLDÉSE.*Br. Hazai Samunak.*

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Mellékelt jóízű katonalevélben ² arra kérnek, tegyük lehetővé, hogy a harcban álló legénység tavasz beálltával hazaküldje a hozzátartozói által utána küldött téliruhát. En előttem ez a kívánság nagyon is érhetőnek és méltányosnak látszik és azt gondolom, hogy meg is lehet oldani, ha az illetékes katonai tényezők vennék maguknak a fáradságot és szerveznék ezt a hazaküldést.

Sok, sok szegény embernek véres verejtékével megvásárolt ruhaneműt mentenénk így meg az elprédálástól. Azt hiszem megérdemlik azt tőlünk azok, akik az egész telet a harctéren szenvedték végig.

Az ügyet szíves jóindulatodba nagyon melegen ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1550/b.

Nagy Sándornak, Tábori posta.

1916 március 7.

Kedves Öcsém!

Köszönettel vettem a levelét. Megpróbálom módját ejteni, hogy ki-ki hazaküldhesse a hozzátartozóitól kapott téliruhát.

Szeretettel és büszkeséggel gondolunk a harctéren küzdő derék fiainkra, a jó Isten áldó kegyelme legyen mindnyájunkkal.

Tisza.

1550/c.

Nagy Sándornak, Tábori posta.

1910 március 22.

Kedves Öcsém!

A téliruhák hazaküldését illetőleg utána jártam a dolognak s most közölhetem, hogy a hazaszállításnak semmi akadálya nincsen. Ha tehát haza akarja küldeni téliruháját, úgy csomagolja azt be

¹ A harctérről Nagy Sándor nevű ismeretlen katona irt a miniszterelnöknek. V. ö. 1550/b-c. A levél másolata nincs az iratok közt.

egy jó erős zsákba és címezze meg a postacsomagok részére előírt módon.

A hadtápfőparancsnokságnak 1915. évi május 5-ön 43,(555. sz. a. kiadott rendelete szerint ezek a csomagok azután az alosztályoknál megvizsgálatnak és a legközelebbi felvételi helyre elszállítatnak. Postaköltséget nem kell fizetnie, azt a kincstár viseli.

A jó Isten áldja meg!

Tisza.

1551.

Br. Harkányi Jánosnak.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

A nyírbogdányi postamasteri állásra pályázó Nagy I. Károlynét, egy a háborúban reménytelenül tüdőbeteggé vált szegény ember feleségét, szíves jóindulatodba *a legmelegebben* ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1552.

Szász Józsefnek, Maros-Torda vm. főispánjának.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Balázs Károlyné és Balázs Eleimé közös kérvényét mellékelve, a két szegény özvegy sorsát, hivatkozással a hadiözvegyek tárgyában közelebről írt körlevelemre is, szíves jóindulatodba *nagyon melegen* ajánlom és az ügyre vonatkozó szíves értesítéseted kérem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

TÖRVÉNYJAVASLAT AZ IZLAM VALLÁSRÓL.

1553/a.

Jankovich Bélának.

1916 március 8.

Kedves Barátom!

Zágrábban feltűnést keltett,¹ hogy Kováts Gyula ² a Budapesti Hírlap-ban hosszabb cikkben ismertette az izlam elismeréséről szóló

¹ A horvát bán panaszkodott e miatt.

² Budapesti egyetemi jogtanár.

horvát törvényjavaslatot, mielőtt az Ő Felsége előzetes szankcióját megnyerte volna.

A dolognak magában véve semmi nagyobb fontossága nincsen s egyáltalán nem óhajtom azt nagyobb kázussá felfűjni. Miután azonban Ő Felségét tényleg és joggal kellemetlenül érinti az, ha a nyilvánosság elé kerülnek olyan törvényjavaslatok részletei, amelyek az ő hozzájárulását még el nem nyerték, méltóztassál mégis minisztériumodban szóvátenni az ügyet s annyit megmondani, hogy előzetes szankciót el nem nyert javaslatok jövőre a legbizalmasabban kezeltessenek.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1553/fc.

Br. Skerlecz Iván bánnak.

1916 március 8.

Kedves barátom!

Az izlam vallás elismeréséről szóló törvényjavaslat ismertetésére vonatkozó leveledet megkaptam s az ügyben kívánságod szerint jártam el.¹

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1554.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 8.

Kedves Barátom!

Mellékelt feljegyzés² egy a Balkánt ismerő eszes üzletembernek Lánczyhoz intézett leveléből van kivéve. Annak kézzel megjegyzett részét szíves figyelmedbe ajánlom.

Az okos szerbek mind belátják azt, hogy a nagyszerb állam megvalósításának legegyszerűbb útja az adott viszonyok között az, ha valamennyien a monarchiához csatoltatnak. Ez magyarázza meg a szerbiai lakosság magatartását is, aminek elég naivan ülnek fel a mi katonáink.

Nem akartam a katonáknak abba a törekvésükbe beleszólni, hogy az Albániába kiszökött szerb férfiakat hazatérésre bírják.

¹ V. ö. 1553/a. sz.

² A másolat nincs meg.

miután nem tudtam, nem tulajdonítanak-e ennek abból a szempontból is fontosságot, hogy ezzel kevesbedik az entente rendelkezésére álló szerb erő, s amíg a háború tart, az avval közvetlenül kapcsolatos katonai célt tartom a legfontosabbnak.

Szerbia kormányzása s az ottani viszonyok irányítása szempontjából ellenben pozitíve hátrányos ennek az elemnek hazatérte, úgy hogy őszintén szólva egy cseppet sem bánnám, ha a dolog bolgár részről nehézségbe ütköznék és arra kérnélek, hogy ettől ne igyekezzünk a bolgárokat visszatartani.

Szíves meghívásodhoz képest hétfőn $\frac{1}{2}$ 2-kor hozzád jövök; reményelem lesz alkalmunk behatóan beszélni mindenről, többek között a szerb katonai kormányzattal *szemben* teendő lépésekről is,¹ amelyeknek most már itt volna az ideje.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1555.

BELPOLITIKAI ENGEDMÉNYEK A ROMÁNOKNAK.

Egyik román anyanyelvű o. k.-nek.

1916 március 8.

Kedves Barátom!

Az «Unirea» cikkére vonatkozó szíves soraid kapcsán biztosítani kívánlak arról, hogy a nemzetiségi kérdésre s különösen a hazai románsággal szemben tanúsítandó magatartásra vonatkozó nézeteim nem változtak, s amennyiben a háború győzelmes befejezése felelős állásban talál, *teljes nyomatékkal meg fogom próbálni megvalósítani terveimet.*

A siker elsősorban a románok magatartásától függ. Ha román részről kellő visszhangot kapok s a hazai románság zöme nyílt sisakkal, fenntartás nélkül az általam ajánlott álláspontra helyezkedik, akkor létrejöhet az az áldásos eredmény, amelyben közéleti működésemmek egyik legszebb jutalmát találnám. Ha ellenben a románság nagy része az elkülönzés, a bizalmatlanság, a magyar nemzeti politikával össze nem egyeztethető követelmények végzetes útján marad, akkor megbukott az én nemzetiségi politikám és félek tőle, nem lesz többé emberi hatalom, amely azt halottaiból feltámassza.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

¹ L. 1501-1501/0. sz.

1556.

Jankovich Bélának.

1916 március 9.

Kedves Barátom!

A szalontai ref. egyházmegye esperese február elején terjesztette fel a püspök útján a magyarcsékei ref. egyház anyásítási kérvényét, úgy hogy az vagy beérkezett már, vagy legközelebb beérkezik a minisztériumba.

Engedd meg, hogy ez ügyre felkérjem legmesszebbmenő jóindulatodat. A nehézség abban rejlik, hogy az egyházközség merőben képtelen a rendszerint megkívánt 800 K-t biztosítani lelkésze számára; a maga erejéből csak 270 K-t tud lelkészi fizetés céljaira adni s 1330 K kongruakiegészítést kér az államtól.

Nem tudom, egyáltalán lehetséges-e ilyen messze menned, de nagyon kérek, menj el a lehetőség legszélső határáig, mert Magyarcséke vidékén messze földön nincsen ref. egyházközség, már pedig úgy Csékén helyben, mint a közelben fekvő községekben jelentékeny számú magyarság lakik elszórva, amely – ha lelkészt nem kap – teljesen *az eloláhosodás* veszélyének van kitéve. Olyan pontról van tehát szó, amelynél a ref. egyházközségek erősítése igazán a szó legteljesebb értelmében *a nemzeti politika kérdése*.

Nagyon hálás volnék, ha mielőbb értesítenél róla, hogy mit tehetsz ebben a dologban, hogy abban az esetben, ha valami hézag maradna fenn, annak más úton való betöltését kíséreljem meg.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza,*

1557.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 9.

Kedves Barátom!

Magánúton arról értesülök, hogy a berlini egyetemen magyar nyelvi és történelmi tanszéket óhajtanak felállítani s arra ki is szemeltek volna már egy frankfurti tanárt, akiről nem sikerült közelebbit megtudnom.¹

Felesleges mondanom, hogy a dolog nagyon érdekel s nagy súlyt helyeznék reá, hogy a felállítandó tanszékre valóban kompe-

¹ Nem ez, hanem később Gragger Róbert magyar tanár neveztetett ki.

tens és irányunkban jóindulatú embert nevezzenek ki. Arra kérek tehát, méltóztatnál nagykövetünket utasítani, hogy a dolog iránt érdeklődve, alkalomadtán hozza az illetékes német tényezők tudomására, miszerint a felmerült eszmét örömmel és rokonszenvvel fogadjuk s a magyar kormány készséggel nyújtana a tanszékre kinevezendő egyén kiszemelésében segédkezett.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1558.

Gr. Keglevich Gyulának, Heves vm. főispánjának.

]1916 március 9.

Kedves Barátom!

Neumann Adolfné, jelenleg Egerben tartózkodó biharmegyei illetőségű asszonynak levelét azzal a kéréssel mellékelem, hogy a dolognak végére járni s ha szegény gyermekeivel együtt Ínséget szenved, a Hadsegélyző Bizottság részéről legalább is annyi segélyben részesíteni sziveskedjél, hogy a legszükségesebb élelmicikkkel magát rövid időre elláthassa és államsegély-ügyének rendezése végett Bihar megyébe hazamehessen.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza..*

1559.

Br. Hazai Samunak.

1916 március 10.

Kedves Barátom!

Nem kétlem ugyan, hogy ez a körülmény nem került el a hadvezetőség figyelmét, de mégis meg akarom említeni, hogy Albánia partvidéke és különösen Durazzo környéke erősen mocsárlásos, úgy hogy ottlévő csapataink a melegebb tavaszi idők beálltával igen komoly egészségügyi veszélynek lesznek kitéve, ha csak beoltásukról és szűnyoghálók általi védelmükről idejekorán nem gondoskodunk.

Nem akarok e tárgyban közvetlenül a főparancsnoksághoz fordulni, de hálás volnék, ha e körülményt ott szóbahozni méltóztatnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1560.

Gr. Zichy János b. t. I., o. k. nyűg. miniszternek.

1916 március 10.

Kedves Barátom!

Izabella főhercegasszony egyszer régen szóba hozta előttem a hadiárva-k gondozása feletti védnökség kérdését, de megvallom nem úgy értettem a dolgot, mintha ezt ő a katolikus szövetség ezirányú tevékenységére vonatkoztatta volna, hanem általában az egész árvaügy gondozása védnökségéről volna szó. Éppen azért hálás köszönetem kifejezése mellett azt jeleztem, hogy az ügy gyakorlati megvalósításakor fogok arra visszatérni.

Maga ez a kérdés csak megerősít abban a szándékomban, hogy az ügyet legközelebb megoldás elé vigyem. Reményilem már a jövő héten tarthatunk egészen szűk körben egy bizalmas tanácskozást, amelyen szíves részvételeidet fogom kérni s amelyen megbeszélhetjük a védnökség kérdését is.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1561/a.

LEVELEZÉS A KOLLEGIUM MARIANUM EGYESÜLET¹
INTERNATUSA ÉS MENSA ACADEMICÁ-JA ÉRDEKÉBEN.

Br. Hazai Samunak.

1916 március 10.

Kedves Barátom!

A Veres Pálné-utca 24. számú állami tulajdonban lévő épület, amelyben eredetileg a számvevőszék egyes hivatalos helyiségei voltak elhelyezve, jelenleg a honvédelmi minisztérium rendelkezése alatt áll és a jótékony alapon szervezett varróműhelyek céljaira szolgál.

Miután ez nem állandó természetű felhasználás, felmerül az a kérdés, hogy ez épülettel a háború után mi történjék s a *Collegium Marianum Egyesület*, amely főiskolát látogató leányok gondozásával foglalkozik, internátus és Mensa Academica céljaira szeretné azt megszerezni. Tekintettel az Egyesület nemes céljára és érdemes működésére, nagyon örülnék, ha ezt a fekvésénél fogva e célra

¹ Főiskolát látogató r. kath. vallású leányok érdekében alakított.

kiválóan alkalmas épületet kedvező feltételek mellett megkaphatná, miért is arra kérlek, hogy a dolgot megfontolás tárgyává téve álláspontodról lehetőleg mielőbb értesíteni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1561/a.

Gr. Zichy Sarolta úrnőnek.

1916 március 10.

Kedves Grófnő!

A Veres Pálné-utcai épületre vonatkozó sorainak vétele után kipuhatoltam, hogy az objektum felett voltaképpen mostan ki rendelkezik s ennek megállapítása után az egyesület óhaját a honvédelmi miniszternek a legmelegebben ajánlottam. Amint érdemes választ kapok, sietni fogok azt közölni.

Kezeit csókolja

régi híve *Tisza*.

1561/c.

*Teleszky Jánosnak.*¹

1916 március 22.

Kedves Barátom!

Hazaitól úgy értesülvén, hogy a Veres Pálné-utca 24. sz. alatti épület a rendelkezésed alatt áll, hozzád fordulok azzal a kéréssel, hogy az jelenlegi alkalmazása megszűntekor a Kollegium Marianum Egyesület részére főiskolákat látogató női hallgatók internátusának céljaira lehetőleg méltányos feltételek mellett ajánltassék fel.

Az épületben most a Pékár Gyuláné-féle hadi varróműhely van elhelyezve. Természetesen arról szó sem volna, hogy ezt onnan kizavarjuk. Kérésem csakis arra az időre terjed, amidőn a hadiműhely beszűnteti működését.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1561/d.

*Gr. Zichy Sarolta úrnőnek.*²

1916 március 31.

Kedves Grófnő!

Nagy sajnálattal értesítem, hogy a dolog alapos letárgyalása után arról kellett meggyőződnöm, miszerint a Veres Pálné-utca

¹ V. ö. 1561/a és 6. sz.

² V. ö. 1561/a., b. és c. sz.

24. számú ház állami hivatalok elhelyezése céljaira feltétlenül szükséges. Tulajdonképpen már most is csak azért nem szolgálnak e ház összes helyiségei állami hivatalok céljaira, mert a pénzügyminiszter nem akarta a közhasznú tevékenységet kifejtő hadivarróműhely fennállását kockáztatni. Amint azonban a hadiműhely megszűnik, nyomban állami hivatalok fognak abba beköltözni.

Ilyen viszonyok között a legjobb akarat mellett sem adhatok kedvező választ a Kollegium Marianum Egyesület részére.

Mindig készséggel áll rendelkezésére s reményli, máskor szerencsésebb lesz

régi híve *Tisza.*

FELJEGYZÉSEK ÉS LEVELEZÉS FEHÉRI ARMAND
HÍRLAPÍRÓNAK AZON KÖZLÉSEI ALAPJÁN, HOGY MAGYAR
KATONÁKAT ÁRTATLANUL KIVÉGEZTEK.

1562/a.

1. Feljegyzés Dräsche-Lázár Alfréd miniszteri tanácsos úr részére.

A Pehéri Armand úr leveleiben foglaltak részben katonai parancsnokságok jól értesültnek látszani akaró környezetében hallott fecsegések, részben egy a kellő szakértelmet és objektivitást nélkülöző szemléző észleletei, amelyek némely részükben általam pozitíve ismert tényekkel állanak ellentétben, egyéb részükben pedig alapos megvizsgálásra szorulnak.

Így pld. mindaz, amit Fehéri úr a vezérkarnak, közös pénzügyminiszternek ² és Sarkotie tábornoknak ³ a csehek rehabilitációjára irányuló szövetségéről magának konstruál, olyan tényekkel ellenezik, amelyekről közvetlen, pozitív tudomásom van.

Ugyancsak merőben téves Fehéri úrnak az az impressziója, hogy az illetékes tényezőknek a, montenegrói kérdésre vonatkozó szándékait ⁴ Steinhart Miksának vagy bárki másnak önhatalmú eljárása keresztelte vagy meghiúsította volna.

¹ A Pesti Hírlap, Budapesten megjelenő elterjedt, ellenzéki napilap egyik munkatársa; Fehéri Armand, dr. Dräsche Lázár Alfréd miniszterelnökségi tanácsos előtt azt állította, hogy az ő értesülése szerint a közös hadseregben igazságtalanul bánnak a magyar katonákkal és magyarelles tisztekből alakított katonai bíróságok magyar katonákat törvényes alap nélkül rögtönbírószálgal kivégeztettek. V. ö. IV. k. 1488/a., b., 1492/a-e. sz.

² Koerber Ernő.

³ Bosznia és Hercegovina katonai kormányzója.

⁴ V. ö. IV. köt. 1486., 1497-1498'b.

Megemlíthetem azt is, hogy a 28. gy. e.-nek az olasz harctéren küzdő része (eredetileg 1 zászlóalj, amely azonban kizárólag az ezred kötelékéhez tartozó *cseh* nemzetiségű pótlásokkal idők folytán tetemesen megnövekedett) tényleg ismételten kitüntette magát a Monte San Michelen s az ezred rehabilitációja egy az *egész magyar nemzet által szeretve tisztelt s a magyar nemzettel szívből lélekben egybeforrt tábormok*¹ javaslatára történt.

Bármilyen érthető legyen is a csehek elleni animozítás, azáltal igazságos ítéletünkben nem szabad magunkat megzavartatni. Már pedig ez az animozítás tör ki Pehéri úr összes nyilatkozataiból, miért is nagyon valószínűnek tartom, hogy a 47. hadosztálynál tett észleletei egy háború kényszerűségeivel nem eléggé ismerős egyénnek elfogult benyomásai, aki a magyarok elleni ellenszenv és gyűlölet jelét látja a magyar csapatokat ért minden sanyarúságban és szenvedésben.

A levélhez csatolt fényképek a levél állításait egyáltalán nem bizonyítják. Abban a tényben pedig, hogy az egyik csapat valamely épületen belül nyert elhelyezést, a másiknak az udvaron kellett meghúzódnia; az egyik menage-t kapott, míg a másik valamely hadműveletek közben gyakran előforduló körülménynél fogva ebéd nélkül maradt, nem szabad magyarüldözést látni, még akkor sem, ha véletlenül csehekből állott a kedvezőbb helyzetben lévő csapat és magyarokból a másik.

Mindenesetre olyan kérdések ezek, amelyek kellő felderítése szükséges. Ezért intéztem volt Méltóságod útján Fehéri úrhoz azt a kérésemet, hogy reá hivatkozva kívánhassam az állított tények megvizsgálását.

Sajnálatomra Pehéri úr nemcsak e felhívásnak nem tesz eleget, hanem azzal a merőben hihetetlen állítással fordul hozzám, hogy magyar katonák cseh hadbíróságok által gyakran majdnem tömegesen végeztetnek ki, s azt kívánja tőlem, hogy őt ezen tény felkutatására irányuló titkos munkájában ne zavarjam.

Ennek a kérésnek ebben az alakban nem tehetek eleget, hanem felkérem Méltóságodat, hogy Pehéri urat nevében ismételve felhívni szíveskedjék, miszerint mindazt, amit tud, bocsássa rendelkezésemre és hatalmazzon fel reá, hogy ez anyagot ő reá hivatkozva felhasználjam. Biztosítom róla, hogy e tényállás tisztábhozá-

¹ József főherceg, akkor lovassági tábormok és hadtestparancsnok.

tálára el fogok követni mindent, ami módomban áll, mert egy ilyen szörnyű gyanúnak nem szabad lappangó alakban fennmaradnia.

Budapest, 1916 március hó 3-án.

Tisza.

1562/6.

A miniszterelnök Drasche-Lázár Alfréd min. elnökségi miniszteri tanácsosnak.

1916 március 8.

Fehéri úr március 7-én Móltóságodhoz intézett levelében késznek nyilatkozik a vezérkari főnök tudomására juttatni, hogy «a Pesti Hírlaphoz érkezett hírek szerint hű magyar katonák közül gyűlölködő cseh tiszték, minden jogalap nélkül, sokakat kivégeztettek», valamint, hogy kutat ilyen esetek után, de egyedül abból a célból, hogy azokat csakis ő és a miniszterelnök tudja meg. Amennyiben Fehéri úr ennek a kijelentésnek megfelelő levelet intéz a vezérkari főnök úrhoz, s azt tartalmának közlése után rendeltetési helyére juttatás céljából átadja, megelégszem azzal, hogy e levelet a vezérkari főnök úrhoz elküldjem a nélkül, hogy Fehéri úr haditudósítói megbízásával kapcsolatos bárminő megjegyzést vagy javaslatot tegyek; csak arra az esetre, ha észleleteit és kutatásait a vezérkari főnök úr előtt is titokban kívánná tartani, tartanám fenn azt a kívánságomat, hogy haditudósítói működést a mi hadseregünknel ne fejtsen ki, ami természetesen egyáltalán nem zárná ki azt, hogy a velünk szövetséges hadseregek valamelyikénél a mi hadműveleteinktől távol fekvő harctéren hasonló megbízatást elvállaljon.

Felkérem Méltóságodat, hogy ezt Fehéri úr tudomására juttatni sziveskedjék.

Tisza

1562/a.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 11. März 1916.

Euer Excellenz!

Der beim sehr verbreiteten hiesigen oppositionellen Blatte «*Pesti Hírlap*» angestellte Journalist Armand Fehéri Hess mir im Wege des mit den Agenden des Presschefs betrauten Ministerialrates von Drasche-Lázár mitteilen, dass er zahlreiche Wahrneh-

mungen über ungerechte Behandlung ungarischer Soldaten gemacht hatte, ferner dass er im Besitze von Informationen sei, laut welchen die aus den Ungarn feindlich gesinnten Offizieren zusammengestellten Kriegsgerichte ungarische Soldaten ohne rechtlichen Grund standrechtlich justizieren Hessen und dass er diesbezüglich der Wahrheit nachforschen wolle.

Ich hiess ihm sofort sagen, dass ich die erwähnte Nachricht für ein ganz absurdes Gerücht halte und dass es unzulässig sei, dass hiezu unberufene Leute solche Sachen zum Gegenstande von Erkundigungen und Forschungen beider Truppe machen. Herr Fehéri hat sich hierauf erbötig erklärt, hievon an Euer Excellenz Meldung zu erstatten und hat einen diesbezüglichen schriftlichen Bericht mit der Bitte um Weiterleitung an Euer Excellenz an das Kommando des Kriegspressequartiers eingereicht.

Die Frage Fehéri ist hiemit von meinem Standpunkte erledigt. Ich kann es Euer Excellenz überlassen, über das weitere im eigenen Wirkungskreise zu verfügen.

Anders verhält es sich mit der Nachricht von unverdienten Justifizierungen. Wenn solche Nachrichten jetzt in der Eedaktion eines Blattes von scharf *oppositioneller* Bichtung verbreitet werden, so ist mit der grössten Wahrscheinlichkeit anzunehmen, dass dieselben nach dem Kriege vor der Öffentlichkeit auftauchen und in der perfidesten und gehässigsten Weise zu Agitationszwecken benützt werden.

Folglich ist es unbedingt notwendig, denselben mit einer authentischen Feststellung des Tatbestandes rechtzeitig entgegenzutreten, weshalb ich die Ehre habe Euer Excellenz zu bitten einen ausführlichen Ausweis aller jener Justifizierungen, welche Soldaten ungarischer Nationalität gegenüber vorgenommen wurden, zusammenstellen und mir gefälligst zur Verfügung stellen zu wollen.

Sollte irgendwo ein Fehler vorgekommen sein, was ich für ausgeschlossen halte, so wäre es gewiss mit der vollen Schärfe zu ahnden, andererseits wäre ich durch diese Zusammenstellung in die Lage versetzt, gegebenenfalls verleumderischen Gerüchten mit ganzer Kraft entgentreten zu können.

Selbstredend werde ich die erhaltenen Aufschlüsse vertraulich behandeln und dieselben nur als Basis einer eventuellen Stellungnahme vor der Öffentlichkeit benützen, um diesen vertraulichen

und geheimen Charakter der Sache zu wahren, habe ich es auch vermieden, dieselbe in einer amtlichen Korrespondenz zur Sprache zu bringen und würde mich nur auf einen eventuellen Wunsch Euer Excellenz offiziell mit dieser Bitte an das Armeeoberkommando wenden.

Genehmigen etc.

Tisza.

1562/d.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 17. März 1916.

Euer Excellenz!

Obwohl ich übermorgen die Ehre haben werde Euer Excellenz zu begegnen, drängt es mich im Anschluss an den soeben erhaltenen Brief * Euer Excellenz zu versichern, dass ich die in demselben zutage tretende Entrüstung über das Hineintragen von nationalen Gegensätzen und Gehässigkeiten in die Armee vollständig teile.

Mein Vorgehen in der Angelegenheit Fehéri hatte den doppelten Zweck, zu verhüten, dass Erkundigungen über die vermeintlich gegen Ungarn vorgekommenen verbrecherischen Handlungen ohne Wissen Euer Excellenz von hiezu unberufenen und ungeeigneten Personen vorgenommen werden, und dass ich in die Lage komme, einer jeden etwa nach dem Kriege hervortretenden diesbezüglichen Verleumdung auf Grund des genau festgestellten Tatbestandes entgegenzutreten zu können.

Das Erste habe ich erreicht, indem ich Ehéri bewog, seine Meldung an Euer Excellenz zu erstatten; das Zweite wird mir in dem hochgeschätzten Briefe Euer Excellenz zugesichert, was ich hiemit dankend zur Kenntnis nehme.

Schliesslich bitte ich Euer Excellenz versichert zu sein, dass ich die hie und da hervortretenden Erscheinungen von Neid und Gehässigkeit für *isolierte Handlungen Einzelner* halte, welche mit den Intentionen der Heeresleitung im Widerspruche stehen, und dass ich die feste Absicht habe, in vertrauensvollem Zusammenwirken mit der Heeresleitung Alles zu tun, um dieselben – mögen sie von welcher Seite immer kommen – unschädlich zu machen.

Genehmigen etc.

Tisza.

¹ Nincs a levelek közt.

1563/a.

HADRAKELTEK CSALÁDJAINAK SEGÉLYE.

Egyik főispánnak.

1916 március 12.

Kedves Barátom!

Az utolsó országgyűlés ülészaka alatt összecsaptak a korrespondencia hullámai felettem. Most intézem el a restanciákat és akadok reá a hadrakeltek családtagjainak segélyére vonatkozó leveledre. Visszakérőleg küldöm azt mellékletével együtt, hogy felidézzem azt emlékezetedben.

Leveled nem felel Schulze vádjának egy részére. Hallgatással mellőzi azt, hogy valóban egy évvel férje hadrakelte után kapta-e meg egyik-másik asszony a segélyt s akkor visszamenőleg olyan keveset, ami azzal az idővel, amelyre az igény fennállott, semmi-féle összhangban nem áll. Ugyancsak hallgatással mellőzöd a fizetési könyvecskék visszatartására vonatkozó vádat is.

Ami pedig levelednek a 130,000. sz. rendeletre vonatkozó fejtegetéseit illeti, konstatálnom kell, hogy a rendeletet teljesen félreértetted. A 25. §-ban foglalt rendelkezést az tette szükségessé, hogy nagyon sok helyen a községi eljáróságok egyáltalán nem állapítottak meg segélyt a nem teljesen vagyontalanoknak. Ezzel szemben kellett azt a helyes elvet kimondani, hogy a segély abban a mértékben állapítandó meg, amelyben az illető család reá van szorulva, vagyis teljes mértékben a vagyontalanoknak és olyanoknak, akiknek fenntartása keresetükből biztosítva nincsen, részben azoknak, akiknek van ugyan vagyona, de annak jövedelme fenntartásukat nem biztosítja és végül egyáltalán nem állapítandó meg segély azoknak, akiknek ellátása vagyonuk jövedelméből biztosítva van.

Ezt a helyes elvet nagyon jó lehet helyesen alkalmazni, hiszen minden egyes ügy elbírálásánál fel kell jegyezni azokat a kereset - forrásokat, amelyek a segély egészbeni vagy részbeni megvonásának indokául szolgáltak, úgy hogy ezt hivatalból ellenőrizni igenis lehetséges.

Az az állításod pedig, hogy a segélyösszegek tekintetében a pénzügyigazgatóság határozata végérvényes, annyiban helyes, hogy hivatalos úton fellebbezésnek helye nincsen. De kiegészítést nyer éppen az általad említett 130,000 számú pénzügyminiszteri

rendelet 25. §-ában, amelynek utolsóelőtti bekezdése szerint: «A pénzügyigazgatóság, ha az összeírás 11. hasábjában foglalt megállapítást megfelelőnek nem tartja, az illető család segélyét attól eltérőleg, *csak az illetékes főszolgabíróval egyetértőleg* állapíthatja meg».

A közigazgatási hatóságnak tehát irányadó befolyása van a segély mérvének megállapítására biztosítva; nagyon szomorú volna, ha ez a vármegyei hatóságok figyelmét elkerülte volna s ők ezzel a jogukkal nem éltek volna.

Ismételve kérlek édes barátom, hogy erre a bonyolult nehéz, de sok százezer szegény emberre életbevágó fontosságú ügyre nagy figyelmet fordítani szíveskedjél.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1563/6.

Ugyanannak a főispánnak.¹

1916 április 7.

Kedves Barátom!

Nagyon bánt, hogy ha szívedre veszed leveletem. Nekem kötelességem mindent elkövetni, hogy a háború által reánk háritott rendkívüli feladatokat kifogástalanul oldjuk meg s a netalán felmerülő hiányokra legjobb barátaimat és legérdemesebb munkatársaimat is figyelmeztetnem kell. Tudom, hogy ezer dolgod van, tudom, hogy teljes erőfeszítéssel és igyekezettel dolgozol s mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy az evvel jól kiérdemelt elismeréssel fukarkodjam, de azért azon a tényen édes barátom nem változtathatok, hogy az egész vármegyei apparátus felületesen, a kibocsátott szabály világos rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával járt el az államsegélyek megállapítása dolgában.

Az ország minden részéből ezrivel kapom a konkrét ügyeket. Mindenütt az átvonulási illeték alapján számítják ki a segélyösszeget, s ahol részbeni segélyezésnek van helye, azt a törvényes járandóság bizonyos hányadában állapítják meg. Magát a megállapítást pedig a rendeletben előírt módon a közigazgatási hatóság döntő befolyásával eszközlik.

Azt az ellenvetésedet sem fogadhatom el, hogy a főispánnak a törvény ingerenciát a segélyügyekre nem biztosít s te nem téte-

¹ V. ö. 1563 /a. sz.

lezhatted fel, hogy a miniszterek az idevágó rendeletek végrehajtásának ellenőrzését a főispántól várják. Mert ismételten a legnyomatékosabban fordultam a főispánokhoz azzal a kijelentéssel, hogy a hadsegélyezési ügy kifogástalan menetére a legnagyobb súlyt helyezem s hogy ez ügy hatékony ellenőrzését és irányítását a főispánoktól elvárom.

Édes barátom, a miniszterelnök és a főispán rendes körülmények között is «Mädchen für Alles» Magyarországon. E háború rendkívüli viszonyai között fokozott mérvben annak kell lennünk. Furcsán néznénk ki, ha minden lében kanál nem lettem volna s mint minden törekvésben, ebben is a főispáni kar buzgó közreműködésére nem számolhattam volna.

Ami pedig leveled végét illeti, még egyszer arra kérlek, hogy olvasd el a 130,000. sz. P. M. rendeletet; semmi szükség nincsen a pénzügyminiszter beavatkozására, hanem igenis követeld meg a pénzügyigazgatótól, hogy ennek a rendeletnek értelmében járjon el, A segélyösszegeket a pénzügyigazgatósághoz beérkező összeírásba a közigazgatási hatóságnak kell felvennie s még akkor is, ha a közigazgatási hatóság által megállapított összeget a pénzügy igazgató megfelelőnek nem tartja, csak az illetékes főszolgabíróval egyetértőleg szabad attól eltérnie.

Azt hiszem ez elég világos beszéd; minden főszolgabírójak kötelessége lett volna ebben megállapított hatáskörét megvédeni, neked pedig felügyelő hatáskörödben jogod és kötelességed annak úgy a közigazgatásban, mint a pénzügyigazgatásnál érvényt szerezni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1564.

Csaba Adorjának, Szatmár vm. főispánjának.

1916 március 12.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldök koltói államsegélyes asszonyok könyvecskéiből kiírt adatokat azzal a kéréssel, hogy a dolgot megvizsgáltatni s azoknál, akiknek segélye indokolatlanul túl alacsonyra vétetett, a megfelelő kiigazítás iránt intézkedni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1565.

Gróf Czernin Ottokár bukaresti követnek.

Den 14. März 1916.

Lieber Freund!

Es ist eine Ewigkeit her, dass ich Dir nicht geschrieben habe.

Eigentlich kann ich nicht Vieles mitteilen. Bezüglich des Riesenkampfes an der Westfront sind die Deutschen mit ihren bisherigen Erfolgen sehr zufrieden. Möglicherweise wird die aner kennenswerte Zähigkeit des französischen Widerstandes das End- ergebnis umso ausschlaggebender gestalten. Auch auf anderen mi- litärischen Gebieten stehen wir aktionsfähig da und werden hof- fentlich gute Arbeit im Frühjahr leisten. Das wo und wie hängt von den Umständen ab.

Am Balkan geht Alles wie am Schnürl. In Serbien und Mon- tenegro herrscht vollständige Ruhe, die Leute sind froh nicht mehr kämpfen zu müssen und zeigen sich absolut unterwürfig. Nur mit unseren bulgarischen Freunden sind hie und da Beibungen zu verzeichnen. Ihre leitenden Militärs sind halt ebenso mauvais coucheurs, wie die unsrigen, was manchmal unangenehm wirkt, doch nicht tragisch genommen werden darf.

Sehr neugierig wäre ich auf Deine Meinung bezüglich Eu- mäniens. Zweifellos machen sie militärische Vor bereit ungen gegen uns und die Bulgaren. Ich glaube, dass dieselben von der Furcht eingeflösste defensive Massnahmen sind, denn so sehr ich ohne Illusion über die Wünsche der Rumänen bin, so bin ich doch über- zeugt, dass sie uns bei der jetzigen Kriegslage nicht angreifen wollen. Einen rumänischen Angriff können wir nur dann hervor- bringen, wenn wir ihnen den Glauben beibringen, dass *wir* sie an- greifen wollen.

Das eigene schlechte Gewissen und die bei allen ihrer Ent- schlüssen dominierende Feigheit kann sie in diesem Glauben so Weit bestärken, dass sie dann das «Praevenire» spielen und im Augenblicke einer starken russischen Offensive auf unsere rechte Planke losschlagen könnten.

Leider sind die Deutschen am besten Wege ihnen diese Über- zeugung beizubringen und sie zu diesem Schritt zu bewegen. Wie die Weltgeschichte so oft gezeigt, so könnte es sich auch jetzt sehr

leicht ergeben, dass die ursprünglich aus Furcht vorgenommenen defensiven militärischen Massregeln infolge der hier durch provozierten Stellungnahme des beunruhigten Nachbarn mit einem Angriff auf denselben endigen. Das Auftreten Bussches nach seiner Rückkehr war das denkbar unglücklichste und ich halte eine jede auf die rumänische Rüstung bezügliche Warnung oder gar Drohung für schädlich.

Meiner Ansicht nach müssten wir vorerst trachten, die Rumänen zu überzeugen, dass wir von ihnen gar nichts anderes, als die Neutralität erwarten, uns damit zufriedenstellen und gar keine feindlichen Absichten gegen sie hegen. Wollen sie mit uns kommen, dann werden sie gewiss gerne aufgenommen, aber es fällt uns nicht ein, sie hiezu zwingen oder gegen ihren Willen mitreißen zu wollen.

Der andere gangbare Weg wäre freilich sie zum Mitgehen aufzufordern und im Weigerungsfalle mit Übermacht zu überrennen. Unter gewissen Umständen wäre das angezeigt gewesen. Es ist auch die Möglichkeit einer Situation nicht ausgeschlossen, bei welcher sich dieser Schritt empfehlen würde. Solange jedoch derselbe nicht fest beschlossen ist und in jeder Hinsicht gut vorbereitet wurde, darf man davon nicht reden und muss jeden Schritt, welcher als Druck oder Drohung empfunden wird, sorgfältig vermeiden.

Welch' erschütternder Unglücksfall war das unerwartete Ableben Deines armen Schwagers. Ein Blitz aus heiterem Himmel. Bitte überbe der Gräfin den Ausdruck meines innigsten Mitleides.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1566.

An die Verlagsabteilung des Berliner Tagblatt.

Den 14. März 1916.

Für die mir übermittelte interessante Sondernummer «*Mittel-europa*» beehre ich mich meinen aufrichtigen Dank auszusprechen. Achtungsvoll

Tisza

A VAKOK EGYESÜLETÉNEK SEGÉLYE.

1567/a.

Ernuszt Kelemennek, a m. Főrendház volt alelnökének.

1916 március 16.

Igen Tisztelt Kedves Bátyám!

A Vakok Intézetére vonatkozó szíves soraid kapcsán értesítek, hogy a doíoggal a legnagyobb melegséggel fogok foglalkozni. Amint érdemleges hírt adhatok, közölni fogom veled.

Addig is igaz nagyrabecsüléssel üdvözöl

őszinte híved *Tisza.*

1567/b.

Jankovich Bélának.

1916

március 16.

Kedves Barátom!

Már csak azért is mellékelem Ernuszt Kelemen levelét, mert jói esnek az embernek olyan öreg embertől az ilyen lelkiismereteségről tanúbizonyságot tevő sorok. Persze a levélből nem tűnik ki, hogy tulajdonképpen mit kértek tőled.¹

Az ügyet szíves jóindulatodba melegen ajánlva megjegyzem, hogy amennyiben te nem tudnád az intézet lábraállításához szükséges összeget egészen előteremteni, gondolkozhatnánk egyéb segélyforrás megnyitásáról is és arra kérlek, hogy az ügy állásáról értesíteni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1567/c.

Ernuszt Kelemennek.

1916 március 25.

Kedves Barátom és Bátyám!

Örömmel közlöm, hogy Jankovich a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület dunántúli fiókegyelete részére 8000 korona rendkívüli államsegélyt engedélyezett. Reményilem a szombathelyi intézet működésének megkezdése biztosítva van.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

¹ A Dunántúli Vakok Egyesületének fiókja Szombathelyen intézetet óhajtott felállítani. Erre nagyobb államsegélyt kért.

1568.

Fieber Fanninak.

1916 március 17.

Tisztelt Asszonyág!

Nagyon sajnálom, de a Magyarországon beszerzett élelmiszereknek Bécsbe szállítását nem tudom megengedni. Minden búza, liszt és sertés, amit Magyarország Ausztriának átenged, az osztrák kormány rendelkezése alá tartozik; egyes polgárok külön nem részesülhetnek abban, mert akkor lehetetlen volna rendben tartani a dolgot.

Abból a disznóhízalásból mégsem lesz kárunk, mert hiszen drága áron eladhatják odahaza hízójukat s ennek az árán vehetnek zsírt és húst maguknak.

Minden jót kíván

Tisza.

1569.

Koerber Ernő közös 'pénzügyminiszternek.

Den 17. März 1916.

Hochverehrter Freund!

Im Besitze Deines hochgeschätzten Briefes vom 15-ten nehme ich mit Freude zur Kenntnis, dass Dein Gesundheitszustand Dich nicht verhindern wird die Angelegenheiten Deines Eessorts, auch während Deiner Kur, persönlich zu leiten, und gebe der Hoffnung Ausdruck, dass diese Kur von vollem Erfolge begleitet sein wird.

Sollte ich irgend etwas Wichtiges mit Dir zu besprechen haben, 30 werde ich so frei sein, Dich in Deiner Wohnung zu besuchen.

In aufrichtiger Verehrung

Dein ergebener *Tisza.*

TALÁLKOZÁS A BOLGÁR KIRÁLYAL ÉS
MINISZTERELNÖKKEL.

1570.

Gr. Tarnowski Ádám szófiai osztrák-magyar követnek.

Den 18. März 1916.

Verehrter Freund!

Mit Bezug auf Dein Telegramm No. 234., in welchem es heisst, dass ich zum König Ferdinand und Badoslawow in kühler, sarkastischer Weise, von oben herab gesprochen hätte, möchte ich

Dich über den Sachverhalt aufklären, damit Du mehr oder weniger gewollten Missverständnissen entgentreten könntest.

Mit dem König habe ich nur nach dem Essen bei Hof höchstens 5 Minuten gesprochen, wobei wir Beide den grossen Unterschied zwischen jetzt und dem Zeitpunkte unserer vorherigen Begegnung im Herbst 1913 betonten. Das einzig Meritorische, w^{as} ich mich erinnere gesagt zu haben, war, dass ich vom Anfange an den Schwerpunkt unserer Orientpolitik in einem festen Zusammengehen mit Bulgarien erblickte, mich in 1913 jedoch reserviert äussern musste, da man manche Schwierigkeiten, welche hauptsächlich bei unserem deutschen Verbündeten ¹ lagen, aus dem Wege schaffen musste. Sonst haben wir uns in gegenseitigen Liebenswürdigkeiten ergangen und ich habe keine Ahnung, worin meine «kühle, sarkastische Art von oben herab zu sprechen», gelegen wäre.

Ich war nach Wien gekommen, ausschliesslich um die Bulgaren zu sehen, musste wegen Reichstag noch am selben Tage nach Budapest zurück, konnte also – zu meinem Bedauern – keine eingehende Konversation mit dem König haben.

Mit Radoslawow habe ich vor dem Essen eine lange Unterredung gehabt, welche sich hauptsächlich um das Schicksal Serbiens gedreht hatte, wobei ich jedoch wiederholt Gelegenheit hatte in anerkennender Weise von Bulgarien zu sprechen, unsere Interessengemeinschaft und meine hierauf begründete Hoffnung unseres dauernden Zusammengehens zu betonen.

Ich kann es mir sehr leicht erklären, wenn sich König Ferdinand nach seiner bekannten Manier einen Tatbestand zurecht legt, welcher ihn als den von uns schlecht behandelten hinstellt und somit sein Vorgehen in der Pristina-Frage beschönigt. Eben deshalb möchte ich seine auf mich bezüglichen Aeusserungen nicht besonders tragisch nehmen. Sehr bedauern würde ich es aber, wenn Radoslawow tatsächlich eine unangenehme Impression von unserer Konversation gewonnen und ein falsches Bild von meiner Auffassung erhalten hätte.

Die letzten Jahre haben reichlich Gelegenheit gegeben auch die unangenehmen Seiten des bulgarischen Charakters zu zeigen. In erster Eeihe ihre masslose Habgier, welche sie vor 3 Jahren an

¹ Akkor főleg a német császár és Ferenc Ferdinánd trónörökös ellenezte a szövetséget Bulgáriával.

den Rand des Abgrundes gebracht hatte und auch jetzt eine unliebsame Komplikation bedeutet. Nichtsdestoweniger halte ich sie für das beste Atout in unserem Spiele. Sie sind ein starkes, strammes, tüchtiges Volk, mit welchem wir keine collidierenden Interessen und dieselben Feinde haben.

Ich habe vom Zeitpunkte meines Eintrittes in die Regierung den Standpunkt vertreten, dass wir statt des unglücklichen Engouement für Rumänien unsere Balkanpolitik auf Bulgarien stützen sollen. Ich war bestrebt die in beiden Richtungen gleichgrosse Eingenommenheit Kaiser Wilhelms und Erzherzog Franz Ferdinands zu überwinden und bin fest entschlossen an dieser Richtlinie zu beharren, trotz der letzten Inzidenzfälle, welche gewiss besser unterblieben gewesen wären und mit sehr viel Ruhe und kaltem Blute behandelt werden sollten.

Ich wiederhole, der einzige Zweck meines Briefes ist, Dich über die Vorgänge in Wien aufzuklären und in die Lage zu versetzen, eventuellen Missverständnissen entgegenzutreten zu können. Jedenfalls wäre ich für eine Nachricht darüber, ob eine Verstimmung auch bei Radoslawow zu bemerken war, sehr verbunden.

Dem Besuche bulgarischer Abgeordneter¹ sehen wir mit Interesse entgegen und werden ihnen einen warmen Empfang bereiten.
Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1571.

Gr. Sztáray Gábor főispánnak.

1916 március 19.

Kedves Barátom!

Nagyon fogok örülni, ha április 27-én Linsingen és Stolzmann-tábornok urakhoz szerencsém lesz Budapesten. Mindenesetre azt kérem, hogy déli 2 órai étkezésre szerencsétlenségem bennünket.

Kérem azonban, hogy érkezésük előtt két nappal sürgönyözzék meg, nem változott-e a dolog.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

¹ A bolgár képviselők 1916 máj. 1-én érkeztek Budapestre. L. alább az 1625/c számú levél mellékletét.

² A német hadseregnek az északi harctéren levő két tábornoka óhajtotta a miniszterelnököt meglátogatni.

1572.

Gr. Forgách János külügyi osztályfőnöknek.

1916 március 19.

Kedves Barátom!

Berchtoldot¹ új állására nagyon alkalmasnak tartom. Meg vagyok róla győződve, hogy azt a legnobilisabb kötelességérzettel fogja betölteni.

A leveledben említett másik dolgot nagyon helyeslem és szívesen fogom alkalomadtán előmozdítani, nem tartottam volna azonban megfelelőnek, hogy felszólítás nélkül most írásbeli előterjesztést tegyek. Közlebről megbeszélem Ö Felségével a dolgot s nem kétlem, hogy az az ő helyeslésével is találkozni fog.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1573.

*Réthy Istvánnak.*²

1916 március 22.

Teljes szívemből köszönöm szíves sorait és viszonzom az abban kifejezett jókívánságokat. Minden becsületes magyar ember szíve együtt dobog édes hazánkat védelmező derék fiainkkal, a jó Isten áldja, oltalmazza mindnyájukat.

Tisza.

1574.

A ref. tanítónőképezde igazgatóságának, Pápa.

1916 március 25.

A tanintézet céljaira tett 40,000 K-ás alapítványomat kifizetni óhajtván, e célra a harmadik hadikölcsönnél jegyzett címleteket óhajtom felhasználni. Miután pedig e címletek szelvénye május 1-vel esedékes, gondoskodnom kell az április havi kamatnak, 178 koronának kifizetéséről is.

Ennélfogva a következő számítást állítom fel:

41,500 K névértékű 6 %-os hadikölcsönkötvény az eredeti	
beszerzési áron à 96-6 %	40,089 K
hozzá készpénz	89 «
összesen	41,178 K

¹ Gr. B. Lipót volt külügymin. a trónörökös ő Fensége főkamarsává neveztetett ki.

² Válasz a harctérről írt levélre.

miért utasítottam a Magyar Általános Hitelbankot, hogy 41,500 K névértékű 6 %-os hadikölcsönkötvényt, valamint 89 K készpénzt az intézet részére a dunántúli ref. egyházkerület pénztáránál Pápán fizessen le.

Tisztelettel *Tisza*.

1575.

Szabó István ref. lelkésznek, Geszt.

1916 március 25.

Nagytiszteletű Lelkész Úr!

A geszti kiseddóvoda céljaira tett alapítványomat kifizetni óhajtván, e célra a harmadik hadikölcsön kibocsátásából jegyzett címleteket óhajtom felhasználni.

Számításom a következő:

31,000 K névértékű hadikölcsön címlet eredeti	
96.6-os árfolyamon számítva	29,946 K
készpénz	54 «
összesen	30,000 K

miért is utasítottam a Magyar Általános Hitelbankot, hogy ezen összeget címletekben és készpénzben a geszti ref. egyház lelkészi hivatalának küldje meg.

Igaz tisztelettel *Tisza*.

1576.

Höfer Antal vezérkari ezredesnek.¹

Den 25. März 1916.

Hochverehrter Herr Oberst!

Im Besitze Ihres hochgeschätzten Briefes vom 23-ten will ich Ihnen meinen wiederholten Dank für die erfolgreiche Unterstützung aller unserer begründeter Wünsche auf wirtschaftlichem Gebiete zum Ausdrucke bringen.

Zugleich erlaube ich mir eine heute von hier abgehende Zuschrift, welche sich auf die durch die *fortifikatorischen Arbeiten* in Siebenbürgen beanspruchten grossen Arbeitermengen bezieht, Ihrer wohlwollenden Unterstützung zu empfehlen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

¹ A hadseregőparancsokságnál volt beosztva.

1577.

Sándor Jánosnak.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Skultéty magyaróvári főszolgabíró mellékelt szabályzatát, amelyre felhívták figyelmemet, elég érdekesnek tartom arra, hogy elolvasására felkérjelek.

Azt hiszem van benne sok használható dolog, mindenesetre arra mutat, hogy szerzője komolyan vette a tavaszi munkák körüli kötelességeit, de jó magyar bürokrata szokás szerint olyan nyilvántartások elrendelésével kezdi ő is a dolgot, amelyek a községi intéző bizottság laikus tagjait, vagy a hivatalos teendőkkal úgy is túlhalmozott jegyzőt jelentékeny és nagy részben céltalan írásbeli munkára kötelezik.

Éppen ebben az esetben mitsem érnek az ilyen nagy apparátussal csinált kimutatások, mert hiszen a helyzet napról-napra változik (pld. egy közbejött nagy eső esetleg a határnak csak egy részén akaszthatja meg a munkát). A feladat tehát nem az, hogy a bizottság statisztikai alapon tudós haditervet készítsen, hanem az, hogy lehetőleg napról-napra meggyőződést szerezzen arról, vajjon a rendelet intenciói szerint folynak-e a tavaszi munkák és beavatkozzék ott, ahol ennek szüksége felmerül.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1578.

Br. Hazai Samunak.

191() március 29.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldök két konkrét adatot arról, hogy 1915-ben, sőt 1914-ben igénybe vett lovak még mindig nincsenek kifizetve. E tárgyban folyton zaklatom a hadügyminisztert, de arra kérnélek, hogy te is teljes nyomatékkal sűrgesd a dolgot; tőled, mint szintén katonától talán jobban felveszik és megszívlelik a nógatást.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1579.

Br. Ghillány Imrének.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Tekintettel arra a körülményre, hogy a Korpaközpont már huzamosabb idő óta egyáltalán nem tud a gazdaközönségnek korpát adni, arra kérlek, méltóztassál tájékoztatni, hogy valóban a katonaság céljaira van-e szükség az összes még létező korpakészletekre s hogy nem lehetne-e legalább valamennyi korpát a gazdaközönségnek juttatni? Attól félek, hogy ha teljesen el kell zárkóznunk a gazdák minden igénye elől, úgy a tejtermelés, mint a sertésnevelés a legnagyobb válságba jut.

Mielőbbi szíves értesítéseted kérve szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza,*

1580.

Domahidy Elemér főispánnak, Debrecen.

1916 március 29.

Kedves barátom!

Ezúttal egy magántermészetű kéréssel háborgatlak. A Ferenc Salvator kórház harmadik barakkjában van elhelyezve Tárnok János *geszti* illető-égű 1. ce. és kir. huszárezredbeli *közhuszár*.

Nagyon hálás volnék, ha kieszközölnéd, hogy egészségi állapotához képest bizonyos időre hazabocsáttassék és vagy Geszt közelében Szalontára, vagy Váradra helyeztessék át.

Szíves fáradozásodért előre is köszönetet mond

igaz híved *Tisza.*

FALUSI EMBEREK KISEBB ÜGYES-BAJOS DOLGAI.

1581.

Br. Hazai Samunak.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Falun létem alatt ¹ sok mindenféle ügyes-bajos dolgokkal kerestek fel, persze leginkább olyanok, akiknek hozzátartozói harc-

¹ A húsvéti ünnepeket T. I. birtokán töltötte. Ez alkalommal, mint közel négy évtizeden át Kocsordon (Szatmár m.) és Geszten (Bihar m.) minden héten tömegesen keresték őt kúriájában a tanácsot vagy támogatást kérő falusi magyarok. V. ö. 1527. és 1580., 1582-1584. sz.

téren vannak. Éppen Gesztről többen vannak oda olyanok, akiket tavaly 17 éves korban az igénybe vett fogatokkal, mint kocsisokat vittek el s most 18 éves létükre besoroztak. Ezek azt állítják, hogy előbb 3 korona napidíjat kaptak s igen jól ment dolguk, amióta azonban besorozták őket, csak a közember zsoldját kapják, saját ruhájukban szolgálnak és élelmezésük hiányos.

Igen leköteleznél, ha tájékoztatni szíveskednél a felől, mi történik azokkal a fiúkkal, akik kocsis vagy munkás minőségben a harctérre menvén, ott léptek népfelkelő köteles korba és soroztattak be csapatszolgálatra, mikor, hol vétetnek állományba stb.?

Szíves értesítésedért hálás köszönetet mond

igaz híved *Tisza*.

1582.

Miskolczy Ferenc főispánnak, Nagyvárad.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy egy személyi dologgal zaklatlak.

Fábián Péter 1872-ben született *geszti* gazdaember *szakaszvezető* a 4. honv. gy. e.-ben. Két havi szabadságot kért és kapott, mire azonban szabadsága megjött, már be kellett vonulnia. Most Váradon van s habár hivatalos úton értesítve lett az ezred szabadságoltatásáról. még mindig nem eresztették haza, holott idtstova elkésik a tavaszi munkával. Nagyon hálás volnék, ha mielőbbi szabadságoltatását kieszközölni szíveskednél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1583.

Faragó Róza tanítónőnek.

1916 március 29.

Kedves Kisasszony!

Gesztlen nem jutottam hozzá, hogy felkeressem, ezért levélben kérem fel, szíveskednék Bíró Erzsébet VI. osztályú tanuló felől bizalmasan informálni. A kisleány azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy neveltetését előmozdítsam, amire különösen nagyon derék nagyatyjára való tekintetből is hajlandó volnék, de csak abban az esetben, ha kifogástalan magaviselet mellett igazán kiváló értelmű képességgel rendelkeznék.

Legyen olyan jó kérem, mondja meg őszintén, abban a nézetben van-e, hogy érdemes a kisleányt magasabb kiképzésben részesíteni?

Szívből üdvözli

Tisza.

1584.

Joanovich Sándor főispánnak, Temesvár.

1916 március 29.

Kedves Barátom!

Erdélyi Mihály geszti illetőségű 37. gy. e.-beli *szakaszvezető* a montenegrói fogságból teljesen legyengült állapotban szabadult ki s állítólag most Temesvárt a kadettiskolai kórházban van.

Nagyon hálás volnék, ha egy kicsit érdeklődnél iránta, meggyőződést szereznél, hogy megfelelő ápolásban és ételmezésben részesül-e s erről pár szóval értesíteni szíveskednél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

A TRÓNÖRÖKÖSNÉ Ő FENSÉGE TÁJÉKOZTATÁSA
A MAGYAR VISZONYOKRÓL.

1585/a

Daruváry Gézának.

1916 március 30.

Tisztelt Barátom!

A trónörökös Ő cs. és kir. Fenségénél közvetlenül elutazása előtt tett utolsó tisztelgésemmel alkalmával szóba került, hogy a jelenlegi háborús körülmények s az ő távolléte folytán Zita főhercegnő asszony mennyire el van különösen a magyarországi viszonyokkal való megismerkedés s a magyarokkal való érintkezés lehetőségétől zárva s a trónörökös kegyesen fogadta azt az ajánlatomat, hogy én bécsi időzéseim alkalmával rendelkezésére állanék a főhercegnő asszonynak, hogy neki a magyarországi dolgokról egyet-mást elmondjak s azokkal némileg kontaktusban tartsam.

Abban maradtunk tehát, hogy érintkezésbe lépek Thun grófnéval, vele közölni fogom bécsi időzéseimet, hogy így Zita főhercegnő asszony, amikor jönnek látja, parancsolhasson velem.

E dolgról szóval őhajtottam Ő Fenségének jelentést tenni, miután azonban erre hosszabb időn át nem tudtam alkalmat

keresni, másrésztől illetlenségnek tartottam volna, ha a trónörökös fentjelzett felhatalmazásának hosszabb időn át eleget nem teszek, a mellékelt levelet intéztem Thun grófnéhoz s azzal a kéréssel fordulok hozzád, hogy erről Ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél.

Abban a biztos reményben vagyok, hogy Ő Felsége helyeselni fogja, ha ezen az úton alkalmat nyer Zita főhercegnasszony Ő cs. és kir. Fensége, hogy egyszer-másszor halljon valamit a magyarországi dolgok felől és informáltathassa magát.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1585/b.

A kabinetiroda főnökének levele a miniszterelnöknek.

1916 április 1.

Tisztelt Barátom!

Zita főhercegnasszony Ő császári és királyi Fenségének a magyarországi dolgok felől Általad időközönként való informálása tárgyában múlt hó 30-ikán kelt nagybecsű leveled, valamint ez ügyben Thun Gábiellé grófnéhoz intézett leveled tartalmáról Ő Felségének legalázatosabb jelentést tettem; Ő Felsége a jelenteteket legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Daruváry*.

1586.

*Gräfin Gábiellé Thun.*¹

Den 30. März 1916.

Hochverehrte Gräfin!

Als ich unmittelbar vor seiner Abreise die Ehre hatte von Seiner k. u. k. Hoheit den Thronfolger empfangen zu werden, erhielt ich die Ermächtigung während der Abwesenheit Höchst-desselben mich Ihrer k. u. k. Hoheit der Frau Erzherzogin Zita zur Verfügung zu stellen.

Ohne mich irgendwie aufdrängen zu wollen, würde ich mich besonders beehrt fühlen, wenn ich mich Ihrer k. und k. Hoheit dienstbar machen und Höchstdieselbe über die Geschehnisse und Verhältnisse in Ungarn orientieren könnte. Gemäss den von Seiner k. und k. Hoheit erhaltenen Weisungen würde ich meine An-

¹ Zita trónörökösne Ő Fensége főudvarmesternője.

Wesenheit in Wien im Wege Euerer Excellenz von Fall zu Fall anmelden und Ihrer k. und k. Hoheit bereitwilligst zu Verfügung stehen.

Für eine gefällige Nachricht darüber, ob Ihre k. und k. Hoheit mit diesem Vorgange einverstanden ist, und für eventuelle Befehle Höchst derselben wäre ich sehr verbunden.

Genehmigen hochverehrte Gräfin den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

A HARCTÉREN ELTŰNTEKET FELKUTATÓ IRODA.

1587/a.

B. Szentkereszty Béla főispánnak.

1916 március 31.

Kedves Barátom!

Március 27-iki leveledet megköszönve különösen köszönöm a harctéren eltűntek sorsát felkutató irodára vonatkozó értesítéssedet. Nyomban át küldtem a belügyminiszterhez a dolgot; valószínűnek tartom, hogy valami szélhámós üzelméről van szó.¹

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1587/6.

*Sándor Jánosnak.*²

1916 április lü.

Kedves Barátom!

A «Harctéren eltűntek sorsát felkutató irodá»-ra vonatkozó leveledet köszönettel tudomásul véve arra kérek, hogy a tervezett rendelet mielőbbi kibocsátása iránt méltóztassál intézkedni.

Egyúttal pedig szíves megfontolásodba ajánlom, nem kellene-e ennek az irodának működését addig is megfigyelés alá venni, mert hiszen ők felszedik a szegény emberek pénzét a nélkül, hogy a fizetett összeggel csak némileg arányban álló tevékenységet fejtenének ki az illetők érdekében, ez mindenesetre csalásszámba megy, ami megérdemelné legalább is az előkészítő bűnvádi eljárás megindítását s a közönség figyelmének felhívását.

Az iratok visszaküldése mellett szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ V. ö. 1587/b.

² V. ö. 1587/a.

1588.

I. CONRAD VEZÉRKARI FŐNÖK BÍRÁLATA ÉS KÖVETELÉSEI
A KÜLÜGYMINISZTERREL SZEMBEN.II. AZ OSZTRÁK-MAGYAR ÉS A BOLGÁR HADVEZETŐSÉG KÖZT
FELMERÜLT ELLENTÉTEK KIEGYENLÍTÉSE.

I. 1916 február 12-én és következő napjain Ferdinánd bolgár király Radoslawow akkori bolgár miniszterelnökkel és Zekoff bolgár vezérkari főnökkel együtt a központi hatalmakat és szövetségeseiket érdeklő kérdésekben az akkori német főhadiszálláson, *Plessben* és azután az akkori osztrák-magyar főhadiszálláson, *Teschenhen* tárgyalásokat folytatott.

E tárgyalások folyamán Teschenben, február 16-án, Hötzen-doríi Conrad és Zekoff bolgár vezérkari főnök, illetőleg a bolgár miniszterelnök közt szóba kerültek azok az ellentétek is, amelyek a központi hatalmak csapatainak a Balkánon való előnyomulása Jüözben az osztrák-magyar és a bolgár parancsnokok közt felmerültek. A felmerült ellentéteket azáltal egyenlítették ki, hogy 1916 április elején az osztrák-magyar és a bolgár vezérkar közt katonai egyezmény kötöttet, amely a Pristina-Prizren vonalon elválasztotta az osztrák-magyar és a bolgár csapatok hadállásait. Erre az ügyre vonatkoznak az alábbi levelek, illetőleg telefonüzenetek és táviratok.

A közös külügyminisztériumnak képviselője az osztrák-magyar *főhadiszálláson* akkor gróf Duglas Thurn Valsassina volt, aki a felmerült ellentétekről a külügyminisztert élőszóval is tájékoztatta és ezért februárban Bécsben tartózkodott.

II. Ez alkalommal báró Burián megbízta gróf Thurnt, hogy a vezérkar főnökének a külügyminisztériumhoz intézett irataiban gyakorolt, *«jogosulatlan* bírálatait és követeléseit» is tegye szóvá. Ez utóbbi megbízás elintézésére vonatkozik az 1588 a, sz. levél.

1588/a.

Gróf Thurn levele a külügyminiszterhez Teschenből.

*Der Vertreter des k. u. k. Ministeriums des
Äussern beim k. u. k. Armeeoberkommando.*

Am 29. Februar 1916.

Hochwohlgeborener Freiherr!

In Begleitung Seiner k. u. k. Hoheit gestern hierher zurückgekehrt, habe ich heute den Herrn Chef des Generalstabes¹ auf-

¹ Br. Conrad.

gesucht um mich bei demselben der Aufträge Euer Excellenz, speziell was den Ton und die Form der seitens desselben an Euer Excellenz gerichteten Schriftstücke anbelangt, zu entledigen. Ich habe versucht Baron Conrad verständlich zu machen, dass der Tenor seiner Zuschriften oft ein durchaus ungehöriger ist und dass Euer Excellenz nicht gewillt sein, Sich denselben weiterhin gefallen zu lassen. Zur deutlichen Bestätigung dieses letzteren Umstandes übergab ich Baron Conrad eine Kopie des mir heute früh zugegangenen hohen Télégrammes, in welchem Euer Excellenz dem Herrn Chef des Generalstabes für seine unberechtigten Kritiken und Forderungen eine scharfe Zurückweisung zukommen liessen.

In wieweit dies auf Baron Conrad dauernden Eindruck gemacht haben mag, muss heute noch dahingestellt bleiben. Um jedoch in dieser Beziehung nichts untersucht gelassen zu haben, habe ich auch Seine k. u. k. Hoheit, sowie Höchstdessen Generaladjutant auf die sonderbare Tonart und die Übergriffe Baron Conrads in seinem schriftlichen Verkehre mit E. E. aufmerksam gemacht und zweifle ich nicht, dass auch von diesen beiden Seiten in entsprechender Weise auf ihn eingewirkt werden wird.

Was die momentan brennendste Frage, nämlich *jene unseres Verhältnissen zu Bulgarien speziell* in Bezug auf dessen Haltung in der Prizren- und Pristina-Frage, sowie jener der geradezu gewaltsamen Vertreibung unserer Garnison aus Kacanik (Katschanik) anbelangt, so reist Baron Conrad heute abends nach Wien, um mit Euer Excellenz über dieselbe persönlich Rücksprache zu halten; wird daher voraussichtlich unmittelbar nach diesem ergebenen Schreiben bei Hochdenselben eintreffen. Leider ist noch immer keinerlei Aussicht auf eine befriedigende Lösung dieser Frage und dürfte in der Tat kaum etwas Anderes übrig bleiben, als unter entsprechendem Vorbehalte für die Zukunft, vorläufig das Feld zu räumen.

Auf die im Sinne Euer Excellenz heutiger telegraphischer Weisung an Baron Conrad gestellte Frage, ob denn endlich mit den Bulgaren über den militärischen Teil der in Bede stehenden Frage verhandelt werde, erwiderte Baron Conrad, es w^Terde ja seit der Anwesenheit General Zekows in Teschen beständig durch Vermittlung des Militärattachés Obst. Laxa verhandelt, allerdings ohne dass bisher irgend ein Ergebnis erzielt worden sei. Gegenwärtig werde noch ein Versuch gemacht auf dem Wege eines Kompromisses zu einer Lösung zu kommen, doch glaube er, Baron Conrad, nicht, dass die Bulgaren sich auf ein solches einlassen würden. Dann aber werde in der Tat nichts anderes übrig bleiben, als dass wir vorläufig nachgeben, zumal wir es unmöglich auf einen Bruch und einen bewaffneten Konflikt mit Bulgarien ankommen lassen könnten.

Bei dieser Gelegenheit kam Baron Conrad darauf zurück, dass nach seiner Meinung die Schuld daran, dass es überhaupt zu

diesen Differenzen mit den Bulgaren kommen konnte, darin liege, dass unsererseits nicht von allem Anfang der klare Wille zu erkennen gegeben wurde, alles Gebiet, das westlich der bulgarischen Vertragsgrenze liege, für uns selbst in Anspruch zu nehmen. Bulgarien perhorrescere nichts, mehr als die Wiedererrichtung eines auch noch so kleinen Serbiens, und da wir mit diesem Gedanken kokettieren, sei es naheliegend, dass die Bulgaren auf den Gedanken gekommen sind das, wie sie meinen, mehr oder weniger herrenlose Gebiet für sich selbst hi inanspruch zu nehmen. Er bedauert daher sehr, dass Euer Excellenz Sich seinerzeit nicht zu einer solchen decidierten Erklärung entschlossen haben und hält diese von der Monarchie eingenommene – wie er meint, schwächliche – Haltung für die Ursache aller jetzigen Unannehmlichkeiten.

Ich erwiderte, dass Euer Excellenz für die durch Hochdieselben in dieser Frage eingenommene Politik triftige Gründe gehabt haben, die ihm auseinanderzusetzen ich weder in der Lage, noch auch befugt wäre; dass aber die Verantwortung hiefür gestrot Euer Excellenz überlassen werden könne. Übrigens sei es im gegenwärtigen Stadium zwecklos darüber zu debattieren, was in einem früheren Zeitpunkt hätte geschehen sollen, und es handle sich jetzt zunächst darum, einen Ausweg aus der unangenehmen Situation zu lindern, in welche wir durch das wenig bundesfreundliche Vorgehen der Bulgaren gelangt seien.

Hierin stimmte mir Baron Conrad schliesslich bei und fügte hinzu, dies zu besprechen sei ja der Grund seiner morgigen Reise nach Wien.

Ich frug Baron Conrad auch, ob er mit der bulgarischen Heeresleitung irgend welche Abmachungen bezüglich eines eventuellen Vorgehens auf Valona getroffen habe. Aus seiner Antwort konnte ich entnehmen, dass eigentliche Abmachungen hierüber nicht bestehen und eigentlich nur eine gegenseitige Abgrenzung der Armeebereiche in dem Sinne getroffen wurde, dass das südlich des Skumbi gelegene albanische Gebiet in den bulgarischen Armeebereich falle. Baron Conrad glaubt aber nicht, dass bulgarischerseits die Absicht bestehe in der nächsten Zeit den Vormarsch auf Valona anzutreten, da es hiez zu einerseits den Bulgaren an genügenden Kräften fehlen dürfte und sie andererseits hiedurch den bei Saloniki stehenden Ententetruppen die Planke bieten würden. Auf meine weitere Frage, ob er gelegentlich dieser Abgrenzung der Armeebereiche auch eine Vereinbarung in dem Sinne getroffen habe, class die Bulgaren sich verpflichten würden seinerzeit Valona wieder zu räumen, verneinte dits Baron Conrad mit dem Hinweis, die Frage des zukünftigen definitiven Besitzes sei eine politische, ihn daher nicht angehende!

Über den Stand der militärischen Operationen im gegenwärtigen Augenblicke weiss ich Euer Excellenz nichts von Interesse zu melden. In allen unseren Fronten herrscht momentan relative Ruhe.

Was die Ereignisse im Westen anbelangt, so ist über dieselben in den beiden letzten Tagen nichts näheres bekannt geworden und sind die Deutschen in ihren bezüglichen Mitteilungen an unser Oberkommando momentan sehr zurückhaltend. Man weiss hier nur so viel, dass man im deutschen Hauptquartier mit der Entwicklung der Dinge zufrieden ist und dass heute mit der neuen Aufstellung schwerer Geschütze begonnen wurde. Man darf sich daher wohl für die nächsten Tage weitere interessante Nachrichten vom westlichen Kriegsschauplatze erwarten.

Im Augenblick kommen mir seitens Baron Conrads zwei für Euer Excellenz bestimmten Mitteilungen zu, die ich an Hochdieselben sofort telegraphisch weitergebe. Wie ich mit einer gewissen Befriedigung konstatiert habe, sind dieselben in einem durchaus verbindlichen und höflichen Tone gehalten. Auch bin ich erfreut darüber, dass aus denselben zu entnehmen ist, dass Baron Conrad nunmehr auch die Vermittlung Baron Falkenhayns¹ in den Differenzen mit Bulgarien in Anspruch nimmt. Es entspricht dies übrigens einer Anregung, die Euer Excellenz bereits vor mehreren Tagen gemacht hatten.

Genehmigen Hochdieselben den Ausdruck meiner Ehrfurcht,

Thurn.

1588/6.

ABSCHRIFT.

No 2619.

TELEGRAMM.

Graf Tarnowski.

ddto Sofia, 1. März 1916.

No 196.

Chiffre.

Daraus, was mir Oberst Laxa² über seine Demarche im Hauptquartier mitteilte, geht hervor, dass sich General Zekoff absolut ablehnend verhielt und bezeichnend erscheint, dass während Herr Radoslawow laut obzitierten Telegramms mir gegenüber Schuld auf Militärs schob, Generalissimus gleichzeitig dem k. u. k. Militärattache erklärte, dass Frage eine politisch-diplomatische geworden und Oberkommando ohne Weisung seitens Begierung keinen Teil fraglichen Gebietes räumen könnte. Ausserdem, wie Ministerpräsident, soll sich auch General Zekoff auf König berufen haben.

K. u. k. Militärattache anvertraute mir, dass er Auftrag gehabt, mit Einstellung Lieferung Kriegsmaterials zu drohen, welche

¹ F. Erik lovassági tábornok, később vezérezredes, 1914 októbertől a német vezérkar főnöke.

² L. 1588/a. sz.

Instruktion er aber nicht ausgeführt; Oberst Laxa hätte nur eine ganz leise Andeutung diesbezüglich gemacht.

Auf Grund vom A. O. K. heute erhaltener Instruktion, sandte k. u. k. Militärattache soeben an bulgarisches Hauptquartier Note mit im wesentlichen folgenden Vorschlag:

«Im ganzen Gebiete Pristina, Prisren (somit auch in Katschanik, welches wir geräumt) gemischte Besetzungen, jedoch würden im nördlichen Teile dieses Gebietes wir, im südlichen die Bulgaren Führung haben, so dass in Pristina der ranghöchste österreichisch-ungarische Offizier Kommando auch über bulgarische Besetzung hätte und vice versa der bulgarische rangälteste Offizier in Prisren.

Zivilverwaltung gar keine, das heisst die Bulgaren hätten ihre Zivilorgane zurückzuziehen.

Montenegro (Diakowa) von Bulgaren gänzlich zu räumen.

In Elbassan könnte bulgarische Besetzung bleiben, würde aber unserem Kommando unterstehen; in Prokoplje und Kurchumlie dürfe wieder unsere Besetzung bleiben und würde bulgarischem Kommandanten unterstellt sein.

Alle diese Arrangements hätten provisorischen Charakter.»

1588/c.

TELEGRAMM IN ZIFFERN.

An Graf Tarnovski, in Sofia, No 120.

Wien, am 2. März 1916.

Euer Hochgeboren Telegra'mm No 190 und 192.

Ich billige durchaus die von Ihnen Herrn Radoslawow gegenüber geführte Sprache.

Seinen gewundenen Erklärungen, gekünstelten Deutungen und teilweise unrichtigen Behauptungen muss unser Rechts- und Interessenstandpunkt mit klarer Entschiedenheit entgegengestellt werden.

Für uns bleibt die Vertragsgrenze unverändert aufrecht, worüber ich die bulgarischen Herren nicht in Zweifel gelassen habe. Sie selbst hätten ja von Anfang an nicht etwa neue Wünsche vorgebracht, auf die natürlich auch eine ablehnende Antwort erfolgt wäre, sondern versucht, präjudizierliche Tatsachen zu schaffen, die vor allem aus der Welt geschafft werden müssen. Daher mein erstes Verlangen auf Zurückziehung der Zivilverwaltungsorgane, welches ich dem Ministerpräsidenten gegenüber persönlich und nachdrücklich betont habe. Ich habe ihm keinerlei Zugeständnis in dem Sinne gemacht, dass militärisch und zivil alles im status quo bleiben und einer späteren Begelung vorbehalten werden könne. Wir sind nur, nach Abschluss dieses Temas, darin überein-

gekommen, dass wenn wir künftighin Schwierigkeiten haben würden, wir dieselben in freundschaftlichster Weise ausgleichen würden, das heisst also: ohne durch vollzogene Tatsachen vorzugreifen.

König Ferdinand hat die plötzlichen Begehrlichkeiten Bulgariens mir gegenüber mit keinem Worte vertreten. Ich habe Seiner Majestät auf Höchstdessen Wunsch unsere Ballfanabsichten in grossen Zügen dargelegt und eingehend über die mit *der Vertragsgrenze* zusammenfallende Ausdehnung unseres Interessenskreises, über die notwendige Ausgestaltung Albaniens auf ethnographischer Grundlage gesprochen. Der König hat für meine «sehr interessanten» Ausführungen in warmen Worten gedankt, sich aber jeder Stellung snahme zu denselben und jeder eigenen Bemerkung enthalten.

Es ist unrichtig, dass ich König Ferdinand gegenüber irgendeine von Herrn Radoslawow Ihnen gemachte Äusserung erwähnt hätte. Ich nehme es aber mit Befriedigung zur Kenntnis, dass er dem König erklärt hat «den Standpunkt des Vertrages prinzipiell nicht verlassen zu können» und auch Euer Hochgeboren bemerkt hat, dass «einzig zulässiger Standpunkt der des Vertrages sei».

Die Idee über eine angebliche Wirkung albanischer Agitationen in Wien kann sich Herr Radoslawow aus dem Kopfe schlagen. Solche Agitationen gibt es hier derzeit nicht, sie wären auch völlig wirkungslos. Wir werden Albanien auf nationaler Grundlage, aber selbst und mit eigenen Mitteln organisieren, ohne uns auf dortige politische Subunternehmer zu stützen.

Die Ausdehnung Albaniens bis zur Vertragsgrenze ist unerlässlich und verletzt gewiss kein bulgarisches Interesse. Es befindet sich westlich derselben kein einziger Bulgare, was mir auch Radoslawow und Zekoff zugeben mussten. Wirtschaftliche und strategische Interessen vermag Bulgarien auch nicht ins Feld zu führen. Das ganze begehrte Gebiet gravitiert ausschliesslich an die Adria und Bulgarien erhält, nebst einer ausgezeichneten, von ihm selbst gewählten Grenze, Nachbarn, deren freundschaftliche Gesinnung schon durch unseren massgebenden Einfluss gewährleistet sein wird.

Das Vorstehende wird Euer Hochgeboren in Stand setzen, jeder weiteren Zweideutigkeit im Verhalten Herrn Radoslawows entgegenzutreten und mit Nachdruck die Zurückziehung der bulgarischen Zivilverwaltung und jeder permanenten Einrichtung in jenem Raume zu fordern, da vorläufig der Etappendienst genügt, sobald als möglich aber wir die provisorische Verwaltung würden einzurichten haben.

Burian.

1588/d

Br. Burián Istvánnak.

1916 április 1.

Kedves Barátom!

A bolgár differenciát tapintatlanul fogta meg hadvezetőségünk; alig kezdtük remélni, hogy a hibás start okozta kisiklásból rendes kerékvágásba segít a német kormány korrekt állásfoglalása, Falkenhayn¹ barátunk húzta keresztül számításainkat az ő «compromissum» javaslatával, amely lényegében véve a bolgár álláspontot juttatja érvényre, mert birtokban hagyja őket ott, ahol erre súlyt helyeznek.

Ezzel az egész kérdés – persze csak a háború alatti tényleges birtoklás szempontjából – a mi hátrányunkra döntetett el, de legalább eleje vétetett a katonai parancsnokságaink közötti per-patvarnak.

Nézetem szerint nyugvópontra kellene a dolgot hozni diplomáciai téren is. Magától értetődik, hogy a háború tartamára kialakult modus vivendi sem Bulgária szerződészerű kötelezettségeit meg nem szünteti, sem a végleges megoldásnak nem pre-judikálhat. Feltétlenül szükséges ezt világosan hangsúlyoznunk, valahányszor a bolgárok az ellenkezőjét állítják, de nem hiszem, hogy célszerű volna ezen túlmennünk s a dolognak a mi álláspontunknak megfelelő rendezését most erőltetnünk.

Hogy nekünk van igazunk, ez mit sem változtat a dolgon. A bolgárok tudják, hogy a háború alatt nem visszük törésre a dolgot; abszolút, merev tagadással fognak minden kísérletünkre válaszolni, minden újabb lépésünk újabb éche-et jelent számunkra, amely az ügyet előbbre nem viszi, nem használ prestízsünknek, a helyzetet pedig mind jobban elmérgesítve, olyan viszonyt létesít közöttünk s Ferdinánd² és Badoslawow³ közt, amely nagyon megbosszulhatja magát.

Pristina-Mitrovicza kérdése⁴ a békekötéskor fog eldőlni. Ha az akkori helyzet módot nyújt a bolgár szövetségi szerződés vál-

¹ F. Erik gyalogsági tábornok, akkor a német hadsereg vezérkari főnöke.

² A bolgár király.

³ A bolgár miniszterelnök.

⁴ A bolgár csapatok sikeres hadműveletek után megszállták a Balkánon a Pristina-Mitrovicza vonalat. Br. Conrad vezérkari főnök azt kívánta, hogy a bolgár csapatok vonuljanak innen ki. T. I. helyesen arra utal: csak «a békekötéskor dől el ez a kérdés».

tozatlan érvényesítésére, akkor ki fogjuk őket onnan nyomni, ellenkező esetben pedig kénytelenek leszünk más megoldással megbarátkozni s terveinket az adott helyzet lehetőségeihez és kényszerűségeihez alkalmazni, akár folytatjuk most álláspontunk érvényesítésére irányuló kísérleteinket, akár nem. Ismerve a bolgárokat, nagyon súlyos aggályaim volnának az ellen, ha folytatnánk a dolog feszegetését, s nagyon kérlek: méltóztassál meggondolni, nem volna-e jobb egyszerűen fenntartani álláspontunkat, figyelmeztetni a bolgár kormányt, hogy eljárásukkal célt nem érnek, s azután a háború végére halasztani az ügy elintézését.

Azt hiszem, a mindkettőnk előtt oly becses jó viszony Bulgáriával ezt a taktikát kívánja meg.

Igen leköteleznél, ha levélben vagy telefonhoz híva, tájékoztatnál felfogásodról.

Szívből üdvözlő igaz barátod *Tisza*.¹

1589.

MAGYAR KELETI EGYESÜLET SZERVEZÉSE.

Gr. Széchenyi Béla koronaőrnek, a Főrendiház tagjának.

1916 április 1.

Igen Tisztelt Barátom!

Személyesen óhajtottalak volna a tervezett magyar keleti egyesület ügyében felkeresni; miután azonban egyik nap telik a másik után, a nélkül, hogy fizikai időm volna e szándékom kivitelére, nem akarom a dolgot tovább halasztani s ezen az úton fordulok hozzád azzal a kéréssel, hogy az egyesület elnökségét elvállalni méltóztassál.

Gondolom, Klebelsberg adott már neked bővebb felvilágosítást a dologról, úgy hogy felesleges volna, hogy a kérdés részleteivel untassalak. Azt reményelem, hogy szép és hasznos munkát fog az egyesület végezhetni, rólad pedig tudom, hogy minden közhasznú ügy odaadó és hivatott munkása.²

Éppen ezért kedvező válasz reményében maradok igaz nagyra-becsüléssel

őszinte híved *Tisza*.

¹ Az egész levelet férje kérésére gr. Tisza Istvánné úrnő másolta le.

² Ekkor szervezetett a Balkánállamok és a távolabbi kelet tanulmányozásával foglalkozó kulturális egyesület. Széchenyi Béla gr. elnöke, Klebelsberg Kuno gr. pedig ügyvezető igazgatója volt a Horvátországban és Boszniában elszórtan élt magyarság érdekében az összeomlás előtt szép eredménnyel dolgozó Julián Egyesületnek. Így fordul T. I. Széchenyi Béla grófhöz e levéllel.

1590/a.

TÜDŐBETEG KATONÁK GONDOZÁSA.*Gr. Klebelsberg Kuno államtitkárnak.*¹

1916 április 1.

Kedves Barátom!

Bihar vármegye igen derék főorvosának² beadványát mellékelve, ez ügyben sürgős intézkedéset kérem. Nem tudom, mit csinálnak a katonák a tüdőbetegek dolgában. Minden oldalról, így Pozsonyból is, azt hallom, hogy széltire kiszuperálják és hazaresztik a fertőző tüdőbetegeket.

Sürgősen gondoskodnunk kellene róla, hogy a hadügyminiszterrel létrejött megállapodást a hadügyminiszter közegei respektálják, másrészt pedig az élesdi szanatórium tényleg nagyon jó magva lehetne egy gyorsan szervezhető tüdőbeteg szanatóriumnak.

Második kérésem tehát az, hogy ez irányban Móricz-cal² közvetlen érintkezésbe lépve, neki a szükséges anyagi eszközöket rendelkezésre bocsátani szíveskedjél.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1590/b.

*Bartal Aurélné úrnőnek*³

1916 április 10.

Méltóságos Asszonyom!

Sietek megnyugtadni, hogy megindult már a tüdőbetegek nagyarányú gyógyítására irányuló akció és nagyon reménylem, hogy rövid idő alatt több ezer beteg megfelelő gondozására alkalmas hellyel fogunk rendelkezni.

Gondom lesz arra is, hogy a pozsonyi rokkant-telep minden tekintetben megfelelően hivatásának. Nagyon nyom, hogy az utóbbi hónapok alatt nem tudtam ezekkel a kérdésekkel kellő alaposággal foglalkozni; most végre kézbevehettem őket s azt reménylem, hogy néhány hét alatt megvalósíthatok egy olyan szervezést,

¹ Akkor a Rokkantügyi Hivatal vezetője.² Dr. Móricz Ernő.³ A pozsonyi főispán neje.

amely garanciát nyújt a dologhoz fűződő összes kívánalmak teljesítésére nézve. Munkánkban nagy hivatás és szerep vár a helyi hatóságokra és az egész magyar társadalomra és tudom, hogy ebben a munkámban Méltóságos Asszonyom sem fog cserben hagyni.

Tiszteletteljes kézcsokkal vagyok Méltóságos Asszonyom

igaz híve *Tisza.*

LEVELEK GR. TISZA ISTVÁN ALKALMAZOTTJAI ÉS
ISMERETLEN, VAGYONTALAN EGYÉNEK ÜGYÉBEN.

1591/a.

*Albert Teréziának.*¹

1916 április 1.

Kedves Leányom!

Jeles bizonyítványának láttára szívesen hajlandó vagyok céljának elérésében segédkezni, miért is arra kérem, küldje be én hozzám a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz intézett és szabályszerűen felszerelt folyamodványát, amelyben valamely tanintézetbe való ingyenes felvételét kéri, hogy azután meleg ajánlattal juttassam azt el rendeltetési helyére. A folyamodvány megírásában jelenlegi tanárai bizonyára szívesen fognak útbaigazítással szolgálni.

Minden jót kíván

Tisza.

1591/b.

Tar Gyula igazgatónak.

1916 április 3.

Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Fogadja kérem a Badics-ügyben tanúsított sikeres fáradozásáért² hálás köszönetemet. Az *embernek kevés dolog csinál nagyobb örömet, mint hogyha tisztességes emberek dolgát rendbehozhatja* s őket nagyobb kellemetlenségtől megóvhatja.

Ifj. Badicsné ír az öregeknek, köszönettel elfogadja a rendezést és arra kéri őket, hogy a múltra vonatkozólag egy évi haszonbért (a többi kifizetését nem kívánja) igazgató úrnak adjanak át. Én pedig igazgató urat még azzal a kéréssel terhelem, hogy az ide-

¹ Ismeretlen, vagyontalan leány érdekében irt levél.

² Vagyoni kérdésekből fejlődött családi egyenlenséget intézett el.

mellékelt végzés szerint az ingatlanra betáblázott vételi illetéket rendezni s az arra vonatkozó elismervényt a netaláni pénzmaradvánnyal együtt hozzám elküldeni szíveskedjék.

Meleg köszönetem ismételt kifejezése mellett igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1591/c.

Ifj. gr. Tisza Istvánné úrnőnek, Geszt.

1916 április 4.

Kedves Jó Kis Leányom!

Szegény Pimper¹ dolgában beszélj, kérlek, Töplerrel² s igyekezzetek őt rábeszélni, hogy jöjjön megint egy kúrára a Jendrassik³ klinikájára. A klinikával rendben van a dolog, ott bármikor felvehetik.

Mondjátok meg neki, hogy ezzel tartozik saját magának és családjának, s hogy én is ezt kívánom tőle és beszéljétek reá, hogy azonnal induljon, jó volna azonban, ha hozzátartozói közül valaki felkísérné, nehogy az úton erőt vegyen rajta az elkeseredés. A klinikán délután 3-kor van a felvétel, megérkezésétől akkoráig *nálunk* tölthetné el az időt.

Szívből üdvözl

Tisza István.

1591/d

*Szabó István geszti ref. esperesnek.*⁴

1916 április 4.

Kedves Nagytiszteletű Úr!

Gesztben létem alkalmával felkeresett Biró Erzsi VI. osztályú tanuló azzal a kéréssel, hogy tanulmányainak folytatását tegyem részére lehetővé.

Faragó kisasszonynak minden tekintetben igen meleg ajánlása révén hajlandó volnék a dologgal foglalkozni, miért is azzal a kéréssel fordulok nagytiszteletű úrhoz, hogy a dolgot a kisleány

¹ Kertész volt Geszten.

² T. György számvevő Geszten.

³ J. Ernő, a bp. egyetemen a belorvostan egyik tanára, a II. sz. belklinikai igazgatója.

⁴ L. 1583. sz.

szüleivel megbeszélve, a megfelelő kérvényt elkészíttetni s a nagyváradai leánynevelő intézet igazgatóságához eljuttatni szíveskedjék. A kérvény benyújtásával egyidejűleg én is értesítést kérek, hogy a kisleány ügyét megfelelően ajánlhassam.

Faragó kisasszony levelét csatolva, szíves figyelmébe ajánlom azt a körülményt is, hogy esetleg a polgári iskola II. vagy III. osztályába lehetne őt különbözeti vizsga letétele után felvenni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1591/e.

Br. Ghillány Imrének.

1916 április 9.

Kedves Barátom!

Bíró Mihály geszti lakos, népfelkelőnek mellékelt kérvényét, amelyben hosszabb szabadságidő engedélyezését kéri, tekintettel a kérvényben felhozott igen méltányos okokra, szíves jóindulatodba a legmelegebben ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1591/f.

Miskolczy Ferenc főispánnak.

1916 április 25.

Kedves Barátom!

Egy nagyon jóra való geszti fiú, Tárnok Ferenc ügyében alkalmatlankodom, aki súlyos lábsebbel már régóta kórházban van s most utoljára valamely nagyváradai kórházba helyeztetett.

Édesanyjának óhajtása az volna, hogy Szalontára kerüljön, ahol a Vöröskereszt-kórházban hely van és hajlandók volnának őt felvenni. Nagyon leköteleznél, ha megállapíttatnád, hogy hol van az illető s ezt az áthelyezést, amely a szalontai kórházzal való telefonérintkezés útján nagyon egyszerűen mehet, mielőbb eszközölnéd.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1591/g.

Bartos Adorján főszolgabírónak.

1916 április 28.

Kedves Barátom!

Közvetlenül elutazásom előtt¹ kaptam mellékelt panaszos levelet. Nagyon kérlek, vizsgálj meg szigorúan és alaposan a dolgot, hogy ha méltatlan a vád, az alól a sarkadkeresztúri jegyző tisztáztassék, ellenkező esetben pedig elvegye méltó büntetését.

Semmit sem ítélek el olyan szigorúan, mint hatósági személyeknek a gondjaikra bízott nép rovására való élőködését. Ha tény az, hogy hadsegélyezésre szoruló szegény asszonyoktól ajándékot vár el, vagy csak elfogad is, a legszigorúbb elbánást kell vele szemben érvényesítem.

Az ügy állásáról szíves értesítésedet kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

KORMÁNY TÁRGYALÁSAI A BOSZNIÁBAN 1916-BAN
MŰKÖDÖTT R. KATH. PÜSPÖKÖKKEL.

1592.

Várady L. Árpád b. t. t., kalocsai érseknek.

1916 április 2.

Kegyelmes Uram!

Engedje meg, hogy szívem mélyéből mondjak *a bosnyák püspökökkel folytatott* megbeszélésért hálás köszönetet. Nem lep meg a dolog, de újból fényes bizonyítéka annak, minő kiváló támaszt bír a magyar nemzeti politika Nagyméltóságod személyében.

Nekünk a bosnyák katolikusokra² tényleg a legnagyobb súlyt kell helyeznünk s ott a régi franciskánus elemet tőlünk telhetőleg támogatnunk. Nagyon remélem, hogy e háború módot fog nyújtani Bosznia közjogi állásának végleges rendezésére s az ottani katolikus egyházat is szorosabb kapcsolatba fogja hozni a magyar egyházzal.

Addig is meg kell tennünk minden lehetőt, hogy az ottani katolikusok lássák és érezzék a magyarság komoly érdeklődését és oltalmát, amit elsősorban nem állami, hanem egyházi tényezők közreműködése útján kell biztosítanunk.

¹ T. I. a húsvéti ünnepeket Geszten töltötte.

² Szemben a nagyhorvát és a jugoszláv törekvésekkel, a bosnyák katolikusok közt nem volt magyarellenes hangulat.

A legnagyobb hálával venném tehát, ha Nagyméltóságod tovább szőné a felvett fonalat; a magam részéről szívesen foglalkoznám a bosnyákok részére Magyarországon felállított internátusok vagy egyéb hasonló intézmények fejlesztésével, s amennyiben ennek szüksége felmerülne, bizalmasabb természetű kiadások fedezésére készséggel bocsátanék Nagyméltóságod rendelkezésére bizonyos szerényebb összeget.

Nagyon lekötelezne Nagyméltóságod, ha a kérdés átgondolása után netaláni tanácsaival és javaslataival megtisztelne.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

ÉLELMEZÉSI KÉRDÉSEK TÁRGYALÁSA AZ OSZTRÁK
KORMÁNNYAL (HORVÁT-SZLAVONORSZÁG ÉS BOSZNIA
ÉLELMEZÉSE IS).

1593

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 4. April 1916.

Hochverehrter Freund!

In Beantwortung deines hochgeschätzten Briefes vom 30. März habe ich die Ehre zu bemerken, dass der Bedarf Bosniens aus unserer Korrespondenz nunmehr auszuschalten wäre. Es ist ja das diesbezügliche Einverständnis zwischen dem k. u. k. Finanzminister und den kompetenten österreichischen Stellen zustande gekommen und es wurde die hiesige Kriegsgetreide-Gesellschaft aus Wien verständigt, dass die Deckung des bosnischen Bedarfes nunmehr von der Kriegsgetreide-Verkehrsanstalt besorgt werde.

Ebenso könnte ich bezüglich des noch rückständigen kroatischen Bedarfes keine Verpflichtung übernehmen, da dieses in den autonomen Wirkungskreis Kroatiens-Slavoniens gehört und es uns nicht zusteht, einen Einfluss auf die diesbezüglichen Massnahmen der Banalregierung zu nehmen. Es handelt sich übrigens nunmehr bloss um die geringe Summe von 37,000 q, welche wohl als quantité négligeable betrachtet werden kann.

Die kgl. ung. Regierung kann also bei den zwei grösseren Posten: Heeresbedarf für Kraftfutterzwecke und siebenbürgische Grenzware, mit je 500,000 q Entgegenkommen zeigen, bezüglich deren ich mitzuteilen die Ehre habe, dass die für Kraftfutterzwecke benötigte halbe Million bisher garnicht in Anspruch ge-

nommen wurde und dass wir von tatsächlichen Anforderungen bezüglich dieses Postens auch im April absehen werden können.

Auch bezüglich der Grenz ware haben wir tunlichstes Entgegenkommen gezeigt. Im Ganzen haben wir bisher nur 80,000 q Grenzware behalten und werden auch in den kommenden Monaten nur das unbedingt Notwendige beanspruchen. Gänzlich könnten wir umsoweniger auf eine Beanspruchung von Grenzware im April verzichten, da ein Abtransport von Mais aus Süd- und Mittelungarn nach den östlichen Grenzgebieten die sowieso kaum überwindlichen eisenbahntechnischen Schwierigkeiten der Versorgungsfrage unnötiger Weise erhöhen würde.

Jedenfalls wird es sich aber nur um verhältnismässig kleinere Quantitäten handeln, welche umsoweniger Grund für Besorgnisse geben können, da sich der Verkehr aus Rumänien glücklicherweise über Erwartung entwickelt und die letzten Tagesleistungen auf dem Wasser- und Landwege zusammen einer monatlichen Einfuhr von 5 Millionen q nahekommen.

Genehmige etc.

Tisza.

1594.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 10. April 1916.

Hochverehrter Freund!

In Beantwortung Deines geschätzten Schreibens vom 7. April beehre ich mich mitzuteilen, dass ich gegen die zwischen den Getreidezentralen zustande gekommene Vereinbarung, laut welcher der *bosnische Bedarf* auch in Zukunft im Wege der Budapester Kriegsgetreide-Gesellschaft zu decken sein werde, garnichts einzuwenden habe.

Bezüglich Kartoffel habe ich mich sofort an Baron Ghillány gewendet, welcher mitteilte, dass es mit unseren Kartoffelvorräten in Folge der sehr grossen Ausfuhren nach Bosnien und Österreich – welche die übliche Quantität bereits stark überschritten haben – zu Ende zu gehen scheint, so dass die Anschaffung von Kartoffel auf Schwierigkeiten stösst. Nichtsdestoweniger kann er noch für tatsächlich gekaufte und konkret bezeichnete Kartoffelmengen die Transportzertifikate bis auf Weiteres erteilen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

¹ V. ö. 1593.

1595.

FILIPP TŰZÉRSZÁZADOSNAK MAGYARELLENES, PROVO-
KÁLÓ VISELKEDESE.

Br. Krobotin hadügyminiszternek.

Den 4. April 1916.

Hochverehrter Freund!

Im Anschluss an Dein geschätztes Schreiben vom 5. August 1915. beehre ich mich mit der Bitte an Dich heranzutreten, mich über das in Angelegenheit des ungarfeindlichen provokatorischen Benehmens des Artilleriehauptmanns *Filipp* weiter verfügte, resp. über die in Deinem obzitierten werten Briefe in Aussicht gestellte Enthegung des betreffenden Haupmanns vom Kommando der Ersatzbatterie des Feldkanonenregimentes No 28 gefälligst benachrichtigen zu wollen.

Ich erlaube mir wiederholt Deine werte Aufmerksamkeit auf diese Angelegenheit zu lenken, da weder ich, noch eine andere ämtliche Stelle über die Beendigung dieser unliebsamen Angelegenheit bis nun verständigt wurde und wäre Dir für eine gefällig baldige Antwort sehr verbunden.

Genehmige etc.

Tisza.

1596.¹

I. A SZERBIÁBAN MEGSZÁLLOTT TERÜLETEKEN AZ IGAZGATÁS SZERVEZÉSE.

II. KIEGYEZÉSI TÁRGYALÁSOK AUSZTRIÁVAL.

III. A NÉMET BIR. KANCELLÁR BESZÉDE A HÁBORÚ CÉLJAIRÓL.

IV. A KÖZGAZDASÁGI VISZONY MEGBESZÉLÉSE A NÉMET BIR. HATÓSÁGAIVAL.

Br. Burián Istvánnak.

1916 április 7.

Kedves Barátom!

Thallóczy utolsó levelét csatolva értesítlek, hogy szerbiai utamat a kiegyezési tárgyalások miatt kénytelen vagyok hűsvét utánra halasztani. Nagyon sajnálom ezt, mert tényleg sürgösen kellene olyan dolgokba belenyúlni, amelyeket sokkal nyomatékosabban fogok közvetlen észleleteimre hivatkozással kézbevehetni.

¹ Ezt a vegyes tárgyú levelet nem lehet az 1501. sz. alá sorozni.

Különösen a magyarok félretolása¹ s a frankiánus² horvátok rendszeres összeszedése politikailag irányadó állásokba, valamint Ausztriának előnyben részesítése gazdasági téren kell, hogy mielőbb véget érjen. Pro forma megtartják azt az ígéretüket, hogy polgári tisztviselőket a magyar kormánytól kérnek, de úgy segítenek a dolgon, hogy katonatisztek tesznek a legfontosabb gazdasági és politikai állásokba, ezek a katonatisztek pedig rezervtisztek és osztrák iparosok vagy államhivatalnokok.

A kedden délután kezdődő *kiegyezési tárgyalások*³ előtt annyi dolgot kell itthon elvégezniem, hogy lehetetlen volt ezen a héten Bécsbe felmennem. Kedden reggel azonban Bécsbe érkezem és okvetlenül keresek alkalmat a veled való beszélgetésre.

A kancellár⁴ jobban tette volna, ha kevesebbet beszél a «Kriegsziel»-ekről. Félek, hogy nagyon meg fogjuk még mindannyian bánni, amit – különösen belgiumi programúképpen – nyilvánosságra hozott.

Hohenlohenak⁵ írt levelem másolatát szíves tájékozáslal közlöm.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1597.

A KÖZGAZDASÁGI VISZONY MEGBESZÉLÉSE A NÉMET
BIRODALOMMAL.⁶

*Herceg Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried berlini osztrák és magyar
nagykövetnek.*

Den 7. April 1916.

Euer Durchlaucht!

Der vor Kurzem aus Berlin zurückgekehrte Reichstagsabgeordnete Elemér Hantos "" hat mir eine vermeintliche Message des Herzogs Ernst Günther zu Schleswig-Holstein überbracht, laut welcher höchst derselbe eine Besprechung *über das Wirtschaft-*

¹ V. Ö. az 1501. sz. alatti bevezetést és 1501/a,-1501/(7. sz.

² Frank horvát politikus párthívei.

³ V. ö. 1507/a-b. sz.

⁴ Bethmann Hollweg beszéde a német birodalmi gyűlésen, melyben a háború céljait is fejtegette a német birodalom szempontjából.

⁵ A berlini o.-m. nagykövet. L. 1597. sz.

⁶ V. ö. 1650. sz.

⁷ Akkor gr. T. I. pártjának, a «nemzeti munkapárt»-nak tagja volt; 1917. júniusban a kormány lemondásakor néhányadmagával kilépett a pártból. Hantos Elemér o. k. T. I. megbízása nélkül lépett érintkezésbe Günther Ernő herceggel.

liehe Verhältnis zu Deutschland mit mir zu haben wünschte und bereit wäre, zu diesem Zwecke nach Budapest zu kommen, falls er wüsste, dass ich bereit bin, das Thema mit ihm zu besprechen.

Durch eine solche Mitteilung des Herrn Hantos fühle ich mich *nicht berechtigt mich* mit einer Einladung an Herzog Ernst Günther zu wenden und halte es für angemessen, mich an Euer Durchlaucht mit der Bitte heranzutreten, Euer Durchlaucht möchten in entsprechender Weise sich an Seine Hoheit wenden, um höchst demselben bekanntgeben zu wollen, dass ich obige Mitteilung erhalten habe und selbstredend mich durch einen eventuellen Besuch sehr geehrt fühlen würde. Sollte es tatsächlich die Absicht Seiner Hoheit sein, die Reise nach Budapest zu machen, so würde ich um eine vorherige Verständigung bitten, um meine Zeit entsprechend einteilen zu können.

Genehmigen Euer Durchlaucht den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

SZERB ÉS MAGYAR SZABADKÖMŰVESEK
ÉRINTKEZÉSE.

1598/a.

*Sándor János belügyminiszternek.*¹

1916 április 7.

Kedves Barátom!

A bánnak a belgrádi szabadkőműves páholyra vonatkozó levelét csatolmányaival együtt küldve, arra kérek, légy szíves megállapítani, voltak-e és minő összeköttetésben magyar szabadkőművesek a nevezett belgrádi páhollyal s annak működésére vonatkozólag minő észleleteket tettek és felvilágosítást tudnak nyújtani.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1598/b.

Br. Skerlecz Iván horvát bánnak.

1916 április 28.

Kedves Barátom!

A belgrádi szabadkőműves páholyra vonatkozó leveled csatolmányainak visszaküldése mellett értesítlek, miszerint az itteni

¹ L. 1598/6. sz.

symbolikus nagypáholy vezetőségétől azt az információt nyertem, hogy a belgrádi páholyt tényleg az itteni szabadkőművesek egyik vezetője, Gelléri Mór¹ alapította monarchiánk iránt barátságos szerb tényezőkkel egyetértésben. Ez a páholy azonban 1906-ban függetlenítette magát a magyarországi nagypáholytól s a vele való összeköttetés még azon időben megszűnt.

1912-ben mindössze egy vöröskeresztes különítményt küldtek itteni szabadkőművesek Szerbiába a nélkül, hogy ez az itteni és szerbiai szabadkőműves szervezetek közötti organikus összefüggésre vezetett volna.

A zágrábi páholy a magyarországi symbolikus nagypáholy alá tartozik, úgy hogy ez utóbbi a sarajevoi merénylet után Csukássy Jenő nagymester-helyettest² leküldte Zágrábba, hogy vizsgálatot tartson azon felmerült vádat illetőleg, hogy a zágrábi szabadkőművesek tudtak a sarajevoi merényletről. Ez a vizsgálat a zágrábi páholyt a szellőztetett gyanú alól teljesen tisztázta.

Annak megjegyzésével, hogy a magam részéről semmi további intézkedés szükségét fennforogni nem látom, vagyok

tisztelő híved *Tisza.*

A REFORMÁTUS ÉS EVANGÉLIKUS TÁBORI
LELKÉSZSÉG ÜGYE.

1599.

Br. Hazai Samunak.

1916 április 7.

Kedves Barátom!

A protestáns egyházaknak régi, indokolt sérelme, hogy a tábori lelkészség terén nagyon háttérbe vannak szorítva s protestáns vallású katonáink vallásos gondozása nagyon is el van hanyagolva.

Hatványozott fontosságot nyer ez a kérdés a háború lelki megpróbáltatásai között. Egy darabig némileg enyhítette a bajt az a körülmény, hogy számos protestáns papi egyén és teológus vállalkozott kórházi vagy sebesültszállítási szolgálatra s az arra legjobban reászorultaknak számos esetben nyújthatott lelki vigasztalást. Ez az alkalmazás azonban a megfigyelő állomások megszűnté, illetőleg katonai kórházakká való átalakulása révén

¹ Az Orsz. Iparegyesület igazgatója volt. Rég meghalt.

² Budapesti ügyvéd volt.

jóformán teljesen megszűnik és protestáns vallású katonáink nagy része minden vallási támasz nélkül marad.

Ilyen viszonyok között addig is, amíg állandóan, intézményszerűen lehet a dolgon segíteni,¹ nagyon is helyénvaló volna protestáns tábori lelkészeknek kirendelése olyan csapatokhoz vagy kórházakba, amelyeknél nagyszámú protestáns katonák találhatóak. Különösen figyelmedbe ajánlom azt a körülményt, hogy a majdnem kizárólag protestáns legénységgel bíró debreceni 3-ik honv. gyalogezrednek protestáns tábori lelkésze nincsen s hogy a front megett lévő honvédkórházaknál sincsen tudtommal egyetlen protestáns lelkész sem.

Nagyon kérek, édes barátom, ne engedd, hogy ezt az ügyet a minisztérium illetékes osztályai közönyösen vagy éppen a protestantizmus iránt nem barátságos felekezeti szemmel kezeljék. Fontos humanisztikus és katonai érdeket látok abban, hogy a tűzvonalban álló vagy kórházakban szenvedő katonáink lelki vigasztalásban részesüljenek s az ügyet nagyon nyomatékosan ajánlom szíves jóindulatodba.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1600.

A KIVÁNDORLÁSI TANÁCS TÁRGYALÁSAI

1. BIRTOKPOLITIKÁI KÉRDÉSEKRŐL ÉS
2. A VISSZAVÁNDORLÁS KÉRDÉSÉRŐL.

*Gr. Mailáth Józsefnek.*²

1916 április 7.

Kedves Barátom!

Az osztrák kormányval folyamatban lévő tárgyalások³ miatt a jövő hét nagyobb részét Bécsben kell töltenem, úgy hogy idejőve teled alkalmával, nagy sajnálatomra, aligha fogunk találkozhatni. Ezért ezen az úton hívom fel szíves figyelmedet arra a körülményre, hogy a Kivándorlási Tanács bizottsága meglehetősen túllőtt a célon, amidőn a visszavándorlás kérdését kezében akarta összpontosítani s másfelől birtokpolitikai törvényjavaslatok készítésébe fogott.

¹ Ez csak 1923-ban történt meg.

² A főrendiház tagja, akkor a Kivándorlási Tanács elnöke volt.

³ L. 1507-1507/b sz.

Lehetetlen volna egy levél keretében megmagyarázni, miért kell a visszavándorlás kérdését másként szervezni és miért kell a kormánynak olyan törvényjavaslatok ellen állást foglalnia, amelyek a kisbirtok védelmének szándékától vezéreltetve, tényleg az erősebb, intelligensebb magyar és német parasztság természetes fejlődését és gyarapodását akadályoznák.

Alkalmadtán behatóan beszélhetek veled a kérdésről, ennyit azonban már most sietek tudomásodra hozni, mert végtelenül sajnálnám, ha bárminő kellemetlenség vagy összeütközés származnék abból közted és a kormány között.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1601.

NÉPSŰRŰSÉGI STATISZTIKAI TANULMÁNYOK.

Buday Lászlónak, a Statisztikai Hivatal igazgatójának.

1916 április 7.

Méltóságos Uram!

A Móricz Miklós-féle¹ munkálatokra vonatkozó szíves sorait² megköszönve, megjegyzem, hogy magam is teljesen megfelelőnek tartom, hogy ha népsűrűségi tanulmányainak kiadásához a Statisztikai Hivatal részéről segélyben részesül.

Ami a lakosság életkorszerinti megoszlására vonatkozó táblázatokat illeti, kétségtelen, hogy számos vonatkozásban nagyon érdekes és tanulságos összehasonlításokat lehet tenni egyes országok és egyes országrészek lakosságának korosztályok szerinti megoszlása között. Fájdalom, sokkal kevesebb időm van már régóta a tudomány menetét figyelemmel kísérni, semhogy azt tudnám, hogy a különböző országok idevágó viszonyait mentől részletesebben feltüntető grafikus táblázatok állanak-e már rendelkezésre, s hálás köszönettel fogadnám, ha Méltóságod a létező legtökéletesebb ilyen grafikus táblázatokat rendelkezésemre bocsátani szíveskednék.

Amennyiben Móricz idevágó munkálata egy vagy más jelentősebb irányban hézagpótló volna, kétségtelenül bírna értékkel és megérdemelné a támogatást. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a

¹ Móricz Miklós lapszerkesztő, a háború alatt a Gyáriparosok Országos Szövetségének titkára volt.

² A levél nincs az iratok közt.

nekem bemutatott táblázatainál első tekintetre észrevettem, hogy azokba egyes hibáknak kellett becsúszniuk s azokra Móricz figyelmét fel is hívtam. Ha tehát tényleg segélyezés mellett jelennének meg azok, megfelelő felügyelet és ellenőrzés bizonyára helyén volna.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1602.

GR. TISZA ISTVÁN NEMZETISÉGI POLITIKÁJA, KÜLÖNÖSEN
A ROMÁNOKKAL SZEMBEN.

*Huszár Károly o. k.-nek.*¹

1916 április 10.

Kedves Barátom!

Leveledre sietve válaszolok. A nemzetiségi politikára vonatkozó meggyőződésem nem változott és nem fog változni. A háború győzelmes befejezése után e győzelem hatása alatt teljes nyomatékkal fogom megkísérteni annak érvényre emelését és különösen a hazai románságnak a magyar nemzeti politika jogos kívánalmával való összhangbahozatalát.

Ezt a politikai célt igyekeztem elérni, évtizedeken át azáltal, hogy elvonjam a nacionalisták működése alól a talajt s tőlük a románság mind szélesebb köreit elidegenítsem. Amidőn pedig néhány év előtt reménység mutatkozott arra, hogy magukkal a nacionalista vezetők okosabb részével lehet a megegyezést megcsinálni, a legnagyobb odaadással próbáltam meg a cél gyorsabb és teljesebb elérésének ezt a módját.

Célom elérése nem sikerült ugyan, de a folytatott beszélgetésekből s az azokban résztvevő románok nyilatkozataiból azt a *reményt* merítettem, hogy közelebb jutottunk egymáshoz s az elejtett fonalat a siker reményével fel fog lehetni venni.

Fájdalom, *e helyett* bekövetkezett a nacionalista párt orgánusaként szereplő «*Romanul*» szereplése, amelyet a párt soha megjegyzés tárgyává nem tett, valamint Mihali Tivadarnak a télen a képviselőházban a párt nevében tett ellenséges nyilatkozata.

¹ Gr. T. I. pártjának, a nemzeti munkapártnak tagja és akkor a szerbiai ideiglenes katonai kormányzáság kultuszosztályának főnöke volt. (L. 1501. sz. bevezetés, 2. lap utolsó bek.) H. K. Krassó-Szörény vm. nagyzorlenci kerületét képviselte, ezért (megkülönböztetésül a másik azonos nevű o. k.-tól) a képviselőház és a párt irataiban «Nagyzorlenci H. K.»-nak nevezték.

Ezek arra kényszerítenek, hogy eredeti *taktikámhoz* térjek vissza és tartalmilag változatlan politikámat a nacionalista vezérek ellen vigyem keresztül, amire a metropolita-szék megürülése kedvező alkalomként kínálkozik.

A mérsékelt románokkal szövetkezve, kísérletet tettünk a román papságot és népet arra bírni, hogy hazafiásán gondolkozó, mérsékelt emberekre adják szavazatukat. Az eredmény legvérmesebb várakozásomat is felülmúlja; úgy látszik, hogy a választó kongresszus nagy többsége a nacionalisták befolyása alól emancipálni fogja magát, ami nagy csapás a nacionalistákra, de igen nagy előny a nemzeti politikára nézve.

Hogy mindennek Krassó-Szörény vármegye politikai életére minő hatása lesz a jövőben, azt majd alkalmilag megbeszéljük, hiszen jól tudod, hogy minő súlyt helyezek a te irányadó közreműködésedre.

Szívből üdvözlő és Szerbiával kapcsolatos terveidre vonatkozó mielőbbi szíves döntésedet kéri

igaz híved *Tisza*.

1603.

MAGYAR FLOTTAEGYESÜLET SZERVEZÉSE.

Herceg Lichtenstein Alfrédnek (Bécs).

Den 10. April 1916.

Euer Durchlaucht!

Bei der letzten Audienz, die mir Seine kaiserliche und königliche Hoheit der Tronfolger gewährt hatte, geruhte Höchst derselbe zu erwähnen, dass gewisse ungarische Kreise die Absicht hätten auch in Ungarn einen Flottenverein ins Leben zu rufen, welcher zusammen mit dem österreichischen Elottenvereine für unser gemeinsames Ziel arbeiten würde, und erwähnte hiebei, dass diesbezüglich Äusserungen an den österreichischen Flottenverein aus Ungarn ergangen wären, worauf ich mich selbstredend bereitwilligst anheischig machte, der Sache näherzutreten und das Zustandekommen eines solchen Vereines in Ungarn in jeder mir zu Gebote stehenden Weise zu fördern.

Um dieser Zusage entsprechen zu können, beehre ich mich Euer Durchlaucht ergebenst zu bitten, Euer Durchlaucht möchten die Namen derjenigen Ungarn, welche ein Interesse für die Sache

betätigt hatten, sowie die dem österreichischen Flottenvereine etwa bekannten Antecedentien der Frage mitteilen wollen. Genehmigen etc.

Tisza.

1604.

HADI SZOLGÁLTATÁSOK FEJÉBEN KÁRTÉRÍTÉS.

Zmeskál Györgynek, Árva megye alispánjának.

1916 április 10.

Igen Tisztelt Alispán Úr!

A főispán¹ úr közölte velem március 29-én 237. sz. a kelt jelentését, amelynek kapcsán fel kell hívnom alispán úr figyelmét arra a körülményre, hogy a hadiszolgáltatások fejében felmerült igények késedelmes elintézése révén előforduló érzékeny károsodástól a lakosságot minden, módunkban álló eszközzel meg kell óvnunk.

Hogy ez a ljeszeki gazdákat illetőleg mindeddig nem sikerült, valóban nagyon szomorú eset, s nem hallgathatom el, hogy a fent jelzett jelentésből nem merítem azt a megnyugvást, hogy a vármegyei hatóság azzal a buzgalommal és melegséggel karolná fel ezt az ügyet, aminőt az megérdemel. A trsztenai főszolgabíró ugyanis azt jelenti, hogy a pozsonyi katonai parancsnoksághoz fordult nyomtatványokért, ahonnan március 15-én az a válasz érkezett, hogy a nyomtatványokat a pozsonyi kormánybiztosságtól kell kérelmezni, ez a hatóság pedig a megkeresésre március 29-ig nem válaszolt.

Amikor a gondjainkra bízott lakosságnak ilyen életbevágó fontosságú érdekeiről s a mezei munkára való tekintetből sürgős orvoslást igénylő sérelmeiről van szó, nem teljesíti teljesen feladatát a hatóság, ha a nyomtatványok beszerzésénél késedelmek miatt heteken át hagyja az ügyet heverni.

Mai világban, a telefon korszakában, megengedhetetlen az, hogy egy ilyen ügy, ilyen kicsinyes okokból késedelmet szenvedjen, *felhívom tehát alispán urat, hogy ez ügyben kellő nyomatékkal intézkedni, a nyomtatványok késedelem nélküli beszerzéséről hatékonyan gondoskodni s általában a vezetése alatt álló hatóságokat a lakosság érdekeinek buzgó és sikeres felkarolására utasítani szíveskedjék.*

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

Szinyei Merse István.

1605.

Szinyei Merse István főispánnak.¹

1916 április 10.

Kedves Barátom!

Április 8-án kelt leveled csatolmányait mellékelve, egyúttal szíves tájékozással közlöm veled annak a magánlevélnek másolatát, amelyet e tárgyban Árva vármegye alispánjához intéztem.

Mindenütt az egész vonalon *küzdienünk kell* az ellen a megcsontosodott felfogás ellen, amely a legkeservesebb sérelem esetében is *megnyugszik abban, ha az akta el van intézve és nem törődik eléggé magával az ügyvel.*

Szívből üdvözöl

igaz híve Tisza.

1606.

A VISSZAVÁNDORLÁS KÉRDÉSE.

Szepesházy Imre o. k.-nek.²

1916 április 10.

Kedves Barátom!

Hogy hallgatásomat félre ne értsd, arról értesítek, hogy az utóbbi hetekben olyan borzasztóan túl voltam munkával terhelve, miszerint teljesen lehetetlen volt a visszavándorlás kérdésével foglalkoznom. Ez nem teszi azt, mint hogyha nem volnék hajlandó e tárgyban ajánlottaddal szóbaállani.

Szívből üdvözöl

igaz híved Tisza

¹ V. ö. 1604. sz.² Sz. I. a felsővízközi (Sáros vármegyei) kerület országos képviselője egy Amerikába költözött magyar honos kezdeményezésére javaslatot tett gróf T. I.-nak aziránt, hogy a háborúban szenvedett vérveszteség pótlására az Egyesült-Államokban élő magyarok visszavándorlása érdekében felhívás bocsáttassák ki.

Erre vonatkozik a miniszterelnöknek fennebbi válasza.

Az eredeti levél Szepesházy Imre úrnál van.

1607/a.

A TRÓNÖRÖKÖSNÉ Ő FENSÉGE MAGYAR UDVARHÖLGYÉNEK
KINEVEZÉSE.

*Kállay Erzsébet úrhölgynek.*¹

1916 április 15.

Kedves Erzsi!

Csak most tudok referálni, nagy örömömmre, kedvezően. A dolgot megbeszéltem Thurn grófnéval,² aki részletes jelentést tett a főhercegasszonynak és arról értesített, hogy a rendes szolgálat ugyan másodnaponként fog váltakozni, de ennek dacára biztosíthat évenként két hosszú szabadságot, s nem kétli, hogy közben is lesz alkalma hazamenni. Abba is beleegyezik a főhercegasszony, hogy a szolgálatot május vége előtt ne kezdje meg; ilyen módon megvan az a három hónap, amelyet laibachi tevékenysége számára biztosítani kíván.

A királytól elkezdve, mindenki örül a dolognak. Ezzel tehát rendben vagyunk úgy-e. s még csak arra kérem, hogy adjon nekem alkalmat reá, miszerint szolgálatának megkezdése előtt nyugodtan beszélhessünk a dologról.

A továbbiak iránt szíveskedjék közvetlenül gróf Thurnéhoz fordulni (Wien, Weihburggasse 26.).

Nagy örömmel, melegen üdvözli

öreg barátja *Tisza.*

1607/b.

*Gr. Thurnné úrnőnek, a trónörökösne Ő Fensége főudvarmesternőjének,
Wien.*³

Den 18. April 1916.

Hochverehrte Gräfin!

Herzlichen Dank für Ihren lieben Brief und die gute Nachricht. Ich hoffe wirklich, dass Erzsi Kállay Ihrer K. u. K. Hoheit sympathisch sein wird; dann wird sie sich gewiss glänzend bewähren. Sie ist gebildet, vornehm, gescheit, geistreich und sehr heiter und lebenslustig. Ich habe sie vom Ergebnis benachrichtigt und glaube,

¹ Néhai Kállay Benjamin közös pénzügymin. leánya, T. I. rokona, Zita trónörökösne ő Fensége udvarhölgye lett.

² A trónörökösne ő Fenségének főudvar mesternője volt.

³ V. ö. 1607/a. sz.

dass sie sich direkt an Sie, hochverehrte Gräfin, wenden wird. Freilich ist es jetzt mit der Post im Südwesten manchmal ein bischen beschwerlich.

Den Zeitpunkt meiner nächsten wiener Reise (jedenfalls nur nach Ostern) werde ich seinerzeit mitteilen. Einstweilen wiederhole ich nur nachdrücklichst, dass ich mich durchaus nicht aufdrängen, wichtig machen, oder die Frau Erzherzogin langweilen will; ich stehe einfach bereitwilligst und freudigst zur Verfügung, falls es Ihre K. u. K. Hoheit interessieren möchte, über dies oder jenes mit mir zu sprechen.

Mit herzlichem Dank und aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebenster *Tisza*.

1608.

Beöthy Pálnak, a képviselőház elnökének.

1916 április 16.

Kedves Barátom!

Megörültem írásodnak; neked több időd lévén az írásra, mint nekem, igen jól teszed, ha mentől gyakrabban felkeresel.

A Bardolffi terv,¹ azt hiszem, már meghaladott álláspont is, különben sem lelkesedném érte. A szóbanforgó állás éppen jó ajtót nyitna az ő stréberkedése és nagyravágyása számára.

Az országgyűlés kezdetét május végére, legkésőbb június elejére tervezzük.

Sok újságot nem irhatok. Kiegyezési tárgyalásaink² – bár kínosan – haladnak és *borzasztóan* igénybe veszik időmet, pedig nagyon szeretnék 8-10 napot egy szerb-bosnyák kirándulás részére szabaddá tenni.³

A gazdasági helyzet az utolsó négy hét kedvezőbb időjárása folytán lényegesen javult. Kenyerünk, ha nem is bőven, lesz újjig, de a fokozódó hús- és zsírhányon csak az erőtakarmányhiány megszüntével, tehát hosszú idő múlva segíthetünk.

Feleségem is jónak találja a Benczur-képet.⁴

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

¹ Bardolff Károly, Ferenc Ferdinánd trónörökös volt szárnysegédje, akkor a 2. hadsereg vezérkari főnöke. V. ö. 1229., 14&8/6. (377.1.) Egyesek azt óhajtották, hogy Károly főherceg, trónörökös mellé osztassék be szolgálattételre.

² V. Ö. 1507/a-b. sz.

³ V. . 1501/d-g. sz.

⁴ Benczúr Gyula mester a képviselőház elnöki terme számára ekkor festette meg gr. T. I.-nak, mint 1912 máj. 22-től 1913 jún. 12-éig a képviselőház elnökének arcképét.

1609/a.

«A VÁMPOLITIKAI KÖZPONT.»

Lánczy Leónak, a Pesti Magy. Kereskedelmi Bank elnökének.

1916 április 16.

Kedves Barátom!

A vámpolitikai központ 3 kötetét köszönettel megkaptam és érdeklél várom a továbbiakat. Persze azok átvétele a múltkor kifejezett sajnálkozásomat nem változtathatja meg, mert hiszen tulajdonképpen csakis az első kötet jelent meg olyan időben, hogy annak hasznát vehettük volna, az pedig ipari vonatkozású tartalommal alig bírt.

A 2-ik és 3-ik kötet csak a legutóbbi időben jutott a kormányhatóságok rendelkezésére és még ezekben is a vámtarifának csak a fele van érintve. Hogy csak egyet említsek, éppen a legkardinálisabb fontosságú kérdések: vas, fémek, gépek, bőrnemű teljesen hiányoznak.

Ami magát a munkálat tartalmát illeti, szívesen elismerem, hogy értékes és használható compilatioja az a nyilvánosságra hozott és nagyobb fáradsággal mindenki számára hozzáférhető adatoknak. Nem végez tehát haszontalan munkát a Vámpolitikai Központ, ha azokat összeállítja.

De tulajdonképpen nem ez az, amit a gyakorlati élet hivatott képviselőjétől várunk kellene és nagyon sajnálom, hogy azokra a legfontosabb vámtételekre nézve, amelyeknél a hazai ipar speciális viszonyai egy vagy más változást kívántak, nem kaptunk idejekorán olyan, a termelési, értékesítési és üzleti viszonyok beható ismeretére és a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetetlen adattaira alapított információt, amelynek a magyar közgazdasági érdekek érvényesítésére irányuló törekvésünkben hasznát vehettük volna.

Igaz tisztelettel vagyok

öszinte híved *Tisza.*

1609/b.

*Lánczy Leónak.*¹

1916 április 28.

Kedves Barátom!

Húsvét vasárnapján a Vámpolitikai Központ ügyében hozzám intézett leveledből sajnálattal látom, hogy a Vámközpont munkálatára vonatkozó, egészen objektív megjegyzéseimet olyan érzékenyen vetted. Éppen mert munkatársaimat s a kormány megbízható informátorait és segítségét keresem a közgazdasági élet illetékes gyakorlati tényezőiben, tartottam kötelességemnek azokra a hézagokra reámutatni, amelyek a Vámpolitikai Központnak a függő tárgyalásokkal kapcsolatos eljárásában felmerültek.

Megvallom, én a magam részéről olyan szívesen fogadom mindig az én eljárásomra vonatkozó objektív kritikát és annyira igyekszem abból tanulni, hogy nem könnyen tételezek fel más felfogást másoktól sem s abban a nézetben voltam, hogy az ügynek tesztek szolgálatot és neked nem okozok kellemetlenséget, hogy ha munkálatokra egy pár egészen tárgyilagos megjegyzést tesztek.

Azt, hogy munkálatotok értéktelen, soha egy szóval sem mondtam. Igenis áll az, hogy benneteket sokkal értékesebb munkálatra tartanálak képesnek és mélyen sajnálom, hogy az ipari termelés szempontjából aktuális kérdésekre idejekorán meg nem kaphattuk tőletek azokat az egészen konkretizált részletes felvilágosításokat, amelyeket csakis az illető termelési ágban dolgozó, kompetens férfiak adhatnak.

Ennek a sajnálatnak adtam kifejezést levelemben azzal a reménnyel, hogy ez talán arra fog indítani, miszerint működésekben jövőre gyakorlatiasabb irányt kövessetek. Az ügy nyerne, ha e célokat elérhetném és csak az ügy veszít, ha a jóakarátú, objektív kritikáival szemben azt az érzékenységet tanúsítjátok, amelyet mély sajnálattal kellett leveledben tapasztalnom.

Tárgyi és személyi okokból egyaránt sajnálom ezt és kérek, ne láss megjegyzéseimben mást, mint egymást megbecsülő munkatársak között helyénvaló őszinteséget.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ V. ö. 1609/a. sz.

1610.

KÖZÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK AUSZTRIÁBAN.

B. Pribil szerkesztőnek, Wamsdorf.

Den 16. April 1916.

Geehrter Herr Rédacteur!

Ihrem Wunsche kann ich zu meinem Bedauern nicht willfahren, da mir die zur Erfüllung ähnlicher Wünsche notwendige Zeit nicht zur Verfügung steht.

Aber abgesehen davon, wäre es heute nicht möglich, mit authentischen Aufschlüssen über die Ernährungsfrage vor die Öffentlichkeit zu treten. Ich muss mit Geduld abwarten, bis dies ohne Schädigung der Staatsinteressen geschehen kann, in der sicheren Voraussetzung, dass die öffentliche Meinung Österreichs dann zur Einsicht kommen wird, dass Ungarn auch auf diesem Gebiete in echt waffenbrüderlicher Gesinnung seine Schuldigkeit tat.

Mit aufrichtiger Verehrung

*Tisza.*1611.¹

ÁRVA- ÉS ROKKANTGONDOZÁS.

Pálffy Józsefnek.

1916 április 16.

Nagyságos Uram!

Végre tudtam magamnak időt szakítani az árva- és rokkantgondozás körébeni teendők kissé rendszeresebb összefoglalására, s *ha Isten éltet*, pár hét múlva lépek egy olyan munkálattal a nyilvánosság elé, amely tájékoztatást nyújt az előttünk álló főbb feladatok s a társadalmi adakozás és altruisztikus munka legcélszerűbb megnyilatkozási módjai felől.

A levélben említett eszme szép és helyes, annak precízebb megvalósítása előtt azonban jó lenne talán ezt a lépést bevárni.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgálója *Tisza.*¹ V. ö. 1615. sz. és mellékletei.

1612.

VOLT SZERBIAI FOGLYOK SORSÁNAK JAVÍTÁSA.

Prager Józsefné úrnőnek.

1916 április 16,

Nagyságos Asszonyom!

Legyen róla meggyőződve, kérem, hogy minden lehető megteszünk *szegény*, volt szerbiai foglyaink sorsának javítására. Azt kell hinnem, hogy már jelenlegi sorsuk is könnyebbségnek tűnhetik fel előttük a Szerbiában átélt szenvedések után, de reményilem, hogy annak fokozatos javítását is el fogjuk érni. Mindenesetre az emberbaráti szeretet és a *hálás, hazafias érzés* egész melegével foglalkozom ezzel a kérdéssel.

Igaz tisztelettel *Tisza.*

1613/a.

KIEGYEZÉSI TÁRGYALÁSOK EREDMÉNYEI.¹*Károly Ferenc József trónörökös Ő Fenségének.*

Den 16. April 1916.

Euere K. u. K. Hoheit!

Bei den letzten Ausgleichsverhandlungen in Wien sind wir endlich zu wirklich meritorischen Verhandlungen gekommen und es ist uns gelungen, eine Eeihe von Fragen zu erledigen. Ich glaube den Wünschen Euerer K. u. K. Hoheit nicht zuwider zu handeln, indem ich die kurze Unterbrechung derselben benütze, um über ihren bisherigen Gang ehrfurchtsvoll Bericht zu erstatten.

Zu meiner aufrichtigen Freude kann ich im Grossen und Ganzen von einem erfreulichen Fortschritte berichten. Bis auf einen Posten sind alle eigentlichen Zollfragen erledigt, wobei besonders hervorzuheben wäre, dass die österreichischerseits verlangte Herabsetzung der Eisenzölle beinahe in vollem Umfange beschlossen werden konnte.

Ebenso wurde die Einfuhr von lebendigem Schlachtvieh ungarischerseits zugestanden, selbstredend verbunden mit einer entsprechenden Begelung der Zollsätze. Dieselben waren nämlich bisher ganz niedrig gelassen worden aus dem einfachen Grunde,

¹ V. ö. 1507/a-b.

dass die Einfuhr vom Osten absolut verboten war, so dass der Zollsatz keine praktische Wirkung hatte. Erst die Zulassung der Einfuhr hat uns vor die Aufgabe gestellt, einen Zoll festzusetzen.

Nach langwierigen Verhandlungen haben wir uns in Zollsätzen geeinigt, welche eine massige Erhöhung gegenüber dem jetzigen Fleischzolle aufweisen, für den Konsumenten jedoch einen ganz wesentlichen Fortschritt bedeuten, da mit der Einfuhr des lebendigen Thieres all die Spesen, Riscen und Schwierigkeiten beseitigt sind, welche mit der Einfuhr von frischem Fleisch verbunden sind.

Andererseits wurden die schwierigen Fragen des Mahlverkehres und der Einschränkung des Terminhandels an der Börse eher im Sinne des ungarischen Standpunktes, jedoch mit tunlichster Berücksichtigung der österreichischerseits formulierten Wünsche bereinigt, und eine lange Reihe von. Fragen geringerer Bedeutung glücklich erledigt, mit welchen ich Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit nicht besonders belästigen möchte.

Im Grossen und Ganzen kann ich nur hervorheben, dass überhaupt bei den Verhandlungen der gegenseitige Wunsch zu Tage trat, sich den Forderungen oder Bedenken des anderen - so weit möglich - anzupassen und eine für beide Teile beruhigende Lösung herbeizuführen, so dass das bisherige Ergebnis, welches zu einer Erledigung von 24 Punkten aus der ganzen Liste von 84 Punkten geführt hatte, ein Compromiss im wahren Sinne des Wortes genannt werden kann.

Die ganze Art der Verhandlungen, die vertrauensvolle, kollegiale Atmosphäre, in der sich dieselben bewegten, berechtigt zur Hoffnung, dass es gelingen wird, das ganze Ausgleichswerk zum Ziele zu führen, obwohl ich mir nicht verhehlen kann, dass einige der schwierigsten Fragen (Eisenbahnwesen, Verzehrungssteuer, Quote) noch ihrer Erledigung harren.

Von diesen ist bisher bei den Verzehrungssteuern eine wesentliche Annäherung erreicht, da die ungarische Regierung die Durchführung ihres prinzipiellen Standpunktes auf der ganzen Linie fallen Hess, und bereit ist, sich mit einer konkreten Lösung abzufinden, welche die Durchführung ihrer finanziellen Pläne bei einigen wenigen Gegenständen sichert, während bei den verkehrspolitischen Fragen die in Gang gesetzte Detailarbeit der Referenten einen Teil der Schwierigkeiten wahrscheinlich überbrücken wird.

Garnichts wurde bisher bezüglich der Quote verhandelt, das

schwerste Thema, welches wir morgen in Budapest anschneiden werden. Vor unserem Abschiede aus Wien habe ich eine diesbezügliche kleine Denkschrift¹ der österreichischen Regierung übergeben, welche ich im Anhang Eurer K. und K. Hoheit einzureichen die Ehre habe. Dieselbe enthält eigentlich nichts anderes, als eine detaillierte Begründung unseres Standpunktes bezüglich der finanziellen Heranziehung der etwa neu zu erwerbenden Gebiete.

Dieser Standpunkt wurde seitens der kgl. ung. Regierung der gemeinsamen Ministerkonferenz vom 6. Oktober v. J. vorgelegt, und ich hatte damals die Ehre unser diesbezügliches Memorandum Eurer K. und K. Hoheit vorzulegen. Die neue Arbeit führt nur den – wie ich zuversichtlich hoffe – unwiderlegbaren Beweis, dass die Berücksichtigung unserer Forderung das Gebot der elementarsten Gerechtigkeit sei.

Die morgen beginnenden Budapester Verhandlungen werden wahrscheinlich bis Mittwoch Abend dauern und ich werde mir erlauben über das Ergebnis derselben seinerzeit Bericht zu erstatten.

Ich bitte Euer K. und K. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht genehmigen zu wollen.

Tisza.

Károly Ferenc József trónörökös Ő Fenségének.

Den 20. April 1916.

Euere K. und K. Hoheit!

Nach Ablauf der hiesigen Ausgleichs Verhandlungen bin ich leider nicht in der Lage über einen raschen Fortschritt in denselben berichten zu können.

In den ersten 2 Tagen wurden die noch nicht ganz bereinigten Details der im Wesentlichen in Wien schon erledigten Punkte hervorgeholt und – Euere K. und K. Hoheit geruhen das triviale Wort zu verzeihen – ein richtiges Wiederkaufen zu AVege gebracht. Mit ach und krach haben wir jedoch dieses Pensum erledigt und gestern das sehr wichtige und schwierige Thema der Verzehrungssteuern und Monopole angeschnitten, wobei die zwei wichtigsten konkreten Fragen: die Branntweinsteuer und eine

¹ Nincs az iratok közt.

gewisse Verstaatlichung des Versicherungswesens endlich auf konkreter Grundlage durchberaten wurden, was jedenfalls zur Klärung der Ansichten und Beruhigung der österreichischerseits gehegten Bedenken beigetragen hat.

Leider haben die Verhandlungen infolge der Feiertage¹ eine Unterbrechung erleiden müssen. Nächste Woche werden die Eisenbahn- und Steuerfragen in Subkomitees weiter verhandelt und die PlenarVerhandlungen am 2-ten Mai wieder aufgenommen. Hoffentlich werde ich dann in einigen Tagen ein positives Ergebnis berichten können.

Ich bitte Euere K. und K. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht entgegennehmen zu wollen.

Tisza.

1614.

Hoffmann Géza századosnak,² Wien.

1916 április 19.

Folyó hó 18-án 979. sz. a. kelt ottani átíratra való hivatkozással kérem, hogy ő császári és királyi Fenségének, Ferenc Salvator főherceg lovassági tábornok, a magyar szent korona országai Vörös Kereszt Egylete védnökhelyettesének abból az alkalomból, hogy Ő Fensége a «Könyvet a harctérre» jelszó alatt megindult mozgalomnak védnökségét kegyesen elvállalni méltóztatott, az Orsz. Hadsegélyző Bizottság nevében alázatos hálás köszönetemet tolmácsolni szíveskedjék.

Egyúttal pedig az Országos Hadsegélyző Bizottság Ő császári és királyi Fenségének ezen mozgalom iránt tanúsított magas érdeklődéséért, valamint a nagylelkű kegyes adományáért is mély köszönetének adván kifejezést, felkérem százados urat, hogy erről a Fenséges Úrnak jelentést tenni szíveskedjék.

Tisza.

¹ A húsvéti ünnepek közbeestek.

² Beosztva Ő cs. és kir. Fensége Ferenc Salvator főherceg úrhoz, a Vörös-kereszt Egyleteinek védnökhelyetteséhez.

1615.

ORSZÁGOS HADIGONDOZÓ HIVATAL SZERVEZÉSE.

Izabella főhercegnő Ő Fenségének.

Den 20. April 1916.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit!

Im Befolge des mündlich erhaltenen Befehles beehre ich mich ein Exemplar des Memorandums¹ ehrfurchtswoll vorzulegen, welches am nächsten Mittwoch der Beratung eines engeren Comitees unterzogen und dann zur Grundlage der weiteren Massnahmen zu dienen haben wird.

Die einzelnen Aufgaben der öffentlichen Wohltätigkeit und die Organisierung derselben ist in dieser Denkschrift nur kurz berührt, da dieselbe sich in erster Linie auf die Aufgabe beschränkt, das Gerippe der ganzen Action zu schaffen, welches das Zusammenwirken von staatlichen und gesellschaftlichen Kräften und die notwendige Harmonie zwischen den weitverzweigten Theilen derselben sichert, ohne die freie Bewegung und das schmiegsame Anpassen an die reiche Mannigfaltigkeit des praktischen Lebens zu hindern.

Ich hoffe mit dieser ersten organisatorischen Arbeit bis Anfang Mai fertig zu werden, worauf die verschiedenen ins Auge gefassten Spezial-Organisationen, in erster Beihe diejenige für die Bekämpfung der Tuberculose, ins Leben gerufen werden könnten.

*Tisza.**Az 1615. sz. levél első melléklete.*

I.

A nagy, nemzeti hálaadó, amellyel állam és társadalom a háború áldozatainak tartozik, a *rokkantak s ezek családtagjai*, valamint a *hadiözvegyek és árvák felőli* gondoskodás kötelességét hárítja reánk. A feladat pénzügyi részét elsősorban az *ellátási törvény* keretei között az államnak kell elvállalnia s azt a közjótékonyágnak s az ehhez kapcsolódó állami közreműködésnek mindazon vonatkozásokban kiegészítenie, amelyekben a rokkant-, özvegy- és árvaellátás hézagokat hagy fenn, avagy elégtelennek bizonyul.

¹ Gr. T. I. terjedelmes emlékiratát a rokkantak, hadiárvak és özvegyek felőli gondoskodás tárgyában e levél után közöljük.

A pénzügyi kérdés megoldásával azonban a dolog egyáltalán nincsen elintézve; ellenkezőleg az *igazi munkának a biztosított fénzügyi alapon* lehet és kell csak megindulnia.

A feladatok egész sorozata áll előttünk:

1. A rokkantak utókezelése azzal a cézzal, hogy egészségi állapotuk és munkaképességük a lehetőséghez képest helyreállíttassák.

2. Állandó ápolása azoknak a rokkantaknak, akiknek testi állapota folytonos orvosi gondozást és szanatóriumszerű elhelyezést kíván.

3. A rokkantaknak testi állapotuknak megfelelő kenyérkereső foglalkozásokra való oktatása.

4. Azok elhelyezése olyan alkalmazásokban, amelyek teendőinek elvégzésére képesek, vagy megfelelő gazdasági foglalkozáshoz való juttatása. E célból megfelelő mezőgazdasági vagy ipari telepek létesítése, a termelés és értékesítés irányítása és szervezése.

5. Gondoskodás a hadiárvról s a rokkantak gyermekeiről, ami alatt azok elhelyezésének, testi ápolásának, ahol kell, gyógyításának, taníttatásának és erkölcsi nevelésének összes problémái értendők. Ezekhez csatlakozik a serdülő kor beálltával a kereső pályákra való kiképzés és az életbe kilépő ifjú felügyelete, irányítása, támogatása is.

6. A gyerekről való gondoskodáshoz természetesen járul s azt organikusán egészíti ki az anyáról való gondoskodás. A hadiözvegynek s a rokkant feleségének segítségére kell lennünk az élet küzdelmeiben, támogatnunk egészségének fenntartásában, gyermekei nevelésében, az élet harcának sikeres megvívásában. A rokkant érdekében tervezett egészségügyi és gazdasági akció fel kell, hogy ölelje a hadiözvegyet és a rokkant családját is.

Ezek a teendők részben közhatósági, részben társadalmi feladatok jellegével bírnak. Legnagyobb részükben e kettős minőség egyesül. Sem a hatóság, sem a társadalom egymagában nem képes őket megoldani. Csakis a kettőnek egymást támogató és kiegészítő, egységes működésbe szervezése biztosíthatja a sikert.

A közhatóság s feladatok egy részével egyáltalában nem foglalkozhatik; a többinél sem nélkülözheti alkalmas társadalmi tényezők közreműködését, mert ezek segítségével nem bír megküzdeni, sem azt az egyéni viszonyokhoz alkalmazkodó simulékonyt és azt a lelki

meleget nem viheti abba belé, amit csakis az ember és ember közötti egyéni érintkezés képvisel.

Viszont a társadalmi tevékenység kellő irányítás, céltudatos összhang és támasz nélkül marad, ha a hatósági működéstől elválasztja magát.

Feltétlenül szükséges tehát, hogy az egész gondozási akció a hatósági szervezetnek és a társadalom e célra alkalmas összes tényezőinek egybefoglalásával szerveztessék.

A másik figyelemreméltó szempont a gondozási feladatok lényegében rejlő különbség. Azok legnagyobb része az egyén vagy a család életviszonyainak célszerű elrendezéséből, felügyeletéből és abból áll, hogy az illetőt az élet minden bajai között vigasztalással, buzdítással, jótanáccsal támogassuk, bajaiában eljárjunk, dolgát elintézzük.

Ez a tevékenység az illető egyénnél vagy családnál koncentráldódik, az avval való folytonos érintkezést és foglalkozást kívánja meg, tehát hely és személy szerint decentralizált, viszont a legkülönbözőbb kérdések elintézésére kiterjed.

Ezen munka elvégzésére tehát az szükséges, hogy minden család sorsának legyen gondviselője, felügyelője, hogy úgy mondjam, felelős gazdája, hogy tehát a hatóságnak általános gondozási tevékenysége olyanok közreműködésével nyerjen kiegészítést, akik a hatósággal érintkezésben és közreműködésben egyes egyének vagy családok sorsának ilyen gondozó felügyeletére vállalkoznak.

A feladatok másik részét szakma szerint specializálva kell megoldani. Ezeknél a dolog természete az illető speciális feladat elvégzésére alkalmas intézmény létesítését kívánja meg, amely azt az egy feladatot oldja meg mindazokra nézve, akik működési körébe esnek. Ezeknél tehát a munkakör van széttagolva, míg működésük nagy területre s az egyének és családok nagy számára terjed ki.

Ezekben az esetekben tehát külön intézmények létesítésére van szükség. Ilyenek a különböző egészségügyi, nevelési és gazdasági intézmények, rokkant-menhelyek, szanatóriumok (pl. tüdőbetegek vagy gyenge gyermekek számára); tanintézetek, internátusok, mezőgazdasági vagy ipartelepek, munkaközvetítő vagy értékesítő szervezetek stb., amelyek az állam, helyhatóságok, egyházak, ad hoc létesülő új egyesületek, valamint a rokoncélok által foglalkozó, meglévő társadalmi egyesületek által létesíttetnek.

Magától értetődik, hogy a feladatok e kettős csoportja az életben nem válik el egymástól. Ellenkezőleg az utóbbi csoporthoz tartozó speciális intézmények sikeres működése az általános gondozással foglalkozó tényezők közreműködését nem nélkülözheti, mert hiszen azok vannak hivatva az egyén és az intézmény közötti kapcsolatot létesíteni, az egyént a megfelelő intézményhez eljuttatni s az intézmény hatását az egyénre gyakorolt állandó, irányító befolyásukkal kiegészíteni és fokozni.

Az egész akció sarkkővét az egyénnel való állandó érintkezés biztosításában látom. E tekintetben egyes árvaszékek részéről a pártfogó intézmény meghonosításával meg is történt a helyes kezdeményezés. Ezt a helyes gondolatot kell általában életre kelteni, a magyar társadalom mindazon tagjait e magasztos munka állandó szolgálatába bevonni, akik annak teljesítésére alkalmasak. El kell szólítanunk mindenkit s azt a meggyőződést kell az egész nemzetben felkölténünk, hogy mindazoknak, akiket életviszonyaik képe-sekké és alkalmasokká tesznek arra, hogy náluknál szomorúbb sorsban lévő embertársaik jóvoltával foglalkozzanak, becsületbeli kötelessége e tisztásra való vállalkozás.

A feladat és a hatáskör természetesen más gyámhatóság alatt állóknál, mint önjogúaknál. Ennek jelzése és félreértések elkerülése végett a *pártfogó* nevet csak kiskorúak gondozójánál hagynám meg, a rokkantak és özvegyek gondozására vállalkozókat *tanácsadóknak* nevezném.

Kifejezésre jut ebben az a különbség, hogy önjogú személy gondozója hatósági hatalommal, kényszereszközökkel nem rendelkezik s gondozottja érdekében kifejtendő tevékenysége annak beleegyezéséhez van kötve. Akarata ellenére nem lehet önjogú személy dolgába avatkozni, megeshetik tehát, hogy egyik-másik tanácsadó visszautasításban részesül, az esetek túlnyomó részében azonban tapintatosan fellépő tanácsadó szívesen látott jóbarát lesz s áldásos működést fog kifejthetni.

Ez egy különbségtől eltekintve, a pártfogó és tanácsadó feladata sok tekintetben rokontermészetű. Nagyon sok esetben, pl. ugyanazon elesettek özvegyeinél és árváinál valóban helyesen csak ugyanazon személy által oldható meg; feltétlenül szükséges tehát, hogy *mindazok, akik akár pártfogói, akár tanácsadói tisztre vállalkoznak, egy egységes szervezetbe kapcsoltsanak s a körülményekhez képest hol egyik, hol másik tiszttel, hol mind a kettővel bízassanak meg.*

A kiskorúak és önjogúak gondozásának ezt az egybekapcsolását nézetem szerint a gyámhatósági hatáskör szempontjából fennálló különbség nem akadályozza meg. Az árvaszékeket feltétlenül bele kell vonni az akcióba. Annak a kiskorúakra kiterjedő részében természetesen be fogják tölteni az őket megillető törvényes hatáskört és közreműködésük, befolyásuk csak áldásos lesz a nagykorúak patronage-szerű gondozásának a kiskorúakéval sok tekintetben kapcsolatos és rokon ügykörében is.

A hatósággal való kapcsolat súlypontját s az egész szervezet alapját azonban az elsőfokú hatóságban kell keresni. Az alapvető egységet az elsőfokú hatóság területének: járásnak, illetőleg rendezett tanácsú városnak kellene képeznie.

A főszolgabírónak (polgármesternek) kellene a mellé kinevezett szervező bizottsággal együtt jelentkezésre felszólítani és kikeresni a pártfogói, illetőleg tanácsadói tisztre alkalmas férfiakat és nőket s azok névjegyzékét összeállítani. A lelkészek, tanítók, orvosok a gondozók közé a lehetőség szerint felveendőek.

E névjegyzék alapján a főszolgabíró (polgármester) és az árvaszék meghallgatása után a törvényhatóság első tisztviselője nevezi ki gondozókká azokat, akiket pártfogói, illetőleg tanácsadói tisztre alkalmasoknak talál, s az illető járás gondozóinak névsorát minden egyes gondozónak megküldi.

Az ugyanazon községben lakó gondozók helyi bizottsággá alakulnak, amelynek kötelessége az egész gondozási ügynek az illető községben való felügyelete. Különös feladatuk annak megfigyelése, nincsenek-e a községben gondozatlanul olyanok, akik részére pártfogó vagy tanácsadó kirendelése volna szükséges, s az ilyen eseteket a főszolgabírónak (polgármesternek) bejelenteni.

Az összes gondozók együtt alkotják a járási bizottságot, amely egyes fontosabb esetekben plenáris ülésre is egybehívható, jogkörét azonban rendszerint választmánya útján gyakorolja. E választmány 4-10, a törvényhatóság első tisztviselője által a gondozók sorából kinevezett tagból áll, a főszolgabírónak (polgármesternek) véleményt ad, javaslatot tesz a gondozási ügyre vonatkozó kérdésekben, a gondozók felügyeletében segítkezik, észleleteit s a főszolgabíró (polgármester) intézkedései ellen netaláni kifogásait a törvényhatóság első tisztviselőjéhez terjeszti.

A főszolgabíró (polgármester) felügyeletet gyakorol a gondozási ügy felett működése egész területén és mindazon ez ügykörbe

tartozó ügyekben elsőfokúlag intézkedik, amelyekben az intézkedés az árvaszék vagy más hatóság hatáskörébe utalva nincs. Határozatai ellen a törvényhatóság első tisztviselőjéhez van felelősség helye.

A törvényhatóság székhelyén a rokkantak, özvegyek és árvák gondozásának irányítására és felügyeletére törvényhatósági gondozó bizottság alakítandó, amelynek elnöke a főispán, hivatalból tagjai az első tisztviselő, az árvaszéki elnök, főorvos és tanfelügyelő, tagjai ezenkívül minden járási (rendezett tanácsú városi) bizottság egy-egy kiküldöttje, a rokkantak, özvegyek és árvák ügyével foglalkozó érdemes egyének sorából a főispán által kinevezett 6-24 tag, továbbá a vármegye székhelyén működő azon intézmények egy-egy kiküldöttje, amelyek a rokkantak, özvegyek és árvák gondozása terén felmerülő valamely munkakörben nagyobbarányú tevékenységet fejtenek ki.

A törvényhatósági gondozó bizottság felügyel a gondozási ügy összes vonatkozásaira a törvényhatóság egész területén. Az ügy előmozdítása érdekében kormányhatóságokkal és más, az ügygel foglalkozó ténnyel érintkezőkkel, szükség esetén észleleteit és javaslatait az országos hivatalhoz terjeszti s a törvényhatóság első tisztviselője mellé négytagú bizottságot küld ki, amely a rokkantügyek ellátása körül a törvényhatóság első tisztviselőjének véleményét ad és javaslatot tesz. Felügyelő és irányító ügykörébe eső egyes teendőit a szükséghez képest albizottságokra bízhatja.

A rokkantak, özvegyek és árvák gondozásával felmerülő teendők országos vezetésére és irányítására a miniszterelnökségben országos gondozó hivatal szerveztetik. E hivatal közvetlenül a miniszterelnök alatt áll, főnökét a miniszterelnök előterjesztésére Ő Felsége nevezi ki, tagjai a miniszterelnökségből, továbbá a belügyi, közoktatásügyi, földművelésügyi és kereskedelemügyi minisztériumból beosztott tisztviselők. Hatáskörébe tartozik a rokkantak, özvegyek és árvák gondozása a szorosan gyámhatósági ügyek kivételével, amelyek végső fokon a belügyminiszter hatáskörébe tartoznak.

Az országos gondozó hivatal mellé felügyelő és tanácsadó szervül országos gondozótanács alakítatik, amelynek elnöke a miniszterelnök, alelnökeit és tagjait a miniszterelnök nevezi ki s amely plenáris üléseken, valamint szakosztályokra oszolva, teljesíti feladatát.

Ez a szervezet egységes organizmusban foglalná össze a szorosan vett gondozási tevékenységet. Ugyanazzal kapcsolatba jutnának mindazok az intézmények is, amelyek a fent megjelölt speciális feladatok teljesítésével foglalkoznak.

Az országos hivatal, valamint a törvényhatósági gondozó bizottság felügyelete ezekre is kiterjedne, szorosabb felügyelet és vezetés szempontjából pedig az országos gondozó hivatalnak, illetőleg azoknak a kormányhatóságoknak volnának alárendelve, amelyekhez működési körüknél fogva tartoznak. így pl. egészségügyi intézmények felett a belügyminisztérium, tanintézetek felett a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakorolná a szakszerű felügyeletet, míg a szoroson rokkantak vagy hadiárvák számára készült intézmények feletti felügyelet, valamint az összes intézményeknek a rokkantak, özvegyek és hadiárvák gondozásával kapcsolatos vonatkozásai az országos gondozó hivatalhoz tartoznának.

A felső vezetés és felügyelet kérdésének részleteit esetről-esetre kell a konkrét ügy természetéhez képest a szóbanforgó kormányhatóságoknak megoldaniuk.

A gondozás egyes ágaival vagy feladataival foglalkozó társadalmi tényezők előtt pedig nyitva állanak a társulásnak és csoportosulásnak legváltozatosabb lehetőségei. így pl. külön egyletek jöhetnek létre a kertészeti, háziipari feladatok, a tüdővész elleni küzdelem, az árvagondozás céljaira az egész országra, ennek egyes részeire vagy (a neveléssel kapcsolatosak) egyes vallásfelekezetekre kiterjedő hatáskörrel.

Ezek úgy a helyi gondozás, mint a központ működésébe nehézség nélkül bekapcsolódhatnak.

II.

A közhatósági és társadalmi tevékenység különösebb feladatainak megjelölése végett fel kell sorolnunk a teljesítendő munka főbb csoportjait.

1. *Bukkantak elhelyezése.*

E kérdésnek csak aránylag kisebb részében szabad e célra szolgáló külön intézmények keretében megoldatnia. A rokkantak túlnyomó nagy része rendelkezik kisebb-nagyobb munkaképesség-

gel. Elhelyezkedhetik a dolgozó társadalomban s természetszerűleg-családja hozzátartozói körében fog elhelyezést találni. A lehetőséghez képest ugyanerre kell törekedni a teljesen munkaképteleneknél is. Ezek tetemes része is bír saját otthonnal, családdal, némi vagyonnal; rajta kell lennünk, hogy biztosítsuk részére a megélhetés előfeltételeit a nélkül, hogy családi köréből kiragadnók.

Csakis azon rokkantak elhelyezéséről kell tehát gondoskodnunk, akiknek *testi állapota tartós szakszerű gondozást és ápolást igényel, környezetét vagy annak megélhetését veszélyezteti*; Valamint azoknak *a teljesen magukban álló és munkaképtelen* rokkantaknak elhelyezéséről is, akik különben elzüllésnek volnának kitéve.

A szükségessé váló *menhelyek* között különbséget kell tennünk lakóik *műveltségi állapota* szerint, s ha egyszerűen és takarékosan is, de a *művelt emberek életviszonyainak és lelki szükségleteinek* tekintetbevételével kell azokat berendeznünk, amelyek magasabb képesítéssel bírók felvételére készülnek.

Az *egyszerűbb menhelyeket* lehetőleg úgy kell konstruálni, hogy azok *költségeinek legalább is túlnyomó nagy részét a rokkantak ellátása fedezze*. Ugyanez elérhetőnek bizonyul azoknál a magasabb műveltségű rokkantaknál is, akik tiszti ranggal bírtak vagy nyugdíjképes polgári állásban állottak. Jelentékeny pénzszükséglet merül fel azonban azoknak a *magasabb műveltségű rokkantaknak elhelyezésénél, akik a legénységi állományhoz tartoztak s a 'polgári életben sem bírtak nyugdíjképes állással*.

2. Árvák elhelyezése.

Amint a rokkantaknál, úgy fokozott mérvben áll az árváknál, hogy azokat, amennyire csak lehet, családi körben kell elhelyeznünk. Azon kell lennünk, hogy a rokkant gyermekei szüleinél, az anyával bíró árvák anyjuknál maradhassanak, s amennyiben ez nem volna lehetséges, megfelelő családi körbe jussanak.

Az árvák elhelyezését elsősorban ellátási összegükkel és *saját községükben* igyekezzünk biztosítani rokonaiknál, szüleik jóbarátaiknál, olyanoknál, akikhez már a *korábbi időkből a szoros személyes viszony* szálaival fűződnek. Ez elhelyezés célszerű volta elsősorban a pártfogói intézmény működésétől függ. A pártfogó egyik legfontosabb hivatása, hogy állandóan öröködjék a gondjaira bízott gyermekek elhelyezése, testi-lelki ápolása felett s azt minden

anyagi vagy erkölcsi veszedelemtől megóvjá. Különös súlyt kell helyeznünk a gyermek valláserkölcsei nevelésére is. A gyermek vallását tekintetbe kell vennünk úgy az elhelyezésnél, mint a pártfogó kiválasztásánál, s *az árvagyermek valláserkölcsei felügyeleténél nagy és nemes szerep vár a lelkesre is.*

Rokkantak gyermekeinek s főleg árváknak elhelyezésénél nagy szerep jut az örökbefogadásnak is. Azok között, akik fiokat a harcban elvesztették, bizonyára sok derék ember lesz hajlandó hadiárváknak örökbefogadására vagy legalább arra, hogy felnevelésükre vállalkozzék. A helyi gondozó bizottságok feladata, hogy az ilyen, gyermeküket elvesztett családokban az eszmének propagandát csináljanak s mentől több vagyontalan árva jövőjét ezen az úton biztosítsák.

Azok az árvák, akiknek *családi körben* vagy *az illető községekben* való megfelelő elhelyezése nem bizonyul lehetségesnek, az országos gyermekvédelmi intézmények s a *gyermekvédő liga* körében, valamint a *meglévő vagy ezután alapítandó árvaházakban* is elhelyezhetők.

3. Nevelés.

A gyermekek nevelését illetőleg *csak az általánosan kötelező népoktatást meghaladó tanítás kíván intézkedést.* Alapelvül szolgál, hogy a gyermeknek rendszerint abban a nevelésben kell részesülnie, amely *osztályrésze lett volna, ha édesatyja életben marad* vagy *megőrzi teljes munkaképességét.* Kivételről *csakis egyes egészen kiváló szellemi képességgel és szorgalommal bíró gyermekeknél van szó, akiket tekintet nélkül szülei eredeti kereseti viszonyaira s műveltségi fokára, magasabb kiképzésben kell részesíteni.*

A hadiárváknak és a rokkantak gyermekeinek tudományos kiképzése tehát az eseteknek aránylag kisebb számára szorítkozik és legcélszerűbben olyan *ösztöndíjak szervezésével* volna megoldható, amelyek lehetővé teszik, hogy az illető gyermek az egyéni viszonyaihoz képest legcélszerűbbnek látszó elhelyezés mellett nyerjen egyéni hajlamainak legmegfelelőbb tanítást. Létesíthetők azonban egyes *tanintézetek (pl. tisztképzőiskolák) látogatásával kapcsolatos ösztöndíjak, valamint külön internátusok is.* Nagyon óhajtandó, hogy ezek az *egyházi tényezők közreműködésével valláserkölcsei alapon létesüljenek.*

Különös fontossággal bírna azonban azon gyermekek *gyakorlati*

kiképzése, akik az elméleti népoktatáson túl nem részesülnének tudományos oktatásban. Óhajtandó volna, hogy ezek mentől nagyobb számából a gazdasági munkával foglalkozó társadalomnak fokozottabb munkaértékkel bíró tagjai váljanak, s e révén tág tere nyíljon olyan intézményeknek, amelyek mezőgazdasági (kertészeti) és ipari pályákon teljesen gyakorlati irányú kiképzésben részesítenék a gyermeket.

Ezek az intézmények nem egy vonatkozásban a rokkantaknak keresethez juttatására rendelt létesítményekkel hozhatók kapcsolatba.

4. Egészségügy.

Az egészségüggyel kapcsolatos feladatok legfontosabbika a rokkantak utókezelése, amely az esetek túlnyomó nagy többségében egészen átmeneti, szorosan állami feladat, amely a szervezésnek meglehetősen előrehaladott stádiumában van, úgyhogy rövid idő múlva kellő számú, a célnak megfelelő ilyen intézet fog működni.

Ami különösen a sebesülések folytán beállott rokkantsági eseteket illeti, ezek orvosi kezelése a sebesült gyógyításával szorosan összefüggésben álló állami kötelesség, amely aránylag rövid idő alatt lebonyolítatik; s amennyiben bizonyos sebészeti, különösen orthopædiai vonatkozásokban s a művégtagggyártás tekintetében marandó alkotásokat eredményez, ezek az egyetemekhez csatlakozó állami intézményekben nyernek megvalósulást.

Pillanatnyi horderejükben talán háttérbe szorulnak, de marandó hatásukban annál fontosabbak a rokkantság azon nemeinek kezelésére szervezett közegészségügyi intézmények, amelyek a polgári lakosságot is megtámadó állandó jellegű belbetegségekkel állanak kapcsolatban.

Ezeknél, ha a jelen pillanatban a hadbanálló férfiak gyógyítására kell is figyelmünket elsősorban irányítanunk, nem szabad felednünk, hogy olyan ellenséggel, olyan veszéllyel állunk szemben, amelynek pusztító hatását fokozta ugyan a háború, de amely létezett a háború előtt, megtámadta a polgári lakosságot is, és ha megfelelő eszközökkel nem vesszük fel ellene a küzdelmet, fokozott mértékben fogja az egész nemzetet fenyegetni a háború után is.

Ezek között a *tuberkulózis* bír messze kimagasló jelentőséggel.

A tüdővész következtében rokkanttá lett vagy egészségükben veszélyeztetett katonák megfelelő kezelésére alkotandó intézmé-

nyék létesítésénél azt a *távolabbi célt* sem szabad tehát figyelmen kívül hagynunk, hogy azok olyan keretben, aminő az ország-szerte elterjedt tüdővész leküzdésére szükséges, *állandósuljanak s a hadrakelt hadsereggel kapcsolatos hivatásuk betöltése után a polgári lakosság gyógyítására fordíttassanak.*

A háború tartama alatt annyi tüdőbeteg megfelelő kezeléséről kell gondoskodnunk, amennyi háború közben hazabocsáttatik, de számolnunk kell azzal, hogy *a demobilizálás alkalmával igen nagy számú tuberkulotikus egyén fog a harctérről hazakerülni, akiket mentől rövidebb idő alatt szakavatott szanatóriumi kezelésben kell részesítenünk.*

Ezek száma a tuberkulózis elleni állandó küzdelem igényelte kereteket messze túlhaladja, úgyhogy a kezelésükre szükséges létesítmények egy részét ideiglenes jelleggel kellene megalkotnunk; *annyit azonban, amennyi az állandó akció folytatására szükséges, már eleve úgy kellene elhelyeznünk és szerveznünk, hogy azok későbbi rendeltetésüknek is megfeleljenek. Ezen állandó jellegű intézmények egészen különálló tüdőbeteg népszanatóriumok jellegével bírhatnak, vagy egyes alkalmas fekvésű kórházak külön osztályai gyanánt létesíthetők.*

Nézetem szerint *mind a két típust mentől szélesebb körben fel kell karolnunk s a helyhatóságok közreműködését és a magánjótékony-ságot úgy a létesítés költségeinél, mint azon a téren is lehetőleg igénybe vennünk, hogy kellő alapot nyerjünk ez intézmények kezelési költségeinek legalább részbeni fedezésére.*

Tekintettel ugyanis arra a körülményre, hogy a tüdőbeteget szanatóriumi kezelése alatt igen jó ellátásban kell részesíteni, a *szanatóriumok fenntartási költsége meglehetősen magas, s ha a tüdővész elleni küzdelmet megfelelő széles mederben kívánjuk, lehetetlen azt egészben az országos betegápolási alapra háritanunk.* Gondoskodnunk kell róla, hogy *e költségeknek legalább is a közönséges kórházi ellátást túlhaladó hányada egyél: forrásból nyerjen fedezetet.*

Nézetem szerint ezen a téren volna különösen nagy szerepe a *helyhatóságoknak.* Ezek bizonyos számú beteg kezelésével járó költségek fedezésére köthetnének le *év járadékokat,* amelyek természetesen *elsősorban saját lakostársaik gyógykezelésére fordíttatnának.*

Az állandó szükséglet mérvét meghaladó szanatóriumi kezelést elsősorban ideiglenes intézményeknek kellene megvalósítanunk, amelyek a meleg évszak viszonyaira készülének s aránytalanul kevesebb építési és üzemköltségeket igényelnének.

Ilyenek *állandó szanatóriumok közelében elhelyezve jóformán minimális költségbe kerülnének*. Ezen *nyári szanatóriumok* egy részét is azonban *állandóbb jelleggel kellene felépíteni*, úgyhogy azokban később is utókúrára nyerhessenek olyanok elhelyezést, akik a tulajdonképpeni szanatóriumi kezelésben részesültek, akiknél azonban csak egy ilyen folytatólagos utókúra biztosítaná a teljes sikert.

5. Gazdasági feladatok.

A gazdasági feladatok felölelik a munkaközvetítésnek, az egyesek megfelelő elhelyezésének és foglalkoztatásának egész mezejét. A rokkantak tetemes része magánalkalmazotti állásokban, vagy nagyobb gazdasági üzemekben nyerhet állandó alkalmazást. Az elhelyezés közvetítése elsősorban közhatósági, az elhelyezett rokkant további sorsának és magaviseletének megfigyelése és irányítása társadalmi feladat.

A rokkantak egy része csak bizonyos *háziipar szerű munkával* foglalkozhatik. Ezeknél *szervezni kell a nyersanyag beszerzését, a munka felügyeletét és értékesítését bizonyos tőkeerős vállalatokkal való állandó kapcsolat vagy társulás útján*. Mind a két esetben nagy tere nyílik a gondozó közhatósági és társadalmi tevékenységnek.

A rokkantak tetemes része önálló gazdasági egzisztenciát kezdhet. *Földje van vagy földhöz tudjuk juttatni*. Gyönyörű feladat *földet szerezni mentől több olyan rokkantnak, aki a mezőgazdasági munkálkodás előfeltételeivel – ha korlátolt mértékben is – rendelkezik*. *Erre széles körökben mutatkozik áldozatkész érdeklődés*. A feladatot azonban azzal, ha pár hold földet adtunk a rokkantnak, még nem oldottuk meg: megfelelő *gazdasági szervezettel* kell arról gondoskodnunk, hogy földbirtokán sikerrel folytathasson munkaképességének megfelelő gazdasági üzemet.

Ugyanez áll a *kisiparos-rokkantra is*. Hiába tanítottuk ki a rokkantak ezreit iparosmesterségre, ha *üzemeknek megkezdésében és folytatásában nem nyújtunk segítséget*.

6. Sürgős társadalmi feladatok.

Végül átmeneti, de fontos és sürgős terv nyílik a társadalmi tevékenységnek a rokkant- és árvaügy jelenlegi átmeneti állapotában. A kérdés rendezetlen volta, az átmenet nehézségei, a háború

okozta munkahalmaz közben elkerülhetetlen tévedések folytán *számos rokkant van szanaszét az országban vagy tengődik elfeledve üdülőállomásokon.*

Számos hadrakelt családja küzd elhagyatva az étellel, aki hosszú hónapok óta mitsem tud a nyomaveszett családfő felől a nélkül, hogy a hadiözvegyek és árvák sorába felvétellett volna. Ezeknek *mielőbbi felkutatása* s a kellő védelemben részesítése a létesítendő gondozó szervezetnek egyik legfontosabb feladata. Szükséges, hogy a legrövidebb idő alatt *számba és gondozás alá vegyünk mindazokat, akik mint rokkantak vagy hadi-árvák az állam és társadalom segítségét igénylik.*

Egy másik, a hadsegélyezéshez és a sebesültek gondozásához természetszerűleg kapcsolódó fontos feladat az utókezelésre és kiképzésre váró vagy utókezelésben álló rokkantaknak és ezek otthonlévő családtagjainak *lelki gondozása, irányítása, buzdítása, életkedvüknek, tettvágyuknak, a jövőbe vetett hitüknek felköltése és fenntartása.* A rokkantak családjainak és az otthonlévő rokkantaknak ez a gondozása a helyi gondozó bizottságok tagjainak feladata. Osszák fel ezt a munkát is egymás között.

Szükséges azonban, hogy *erre a munkára a rokkantak utókezelésével és kiképzésével foglalkozó nagy központi intézményeknél is vállalkozzanak. Lelkészekre, tanítókra, felső tanintézetek növendékeire és mindenekelőtt a magyar asszonyra vár ezen a téren magasztos hivatás. Jelentkezzenek az országos hivatalnál vagy az illető rokkantintézmény vezetőségénél; e vezetőségek kövessenek el mindent, hogy megkapják a legalkalmasabb egyéneket s azokat céltudatos, harmonikus, valóban építőmunkára egyesítsék.*

III.

A különböző feladatok részletezése egyúttal megjelöli a közadakozás és társadalmi jótékonytság területét és feladatait is. Az adományokban nyilvánuló áldozatkészségnek, az előbbi sorrendben felsorolva, ezek volnának főbb feladatai:

1. *Menhelyek rokkantak számára.* Különösen *magasabb műveltséggel bírók* s ezek között is azok sorsáról való gondoskodás, akik sem katonatiszti, sem polgári nyugdíjjal nem rendelkeznek.

2. és 3. *Stipendiumok, internátusok rokkantak gyermekeinek és hadiárváknak tudományos vagy gyakorlati gazdasági kiképzése számára.* Ilyen gyermekek *családi elhelyezésének javítására irányuló*

alapítványok, árvaházak, kórházak, üdülőhelyek beteg vagy gyenge szervezetű gyermekek számára.

4. Tüdőbeteg szanatóriumok vagy pavillonok létesítésére és fenntartására irányuló alapítványok.

5. Gazdasági téren:

a) *Házvételi alapítványok* rokkantak számára és pedig *rendszert nem központosítva, hanem kinek-kinek saját falujában vagy ott, ahol életviszonyai legjobban megkívánják. Saját ház és néhány száz négyszögöl kertbirtok* olyan jótétemény a legszegényebb rokkantakra nézve, amely *hatványozza az élet örömeit számukra, vigasztalást nyújt a rokkantság megpróbáltatásai között és megbecsülhetetlen segítség a létfenntartási küzdelemben.*

b) *Rokkantak koncentrált elhelyezése olyan gazdasági szervekkel kapcsolatban, amelyek sikeres együttes földművelési vagy ipari tevékenységre nyújtanak módot. Pl. kertészeti telepek megfelelő öntözési, feldolgozási és értékesítési berendezésekkel, vagy ipartelepek közös olcsó hajtóerővel, vagy ugyanazon ipari szakmunka képzett munkásainak állandó alkalmazása olyan iparvállalatnál, amely a jóra való munkás számára minden tekintetben megfelelő sorsot biztosít.*

c) *Munkaeszközök, anyagok, szóval a legszükségesebb kis forgatóke* beszerzése azok számára, akik *önálló iparos* pályára lépnek.

d) *Szervezése a rokkantak háziiparszerű munkásságának anyagbeszerzés, munkavezetés és értékesítés tekintetében.*

IV.

Tennivalók az akció szervezése terén.

A legsürgősebben kibocsátandók a *gondozó intézmény országos szervezésére szükséges rendeletek és utasítások*, amelyeknél a fent elősorolt alapelvek szemmel tartása mellett egyelőre csak a legszükségesebbekre kellene szorítkozni s az életre bízni, hogy a gyakorlati igények és tapasztalatok alapján útbaigazítást adjon a részletes szabályozásra nézve. Fődolog, hogy a társadalom megmozduljon, a *járási és községi bizottságok életre keljenek* és megkezdjék az egyes egyéneket felkutatató és felkaroló tevékenységüket.

A központban a jelenlegi rokkant hivatalnak *Országos Gondozó Hivatallá*, kell átalakulnia s mihamarább életre kell lépnie a *Gondozó Tanácsnak* is, hogy az *megindítsa és teljes erővel folytassa a társadalom propagandamunkáját az egész vonalon.*

Természetesen az *Országos Gondozó Hivatal* változatlanul veszi át a rokkanhivatal jelenlegi szervezetét és az utókezeléssel és oktatással kapcsolatos hatáskörét.

Fokozatosan fog ebből a végleges kép kialakulni a szerint, amint a jelenlegi munka befejezést nyervén, fokozatosan megszűnnek vagy átalakulnak a hivatal jelenlegi intézményei, viszont kifejlődik annak a fent jelzett egész munkakörre vonatkozó tevékenysége.

A gondozó szervezet mellett azzal kapcsolatban, azt kiegészítve életre kell kelniök a fent felsorolt különböző társadalmi feladatok megoldására hivatott *speciális intézményeknek* is. Egyházak, létező közjótékonsági intézmények, helyhatóságok és alakítandó új egyesületek előtt az ugyanazon nagy cél felé törekvő tevékenységnek változatos mezeje nyílik.

Maga a közjótékonság adományait, alapítványait az illető konkrét célhoz képest az *Országos Gondozó Hivatal* valamely más állami helyhatósági vagy egyházi intézmény, vagy más létező közjótékonsági szerv gondozására bízhatja, vagy végre külön egyesületet alakíthat. Egymás hézagait pótolva, egymást kiegészítve, de azért a cél érdekében kifejtett szabad mozgásukban nem korlátozva kell, hogy mindannyian működjenek a rokkantak, özvegyek és árvák iránt fennálló nagy, nemzeti tartozás lerovása terén.

Az Országos Hivatal és Tanács az összekötő kapcsot alkotja valamennyiök között. Legcélszerűbb, ha felvilágosításért, tanácsért, irányításért ő hozzá fordul minden társadalmi tényező, amely részt kíván az anyagi áldozatból vagy a munkából. Ő gondoskodik a közhatósági kezelésbe adott alapítványok célszerű kezeléséről és felhasználásáról, véleményével együtt a belügyminiszterhez terjeszti fel az egyesületi alapításokat s gyakorol felügyeletet a rokkant-, özvegy- és árvaüggyel kapcsolatos helyhatósági és társadalmi létesítmények felett.

Az 1615. sz. levél második melléklete.

(A m. kir. honvédelmi miniszterhez.)

Kegyelmes Uram!¹

A mai napon megalakult a hadbavonultak családjainak országos segélyező bizottsága.

¹ A kurzív betűkkel szedett szavak és a név Tisza sajátkezű írása.

Ezen akció keretén belül a bevonult katonák el nem intézett magánügyeinek (akár magánjogi, akár gazdasági vagy egyéb természetűek legyenek az ügyek) ellátására az ország különböző vidékein bizottságokat óhajtunk szervezni.

Van szerencsém tehát azzal a kéréssel fordulni Nagyméltóságodhoz, hogy a csapat-parancsnokokat erről értesíteni s egyúttal elrendelni méltóztassék, hogy ezt az alájuk rendelt legénységgel közöljék s őket utasítsák, hogy ilyen ügyes-bajos ügyeiket személyesen vagy valamely értelmesebb bajtársuk közbejöttével írásba foglalják s ez írást «A Hadbavonultak Családtagjainak Országos Segélyező Bizottsága. Budapest, Miniszterelnökség» címre beküldjék.

Abban a meggyőződésben vagyok, hogy ezen akció pontos és lelkiismeretes keresztülvitele a bevonult katonák nagy lelki megnyugvására szolgálna, mert értesülnének arról, hogy félbenmaradt ügyeiket itthon elintézik s hogy megalakult egy bizottság, amely teljesen ingyenesen látja el ügyes-bajos dolgaikat.

Fogadja stb.

Tisza.

1616.

Gr. Czernin Ottokár bukaresti követnek.

Den 20. April 1916.

Lieber Freund!

Nach 7 tágigen Verhandlungen mit den österreichischen Kollegen in Wien und Budapest in Angelegenheit des Ausgleiches¹ fahre ich heute Abends auf 5 Tage aufs Land.² Du kannst Dir vorstellen, in welcher Hetze ich mich befinde, und begreifen, dass es mir rein unmöglich ist, einen langen Brief zu schreiben.

Militärisch steht Alles brilliant. Unser Ausgleichs werk macht – wenn auch langsam – Fortschritte, in 2-3 Wochen hoffe ich mit dem Wesentlichen fertig zu werden.

Mit den besten Wünschen und Grüßen für die Feiertage

Dein aufrichtig ergebener *Tisza.*

P. S. Was sagst Du zu Berchtold?³ Ich freue mich sehr, dass er die Stelle annahm; er wird dort sehr gute Dienste leisten können.

¹ V. ö. 1507la-δ és 1613/a és b sz.

² T. I. a húsvéti ünnepekre geszti birtokára utazott.

³ Gr. B. Lipót a trónörökös kamarásává neveztetett ki.

1617.

KÓRHÁZI PANASZOK.

Br. Hazai Samunak.

1916 április 22.

Kedves Barátom!

Több oldalról hallom a panaszt, hogy az egyes kórházak felügyeletét gyakorló törzsorvosok kellő indok nélkül, tisztán parancsolgatási vágyból küldözik a betegeket ide-oda, sokszor olyanokat is, akiknek állapota az utaztatást aggályossá teszi.

Kétségtelen, hogy minden betegnek, aki jelenlegi elhelyezésében jól érzi magát, onnan óhajtása ellenére való kimozdítása felesleges fizikai és morális kellemetlenség, amely lelki és testi állapotára csak rossz hatással lehet. E mellett maga a gyógykezelés is csak veszíthet azáltal, hogy ha szükség nélkül kivéttetik az illető az eddigi kezelőorvos kezéből és más orvosra bízatik, aki a kórállapotot kezdettől fogva nem ismeri. Végül számos esetben egyenesen életveszélyt idézhet az utaztatás elő, s azt hiszem, minden lehető meg kellene tenni az ilyen felesleges buzgólkodások korlátozására.

Nézetem szerint ki kellene mondani, hogy a beteg saját kívánsága ellenére csak parancsoló szükségből szabad elmozdítani, s hogy amennyiben a kórházban vizsgálatot teljesítő közeg ilyen rendelkezése ellen a kezelőorvos kifogást tesz, a kérdés megfelelő kompetens fórum felülbírlása alá bocsátandó.

Hidd el, nagyon sokan vannak a katonai karban elfásult lelkű, hivatásuk nemesebb vonatkozásai iránt közönyös, szűk lát körű emberek, akik az «Eselsleiter»-en feljutottak a törzsorvosi rangra s már csak azért is parancsolgatnak és basáskodnak, hogy hatalmukat az orvosi tudomány és emberbaráti érzés szempontjából jóval felettük álló alacsonyabrangú kartársaikkal éreztessék.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1618.

A bolgár miniszterelnöknek.

Geszt, Le 25 Avril 1916.

Monsieur le Président du Conseil! ¹

Je m'adresse à votre indulgence pour n'avoir pas répondu plutôt á votre aimable lettre du 8 avril. J'ai étai excédé de

¹ Cím nélkül. Akkor Radoslawow volt a bolgár miniszterelnök.

travail pendant les semaines dernières et ce n'est que dans le repos relatif des fêtes de Pâques que je reprends haleine.

J'étais charmé de faire la connaissance de M. Totchkoff et je serai toujours heureux de pouvoir causer avec vos hommes de confiance. Il serait à souhaiter que nous nous connaissions de plus près et j'ai le ferme espoir, que des rapports intimes et suivis s'établiront entre nos pays liés par l'estime réciproque et tant d'intérêts communs.

Je suis bien heureux d'avoir pu contribuer à l'orientation politique des puissances centrales vers l'alliance bulgare et je vous prie, Monsieur le Président du Conseil, d'agréer l'assurance de ma haute considération.

Tisza.

1619.

KÖZÉLELMEZÉS AUSZTRIÁBAN.

Br. Burián Istvánnak.

1916 április 25.

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy az osztrák élelmezés tárgyában április 9-én hozzám intézett leveledre csak most válaszolok, de a kiegyezési tárgyalások alatt igazán lehetetlen volt bármi egyébre időt találnom.

Mi, ahol csak lehet, előzékenyek vagyunk az osztrákokkal szemben; így a román szállításból számunkra fenntartott csekély mennyiségből alig vettünk még valamit igénybe. Az egész dolog lassacskán elveszti akut jellegét és Stürgkh¹ barátunk is kezd már kevésbbé ideges s ennek folytán velünk szemben méltányosabb lenni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1620.

Böszörményi Sándor esperesnek.

1916 április 28.

Nagytiszteletű Esperes Úr!

Fogadja és tolmácsolja kérem az egyházmegye közönsége előtt szíves megemlékezésükért hálás köszönetemet.

Legyenek meggyőződve róla, hogy ha a jelen idők rendkívüli

¹ Az osztrák miniszterelnök.

feladatai, legmélyebb sajnálatomra, megakadályoznak is egyházmegyei gondnoki kötelességem teljesítésében,¹ változatlan odaadással csüngök az egyházmegye ügyein s örömmel nézek az elé az idő elé, amidőn részt vehetek az egyházmegyei közügy szolgáltatában.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*,

1621.

NÉPFÖLKELEŐKKEŁ EMBERTELEN BÁNÁSMÓD.

Br. Hazai Samunak.

1916 április 28.

Kedves Barátom!

Bizalmat érdemlőnek látszó forrásból arról értesítenek, hogy a mauthauseni fogolytelepnél szolgálatot teljesítő öreg népfelkelőkkel a szóbanforgó hadtápszázlőalj parancsnoka, *Mészáros Aurél* őrnagy a lehető legrosszabbul bánik.

Az 50 év körüli legénységet megérkezése percében már a szitkok egész özönével fogadta, minden csekélységért vasra vereti és az őrszolgálattól szabad óráikban, olyan napokon is, amidőn egész megelőző éjszaka őrszolgálatban voltak, erejüket meghaladó módon gyakorlatoztatja.

A dolog igaz voltáról persze nem állhatok jót. De ismervé egyik-másik *mögöttes* országrészbeli Hindenburgnak mentalitását, nem tartom kizártnak, hogy tényleg ilyen felesleges módon érvényesíti az illető zászlőaljparancsnok a maga exuberans tettvagyát. A dolgot tudomásodra hozom tehát azzal a kéréssel, hogy az ottani helyzetnek valóban kompetens, okos és megbízható ember általi megvizsgálásáról gondoskodni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1622/a.

LEVELEZÉS EGYIK VOLT LOVÁSZFIÚ VAL.

Kósa Mihálynak

1916 április 28.

Kedves Fiam!

Leveledet kaptam és kérésedet szívesen beajánlom az ezredes úrnak. Teljesítése elsősorban attól függ, hogy hogy vannak veled megelégedve.

¹ T. I. Bihar megyében a szalontai ref. egyházmegye gondnoka volt.

² Gr. T. I.-nak egyik geszti lovásza volt. V. ő. 1623/6. sz.

Ebból a szempontból, *igaz sajnálatomra*, nem jó híredet hallottam. Azt beszélnek, hogy itatra adtad magadat s ezzel büntetést is vontál a fejedre. Látod Miska, tőled igazán meglep a dolog, mert becsület érző, komoly, derék fiúnak ismertelek, már pedig altisztnak éppen háború közben százszorta súlyos hiba ilyen gyengeségbe esni. *Ebbered meg magadat, fiam*, hogy ne valljunk szégyent te veled.

Minden jót kíván

Tisza.

1622/5.

*Kósa Mihálynak.*¹

1916 május 11.

Kedves Fiam!

Budapestre érkezve, itt találom báró Berg ezredes úr levelét, amelyikben azt írja, hogy szívesen megadta a szabadságot, mert kifogástalanul viselted magadat. Nagyon örülök tehát, hogy a felmerült kósza hír nem volt igaz, nem is vártam tőled egyebet. Nagyon bántott volna, ha tényleg megbotlottál volna. A jó Isten oltalmazzon továbbra is.

Tisza,

1623.

KÓRHÁZVIZSGÁLAT.

Dózsa Simonnak.

1916 április 28.

Igen Tisztelt Uram!

Báró Hazai nekem, mint a Rokkanthivatal fejének, adta át a Timóth-utcai kórházra vonatkozó levelét. *Anélkül, hogy bárkinek szóltam volna, azonnal kimentem a kórházba, ott töviről-hegyire mindent megnéztem* s megnyugvással állapíthatom meg, hogy a levelében említett információ az ottani viszonyokat nagyon is eltorzított világitásban mutatta be.

A szobákban rend és tisztaság van, az emberek kinézése kielégítő, poloskáról vagy a levélben említett egyéb rondaságokról egyáltalán nincsen szó.

Tény azonban, hogy raktárhelyiségből átalakított két épületben klozetekről nem volt megfelelő gondoskodás, a koszt nem kifogástalan s a beosztott személyzet elégtelensége folytán az

¹ V. ö. 1623/a. sz.

egyek rokkantakkal való foglalkozás sem volt olyan intenzív, aminőnek lennie kellett volna.

E hiányok közül az élelmen nem kellett segítenem, mert a vállalkozóval fennállott szerződés már előzetesen felbontott és május elsejétől fogva házi kezelésbe veszik az élelmezést, a többiek mielőbbi elhárítása végett megtettem a kellő intézkedéseket és *igen hálás vagyok*, hogy szíves sorai felhívták figyelmemet a dologra s módot nyújtottak a fennforgott bajok felismerésére és orvoslására.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

A BOLGÁR PARLAMENT TAGJAINAK BUDAPESTI LÁTOGATÁSA.¹

1624/a.

Br. Burián Istvánnak.

1916 március 7.

Kedves Barátom!

Amennyiben a bolgár képviselőknek Tarnowski egyik utóbbi sürgönyében említett berlini kirándulása létesülne, mindenesetre célszerűnek találnám, hogy az illetők *Budapesten* és Bécsben megálljanak s arra kérek, hogy Tarnowskit megfelelően *utasítani* s engemet, amint lehetséges, a kirándulás idejéről és méreteiről lehetőleg mielőbb értesíteni méltóztassál.

Meg vagyok róla győződve, hogy az illetők Budapesten igen meleg fogadtásban részesülnének és a legjobb impressziókat vinnék magukkal.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1624/b.

TELEFONÜZENET.

Br. Buriánnak.

1916 március 9.

Tarnowskinak 212. számú sürgönye szomorúan érdekes világot vet külügyi képviseletünknek a dualizmusra vonatkozó felfogására. Nem elég, hogy ő azt javasolja Radoslawownak, hogy a bolgár

¹ A bolgár képviselők 1916 május 1-én érkeztek Budapestre. Az 1624/a és b. sz. ennek a látogatásnak előkészítésére vonatkoznak.

képviselők bécsi látogatással kezdjék berlini útjukat, tehát az útbaeső Budapestről megfélekedezik, de amidőn Badoslawow teszi meg azt, amire neki kellett volna őt felhívnia, a Budapestre vonatkozó kérdést «grundsätzlich nicht verneinend beantworten wollte». *Tehát csak éppen, hogy ellene nem foglal állást.*¹

Ezt bizonyára nem egyénileg Tarnowskinak rovom fel, akit, mint egyik legjobb képviselőnket, nagyrabecsülök; a diplomata corpsunkba belenevelt felfogásnak jellemző tünetét látom benne és arra kérlek, méltóztassál Tarnowskit világosan figyelmeztetni reá, hogy neki kellett volna Budapestet szóbahozni s utasítani, hogy utólag hangsúlyozza, miszerint a bolgár képviselőknek mindenesetre úgy Budapesten, mint Bécsben meg kell állaniok s mind a két állam tényezői részéről meleg fogadtatásra számíthatnak.

*Tisza.*²

1624/c.

Gr. Czernin bukaresti követnek.

Den 5. Mai 1916.

Lieber Freund!

Beiliegend schicke ich Dir den Originaltext meines bulgarischen Toastes! zur Einsicht und eventuellen Gebrauch. Ich wäre neugierig zu wissen, was unsere Freunde in Bukarest dazu gesagt haben?

Ich bin in grösserer Hetze, als je. Die langsam, aber im Grossen und Ganzen erfreulich vorwärts schreitenden Ausgleichs Verhandlungen nehmen furchtbar viel Zeit in Anspruch. Ich hoffe jedoch in diesem Monate fertig zu werden. Sonst steht alles gut, sobald es irgendwie möglich, schreibe ich ausführlicher.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

Melléklet az 1624/c. sz. levélhez.

I. GR. TISZA ISTVÁN BESZÉDE A BOLGÁR KÉPVISEI ÖK BUDAIESTI LÁTOGATÁSOKOR 1916 MÁJUS 1-ÉN.

Messieurs,

Je prends la parole, pour souhaiter la bien-venue aux membres éminents du parlement bulgare, qui ont bien voulu nous honorer de leur visite.

¹ Gr. T. I. sajátkezű beszűrésa.

² A másolat alján T. I. aláírása és feljegyzés, «expediálta Latinovits Endre III/9. 12 ó.»

Messieurs! Soyez en convaincus que vous êtes entre amis, amis sincères et anciens de votre patrie.

Les sentiments de toute la Hongrie pour le peuple bulgare ne datent pas du temps des derniers événements politiques. L'accession de la Bulgarie à l'alliance des puissances centrales a été le couronnement de l'édifice, elle représente la conclusion logique d'une évolution naturelle, donnée par le caractère national bulgare comme par le rôle historique de l'Autriche-Hongrie sur les Balkans.

Je regrette vivement de ne pouvoir approfondir ce sujet; ce n'est qu'en jetant un rapide coup-d'oeil sur les événements que je constate que l'idée de chercher la solution du problème des Balkans dans la liberté et l'indépendance des peuples balcaniques, a été émise pour la première fois il y a une quarantaine d'années par les hommes d'état hongrois dirigeant alors la politique extérieure de l'Autriche-Hongrie.

Ils ont préconisé cette politique; ils lui restèrent fidèles pendant toutes les tentations de la première grande crise bulgare. Ils en ont fait la base durable de notre politique extérieure, non seulement parce qu'elle correspond à nos sympathies mais par ce qu'elle est en harmonie avec nos intérêts vitaux et avec la mission historique de la double monarchie.

C'est dans ces appartements mêmes que comme étudiant d'abord, puis comme jeune député j'ai assisté de près aux événements, que j'ai été témoin de l'intérêt profond que ces hommes d'état prenaient au développement de la Bulgarie.

Nous voulions alors ce que nous voulons encore: l'ordre, la liberté, l'indépendance des Balkans. La question était posée: la Bulgarie sera-t-elle un élément d'ordre, de liberté, d'indépendance ou bien se laissera-t-elle dominer par la Russie, exploiter par l'ambition russe, dégrader à être l'instrument servil de ce grand oppresseur des peuples.

Les événements n'ont pas tardé à donner la réponse. À peine 8 ans après le congrès de Berlin, la Bulgarie a su s'affranchir du joug de la Russie; la nation bulgare a fait preuve d'un fier sentiment d'indépendance, d'une âpre volonté de marcher vers ses propres destinés, d'une énergie virile à travers tous les dangers qui a assuré sa place à tout jamais parmi les peuples mûrs pour la liberté.

Il est à espérer que les péripéties de cette crise mémorable ne s'effaceront pas de notre mémoire.

À coup sur vous vous rappelez, Messieurs, le rôle que l'Autriche-Hongrie a joué pendant cette crise. Vous vous rappelez, n'est-ce pas, que c'est alors que l'homme d'état éminent, qui a actuellement la direction immédiate de la politique extérieure de la Monarchie a fait ses brillants débuts comme agent diplomatique de la Monarchie à Sophia.

Ce que je dois ajouter, c'est que les événements d'alors ont fait une impression profonde sur l'opinion publique dans la Monarchie entière. Dès cette épreuve l'estime et la sympathie pour le caractère virile de la nation bulgare lui sont acquis pour toujours; dès lors nous considérons comme soutiens naturels de notre politique de la liberté des Balcans.

Certes, il'y a eu un long chemin à traverser jusqu' à la solution définitive de votre orientation politique, chemin plein de lutttes, de succès et de déboires.

Jamais, pendant les péripéties de cette évolution l'intérêt ne s' est relâché que nous prenions au sort de la Bulgarie, jamais nous ne doutions de la fin.

Nous vous attendions, Messieurs, car nous connaissions votre âme virile, et nous étions sûrs que tôt ou tard vous chercherez les garanties durables de votre sûreté, de votre indépendance, de votre intégrité nationale dans le groupement de puissances, dans lequel seul vous pouviez les trouver.

A peine le gouvernement que j'ai l'honneur de présider fut-il formé que la Bulgarie a dû traverser la dure épreuve de la seconde guerre balcanique. Nos efforts pour vous épargner la Paix de Bukarest ou d'en amener la révision, n'ont pas été couronnés de succès. Vous avez dû subir cette grande injustice et cette grave faute politique. Convaincus que cette situation ne pouvait être durable, nous ne perdions pas l'espoir de pouvoir amener plus tard l'établissement d'un équilibre balcanique donnant les garanties nécessaires a chacun d'un ordre des choses plus en harmonie avec les intérêts vitaux et les aspirations nationales de la Bulgarie.

De nombreux obstacles nous barraient la route. Ce n'est que par un travail de longue main, travail tout pacifique que nous espérions atteindre le but. La providence en a décidé autrement. L'attentat monstrueux de Sarajevo déchire le voile d'hypocrisie qui cachait les dessins de nos adversaires. Un ouragan de haines, de crimes, de' jalousies et de convoitises déchaîne sur la tête des puissances centrales. La guerre mondiale éclata, le grand problème de vie et de mort fut posé, la solution de toutes les questions pendantes fut mise à l'ordre du jour.

Messieurs, dans ce moment historique la Bulgarie s'est montrée telle que nous l'attendions. Avec la perception claire de ses intérêts et avec le courage de braver tous les dangers pour assurer sa grandeur future, elle est entrée au lice, et les efforts héroïques de nos armées unies ont été couronnées d'un succès glorieux.

Messieurs, vous avez pris la place qui vous appartient, vous avez donné l'orientation à votre politique qui est inébranlablement basée sur les intérêts vitaux de votre patrie. L'harmonie de nos intérêts garantit la stabilité de notre alliance, les sentiments d'estime et d'amitié réciproques la rendent sympathique pour les

peuples, la gloire commune et le sang de nos enfants versé sur les mêmes champs de bataille cimentent l'union intime et profonde de nos âmes.

L'âme remplie de reconnaissance envers la providence, qui a béni nos armes, faisant du fond de mon coeur des voeux pour la prospérité de la Bulgarie, je porte mon regard vers l'auguste personne de son souverain.

Ce n'est bien sûrement pas jeu du hasard que la Bulgarie ait traversé cette période à jamais remarquable de son histoire, sous le règne d'un roi unissant les qualités du grand homme d'Etat avec des sentiments de vive amitié pour la double Monarchie. Ily a peu de temps, j'ai eu l'honneur d'entendre le témoignage éloquent et touchant que sa Majesté a bien voulu donner de ses sentiments et c'est rempli de reconnaissance et de respectueux attachement envers Lui que je vous invite Messieurs à boir à la santé de sa Majesté Ferdinand Czar des Bulgares.¹

II. A BESZÉD MAGYAR SZCWEGE.

Uraim! Azért emelek szót, hogy üdvözöljem a bolgár parlament azon kiváló tagjait, akik megtiszteltek látogatásukkal.

Uraim! Legyenek meggyőződve, hogy hazájuknak őszinte és régi barátai között időznek.

Azok az érzelmek, amelyeket egész Magyarország a bolgár nemzet iránt táplál, nem a legutóbbi politikai események idejéből valók. Bulgáriának a központi hatalmak szövetségéhez való csatlakozása csak a mű megkoronázása volt, logikai befejezése egy természetes evolúciónak, amely adva volt úgy Bulgária nemzeti jellege, mint Ausztria-Magyarországnak a Balkánon való történelmi szerepe által.

Sajnálatomra, nem mélyedhetek a tárgyba; de csak futólagos pillantást vetve is az eseményekre, megállapíthatom, hogy az az eszme, amely a Balkán problémájának megoldását a Balkán népeinek szabadságában és függetlenségében kereste, mintegy 40 évvel ezelőtt az akkor Ausztria-Magyarország külügyeit intéző *magyar államférfiaktól eredt*.

Ők inaurálták ezt a politikát, amelyhez az első nagy bolgár válság minden kísértései között is hívek maradtak; külügyi politikánknak tartós alapjává teszik ezt, nemcsak mert megfelelő rokonérzéseinknek, hanem azért is, mert összhangban van életérdekeinkkel s a kettős monarchia történelmi hivatásával.

Itt e termekben, mint joghallgató, majd mint ifjú képviselő közeli szemlélője voltam az eseményeknek és tanúbizonyságot

¹ A másolaton gr. Tisza István sajátkezű feljegyzése: «Bolgár toast 1916 tavaszán.»

tehetek ez államférfiaknak Bulgária fejlődése iránti élénk érdeklődéséről.

Mi akkor is azt akartuk, amit ma akarunk: a *Balkán rendjét, szabadságát, függetlenségét*. Föl volt vetve a kérdés: a rend, a szabadság, a függetlenség elemét fogja-e Bulgária képviselni, vagy meg fog-e hajolni Oroszországnak domináló befolyása előtt, túrni fogja-e, hogy kizsákmányolja az orosz uralomvágy, a népek e nagy elnyomójának szolgálai eszközévé fog-e sülyedni?

Az események nem késtek a válasszal. Alig nyolc évvel a berlini kongresszus után Bulgária képes volt kiszabadítani magát az orosz járom alól. A bolgár nemzet büszke függetlenségérzetéről tett tanúságot, szilárd akaratról, hogy saját hivatásának útjain haladjon. Férfias energiáról, amely minden veszély közepette mindenkorra a szabadságra érett népek sorában jelölte ki helyét.

Remélhetőleg ennek az emlékezetes válságnak viszontagságai nem fognak emlékezetünkéből elenyészni.

Önök, uraim, bizonyára tudnak arról a szerepről, amelyet Ausztria-Magyarország e válság alatt játszott. Önök tudják ugyebár, hogy az a kiváló államférfiú, aki most a monarchia külügyeinek közvetlen intézője, akkor, mint a monarchia szófiai diplomáciai ügynöke aratta első babérait.

Nekem csak azt kell hozzátennem, hogy az akkori események mélységes benyomást tettek az egész monarchia közvéleményére. Ezen megpróbáltatás óta a bolgár nemzet mindenkorra biztosította magának a férfias önérzete iránti becsülést és rokonszenvet.

Azóta a Balkán szabadságára irányuló politikánk természetes támaszának tekintjük önöket.

Bizonyos, hogy hosszú utat kellett megtenniök, amíg politikai irányukat végleg megállapíthatták, küzdelmekkel, sikerekkel és megpróbáltatásokkal teljes utat. Soha ezen evolúció viszontagságai közepette nem csökkent az érdeklődés, amellyel Bulgária sorsa iránt viseltettünk, sohasem voltunk kétségben a dolog vége felől.

Mi vártuk önöket, uraim, mint ismertük az önök férfias lelkét és bizonyosak voltunk abban, hogy önök előbb-utóbb a hatalmaknak abban a csoportjában fogják keresni biztonságuknak, függetlenségüknek, nemzeti integritásuknak biztosítékait, ahol egyedül találhatják azt meg.

Alig hogy megalakult ez a kormány, amelynek elnöke lehetni szerencsés vagyok, Bulgáriának a második Balkán-háború kemény megpróbáltatásait kellett kiállania. Azon törekvésünket, hogy megkíméljük önöket a *bukaresti békétől*, vagy hogy annak revízióját valósítsuk meg, nem koronázta siker. Önöknek el kellett szenvedniük ezt a nagy igazságtalanságot és ezt a súlyos politikai hibát. De, abban a meggyőződésben, hogy ez az állapot tartós nem lehet, nem vesztettük el reményünket, hogy később olyan egyensúlyt fogunk a Balkánon létesíthetni, amely mindenkinek megadja

a szükséges biztosítékokat s a dolgok oly rendjét teremti meg, amely inkább megfelel Bulgária életérdekeinek és nemzeti aspirációinak.

Számos akadály állotta utunkat. Csakis gondosan előkészített, tökéletesen békés jellegű munkával véltük a célt elérhetni.

A végzet másként határozott. A szerajevói szörnyű merénylet széttepte a hipokrizisnek azt a leplét, amely mögé ellenfeleinknek tervei rejtöztek. A gyűlöletnek, a bűnnek, a féltékenységnek és a tehetetlenségnek valóságos orkánja szabadult a központi hatalmak fejére. Kitört a világháború; élénk állítatott az élet vagy a halál nagy problémája. Az összes függő kérdéseknek megoldása napirendre került.

Uraim! E történelmi pillanatban *Bulgária olyannak bizonyult, a minőnek vártuk*. Érdekeiknek világos felismerésével és bátran szembeszállva minden veszéllyel, hogy biztosítsák jövő nagyságukat, beléptek önök a küzdők sorába és dicsőség és siker koronázta egyesült hadseregeink hősieles küzdelmét.

Önök, uraim, elfoglalták azt a helyet, amely önöket megilleti, azt az irányt adták politikájuknak, amely rendíthetetlenül hazájuk életérdekeire van alapítva. *Érdekeinknek összhangja biztosítja szövetségünk állandóságát*, a tisztelet és barátság kölcsönös érzelmei rokonszenvvel töltik el a népeket a szövetség iránt és fiainknak ugyanazon harctereken ontott vére egybeforrasztja lelkeink benső mélységes érzéseit.

Hátalatt lélekkel a Gondviselés iránt, amely egyesítette és megáldotta fegyvereinket, s szívem mélyéből fohászokodva Bulgária boldogulásáért, fejedelme fenkölt személye felé emelem tekintetemet.

Bizonyára nem pusztán a véletlen játéka, hogy Bulgária történelmének e mindenkorra emlékezetes időszakát olyan király uralkodása alatt éli át, aki a nagy államférfiú tulajdonságait a kettős monarchia iránti élénk barátság érzésével egyesíti. Nemrégiben tanuja lehettem annak az ékesen szóló és megható tanúbizonyáságnak, amelyet Ő Felsége tett ezen érzéseiről, és elismeréssel és tiszteletteljes ragaszkodással eltelve kérem önöket, hogy Ferdinánd bolgár cár Ő Felségének egészségére ürítsék poharukat.

1624/d.

A bukaresti követ a magyar miniszterelnöknek.

Den 12. Mai 1916.

Lieber Freund!

In umgehender Beantwortung Deines Briefes vom 5. d. M. beeile ich mich, Dir mitzuteilen, dass die interessante Kede, die Du anlässlich des Budapester Besuches der bulgarischen Parlamentarier

hieltest, in der hiesigen Presse nur auszugsweise erschien und garnicht weiter commentiert wurde.

Namentlich jener Teil Deiner Eede, welcher sich auf den Bucarester Frieden bezieht, wurde – soviel mir bekannt ist – in keiner der hiesigen Zeitungen wiedergegeben. Ich weiss nicht, ob dies auf eine Einflussnahme von Wien aus zurückzuführen ist, oder ob dies nur einen Zufall bedeutet, doch glaube ich diesen Umstand als einen glücklichen bezeichnen zu müssen.

Seinerzeit nämlich als ich in meiner jetzigen Eigenschaft nach Bucarest entsendet wurde, erhielt ich von Leopold Berchtold den Auftrag, mich den massgebenden rumänischen Politikern gegenüber dahin zu äussern, dass weder er selbst, noch überhaupt einer der leitenden Staatsmänner Österreich-Ungarns je die Absicht gehabt hätte oder gar noch habe, die Bestimmungen des Bucarester Friedens zu ändern. Im Sinne dieses Auftrages habe ich denn auch gelegentlich mit Herrn Majorescu¹ und mit dem damaligen Minister des Innern Take Jonescu² gesprochen.

Das Bekanntwerden des bezüglichen Passus Deiner Eede in der hiesigen Öffentlichkeit würde daher eventuell nicht nur den uns günstig gesinnten Majorescu verstimmen, was recht bedauerlich wäre, sondern auch jedenfalls Take Jonescu den willkommenen Anlass bieten, den Grafen Berchtold, Dich und unsere Regierungen der Hinterlist und Falschheit zu zeihen; dies würde Take Jonescu umso gelegener kommen, als er sich so, wie schon seit einigen Monaten darin gefällt, unter dem Motto persönlicher Erinnerungen und Eindrücke, in periodisch erscheinenden Artikeln seiner Zeitung «La Roumanie» alle jene Staatsmänner Ost erreich-Ungarns und Deutschlands auf das gröblichste, zu beschimpfen, die ihr unglückliches Los je mit Take Jonescu zusammengebracht hat, wobei Du jedoch merkwürdigerweise – von einzelnen gehässigen kurzen Ausfällen abgesehen – bis jetzt verschont geblieben bist.

Ich glaube daher, dass Du es gutheissen wirst, wenn ich von der Dir vielleicht vorschwebenden Veröffentlichung des Urtextes Deiner Rede in unseren hiesigen Zeitungen entschieden abrate.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Czernin*.

1624/e.

Gr. Czernin Ottokár követnek.

Den 17. Mai 1916.

Lieber Freund!

Es ist mir nicht eingefallen, die Publikation meines Bulgaren-Toastes zu wünschen. Je weniger man in Bukarest darüber spricht,

¹ Román politikus, nem volt entente-barát.

² Az osztrák-magyar monarchiával szemben ellenséges érzelmű román politikus.

umso besser. Ich habe Dir den authentischen Text nur für den Fall gesendet, dass eventuelle Verdrehungen desselben in der dortigen Presse erscheinen und zu Bemerkungen Anlass geben sollten. Dich wollte ich in die Lage versetzen, auf Grund des authentischen Textes Stellung nehmen zu können.

Der in Deinem Briefe mitgeteilte Auftrag Berchtolds *war eine Überraschung für mich*, da wir uns, sobald wir Kenntnis vom Bukarester Frieden erhielten, *auf den Standpunkt der Revision desselben gestellt hatten und* wengleich wir einsehen mussten, dass dies in Folge der Stellungnahme der anderen Mächte nicht sofort zu erreichen sei, diesen Standpunkt nie verlassen haben. Ja sogar bei den Delegationsverhandlungen im Herbst 1913, wo der Bukarester Friede eine grosse Rolle gespielt hatte, haben wir unseren Bedenken gegenüber dem Bukarester Frieden und unserer dahingehenden Meinung öffentlich Ausdruck verliehen, dass derselbe nicht die definitive Lösung des die Ursache des zweiten Balkankrieges bildenden Problems darstelle.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1625.

*Ullmann Adolfnak, a Hitelbank elnökének.*¹

1916 május 2.

Méltóságos Uram!

Április 29-én kelt, a hadiárvákra vonatkozó szíves levele kapcsán mindenekelőtt leghálásabb köszönetemet fejezem ki az abban máris olyan szép arányokban mutatkozó nemes kezdeményezésért.

Abban a reményben, hogy a szép példa követőkre talál, kérő szózattal fordulok a magyar társadalomhoz,² s egyúttal addig is, amíg az Országos Gondozó Hivatal szerveztetnék, a Rokkant-hivatal ügyvezető alelnökének helyettesét, br. Fejérváry Imrét kértem fel az ügy további gondozására és irányítására.

Amidőn tehát felkérem Méltóságodat, hogy a továbbiak iránt ő vele érintkezésbe lépni méltóztassék, egyúttal biztosíthatom róla, hogy az ügy további fejleményei között is bármikor, bármiben lenne

¹ Hadsegélyezési célokra nagyobb adományt tett.

² V. ö. 1611. és 1615. az.

is közvetlen közreműködésekre szükségük, a legnagyobb készséggel állok rendelkezésükre.

Igaz nagyrabecsüléssel vagyok Méltóságod

őszinte híve *Tisza.*

1626/a.¹

KISEBB KATONAI KÓRHÁZAK FELOSZLATÁSA ELLEN ÍRT
LEVELEK.

Töply Róbert vezértörzsorvosnak.

Den 2. Mai 1916.

Euer Hochwohlgeboren!

Ich erlaube mir die Aufmerksamkeit Eurer Hochwohlgeboren auf den Umstand zu lenken, dass in der letzten Zeit, wenigstens in Ungarn, kleinere Spitäler aufgelöst werden, eine Massnahme, welche ich aufrichtig bedauere, da es zweifellos ist, dass es den dort untergebrachten Leuten in jeder Weise famos geht, die Pflege, wenigstens in ungarischen Gegenden, eine überaus liebevolle und vorsorgliche ist und hiedurch gegenseitige Gefühle wachgerufen und gestärkt werden, welche auf die unmittelbare warme Beteiligung der Bevölkerung an allen Leiden der Truppen, sowie auf das innige Verhältnis des ungarischen Volkes mit der Armee den besten Einfluss haben können.

Ich bin schon öfters Augenzeuge derjenigen traurigen enttäuschten Stimmung gewesen, welche das Auflösen solcher Spitäler bei der betreffenden Bevölkerung ausgelöst hat. Es wird damit eine warm pulsierende Ader unterbunden, gerade jetzt, wo doch jede physische und moralische Lebenskraft aufgerüttelt und unserem gemeinsamen Ziele zugewendet werden sollte.

Demgegenüber steht kaum etwas anderes, als die etwas grössere Schwierigkeit, womit die Administration und die Aufsicht dieser zerstreut liegenden kleineren Spitäler verbunden ist. Ich glaube kaum, dass dies den anderen höheren Gesichtspunkten die Wage halten könnte und erlaube mir das beiliegende Gesuch der Gemeinde Sarkad einzusenden und Eurer Hochwohlgeboren Wohlwollen wärmst ens anzuempfehlen.

Die Sache wäre sehr dringend, da die Auflösung des Spitäles für den 15. Mai in Aussicht genommen wurde.

Genehmigen etc.

Tisza.

¹ V. ö. 1626/ . sz.

1626/b.

Br. Hazai Samunak.

1916 május 2.

Kedves Barátom!

Sarkad város a lakosság jelentékeny áldozatai mellett 45 ágyas kitűnő kis kórházat tart fenn s az ottani derék magyarság, amelyre nézve pedig a kórház megszűnte lényeges áldozatok megszüntét is jelentené, nagyon elbúsulta magát a felett, hogy a temesvári parancsnokság május 15-ére be akarja azt szüntetni.

A kérvényt a hadügyminiszterhez kellett felterjeszteni, azt az egészségügyi főnökhöz intézett mellékelt levél¹ kíséretében küldtem el, amelyben a kérdést a maga általánosságában is felvetem s az ilyen kórházak további fenntartását melegen ajánlom.

Ezen, a hozzá fűződő magasabb és nemesebb szempontoknál fogva nagyon szívemen fekvő ügyet, szíves jóindulatodba melegen ajánlva, arra kérlek, légy kegyes érdeklődni s a magad befolyását is ilyen értelemben érvényesíteni.

Szívből üdvözlő

igaz híved *Tisza.*

1627.

IZENET A LÖVÉSZÁROKBAN KÜZDŐ MAGYAR BAKÁKNAK.

*A 83. gy. e., 6. század, 2. szakasz legénységének*²

Tábori posta 77.

1916 május 3.

Tiszta szívemből üdvözlöm a 83-as bakákat és tudatom, hogy a kívánt hegedűt a mai napon postára adtam. Keménylem, megérkezik szerencsésen és sok vidám órát fog a lövészárokból szerezni.

Lelkem egész melege ott van a hazáért küzdő derék fiainkkal. Legyen velük a jó Isten oltalmazó kegyelme. Becsületet már szereztek a magyar névnek, megghiúsították az ádáz ellenség gonosz szándékait; ha a jó Isten is úgy akarja, *a hecsületes*, dicsőséges békét is ki fogjuk vívni a nemzet számára.

Minden jót kíván

*Tisza István.*¹ L. 1626/a. sz.² A szombathelyi közös gyalogezrednek egyik szakasza ajándékba egy hegedű megküldését kérte a miniszterelnöktől.

1628.

*Rakovszky Iván¹ zászlósnak, 8-ik népf. huszárezred 3-ik század.
Tábori posta 201.*

1916 május 5.

Kedves Barátom!

A Hitelbank vezetősége arra kért, ajánljak nekik valakit a Magyar Fém- és Lámpaárugyár R.-T. igazgatóságába. Én reád gondoltam s hadbavonulásod és az idő rövidsége folytán csakis utólag kérhetem hozzájárulásodat. Reményilem, nem fogod azt megtagadni; a vállalat nagyon szép, jelentékeny fejlődést ígér, s én azt hiszem, a nem különösen nagy, de mégis számottevő anyagi accidenciáktól eltekintve, komoly irányú fiatalembernek kiváló iskola egy ilyen nagy vállalat beléletében és vezetésében való részvétel.

Téged azok közé sorolnak, akik, ha ezentúl is komolyan veszik az életet és hivatásukat, szolgálatot tehetnek a közügynek, akiknek tehát a közigazgatási élettel való közelebbi megismerkedése közérdekben áll. Ez indokolta eljárásomat, amelyhez utólag jóváhagyásodat kérem.

Szívből üdvözlő igaz híved

Tisza.

1629/a.

HADSEGÉLYEZÉSI ÜGYEKBE ÍRT ÚJABB LEVELEK.²*Teleszky Jánosnak.*

1916 május 5.

Kedves Barátom!

Egy hadsegélyezési ügy sürgetése közben tudomásomra jutott, hogy Fejér vármegye főispánja február 25-én 982. sz. a. táviratilag kért a 20,000. sz. rendelet 5-ik pontjának alkalmazására vonatkozólag a pénzügyminisztériumtól útbaigazítást s e kérését március 3-án is megismételte a nélkül, hogy két táviratára választ kapott volna.

Tekintettel arra, hogy valóban nagyon fontos volna, miszerint helyi és középhaszóságaink a háború folyamata alatt nyakukba

¹ Akkor o. k., aki hadba vonult. Az eredeti R. I. úrnál.

² V. ö. IV. kötet tartalommutató IX. 1.; továbbá 1520., 1534., 1549., 1558., 1563/a-b., 1564. sz.

zúduló rendelet özön megértése és alkalmazása dolgában kellő irányításban részesüljenek, s hogy ilyen irányú kérdéseik válasz nélkül ne maradjanak, ez esetre felhívom szíves figyelmedet azzal a kéréssel, hogy a minisztérium illető osztályát megfelelően utasítani méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1629/b.

Csanády Jenő főszolgabírónak, Nagyszalonta.

1916 május 10.

Kedves Barátom!

Az 1882: XI. te. világosan azt rendeli, hogy több segélyt senki sem kaphat, mint aminő a hadbavonult családfenntartó keresete volt. Hiszen ha jól felvesszük a dolgot, ez a határ is liberálisan volt megvonva, mert abból a keresetből jelentékeny részt maga a családfenntartó fogyasztott volt el; most pedig az egész összeg a visszamaradt családtagok részére marad.

Éppen ezért, valamint tekintettel a kínálkozó kereseti alkalmakra is, az átlagos keresetre vonatkozólag megvont határ fel-emelésébe nem mehettünk belé. Ez azonban nézetem szerint nem akadályozza az olyan sérelmek orvoslását, mint aminő a Bencsik Sándornéé. Mert hiszen kétségtelen, hogy azokra, akik beigazolhatják, hogy állandó fix keresettel bírtak, ez az ő tényleges keresetük és nem a vármegyénként megállapított átlagos kereset irányadó.

Felkérem a pénzügyminisztert, hogy ilyen értelemben utasítsa a pénzügyigazgatóságokat, s arra kérlek, légy szíves a pénzügyigazgatósággal érintkezésbe lépni.

A csatolmányok visszaküldése mellett szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1629/c.

Teleszky Jánosnak.

1916 május 10.

Kedves Barátom!

Kénytelen vagyok egy konkrét hadsegélyezési esettel alkalmatlankodni, amely bizonyos általános direktíva szükséges volt átigazolj a.

Szalontáról hadrakelt egy Bencsik Sándor nevű egyén, aki az

ottani baromfi-export cégnél mint munkás huzamosabb idő óta állandó havi 80 K fizetéssel volt szerződötve. Felesége 5 apró gyerekekkel maradt vissza s ennek dacára csak napi 1 K, 80 f segélyben részesül, miután ez volt a mezőgazdasági munkások maximális keresete gyanánt megállapított összeg, s a pénzügyigazgatóság a segélynek ennél magasabb, de a hadrakelt családtag igazolt, kereseténél alacsonyabb összegben való megállapítását törölte.

Nézetem szerint ez az eljárás nyilvánvalóan tévedés, mert hiszen a vármegyékként megállapított kereseti összegek csakis azokra a gazdasági munkásokra vonatkozhatnak, akik az év folyamán előforduló különböző napszamos és egyéb gazdasági munkákat végeztek, akiknek tényleges keresete tehát biztosan meg nem állapítható. Olyan hadrakelt egyén azonban, aki kétségtelenül bebizonyítható fix illetményekkel bír, törvényes jogcímmel bír arra, hogy családja segélyezésének maximális határát az ő tényleges illetménye képezze. Nagyon hálás volnék, ha a pénzügyigazgatóságokat mielőbb ilyen értelemben utasítani méltóztatnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1630.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS MŰNKAPROGRAMMJA ÉS A KIEGYEZÉSI
TÁRGYALÁSOK FOLYTATÁSA.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1916 május 6.

Tisztelt Barátom!

Szíveskedjél kérlek Ő Felségének bejelenteni, hogy szegény Kálmán testvérem fiának állapota teljesen válságosra fordulván,¹ 3, legfeljebb 4 napra Gesztre megyek, hogy e szomorú napokban közelében lehessenek. (Csegöd 25 km-nyire van Geszttől.) Természetesen a sürgős ügyeket onnan is intézem és Ő Felségének minden tekintetben parancsára állok.

Egyúttal jelentem, hogy a tegnapi minisztertanács abban állapodott meg, miszerint az országgyűlés összehívását június 7-ére fogja javaslatba hozni s nagyjából megállapodott a küszöbön álló ülések napirendjét illetőleg is. Attól a törekvéstől indítva,

¹ Gr. Tisza Imre, kiválóan tehetséges ifjú, néhány nap múlva elhunyt. V. ö. 1501/t és 1630,a sz.

hogy az ülészakot mentől rövidebbre szabhassuk, a legszorosabban vett folyóügyeken kívül csak egy pár, a háborúval szoros kapcsolatban álló, főleg pénzügyi természetű javaslat tárgyalását vesszük tervbe.

A főbb javaslatok volnának: indemnitás 6 hónapra, a horvát pénzügyi egyezmény meghosszabbítása, a vármegyei tisztviselők mandátumának egy újabb évvel való meghosszabbítása, a fiumei rendőrség államosítása, a hadinyereség megadóztatása, a szesz árának és az ebből vett állami részesedésnek felemelése.

A pénzügyminiszter foglalkozik azzal a gondolattal is, hogy még egy pár adó-törvényjavaslattal lépjen a ház elé, amely esetben azt egy pár, a közgazdaság támogatására irányuló rendszabállyal egészítenők ki. Nem hiszem azonban, hogy különös tekintettel a kiegyezési tárgyalásokra is, fizikai ideje legyen e javaslatok idejekorán való elkészítésére. Azt hiszem tehát, hogy azok a késő őszi ülészakra maradnak.

Felmerült az az eszme is, hogy Horvátországgal 5 évre szóló provizóriumot kössünk olyan alapon, amely évről-évre emelkedő fix összegben állapítaná meg, utólagos leszámolás fenntartása mellett, a Horvát-Szlavonországok autonóm közigazgatási céljaira rendelkezésükre bocsátandó évi összeget. Érintkezésbe lépünk a horvátokkal, ha nekik tetszik ez a, nézetem szerint, nagyon szerencsés gondolat, akkor persze regnikoláris deputáció útján megvalósíthatjuk azt.

A törvényjavaslatokat még csak most vehettük munkába; rajta leszünk, hogy mentől előbb felterjeszthessük őket.

A kiegyezési tárgyalásokról¹ bizonyára tesz Stürgkh gróf jelentést ö Felségének, én csak annyit vagyok bátor megemlíteni, hogy az utolsó budapesti tárgyalások, ha lassan és nehézkesen is, de újabb haladást jelentenek. A fogyasztási adókra vonatkozólag minden lényeges kérdésben megvan a megegyezés és tisztázódott a helyzet a vasúti kérdésekre vonatkozólag is. Persze ez utóbbiakban lényeges még az eltérés, de impresszióm az, hogy meglehetősen kijegecesedett az a megoldás, amelyet Stürgkh gróffal való együttes erőfeszítésünkkel el remélek érhetni. Akkor azután csak a kvóta és az időtartam kérdései lesznek hátra.

Avval a kéréssel, hogy levelem tartalmáról ö Felségének jelentést tenni szíveskedjél, maradok
tisztelő híved *Tisza*

¹ V. ö. 1630/a. sz. és az annak 3. jegyzetében idézett korábbi leveleket.

1630/a.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 6. Mai 1916.

Hochverehrter Freund!

Der Sohn meines armen Bruders liegt im Sterben; in folgedessen gehe ich auf 2-3 Tage zu ihm und muss meine für die nächsten Tage in Aussicht genommene Reise nach Serbien¹ auf einige Tage verschieben.

Zu meinem lebhaftesten Bedauern hat dies zur Folge, dass ich Montag, am 15-ten keinesfalls in Wien eintreffen kann. Wahrscheinlich wird dies Mittwoch, spätestens Donnerstag² der Fall sein. Ich bitte also dieser kurzen Verschiebung der Fortsetzung unserer Verhandlungen³ gefälligst zustimmen zu wollen und werde mir erlauben den pünktlichen Zeitpunkt unseres Eintreffens in Wien sobald tunlich mitzuteilen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

1630/6.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 11. Mai 1916.

Hochverehrter Freund!

Vor allem innigen Dank für Deine wiederholt mit solcher Wärme zum Ausdruck gebrachten Teilnahme. Der Schlag war schrecklich vorerst für die armen Eltern, die einen kerngesunden, tüchtigen, braven Jungen,⁴ welcher in jeder Hinsicht zu den schönsten Hoffnungen berechtigte, so plötzlich verloren haben.

Ich bin noch einen Tag nach dem Begräbnis bei meinem armen Bruder⁵ geblieben und heute früh hier angekommen, kann ich nicht vor morgen abends nach Serbien⁶ fahren, sodass ich kaum vor Freitag früh in Wien eintreffen werde können. Zu meinem grossen Bedauern bin ich also bemüsst, die Verschiebung

¹ V. ö. 1501-1501/i. sz.² Május 17-én és 18-án.³ A kiegyezési tárgyalások folytatásáról lásd 1507., 1507/a-1507/b., 1596., 1608., 1613/a, és b., 1616.⁴ Unokaöccsének, gr. Tisza Imrénék elhunytá gr. Tisza Istvánt rendkívül lesújtotta. V. ö. 1630., 1630/a. sz.⁶ Gr. Tisza Kálmán biharmegyei nagybirtokos, akkor o. k.⁷ G. T. I. szerbiai útjának tervéről 1. 1501//. L. még 1501/g. sz. 1. jegyzet 8. lap.

der Fortsetzung unserer Ausgleichsverhandlungen auf Freitag nachmittag zu beantragen. Freilich gehe damit nicht viel Zeit verloren, mit Rücksicht auf die noch ausstehenden Detailberatungen in den Eisenbahnfragen.

Unsere hiesigen Besprechungen haben zur diesbezüglich eine Formel bezüglich Transit und Import zu Wege gebracht, welche meines Erachtens eine für beide Parteien akzeptable Lösung dieser hochwichtigen Fragen, zugleich aber auch das äusserste Mass des unsererseits möglichen Entgegenkommens bedeutet. Ich befürchte jedoch, dass die leider eingetretenen Pause den bewussten Strömungen in Euerem Eisenbahnministerium Gelegenheit bieten werde, mit neuen Schwierigkeiten zu kommen und bitte Dich vertrauensvoll Deine, auch bei diesem Punkte erfolgreich eingesetzte Einflussnahme unentwegt weiter wirken zu lassen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1630/c

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1916 május 18.

Kedves Barátom!

A közös pénzügyminiszternek a kiegyezési tárgyalásokra vonatkozó átiratát¹ az idő rövidege folytán ezen az úton küldöm azzal a kéréssel, hogy azt átnézni, Harkányinak hasonló célból átadni és az abban felsorolt kérdéseknek azt a részét, amely további eljárás tárgyává volna tehető, az osztrák kormány illetékes tagjai előtt szóbahozni méltóztassál. Magát az ügyiratot mielőbb kérem vissza, hogy másolatban hivatalosan megküldhessem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1630/d.

A közös pénzügyminiszternek (akkor Koerber Ernő) a kiegyezéssel kapcsolatos kívánságai.

1. Gabona- és állatbehozatal megkönnyíthető.
2. Ha szilvavám 8 K-ra szállítatik, szilvaíznek legalább 8-10 K-ás vámvédelemben kell részesülnie.

¹ Az átirat nincs az iratok közt; ellenben a levél fogalmazványa mellett fekszik az 1630/d. sz. alatt közölt kivonat.

3. Állatforgalomban Bosznia a két állam területével egyenlő elbánásban részesüljön.

4. Fakivitelre lehetőleg kedvezményt.

5. Különböző részletkívanságok a vegyi ipar terén.

6. 100,000 mázsa nyers petróleumnak kedvezményes vámon való bevitel.

7. Bulgáriába menő petróleumedény súlyára vonatkozó nehézkes határozmány törlése.

8. Vasvám fenntartása.

9. Pátens-, védjegy- és mintavédelem szempontjából egyenlő elbánás a két államban.

10. Egyenjogú elbánás boszniai részvénytársaságok számára a két állam területén.

11. Árustatisztika reformja.

12. Vám-aversum felemelése 4.000,000 K-ra, miután csak a kávévám 3.360,000 K-t képvisel. (Memorandum szerint fogyasztásnak többnek kell lennie, mert a kimutatott 38,293 q kávé körülbelül 2 kg fejenkénti fogyasztásnak felel meg, ami túlkevés. Ez állítással szemben konstatálok, hogy az egész monarchia kávéfogyasztása alig több fejenkénti 1 kg-nál.

Ugyancsak kiemeli az emlékirat, hogy az összes bruttó állami kiadásokból a monarchia egész területén katonai kiadásokra 10.3 % esik, holott Bosznia ugyané célra összes kiadásainak 14.42%-át fordítja. Eltekintve attól, hogy egészen hibás dolog az összehasonlítás alapjául az összes bruttókiadásokat venni, ami egészen más képet nyújt a szerint, amint több vagy kevesebb üzem jellegével bíró intézmény foglaltatik a költségvetésben, hibás ez összeállítás azért is, mert figyelmen kívül hagyja a két államnak a honvédségre tett kiadásait.)

13. Bosznia maga állapíthassa meg szeszkontingensét, vagy legalább is kapjon 21,000 hl kontingenst az eddigi 10,000 hl helyett, és maga ossza azt fel az ipari és mezőgazdasági szeszgyárak között.

14. A cukor-surtax nélküli behozatal szállíttassék le 60,000 q-ra.

15. Átutalási eljárás reformja.

16. Viszonosság a jövedéki büntetőügyekben.

1630/e.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 17. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Wie ich von Baron Harkányi erfahre, wurden in den letzten Tagen zwischen den beiderseitigen Eisenbahnreferenten Besprechungen geführt, welche sich auch auf die Details des sogenannten «bahnseitigen» Abkommens erstreckt und wenigstens bei den hiesigen Herren Hoffnung auf wesentliche Annäherung erweckt haben.

Es wäre nun baldigst notwendig, dass die in Aussicht gestellten schriftlichen Aufzeichnungen über den österreichischen Standpunkt Baron Harkányi zur Verfügung gestellt werden und eine konkrete Basis für die weiteren Verhandlungen bilden können.

Ich möchte diese Bitte umso mehr betonen, da sich gerade diese Übergabe der schriftlich formulierten Propositionen, welche bei unseren letzten Beratungen auf kurze Frist in Aussicht gestellt wurde, noch immer nicht erfolgt ist und dieser Umstand der meritorischen Erledigung dieser Frage hindernd im Wege liegt.

Ich möchte Dich sehr bitten, hochverehrter Freund, diesbezüglich einen wirksamen Einfluss ausüben zu wollen, damit die beiden Herren Ressortminister ihre Beratungen im Laufe der nächsten Woche beenden können und die Sache spruchreif für die PlenarVerhandlungen wird.

Da dieselben kaum vor dem 25-ten mit Aussicht auf Erfolg wieder ihren Fortgang nehmen könnten, habe ich bezüglich der hiesigen parlamentarischen Arbeit eine Zeiteinteilung in Aussicht genommen, laut welcher die nächste Woche mit Verhandlungen mit der kroatischen Begnicolar-Deputation (über finanzielle Fragen) und Magnatenhaussitzungen in Anspruch genommen werde, während die Plenarsitzungen des Abgeordnetenhauses erst am 4. Juli von Neuem einsetzen würden, so dass wir die Woche zwischen dem 25. Juni und 2. Juli für unsere Ausgleichs Verhandlungen frei bekommen würden. Dann könnten wir hoffentlich das ganze Pensum erledigen, was von jeder Hinsicht dringendst erwünscht wäre.

Ich glaube voraussetzen zu dürfen, dass dieses Programm auf Zustimmung bei Dir findet und bitte sowohl diesbezüglich, als darüber um baldige gütige Verständigung, ob unsere Verhandlungen diesmal in Wien oder in Budapest stattfinden sollten? Wir könnten uns diesbezüglich ganz Deinen Wünschen anpassen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1630/f.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 8. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Im Anschluss an Deinen hochgeschätzten Brief vom 4. Juni erübrigt mir nur mit lebhaftem Bedauern zur Kenntnis zu nehmen,

dass die schwebenden Eisenbahnfragen noch immer nicht spruchreif geworden sind. Unter solchen Umständen hätten Plenarverhandlungen keinen Sinn gehabt und wir müssen uns in eine Verschiebung derselben auf circa 14 Tage fügen.

Ich kann aber nicht umhin, meine allerlebhaftesten Bedenken auch bei dieser Gelegenheit zum Ausdruck zu bringen. Dieselben werden ja gerade durch die jetzt zu Tage tretende dilatorische Taktik der Herren im Eisenbahnministerium gestärkt. Der Weg wird mit immer neuen Schwierigkeiten verlegt, ein jeder Schritt, der ungarischerseits in der Richtung eines Kompromisses gemacht wird, wird zum Ausgangspunkte neuer Ideen, Formel, Vorschlägen gemacht, der Ausgleichskarren immer tiefer in den Sumpf gebracht.

Der Herr Eisenbahnminister soll jetzt 24, sage vierundzwanzig Punkte haben, bei denen Bedenken oder Vorschläge zu formulieren waren, und heute, beinahe 14 Tage nach unseren hiesigen Beratungen, ist Harkányi noch immer nicht im Besitze der konkreten österreichischen Vorschläge.

Ich halte unsere ganze Arbeit für gefährdet, wenn diesem offenkundigen Streben nicht energisch Einhalt geboten wird, und muss Dich im Namen der daran geknüpften Lebensinteressen der Monarchie und der uns anhaftenden schweren A^rantwortung dringendst bitten, die Sache vorwärts zu bringen.

Genehmige etc.

Tisza.

1631.

GRÓF SALIS-SEWLS JÁNOS BELGRÁDI FŐKORMÁNYZÓ BE-
VONATTA A KITÜZÖTT MAGYAR NEMZETI SZÍNŰ ZÁSzlÓT.*

¹ Bánffy József, Csanád megye árvaszéki ülnöke, aki egy rokona látogatása végett Belgrádban tartózkodott és onnan visszatért, beszélt el Návay Lajos o. k.-nek, hogy Durazzo bevételének napján a Belgrádban őrszolgálatot teljesítő 8 í. m. kir. népfőlkelő zászlóalj a következő parancsot kapta: «Aus Anlass von Einnahme Durazzos soll die österreichische-ungarische und deutsche Fahne sogleich gehisst werden.» Ennak alapján a zászlóaljnak magyar segédtszjtje, egy népfőlkelő hadnagy, kitűzette a magyar nemzeti és egyúttal a fekete-sárga lobogót (Német birodalmi zászló nem volt készletben.)

Délután gróf Salis-Sewis János főkormányzó megnézte a zászlókat, nem szólt, de öt perc múlva intézkedett, hogy a magyar zászló vonassék be.

A közvetlen katonai főparancsnok mentegetődzve említette fel a magyar tisztek előtt, hogy «neki nincs kifogása a magyar zászló ellen, de a főkormányzó kijelentette, hogy semmiféle alkalomból magyar zászlót nem akar látni, különben is a magyar zászló nagyobb volt, mint a fekete-sárga lobogó».

Návay közölte a fennebbi tényállást Tisza Istvánnal azzal a megjegyzéssel: «meg vagyok győződve arról, hogy nemzeti jogaink Náladnál hivatottabb védelmezőre sehol sem találhatnak».

Návay Lajosnak sajátkezű levele (Földeák, 1916. III/18) alapján gróf T. I. adatokat kért báró Hazai honvédelmi minisztertől és ez utóbbinak felvilágosításai beérkezéssel írta a fennebbi választ.

Gróf Salis-Sewis egyéniségére nézve T. I. már 1915-ben (IV. k. 1445. sz. 302. lap) kifejezést adott annak a nézetének, hogy «erősen magyarellenes, nagyhorvát irányú ember» és ezért is tett lépéseket más szerbiai főkormányzó kinevezése iránt. (Ezek sikeréről l. 1501-1501/e. sz.)

1631/a.

Návay Lajos o. k.-nek.

Geszt, 1916 május 10.

Tisztelt Barátom!

Még márciusban írt szíves soraidat további bizalmas eljárás tárgyává tettem, amelynek eredményeként közlöm, hogy rossz-akarattól, bornirtságból, félreértésekből sok minden kusza dolog történt Szerbiában a zászlókérdésben¹ s mindennek gyökeres orvoslása az új hadizászlók² életbeléptetése lesz, amire remélem, hogy most már a legrövidebb idő alatt reákerül a sor. Akkor azután bátran fátyolt boríthatunk a korábban előfordult kellemetlen incidensekre.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1632.

Dr. Schwartz Izidornak, Sarajevo.

1916 május 10.

Tisztelt Uram!

Szíveskedjék kérem a «*Sadowától-Sedánig*»³ német szövegét sajtó alá adás előtt megküldeni. Mégis látnom kellene kissé, hogy a fordítás miként néz ki.

Őszinte tisztelettel vagyok

kész szolgálója *Tisza.*

¹ V. ö. 1501-1501/i. sz.

² L. IV. köt. 1500/a-1500///.

³ Gr. T. I.-nak a M. Tud. Akadémiában felolvasott székfoglalója. L. összes munkák I. köt. 44-117. 1. Ezt a munkát a címzett úr, akkor titkár a boszniai orsz. kormánynál (Sarajevo), fordította németre. A fordítás Németországban (Leipzig, 1916) jelent meg.

1633.

Pékár Gyula o. k.-nek.

1916 május 12.

Kedves Barátom!

Szegény Kálmánnak 16 éves korában elhunyt Imre¹ fia íróasztalában megtalálták annak az előadásnak a szövegét, amelyet néhány nappal utolsó betegsége előtt tartott a szalontai állami főgimnázium jótékony célú ünnepélyén. A munka, szerzője korát tekintve, igazán figyelemreméltó és hiszem, hogy érdekelné most a szegény fiú korán elhunytának hatása alatt álló közönséget.

Nem tudom, nem jelenhetnék-e az meg, mint tárca a «Budapesti Hírlap»-ban? Azt hiszem, szegény szüleinek jól esnék a dolog. Mellékelem a szöveget; ha nem használhatnátok, légy szíves kérlek visszaadni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1634.

Baernreither volt osztrák miniszternek.

Den 17. Mai 1916.

Eurer Excellenz

beehre ich mich für die Übersendung des Rechenschaft - berichtes des Kuratoriums der Kriegspatenschaft meinen besten Dank auszusprechen.

Genehmigen Euer Excellenz, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1635.

A PESTER LLOYD CIKKE A KÖZÖS VAGY KÜLÖN
VÁMTERÜLETRÖL.²

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 18. Mai 1916.

Hochverehrter Freund!

Von Bosnien zurückgekehrt, habe ich Deinen Brief vom 11. erhalten und das inkriminierte Referat des Pester Lloyd über die Sitzung der Budapester Handels- und Gewerbekammer, von welchem ich bis jetzt keine Kenntnis hatte, durchgelesen.

¹ Gr. T. I. unokaöccse. V. ö. 1501/f., 1630., 1630/a sz.

² Az osztrák miniszterelnök magánlevélben panaszkodott az említett cikk miatt.

Ich muss aufrichtig sagen, dass ich nicht ganz damit in Klarem bin, was an demselben bemängelt werden könnte? Die Debatte hat sich rein um die Hauptfrage des gemeinsamen oder getrennten Zollgebietes in durchaus sachlichem Tone gedreht, es ist also weder irgendeine Spur von Gehässigkeit und Aufreizung in derselben, noch wird irgendeine Frage aufgerollt, welche mit Rücksicht auf die schwebenden Ausgleichsverhandlungen einen schlechten Einfluss auf die Stimmung der Bevölkerung ausüben könnte.

Im Gegenteil würde ich glauben, dass die Tatsache, dass sogar die bei der Errichtung der Zollschranken in erster Reihe interessierten industriellen Kreise sich mit der Fortsetzung der wirtschaftlichen Gemeinsamkeit abfinden und die ganze Frage in diesem leidenschaftslosen Geiste behandeln, einen günstigen Eindruck auf die Stimmung in Österreich ausüben könnte.

Selbst die von der Zensur durchgelassenen Expectorationen von Freund Weisskirchner¹ sind noch in einer ganz anderen Tonart gehalten.

Indem ich Dir die diesbezüglichen zwei Berichte des Pester Lloyds zur Verfügung zu stellen die Ehre habe, will ich betonen, dass auch ich auf die Vermeidung jedes Misstones in der Presse das grösste Gewicht lege, auch diesbezüglich vereint mit Dir vorzugehen bereit bin und zu einer eventuellen weiteren Besprechung des Gegenstandes während meiner Anwesenheit in Wien zur Verfügung stehe.

Schliesslich will ich nur noch hinzufügen, dass der Pester Lloyd zwar die politische Richtung der Regierung teilt und unterstützt und der Redakteur desselben in intimen politischen Beziehungen zur Regierung steht, jedoch nicht nur *materiell ganz unabhängig von der Regierung ist*, sondern speziell was seinen Riport betrifft, so wenig unter Regierungseinfluss steht, dass es das zweite hiesige Blatt war, welches auf eine Zeit strafweise unter Preventivzensur gestellt werden musste.

Genehmige hochverehrter Freund den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

¹ W. Richard volt osztrák miniszter, akkor Bécs polgármestere, élelmézési kérdéseken Magyarország ellen nyilatkozott.

1636.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Bittner Jánosnak, a Hentesipartestület elnökének.

1916 május 18.

Igen tisztelt elnök úr!

A Hentesipartestület nevében hozzám intézett sürgönyére válaszolva, biztosíthatom elnök urat, hogy a hús- és zsírellátás kérdése a kormány állandó figyelmének és gondoskodásának tárgya.

A baj lényege az erőtakarmány hiányában s ebből kifolyólag a hizott állathányban van, amin csak a küszöbön álló aratás után kezddhetünk segíteni. Addig csakis a baj enyhítéséről lehet szó. Ezen rajta vagyunk teljes erővel és komolyan foglalkozunk az élő-állat maximálásának kérdésével is. Nem mintha nagyon sokat várnánk ettől az intézkedéstől, de mert meg akarjuk nyugtatni a közönséget aziránt, hogy megtörténik minden lehető. Csakhogy éppen ezt a maximálást az összes előfeltételek biztosítása nélkül nem szabad megcsinálni, mert akkor nem hasznot okoznánk, hanem súlyosbítanánk a bajt.

Ismétlem, a baj igazi főoka: az erőtakarmány hiánya. Hiába, ostromlott várban vagyunk, azzal az egész világtörténelemben példátlan jelenséggel állunk szemben, hogy ellenségeink 150 millió embert, védtelen asszonyt, gyermeket, aggastyánt akarnak éhínséggel megtörni. Ez az utálatos szándék nem fog megvalósulni. Bajokat, szenvedéseket okozhatnak, de az élelmezést nem fogják lehetetlenné tenni, a legrossza már mögöttünk van, mert a folyó évben hasonlíthatatlanul nagyobb terület termése fog rendelkezésünkre állani, mint a múlt évben.

Higyje meg, elnök úr, a kormány elkövet a bajok enyhítésére minden lehető és vérző szívvel látja úgy a fogyasztóközönségnek, mint az érdekelt iparágaknak károsodását és szenvedéseit. De egész bizalommal fordul a magyar nemzet olyan fényesen megnyilvánult hazaszeretetéhez, amely férfias lelkierővel fogja elviselni ezeket a szenvedéseket is abban a tudatban, hogy ezzel éppen olyan hadiszolgálatot teljesít, *éppen úgy hozzájárul a magyar nemzet létének biztosításához és nagysága megalapozásához, mint a harctéren vérző katona.*

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1637.

Gr. Bethlen Károlynak, Kolozsvár.

1916 május 18.

Kedves Károlyom!¹

Hacsak lehetséges, elmegyünk a keresztlőre. A javaslatba hozott két nap közül ma 4-ike látszik alkalmasabbnak; de persze időmnek ura nem lévén, biztosat nem mondhatok. Az is lehet, hogy éppen akkor merül fel váratlan akadály. Különben ha éppen a keresztlőre nem tudnánk is lemenni, valamelyik másik napon szaladnánk le hozzátok, mert roppantul szeretnék már *hármatokat* együtt látni.

Isten áldjon, édes Károlyom; *végtelenül élvezem boldogságtokat. Lelkem mélyéig ható fényugár az!*

Meleg szeretettel ölel

szerető bátyád *Tisza István.*

1638.

ADAT GR. TISZA ISTVÁNNAK PREDESZTINÁCIÓ« HITÉHEZ.

*Beöthy Pálnak, a képviselőház elnökének.*²

Tábori posta.

1910 május 18.

Kedves Barátom!

Most csak egy szót, hogy a téged közlőről fenyegető veszély szerencsés elkerülése alkalmából teljes szívemből üdvözölhesselek. Ez is mutatja, mennyire nem tudhatja soha az ember, hol éri utói a szerencsétlenség. Hiába, *útra készen kell lennünk mindnyájunknak* és nem sokat törődnünk avval, biztosnak látszik-e vagy veszélyednek az a hely, ahol éppen állunk.

A mielőbbi viszontlátásig szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Gr. T. I. unokaöccse, akit nagyon szeretett. C4róf B. K. a mozgósításkor két heti házasság után hadba vonult. Első gyermeke keresztlőjére hazajött: azután visszament a harctérre és sebesülten fogságba esve örökre, eltűnt.

² A harctéren tartózkodott; ekkor életveszélyben volt.

1639.

Hideghéthy Imre horvát miniszternek.

1916 május 18.

Kedves Barátom!

Mellékelt ¹ ügyiratot nem akarom veled és Skerlec-cel² szemben hivatalos kezelés tárgyává tenni, ezen az úton küldöm tehát neked azzal a kéréssel, hogy szintén magánúton Skerlec-cel közölni és hozzám a szükséges felvilágosításokkal visszajuttatni szíveskedjél.

Egyik díszpéldánya ez ismét a zágrábi Generalstabsabtheilung³ tevékenységének, modor és tartalom egyaránt ismert besúgók színvonalán mozog. Természetesen nem volna érdemes sorba venni az összes, semmiféle bizonyítékokkal nem támogatott állításokat, de szíveskedjete abba a helyzetbe juttatni, hogy néhány eklatáns hazugságra reácafolhassak és ebből a további konzekvenciákat levonhassam.

Egyelőre pedig ne gurulj dühbe a reád vonatkozó szemtelenség felett. Amint a kellő információk birtokában leszek, megfelelő rendreutasításban fogom azt részesíteni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1640/a.

HADIFOGLYOK, SEBESÜLTEK, SZEGÉNY EMBEREK
ÉRDEKÉBEN ÍRT LEVELEK.

A Kapuvári Vöröskereszt fiókkórház 'parancsnokságának, Kapuvár.

Geszt, 1916 május 10.

Igen lekötelezne a tisztelt parancsnokság, ha Sólyom Mihály geszti illetőségű 4-ik honv. gy. e.-beli honvéd egészségi állapotáról, valamint arról értesíteni szíveskednék, hogy az illető valamely szülőföldjéhez közeleső kórházba át volna-e szállítható?

Tisztelettel *Tisza.*¹ A melléklet másolata hiányzik.² B. S. Iván horvát bán.³ III. köt. 2. kiad. 818. sz. 98-99. I. A zágrábi katonai körök «magyar-gyűlölő besúgásai»-ról írt T. I. a külügy min.-hez címzett 1915 febr. 12-i levelében is.

1640/b.

Szabó István geszti ref. lelkésznek.¹

1916. május 18.

Kedves Nagytiszteletű Úr!

A tientsini banktól most kaptam levelet, amely szerint az általam küldött 100 K ellenértékéből, 39 rubelből 13-at elküldött Easdolnoje fogolyállomásra Biró Jánosnak. Az Erdei János és Bagdi Gergely részére szánt 13-13 rubelt ellenben egyelőre visszatartotta, mert olyan értesülést kapott, miszerint a Nikolsk-ban elhelyezett foglyok nagy részét máshová fogják elvinni. Biztos értesítést kér tehát afelől, hogy az ő pénzüket hová küldje, nehogy elhanyagójék valahol.

Szíveskedjék kérem erről az illetők hozzátartozóit értesíteni.

Szívből üdvözlí

igaz híve *Tisza.*

1640/c.

Loyko Károlynak, Wien.²

1916 május 22.

Kedves Loyko!

Mellékelek 100 koronát, hogy kicsit könnyebbé tegyem a mai borzasztó drágaság elviselését. Ha még soká tartana ez a háború, később megint bekopogtatok egy kis adománnyal. Jó egészséget, megelegedést kíván

igaz jóakarója *Tisza.*

1640/d.

An das k. u. k. Spitalskommando, Feldhof bei Graz.

Den 22. Mai 1916.

Der Infanterist des 4. ung. Landwehr-Inf. Beg.-es Johann Biró, gebürtig aus Geszt (Biliarer Komitat, Ungarn) befindet sich in der Baracke No 2 des k. u. k. Militärspitales in Feldhof. Wie aus seinem Briefe ersichtlich, scheint er infolge Luftdruckes von einer schweren Granate eine Nervenerschütterung erlitten zu haben, soll sich jedoch schon auf dem Wege der Besserung befinden.

Da sowohl der Betreffende, als seine sehr ehrenwerten biedereren

¹ Gr. T. I. három geszti illetőségű hadifogolynak küldött ajándékot. V. ö. IV. köt. 1451-1452/6. sz.

² A Tisza-családnak volt régi alkalmazottja.

Eltern den Wunsch hätten, den Genannten näher in die Heimat zu bekommen, so gestatte ich mir anzufragen, wie sich der Betreffende befindet und ob sein Zustand den Abtransport nach Ungarn zulässt?

Gleichfalls wäre ich um gefällige Aufklärung darüber sehr verbunden, ob der Betreffende einer speziellen, fachmännischen Behandlung seitens eines Nervenspezialisten bedarf, folglich in ein entsprechendes Spital nach Budapest zu transferieren wäre, oder ob es schon möglich wäre ihn in eine kleinere Provinzstadt in unmittelbarer Nähe seiner Heimat zu transferieren.

Für die gefällige Verständigung im Voraus dankend,

achtungsvoll *Tisza*.

1640/e.

An das k. u. k. Garnison-Spital No 18 Komárom.

Den 22. Mai 1916.

Mit Beischluss des Gesuches des Nagyszalontáéi Einwohners Stefan Kovács betreffs seines Sohnes Stefan Kovács jun., welcher mit mehreren Wunden in dem k. u. k. Garnionsspital No 18 untergebracht ist, beehre ich mich zu bitten, dass derselbe – insoweit sein Gesundheitszustand den Abtransport nicht unmöglich macht – baldigst in das Spital in Nagyszalonta oder Nagyvárad transportiert werde.¹

Für eine gefällige Benachrichtigung in der Angelegenheit wäre ich sehr verbunden.

Hochachtungsvoll *Tisza*.

1640/f.

Csanády Jenő főszolgabírónak.

1916 május 29.

Kedves Barátom!

Örömmel tudatom, hogy a komáromi katonai kórházból kapott értesítés szerint Kovács István a nagyváradai tartalékkórházhoz útnak indítatott, ahonnan nehézség nélkül ki fogjátok őt Szalontára kaphatni.²

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ V. ö. 1640/f. sz.

² V. ö. 1640/e. sz.

1640/g.

A 19. honv. gy. e. pótkeret parancsnokságához, Pécs.

1916 május 29.

Bíró János geszti születésű őrzető súlyos sebesülten huzamosabb időn át a Grác melletti Feldhofban lévő kórházban volt ápolás alatt s onnan, mint a kórház parancsnoka értesít, a m. kir. pótkeretparancsnoksághoz küldetett tartós szabadságolás és családi ápolásba való átadás végett.

Miután ezen derék magyar parasztcsalád jóra való gyermekéért melegen érdeklődöm, tisztelettel kérem, hogy ügyét lehetőleg mielőbb kedvezően elintézni s annak állása felől értesíteni szíveskedjék.

Tisztelettel *Tisza*.

1640/h.

Simontsits Elemér o. k.-nek, az Orsz. Hadsegélyző Biz. alelnökének.

1916 május 29.

Kedves Barátom!

Dávid Jakab lövétei lakos kérvényét mellékelve szíves figyelmembe ajánlom, vájjon nem lehetne neki is, – miután az 1882. évi XI. te. értelmében hadisegélyre igénye nincsen, – a nálunk e célra meglévő alap terhére segélyt kiutalni?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1640/i.

Plausin József úrnak, m. kir. 1. honv. gy. e. utászosztag, 3. szakasz.

Feldpost 14.

1916 május 30.

Hozzám intézett soraira értesítem, hogy mindaddig, amíg 18 esztendő fia odahaza volt, a családja nem kaphatott nagyobb segítséget, mint amennyi az ön átlagos keresete volt. Most már azonban, ha hadbavonult a család másik kenyérkereső tagja is, van módja a segélyösszeg felemelésének és rajta leszek, hogy ez mihamarább meg is történjék.

Minden jót kíván

Tisza.

1640/j.

Szelei Józsefnek, Divisions-Tele/phonabteilung No. 61.

Feldpost 251.

1916 május 30.

Május 26-án kelt levele kapcsán értesítem, hogy édesapja a törvény értelmében csak az egyszerű átvonulási illetékkal egyenlő összeget követelheti, amely bizony a mai drágaság mellett *rettentően kevés*.

Éppen ezért úgy gondolom, hogy kivételt érdemel az olyan apa, akinek *7 fia küzd a harctéren* és méltányos dolog, hogy az ilyen rendkívüli segélyekre rendelkezésre álló valamelyik alapból pótlékban részesüljön.

Igyekezni fogok tehát édesatyját valami ilyen pótlékhoz juttatni.

Isten oltalmába ajánlja *Tisza.*

1640/b.

Töpler György geszti számvevőnek.

1916 május 31.

Kedves Számvevő Úr!

A siketnémák felvételére vonatkozó utasítást, valamint a kitöltendő blankettákat mellékelve arra kérem, hogy a dolgot Lovászékkal és Lázár csikósokkal siketnéma gyermekükre vonatkozólag megbeszélni s a szabályszerű kérvény és mellékleteinek kiállításáról gondoskodni szíveskedjék. A kérvényt kellő ajánlattal való benyújtás céljából hozzám küldje el s a szülőket értesítse, hogy a *gyermekoktatásával járó költségek fedezéséről* (elsősorban megbízható, egyszerű családnál való elhelyezést véve kilátásba) *gondoskodni fogok*.

A dolog sürgősségénél fogva mielőbbi szíves intézkedését kérem.

Szívből üdvözli

Tisza.

1640/l.

Br. Ghillány Imrének.

1916 június 23.

Kedves Barátom!

Geszt község előljáróságának a honvédelmi miniszterhez intézett, mellékelt kérvényét, amelyben Balogh Mihály népfelkelőnek

a tényleges katonai szolgálat alól való felmentését kéri, szíves jóindulatodba a legmelegebben ajánlom.

Nevezett eddigelé a község összes kőműves- és épületjavítási munkálatait végezte, tőle függ az egész falu *fedeleinek karbantartása* s így a kérelem teljesítése közérdekből is indokolt.

Az ügyet ismételten a legmelegebben ajánlja szíves figyelmedbe igaz híved *Tisza*.

1640/m.

Br. Hazai Samunak.

1916 június 28.

Kedves Barátom!

Pika Miklós népfelkelő főhadnagynak fia felvétele érdekében írt s a pécsi hadapródiskolához intézett kérvényét, tekintettel az atyjának a *harctéren teljesített* igen érdemes szolgálatára, szíves jóindulatodba nagyon melegen ajánlja

igaz híved *Tisza*.

1641.

A VEZÉRKARI PÖKÖK ÜDVÖZLÉSE HARCTÉRI GYŐZELMEK
ALKALMÁBÓL.

Br. Conrad vezérkari főnöknek.

Den 22. Mai 1916.

Euer Excellenz!

Ich möchte nicht frühzeitig jubeln, kann jedoch Ihnen Excellenz gegenüber meine, mit den glorreichen Ereignissen der letzten Tage verbundenen Gefühle nicht länger verschweigen. Es ist doch manchmal eine Gerechtigkeit auf Erden.

In begeistert gehobener Stimmung über diese glänzende Leistung unserer Armee musste ich Ihnen Excellenz einen warmen Händedruck senden, werde jedoch mit zuversichtsvoller Geduld die weitere entscheidende Entwicklung des wundervollen Anfanges abwarten und bis dahin schweigen und den Daumen halten.

Über die sehr interessanten und lehrreichen Tage in Serbien¹ will ich mich heute nicht des Längeren auslassen. Nebst vielen günstigen Eindrücken habe ich manche Wahrnehmung gemacht, die ich im Interesse einer möglichst entsprechenden Ausgestaltung

¹ V. ö. 1501/d. és köv.

der dortigen Verhältnisse zum Gegenstande einer eingehenden Erörterung¹ machen werde. Ich glaube mich der Hoffnung hingeben zu können, dass wir uns verstehen werden. Einstweilen bin ich durch unaufschiebbare dringende laufende Angelegenheiten und Ausgleichsverhandlungen² mit der österreichischen Regierung auf einige – hoffentlich kurze – Zeit aufgehalten.

In warmer Verehrung

Ihr aufrichtig ergebener *Tisza*.³

1642/a.

ID. Dr. CHORIN FERENCNEK, A GYOSZ. ELNÖKÉNEK
BESZÉDE.

Hegedűs Lóránt o. k.-nek.

1916 május 22.

Kedves Barátom!

Nem hallgathatom el a Chorin beszéde feletti megütközésemet. Nem annak ellenzéki tenorja miatt. Az utóvégre is ízlés dolga, hogy valaki helyénvalónak látja-e pártpolitikai ízű kijelentéseket tenni a Gyáriparosok Szövetségének elnöki székéből. Engemet meglehetősen hidegen hagy a dolog.

Az azonban nem hagyhat hidegen, hogy egy olyan kiváló súlyú gazdasági tényező elnöke, mint a szövetség, most, az Ausztriával folytatott kiegyezési tárgyalások alatt s a Balkánnal folyamathba teendő szerződési tárgyalások előtt úgy beszéljen az őrlési eljárásról és az élőállat beviteléről, mint ahogy Chorin tette.

Mindenki, aki csak némileg foglalkozik magyar közgazdasági dolgokkal, tudni tartozik, hogy az élőállat-bevitel megengedésének kérdése jelentékeny ütköztető a magyar kormány kezében Ausztriával szemben, s úgy ez a kérdés, mint az őrlési forgalom a legfontosabb atout a monarchia kezében a Balkán-államokkal szemben. Az a magyar ember tehát, aki ezeket a nyilvánosság előtt követeli, vagy előre odaígéri, a magyar pozíciót gyengíti, a magyar közgazdasági érdekeket károsítja.

A gyáriparosok elnöke részéről igazán több megfontoltságot és felelősségérzetet kell elvárunk. Kötelességemnek tartottam, hogy erre a kérdésre tereljem szíves figyelmedet azzal a kéréssel,

¹ L. 1501/g.

² V. ö. 1631/a-f.

³ B. Conrad válaszat 1. 1644/6. sz.

iparkodjál gondoskodni róla, hogy magyar ipari és kereskedelmi tényezők részéről hasonló hibák többé ne történjenek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1642/a.

Hegedűs Lóránt o. k.-nek.

1916 május 24.

Kedves Barátom!

Hozzád intézett levelem a világeért sem neked szóló szemrehányás volt, de kénytelen voltam kifejezést adni Chorin eljárása feletti megütközésemnek.

Ami a dolog érdemét illeti, nagyon jól tudod, hogy régi meggyőződésemből híve voltam és vagyok az őrlési forgalomnak. Ami pedig az élőállat-behozatalt illeti, a megváltozott konjunktúrák között megfelelő vámvédelem mellett ettől sem kívánok elzárkózni. De a dolog emlegetése ma könnyelmű vagy gonosz károsítása a nemzet érdekének.

Az ellen, hogy Apponyit születése napján a bolgár Vörös-kereszt bizottság élén üdvözöld, nemcsak nincsen kifogásom, de azt nem tartanám helyesnek, ha ezt meg nem tennéd.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1643/a.

A HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG-NAK EGYIK
HADPARANCSÁRÓL.

Br. Burián Istvánnak.

1916 május 28.

Kedves Barátom!

Frigyes főherceg hadparancsának¹ a monarchia jobb határaitra vonatkozó része bizonyára nem kerülte el figyelmedet s egyet-értesz velem abban, hogy azt nem lehet szó nélkül hagyni.

Ez a feladat is elsősorban reád vár, de, ha célszerűnek látod, én is szívesen teszem szóvá a dolgot ő Felsége előtt, vagy tetszésedre bízom, hogy – esetleg Stürgkhöt is bevonva a két kormány nevében is tiltakozzál az ellen, hogy katonai részről a békefeltételeknek prejudikáló egyoldalú kijelentések történjenek.

¹ A vezérkar főnöke békekötés esetére a felelős külügyi tényezők tudta nélkül vett fel a hadparancsba megjegyzést.

E tárgyra vonatkozólag lehetőleg még szerdán szíves telefon-
 izenetedet kérem.

Agyonhallgatni nem volna tanácsos a dolgot, mert «ce n'est
 que le premier pas qui coûte».

Szívből üdvözlő igaz híved

Tisza.¹

1643/b.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

1916 május 24.

TELEFONTÁVIRAT.

Ő Felsége tegnap maga kezdte gáncsolni előttem a főherceg
 napiparancsát, mely több tekintetben kifogás alá esik. Az ural-
 kodó ítélete ezen megnyilatkozásról, melyet «kellemetlen meg-
 lepetés»nek jellemzett, teljesen megegyezik a mienkkel.

Azt hiszem tehát, hogy nem szükséges a kormányoknak lépését
 szemügyre venni. Konstatálni fogom, hogy ő Felsége részéről
 ment-e észrevétel a főhadiszállásra, mint feltételezem és amint
 legjobb volna.

Ha nem, akkor én szóvá teszem ott a dolgot.

Burián,

1644/a.

GÖRGEY ARTÚR ELHUNYTAKOR ÍRT LEVELEK.

Özv. Görgey Istvánné úrnőnek.²

1916 május 24.

Nagyságos Asszonyom!

Fogadja, kérem, Görgey Artúr elhunytá alkalmából igaz rész-
 vétemnek s az elhunyt nagy ember emléke iránt érzett mélységes
 tiszteletemnek kifejezését.

Nagy ember volt Görgey Artúr úgy a cselekvés órájában, mint
 a nemes büszkeséggel elviselt néma szenvedés hosszú évtizedeiben.
 Küzdött mint egy oroszlán; amidőn a küzdelem folytatásának
 céltalan voltáról meggyőződött, habozás nélkül vette magára a
 befejezés egész ódiáját és túrta egyetlen jajszó nélkül a félreve-
 zett nemzet átkait és gyűlöletét.

¹ A másolat Keblovszky Lajos írása.

² Görgey Artúr fivérének özvegye, aki G. A. -t utolsó éveiben ápolta.

Végzete a Habsburg-birodalom és a magyar nemzet között évszázadokon át vajúdott világtörténelmi probléma ütközőpont-jára helyezte. Egymásra törtek azok az erők, amelyeknek az őket környező ellenségekkel szemben vállvetett küzdelemben egymást kellene támogatniuk.

Ez a harc tette híressé és élete delén ez kényszeríté tétlenségre azt a férfiút, akinél király és nemzet együttes szolgálatára senki sem lett volna alkalmasabb. Aki minden ízében arra lett volna hivatva, hogy egy hosszú, áldásos életen át bocsássa a királyával egyesült nemzet rendelkezésére fényes tulajdonságait.

A mai győzelmes világháború lélekemelő, dicsőségteljes napjaiban hatványozott erővel érezzük, mennyi becses erőt emésztettek fel a múlt küzdelmei, s adunk hálát az isteni gondviselésnek és mindazoknak, akik a király és nemzet közötti végleges béke áldásainak részesévé tették a nemzetet.

Ezt a békét erős lelke egész hevével üdvözölte Görgey Artúr is, s ha nem vehette is ki részét a kiegyezés alapján megindult áldásos munkából, megengedte a Gondviselés, hogy megérje a személyét környező félreértések eloszlását, az igazság diadalát, s mint az egész nemzet hálás tiszteletétől környezett nagy aggastyán fejezze be életét.

Legyen áldott emlékezete.

Tisza.

1644/b.

Br. Conrad vezérkari főnöknek a m. miniszterelnökhöz 1916 május 25-én írt válaszából.

Euer Excellenz!

Nach eintägiger dienstlicher Abwesenheit von hier beeeile ich mich Euer Excellenz für das so freundliche Schreiben vom 22. d. M. ¹ meinen herzlichsten Dank zu sagen. ..

Ich habe mit grossem Interesse Ihren Nachruf von Görgey² gelesen, in welch' letzterem ich zwar den politischen Gegner sah, aber stets den grossen, bedeutenden Menschen schätzte. Hoffentlich erblüht auf dem Boden der Vergangenheit eine einträchtige, starke und mächtige Monarchie, als Erbe für unsere Nachkommen.

In aufrichtigster Verehrung

Euer Excellenz ergebenster *Conrad* Gen. d. C.

¹ L. 1641. sz.

² Görgey 1916 máj. 23-án hunyt el. Gr. Tisza István a ravatalra helyezte a magyar kormány koszorúját és miniszter társaival együtt gyalog kísérte a koporsót.

1645.

BÉKEKÖTÉS ÉS BÉKEFELTÉTELEK.

Br. Burián külügyminiszternek

1916 május 29.

TELEFONÜZENET.

Ackermann, az ismert amerikai hírlapíró, akinek a mi szövetségünk iránti barátságos működése bizonyára ismeretes a külügy előtt, tegnap felkeresett és beleegyezésemet adtam, hogy beszélgetésünkből egy közlemény jelenjen meg, amelynek lényeges részei a következők:

Kételyeim vannak, megérett-e a szituáció a békére, mert béke mindaddig nem lehetséges, amíg úgy gondolkoznak az entente államfőiről, ahogy nyilvánosan beszélnek. Ha megérett a szituáció, minden közvetítőt szívesen látunk, aki valóban részrehajlatlan, igazságos szellemben fog a munkához. Az Egyesült-Államok elnöke állásából kifolyólag bizonyára nagy súlyt vinne bele a feladat megoldásába.

Ellenfeleink szétdarabolásunkra törtek. *Tőlünk minden ilyen vágy távol állott, csak saját biztonságunkat kívántuk. Békét köthettünk volna tehát a hadüzenet napján vagy bármikor azóta.*

A béke feltételeit korai volna részletesen megjelölni. A mi háborúnk *védelmi háború*. De ha e rettentő küzdelmet győzelmesen végigvittuk, örültség volna azt hinni, hogy békét kötünk jövő biztonságunk garanciáinak megszerzése nélkül.

Ha ez interview ellen kifogás volna, azonnali szíves értesítést kérek.

Tisza.

1645/a.

A KÜLÜGYMINISZTEREK VÁLASZA.

Gr. Tisza Istvánnak.

Wien, 1916 május 29.

Nagyon kérném kihagyni a közleményből a békeközvetítésre vonatkozó részt. Ezt közvetítés után való türelmetlen vágyódásra magyarázhatná az ellenfél. Ha megérik a helyzet a békére, akkor azt hiszem, közvetítőre alig lesz szükség. Addig is minden, erre a tisztségre minősített vállalkozót meghallgatunk, ha magától jön, de oly jelentékeny helyről, mint a tiéd, kimondott *általános szívesenlátás* előreláthatólag felhívásnak és ellankadásunk jelének lenne

értelmezve sok helyen. Az Egyesült-Államok elnöke pedig nem szerzett igényt arra, hogy éppen ő legyen a két hadviselő csoport egyenlő bizalmát élvező közbenjárója.

De a legalkalmasabb tényező vállalkozása is kilátástalan, ha nem ismeri a két fél hadicéljait, illetőleg feltételeit. Ezeket pedig szerintem nem volna célszerű bármilyen közvetítővel előre közölni, mert félő, hogy már ő vele kellene azoknak megvitatásába bocsátkoznunk. Legvalószínűbben pedig ennek szüksége akkor állana be, ha a közvetítő Wilson volna.

Burián.

1646.

AZ ELLENZÉK VEZÉRFÉRFIAINAK TÁJÉKOZTATÁSA
AZ ORSZÁGGYÜLÉS MUNKARENDJÉRŐL.

Gr. Andrássy Gyula o. k.-nek.

1916 május 11.

Kegyelmes Uram!

Bizalmasan közlöm, hogy az országgyűlés üléseinek újabb megnyitása június 7-ére van tervbe véve, miért is kötelességemnek tartom, hogy az ellenzék illetékes vezérférfiait a kormánynak az országgyűlés munkarendjére vonatkozó szándékairól tájékoztassam és alkalmat nyújtsak az ellenzék hivatott tényezőinek netaláni kívánságaik kifejezésére, valamint a parlamenti ülésekkel kapcsolatos kérdések megbeszélésére.

Annak megjegyzésével, hogy a közelebbi 10-15 nap legnagyobb részét szerbiai¹ és bécsi² időzés fogja igénybe venni, úgyhogy előreláthatólag csakis jövő héten szerdán és csütörtökön (május 17 és 18-án) lehetek Budapesten, azzal a kéréssel fordulok tehát Hozzád, hogy a jelzett célból gróf Apponyi Alberttel és gróf Zichy Aladárral együtt, akikhez ezen soraimmal *azonos levelei intéztem?* szerdán, folyó hó 17-én délután 4 órakor a miniszterelnökségnél felkeresni méltóztassál.

Kiváló tisztelettel

Tisza.

¹ L. 1501/f. és 1501/g. sz.

² Kiegészítési tárgyalások l. 1630/a-f. és az ott id. levelek.

³ Hasonló levél küldetett a másik két ellenzéki pártvezérhez is.

1646/a.

Gr. Andrásy Gyula o. k.-nek.

1916 május 24.

Kedves Barátom!

Tekintettel az országgyűlés összejövetelének közeledtére és arra a körülményre, hogy fontosabb közleményeim volnának, tisztelettel kérek, miszerint vasárnap, folyó hó 28-án délelőtt 11 órakor a miniszterelnökségnél gróf Apponyi Alberttel és gróf Zichy Aladárral együtt, akikhez hasonló levelet intézek,¹ felkeresni méltóztassál.

Kiváló tisztelettel

őszinte híved *Tisza*.

1646/b.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1916 május 27.

Kegyelmes Uram!

A vasárnapi találkozót abban a téves hitben kértem, hogy születésed napját szombaton fogjátok itt megülni. Természetesen készséggel beleegyezem az újabb halasztásba, de kénytelen vagyok szíves megjelenésedet szerdán, 81-én délután 4 órára kérni, mert attól fogva 6-ig előreláthatólag én nem állhatnék rendelkezésre, holott még sem szeretném a kellő felvilágosítások megadását annyira a legutolsó percre halasztani.

Kiváló tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1646/c.

Gr. Andrásy Gyula és gr. Zichy Aladár o. k.-knek.

1916 május 27.

Tisztelt Barátom!

E percben értesülök, hogy Apponyi nem vehetne részt a vasárnapi megbeszélésen. Arra kérek tehát, méltóztassál annak szerdán, 31-én délután 4 órára való elhalasztásába beleegyezni. Későbbi napot nem hozhatok javaslatba, mert június első 4-5 napjában előreláthatólag én nem állhatnék rendelkezésre.

Kiváló tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

¹ A hasonló szövegű levelek közlése mellőztetett.

1646/d.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1916 május 29.

Kegyelmes uram!

A szerdai megbeszélést kívánságodra 5 órára halasztom. Későbbre legnagyobb sajnálatomra nem tehetem, mert alighanem el kell utaznom.

Kérlek, méltóztassál ezen, a te kívánságodra eszközölt változásról Andrásst és Zichyt értesíteni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1646/e.

Gr. Apponyi Albert o. h.-nek.

1916 május 31.

Kegyelmes Uram!

Ma vett soraid folytán sajnálattal kénytelen vagyok találkozásunk elhalasztásába belenyugodni. Sajnálattal, mert azt hiszem, hogy mindnyájunk előtt különbség nélkül az a cél lebeg, hogy a magyar parlament a háború egész tartama alatt azon a magaslaton maradjon, amelyre azt az ellenzék vezéreinek magatartása a háború *kitörésekor* helyezte, s ebből a szempontból jó lett volna megbeszelnünk a dolgot, mielőtt az ellenzéki pártok nagyobb számmal feljövő tagjaival érintkeznének s nekik irányt adhatnátok.

Kötelességemnek véltem arra reámutatni, milyen kiszámíthatatlan fontossággal bír a nemzet legszentebb érdekei szempontjából, hogy az összes pártok vezérei az első perctől fogva egyéniségük egész súlyát latba vessék az ország érdekeire káros viták, kijelentések és jelenetek megakadályozására. Amint jeleztem volt, most már 6-ig nem állhatok rendelkezésre.

Szíves megjelenésedet 6-án kedden délután 4 órára kérem.

Kiváló tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1646/a.

Gr. Andrássy Gyula o. k.-nek.

1916 május 31.

Tisztelt barátom!

Apponyi akadályoztatása és a te távolléted folytán a mai megbeszélést sem lehetett megtartanunk. Kedden, 6-án délután 4 órára halasztottam azt, amidőn mindenestre kérem szíves megjelenésedet.

Kiváló tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1646/b,

Gr. Zichy Aladár o. k.-nek.

1916 május 31.

Tisztelt Barátom!

A mára szóló meghívók szétküldése után Apponyi azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy az ülést 5 órára halasszuk. Ehhez hozzájárultam és felkértem őt, hogy ő tudassa a változást veled és Andrássy val. Ma déltájban kaptam tőle azt a hírt, hogy egyáltalán nem jöhet ma délután s az értekezletnek valamely más napra való halasztását kéri. Nem kételkedhettem benne, hogy a dolgot közölte veled s csak telefonüzenetedből látom, hogy ez meg nem történt.

Amidőn szíves elnézésedet kérném e mulasztásért, amelynek – amint láthatod – nem én vagyok az oka, egyúttal értesítlek, hogy most már csakis 6-án, kedden délután 4 órakor állhatok rendelkezésekre; amikor is azt, aki szíves lesz közületek felkeresni, délután 4 órakor a miniszterelnökségnél várom. Ez a terminus nem esik többé változás alá.

Kiváló tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1647.

Br. Skerlec Ivánnak.

1916 május 30.

Kedves Barátom!

Visszakérőleg mellékelem a «*Hrvatska*»¹ május 24-iki cikkének kivonatát s azt szíves figyelmedbe nyomatékosan ajánlom,

¹ A Frank-pártnak Zágrábban megjelenő napilapja, mely nagy-horvát eszmét hirdetett. A cikk kivonata hiányzik.

Azt hiszem, teljesen megengedhetetlen dolog az, hogy a mai időben állami rendünk alapjai ellen intézett ilyen vakmerő támadás jelenhessen meg a sajtóban, s nem kétlem, hogy figyelmeztetni fogod a cenzúrát e durva kötelességmulasztásra és hasonló esetek ismétlődésének megakadályozására megteszed a szükséges lépéseket.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1648/a.

LEVELEZÉS A ROMÁN NEMZETISÉGŰ SEBESŰLTEK
ÉRDEKÉBEN.

József főherceg Ő Fenségének, a VII. hadtest parancsnokának.

1916 május 31.

Császári és Királyi Fenség!

Ismerve katonái sorsa iránti atyai érdeklődését, bátorságot veszek magamnak, hogy egy kéréssel alkalmatlankodjam.

Az Isonzo-front mögötti kórházakban elhelyezett szegény román fiúknak még rosszabb sorsuk lehet, mint a magyaroknak, mert még kevésbé kapnak olyan embert, aki velük beszélni tudna. Ezért az az eszme merült fel, hogy egy olyan megbízható, értelmes, buzgó magyar embert, aki tökéletesen beszél oláhul, elküldenénk hozzájuk, hogy velük szóbaálljon, családjukat értesítse, kívánságaikat meghallgassa, dolgaikban eljárhasson. Szükséges volna azonban tudnunk, mely kórházakban vannak nagyobb számmal románajkú sebesültek.¹

Azt hiszem, hogy a dolog humanisztikus oldalától eltekintve, *amire ezek a szegény oláh fiúk is emberül reászolgáltak*, a magyar nemzeti ügy szempontjából is jó hatást tenne, ha magyar ember érdeklődne irántuk és gondoskodna róluk, miért is mély hálára kötelezne Császári és Királyi Fenséged, ha e kórházak jegyzékét nekem elküldetni méltóztatnék.

A tirolai offenzíva győnyörű sikere lelkesült örömmel tölt el mindnyájunkat; de nem felejtjük el, hogy azt az Isonzónál küzdő és szenvedő hőseink emberfeletti magatartása tette lehetővé.

¹ Később dr. Kremler Zoltán, a román nyelvet értő kir. közjegyző küldetett ki.

A jó Isten oltalmazza Császári és Királyi Fenségedet és derék csapatait.

Legmélyebb tisztelem kifejezésével vagyok Császári és Királyi Fenséged

alázatos szolgája *Tisza*.

1648/b.

József főhg. Úr Ő Fensége válasza a miniszterelnökhöz.¹

1916 június 9.

Nagyméltóságú Uram!

Szíves levelére válaszolva, a következőkre hívom föl Nagyméltóságod becses figyelmét. Seregcsoportomnál több mint 20 egészségügyi intézet van. Hosszú utánjárás és vesződés után tavaly augusztus vége felé elértem, hogy magyar, román és horvát ápolókat vezényeltek ide, az ápolónék is legalább nagyrészt tudják katonáim nyelveit. – Elkövetkezett a sorozás és csereakció, most nagyrészt öreg, tehetetlen, majdnem mondhatnám, hasznavehetetlen és teljesen kiképzetlen ápolókat kaptam, ráadásul a legtöbb semmi más nyelvet nem beszél, mint németet és csehet. Már ismételten tettem lépéseket okvetlen szükséges kicserélésük végett, de bizony mindezideig minden eredmény nélkül.

Nagyméltóságod eszméjét örömmel karolom föl, csak annyiban kérem végrehajtását megváltoztatni, amennyiben én kimutatót legjobb akarat mellett sem tudok küldeni, mert minden kórházamban egyformán oszolnak meg a magyarok, románok stb., jobbnak vélem, ha Nagyméltóságod valami bizalmi emberét mielőbb hozzám méltóztatik küldeni, aki a kérdést tanulmányozza és egyenest az ő saját impressziói alapján tesz előterjesztést Nagyméltóságodnak. Ismétlem, legnagyobb örömmel fogadnám, ha Nagyméltóságod 2-3 vagy több ilyen megbízható egyént küldene le, kik a katonák (sebesültek) magánügyeivel törődnének, úgy ahogy azt Nagy méltóságod írja.

Egyre azonban muszáj kiterjeszkednem és ez Nagyméltóságodnak ezen szavai «... még rosszabb sorsuk lehet . . .» Itt félreértés van, vagy a valóságnak nem megfelelő informálás! Én magam nap-nap után végigjáróm kórházaimat és a legkeményebben büntetem azt, ha legcsekélyebben észlelem, hogy rossz a bánásmód. Magam kikérdezem a betegeket, hogy van-e panaszuk és ha igen, magam veszem az ügyet kezembe. A sebesültek kezelése, ellátása, ápolása, amint azt majd Nagyméltóságod bizalmi embere megfogja maga állapítani, a lehető legjobb és hol erre nézve a legcsekélyebb vétséget tapasztalom, a legerélyesebben közbelépek.

¹ Az egész levél Ő Fenségének sajátkezű írása.

(Nemrég zártam be egy orvost 30 napra a profosznál, mert két beteg éjjel váratott.) – Csak két hölgy volt itt, kiket el kellett távolítanom, mert minden vezetési ügybe beleavatkoztak, a személyzetet – följebbvalóik ellen gyűjtendő vádak céljából – kihallgatták stb. stb., úgy hogy minden fegyelem meglazult volna, ha tovább türtem volna a hölgyi beavatkozást. Később hallottam, hogy az egyik a bánásmódról bizony egyoldalú megítélés folytán sok rosszat beszél otthon. Tán innét ezen nézet! Hogy milyen a bánásmód körletemen kívül, azt nem tudom, de itt merem állítani, hogy jó. Ápolónők itt kiválóak vannak. Csak a katonai ápolók nem érnek semmit, de ezen is majd csak sikerül segítenem. Ismételten kérem a bizalmi ember kiküldetését és azután a Nagyméltóságod által kiszemelendő «megbízható magyart, ki tökéletesen beszél olá hul», – egy azonban nem lesz elég.

Végül szabadjon hozzátennem még levelemhez azt, hogy e rettenetes harcokban megszerettem nagyon a mi románjainkat is, kik számtalan esetben a legfényesebb hőstettekkel bebizonyították, hogy hazánknak igaz fiai és vérükkel pecsételték meg e bizonyosságot. Teljes szívvel ragaszkodom hozzájuk is és tudom, hogy jó állami nevelés mellett és jó vezetés mellett fiaik is a legjobb honpolgárok lesznek. Nagyméltóságod meg lehet róla győződve, hogy az ilyen vér árán és két esztendei kimondhatatlan szenvedések és bámulatos hőstettek árán megszerzett szeretetem múlhatlan és kiirthatatlan! Az ő jólétük is a legnagyobb mértékben lelkemhez nőtt.

Adja a Mindenható, hogy az orosz visszahatás, mely kissé megriasztott bennünket, a Styr mellett megakasztassék!

Félfüllel hallom, hogy a hadvezetőség a honvédséget a háború után be akarja olvasztani a közös hadseregbe! Ez csak akkor lehet és szabad, ha a magyar hadtestekben a magyar szolgálati és vezényleti nyelv, a magyar *jelle*g behozatik. A honvédségnek igen nagy organizatórikus hibái vannak, melyek óriási nehézségeket okoztak e háborúban, de maga a csapat oly fényes tanúságát adta hősiességének, oly dicső történelmi múltat alapított, hogy az intézményt javítani, kiterjeszteni *kell*, de eltüntetni égbekiáltó *bűn* volna. Olvasszák a magyar közös ezredeket bele a honvédségbe, szervezzék ezt a háborús tapasztalatok révén újra, de törölni semmi szín alatt sem szabad! Ez a magyarságnak olyan arculütése volna, melyet elhárítani minden hazafinak, akár magyar, akár osztrák, kötelessége.

Azon kéréssel, hogy e sorimat szigorúan bizalmasaknak méltóztassék tekinteni, üdvözlöm Nagyméltóságodat mint mindenkoron

hálás híve *József fhg.* 1. t.¹

¹ Lovassági tábornok.

1648/c-

József főherceg Ő Fenségének, a VII. hadtest 'parancsnokának.

1916 június 15.

Császári és Királyi Fenség!

Június 9-én kelt kegyes sorait hálás köszönettel vettem és mindenekelőtt azt a félreértést kívánom eloszlatni, mint hogyha abban a feltevésben lettem volna, hogy a VII. hadtesthez tartozó sebesültek kellő gondozásban nem részesülnének. Levelemnek az a kifejezése, hogy a román sebesültek «még rosszabb» helyzetben vannak, kizárólag a nyelvi nehézségek okozta bajokra vonatkozott. Helyesebben azt kellett volna mondanom, hogy ebből a szempontból még kedvezőtlenebb a románok helyzete, mint a magyaroké, mert még kevésbé érintkezhetnek nyelvüket tudó egyénnel.

Benső öröömre szolgáltak Cs. és Kir. Fenségednek a román katonákra vonatkozó megjegyzései. *Gyermekkorom óta jól ismerem és szeretem a román falusi népet.* A világért sem bírnak ugyan azzal a szellemi és erkölcsi erővel, mint a magyarok, de *jólelkű, hálás, hűséges emberek*, akikkel, ha a felettük álló nem kizsákmányolni, de jó irányban vezetni igyekszik őket, nagyon sokra lehet menni. Nagyon örülök, hogy egészben véve jól viselték magukat ebben a háborúban is és *bízást hiszem, hogy a háború után megvalósíthatom régi vágyamat: a magyarok és románok közötti jobb megértés politikáját.*

Cs. és Kir. Fenséged kegyes felhatalmazása folytán igyekezni fogok dr. Krenner Zoltán¹ lippai közjegyzőt mielőbb leküldeni. Ez az igen megbízható, értelmes, agilis ember a helyszínén fogja kikérni Cs. és Kir. Fenséged további parancsait.

Az orosz harcterről megnyugtató híreink vannak. Nagyarányú német segítség lehetővé teszi az ottani helyzet helyreállítását olasz hadműveleteink sérelme nélkül.

*A honvédségre vonatkozó eszmék bizonyos körökben tényleg felmerültek, de éppen olyan gyorsan le is kerültek a napirendről.*²

Hálás köszönetem ismétlésével és legmélyebb tiszteletem kifejezésével maradok Cs. és Kir. Fenséged

alázatos szolgája *Tisza István.*

¹ V. ö. 1646/e. sz.

² A főherceg úr 1646/6. számú levelének utolsóelőtti bekezdésében közölte ezeket a terveket.

1648/d

Gr. Zselénszki Róbertné Úrnőnek.

1916 június 16.

Kedves grófné!

József főhercegtől azt a választ kaptam, hogy a legnagyobb örömmel fogadja dr. Krennert¹ s adja meg neki a kellő útbaigazításokat és nyújt neki módot *a kórházakban fekvő oláh fiúk meglátogatására.*

Nagyon jó volna tehát, ha dr. Krenner lehetőleg mielőbb útnak indulhatna és egyenesen József főhercegnél jelentkezne. Természetesen jöjjön ő hozzám Budapestre, hogy kellő marschrutával és legitimációval láthassam el.

Tiszteletteljes kézcsoókkal vagyok

öszinte híve *Tisza.*

1648/e.

József főherceg Ö Fenségének.

1916 július 4.

Császári és Királyi Fenség!

Kegyes engedélye alapján van szerencsém levelem átadóját Krenner Zoltán lippai közjegyző urat Császári és Királyi Fenséged kegyeibe ajánlani, aki abból a célból utazik le, hogy a déli harctér közelében lévő kórházakban fekvő román katonákat felkeresse, *velük anyanyelvükön érintkezhessek s egy-más dolguk elintézésében segítségükre legyen.*

Mély tisztelettel kérem Császári és Királyi Fenségedet, hogy Krenner úrnak a kórházak látogatására szükséges engedélyt megadni s őt a további utasításokkal ellátni méltóztassék.

Legmélyebb tiszteletem kifejezésével maradok Császári és Királyi Fenségednek

alázatos szolgája *Tisza.*¹ V. ö. 1647/a-c.

I. ROMÁN AJKÚ SEBESÜLTEK GONDOZÁSA.¹

II. ROKKANTAK GONDOZÁSA.

III. EGY NÉMET ÚRNŐ PANASZOS LEVELE
A ROKKANTHÍVATAL ELLEN.

1649/a.

Gr. Zselénszki Róbertné úrnőnek,

1916 május 31.

Kedves Grófné!

A Zimmerman-féle protézis régibb idő óta tanulmányozás alatt áll, s miután nagy örömmre azt hallottam, hogy most már lényeges tökéletesbülésen ment át, reményelem, hogy mielőbb nagyobb elterjedést fog nyerhetni. Szakmunkások kirendelésére vonatkozó kérelmét mindenesetre támogatni fogom.

Fájdalom, ez a háború bőséges alkalmat nyújt a protézisek tökéletesítésére. Most már többféle jól bevált rendszerünk van és szerintem hiba volna az egyiket a másik rovására pártfogolni. Gyártson mentől több protézist mindenki, aki jó protézist tud csinálni; úgy sem tudunk a szegény rokkantak szükségletével lépést tartani.

Krennernek² szívesen adok igazolványt,³ de jónak látnám előzetesen megtudni, hogy hol vannak nagyobb számmal román sebesültek, mielőtt őt újtjára bocsátanánk, nehogy túlságosan sok időt veszítsen el azok felkeresésével. Az arra vonatkozó eljárást folyamatba tettem, annak eredményéről jelenteni fogok.

Schwarz-Wachsler Gunda levelét visszaküldve, megjegyzem, hogy leveleinek válasz nélkül hagyását a Rokkanthivatalnál szóvá tettem s az eredményt tudatni fogom.⁴

Ami pedig a levélíró azon panaszát illeti, hogy oktatásban nem részesült rokkantak bocsáttattak el, az csakis abban lelheti magyarázatát, hogy az alárendelt katonai hatóságok számos eset-

¹ Ez a bekezdés az 1648/a-e. sz. levelek folytatása. Az 1649/a-b. számú levelek részben más tárgyakra is kiterjednek, ezért azokat nem lehetett az előbbi szám alá sorolni.

² K. Zoltán lippai kir. közjegyző.

³ V. ö. a József főherceg Ú Fenségének írt 1647/c. sz. levelet.

⁴ Német úrnő, aki a Rokkant Hivatalhoz beadványt küldött. V. ö. a gr. Klebelsberg Kunhoz írt 1649/6. sz. levéllel.

ben gondatlanságból vagy tudatlanságból megszegik a miniszter rendeletét és kiszuperálnak egyes rokkantakat, a nélkül, hogy azokat utókezelés céljából nekünk átadták volna.

Tiszteletteljes kézcsókkal vagyok

régi híve *Tisza*.

1649/b.

*Gr. Klebelsberg Kuno államtitkárnak.*¹

1916 május 31.

Kedves Barátom!

Az általam szóval említett ügy kiegészítéséül megemlítem, hogy egy Gunda Schwarz-Wachsler nevű német asszony írt Lippáról két ízben levelet a Rökkanthivatalhoz a budapesti Országház III. bizottsági terem címére, amelyben tudatta velünk, hogy jó állást tud kerti munkára alkalmas rokkant számára; valamint ugyané címről karprotevizist kért egy Biró nevű rokkant ügyész részére és választ egyik levelére sem kapott.

Szíveskedjél intézkedni, hogy a tényállás felderíthessék és Wachsler asszonnyal közöltessék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1650.

MAGYAR-NÉMET KÖZGAZDASÁGI VISZONY MEGBESZÉLÉSE.

*Herzog Ernst Günther (Schleswig-Holstein).*²

Den 31. Mai 1916.

Euere Hoheit

erlaube ich mir für die gnädige Mitteilung ergebensten Dank zu sagen. Selbstredend sehe ich einer Besprechung mit Euere Hoheit mit dem grössten Interesse entgegen und werde mich durch den angekündigten Besuch äusserst beehrt fühlen, und überlasse die Auswahl des geeignet scheinenden Zeitpunktes Euere Hoheit Ermessen.

Die letzten Ereignisse am Trento ³ werden hoffentlich ebenso folgenschwer für unsere Feinde, als ruhmreich für unsere Armee

¹ V. ö. 1649/a. sz.

² V. ö. 1597. sz.

³ Győzelmek az olasz harctéren. V. ö. 1641. sz.

sein. Ich bin überzeugt, dass sie dieselbe freudige Begeisterung in Deutschland auslösen, als die Buhmestaten der deutschen Armee in unserem Lande.

Mit ehrfurchtsvoller Hochachtung Euere Hoheit ergebenster

Tisza.

1651/a.

A DANZER'S ARMEEZEITUNG CIKKE.¹

Br. Kroatin Sándornak.

Den 31. Mai 1916.

Lieber Freund!

Ich erlaube mir Deine hochgeschätzte Aufmerksamkeit auf den beiliegenden Artikel von Danzer's Armeezeitung zu lenken. Ganz abgesehen davon, dass der mit blau angestrichene Passus eine direkte *Unwahrheit* enthält, frage ich mich, ob es sich einem die Protektion des Kriegsministeriums geniessenden militärischen Organe geziemt sich in solchen *Nörgeleien gegen die Ungarn* zu ergehen. Solche Nadelstiche, so miserabel kleinlich sie an und für sich sind, müssen als Gift wirken.

Mit warmer Freundschaft

Dein aufrichtig ergebener *Tisza.*

1651/b.

Br. Kroatin Sándornak.

Den 10. Juli 1916.

Hochverehrter Freund!

Überbürdung mit Geschäften hat mich daran gehindert Deinen hochgeschätzten Brief ² bezüglich *Danzers Armee-Zeitung* früher zu beantworten.

Indem ich Dir für die energische Intervention bei der genannten Zeitung wärmstens danke, kann ich es nicht unterlassen bezüglich der in demselben mitgeteilten Ausführungen des A. O. K.-s zu bemerken, dass die Zensur auch in Ungarn konsequent bestrebt ist, alles hintanzuhalten, was vom Gesichtspunkte des guten Verhältnisses zwischen Österreich und Ungarn störend wirken könnte. Kommen hie und da trotzdem Entgleisungen vor, so ist das jeden-

¹ A cikk az iratok közül hiányzik.

² A levél az iratok közül hiányzik.

falls in höchstem Grade bedauernswert und verwerflich, und wie bisher, so werde ich auch in Zukunft nichts unterlassen, um solche Vorkommnisse zu vereiteln.

Ich muss jedoch auf das Entschiedenste betonen, dass der seitens des A. O. K.-s diesbezüglich vorgebrachte Vorwurf – wie bei solchen Fällen menschlich leicht zu verstehen ist – weit über das richtige Mass schießt.

Ohne mich in eine müßige Polemik einlassen zu wollen, möchte ich diesem Vorwurf gegenüber nur kurz erwähnen, dass erstens die enge Zusammengehörigkeit der Monarchie und das heldenhafte Benehmen derjenigen Volksstämme Österreichs, welche dies verdienen, von berufener ungarischer Seite (*auch oppositioneller*) wiederholt mit Wärme und Begeisterung hervorgehoben wurde, zweitens, dass die ungarischerseits gefallenen Äusserungen, welche von diesem Gesichtspunkte einem Anstände obliegen könnten, gewiss nicht zahlreicher sind, als die im höchstem Grade missliebigen, ungerechten, aufreizenden Äusserungen, welche bezüglich der staatsrechtlichen Stellung und der verbrieften Bechte Ungarns, der Wirtschaftspolitik und der Ernährungsfrage (siehe Weisskirchner^x) von österreichischer Seite vorkommen.

Übrigens–und darin liegt das Wesen der Sache – sind Entgleisungen seitens Einzelner oder der unabhängigen Presse, ganz etwas anderes, als ein wiederholtes, maliziöses und tendenziöses Benehmen eines *militärischen Blattes, welches in engen Beziehungen zum Kriegsministerium steht*.

Ich wäre sehr verbunden, wenn Du, hochverehrter Freund, diese Gesichtspunkte zur Kenntnis des A. O. K.-s bringen möchtest. Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1652/a.

A BUDAPESTI IRGALMAS NÖVÉREK KÉRVÉNYE.

Br. Krobotin Sándornak.

Den 31. Mai 1916.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir das Gesuch der Budapester Barmherzigen Schwestern um Ermöglichung der Anschaffung der notwendigen

¹ Bécsi polgármester. V. ö. 1635. sz.

Kleidungsstücke Deinem Wohlwollen wärmstens anzuempfehlen. Es ist wohl nicht notwendig zu betonen, welche hervorragendsten Dienste diese Schwestern auf dem Gebiete der Krankenpflege auch während dem Kriege entfalten.

Genehmige etc.

Tisza.

1652/b.

Bencsik Augusztának, az Irgalmas nővérek gondnoknőjének (Budapest, I., Ménesi-út 27. sz.).

1916 május 31.

Tisztelendő Nővér!

Báró Radvánszky Gézané kívánságához képest mellékelek egy, a hadügyminiszter úrhoz szóló bevezető levelet, amely remélhetőleg lehetővé fogja tenni az irgalmas nővérek részére ruhaszükségletük fedezését.

Igaz tisztelettel

Tisza.

1653/a.

ARATÁSI NEHÉZSÉGEK.

Bartal Aurél főispánnak.

1916 május 31.

Kedves Barátom!

Nincsen nap, hogy ne foglalkoznánk az aratási munkaerő ügyével. A hadvezetőség most már, reményilem, teljesen meg van arról győződve, hogy ez hadiképességünk fenntartása szempontjából is életbevágó fontosságú dolog és legalább is a három-négy heti legszorgosabb aratási időre rendelkezésünkre fog minden nélkülözhető embert bocsátani. Ezek számára nézve azonban ma még nem vagyunk tájékozva s így csak arról biztosíthatlak, hogy igazságosan fogjuk a munkaerőt szétosztani.

Az általad említett szökési esetekre vonatkozólag várom a vizsgálat eredményét. Eddig csak olyan helyekről szöktek meg orosz foglyok, ahol kifogásuk volt a bánásmód és különösen az élelmezés ellen. Ha tehát nálatok olyan helyről is szöknek meg, ahol ebből a szempontból nincsen baj, okvetlenül valami politikai háttere lesz a dolognak. Mindenesetre a legéberebben kellene örködni az ottan netalán kóborló tót vagy pláne cseh agitátorok felett.

Örülök, hogy ha javult a közélélmezés helyzete, de minden-
esetre kérem a múltkori levelemben kért konkrét adatok be-
küldését.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1653/b.

1. *Kohn Dávid úrnak, Nagylég.*
2. *Magyar Borgazdaságnak, Nagymagyar.*

1916 június 9.

A kormány a rendelkezésére álló orosz hadifoglyokat lehetőleg igazságosan osztotta meg az egyes vármegyék gazdaközönsége között s miután az egész mennyiség; fájdalom, messze alatta maradt a szükségletnek, minden lehető elkövet, hogy legalább az aratás körüli legnagyobb munkaidőre jelentékenyebb munkáscsapatokat szerezhesen.

Ami emberileg lehető, megtörténik; azon azonban, hogy a folyó évben rendelkezésre álló férfi-munkaerő a normális mennyiségnek messze alatta maradt, a legjobb akarat mellett sem tudunk segíteni. A magyar gazdaközönségnek kell tehát a mai nagy időkhöz méltó eréllyel s az otthonlévő gyengébb munkások teljes kihasználásával megbirkóznia a világháború által reánk hárított óriási gazdasági feladattal.

A kormány abban is megtette a tőle telhetőt, hogy szigorú rendeleteket bocsátott ki a létező munkaerő kihasználása tekintetében s ezek végrehajtását a vármegyétől a községig a gazdaközönség bevonásával szervezett bizottságokra ruházta.

Ismétlem, ezenkívül fáradtságot nem ismerve, nap-nap után folytatjuk az aratási munkaerő szaporítására irányuló kísérleteket és tárgyalásokat, fogunk is jelentékeny munkástöbbletet összeszedni, minden emberileg lehetséges megtörténik tehát, de a bajok leküzdését csakis magának a gazdaközönségnek csüggedést, fáradtságot nem ismerő kemény elhatározása biztosíthatja.

Tisztelettel *Tisza*.

1654/a.
HADIÁRVÁK GONDOZÁSA.

Kenessey Béla ref. püspöknek, Kolozsvár.

1916 május 31.

Főtiszteletű Püspök Úr!

Nagyon hálás volnék, ha Imre Lajos kolozskari ref. lelkész felől, aki a *hadiárvák* nevelési ügye iránt mutat érdeklődést, bizalmasan tájékoztatni szíveskednék.

Igaz tisztelettel vagyok főtiszteletű püspök úrnak

őszinte híve *Tisza.*

1654/6.

Gr. Imre Lajos ref. lelkésznek, Kolozskara.

1916 június 9.

Kedves Nagytiszteletű Úr!

Szíves elnézését kérem, hogy levelére csak most válaszolok, de nem akartam a dologban előzetes tájékozás nélkül állást foglalni.

Most már örömmel közölhetem, hogy a beszerzett információk folytán készséggel hajlandó vagyok a dologgal behatóbban foglalkozni s az idevágó tárgyalás folytatására a rokkanthivatalt, amely legközelebből alakul át a hadiárvák ügyét is kezelő Gondozó Hivatallá,¹ felhívtam. Ez a hivatal rövid időn belül közvetlenül érintkezésbe fog lépni nagytiszteletű úrral a dologban.

Azon reményem hangsúlyozásával, hogy szép dolgot fogunk tudni alkotni, maradok

kész szolgálója *Tisza.*

1655.

AZ «ALFÖLDI MAGYAR NÉP» POLITIKAI HANGULATÁNAK
VÁLTOZÁSA.

Konkoly Tihamér gyomai (Békés m.) főszo­lgahírónak.

1916 május 31.

Tisztelt Főszo­lgabíró Úr!

Gyomáról való távozása alkalmával írt szíves sorait szívemből megköszönve, biztosíthatom róla, hogy *a mi gyönyörű alföldi magyar népünknek* az üres hazafiaskodó jelszavak uralma alóli felszabadu-

¹ V. ö. 1615. sz. 1. melléklete.

lása senkire nézve nem lehet nagyobb öröm, mint énreám, aki kora ifjúságomtól kezdve igyekeztem ezt az eredményt elérni.

Saját fészkenben, az otthonomat körül ve vő szűkebb vidéken a néppel való érintkezésnek évek során való kultiválása útján sikerült is eredményt elérnem. Az országos eredményt azonban elsősorban a politikának köszönhetjük, amely alaposan kiábrándította népünket a népboldogító jelszavakba és ezek hirdetőibe vetett naiv hitéből.

Most már felszabadult a magyar nép lelke ez alól a káros ígélet alól. A nép felvilágosításának megvannak előfeltételei s a néppel állandó érintkezésben álló intelligencia biztosíthatja a teljes sikert, ha a nép felvilágosításában és vezetésében álló szép hivatását el nem hanyagolja.

Alapvető fontosságú hazafias munkát végeznek mindazok, akik ebben a tekintetben megállják helyüket.

Szívélyes üdvözlettel vagyok

tisztelő híve *Tisza.*

1656.

ARADI REPÜLŐTÉR VASÚTI ÖSSZEKÖTTETÉSE.

Kintzig János főispánnak.

1916 május 3.1.

Kedves Barátom!

Úgy látom, ijesztően súlyosbodnak nálam az agylágyulás tünetei.¹ Nem tudom biztosan, azt mondtad-e, hogy rendbejött az aradi repülőtér vasúti összeköttetésének vitás ügye, vagy szükséges még arra vonatkozó leveled értelmében eljárásom? Légy szíves, mielőbb felvilágosítani.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Bizalmas emberei előtt T. I. néha tett ilyen éles szarkasztikus megjegyzéseket önmagára nézve. Mindenre kiterjedő figyelme és óriási elfoglaltsága mellett természetes, hogy egyes dolgok részletei elmosódtak emlékében.

ben el lehetne a februáriusit hagyni, miután az januárral és márciussal szemben úgysem mutat fel jelentékeny különbséget.
Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1660.

A VASÚTI KÖZLEKEDÉS NEHÉZSÉGEI.

Domahidy Elemér főispánnak.

1916 június 3.

Kedves Barátom!

A debreceni vasúti csatlakozás dolgában szívesen teszek meg minden lehető. Biztosíthatlak azonban, hogy más tényezőknél sem a jóakarát hiánya okozza a gyorsvonat elmaradását, hanem különösen mozdonyainknak katonai célokra való nagymérvű igénybevétele, amelynél fogva nemcsak újabb gyorsvonatokat nem tudunk beiktatni, de éppen az utóbbi időkben nagyobb számú eddig fenn tartott gyorsvonatot is be kellett szüntetni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1661.

KÖRMENETBEN TŰNTETÉS A BÉKE MELLETT.¹

Gr. Teleki Sándorné úrnőnek.

1916 június 7.

Kedves Iska Grófné!

A feminista gyűlésre vonatkozó kérdésére mindeddig nem válaszolhattam, mert csak tegnap este beszélhettem meg a belügyminiszterrel a dolgot.

¹ Gróf T. I. őszintén óhajtotta a béke mielőbbi megkötését és már 1914 augusztus 30-ról kelt levelében (II. köt. 218. sz. 110. lap, az utolsó három bekezdés) írta báró Burián Istvánnak: «oda szeretne hatni, hogy a béke azonnali megkötésének feltétele mellett aránylag mérsékelt feltételekre igyekezzünk a németeket reávenni.» L. még 1645. sz. «Békét köthetünk volna a hadizenet napján, vagy bármikor azóta.»

Leveleiben is többször visszatér erre a szándékára. Ez kitűnik a következő levelekből: 1915 január 24-ről 759. sz. III. k. 61. lap, utolsóelőtti bekezdés; 1915 április 16-ról 1023. sz. III. köt. 243. I. utolsóelőtti bek.; 1915 április 27-ről 1043. sz. III. köt. 260. I. III. bek.; 1915 május 1-én elküldött 1047. sz. memorandum 271. I. utolsóelőtti bek. stb.

De T. I.-nak az a meggyőződése volt, hogy a békekészségnek folytonos hangoztatása, illetőleg utcai tüntetés a béke mellett olyan eljárás, amelyet az entente-hatalmak Magyarország teljes kimerülése jelének vennének s az ilyen tüntetések nem közelebb hoznak a kívánt békéhez, hanem eltávolítanak attól.

1916 december elején Burián külügyminiszter gróf T. I. teljes hozzájárulásával hivatalosan békét ajánlott az entente-hatalmaknak, de azok a békeajánlatot visszautasították.

A betiltás indoka az, hogy az utolsó feminista gyűlés alkalmával Glücklich Vilma felszólította a jelenlévő asszonyokat, hogy *körmenetben* tüntessenek *a béke mellett* s e felhívást a rendőrtisztviselő tiltakozása dacára fenntartotta, úgyhogy a rendőrségnek kellett a közönséget szétosztatni. Ilyen előzmények után az elkövetett helytelen viselkedés minden jóvátétele s a rendőrség előzetes tájékoztatása nélkül hirdették meg a szóbanforgó gyűlést. Csak természetes tehát, hogy a rendőrség annak megtartását meg nem engedheti.

Eléggé jól ismerhet arra, hogy tudja, miszerint az asszony sorsával összefüggő kérdéseket nem, tudja az Isten micsoda bornírt, egyoldalú férfi szempontból ítélem meg, s hogy teljes rokonszenvedet bírja *minden komoly törekvés, amely az asszony helyzetének javítására és jogos sérelmeinek orvoslására irányul*. De a feminista jelszavak s a feminista apostolok nagy részének szereplési viselkedégtől irányított működése igazán nem tesznek ennek a komoly és nemes ügynek jó szolgálatot, s igazán komolyabb időket élünk, semhogy most helyénvalók lennének ezek a tüntetések.

Kezeit csókolja

régi híve *Tisza*.

1662.

KÓRHÁZI PANASZOK.

Miklós Andor szerkesztőnek.

1916 június 9,

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Szabó Dezső¹ levelének szíves megküldését megköszönve megjegyzem, hogy a dolognak igen szívesen végére járnék, ha erre elegendő támpontot kaphatnék. Miután azonban a levél «egyik» kórházzról beszél s a szóbanforgó katonákat meg nem nevezi, teljes lehetetlenség annak utánajárom. Ilyen általánosságban tartott, vagy talán készakarva bizonyos *claire-obscur*-rel körülvelt állításokkal szemben igen nagy skepsis van helyén.

Mindenesetre nagyon köszönöm, hogy a levelet hozzám volt szíves eljuttatni és amennyiben konkrétumokat kaphatnék, készséggel foglalkoznám a dologgal.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

¹ Nem az író volt.

1663.

SÚLYOS VESZTESÉGEK AZ OROSZ HARCTÉREN.

Gr. Andrassy Gyula o. k. ny. min.-nek.

1916 június 13.

Tisztelt Barátom!

Szíves tájékozással bizalmasan közlöm, hogy holnap az előadó után felszólalok s néhány, a harctéri helyzetre vonatkozó megjegyzés után, amelyben az északi harcvonal két pontján előfordult éche¹ letagadása nélkül ki fogom fejezni azon indokolt reményemet, hogy az események a háború kimenetelére lényeges befolyással nem lesznek, Buriánnak egy főleg azon kérdésekre vonatkozó nyilatkozatát fogom felolvasni, amelyekben Grey² nyíltan aposztrofálja a mi külügyminiszterünket.³

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1664.

LINSINGEN NÉMET TÁBORNOK DISZPOLGÁRSÁGA.

Buttykay Ferenc főispánnak (Bereg m.).

1916 június 15.

Kedves Barátom!

Csak helyeselhetem, ha Munkács városa Linsingent⁴ díszpolgárává választja meg.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1665.

BAJTÁRSI SZÖVETSÉG.

Br. Szalavszky Gyula főispánnak (Trencsén).

1916 június 16.

Kedves Barátom!

A *Bajtársi Szövetségre*⁵ nagyobb súlyt nem helyezek, de úgy gondolom, okosabb, ha nem vonjuk ki magunkat belőle, mert ezt

¹ Az orosz hadseregek túlereje több mint kétszeres volt az északi harctéren, ahol a Bruszilov tábornok által vezetett általános támadás 1916 jún. 4-én indult meg és az o.-m. 4. és 7. hadseregnél kezdetben nagy eredményeket ért el. (Úgynevezett lucki áttörés.)

² Sir Edward Grey, akkor angol külügyminiszter.

³ Tisza beszédét l. az 1910-1915. országgyűlés naplója XXX. köt. 27. 1.

⁴ Német tábornok az orosz harctéren.

⁵ Ekkor alakult, főleg ellenzéki képviselők vezetése alatt.

külföldön könnyen félreértenék. Különben is reparálták a dolgot és bevettek egy pár mungót¹ az elnökségbe.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1666/a.

AJÁNLÓ SOROK EGY TANÍTÓ ÉRDEKÉBEN.

Jankovich Bélának.

1916 június 17.

Kedves Barátom!

Báthory László kisnyégerfalvi² *kántortanítónak* hozzád beadott kérvényét, amelyben az árkosi (Háromszék vm.) vagy ippói (Szilágy vm.) áll. iskolához való kineveztetését kéri, szíves jóindulatba melegen ajánlom.

Megjegyzem, hogy az illető *a háború kezdete óta katonai szolgálatot teljesít* és magatartásáért zászlós korában *a nagy ezüst vitézségi érmet kapta*.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1666/b.

Báthory István tanítónak.

1916 június 17.

Kedves Tanító Úr!

Fia ügyét a kultuszminiszter úr jóindulatába *melegen* ajánlottam.

Szívből üdvözli

igaz híve *Tisza*.

1667.

Sieghardt b. t. t.-nak, a fegyvergyár igazgatójának.

Den 17. Juni 1916.

Euer Excellenz!

Für die Übersendung der interessanten List-schen Denkschrift³ über die Reform des ungarischen Kommunikationswesens beehre ich mich meinen aufrichtigen Dank auszusprechen.

Mit aufrichtiger Hochachtung E. E.

ergebener *Tisza*.

¹ T. I. sarcasmból írja itt a «nemzeti munkapárt» tagjainak az ellenzék által használt gúnynevét.

² Biharmegyei kisközség.

³ Az iratok közül hiányzik.

1668.

ORSZ. HADIVARRÓMŰHELY TÁMOGATÁSA.

Br. Krobotin hadügymin.-nek.

Den 17. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir wieder mit der Angelegenheit des unter Führung der Frau Julius v. Pékár stehenden Országos Hadivarróműhely anzuklopfen.

Diese auf absolut altruistischer Basis konstruierte Anstalt hat sich im bisherigen Laufe des Krieges sehr bewährt und es wäre im höchsten Grade erwünscht, dass dieselbe ihre Tätigkeit auch für die kommende Zeit entwickeln könne.

Frau von Pékár, die wie Du Dich gewiss erinnern wirst, eine sehr angenehme Dame ist, wird Dich wahrscheinlich mit ihrem Manne nächstens in der Angelegenheit aufsuchen. Darf ich Dich bitten, dieselbe freundlichst empfangen und ihre Wünsche wohlwollend behandeln zu wollen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1669.

KONPEKCIÓS MŰHELYEK FOGLALKOZTATÁSA.

Br. Fejérváry Imre nyűg. főispánnak.¹

1916 június 17.

Kedves Barátom!

Nagy érdekléssel olvastam el a konfekciós munkákra vonatkozó memorandumodat, amelynek kapcsán felkérlek, hogy az ügyre vonatkozó, neked átadott iratokat újból rendelkezésemre bocsátani, egyúttal pedig tanulmányodat az alábbiak szerint kiegészíteni szíveskedjél.

A memorandumban említett műhelyeken kívül ugyanis több női foglalkoztató műhely volt, amelyben katonai ruha- és fehérnemű-konfekciónál juttattak keresetet az asszonyoknak. Úgy tudom, a fővárosnak is volt ilyen műhelye. Azonkívül az Augusztalpnak volt kettő s voltak talán még más kisebb műhelyek is.

¹ Abban az időben a Rokkantügyi Hivatal alelnökét, gr. Klebelsberg Kunot helyettesítette.

Ezeknek nagyobb részét anyagihiány miatt már be kellett zárni, a még nyitvaállókat is ez a veszély fenyegeti; pedig a legnagyobb súlyt helyezném rá, hogy necsak fenntartsuk a még meglevőket, de különösen a téli időszak beálltával szaporíthassuk is azok számát.

Arra kérlek tehát, szíveskedjél a fővárossal, az Augusztalappal s esetleg másokkal sürgősen érintkezésbe lépni, megállapítani a tényállást s a szóbanforgó katonai faktorokkal kapcsolatban lehetőleg sürgősen módot nyújtani ezen műhelyek állandó, fokozott foglalkoztatására. Amennyiben a hadügyminiszternél, nagyszállítóknál vagy -más tényezőknél az én személyes közbenjárásom mutatkoznék indokoltnak, készséggel állok az ügy rendelkezésére. Természetesen mindazoknak a rokkantügyi hivatallal kellene kapcsolatba hozatniok, amely reátenné kezét az egész ügyre s állandóan gondoskodnék róla, hogy megfelelő mennyiségű munka álljon rendelkezésre a foglalkoztatott egyénekre nézve megfelelő kereseti feltételek mellett.

Ennélfogva, amint tegnap már szóval mondtam, készséggel elfogadom az eddig a kereskedelmi minisztérium által vezetett műhely átvételére vonatkozó javaslatodat s az ezzel kapcsolatos intézkedések sürgős megtételére felkérlek. Amennyiben e tárgyról beszélni óhajtanál velem, légy szíves ma este a körbe felfáradni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1670.

ÉLELMEZÉSI VISZONYOK. AZ 1916. ÉVI TERMÉS
ÉRTÉKESÍTÉSE.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 17. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Überhäufung mit unaufschiebbaren dringenden Staatsgeschäften hat mich zu meinem Bedauern verhindert, Deinen hochgeschätzten Brief vom 7. Juni im Gegenstande der Verwertung der diesjährigen Ernte früher zu beantworten. Ich beeile mich umso mehr dieses Versäumnis nachzuholen, da es mich drängt, einige aus Deinem Briefe hervortretende Irrtümer richtigzustellen.

¹ A nemzeti munkapárt klubja, ahol a kormány tagjai minden este megjelentek.

Vorerst muss ich mich gegen die Behauptung, als hätten sich zu Anfang des Erntejahres 1915 die Munizipien und die einzelnen Familien auf ein Jahr reichlich eingedeckt, auf das Allerentschiedenste verwahren. Es mag wohl dies für den geringeren Teil der einzelnen Familien der Fall gewesen sein. Die grosse Mehrzahl derselben, die eigentliche städtische Bevölkerung beinahe ohne Ausnahme hat nur den geringen Teil des eigenen Bedarfes durch dieses Kaufrecht decken können. Dasselbe gilt von sämtlichen Munizipien, welche kaum ein Drittel ihres Bedarfes selbst kaufen konnten.

Ich bin viel zu sehr der grossen Schwierigkeiten eingedenk, welche uns die Deckung des Bedarfes eines grossen Teiles der eigenen Bevölkerung verursacht hat, um nicht mit vollem Nachdrucke betonen zu können, dass die fragliche Behauptung Deines geschätzten Schreibens auf irriger Information beruht und mit den Tatsachen im Widerspruche steht.

Ebenso kann ich an der Hand Deines geehrten Schreibens konstatieren, dass unsere auf die neue Ernte bezügliche Verordnung in vielen Punkten gründlich missverstanden wurde. Es mag dies zum Teile auf den Umstand zurückzuführen sein, dass wir es zu meinem Bedauern versäumt haben, eine authentische deutsche Übersetzung derselben Euch zur Verfügung zu stellen und Euere Herren ihre Informationen allem Anscheine nach aus den lückenhaften Auszügen der Zeitungen geschöpft haben. Soviel ich weiss, hat seither Baron Ghillány eine deutsche Übersetzung seinem österreichischen Kollegen mitgeteilt und ein gründliches Studium derselben wird manches aus Deinem Briefe zu Tage tretende Missverständnis schon beseitigt haben.

Indem ich mich auf diesen Text berufe, will ich nur zusammenfassend konstatieren, dass sich die heurige Verordnung von der vorjährigen in sehr vielen wesentlichen Punkten unterscheidet.

1. Es wird nur dem Konsumenten gestattet, direkt vom Produzenten derselben Gemeinde zu kaufen; jedoch auch dies nur auf Grund von Kaufszertifikaten, bei welchen eine gründliche Kontrolle durchgeführt werden wird.

2. Städte, Fabriksanlagen, Spitäler, Lehranstalten etc können ihre Einkäufe nur im Wege der Kriegsproduktengesellschaft durchführen, sind also ganz in das einheitliche Gefüge der Versorgung mit Brot eingestellt.

3. Der Konsum der Produzenten, wie auch der Familien, welche sich im Sinne des Punkt 1 Getreide angekauft haben, wird durch die Regelung des Betriebes der kleinen Mühlen unter wirk-same Kontrolle gesetzt, sodass auch in diesem Behufe das Einhalten der eingeführten Rationen gesichert erscheint. Ganz beson-ders ist hiedurch Deine dahingehende Besorgnis erledigt, als würde das Vorhandensein von auf die ganze Wirtschaftsperiode bezüg-lichen grösseren Vorräten bei kleinen Leuten eine sparsame Ge-bahrung mit denselben ausschliessen. Diese Vorräte werden näm-lich in Getreide von der eigenen Ernte zurückgehalten resp. an-gekauft, kommen in kleineren Raten bei den Mühlen zur Ver-mahlung, wobei sie dann unter das strenge Regime der Vermahlungs-zertifikate fallen werden.

4. Die Besorgnis, als wäre die Verfütterung von Weizen und Roggen nicht mit der gehörigen Strenge hintangehalten und ge-ahndet, erscheint als vollkommen unbegründet. Weizen und Roggen werden in Ungarn unter keinen Umständen als Futtermittel be-trachtet. Sie gelten als ausschliessliches Brotgetreide, sodass bei Berechnung des eigenen Bedarfes ausschliesslich der Bedarf für die eigene Familie, für das Gesinde und die Arbeiter und für Saat-zwecke in Betracht kommt und derjenige, der Weizen oder Roggen verfüttert, nicht nur im Sinne dieser Verordnung eine strafbare Handlung begeht, sondern auch unter die sehr schwere straf-rechtliche Sanktion des G. A. IX. v. J. 1916 (§ 2) fällt, Es ist also gar keine Notwendigkeit vorhanden, diesbezüglich weitere Be-stimmungen in die Verordnung aufzunehmen.

Am allerwenigsten kann ich Deine Bedenken und Vorwürfe bezüglich der Kraftfuttersorten begreifen. Wenn uns in irgend-einem Punkte auch bisher kein Vorwurf Euererseits treffen kann, so ist es diese Frage, wo wir mit schonungslosester Strenge bis zur Gefährdung des Lebensnerves der Tierzucht Alles dem Landwirte abgenommen haben.

Wir haben ja entsetzliche Zustände gehabt. Von Gerste und Hafer ist sozusagen gar nichts beim Landwirte zu Verfütterungs-zwecken geblieben. Von Kleie sehr erheblich weniger, als in nor-malen Jahren, und es wurden von der quantitativ schwachen und qualitativ schlechten Maisernte nahezu 6 Millionen q für Heeres-zwecke abgenommen. Es ist vor Allem im Interesse der österrei-chischen Bevölkerung sehr zu hoffen, dass wir dieses Jahr bessere

Verhältnisse haben werden. Es würde sonst die schon vorhandene Fettnot entsetzliche Dimensionen nehmen müssen.

Eben diese Fettnot hat doch einen Jeden in Österreich belehren können, dass die Drosselung der ungarischen Tierzucht mit den schwerwiegendsten Folgen für die Ernährung Eurer städtischen Bevölkerung verbunden ist.

Selbstredend wird aber auch die Gebahrung mit Kraftfutter unter eine strenge Kontrolle gesetzt. Speziell der Einkauf wird an eine behördliche Konzession gebunden, wobei der eigene Bedarf auf Grund gewissenhafter Berechnungen festzustellen sein wird.

Überhaupt kann ich Dir versichern, dass wir auf der ganzen Linie ein strenges Regime einführen und mit allen uns zu Gebote stehenden Mitteln kontrollieren werden. Die grundlegende Verordnung wird noch durch andere ergänzt, welche die Eegelung einzelner Details zur Aufgabe haben. Unter Anderem weise ich auf die bevorstehende Regelung einer genauen Kontrolle der Dreschergebnisse, des Mühlenbetriebes, der Zertifikate, welche jede mögliche Garantie bieten werde.

Ich bitte Dich, hochverehrter Freund, endlich überzeugt zu sein, dass die ungarische Regierung aus eigenem Antriebe von gewichtigen Gründen geleitet das Menschenmögliche tun wird, um den eigenen Konsum einzuschränken und ein möglichst grosses Quantum an Österreich abzuführen. Der Gesichtspunkt des schönsten, eigenen wirtschaftlichen Interesses zwingt uns möglichst viel an Euch zu verkaufen. Die Rücksicht auf das politische Prestige und die Stellung des Landes seinen Verbündeten gegenüber muss uns dieselbe Aufgabe auferlegen und ich glaube doch dasjenige Vertrauen beanspruchen zu dürfen, dass ich meine Pflicht dem eigenen Lande gegenüber nicht vergessen werde.

Freilich kann ich einen Überschuss von Brotgetreide, welcher demjenigen der normalen Jahre gleichkommen könnte, unter keinen Umständen in Aussicht stellen. Das Areal von Herbstsaaten ist unter 70 % des normalen geblieben. Die Aussichten in der Theissebene sind leider unter das Mittelmaass gesunken, sodass wir selbst bei einer guten Ernte in anderen Teilen des Landes kaum mehr als 70, höchstens 80% einer gewöhnlichen Mittelernthe erhoffen können.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorr.
züglichen Hochachtung.

Tisza.

1671.

EGYESÜLETI RENDETLENSÉGEK NYÍLT FELTÁRÁSA
ÉS MEGTORLÁSA.*Egyik főispánnak.*

1916 június 20.

Kedves Barátom!

H. jogtanácsosnak az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület¹ végrehajtó bizottsága elé terjesztendő jelentését elolvastam és nem hallgathatom el megütközésemet e jelentésnek a történeteket legalább is enyhíteni s azok felett könnyedén keresztülcsúszni kívánó tendenciája felett.

H. felől igyekeztem magamat informálni, s habár nem tudtam meg róla semmi pozitív terhelőt, annyit láttam, hogy jelentéktelen, erejét meghaladó vállalkozáshoz fogott, eladósodott ember, úgyhogy *ha egyáltalán fenn lehet tartani szerencsétlen egyletünket*, mindenestre erősebb és nagyobb megnyugvást nyújtani képes jogtanácsost kellene keresnünk.

Mindenekelőtt pedig arra kérlek, hogy *a leghatározottabban állj ellen minden eltussolási kísérletnek*, valamint annak is, hogy ámultak bajainak *bármily csekély maradványával megterheljük* és kompromitáljuk a jövőt. Nagyon sajnálnám ugyan, ha a társulat felozlását kellene kimondani, de *sokkal kisebb baj volna ez, mint a nem szolid alapon nyugvó tevékenység folytatása.*

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1672.

AZ ELLENZÉK TÁJÉKOZTATÁSA A KÜLÜGYI HELYZETRŐL;
GR. ANDRÁSSY GYULA INTERPELLÁCIÓJA.

A képviselőháznak 1916 július 5-én tartott, 640. ülésében gróf Andrássy Gyula o. k. – arra való utalással, hogy az ellenzék a háború kitörésétől kezdve az interpelláció napjáig politikai passzivitásra szorítkozott – kívánta, hogy «az ellenzék bizalmi férfiai a helyzet fővonásairól rendszeresen és hivatalból, a személyes érintkezés során meghatározandó módozatok szerint oly időben értesíttessenek, hogy véleményüket a döntés előtt illetékes tényezők előtt kifejtthessék; továbbá az ellenzék ezen bizalmi férfiainak joguk legyen legfelsőbb helyen álláspontjuk kifejtése céljából magánkihallgatást kérelmezni».

¹ Az Egyesületnek akkori néhány alkalmazottja ellen vizsgálat folyt. Az egyesületnek egyik elnöke gr. T. I. volt.

Gróf T. I. válaszában hangsúlyozta, az ellenzék vezérei is loyálisan elismerték, hogy «nem egyszer nagyon kényes, nagyon fontos, nagyon titkos természetű kérdésekben az ellenzék illetékes férfiainak a miniszterelnök minden felvilágosítást megadott, de mivel az, ami eddig ezen a téren történt, nem érte el azt a mértéket, amelyet az ellenzék elvárhat, érintkezésbe fog lépni az ellenzékkel oly modus procedendi megállapítása végett, amely állandóbbá, pontosabbá, teljesebbé tegye az ellenzék idejekorán való informálását, másrészt örülni fog, ha az ellenzék vezetői közvetlen érintkezésbe léphetnek a királlyal».

A miniszterelnök válaszát Gróf Andrassy Gyula o. k. és a képviselőház tudomásul vette. (Képviselőházi Napló XXX. kötet 228-230. lap.)

Báró Burián István külügyminiszter a miniszterelnök kívánságára gróf Forgách János külügyi osztályfőnököt bízta meg az információadással; I. Ferenc József Ő Felsége pedig rövid idő múlva fogadta az ellenzék vezérférfiait.

Gr. Forgách szabadságideje alatt 1916 aug. 1-től az információkat az ii. n. «bizalmi tanács» tagjainak, gr. Andrassy Gyula, gr. Apponyi Albert és gr. Zichy Aladár o. k.-nek b. Macchio Károly rk. követ és megh. min. adta meg.

Az ellenzéknek az az óhaja, hogy a külügyi helyzetről hiteles tájékoztatást szerezhessen, illetőleg az alábbi levelek, összefüggésben állnak az északi harctéren ebben az időben vívott óriási méretű csatákkal.¹

1872/a.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1916 július 4.

Tisztelt Barátom!

A mai ülés folyamán Andrassy, Apponyi és Zichy Aladár ² felkeresett és közölte velem, hogy Andrassy a holnapi ülésen interpellációt terjeszt elő s ebben az ellenzéknek azt a kívánságot juttatja kifejezésre, hogy az ellenzék vezérei állandóan kapjanak a külügyi helyzetre vonatkozó bizalmas információkat s hogy módjukban álljon netaláni aggályaikat lehetőleg bevégzett tények alkotása előtt illetékes helyen kifejezésre juttatni.

Ehhez Andrassy még azt a kérést is kifejezte, hogy kiválóan fontos pillanatokban szükség esetén közvetlenül Ő Felsége előtt is kifejezést adhassanak aggályaiknak és kifejtessék nézeteiket.

¹ L. 1674/a-1674/?. sz.

² Gr. Andrassy Gyula az alkotmánypárt; gr. Apponyi Albert a függetlenségi párt; gr. Zichy Aladár a néppárt (a három ellenzéki párt) vezérei voltak.

E felszólításra azt mondtam nekik, hogy úgy Burián, mint én, *eddig is, nagyon bizalmas természetű ügyekben is, adtunk nekik felvilágosításokat*, s jövőre sem ütköznek kifogásba, hogy ilyenekben részesüljenek. Nagyon természetes, mindenkor szívesen meghallgatjuk netaláni aggályait és javaslataikat is, magunk is óhajtjuk, hogy ezeket lehetőleg végleges döntés előtt hozzák tudomásunkra, de ilyen irányban természetesen ígéretet nem tehetünk, mert az események haladása sokszor azonnali cselekvést követel.

Ami pedig az audienciára vonatkozó kérést illeti, természetesen abban kizárólag ő Felsége van hivatva dönteni, s nem kétlem, hogy amint a múltban, úgy ezentúl is kegyesen fogja erre vonatkozó kérésüket fogadni.

Maga az interpelláció és még inkább reá adandó válaszom természetesen a legnagyobb általánosságban lesz tartva.

Amidőn felkérnélek, hogy erről ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, egyúttal azon legalázatosabb kérésem tolmácsolására kérlek fel, miszerint ő Felsége abban az esetben, ha gróf Apponyi Albert vagy gróf Andrássy Gyula – mert hiszen másról aligha lehet szó, – valamely fontosabb pillanatban magánkihallgatás engedélyezését kérné, ezt – feltéve, hogy a nevezettek a háborúval kapcsolatos kérdésekben továbbra is hazafias magatartást tanúsítanak – legkegyelmesebben *engedélyezni* méltóztatnék.

Ismételten megjegyzem ugyan, hogy válaszomban óvatos leszek s csakis általánosabb kijelentésekre szorítkozom, amennyiben azonban ő Felségének az adandó válaszra vonatkozólag valamely legmagasabb parancsa volna, úgy legalázatosabban kérném, hogy azt telefon útján tudomásomra hozatni méltóztatnék, miután az interpellációra és válaszomra holnap, szerdán estefelé kerül a sor.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1672/b.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 4.

Kedves Barátom!

Az Andrássyékali beszélgetésemre vonatkozólag Daruváryhoz intézett levelem másolatát¹ közölve, arra kérlek, hogy amennyiben valami észrevételed volna, azt szintén telefonon megüzenni méltóztatnál.

¹ L. 1672/a. sz.

Egyúttal megjegyzem még, hogy beszélgetés közben Andrássy azt az eszmét vetette fel, hogy az ő informálásuk nem történhetne-e akként, hogy valamelyik főtiszt viselődet, pld. Forgáchot utasítanád, hogy őket a külügyi helyzet felől állandóan tájékoztassa. Azt hiszem, ez nem volna rossz gondolat; gondolkozzál kérélek, felőle s annak idején tudasd álláspontodat.

Természetesen az interpellációra adandó válaszban ilyen részletekről nem volna szó.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1672/c.

A külügyminiszter válasza a m. miniszterelnöknek az 1672/b. számú levélre.

1916 július 4.

TELEEONTÁVIRAT.

Az interpellációra adandó válaszodat illetőleg azon keretben, amelyben az ellenzékiek felszólítására tett, a Daruváryhoz intézett levélben közölt észrevételeid mozognak, észrevételem nincsen s avval teljesen egyetértek.

*Burián.*²

1672/d.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

1916 július 8..

Kedves Barátom!

Andrássynak azt az eszméjét, hogy őket a külügyi helyzetről valamely főtisztviselőm által állandóan tájékoztassam, sajnálatomra, nem tehetném magamévá.³ Azt hiszem, ez aggályos volna és túlmenne azon, amit intézményeink a külügyi politika ellenőrzése szempontjából megszabnak, de azon is, ami kellékét képezi a külügyek összefüggő és zavartalan vezetésének. Törvényes egyenes befolyása a külügyi politikára csak a két miniszterelnöknek van, de nem az egyes minisztereknek és még kevésbé az egyes pártvezéreknek. Az kizárólag a miniszterelnök dolga, hogy ő miképpen óhajtja viselni vagy megosztani az ő felelősségét az ő parlamentjével szemben.

Azért ő ítéli meg, hogy kivel közli meglevő információit, persze

¹ Gr. Forgách János osztályfőnök.

² A másolat alján Latinovits Endre min. titkár feljegyzése: «Daruváry őxc-ja telefonon közölte, hogy a levél tartalmáról ő Felségének jelentést tett, aki azt jóváhagyólag tudomásul venni méltóztatott. Lts.»

³ Ezt a nézetét b. Burián később megváltoztatta. L. 1672/f. sz.

a titoktartás szigorú korlátai közt. Azért az is a helyes ós természetes út, hogy az ellenzék vezetéi a miniszterelnöktől kérik bevonásukat a helyzet ismeretébe és az elhatározásokért való felelősség megosztásába.

Nézetem szerint nem volna célszerű a pártfőknek ilyen közvetlen és rendszeres beavatása a k. ü. min. által, mert ebből jogot formálnának, amelyet természetesen az osztrák politikusok is csakhamar igénybevennének. De azonkívül az ellenzéknek úgy sem lehetne annyit mondani, mint a miniszterelnöknek, s azt a kevesebbet úgyis a miniszterelnökkel kellene eleve megállapítani, nehogy szétkülönbözzék a kétfelől jövő tájékoztatás.

Legmegfelelőbbnek tartom tehát, ha a pártvezéreknek rendes információja általad történék, abban a mértékben, amelyet te az ügy érdekében és az ellenzék magatartásához mérve a leghelyesebbnek tartasz. Természetesen én magam, ezentúl is úgy, mint eddig tettem, igen szívesen állok szóba az illető urakkal a külügyi kérdésekről, valahányszor engem felkeresnek.

Ezen túlmenni azonban nem tartanám helyesnek, de *jogosnak* sem. Én, a delegációs ülészakokon kívül, a külpolitika irányításában a miniszterelnökök hozzájárulására lévén törvényesen utalva, azoknak megítélésére tartozik kizárólag, hogy milyen mértékben engednek befolyást saját felfogásuk és álláspontjuk kialakítására az ő parlamentjeik egyes csoportulatainak.

Ennyit *előzetesen*. Hisz a dologról még beszélni fogunk.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Bunan**¹

1672/e.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 7.

Kedves Barátom!

Az Andrassy-féle interpelláció, úgy látszik, nagy kavarodást okoz az ellenzéki berkekben, amelynek lefolyását teljes nyugalommal lehet bevárnunk.

Keménylem, az ezzel kapcsolatban a lapokban felmerülő kőszá hírek nem tévesztenek meg. Andrassy-nak semmi egyebet nem helyeztem kilátásba, mint azt, hogy külügyekre nézve bizalmas információt adunk azoknak az ellenzéki vezérférfiaknak, akiket ilyenben eddig is részesítettünk.

Egyébről szó nem is volt köztem és Andrassy között. Éppen olyan kevésbé helyeztem kilátásba *katonai* felvilágosítások adását,

¹ Az egész levél a külügyminiszter sajátkezű írása.

mint azt, hogy az ellenzék által kijelölt bizalmi férfiakkal lépünk érintkezésbe. Hiszen e bizalmas közleményekért *mi* vagyunk felelősök; természetes tehát, hogy csak olyanokkal állhatunk szóba, akiknek *diszkréciójában megbízunk*.

Nagyon érdekelne tudni, hogy belemégy-e a *modus vivendi*re vonatkozólag minap érintett javaslatba és hajlandó volnál-e valakit (Méreyt?¹ Forgáchot?² stb.) az információk megadásával megbízni. Eeám nézve ez volna a legkényelmesebb, mert ellenkező esetben azt kellene proponálnom, hogy időszakonként velem jöjjenek össze a szóbeli felvilágosítások átvétele céljából.

Mindenesetre kérek, légy szíves idevágó nézetedet lehetőleg mielőbb közölni.³

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1672/f.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1916 július 7.

Tisztelt Barátom!

Mint a hírlapokból láthattad, az Andrassy-féle interpellációra adott válaszom⁴ nagy kavarodást okoz az ellenzéken, amelynek lefolyását teljes nyugalommal lehet bevárunk.

Természetesen a lapoknak azok a híresztelése, mintha az általam kilátásba helyezett információ katonai kérdésekre is kiterjedne s azt az ellenzék által választott bizottságnak volnék hajlandó megadni, nem felel meg a tényeknek. Köztem és Andrassy között soha nem volt egyébről szó, minthogy a *külsügyi* helyzetre nézve adjak részletesebb felvilágosítást azoknak az ellenzéki férfiaknak, akik eddig is kaptak úgy Buriántól, mint tőlem, bizalmas információkat.

Ezeknek a személyeknek a megválasztását magunknak kell fenntartanunk, mert hiszen mi vagyunk felelősök azért, hogy bizalmas közléseket adunk nekik s e közlések a *katonai* helyzetnek

¹ Mérey Kajetán rk. követ és mh. min.; ekkor a külügyminisztériumba beosztva.

² Gr. F. János külügyi első osztályfőnök.

³ E levél tollba mondásakor T. I. még nem kapta kézhez a külügymin.-nek az előző napon írt levelét. L. 1672/d. sz.

⁴ L. az 1672. sz. bevezetését.

csakis azokra az általános vonatkozásaira terjedhetnek ki, amelyek a külügyi helyzettel szoros kapcsolatban vannak.

Avval a kéréssel, hogy erről Ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1672/g.

A kabinetiroda főnöke a m. miniszterelnöknek.

Wien, 1916 július 8.

Tisztelt Barátom!

Az Andrássy-féle interpelláció tárgyában tegnap hozzám intézett nagybecsű leveledet Ő Felségének felolvastam.

Legfelsőbb parancsra van szerencsém közölni, hogy Ő Felsége *nem* tartja megengedhetőnek, hogy az ellenzéki férfiaknak adandó közlések a *katonai* helyzetre is kiterjedjenek; leveled egyéb tartalmát Ő Felsége tudomásul venni méltóztatott.

Igaz tisztelettel vagyok

kész híved *Daruváry*.

1672/g.

Az irat elején Keblovsky Lajos írásával:
Chifretávirat a kabinetirodának 1916 július 9-én.

Mit Bezug auf die mir im Wege Exe. Daruváry zugekommene allerhöchste Weisung.

Bitte Seiner Majestät melden zu wollen, dass es überhaupt nicht in meiner Absicht lag der Opposition Mitteilungen über militärische Geheimnisse zu machen und dass ich mich natürlich auf das allerstrengste an den allerh. Befehl seiner Majestät halten werde.

Tisza.

1672/h

A külügymin. a miniszterelnöknek.

Wien, 1916 július 8.

TELEFONTÁVIRAT.

Andrássy interpellációjára vonatkozó tegnapi leveled¹ keresztezte az enyémet, mely választomat tartalmazza.

Ő Felségéhez küldött emlékiratod² fejtegetései természetesen teljesen összevágnak az én szünetlen gondjaimmal. Hisz elsősorban az én felelősségeim tárgyairól van szó. Nyugodt lehetsz, hogy nem

¹ L. 1672/e. sz.

² L. 1673,0. sz.

lesz elmulasztva semmi. Intézkedésekre, sőt határozathozatalra azonban az egész helyzet figyelembevételére alapított meggyőződésem szerint ma még korán van, az elszöveget pedig éppúgy akar-nám kerülni, mint az elkésést.

Igen örülök, hogy jövő héten feljöhetsz. Bármely, általad meg-jelölendő napon az egész dolgot alaposan megbeszélhetjük.

A katonai helyzet képe ma kedvezőbb.¹ Éppen veszem annak hírért, hogy Seckt² támadását mégis feladta és csapatait felerészben észak és dél felé küldte.³

1672/j.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 15.

Kedves Barátom!

Andrássynak megmondtam, hogy *Forgáchot*⁴ fogod a velők való érintkezéssel megbízni, amit köszönettel tudomásul vett. Egyúttal közöltem vele Czerninnek a magyar oppozíció eljárásának hatására vonatkozó sürgönyét és szóbahoztam, hogy e hatást a képviselőház mai ülésében teendő felszólalással nem akarja-e ellen-súlyozni?

Az ő nézete szerint bajos lett volna e felszólalásra megfelelő jogcímet vagy alkalmat találni, úgy hogy attól félt, miszerint a dolog megrendeltnék látszanék és nem tenné a kellő hatást; ami-ben van is valami. Ennek folytán azt helyezte kilátásba, hogy a leg-közelebbi napokban cikket ír a Presse-be⁵ s az ellenzék kitartásának s a szövetséghez való ragaszkodásának abban ad teljes nyomatékkal kifejezést.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza**

¹ L. 1673. sz.

² Német tábornok.

³ A telefontávíratot Latinovits Endre min. titkár vette fel.

⁴ Ezt a külügyminiszter kezdetben nem óhajtotta. (L. 1672/a. sz. levél.)
Jul. 6. és 14. közt br. Burián megbeszélte a kérdést T. I.-nal.

⁵ Neue Freie Presse bécsi napilap.

⁶ A másolat hátlapján gr. T.I. sajtókezű írásával: «Buriánnak 1916 VII/15.»

1673/a.

INTÉZKEDÉSEK ROMÁNIA TÁMADÁSÁNAK MEGELŐZÉSÉRE.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 7.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldök egy emlékiratot,¹ amelyet egyelőre csak Ő Felségéhez juttattam még el. Méltasd azt, kérlek, komoly figyelemre. Nézetem szerint most, a harcok eldőlte előtt kell előkészülnünk a kedvezőtlen eshetőségre, mert feltétlenül késő volna a vereség után tanácskozni a felett, miként hársítuk el a katasztrófát.

Meggyőződésem szerint ennek egyedüli módja az, amelyet az emlékiratban ecseteltem; éppen mert komplikált és nehéz az kell idejekorán foglalkoznunk vele.

A dolgot lehetetlen egy rövid irat keretében részletesen kifejteni. Ha te is átgondoltad, megbeszélés tárgyává kellene tennünk. Tekintettel arra, hogy a képviselőház adójavaslatokat tárgyal, a jövő hét valamelyik napján – a szerdai interpellációs nap kivételével – felmehetnék e célból Bécsbe. Addig is hálás köszönettel venném, ha telefonon megizennéd vagy megmondanád impreszsióidat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1673/b.

A miniszterelnök előterjesztése I. Ferenc József Ő Felségéhez.

Allergnädigster Herr!

Es wäre bei der jetzigen militärischen Situation ebenso verfehlt zu verzweifeln, als den vollen Ernst der Lage zu verkennen.

Im Falle eines russischen Sieges gibt es meines Erachtens nur einen Weg, um die imminente Katastrophe abzuhalten und gerade der Umstand, dass derselbe kompliziert und schwer gangbar erscheint, zwingt uns, uns mit demselben rechtzeitig mit vollem Ernste zu befassen. Tritt die Entscheidung ein, so ist keine Zeit mehr für diese vorbereitende Arbeit vorhanden.

Ich habe getrachtet, meine diesbezüglichen Gedanken in gedrängter Form in eine kurze Aufzeichnung² zusammenzufassen

¹ L. 1673/c. sz.² L. 1673/c. sz.

welche ich beiliegend Eurer Majestät vorzulegen die Ehre habe. Ein anderes Exemplar ergeht an Baron Burián mit der Bitte, eine eingehende vertrauliche Beratung des Gegenstandes für die allernächste Zeit anzuberaumen.

Budapest, den 7. Juli 1916.

Tisza.

1673/c.

Gr. Tisza István emlékirata a katonai helyzetről 1916 július 7-én.

Der jetzt tobende Biesenkampf steht auf seinem Höhepunkte.¹ Niemand kann sagen, in welcher Bichtung die Entscheidung fällt. Es sind diese Tage nicht nur der höchsten Spannung, sondern der schwersten Verantwortlichkeit auch für die politischen Leiter der Monarchie.

Es wäre ebenso übereilt, eine auf eine eingetroffene Entscheidung (sei es im günstigen, sei es im ungünstigen Sinne) zugeschnittene Politik schon jetzt durchführen zu wollen, wie es unverantwortlicher Leichtsinns wäre, diejenigen Vorbereitungen zu unterlassen, welche es allein ermöglichen werden, bei ungünstiger Wendung der militärischen Ereignisse eine vollständige Katastrophe zu vermeiden.

Von diesem Gesichtspunkte steht die Frage Rumäniens an der Spitze. Ich stimme mit unserem Bukarester Gesandten² darin überein, dass Rumänien ein weiteres siegreiches Vordringen der Bussen in die Monarchie für das Herannahen vom Ende des Krieges halten und sich viel rascher zum Eingreifen gegen uns entschliessen würde, als es im Frühjahr 1915 der Fall war.

Der ganze Vorgang dieses Krieges hat gezeigt, dass Rumänien den leidenschaftlichen Wunsch hegt, an der Kriegsbeute beteiligt zu werden, diesen Wunsch jedoch nur dann verwirklichen wird, wenn der militärische Erfolg sicher und leicht zu erwarten ist und die dauernde Behaltung der Beute gesichert erscheint.

Diesen letzten Fall würde Rumänien beim Sieg der Entente und der damit verbundenen Verstümmelung der Monarchie als gegeben erachten, bei unserem Siege nicht, so dass es höchst fraglich erscheint, ob Rumänien die Eroberung Bessarabiens, selbst

¹ Az orosz harctéren óriási támadások voltak.

² Gr. Czernin Ottokár.

wenn dieses Land infolge unseres Sieges als reife Frucht in seinen Schoss fallen könnte, überhaupt wagen würde.

Ich halte also den Eingriff Rumäniens im letzten Stadium des Krieges für todsicher, wenn er gegen uns erfolgen kann; für höchst problematisch, falls es an unserer Seite Russland anzugreifen hätte.

Dieser Umstand allein rückt die Eventualität eines rumänischen Angriffes viel näher. Nimmt man hinzu, dass die leitenden Politiker Rumäniens stets an den Sieg der Entente geglaubt haben, und dass Siebenbürgen absolut von Truppen entblösst vor ihnen liegt, so muss ich die Gefahr des rumänischen Einbruches, im Falle eines russischen Sieges in Ostgalizien, für imminent erachten.

Dieser Gefahr kann man nur durch den militärischen Druck Bulgariens und dadurch entgegentreten, dass die im Vorjahre befestigten Einbruchsstellen nach Siebenbürgen so weit militärisch besetzt werden, um einen ernsten Widerstand zu ermöglichen.

In der schweren Lage, in welcher wir uns nach beiden Eichtungen befinden, können beide Ziele nur mittelst weitgehender Massnahmen und im Zusammenhange erreicht werden.

Wir dürfen uns nicht verhehlen, dass in den letzten Monaten eine Verschiebung der Situation am Balkan eingetreten ist, infolge dessen es für Bulgarien eine höchst ernste Sache wäre, einen erheblichen Teil seiner Streitkräfte gegen Rumänien einzusetzen.

Verfolgt man aufmerksam das Vorgehen der Entente am Balkan in den letzten Monaten, so muss man den Eindruck bekommen, dass sie eben darauf hinarbeiten, durch ihre starke Position in Salonik und durch Hineinzwingen Griechenlands in ihr Kielwasser die militärische Kraft Bulgariens zu binden und damit Rumänien zu degagieren.

Es kann der Politik der Entente in Griechenland nicht abgeleugnet werden, dass sie ebenso konsequent als tyrannisch und brutal Schritt für Schritt darauf hinarbeitet, Griechenland zuerst ganz wehrlos in ihre Macht zu bekommen und dann eine griechische Regierung zu errichten, welche ein gefügiges Werkzeug in ihrer Hand sein würde.

Die erste Phase dieser Action ist bereits hinter uns. Wir stehen am Anfange des zweiten Aktes und es kann niemand wissen, ob nicht die unter dem *Schutze* fremder Bajonette abgehaltenen Wahlen «ine griechische Regierung zur Folge haben werden, welche mit

oder ohne Vertreibung des Königs das militärische Eingreifen Griechenlands an der Seite der Entente bedeuten wird.

Es muss daher die Eventualität ins Auge gefasst werden, dass sich das von deutschen Truppen beinahe entblösste Bulgarien gegen die Entente-Truppen in Salonik und gegen die griechische Armee verteidigen müssen wird. Eine Aufgabe, die wohl den grössten Teil des bulgarischen Heeres in Anspruch nehmen würde.

Unter solchen Umständen kann von Bulgarien eine wirksame Aktion gegen Rumänien nur dann erwartet werden, wenn es ein militärisches Gegengewicht gegen die griechische Armee erhalten kann.

Von diesem Gesichtspunkte könnte wohl ausschliesslich die türkische Armee in Betracht kommen. Eine für Bulgarien gewiss höchst unerwünschte Hilfe, sodass Bulgarien für eine solche Kombination, bei welcher eine eventuelle Aktion der türkischen Armee mit in Betracht gezogen wird, nur in dem Falle zu haben sein wird, wenn dieselbe sehr grosse Vorteile für Bulgarien bedeutet.

Der Umstand, die Möglichkeit zu erhalten, sich an dem Erzfeind: Rumänien zu rächen, würde für sich allein kaum genügen. Selbst territoriale Vorteile in der Richtung Seres-Kavalla¹ und sogar Salonik¹ würden höchstens den Nachteil aufwiegen, dass die türkischen Freunde in Bulgarisch-Thrazien Fuss fassen könnten. Es müsste ihnen unbedingt eine weitere Aussicht auf Eroberung gegen Westen zu eröffnet werden; nur in dieser Weise wird sich eine Lösung finden lassen, welche nicht nur den nachdrücklichen Eingriff Bulgariens gegen Rumänien ermöglicht, sondern auch uns in die Lage bringt, Truppen für die Verteidigung Siebenbürgens freizubekommen.

Mann müsste den grössten Teil Serbiens den Bulgaren überlassen unter der Bedingung, dass sie gegebenen Falles mit einem festzusetzenden erheblichen Teile ihrer Streitmacht an dem Kampfe gegen Rumänien mit uns vereint teilnehmen werden.

Ich glaube, dass dies, falls Griechenland neutral bleibt und keine wesentliche Vermehrung der Entente-Truppen in Salonik² ein

¹ Seres város Szalonikitól északkeletre, korábban a szalonikii török vilajet fővárosa. Lakosságának több mint fele bolgár, de van kb. 7000 görög, 5000 török és 2000 zsidó lakosa is. Kavalla kikötőváros Serestől keletre, az Aegei-tenger partján Macedóniában.

² Az entente már 1915 okt.-ben katonai csapatokat szállított partra a semleges Görögországban, Szalonikiban, Sarrail francia tábornok főparancsnoksága, alatt, L. IV. köt, 1340., 1387/b. sz.

tritt, ohne tatsächliche Hilfe der Türkei geschehen kann. Erst fñnden entgegengesetzten Fall wäre die Kooperation der Türkei zu bestimmen, wobei sich eine Aussicht auf weitere territoriale Vorteile auf Kosten Griechenlands für Bulgarien eröffnen würde.

Durch diese Kombination würden wir den grössten Teil der in Albanien und Montenegro stehenden Truppen, sowie der Besetzung Serbiens frei bekommen, damit eine nicht unansehnliche Kraft in die siebenbürgischen Pässe werfen können (auch Etappenbataillone würden sich in diesem Dienste gewiss bewähren) und eine militärische Situation an den Grenzen Kumäniens schaffen, welche dieses Land vom Losschlagen zurückhalten oder, wenn nicht, dasselbe vor eine ernste Aufgabe stellen würde.

Diese Ausarbeitung unseres gemeinsamen Kampfes mit Bulgarien gegen Kumänien ist eine militärische Aufgabe, *welche den betreffenden Generalstäben zufallen müsste*. Ich muss mich darauf beschränken, zu betonen, dass in diesem Falle die Hilfe Bulgariens *sich keineswegs auf eine Diversion in der Dobrudscha beschränken sollte, sondern* dort und in derjenigen Weise zu leisten wäre, wo und wie es zum Erreichen des gemeinsamen. Zieles am zweckmässigsten ist. Wobei ich doch hervorheben möchte, dass ein Hinübersenden bulgarischer Truppen nach Siebenbürgen ebenso in Betracht kommen könnte, wie eine gemeinsame Aktion gegen das westrumänische Donauufer, welches den Übergang der Donau für die bulgarische Armee an einem Orte ermöglichen würde, von wo sie Rumänien im Herzen bedrohen könnte.

Ich weiss, dass diese Lösung ein schweres Opfer für uns bedeutet und dass eine Vergrösserung Bulgariens in diesem Ausmasse (falls sie im Frieden wirklich durchzuführen sein wird) manche Komplikation für die Zukunft in sich bergen würde. Ich weiss aber auch, dass es die *einzig* Möglichkeit ist, einen rumänischen Angriff zu verhüten oder demselben ernstesten Widerstand zu leisten und dass eine militärische Promenade der rumänischen Armee tief in da? Innere Ungarns das jähe Ende des Krieges und den Untergang der Monarchie als Grossmacht bedeuten würde.

Vor dieser Gefahr muss *jede* andere Rücksicht verstummen und es müssen Entschlüsse gefasst und Vorbereitungen getroffen werden, welche die rechtzeitige Bealisierung dieser einzig möglichen Kettung im Falle weiterer, unglücklicher militärischer Ereignisse ermöglichen.

Es ist keine Zeit zu verlieren. Es kann eine Situation am galizischen Kriegsschauplatze mit jedem Momente eintreffen, bei welcher der Angriff Rumäniens in wenigen Wochen stattfinden kann. Dann ist es zu spät die Sache unter uns, mit den Deutschen und nachher mit den Bulgaren und Türken zu klären; und es tritt eine Katastrophe ein, welche heute noch *abgewendet werden kann*, wenn wir den Mut finden, der Situation ins Antlitz zu schauen und die Konsequenzen zu tragen.

Ich halte es daher für dringend geboten, dass die Sache im Schosse der kompetenten Kreise der Monarchie schleunigst bereinigt und die Ermächtigung Seiner Majestät erbeten werde,, wonach die ernste Besprechung der Sache mit der politischen und militärischen Leitung des Deutschen Reiches ungesäumt zu folgen' hätte.

*Ich muss es nochmals betonen: wie, in allen schweren Momenten dieses Krieges, so habe ich auch jetzt den festen Willen den Sieg zu erkämpfen und die Hoffnung auf den Erfolg nicht verloren. Wir haben gewiss keinen Grund zu verzagen, aber auch nicht, den Sieg für sicher zu halten und die Eventualität eines russischen Sieges in Galizien auszuschliessen.*¹

Gebe Gott, dass die kommenden Tage die günstige Entscheidung bringen und uns wenigstens einstweilen von dieser Sorge befreien mögen. In diesem Falle bliebe die Sache gewiss unter uns und würde ein Einweihen Deutschlands in diese Ideen entfallen. Auch dann wäre es aber nur von Vorteil, wenn auch diese Eventualität in unserem Kreise besprochen und die Ansichten für einen solchen Fall geklärt würden, während im ungünstigen Falle ein Zuwarten mit dieser vorbereitenden Arbeit die *rechtzeitige* Tat unmöglich machen und die furchtbarste Verantwortung auf unser Haupt lenken würde, welche einen treuen Diener seines Herren und seines Vaterlandes je treffen könnte.

Budapest, den 7. Juli 1916.

*Tisza.*²

¹ A cursiv betűkkel szedett szavakat és ezt a bekezdést a másolatba gr. T. I. sajtókezüleg írta be.

² A másolat végén gr. T. I. sajtókezü írásával: «Ö Fels.-nek. Tisza.»

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 15.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt¹ idő hiánya s nagy fejfájás okozta kimerültségem megakadályozott abban, hogy a momentán veszély elhárítására szükséges lépések dolgát kimerítően megbeszéljem veled. Pedig a helyzet súlypontja ma ezeken nyugszik, a kérdés azóta sem hagy nyugton s első szabad órámot felhasználom, hogy visszatérjek reá.

Ne áltassuk magunkat. *A román veszély nagyon komoly és bármely pillanatban aktuális lehet.* Ne bizzunk abban, hogy nem mozgósítanak a természetes betakarítása előtt. Valószínű, hogy nem, de nem bizonyos. Bratianu már elmulasztott egy jó alkalmat, bizonyára el lesz határozva reá, hogy még egyet el ne szalasszon és sietni fog., ha egyszer arra a tudatra ébred, hogy a kellő pillanat elérkezett. Már pedig ezt a tudatot esetleg felébreszthetik benne ellenségeink, mielőtt az általunk óhajtott ellenakció az orosz határon bekövetkezhetnék.

A Slamecka² és Wiesner³ által adott, aránylag kedvező információk mellett, a mérleg másik serpenyőjében, ott vannak vereségeink. Ezekről a helyzetet több vonatkozásban felderítő képet kell szereznünk, mert a benyomás, amit mai hézagoss információink keltenek bennem, valóban aggasztó.

Azok főösszegét erősen 400,000 fölé, azt hiszem 500,000-hez közelebb kell tennem, úgy hogy ha igaz, hogy a júniusi veszteség 300,000 volt, akkor a júliusi fél hónapra újabb, talán 150,000 ember esik. Ez pedig rosszabb jel, mintha ezt is az első veszteség alkalmával veszítettük volna, mert arra mutat, hogy még mindig a jól megvívott védelmi harcban szokásos veszteségeket messze túlhaladó veszteségeink vannak, vagyis a harc legalább egyes helyeken – hol itt, hol ott – súlyos vereség jellegével bír reánk nézve. Erre mutatnak a foglyok számára vonatkozó orosz jelentések is.

Tudnunk kell tehát pontosan és biztosan nemcsak a veszteség

¹ T. I. Bécsben tárgyalt a külügymin.-rel.

² Slamecka Oszkár vezérkari alezredes, akkor a hadseregfőparancsnokság.02r beosztva.

³ Wiesner Frigyes lovag külügymin. o. tanácsos, akit a külügymin. akkor az A. O. K.-hoz rendelt ki.

pontos összegét, hanem azt is, hogyan oszlik az meg, hely és idő szerint. Tudnunk kellene, voltak-e nagy veszteségeink az *utolsó* nagyobb harcokban is? mi okozta ezeket? el vannak-e ezek az okok hátrítva? Remélhetjük-e, hogy ezentúl nem fogják veszteségeink a normális mértéket túlhaladni?

Mindezt tudnunk kell, nemcsak hogy megítélhessük meddig győzzük e harcot emberanyaggal, de azért is, hogy a román veszély nagyságáról és sürgősségéről helyes ítéletet alkothassunk. Ha arról kaphatnak hiteles információt a románok, hogy most is minden nagyobb orosz támadásnál, ezrivel ejtik foglyul katonáinkat, ez nagyon fokozza a veszélyt.

Mindenesetre első főgondunkat Románia kell, hogy képezze: a román támadás elhárítása, ha lehet; feltartóztatása, ha mégis bekövetkezik. Ez most az égető kérdés, ennek kell alárendelni minden egyebet.

Ebből a szempontból nagyon fontos és üdvös a Conrad által kezdeményezett berlini akció.¹ Kétségtelenül a veszély elhárításának legjobb módja olyan erő összpontosítása a Dnjeszter vonalon, amellyel megverhetjük az orosz balszárnyat s győzelmes sereggel állhatunk keleti Bukovinában. Attól félek azonban, hogy ez az erő ma nem áll rendelkezésre, s ez a terv legjobb esetben is, csak hosszabb idő múlva lesz megvalósítható.

Ezért – annak keresztülvételére irányuló egész igyekezetünk mellett – minden további idővesztés nélkül meg kell ragadnunk a cél elérésére szolgáló többi eszközöket is. *Ezek a bolgár nyomás lehető fokozása s az erdélyi szorosok némi katonai megszállása.*

Múltkori memorandumomban² reámutattam a keresztülvétel fájdalmas, de biztos módjára. Azon haladva, annyit a legrosszabb esetben is elérhetünk, hogy Albániában és Szerbiában levő csapataink zöme felszabadul s Bulgária azt a nyomást gyakorolja a Dobrudzsában,³ amelyet Conrad számításba vett. A katasztrófa elhárításának ezzel a talán egyedüli módjával nem szabad elkésnünk, már pedig ezeknek a csapatoknak jelenlegi alkalmazásukból való kimozdítása és Erdély keleti határaitra szállítása, hosszabb időt venne igénybe.

¹ Az osztrák-magyar vezérkar főnöke az orosz harctéren szenvedett vereség következményeinek elhárítására ellenrendszabályokat javasolt a német hivatalosköröknél.

² L. 1673/c.

³ Dobrudzsa: Romániának a Duna és a Fekete-tenger közé eső keleti része.

Elismerem, hogy ez a megoldás fájdalmas reánk nézve; egyetérték azzal, hogy csak jobb híján folyamodjunk hozzá, de éppen azért a legsürgősebben kellene, a németekkel együtt, az egész kérdést alaposan végigbeszélni, megállapítani honnan, mikor, milyen erőt fordíthatunk a román veszély elhárítására és habozás nélkül megtenni a szükséges lépéseket, ha még oly fáj' dalmasok is.

Feltétlenül szükséges tehát, hogy a legközelebbi napokban az egész szituációt felölelő bizalmas beszélgetésed legyen a németekkel, amely a közös veszély elhárítására szükséges végső erőfeszítés egyesült megtételének feltételeit megszerezze. Ehhez meleg, intim, baráti, bajtársi hangulatot kell köztünk teremteni s lehetőleg eliminálni mindazt, ami a kellemetlenséget fokozhatná.

Ezt a szempontot nem veszíthetjük szem elől a lengyel kérdésben. Különbén is nem lengyel hódításokról van szó, hanem a monarchia létéről vagy nemlétéről. A fenyegető katasztrófával szemben igazán háttérbe szorul az a kérdés, hogy Lengyelországgal mi lesz?

Ilyen viszonyok között végzetes dolognak tartanám, ha lengyel terveid¹ továbbszövésével foglalnád el az égetően szükséges sürgős védintézkedések előkészítésére szükséges időt s azok előtérbe állításával csökkentenéd a fenyegető veszély elhárítására irányuló akció kilátásait.

Kedves barátom, kérve kérlek: szakíts e kedvenc eszméiddel. Azok úgy sem kivihetők. Sem a két kormány nem járulhat hozzájuk, sem a németek. Még ha a monarchia struktúrája és további belső fejlődése szempontjából elfogadhatnók is propozíciódat, a legkárosabb hatást idézné elő, ha azokkal éppen most lépnél a németek elé.

Grandiózus álmok azok csak, amelyek továbbszövése most amidőn az események brutális keze a lét és nemlét problémája elé állít bennünket, végzetes következményekkel járna a mi felelőségünkre bízott drága kincsekre nézve.

Hidd el, nem csüggedés mondatja ezt velem, még kevésbé az, mintha fejemet elvesztettem volna. Azt hiszem, látom a bajból kivezető utat, s nem esem a vég iránt kétségbe, ha hidegvérrel me-

¹ A külügyminiszter az úgynevezett osztrák-lengyel (austro-polnisch) megoldás tervével foglalkozott.

gyünk végig rajta, de azt is érzem, hogy az illúziók, a teljesülhetetlen remények, a szép tervek, kérlelhetetlen sutba dobásának s a helyzet összes konzekvenciáival számoló cselekvésnek órája érkezett.

Arra kérlek tehát, tereld a lengyel kérdést olyan mederbe, hogy az közeledést idézzen elő közöttünk és a németek között és kezdeményezz mielőbb, egy az egész helyzetre kiterjedő, olyan megbeszélést, amely megteremtse a román veszély sikeres elhárításának előfeltételeit. Természetesen, amint időszerűnek tartod, felmennék, hogy megbeszéljük a dolog minden részletét.

Még egyszer nagyon kérlek, hallgass reám. Azoknak a világtörténelmi perceknek egyikét éljük, amelyekben egy eltévesztett vagy elmulasztott lépés államok és nemzetek halálos ítélete lehet.

Szívből üdvözlő és mielőbbi választ kér

igaz híved *Tisza.*¹

1673/e.

*A külügyminiszter válasza a magyar miniszterelnöknek.*²

1916 július 16.

Kedves Barátom!

Szíves tegnapi soraidra azért válaszolok, ha röviden is, de azonnal, hogy megnyugtassalak két irányban, először abban, hogy a román veszélyt, azt hiszem, én is olyannak látom, amilyen és hogy legjobb belátásom szerint eddig is mettettem, ezentúl is metgeszem mindazt, ami hatalmunkban van, elhárítására; másodsor abban, hogy teljesen szabadnak tudom magam mindenféle, a tények érc-hangjával ellenkező kedvenc eszméktől, illúzióktól, teljesülhetetlen reményektől és szép tervektől. Hogy képzelheted, hogy én ilyenekkel telítem magam oly pillanatban, midőn, mint azt magad is oly melegen hangsúlyozod, a monarchia és a haza megmentéséről van szó?

Én azt hiszem, hogy ha valaki higgadtan nézte Romániához való viszonyunkat évek sora óta, mások uralkodó illúzióival szemben, az én voltam. Ezt a higgadságot most is iparkodom megőrizni. Intenzíven foglalkozván minden percben ezen kérdéssel, nem hiszem, hogy valamit elmulasztottam volna. *A kancellárt már felszólítottam Conrad kívánsága értelmében.* Ő nagyon előzékenyen felelt és metgesz, amit tehet. De a németek különben is teljesen átértik a pillanat végtelen komolyságát és ahhoz képest

¹ Az egész levélmásolat gr. Tisza Istvánné úrnő sajátkezű írása.

A másolat 8. lapján gr. T. I. sajátkezű feljegyzése: «Buriánnak 1916 VII/15.»

² B. Burián sajátkezű írása.

fszítik meg erejüket. Világos biztosítást adtak, hogy *Németország Romániának azonnal hadat üzen*, ha minket megtámad, sőt még akkor is, ha mi kívánjuk. A bolgárok emberi számítás szerint azonnal megtámadják Romániát, amint az akcióba lép. De az angol-francia offenzíva Macedóniában *küszöbön áll* (az angolok beleegyeztek). A bolgárok most ott teljesítik majd főfeladatukat és minket is védnek, mert az Entente első főobjektuma Monasztir¹ lesz, a meglevő hírek szerint. Számottevő csapatokat a mi harcterünkre tőlük most hiába kérnénk. Nem adnák, mert nem tehetnék.

Azt a bizonyos áldozatot meghozni én teljesen kész volnék a maga idejében, de ez, meggyőződésem szerint, el nem érkezett és a dolog most hiábavaló, sőt káros volna.

A Kárpátzorosok megerősítését és megszállását már több ízben sürgettem. Megteszem újólág is.

Ami veszteségeinket illeti, a részletes kimutatást Slamecka² nekünk megígérte. Ha az pontosan nem jön, megsürgetem.

A lengyel kérdést a román veszély mellett is kezelni kell, mert azt Németország is megkívánja. Bizonyítékát fogod látni Tschirschky³ tegnapi levelében is, mely nagyon előzékeny hangon fejezi ki a kancellár várakozását további nyilatkozataim iránt és kívánatosnak mondja a minél előbb való megegyezést.

Ne tarts attól, hogy rontsam a hangot köztünk és Németország közt. Tudok ellentállani ingerlés nélkül is. De módszerem nem lehet mindig és mindenben engedni. Ennyi kifelé. Befelé alig szükséges megjegyznem, hogy a lengyel kérdésben semmiféle rögeszmém nincs, hanem alkalmazkodni a változó helyzet követelményeihez és törekszem megmenteni mentül többet érdekeinknek. Nem volt ez talán már eddig sem egészen eredménytelen a kancellárral szemben, amennyiben levélben, most már «eine parallele Stellung⁴ zu den Polen in Berlin und Wien»-ről beszél. A perszonális unió eszméje természetesen elesik abban a percben, amidőn te és Stürgkh⁵ súlyos aggályokat támasztotok ellene. Én még a további rábeszélés kísérletét is fel fogom adni, mert hisz ilyen alakulat közvetlen következményeit a monarchia belső rendjére éppen a két kormány érzi leginkább. Nem ejthetem el azonban kombinációmnak főpontjait, melyek jogokat biztosítanak a monarchiának Lengyelországban. Ebben, úgy vélem, sikerünk is lesz. Ne felejtjük el, hogy ha katonailag gyengébbek vagyunk Németországnál, politikailag

¹ Szaloniki után Macedóniának legnagyobb városa vegyes (bolgár, albán, török stb.) lakossággal.

² S. Oszkár vezérkari alezredes, akkor az AOK-nál beosztva.

³ Német nagykövet Bécsben.

⁴ «NB. Nem «Stellung», «Behandlung»-ot mond Bethmann.» Gr. Tisza István sajátkezü megjegyzése a levél 7. lapjának alján.

⁵ Az osztrák miniszterelnök.

előnyeink vannak, melyeket szövetségünk nagyon jól ismer és azért nem tartok erőszakoskodásától.

Nagyon barátságosan fogjuk tovább tárgyalni a lengyel dolgot, anélkül, hogy bármely más ügy vagy szempont szenvedne ez alatt.

Igen köszönöm beható figyelmeztetéseidet, mert hisz azok értékesen kiegészítik saját megfontolásaimat és kisegítenek ott, ahol hézagot találok cselekvésemben. De egyben, hidd el, nem fogsz találni a te saját színvonalad alatt: a pillanat világtörténelmi jelentőségének tudatában.

Szívélyes üdvözlettel

igaz barátod *Burián*.

1673/f.

Gr. Burián István külügy min.-7iek.

1916 július 17.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm e percben vett leveledet. Megerősít az is abban a tudatban, hogy ilyen pillanatokban, mint a mostaniak, az állandó, *közvetlen* érintkezés veled, semmi által nem pótolható. Kifejezéseim óvatos válogatása nélkül, teljes őszinteséggel írok neked, abban a biztos reményben, hogy ez soha félreértést nem okozhat s netalán eltérő nézetem bármily élénk fejtegetése nem feledteti el veled azt a nagyrabecsülést, amivel nemcsak egyéniséged, hanem államférfiai képességeid iránt is viseltetem.

Nagy örömmel veszek tudomást a personal unio tervének elejtéséről és arról, hogy a lengyel kérdés tárgyalásánál te is súlyt helyezel reá, hogy az mentül barátságosabb jelleggel bírjon.

Abszolúte nem vonom kétségbe, hogy a németek eljárása modor és tartalom tekintetében a legsúlyosabb kritikát érdemli s hogy az ő hibájukból került ez a kérdés olyan kellemetlen stádiumba, de az nem változtat azon a tényen, hogy e kérdés kedvetlenséget okozott, amelynek nagyon súlyos következményei lehettek volna.

Ezért nagy megnyugvással olvastam volt már a lengyel ügyre vonatkozólag Berlinbe küldött utolsó nyilatkozatodat is, amely igen szerencsésen találta meg a kérdés kezelésének barátságosabb, előzékenyebb hangját s – mint a Tschirschky tolmácsolta válasz tanúsítja – meg is hozta gyümölcsét. Ezzel a kérdés újból légkörbe jutott, s amire mindenekelőtt kérni akarlak, az az, hogy a tárgyalás további folyamata is mind bizalomteljesebb és barátságosabb jelleget öltjön.

Kíváncsi vagyok, mit értenek ők a Bécsből és Berlinből jövő parallel kezelés alatt? Természetes, hogy nekünk abból kell kiindulnunk, hogy közös jogaink vannak Lengyelországra; a kérdés csak az: nem jobb-e ezeket a jogokat megfelelő ellenértékért átengednünk, mint állandó súrlódási pontokat teremtenünk s egy magában véve rossz régime felelősségében osztoznunk?

Az a tudat, hogy a németek megtesznek a keleti harctéren minden lehető, nem szüntetheti meg azt az aggodalmunkat, hogy egyelőre nem adhatunk oda annyi erőt, amennyi a *román veszély* elmúltát feltétlenül biztosítaná. Ezért a pillanatnyi helyzet leg-sötétebb pontja gyanánt fennáll az a veszély, hogy Románia akcióba lép s mi nem tudunk elég erőt szembeállítani. Amennyiben tehát a legrövidebb idő alatt nem nyílik más mód ezen probléma kielégítő megoldására, ahhoz az egyetlen módhoz kell folyamodnunk, amely fájdalmas, áldozattal jár, de megvan, rendelkezésünkre áll és célhoz vezet, annyiban is, hogy Bulgáriát a végső erőfeszítésre ösztönzi.

Célhoz, de *lassan*, éppen azért nem szabad elkésnünk vele. Nem tudom, nem volna-e jó legközelebről megbeszélést tartani Conráddal s vele szemben kipakolni, már csak azért is, hogy őt e keserves operáció elkerülése végett, erejének teljes megfeszítésére ösztönözzük.

Mindezeket szíves megfontolásodba legmelegebben ajánlva, nagyon kérlek, maradjunk e nehéz napok alatt mentől folytonosabb kontaktusban egymással.

Ma megkaptam Ö Felségének a katonai információkra vonatkozó rezolúcióját.¹ Nem felel meg teljesen, de nem akarnék e tárgyban még egyszer öhozzá fordulni, azért belenyugodhatnám, ha aziránt biztosítasz, hogy kivétel nélkül minden katonai információt, amelyhez hozzájutsz, közölsz velem. Ügy-e, erre feltétlenül számolhatok?

Szívből üdvözlő igaz barátod

*Tisza István.*²

¹ Közöltetik alább 1674/g. sz. alatt.

² Az iratok közt külön csomóban volt. Az egész másolat gr. Tisza Istvánná úrnő írása. A másolat alján T. I. sajátkezű feljegyzése: Buriánnak.

1673/g.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 22.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a mai telefonbeszélgetésünkben említett emlékirat¹ másolatát. Mint abból láthatod, közvetlenebbnek tartom a romániai veszélyt, mint te és nem tudnék belenyugodni, hogy kellő ellenrendszabályok nélkül nézzünk az események elé. Meglehet, hogy Románia tétlenségünk esetére sem lépne akcióba, de nem bizonyos. Már pedig Romániának a védtelen Erdélyre való támadása olyan katasztrófális következményekkel járna a háború sorsára nézve, hogy ennek az eshetőségnek nem szabad magunkat kitenni.

Úgy erről, mint a lengyel kérdésről nagyon szeretnék mindkettőnk audienciája előtt beszélni veled, úgy hogy – hacsak nem esik a tiéd nagyon korai órára – szíves engedelmeddel, a te audienciád előtt egy órával keresnélek fel a Stöcklben.² Mindenesetre légy oly jó, audienciád óráját, valamint azt is mielőbb megüzenni, hogy én hány órakor jöjjek hozzád? A délutánt szabadon tartom Stürgkhkel való beszélgetésünk számára.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1673/b.

ÚJABB EMLÉKIRAT ROMÁNIA TÁMADÁSÁNAK MEGELŐZÉSE
CÉLJÁBÓL.

Allergnädigster Herr!

In der Audienz, welche Euere Majestät für Montag allergnädigst zu gewähren die Gnade hatten, werde ich die Ehre haben, meine Ansichten bezüglich der mit Rücksicht auf die ausserpolitische Lage dringend notwendig gewordenen Massnahmen allergnädigst zu unterbreiten.

Durch die ebenso hohe Wichtigkeit der rumänischen Frage, wie die Dringlichkeit der damit im Zusammenhange stehenden Massnahmen, sah ich mich veranlasst den auf diese Frage bezüglichen Teil meiner Ansichten in eine kurze Denkschrift zusammen-

¹ 1673/A. és i.

² Schönbrunnban udvari épület.

zufassen und beiliegend mit der alleruntertänigsten Bitte vorzulegen, dieselbe einer allergnädigsten Prüfung teilhaftig werden zu lassen.

Budapest, den 22. Juli 1916.

Tisza.

1673/i.

In der Denkschrift, die ich am 7. d. M. alleruntertänigst vorzulegen die Ehre hatte,¹ habe ich auf die wachsende Gefahr eines rumänischen Angriffes, auf die unbedingte Notwendigkeit rechtzeitig für Gegenmassregeln zu sorgen und auf den Umstand hingewiesen, dass auch im schlimmsten Falle erhebliche eigene Kräfte vom Balkan freigemacht werden können, falls diesbezüglich die notwendigen Vereinbarungen mit Bulgarien rechtzeitig zustande kommen.

Seit jener Zeit hat sich die Situation erheblich zugespitzt. Es ist zwar gelungen ein allgemeines Vordringen der Bussen aufzuhalten, zu einer nennenswerten Gegenoffensive haben uns jedoch die notwendigen Kräfte bisher gefehlt und auch die letzten Tage haben südwestlich Luck lokale Vorteile der Bussen gebracht.

Diese Situation verbunden mit der Tatsache, dass der weitaus grössere Teil der bulgarischen Kräfte im Süden gebunden ist und das von Militär ganz entblösste Siebenbürgen die Rumänen zu einem militärischen Spaziergang förmlich einladet, muss eine steigernde Wirkung nicht nur auf die Gasse, sondern auch auf die Begierung Rumäniens ausüben.

Es scheint unzweifelhaft, dass diese Letztere sich immer tiefer in Verhandlungen mit der Entente einlässt und wenngleich dieselben bisher allem Anscheine nach zu keiner Bindung Rumäniens geführt haben, so können sie sehr leicht auch gegen den Wunsch der rumänischen Begierung eine Situation schaffen, aus welcher sie sich nicht mehr frei machen kann.

Die Entente arbeitet planmässig darauf, Rumänien mit allen Mitteln mitzureissen. Durch den Erfolg in Griechenland ermuntert, wird sie kaum vor einer Vergewaltigung Rumäniens zurückschrecken und es kann dann gerade die rumänische Feigheit, welche

¹ L. fennebb 1673/c. sz.

bisher in unserem Interesse gewirkt hat, für eine uns feindliche Entscheidung Rumäniens Ausschlag geben.

Zur Abwehr dieser Gefahr sind zwei Wege möglich, welche sich tunlichst ergänzen sollten. Ein schneller durchschlagender Erfolg am Pruth¹ und Dnjester² und das Ansammeln militärischer Kräfte an der West- und Südgrenze Rumäniens.

Leider haben die letzten 14 Tage nicht nur das Heranwachsen der rumänischen Gefahr, sondern auch die Gewissheit gebracht, dass der militärische Erfolg gegen die Bussen, während der vom Gesichtspunkte Rumäniens kritischen Periode, Mangels der hiezu nötigen Truppen nicht zu erwarten sei.

Einstweilen sind wir daher auf die einzig mögliche zweite Massregel, nämlich auf defensive Vorkehrungen in Siebenbürgen und Truppenansammlungen im Norden Bulgariens angewiesen. Dass dies ohne Zeitverlust in einem Masse geschehe, welches einen Einfluss auf die Entschlüsse Rumäniens ausüben und – sollte es doch zum rumänischen Angriffe kommen – diesem ernste Gegenwähr entgegensetzen könnte, ist zur zwingenden Notwendigkeit geworden.

In meiner alleruntertänigsten Denkschrift vom 7. Juli habe ich auf eine uns zu Gebote stehende Lösung dieser Aufgabe hingewiesen. Ich bestreite es nicht, dass diese Lösung grosse Nachteile hat und ernste Opfer fordert. Weiss Jemand eine bessere, so wäre ich der erste, der meine Anregung mit Freude fallen lassen würde. Kann man aber keinen anderen Weg zum Ziel zeigen, so dürfen wir keinen Augenblick zaudern, diesen heute noch offenen Weg einzuschlagen, bevor es zu spät wird, denn die Ereignisse drängen und die Nachteile und Opfer dieses Vorganges verschwinden gegenüber den Gefahren eines rumänischen Angriffes auf die ihm gegenüber wehrlose Monarchie.

Ich halte es daher in dieser Schicksalsstunde der Monarchie für dringend notwendig, dass die Frage im Kreise der leitenden politischen und militärischen Eatgeber der Krone durchberaten, alle Möglichkeiten von effektiven Gegenmassnahmen geprüft und die Allerhöchsten Entscheidungen erbeten werden.

Budapest, den 22. Juli 1916.

Tisza.

¹ Galiciában a Kárpátok erdőségeiben közel a magyar határhoz ered, Moldva és Besszarábia közt haladva, a Dunába ömlik.

² Galiciában eredő oroszországi folyó, a Fekete-tengerbe szakad.

A KORMÁNY ÉS A KÜLÜGYMINISZTER HITELES
TÁJÉKOZTATÁSA A HARCTÉRI HELYZETRŐL.

1916 június 4-től kezdve az északi harctéren világtörténeti események történtek.

Több mint egy évig a gorlicei áttörés után az orosz hadvezetőség az orosz hadseregeket a legjobb és legmegbízhatóbb emberanyaggal kiegészítette, hónapok hosszú során át kiképezte és minden hadianyaggal a legbőkezűbben ellátta.

Ezen előkészületek¹ alapján a Brusszilow tábornok fővezérlete

¹ Ezekre az előkészületekre szolgáltatott már 1915 szept.-ben adatokat br. Gagern Miksa svájci követünknek alábbi jelentése:

No 112/P.-A.

Bern, 10. September 1915.

Stimmungsbilder aus Italien.

Freiherr von Gagern an Baron Bunan.

Eine mir befreundete derzeit in Lausanne lebende österreichische Dame schreibt mir, dass die ebenfalls sich dort aufhaltende Witwe eines belgischen Ministers ihr erzählt habe, sie hätte Gelegenheit gehabt, in einen Brief Einsicht zu nehmen, welchen ein russischer General an seinen in Lausanne wohnenden Bruder, ebenfalls einen russischen General, gerichtet hat und welcher u. a. folgenden Passus enthielt:

«Nous nous préparons pour une offensive monstre dans deux mois. On prépare le tout et nous sommes sûrs du succès. Nous avons toutes les munitions nécessaires fournies par le Japon ainsi que des officiers japonais dans le commandement.»

Andererseits soll, wie die erwähnte Belgierin weiters erzählte, der belgische Ministerpräsident sich in einem Briefe kürzlich folgendermassen geäußert haben:

«Dans deux mois nous préparons avec les Anglais et les Français quelque chose de superbe.»

Ich würde mich vielleicht nicht veranlasst gesehen haben, Ew. hievon Meldung zu erstatten, wenn die vorerwähnten brieflichen Äusserungen nicht mit Nachrichten übereinstimmen würden, welche in einem von Legationsrat von Skrzynski an einen Freund im Ministerium gerichteten Briefe enthalten sind, in welch letzteren mir derselbe Einsicht zu nehmen gestattete.

Darnach scheinen auch Herrn von Skrzynski Mitteilungen zugekommen zu sein, wonach die Alliierten im Westen – allerdings erst im Frühjahr – irgendeinen grossen, ihnen den Sieg sichernden Coup vorbereiten, welcher mit einem 40-tägigen noch nie dagewesenen Bombardement eingeleitet werden soll und für welchen die Franzosen und Engländer angeblich bereits 3 $\frac{1}{2}$ Millionen Mann in Reserve halten. Sollte dies etwa das «quelque chose de superbe» des belgischen Ministerpräsidenten sein? Man ist allerdings nachgerade französische Ankündigungen einer grossen Offensive gegenüber etwas skeptisch geworden, denn dieselben könnten immerhin auch nur den Zweck verfolgen, die französische öffentliche Meinung hinzuhalten und es ihr plausibel zu machen, dass auch während der nächsten Monate keine grösseren militärischen Operationen gegen die Deutschen stattfinden werden. Immerhin darf nicht übersehen werden, dass die Franzosen aus der Durchbruchsschlacht bei Tarnow und Gorlice die Lehre gezogen haben könnten, wie man eine solche einzuleiten und durchzuführen hat.

Auch von der Eventualität, dass die Japaner den Russen Artillerie und Offiziere zur Verfügung stellen würden, hat Herr von Skrzynski vernommen, doch

alatt álló óriási orosz hadseregek június 4-től fogva augusztusig meg-megújuló támadásokat intéztek és pedig először Wolhyniában és Bukovinában, majdnem az egész 350 km. hosszú arcvonalon.

Már június elején különösen hevesek voltak a támadások a József Ferdinánd főherceg lovassági tábornok vezérlete alatt álló 4. osztrák-magyar hadsereg ellen és pedig a hivatalos harctéri jelentések szerint Olykánál, továbbá a Pruth és Kolki mellett levő Styr-könyök közötti harcvonalon, később pedig a Luck-Kovel közötti arcvonalon, ahol az ellenség támadásai igen jelentékeny eredményt értek el; a 4. hadsereget sikerült hátraszorítani, sőt részben fel is göngyölni és igen jelentékeny számú foglyot ejteni.

Erről a győzelemről a hivatalos orosz híradások (különösen az 1916 július 14-iki összefoglaló jelentés) túlzott adatokat is közöltek.

Csakhamar azonban az ilykép támadt részbe a Linsingen német tábornok vezetése alatt álló német hadsereg átszállított, gyorsan előrenyomult és e módon sikerült az orosz hadseregeket gyors ellentámadással visszaszorítani.

Ezekre a hetekre vonatkoznak az alábbi levelek.

Gr. T. I. először teljes és hiteles felvilágosítást kívánt az osztrák-magyar és a német hadseregeknek katonai helyzete, továbbá a veszteségek és a rendelkezésre álló pótlások felől. Ez kezdetben (1674/&. sz.) kilátásba helyeztetett, később (1674/c. sz.) a rendelkezést megváltoztatták. Erre T. I. (1674/á. sz.) állását kötötte a felvilágosítások megadásához, mire Ő Felsége (1674//. I. és /. II. sz.) megfelelően utasította a hadseregfőparancsnokságot.

1674/a.

TÁVIRAT.

A. O. K.-nak. An Seine k. u. k. Hoheit Feldmarschall Erzherzog Friedrich.

Den 6. Juli 1916.

Mit Zusicherung strengster Geheimhaltung bitte ich um möglichst genaue Information über militärische Situation speziell mit Rücksicht auf die Verluste, Standesverhältnisse, Zustand der seit solange kämpfenden Truppen und noch nicht eingesetzten Zuschübe. Ich wäre durch Entsendung eines Vertrauensmannes, welcher mündlich Aufschluss geben könnte, zu grösstem Danke verbunden.

Tisza.

soll die Sache auf Schwierigkeiten stossen, da die Japaner als Gegenleistung die Abschaffung der in Canada, Südafrika und Australien gegen die gelbe Rasse bestehenden Ausnahmsgesetze verlangen, worauf diese Kolonien bis jetzt nicht eingehen wollen.

1674/b.
TELEGRAMM.

An Excellenz Graf Tisza legi. ung. Ministerpräsident.

Den 6. Juli 1916.¹

Nr. 500. Auf E. E. Phonogramm vom 6. Juli ² teile ich mit, dass mit *Allerhöchster Genehmigung* ein Generalstabsoffizier des A. O. K.-s am 8. Juli 6 h 20 nachmittag in Budapest eintreffen wird. Euer Excellenz werden ersucht, diesen Offizier etwa um 6 h 45 nachmittag zu empfangen.

Feldmarschall Erzherzog *Friedrich*.

1674/c.
TÁVIRAT.

Nagyméltóságú gróf Tisza István m. Mr. miniszterelnök úrnak.

1916 július 8.

A Fenséges Úr³ meghagyására *jelentem*, hogy a kiküldött bizalmi férfi útján tervbe vett tájékoztatás legfelsőbb parancsra elmarad.

Lorx ezredes.⁴

1674/d.

A miniszterelnök előterjesztése I. Ferenc József Ő Felségéhez.

Allernädigster Herr!

Die in Lebensfragen der Monarchie zu befolgende Aktion der Begierung hängt so eng mit der militärischen Situation zusammen, dass es absolut unmöglich für mich wäre, die Verantwortung für das Schicksal der Monarchie weiter zu teilen, falls die positiven Daten, auf welche die Beurteilung der Weltlage allein aufgebaut werden kann, weiter vorenthalten würden.

Unter dem Drucke der unabweisbaren Notwendigkeit einer genauen Information und mit Rücksicht darauf, dass Seine k. u. k. Hoheit Feldmarschall Erzherzog Friedrich schon bei einem früheren Anlasse die Gnade hatte, mir durch Entsendung eines höheren Generalstabsoffiziers ausführlichen Aufschluss zu geben, habe ich

¹ Budapestre érkezett július 7-én d. 12 óra 10 p. A keltezés helye nincs felüntetve; a hadseregfőparancsnokság székhelye ekkor Teschen volt (város az osztrák Szilézia hercegségben; Schlesien.)

² L. 1674/a. sz.

³ Frigyes főherceg tábornagy, hadseregfőparancsok.

⁴ L. Győző ezredes, akkor a hadseregfőparancsnoksághoz beosztva.

mich am 6-ten d. M. mit dem sub 1.¹ alleruntertänigst beigelegten Telegramm an Höchst denselben gewendet und heute Früh die sub 2. alleruntertänigst beigelegte Antwort erhalten.¹

Statt des in Aussicht gestellten Stabsoffiziers langt soeben das sub 3.¹ alleruntertänigst beigelegte Telegramm ein, in welchem im Auftrage Seiner k. u. k. Hoheit mitgeteilt wird, dass die ins Auge gefasste Informierung auf Allerhöchsten Befehl unterbleibt.

Ich kann im jetzigen Momente weder die Tragweite dieses Allerhöchsten Befehles, noch die Gründe ermessen, welche Euere Majestät zu dieser Allerhöchsten Verfügung veranlasst haben.

Andererseits kann ich Euerer Majestät die feierliche Zusicherung geben, dass mir nichts schwerer fällt, als Euerer Majestät in diesen Zeiten Schwierigkeiten zu machen. Es wäre mein Herzenswunsch, mich einfach in die Allerhöchste Entscheidung zu fügen und auf die gewünschte Information zu verzichten.

Wenn ich also trotzdem mit der alleruntertänigsten Bitte Euere Majestät belästigen muss, es allergnädigst gestatten zu wollen, dass mir die erbetene konkrete Information im Sinne meines Télégrammes gegeben werde, so bitte ich inständigst überzeugt zu sein, dass ich die Yerzichteistung auf dieselbe mit meinem Gewissen nicht in Einklang bringen könnte.

Es ist ganz undent¹ jar, dass jemand, der sich des Allerhöchsten Vertrauens Eurer Majestät so weit rühmen kann, um mit der Besetzung einer leitenden verantwortlichen Stelle in diesen Zeiten betraut zu werden, nicht soviel Vertrauen auch seitens der Heeresleitung beanspruchen könnte, dass ihm militärische Geheimnisse ohne Gefahr mitgeteilt werden können. Es können diese Mitteilungen keinen Nachteil für die Staatsinteressen bedeuten, keinem Anstände – auch vom militärischen Standpunkte – obliegen *und es kann das Zurückhalten derselben und die damit verursachte Schädigung des öffentlichen Dienstes mit triftigen Gründen nicht begründet werden.*¹

Solange diese genaue Information nicht unbedingt notwendig war, um sich ein richtiges Urteil über die zu treffenden politischen Massnahmen zu bilden, habe ich auf dieselbe verzichten können, um Euerer Majestät keine Unannehmlichkeit zu bereiten.

Heute ist dieselbe unbedingt notwendig geworden.

Man steht vor den schwersten Entscheidungen. Es wäre ebenso folgenschwer, zu früh als zu spät zu handeln, zu wenig als zu viel zu machen. Will man seine Pflichten erfüllen, will man verhängnisvolle Folgen eigener, eventueller Fehltritte vermeiden, so kann man auf die positive Kenntnis der Situation nicht verzichten, welche unentbehrlich ist, um Zeitpunkt und Inhalt einer eventuell notwendigen politischen Aktion richtig zu wählen.

¹ L. 1674/a-1674/c. sz.

² A kurzív betűkkel szedett sorok gr. T. I. sajtókezű beszűrésai az első tiszttázaiba.

Von dem mein ganzes Wesen erfüllenden Bestreben geleitet, Eurer Majestät in dieser schweren Zeit so gut zu dienen, wie es meine schwachen Kräfte überhaupt erlauben, muss ich mit der alleruntertänigsten Bitte an Euere Majestät herantreten, mir die hiezu unbedingt notwendigen Mittel nicht vorenthalten und allernädigst den Befehl erteilen zu geruhen, dass mir die gebetene Information schleunigst gegeben werde.

Budapest, den 8. Juli 1916.

Tisza.

1674/e.

*Br. Bolfras Artúr főhadsegédnek.*¹

Den 13. Juli 1916

Euer Excellenz!

Bei meiner heutigen Audienz geruhen Se. Majestät meiner dahingehenden Bitte, dass das A. O. K. angewiesen werde, die zur Ergänzung der mir im Wege des Ministeriums des Äussern zukommenden Information über die militärische Lage etwa noch gewünschten Aufschlüsse direkt mir zu geben, eventuell auf meinen Wunsch einen zur Beantwortung meiner Fragen bevollmächtigten entsprechenden höheren Offizier zu mir zu entsenden, unter der Bedingung Allernädigst stattzugeben, dass ich diesbezüglich das Einvernehmen mit Br. Burián erziele.

In Ausführung dieser Weisung, habe ich die Sache Br. Burián mitgeteilt und seine Zustimmung zu dieser Lösung der Angelegenheit erhalten.

Ich habe also die Ehre Euer Excellenz zu bitten Se Majestät hievon Meldung erstatten und meine dahingehende alleruntertänigsten Bitte, dass nunmehr die entsprechende Weisung an das A. O. K. ergehen möge, Allerhöchsten Ortes gefälligst vortragen zu wollen.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung

Eurer Excellenz aufrichtig ergebener *Tisza.*

1674/f.

Erre az előterjesztésre ő Felsége aláírta a legfelsőbb kéziratot, amely az iratok között *eredetiben* található előterjesztésre vezettetett és így szól:²

¹ A másolatot Latinovits E. írta.

² Az előterjesztés utolsó lapján van a legfelsőbb kézirat száma 241. res. és gróf T. I. sajátkezű írásával «Ő Felsége katonai információ tárgyában 1916 július 15.»

«In Erledigung dieses Vortrages übergebe Ich Ihnen die Abschrift meines im Gegenstande der militärischen Informationen an Meinen Armee-Oberkommandanten erlassenen Befehlschreibens vom heutigen Tage.

Wien, am 15. Juli 1916.

Franz Joseph.

1674/g.

ABSCHRIFT

eines an den Armee-Oberkommandanten erlassenen Allerhöchsten Befehlschreibens Nr. 241 res. / M. K. S. M. vom 15. Juli 1916.

Im Nachhange zu *Meinem* Telegramm Res. Nr. 238 von 7. Juli 1916 befehle *Ich*:

Die Erteilung von Informationen über die militärische Lage hat an *Meinen* Minister des Äussern zu erfolgen, welcher auf Grund derselben den beiden Ministerpräsidenten jene durchaus vertraulichen Mitteilungen machen wird, deren sie im Interesse der Regierung irgend bedürfen.

In dringenden, ganz besonderen Fällen ist es den Ministerpräsidenten anheimgestellt, sich direkte an das Armee-Oberkommando um Aufschlüsse zu wenden, welches diese durch einen zu entsendenden höheren Offizier erteilen lassen wird.

Wien, am 15. Juli 1916.

Franz Joseph.

A másolaton:

«Dem Original gleichlautend».

*Bolfras.*¹

1674/h.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 9.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm izenetedet¹ és a dologgal kapcsolatos létérdekekre tekintettel benső örömmel veszem tudomásul, hogy te is egészen alaposan foglalkozol a problémával. Magunk közt mentől előbb egészen tisztába kell hoznunk a dolgot s a katonai helyzet felől mindkettőnk által kért konkrét felvilágosítások nyerése után elhatározunk, kell-e már most legalább is a németeket bevonunk a dologba vagy várakozó állásponton maradhatunk.

Reményilem a felvilágosítások dolgában Teschenbe intézett felhívásodnak meglesz a kellő eredménye. Mint a szíves tudomásod

¹ B. Bolfras főhadsegéd sajátkezű aláírása.

végett másolatban csatolt korrespondenciából¹ kitűnik, én egy megfelelő egyén ideküldését kértem a főhercegtől s a dolog már rendben is volt, amidőn Ő Felsege ellenparancsa kiadatott. Tegnap estefelé Stürgkhék ittléte² alatt folyt le az egész dolog, úgy hogy lehetetlen volt a királyhoz intézett felterjesztésemet egyidejűleg veled is közölnöm. Most küldöm azt tehát kiegészítve Daruvárynak ma kapott levelével³ és arra adott távirati válaszzal.⁴

Ez utóbbiakból azt következtetem, hogy ő Felsege értette félre egy Andrássyékra vonatkozólag tett kijelentésemet s attól való félelmében állította meg a dolgot, hogy Andrássyékkaal találnék *katonai* titkokat közölni.

Reményelem most már meg van nyugtatva és sürgősen megadja az engedélyt, mert lázas türelmetlenséggel várom a főherceg⁵ kiküldöttjét, akiből több precíz információt reményelek kivehetni, mint Conradnak neked adandó írásbeli válaszából.

A helyzet olyan, hogy lehetetlen a hadseregünk helyzetének megítélésére lényeges tények és adatok biztos ismerete nélkül megélnünk s el vagyok határozva a bizalmi kérdés felvetésére, ha ebben akadályokba ütközném.

Egyelőre várom felterjesztésem sorsát⁶ s ha, amit bizton reményelek, egy-két nap alatt lejön a főherceg kiküldöttje, az avval folytatandó megbeszélés után, ha pedig a kiküldetés tovább is akadályba ütköznék, azonnal, amint erről értesültem, felmegyek egy napra Bécsbe. Amennyiben időközben bármilyen értesítést kapnál, akár erről az ügyről, akár a katonai helyzetről, légy oly jó azt velem haladéktalanul közölni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ A 1674/a-c. sz. levelek.

² Kiegyezési tárgyalások miatt az osztrák kormány tagjai Budapesten voltak.

³ 1672 g. sz.

⁴ 1672 h. sz.

⁵ Frigyes főherceg Ő Felsege hadseregfőparancsnok.

⁶ E levél után érkezett T. I.-hoz I. Ferenc József Ő Felsegének 1916 júl. 15-én kelt és az 1674/e. sz. felterjesztésre vezetett kézírata (közöltetett 1674/5?. sz. alatt), amely T. I.-t nem elégítette ki teljesen, de nagyjában megnyugtatta.

1674/i¹
TITKOS.

Gr. Tisza Ő Excellenciájának.

Den 9. Juli 1916.

Orientierung für den k. u. k. Minister des Äusseren.

Zu Op. Geheim No. 25.

Wesentlich für die Führung der Politik ist das Gesamtstärkeverhältnis. Über dieses hat der Chef des Generalstabes in der Ministerkonferenz bei Sr. Majestät am 30 Juni 1916 vollen Aufschluss gegeben.

Das Stärke Verhältnis an unserer ostgalizischen Front hat sich jetzt durch Heranführung russischer Kräfte von der deutschen Front etwa folgend gestellt:

In der Front Pripijatj bis zur rumänischen Grenze die ungefähre Kampfkraft von 44 österreichisch-ungarischen und deutschen Divisionen à 10,000 Gewehre gegen 56 bis 57 russische Divisionen à 14,000 Gewehre, das sind 450,000 gegen 780,000 bis 800,000 Feurgewehre. Hiebei ist in Rechnung gezogen, dass mehrere Divisionen unseren Armeen in Wolhynien und südlich des Dnjesters durch die letzten einmonatlichen Kämpfe in den Ständen stark reduziert sind. Weitere russische Zuschüsse von der Front nördlich des Pripijatj nach Süden sind möglich, weil sich das Kräfteverhältnis dort immer noch wie 1: 3 stellt, überdies verfügen die Küssen an allen Fronten über sehr bedeutende, zur Einreihung bereitstehende Ersätze.

Unsere *Gesamtverluste* an der *russischen* Front betragen im abgelaufenen Monat der russischen Offensive etwa *300,000 Mann*. *Hievon* wurden durch Einreihen von Nachschüben etwa *100,000 Mann* schon ersetzt.

Hinter unseren Armeen an der russischen Front stehen *noch rund 100,000 Mann an Ersätzen* bereit; von denen die *eine Hälfte* jetzt, die *andere nach dem 15. Juli* einreihungsfähig ist. Das *Heranführen weiterer 120,000 Mann* an Ersätzen in der *zweiten Hälfte Juli*, ist *eingeleitet*.

Die *nächsten* zur Einreihung gelangenden *Marschformationen*, etwa *120,000 Mann*, werden erst *im September verfügbar*, weil sie vorher zur Ernte herangezogen werden müssen, deren Hereinbringen nach Angabe beider Regierungen sonst aufs Äusserste gefährdet wäre.

Das Stärke Verhältnis auf dem *italienischen* Kriegsschauplatz ist vom Chef des Generalstabes am 30 Juli dargelegt worden; es hat sich nichts geändert. Unsere Kräfte an der Südwestfront stellen

¹ Az iratok közt kiserő irat nélkül, más iratesomóban fekdüt.

das Minimum dessen dar, was zur Abwehr des italienischen Angriffs unerlässlich ist.

Auf dem *Balkan* befindet sich nur das zur Sicherung gegen Valona, zum Küstenschutz und zur Aufrechterhaltung der Ruhe und Sicherheit unerlässliche Minimum an Truppen.

A. O. K. am 8. Juli 1916.¹

1674/j.

TELEFONTÁVIRAT.

Br. Burián Istvánnak.

1916 július 10.

A. O. K.-nak «zu Op. Geheim 25» alatt adott s velem telefonon közölt tájékoztatója ² absolute nem kielégítő. Úgy a hadosztályok számára, mint a létszámra, veszteségre és pótlásra vonatkozó adatok korábbi adatokkal és egymással összhangban nem állanak és részletesebb felvilágosításra szorulnak. A hadosztályok számát olyan kevéssel mondják többre most, mint volt június elején, hogy a Wollhyniába érkezett erősítések számbavétele után jóformán semmi sem marad a Dnyeszter körül állítólag szervezett erőcsoport részére. Továbbá semmit sem érünk a hadosztályok átlagos számával, amidőn tudjuk, hogy éppen a legfontosabb pontokon álló seregek hadosztályai az átlagosnál aránytalanul többet szenvedtek.

Az, hogy az 1. és 2. hadsereg hadosztályainak nagyobb része teljes létszámmal és a front mögött jelentékeny tartalékokkal bír, nem ellensúlyozza azt tény, hogy Pflanzler³ és részben Bothmer⁴ hadosztályai mélyen a tízezres létszám alá süllyedtek, rezerváikat felhasználták, fizikailag ki vannak merülve s még ha megőrizték is csudálatraméltó morális erejüket, képtelenek lesznek sokáig ellentállni, ha jelentékeny friss csapatokat nem kaphatnak.

Ezeket a momentumokat csak személyes érintkezéssel lehet tisztázni. Éppen ezért kénytelen vagyok azt a kérésemet, hogy ő Felsége elrendelje, miszerint az ilyen személyes felvilágosítás közvetlenül én nekem megadassék, fenntartani, *s annak teljesítéséhez állásomat kötnöm.*

¹ A másolatot Latinovits Endre írta, titkár írta.

² Közzétett 1674/i. sz. alatt.

³ B. Pflanzler-Baltin Károly lov. tábornok.

⁴ B. Bothmer Béla altábornagy.

Ezt egyelőre szíves tájékozással közlöm. Ha ma nem kapok hírt ö Felségének kérésemre kedvező döntése felől, audienciára jelentkezem.

*Tisza.*¹

1674/k.

TELEFONTÁVIRAT.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

1916 július 10.

Vettem ma déli telefonüzenetedet. Nem volna-e a legcélszerűbb eljárás, ha a legközelebbi idejöveteled napján idekérnök az A. O. K.-nak egy teljesen informált kiküldöttjét? így együtt értesülhetnénk és a feltárt helyzetet mindjárt alaposan meg is beszélhetnők.

Burián.

1674/l.

TELEFONTÁVIRAT.

Br. Burián Istvánnak.

A szerdai interpellációs napra tekintettel csütörtökre kérek audienciát ö Felségétől és *hivatatlan maradásomat a katonai információkkal kapcsolatos kívánságomnak minden megszorítás nélküli teljesítésétől teszem függővé.* Az adott esetben tényleg legcélszerűbb lesz, ha csütörtökön együtt beszélhetünk az A. O. K. kiküldöttjével és erre vonatkozó javaslatodat annyival inkább elfogadom, mert az események alakulása napról-napra sürgősebbé teszi, hogy a román veszedelem elhárításának kérdésével a legkomolyabban és a legsürgősebben foglalkozunk.

*Tisza.*²

1674/m.

TELEFONTÁVIRAT.

1916 július 11.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

(Válasz a tegnapi d. u.-i tel. táviratra.)

Július 8-iki felterjesztésedre² ö Felsége azt kívánja az A. O. K. indítványára, melyet én is megfelelőnek véleményeztem, saját fel-

¹ A tiszttázon gr. T. I. sajátkezű aláírása.

A távirat elküldésének ideje nincs feljegyezve, de a következő, 1674/¾. sz. válaszból kitűnik, hogy azt a külügymin. júl. 10-én délben kapta.

² A tiszttázon: gr. T. I. sajátkezű aláírása és jegyzetben: «telefonon közölve VII/10. este ½ 8 ó. Keblovsky (min. titkár)».

³ 1674/rf.

fogásával is megegyezőleg elhatározni, hogy az A. O. K. a titkos információkat nekem adja és hogy azokat én bocsássam a te rendelkezésedre, illetőleg Stürgkhére.

Minthogy azóta a július 10-iki telefonüzenetedből¹ kivettem, hogy újabb lépéssel kimondtad, hogy kívánságodnak az általad választott formában történendő teljesítéséhez állásodat kötöd, én azt hiszem, kötelességem ö Felségét megkéretni, hogy a legmagasabb elhatározását napolja el addig, amíg szóbeli előterjesztésedet fogadta csütörtökön és nekem is alkalmam volt veled a dolgot megbeszélni. A felfüggesztés most nem hátrányos, mert hiszen a holnaputáni információkat úgylis itt kapjuk együtt.

Burián.

1674/n.

Telefonüzenet Br. Buriánnak.

1916 július 11.

Ö Felsége ½12-kor fogad Schönbrunnban. Arra kérlek, légy szíves értesíteni ½ 11-kor a Stöcklben³ vagy a Ball-Platzon,⁴ beszélhetek-e Veled és a tegnapi szöbakerült megbeszélést délutánra kitűzni.

Tisza.

1674/o.

A külügyminiszter válasza gr. T. I.-nak.

Féltizenegykor holnapután a «Stöckl»-ben várlak; d. u. fél-négykor tartanok a megbeszélést.

Burián.

1674/p.

Telefon-távirat

Báró Burián Istvánnak.

Titkos

1916 július 11.

Nagyon hálás leszek, ha ö Felségét döntésének elhalasztására felkéred, mert nagyon fájna, ha kénytelen volnék ö Felségét azon dilemma elé állítani, hogy elbocsátásom vagy az általa már kiadott rezolúció megváltoztatása közt kelljen választani.

Csütörtökön féltizenegykor a Stöcklben leszek.

Tisza.

¹ 1674/j.

² Az egész gr. T. I. sajátkezű írása.

³ Udvari épület volt Schönbrunnban.

⁴ A bécsi kongresszus óta ezt a szót a közös külügyminisztérium palotájának megjelölésére használták.

1675.

ADÓJAVASLATOK MÓDOSÍTÁSA.

Gr. Ambrózy Gyulának, a Főrendiház tagjának, Tátralomnic.

1916 július 9.

Kedves Barátom!

Az adójavaslatokra vonatkozó leveledben foglalt aggályaid azt hiszem, el lesznek oszlathatók. Mint a lapokból láthattad, már az utolsó párt értekezleten megnyugtató nyilatkozatokat tettünk s úgy hiszem, a törvényjavaslat részletes tárgyalása alkalmával konkrétebb alakot is fognak ezek öltetni abban az irányban, hogy

1. ne essék hadijövedelemadó alá olyan, a háborúval össze nem függő rendkívüli bevétel, amely tulajdonképpen az illető év jövedelmének nem tekinthető. Egyenesen utalás is történik soronkívüli feladásokra, mint ilyen természetű bevételekre. Általánosságban kimondani, hogy a háborúval össze nem függő többjövedelem nem vétetik tekintetbe, nem lett volna helyes, mert végtelenül nehéz megállapítani, melyik jövedelem emelkedésére bír kihatással a háború s melyikre nem s egy ilyen rendelkezés tág kaput nyitott volna a visszaélésre.

2. A vagyonadónál kifejezésre jut az, hogy a forgalmi érték megállapításánál mint annak egyik döntő fontosságú alkateleme a birtok átlagos hozadéka is tekintetbe veendő. A hozadék kiszámításánál pedig a vízsabályozási költség természetesen levonásba jön.

Amidőn ezekkel megnyugtatósodra sietnék, egyben köszönetet fejezem ki, hogy aggályaidnak kifejezést adtál. A kormány csakis akkor töltheti be jól hivatását, ha minden felmerülő bajról, nehézségről vagy aggodalomról idejekorán értesül.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1676/a.

**A BUKARESTI KÖVET A MAGYAR MINISZTERELNÖKNEK
ERDÉLYI ROMÁNOK KÉMKEDESI BŰNÜGYIBEN.**

Sinaia, den 26. Juni 1916.

Lieber Freund!

König Ferdinand¹ hat mir vor einigen Tagen mitgeteilt, dass kürzlich 16 ungarische Rumänen, deren Liste ich beilege, in Ungarn,

¹ A román király.

verurteilt wurden, 14 zum Tode durch den Strang, die zwei restlichen zu mehrjähriger Kerker strafe.

Der König betonte wiederholt, er wisse sehr gut, dass ihn diese Sache garnichts angienge und es läge ihm ferne, sich in ungarische Angelegenheiten einmischen zu wollen; als Privatmann dem Privatmann gegenüber, nicht als König dem Gesandten, wolle er mir aber sagen, dass seiner Meinung nach die Verurteilung wenn sie hier bekannt wird, bei der jetzigen erregten Atmosphäre grosse Aufregung hervorrufen und gewiss von den hiesigen Hetzern gegen uns würde mit Erfolg ausgebeutet werden. Er glaube daher, dass es im höheren Interesse der Politik vielleicht doch erwägenswert erschiene, diesmal, wenn auch die Verurteilten ihre Strafe verdienen, Gnade vor Eecht ergehen zu lassen.

Ich glaube, Dir von dieser Äusserung des Königs, die in unanfechtbarer Form erfolgte, Mitteilung machen zu müssen, indem ich es selbstverständlich Deinem Urteile überlasse, ob Du mit Rücksicht auf die momentan kritischer gewordene Situation, worüber Du aus meinen Meldungen der letzten Tage unterrichtet sein dürftest, von der Anregung König Ferdinands Gebrauch machen willst oder nicht.

In treuer Freundschaft

Dein ergebener *Czernin*.

A KÉMKEDÉssel GYANÚSÍTOTT ERDÉLYI ROMÁNOK JEGYZÉKE.

Az 1676/a sz. levél melléklete.

1. David Pop. 45 Jahre alt. Griechisch-orthodoxischer Lehrer aus Hárman. (Komitat Brassó.)
2. Spiridon Boita. 47 Jahre alt. Aus Alt-Tohan. (Komitat Fogaras.)
3. Georg Neagovicu. (Negoesu). 48 Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Ungar-Buzau. (Komitat Drei-Stühle.)
4. Jon Coman. 35 Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Sita. (Korn. Drei-Stühle.)
5. Romulus Cristoloveanu. 48 Jahre alt. Lehrer and Direktor der konfessionalen Griechisch-orthodoxischen Schule aus Rasnov. (Korn. Buzov.)
6. Pompiliu Dan. 45 Jahre alt. Direktor und Lehrer der Griechisch-orthodoxischen konfessionalen Schule aus Zernesti. (Korn. Fogaras.)
7. Zaharia Munteanu. 35 Jahre alt. Advokat in Karlsburg.
8. Victor Pop. 34. Jahre alt. Bruder des David Pop. Apotheker in Karlsburg.
9. Romulus Popescu. 33 Jahre alt. Beamter der Bank «Albina» in Hermannstadt.
10. Jon Nanu. 43 Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Sankt-Peter. (Com. Brassó.)
11. Josif Popovici. 34 Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Szepsiszentgyörgy.
12. Coman Baca. 50 Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Poplaca Siebenbürgen.)

13. Jon Mudroiu. 30 Jahre alt. Lehrer und orthodoxischer Priester in Vama Buzaului.

14. Nicolae Hamzoa. 33 Jahre alt. Lehrer der Konfessionschule in Tarlungeni. (Komitat Brezov.)

15. Jon Sociu. 40 Jahre alt. Rechnungsführer und Revisor in der Finanzadministration von Hermannstadt.

16. Dimitrie Greceanu. 35. Jahre alt. Orthodoxischer Priester in Hárman. (Kom. Brezov.)

Für die ersten 14 Beschuldigten verlangt das Urteil Todesstrafe durch den Strang, für den Finanzbeamten Jon Sociu und den Priester Dim. Greceanu Gefängnisstrafe von 5 bis 10 Jahren.

1676/b.

A BUKARESTI NÉMET KÖVET KÉRELME SAMI HOCHBERG ÉRDEKÉBEN.

Gróf Czernin bukaresti o.-m. követ 1916 július 10-ről Sinaiából Tisza Istvánhoz írt levelében közölte:

«Mein deutscher Kollege,¹ hat mich vor einiger Zeit ersucht, bei unseren Behörden dringend zu intervenieren, damit einer seiner Vertrauensmänner, der türkische Staatsangehörige Sami Hochberg, der in Brassó verhaftet wurde, ehestens wieder freigelassen werde.»

1676/c.

I. AZ OSZTRÁK-MAGYAR KATONAI HATÓSÁGOK ÁLTAL KÉMKEDÉSSSEL GYANÚSÍTOTT ROMÁNAJKÚ ERDÉLYI LAKOSOK ÜGYE.

II. ROMÁNIA TÁMADÁSÁNAK VESZÉLYE.

III. A HARCTÉRI HELYZET.

IV. A BUKARESTI NÉMET KÖVET BIZALMI EMBERE.

Gr. Czernin Ottokárnak.

Den 10. Juli 1916.

Lieber Freund!

Endlich habe ich einige freie Minuten um Dir im telegraphischen Stile zu schreiben.

Die in die Siebenbürger Spionage-Affaire verwickelten Eumänen ² (16, wovon mehr als die Hälfte orth. Geistliche und Schullehrer) werden zum grössten Teile gewiss zum Tode verurteilt

¹ V. d. Bussche.

² L. 1676/a. sz. és melléklete.

wie ich es Dir jedoch streng vertraulich mitteile, auf längere Freiheitsstrafen begnadigt werden, ich glaube, dass dies entschieden das Richtigeste ist, da die Kerle tatsächlich die Todesstrafe verdienen, nur darf natürlich nichts von der Absicht ihrer Begnadigung transpirieren, damit dies wirklich als spontaner Gnadeakt Seiner Majestät erscheine und nicht im vorhinein von rumänischer Seite eskomptiert werde.

Schon um diesen spontanen Charakter des Gnadenaktes nicht in Frage stellen zu lassen, wäre es verfehlt den Prozess bei der jetzigen militärischen Lage der Erledigung zuzuführen und es wurde beschlossen, die Verhandlung der Angelegenheit auf unbestimmte Zeit zu vertagen. Jedenfalls wird dieselbe nur in einem Zeitpunkte stattfinden, in welchem die eventuelle Wirkung auf die Strasse in Bukarest keine schädliche Folgen haben könnte. Ich würde Dich sehr bitten, dem König von Rumänien nichts von der Begnadigung zu sagen und ihm nur zu versichern, dass die Sache in einem ruhigen Zeitpunkte und ganz nach den sachlichen Momenten des Tatbestandes mit objektiver Gerechtigkeit erledigt wird.

Deinen Aufsatz¹ habe ich mit grossem Interesse gelesen. Ich glaube nicht, dass unsere Ansichten weit auseinander gehen, aber freilich müssten die Fragen viel eingehender im Konkreten besprochen werden, als dies im Rahmen einer Denkschrift möglich

¹ A dolgozat nincs az iratok közt. Valószínűleg erre vonatkozik a bukaresti követnek a miniszterelnökhöz 1916 június 24-ről írt és a hátrahagyott iratok közt másutt levő levele:

«Mein Lieber Freund!

Noch vielen Dank der Gräfin und Dir für die Gastfreundschaft und Dir speziell für die wohlthuende lange Aussprache.

Vergiss *mein Österreich* nicht! Ich schicke Dir hier einen kurzen Auszug über meine Ideen betreffs Österreichs Verfassungsreform. Es ist dies nur ein roher, allgemeiner Rahmen, einige Schlagworte als Richtung* der Gedanken, ein Jeder, der diese Basis akzeptiert, wird reüssieren zum Wohle Österreichs und auch Ungarns. Deine Ansicht würde mich sehr interessieren.

Hier habe ich Alles gefunden wie wir dachten: viel Geschrei, Aufregung, etc. – aber kein Courage.

Dein treuer alter

Czernin.

(Gr. Czernin átutazóban Budapesten volt és meglátogatta a miniszterelnököt.)

ist. Auch ich bin für weitgehende Massnahmen, sehe jedoch die Hauptaufgabe und freilich auch die Hauptschwierigkeit darin dass die Möglichkeit eines konstitutionellen Wirkens auf der durch octroi hergestellten neuen Grundlage geschaffen werde.

Bezüglich der Lage in Rumänien bin ich vollständig Deiner Ansicht und *halte es für unsere Pflicht* eine Situation zu schaffen, bei welcher wir, – sollte es ernst werden, – *starke* bulgarische und eigene Kräfte gegen Rumänien verwenden könnten. Ich arbeite an einer solchen Kombination, die wenn auch weder angenehm, noch leicht, jedoch möglich ist und hoffe die hiesigen kompetenten Kreise dafür zu gewinnen, sodass der Faden mit den Deutschen und Bulgaren weiter gesponnen werden könne.

Über die *Kriegslage* kann ich seit meinem Telegramm nichts Neues sagen. Wir leben in Tagen äusserster Spannung, die Entente bietet überall das Maximum auf, um unseren Widerstand zu brechen. Wir halten, verzagen nicht, verursachen dem Feind riesige Verluste, da man aber unmöglich wissen kann, wie lange unsere Feinde ihre Anstrengungen mit frischen oder doch ausgeruhten Truppen erneuern können, so kann man den Erfolg nicht garantieren.

Den guten Sami Hochberg¹ habe ich momentan aus den Augen verloren, glaube jedoch, dass er bei uns eingesperrt wurde. Es handelt sich wieder um einen internationalen Spion der niedrigsten Art, bei welchen der Verdacht auf doppelte Spionage durchaus begründet erscheint. Nach seinen Aussagen soll er von Deinen deutschen Kollegen² den Auftrag erhalten haben, Filipescu³ und Jonsescu³ durch das Versprechen ganz Siebenbürgens zu gewinnen. Wir leisten Herrn von Bussche wirklich den besten Dienst, wenn wir seinen Vertrauensmann in der Ausführung dieses Auftrages verhindern.

Deine mir übersandten zwei Berichte sende ich beiliegend mit dem bestem Danke zurück und bleibe mit herzlichen Grüssen und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

¹ V. d. Bussche bukaresti német követ bizalmi embere volt. A magyar kormány nem érintkezett vele; a brassói magyar hatóságok mint gyanús egyént letartóztatták. (L. 1676/6. sz.)

² Von d. Bussche.

³ Filipescu Miklós és Take Jonsescu román politikusok.

U. i. Die letzten Nachrichten sprechen von einem gewissen Abflauen der russischen Angriffe.¹ Ich glaube, dass dies nur eine Zwischenpause bedeutet, der jedoch den Beweis liefert, dass sie ruhebedürftig sind und unseren, seit so lange kämpfenden Truppen sehr zugutekommt.

Dein *Tisza*[^]

1677/a.

ERDÉLYI SZÁSZOK TELEPÍTÉSI TERVEI.

*Wolff Károlynak*² *Nagyszeben*.

Den 10. Juli 1916.

Euer Hochwohlgeboren

beehre ich mich die Empfehlungsschreiben an unseren Botschafter in Berlin und Staatssekretär von Helfferich beiliegend zu übersenden mit der Bemerkung, dass ich mich auch bezüglich der Kolonistenfragen mit Baron Burián in Verbindung gesetzt habe. Sobald etwas in dieser Sache vorliegt, werde ich nicht versäumen weitere Mitteilungen zu geben.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Tisza.

1677/6.

Helfferich német birodalmi államtitkárnak és hg. Hohenlohe Schillingsfürst Gottfried berlini o.-m. nagykövetnek.

Den 10. Juli 1916.

Euer Excellenz!

Ich beehre mich das kgl. ung. Magnatenhausmitglied, den Herrn Dr. Karl Wolff bei Euer Excellenz einzuführen.

Dieser hochangesehene und allgemein anerkannte Führer der Siebenbürger Sachsen beschäftigt sich mit der Idee, die von der grossen rumänischen Mehrheit bedrängten Siebenbürger Deutschen durch Kolonisation zu stärken. Ein Plan, welcher der vollen Sympathie der ungarischen Regierung teilhaftig ist und im Einvernehmen mit derselben und deren tatkräftigen Unterstützung durchgeführt werden sollte.

Freilich bildet die Lösung der finanziellen Frage die Haupt-

¹ V. ö. 1674. sz.

² Az erdélyi szászok egyik vezérférfia; a magyar Főrendiháznak a magyar kormány előterjesztésére G Felsége által életfogytig kinevezett tagja volt.

Schwierigkeit und das Ziel der Reise Herrn Wolffs nach Berlin ist in erster Reihe dieser Frage gewidmet. Herr Wolff möchte vorerst die mit dieser Transaktion verbundene Flacierung von Obligationen der Siebenbürger Vereins-Bank in Berlin zu sichern.

ad I.

Obwohl diese Angelegenheit nicht in erster Reihe das jetzige Ressort Euer Excellenz berührt, glaube ich mich in der Voraussetzung nicht zu täuschen, dass Euer Excellenz dieser, auch vom politischen Gesichtspunkte wichtigen Frage Interesse entgegenbringen und sich gerne damit befassen werden.

Ich glaube also richtig zu handeln, wenn ich mich an Euer Excellenz mit der Bitte wende, sich derselben, sowie der durchaus ernst zu nehmenden und vertrauenswürdigen Persönlichkeit Herrn Wolffs gütigst annehmen zu wollen.
Genehmige etc.

ad II.

Indem ich Herrn Wolff und sein Reiseziel Euer Durchlaucht angelegentlichst zu empfehlen die Ehre habe, füge ich hinzu, dass ich Herrn Wolff ein Empfehlungsschreiben an Staatssekretär v. Helfferich gegeben habe.

Genehmigen etc.

Tisza.

1677/c.

Br. Burián Istvánnak.

1916. július 10.

Kedves Barátom!

Az erdélyi szászok a magyar kormánnyal egyetértőleg abban fáradsnak, hogy azon a vidéken, ahol magyarság alig van és túlnyomóan román többségtől vannak körülvéve, német telepítések által erősítsék magukat.

Ezen, a magyar kormánnyal egyetértőleg s a kormány támogatása mellett keresztülviendő akció keresztülvitele céljából Wolff Károly főrendiházi tag Berlinbe megy, hogy ott az erdélyi Egyleti Bank (tekintélyes szász intézet) obligatiói számára elhelyezést keressen.

Nevezetnek a másolatban idezárt ajánló levelet adtam Hohenlohehoz s azt azzal a kéréssel közlöm veled, hogy berlini

nagykövetünket az akció támogatására magad részéről is utasítani méltóztassál.

Egyúttal megemlítem, hogy Wolfféknak még egy nagy vágya volna. Szeretnék ugyanis, ha a németek nekik engednének át néhány ezer családot az orosz területről német területre telepítendő németek közül. Ebben a tárgyban természetesen ők nem merik a kezdeményezést megadni s általam te hozzád fordulnak azzal a kéréssel, hogy ehhez a német kormány elvi hozzájárulását megszerezni méltóztassál. Gondolom, egyelőre rövid útoni tájékozás volna helyén s ha azt látjuk, hogy a németek elvileg hajlandók a dologra, akkor terelhetnők hivatalos útra a kérdést.

A magam részéről azt hiszem, hogy a német kormányra csakis jó hatást tehetne az, ha látná, hogy *a magyar kormány nemcsak nem zárkózik el az itteni németiség erősítése elől, hanem ellenkezőleg azt tőle telhetőleg támogatni igyekszik.*

Igen leköteleznél, ha erre vonatkozó álláspontod felől mielőbb bizalmasan tájékoztatni méltóztatnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1678.

EGY SZATMÁRMEGYEI GÖR. KATH. PÁP MAGYARELLENES
NYILATKOZATAL.

Jankovich Bélának.

1916. július 10.

Kedves Barátom!

A hajdúdorogi püspök¹ beadványát mellékleteivel együtt Szatmár vármegye főispánjához küldtem le azzal a felhívással, hogy a tényállást feltűnés nélkül állapítsa meg s az eredményt jelentse.

Egyelőre annyit közölhetek veled, hogy egy Szim György nevű szaniszlói lakos intézett panaszlevelet Miklósy püspökhöz, amelyben arról értesítette, hogy Pap Elek szaniszlói gör. kath. lelkész a püspöknek a naptárra vonatkozó körlevelét fel nem olvasta, hanem e helyett a mise végén azt mondta a híveknek, hogy fellebbezni fognak a kalendárium megváltoztatása ellen. Továbbá azt is állítja a lelkészről, hogy felhívta a népet, miszerint adakozás útján román

¹ Miklósy István gör. kath. püspök.

nemzetiszínű zászlókat vegyenek az egyház részére s hogy midőn panaszló azt mondta nekik, hogy arra nincsen szükség, mert ők magyarok, azt válaszolta, miszerint «ha maga magyar, akkor maga pogány».

Persze egyelőre mindez Szim György panaszló egyoldalú előadása; a tényállás megállapítása után közölni fogom az eredményt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1679.

Jankovich Bélának.

1916 július 10.

Kedves Barátom!

A szerb kormány és a curia közötti konkordátum közvetlenül a háború előtt megkötött ugyan, de a belgrádi róm. kath. püspök tényleges kinevezésére nem került még a sor. Jelenleg lehetne ugyan előzetes eszmecserét folytatni a dologban a nunciussal, vagy erre a hercegprímást felkérni; a curiával való tárgyalás felvételének ideje azonban nézetem szerint csak a háború után fog elkövetkezni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1679./bis

ÜDVÖZLŐ LEVÉL SINGER VILMOSHOZ, A NEUES WIENER
TAGBLATT FŐSZERKESZTŐJÉHEZ, 25 ÉVES JUBILEUMA
ALKALMÁBÓL.

Präsident Wilhelm Singer, Chefredakteur des «Neuen Wiener Tagblattes», Karlsbad.

Königlich ungarisches Ministerpräsidium.

Sehr geehrter Herr Chefredakteur!

Es gereicht mir zur aufrichtigen Freude, Ihnen aus dem Anlasse, dass Sie nunmehr seit fünfundzwanzig Jahren an der Spitze des «Neuen Wiener Tagblattes» stehen, meine besten Glückwünsche ausdrücken zu können. Ihre seit langen Jahren in Ungarn wohlbekannte, auf innerster Überzeugung beruhende *freundliche Gesinnung*, die Sie dem ungarischen Staat und der ungarischen Nation

gegenüber stets an den Tag legten, Ihr konsequentes und mannhafte Eintreten für die *Kräftigung des brüderlichen Verhältnisses* zwischen den beiden Staaten der Monarchie, sowie Ihre allgemeinen *humanitären Bestrebungen* haben Ihnen in Ungarn und weit über die Grenzen Österreichs hinaus in der ganzen gesitteten Welt einen geachteten Namen erworben und ich kann nur wünschen, dass es Ihnen noch lange Jahre vergönnt sei, nicht nur in dieser Richtung mit ungeschwächtem Idealismus weiter fortzuarbeiten, sondern auch die Genugtuung zu erleben, dass Ihre Arbeit keine vergebliche war. Hochachtend

Budapest, 19. Juli 1916.

Tisza.

1680/a.

HÍREK ROMÁNIA HÁBORÚS KÉSZÜLŐDÉSEIRŐL.

T. I. egyik erdélyi hívének levele T. I.-hoz.

1916 augusztus 7.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt tértem haza Romániából; mintegy tíznapi ott-tartózkodásom benyomásait veled közölni kívánatosnak tartom azért, mert nem mindenben fedik Czernin felfogásait. Szerintem tényleg volt imminens veszélynek egy momentuma és pedig egyrészt azért, mert Bratianu hadseregünket – román vezérkari tisztek jelentéseiből kifolyólag, akik visszavonulásunkat orosz részen kísérték – igen meggyöngyítettnek tekintette. A főindítók azonban szerintem Bratianunak azon határozott meggyőződése volt, hogy támadásuk esetén mi csak a Maros-vonalat tartanok, ő pedig a katonailag meg nem erősített, teljesen csapatok nélkül álló Maroson-inneni részbe bevonulva fog majd a békefeltételekbe beleszólni. Égőta erősen gyökeret vert Romániában, és pedig nemcsak vezérkari és kormánykörökben, hanem általában a közönségben is az a felfogás, – amely, sajnós, nálunk is közbeszéd tárgyát képezi – hogy a Maros volna védelmi vonalunk. Ezen felfogásban látva a legnagyobb veszélyt, «per mopsz» különböző utakon igyekeztem már hetek óta követségünk figyelmét erre felhívni és bennük tudatra hozni azon meggyőződést, mennyire fontos Erdélybe csapatokat, főleg németeket szerezni, szóval odatúl azon hatást keltetni, hogy Erdélyt minden körülmények között tartjuk. Direkt beavatkozni a tavalyi tapasztalatok után az ügy érdekében fekvőnek nem tartottam.

Jellemző egy román politikus barátom megjegyzése: «Mais vous invitez donc M. Bratianu à faire une promenade jusqu'à la Marus, ce qui certainement lui ferait grand plaisir». Egy másik úr elővett egy térképet, berajzolta abba nekem bukovinai első és

második állásunkat és megmutatta, hogy a román és orosz hadsereg hol átkelve kerülne frontunk háta mögé, megemlítve, hogy megerősítéseink hilaritás tárgyát képezik.

Követeink energikus és határozott fellépése, főleg Bussche állásfoglalása, harctéri helyzetünk változása, továbbá azon tudat, hogy Erdélybe most tényleg szállítunk csapatokat és nagyrészből a bolgár készülődések, megváltoztatták a szituációt. Imminens veszélyt ma nem látok; főleg Czernin azon feltevésének megvalósulását, hogy a jelen körülmények között Oroszország átvonulást forszírozzon ki, nem tartom valószínűnek.

Ha Bukovinában és Galíciában a jelenlegi vonalat nagyjában tarthatjuk, alig hiszem, hogy Románia, tekintve igazán nagy respektusát a bolgár hadsereg előtt, megindulni merjen még akkor is, ha teljes garanciát lát bolgár támadás ellen orosz csapatokkal való megfelelő együttműködésben. Ellenben ha előbb-utóbb kedvezőtlenre fordulna fenn a helyzet, főleg ha a Lemberg- és Kovel-vonal nem volna tartható, tényleg kritikussá válnék a szituáció. Ezért főfeladatunknak tekinteném a kockázat lehető csökkentése céljából, az erdélyi Kárpátokat tényleg megerősíteni, vagy amennyiben ez katonai szempontból lehetetlen lenne, sürgősen legalább olyan katonai intézkedéseket aktiválni, megerősítéseket készíteni stb., amelyek Romániában azon tudatot ébresszék, hogy nemcsak bluff céljából küldöttünk csapatokat ide, hanem támadás esetére a Kárpátok kivédését készítjük elő. (Megjegyzem, hogy azon néhány lövészárók, amely annak idején készült, legalább az én vidékemen úgy néz ki, mintha egy iskolás gyermekcsereg kiránduláson katonásdit játszva csinálta volna, amit persze a vezérkar odatúl éppoly jól tud, mint mi.)

Bratianu teljesen uralja a helyzetet. Komoly háborús hangulatról az országban és nagyközönségben alig lehet szó. A hadsereg ugyan ruszofü, de inkább oly értelemben, hogy ha már kell menni, ellenünk, de nem mellettünk. A «Losschlaget» nem igen bántja őket. Persze sok tiszt érdekelve van orosz részről és megfelelő körülmények között egy átmasirozást szívesen támogatna.

Filipescu- és Take Jonescunak komoly befolyása nincs, az fog történni, amit Bratianu és a király jónak lát. Ezek között megvan az egyetértés, úgy érzem, azon egy különbséggel, hogy a király legszívesebben neutrális maradna, míg Bratianu örömmel látna egy olyan helyzetet, amely lényeges kocka; at nélkül való eredményes beavatkozását lehetővé tenné. Tagadhatatlan, hogy mentől közelebb jutunk a békekötéshez, annál intenzívebb lesz a vágy, nem maradni egész üres kézzel. Ez a pont tényleg nehezíti helyzetünket, mivel egyáltalán keveset és a kérdés eddigi kezelése után nézetem szerint talán ezt is nehezen nyújthatjuk.

Citálok egy germanofil szavait: «Neben einem grossen Bulgarien klein bleiben, ist ein saurer Apfel, in den man schwer hineinbeisst».

A király egy kisszabáfú ember ugyan, de éppenséggel nem tartom oly gyöngének, amilyenek mondják, sőt tagadhatatlan egy bizonyos furfang, amellyel befolyásoktól függetleníteni tudja magát. A királyné agitációival szemben pedig – az az impresszióm-direkt egy Justamend-Standponton áll.

A konzervatív párt kezelését nem tartom megfelelőnek; erről alkalmilag szóval bővebbet. Carpnak nincsen pártja. Marghilcman pozíciója ugyan tavaly óta lényegesen javult, de ő is túlságosan exponálta magát, éppen követekünk iniciatívájára. Változott viszonyok vagy koalíció esetén nézetem szerint Majoresco az, aki szóba jöhetne.

Romániában tojástáncot jártam, nehogy követségünk féltékenységét újra felkeltssem, melyet talán ez alkalommal sikerült egy bizonyos fokig elenyésztetnem. Nézeteimet többnyire közvetve, ha közvetlenül, a legnagyobb óvatossággal igyekeztem az uraknak beadni; Czerninnel még utokó nap direkt kérésére egy hosszú megbeszélés volt. ő nyugodtabb mint tavaly és egy irányban lényeges javulás észlelhető: legalább kifelé bizalmatlan és erősnek igyekszik látszani, ami most jobban sikerül neki, mint régen.

Wodianer higgadt ember, aki egy bizonyos fokig ellensúlyozza Czernin impresszionista természetét; talán kissé sok az opportunizmus benne.

1680/b.

Válasz az előbbi levélre.

1916 augusztus 14.

Kedves Barátom!

Augusztus 7-iki érdekes leveledet megköszönve, örömmel konstátálom, hogy felfogásunk a román kérdésben mondhatni teljesen megegyező. Már egy idő óta komolyan készülünk diplomáciailag és politikailag a román támadás *eshetőségére*, amivel egyúttal megteszük az egyedüli hatékony lépést, ami visszatarthatja Romániát a támadástól.

Reményilem, lassacskán utat tör Romániában is az a meggyőződés, hogy az óhajtott besétálás helyett kellemetlen meglepetés érne őket, ha belemennének a háborúba s ez talán megállítja őket a lejtőn, amelyre lassacskán odatolatták magukat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1680/c.

NAUMANN VICTOR NÉMET BIR. KÉPVISELŐ LEVELE
T. I.-HOZ.

München, Ottostr. 5, den 14. August 1916.

Euer Exzellenz,
hochzuverehrender Herr Graf!

In der Anlage erlaube ich mir, ganz gehorsamst Euer Exzellenz einen Bericht beizulegen, der zu gleicher Zeit durch Kurier an den Grafen Alexander Hoyos¹ abgegangen ist. Wegen der ausserordentlichen Wichtigkeit der in ihm enthaltenen Tatsachen, nehme ich mir die Freiheit, die Kopie des Berichtes Euer Exzellenz persönlich zu übersenden.

Indem ich mit Freuden die Gelegenheit benutze, Euer Exzellenz meine höchste Verehrung auszusprechen, bleibe ich, wie stets, Euer Exzellenz sehr gehorsamer

*Dr. Victor Naumann.*²

1680/d,

Az 1680/c. sz. levél melléklete.

Naumann levele gr. Hoyos Sándor követségi tanácsoshoz, & Burián külügymin. kabinetjének főnökéhez.

München, Ottostr. 5, den 14. August 1916.

Sehr verehrter Herr Graf!

Heute in grösster Eile³ den Auszug aus zwei Berichten, die ich soeben aus Rumänien empfangen habe. Der erste stammt von einem der hervorragendsten rumänischen Parteiführer; es ist mir aber ausdrücklich verboten worden, seinen Namen zu nennen. Ich garantiere aber für die absolute Zuverlässigkeit des Berichtes. Der zweite ist von eingeweihter militärischer Seite, die ich natürlich ebenfalls nicht nennen darf, aber ebenso sicher.

Der erste Bericht sagt: Bratianu habe mit Diamandi⁴ bereits um die Mitte Juli alle politischen und militärischen Verabredungen für den Eingriff Rumäniens in den Krieg an Seite des Vierverbandes getroffen. Ganz allein sei noch nicht der Termin festgesetzt; nur das sei bestimmt, dass falls die Armeen der Zentral-

¹ L. 1680/d. sz.

² A levél hátlapján gr. T. I. írásával «Naumann VIII/13».

³ (Az eredetiben is így távirati rövidséggel.)

⁴ Akkor Románia pétervári követe.

mächte eine neue Niederlage im Osten erleiden sollten, Rumänien sofort in den Kampf einzutreten hat.

Gewisse konservative Kreise und die Sozialdemokraten stemmen sich nun freilich auf das Äusserste hiergegen, unter anderen hat in jüngster Zeit Dobrosanow Gherea, der Führer der rumänischen Sozialdemokratie, wie der Bericht genau schildert, durch Vermittlung des Handelsministers Eadovici dem König sagen lassen, er dürfe bei seinem Widerstand gegen Bratianu auf die absolute Unterstützung der sozialdemokratischen Partei rechnen. König Ferdinand hat zurücksagen lassen, er freue sich ganz ausserordentlich darüber, da er fest in der Neutralität verharren wolle. Aber mein Gewährsmann, wie gesagt, einer der hervorragendsten Parteiführer (nicht Sozialdemokrat) bemerkt ausdrücklich hierzu: er unterschätze die Kraft der Krone nicht, der König sei vielleicht imstande, auch einem zur Aktion bereiten Ministerium durch die Armee grosse Schwierigkeiten zu bereiten, aber wir dürften nicht übersehen, die Gefahr eines erzwungenen Unfalls der Krone sei sehr gross, sofern an unserer Ostfront keine sichtbare Wendung zum Besseren eintrete. Nur wenn diese bald käme, dürften wir auf fernere Neutralität Rumäniens rechnen, sonst nicht. Vor allen Dingen sollten wir den Beteuerungen Bratianus in keiner Weise glauben. Bratianu treibe das unehrlichste Spiel mit uns und sei, wie gesagt, fest an die Gegenpartei schon gebunden.

Nun zum zweiten Bericht: Das rumänische 5. Korps ist bereits seit dem 28. Juli völlig mobilisiert. Der betreffende Herr war selbst in seinem Hauptquartier in Konstanza. Das 4. Korps ist in der Nacht vom 2. auf den 3. August mit seiner Mobilisierung fertig geworden. Die Einberufungsbefehle waren bis 25. Juli mit dem Ausdruck «Konzentration» versehen. Seit dem 2. August ist er der Bezeichnung «Mobilisation» gewichen.

Sämtliche Bahnlinien befördern in den letzten 10 Tagen Tag und Nacht in schnellster Zugfolge sowohl Truppen wie Sanitäts- und Lebensmittel-Materialien. In Konstanza hat das Militär bereits am 31. Juli sämtliche Hafenvorräte gegen Bequisitions-scheine mit Beschlagnahme belegt. Kurz und gut, man könne sagen, im allgemeinen sei die Mobilisierung der rumänischen Armee entweder schon durchgeführt oder im letzten Stadium der Durchführung begriffen. Ich bitte meine Mitteilung sowohl Baron Burian sofort vorzulegen, wie an das Kriegsministerium und den Generalstab gelangen zu lassen. An Graf Tisza werde ich direkt ein Exemplar senden. Die militärischen und politischen Rückschlüsse, die sich aus ihm ergeben, müssen Sie selbst ja ziehen. Ich kann nur auf Grund der Kenntnis der Zuverlässigkeit der Berichterstatter für die Wahrheit der Berichte mich einsetzen.

Mit den besten Empfehlungen und dem Ausdrucke meiner vorzüglichen Hochachtung bleibe ich, sehr verehrter Herr Graf, Ihr ganz ergebener.

1680/e.

*Dr. Naumann Viktornak, München.**T. I. válasza Naumann Viktornak.*

Den 17. August 1916.

Verehrter Herr Naumann!

Herzlichen Dank für Ihren werten Brief vom 14. August und dessen interessante Beilage.. Bezüglich der Vorgänge in Rumänien sind wir seit Kriegsbeginn ziemlich gewitzigt. Es heisst jetzt kaltes Blut zu bewahren, alle Erscheinungen richtig einzuschätzen, nichts zu übereilen, aber die nötigen Massnahmen zu treffen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza.*

AZ ELLENZÉKI «BIZALMI TANÁCS» TAGJAINAK SZEREPLÉSE.

1681/a.

Br. Burián Istvánnak.

1916 augusztus 20.

Kedves Barátom!

A bizalmi tanács tagjai¹ túlmenni a határokon, ha megint jelentkeznek ő Felségénél.

Tőlem annak idején csak azt kérték, hogy egyes, különösen fontos alkalmakkor előadhassák Ő Felsége előtt is aggályait s ezt helyeztem nekik Ő Felsége kegyes felhatalmazása alapján kilátásba. Ezek az egymást sűrűn követő testületi felvonulások azonban a mellett a beállítás mellett, amelyben maguk a szereplők és lapjaik feltárlják a dolgot, hamis színben tüntethetik fel a helyzetet a közönség előtt.

Hacsak az ő magaviseletük nem teszi okvetlenül szükségessé, nem kívánom az uraknak ő Felségéhez vezető útját elzárni s legalább egyelőre nem fordulok ilyen természetű kéréssel Ő Felségéhez. Nem szeretném azonban, ha akár ő Felsége részéről, akár a tiedről az a tévhit merülne fel, hogy az általam tett kijelentésekbe ütköznék az, ha ő Felsége nem fogadná az urakat mindannyiszor, amidőn ők jónak látják.

Amennyiben akár az audienciák gyakori ismétlődése, akár az

¹ V. ö. 1672. a és 1682. sz.

a körülmény, hogy az illetők fogadtatásuk tényének beállításával a közönséget félrevezetik, korlátozó intézkedéseket tenne szükségessé, ezek akadályául az én kijelentéseim egyáltalán nem szolgálhatnak.

Természetesen legközelebbi audienciáim alkalmával ki fogom ezt ő Felsége előtt is fejteni. Miután azonban az osztrák miniszterek lejövetele s a képviselőház tárgydásai folytán néhány napon belül aligha lesz erre alkalmam, téged kérlek, hogy enől ő Felségének alkalmilag jelentést tenni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1681/b.

Daruváry Géának.

1916 augusztus 20.

Tisztelt Barátom!

Úgy hiszem, jó, hogy te is ismerd az Andrásyék kihallgatására vonatkozó álláspontomat, miért is közlöm veled Buriánhoz e tárgy» ban írt levelem másolatát, egyelőre kizárólag *saját információra*, de mégis azzal a felhatalmazással, hogy amennyiben szűk égésnek látnád, ez információt Ő Felsége előtt felhasználhasd.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

TELEFON-TÁVIRAT.

1681/c.

Ő Felsége részére külügy útján Daruváry Ő Exc.-ja kezeihez.

1916 augusztus 21.

Ich bitte Seiner Majestät *vor der Audienz der ungarischen Politiker* zu melden:

Die heute zur Audienz erscheinenden Parteiführer Hessen mir sagen, dass sie ihren auf die auswärtige Politik bezüglichen Bedenken sachlicher und persönlicher Natur Ausdruck geben und erklären werden, dass sie die Verantwortung für dieselben nicht teilen könnten und – falls nicht Abhilfe geschaffen werde – auf weitere Informationen verzichten müssten.

Mir Hessen sie ausserdem wissen, dass sie diese Sache im Abgeordnetenhaus vorbringen wollen und falls ich sie daran ver-

hindern sollte, die ganze Situation umschmeissen würden. Dies mit dem, ihre Taktik biossiegenden Zusätze, dass sich ihre Bedenken ausschliesslich gegen die Führung der auswärtigen Politik richten und sie die politische Situation in Ungarn nicht berühren möchteü.

Es ist meines Erachtens ganz falsch, aus dem Umstände, dass sie Informationen erhalten haben, irgendwelche Verantwortlichkeit für die auswärtige Politik zu konstruieren. Es können für dieselbe ausschliesslich die amtlichen Ratgeber Euerer Majestät verantwortlich sein, denen allein die Entscheidung obliegt und es ist ebenso anmassend als inkorrekt aus obigem Trugschluss den Anspruch auf einen Einfluss auf die Entscheidungen abzuleiten und mit schädlichen öffentlichen Schritten zu drohen, falls ihre sachlichen und persönlichen Forderungen nicht erfüllt werden.

Bezüglich dieser Drohung werde ich nach ihrer Rückkehr mit ihnen reden und darauf hinweisen, dass gerade dies ein Schritt wäre, bei welchem sie allein die Verantwortung für den angerichteten Schaden zu tragen hätten. Ich hoffe sie davor zurückhalten zu können, wenigstens grösseres Unheil zu stiften. Sollte ich mich darin irren, so müsste man ihr Verhalten vor der öffentlichen Meinung schonungslos biossiegen und die Tätigkeit des Parlaments auf das Minimum beschränken.

Ich bin bereit für alle etwaige Folgen der Zurückweisung ihrer unbefugten und inkonstitutionellen Forderungen die Verantwortung zu tragen, während ein Eingehen auf dieselben eine in jeder Hinsicht ganz unmögliche Situation schaffen würde.

*Tisza.*¹

1682.²

A BIZALMI TANÁCS TAGJAI KIJELENTIK, HOGY NEM FOLYTATJÁK MŰKÖDÉSÜKET.

Az ellenzék három vezérférfiából (Apponyi Albert gr., Andrássy Gyula gr. és Rakovszky István) 1916 július 5-én (v. ö. 1672. sz.) Tisza István gr. hozzájárulásával alakult bizalmi tanács tagjai a képviselőház 1916 aug. 23-án tartott ülésén bejelentették, hogy bizalmi missziójukat nem folytathatják, mert a külügyminisztérium

¹ Az egész gr. T. I. sajátkezű írása. A levél hátlapján T. I. írásával «Ő Felségének bizalmiférfiak tárgyában VIII/21.»

A másolaton Keblovsky Lajos írásával: «Külgvi telefonnál felvette gf. Wenckheim Jenő 916. VIII. 21. reggel Va 10.»

² V. ö. 1681a-c. sz.

fontos ügyekben utólag adott részükre információt, mikor már befejezett tények előtt állottak és mert a külpolitika irányításában a külügyminiszter és ő közöttük véleménykülönbségek állnak fenn. Ez okokból – mint Apponyi kijelentette – a parlamenti ellenőrzés munkáját kell végezniök. (Apponyi felszólalását I. Képviselőházi Napló XXX. köt. 216. 1., Andrássyét u. o. 218. 1., Eakovszkyét u. o. 223. 1. és Tisza válaszat u. o. 225.1.)

Az ellenzéknek ez az állásfoglalása és a képviselőházi üléseken kívül történt egyes jelenségek aggodalommal töltötték el Tiszát, hogy a szept. 5-én összehívott ülés nem fog simán, viharok nélkül lefolyni. Ezek ellensúlyozására Tisza körlevélben hívta fel a munkapárt tagjait az ülésen való megjelenésre.

A szept. 5-iki ülés Romániának aug. 27-én történt betörése folytán, melynek következtében a határszéli lakosság menekült az ország belseje felé, valóban egyike volt a magyar parlament legviharosabb üléseinek.

1682/a.

A nemzeti munkapárt valamennyi tagjának.

1916 augusztus 27.

Kedves Barátom!

A pártpolitikai küzdelmek a háború kitörésével elhallgattak. A parlament munkássága egyes jelentéktelen incidensektől eltekintve, egészen a legutóbbi időkig nem bírt a pártok mérközésének jellegével. Ilyen viszonyok között szükségtelen lett volna a Ház ülésein való tömeges részvételre kérem a párt tagjait. A Ház munkaképességét biztosította azok jelenléte is, akik a Ház ülésein külön felkérés nélkül megjelentek, úgy hogy külön felkérésekkel nem kellett zaklatnom a háborús viszonyok nehézségeivel küzdő és otthonukban fontos és hasznos munkát végző barátaimat.

Az ellenzék utóbbi állásfoglalása azonban változott helyzetet idézett elő. A hivatalosan kimondott cél egyelőre csak a külügyi téren való nyilvános bírálat és ellenőrzés, de már a 23-iki interpellációs nap megmutatta, hogy megindult a kormány elleni vehemens támadás az egész vonalon s a nyilvános üléseken kívüli jelenségek egész sorozata is arra mutat, hogy legalább is némely ellenzéki tényezők elérkezettnek látják az időt pártunk s az arra támaszkodó kormány megbuktatására és minden követ megmozgatnak e cél elérésére.

Komoly hazafíúi aggodalommal állapítom meg ezeket a tüne-

tekét. A nemzet legszentebb érdekeit károsítja az ellenzék, ha a jelen pillanatban erre a lejtőre lép. El fogok követni mindent, ami módomban áll, hogy a kisebbség vezéreinek belátására, hazafiságára és kötelességérzetére appellálva, őket megállásra s legalább azokon a korlátokon belül maradásra bírjam, amelyek áttörése a nemzetre komoly erkölcsi csorbát és károsodást jelent.

Nem adom fel a reményt, hogy e kísérlet sikerülni fog; de a siker nem tőlem függ s a kormánynak és a többségnek közállapottaink szilárd alkotmányos rendjének fenntartását minden körülmények között biztosítania kell.

Mi vagyunk a nemzet mandatáriusai. A nemzet sorsa intézésének alkotmányos joga és felelőssége a mi kezünkbe adatott. Nekünk nem elég a jót akarnunk, de meg is kell valósítanunk azt a nemzeti politikát, amelyiknek kereszttüvelére kértük és kaptuk a hatalmat, amelyikért eredménnyel küzdöttünk a múltban s amelyiknek a jelen háború kitörése olyan borzalmasan meggyőző igazolása volt.

A képviselőház legközelebbi ülései döntő fontossággal bírhatnak s ezek lefolyására a többségnek az első pillanattól fogva tanúsított magatartása mérvadó lehet. A párt teljes számban való megjelenése lohasztani fogja az ellenzék szenvedélyesebb elemeinek harckedvét, erősíti azon ellenzéki férfiak helyzetét, akik a nemzetre káros viták felidézésétől s a parlamenti helyzet elfajulásától vissza akarják tartani pártjukat, de egyúttal teljes biztonságot és megnyugvást nyújt a nemzetnek aziránt is, hogy a munkapárt minden körülmények között teljesíteni fogja kötelességét és minden meg-rázkódtatástól megóvjá a nemzetet.

Egész bizalommal fordulok tehát hozzád azzal a kéréssel, hogy legkésőbb szeptember hó 5-én reggel Budapestre érkezni s a következő, előreláthatólag nem hosszú idő nagyfontosságú ülései alatt a képviselőházban jelen lenni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1682/b.

1916 augusztus 27.

Kedves Barátom!¹

Pártunk összes tagjaihoz a mellékelt levelet intéztem. Tájékozas végett közlöm azt veled is; de tudva, hogy közölted a párt-

¹ A munkapártnak egyes tagjai ezt a levelet kapták.

vezetőséggel, miszerint a közelebbi időben komoly okok gátolnak a megjelenésben, arra kérek, hogy csak annyiban tégy eleget az abban kifejezésre jutott kérésnek, amennyiben ezt körülményeid megengedik.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1682/c.

*Gr. Khuen-Héderváry Károly b. t. t., nyug. miniszterelnöknek,
a munkapárt elnökének.*

1916 augusztus 27.

Kedves barátom!

A képviselőház pénteki ülésén azt az impressziót nyertem, hogy az ellenzéken bizonyos Katzenjammer észlelhető s míg Károlyiék s Eakovszkyék minden tőlük telhető módon heccelnek, a kissé komolyabb embereknek folyik az orra-vére és szeretnék a nagyobb skandalumot elkerülni.

Ez vitt az egy heti szünet gondolatára, amely egyfelől módot nyújt arra, hogy az ellenzéki vezérekkel nyugodtan, komolyan beszéljek, másfelől az eddig letárgyalt javaslatokat elfogadtassam a főrendiházzal, úgy hogy minden körülmények között tető alá juttassunk annyit, amennyit lehet. Tájékoztam magamat, hogy a komolyabb ellenzéki emberek szívesen látnák-e ezt a szünetet s az ő helyeslésükkel történt a legközelebbi ülésnek szeptember 5-ére való kitűzése.

Andrássyval, Apponyival és Zichy Aladárral (*most már nincsen bizalmi tanács*, tehát a néppártot a pártelnök Zichy Aladár képviseli) szerdán találkozom. Igyekezni fogok tőlük Ígéretet nyerni a képviselőház munkássága rendes menetének biztosítása tekintetében. Ha ilyet nem kaphatok, mindjárt elnapoljuk az országgyűlést, ellenkező esetben folytatjuk a tárgyalást mindaddig, amíg nagyobb kár nélkül lehet. Az első esetben decemberben az indemnity tárgyalására kell ismét összejönnünk s akkor előzetesen beszélünk kellene a párt minden tagjával és megmagyarázni nekik a helyzetet.

Valószínűbbnek tartom, hogy mérsékelni fogják az ellenzéki támadásokat annyira, hogy még egy darabig ülésezhetünk. Mindenesetre azonban nagyon fontosnak tartom, hogy a párt lehetőleg nagy számban jelenjen meg a szeptember 5-iki ülésen, mert tömeges fellépésünk ott elveheti a botránycsinálók kedvét, ha pedig mégis kenyértörésre kerülne a sor, biztosítja a sikert.

Ennélfogva a mellékelt ¹ magánlevélszerű felhívást intéztem a párt tagjaihoz s azt az elnökségnek az 5-iki ülésére szóló felszólításával egyidejűleg (kedden vagy szerdán) fogom expedálni.

Mindezeket szíves tájékozással közlöm veled addig is, amíg személyesen találkozhatnánk abban a biztos reményben, hogy eljárásommal egyetértesz.

Sz. ü.
i. h. *Tisza*.

1683.

BULGÁRIA SÓELLÁTÁSA.

1916 augusztus 27.

B. Burián Istvánnak.

Kedves Barátom!

A bolgár sószállítmány tárgyában hozzám intézett szíves soraid kapcsán közlöm, hogy Radoslawow az itteni bolgár konzul útján közvetlenül is fordult hozzám azzal a kéréssel, hogy nagyon sürgősen küldjünk, amennyit lehet, amire Teleszky, dacára a sóellátás körül nálunk is mutatkozó nehézségeknek, egy 50 vagonból álló zárt vonatot nyomban útnak indított.

Ezért Radoslawow áradozó melegséggel fejezte ki köszönetét egyúttal kérve, hogy küldjünk tovább is, amennyit csak lehet. Teleszky teljes mértékben tudatával bír a dolog fontosságának és tud is Bulgáriának successive számottevő mennyiséget küldeni, amennyiben ezt a vagónhiány meg nem akadályozza.

Ebből a szempontból a dolog súlypontja a Zentraltransport-leitungnál van, ahol mi is szorgalmazzuk a sószállításra szükséges vagonokat, de nagyon kívánatos volna, hogy a dolog külpolitikai fontosságára utalással teljes nyomatékkal hívd fel őket te is.

Ez irányú mielőbbi szíves közbelépésedet kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ L. az 1682/a. sz. (előző) levelet.

1684.

CSALÁDI LEVÉL T. I.-NAK HADBAVONULT UNOKAÖCCSÉHEZ.
Gr. Bethlen Károlynak. Tábori posta.

1916 augusztus 27.

Kedves Károlyom!

Annak idején az ezredhez való bevonulásodkor¹ nem tudtam neked írni, nem tudva, hol vagy, mire levelem odaérkezik.

Roppantul örültem, hogy legalább egy percre lehettem szegény kedves Bethlenünkben.² Csak a te háznépéd³ volt otthon, mind a kettőt nagyon jó állapotban találtam. Nagyon kedves a ti hamarjában összeüttött fészketek is, adja Isten, hogy új fiatalság, új öröm, új boldogság áradjon onnan.

Szegény Nagy Lajosné kérésében teszek, amit lehet, dr. Csekeyt⁴ illetőleg azonban alig hiszem, hogy most kívánságod szerint járassak el. Ő az egyike a komolyan számbajövő két pályázónak, de úgy látom, a másik javára billen a mérleg serpenyője. Ha azonban továbbra is komoly törekvést mutat és igyekszik mentől szélesebb medert ásni tudományos működésének, bizonyára célhoz fog jutni.

Ma szüleid⁵ és Laci⁶ vannak nálunk. Ez utóbbi Törökkanizsáról hazamenet ejtette Budapestet útba, előbbieket pedig most mennek haza atyádnak befejezett purkersdorfi kúrája után. Határozottan jobban van, mint amidőn odament.

Isten oltalmazzon, édes Károlyom, meleg szeretettel ölel

Tisza.

1685.

EGY NEM MAGYAR ANYANYELVŰ LÁNY KÉRÉSE TANÍTÓNŐ-
 KÉPZŐBE VALÓ FÖLVÉTELE IRÁNT.

Vozári Máriának, Belényes.

1916 augusztus 27.

Tisztelt kisasszony!

Feleségemhez intézett levele kapcsán értesítem, hogy merőben téves az a feltevése, miszerint román volta miatt nem vétetett

¹ Gr. T. I. unokaöccse, aki esküvője után néhány nappal hadba vonult és fiának keresztelőjére rövid szabadságot kapott, azután újra bevonult ezredéhez.

² Nagyközség Szolnok-Doboka megyében, ahol a gr. Bethlen-család egyik birtoka volt.

³ Gr. B. Károlyné, nemeskéri Kiss Margit és újszülött fia.

⁴ Dr. Csekey István jogtanári állásra pályázott.

⁵ Gr. B. Pál és neje Tisza Jolán úrnő (gr. T. L.-né úrnő nővére).

⁶ Gr. B. László, Károlynak sokkal fiatalabb öccse, akkor középiskolai tanuló.

volna fel a tanítónőképzőintézetbe. A felvétel megtagadásának oka csakis a hely hiánya lehetett.

Akár tanítónői pályára, akár felsőkereskedelmi iskolába akarna menni, szíves-örömet fogom e törekvését pártolni; csak arra kérem, annak idején küldje el megfelelően felszerelt s az illető intézethez címzett folyamodványát én hozzám.

Minden jót kíván

Tisza.

1686.

AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG VISZONYA ROMÁNIÁHOZ ÉS
ADATOK A ROMÁN TÁMADÁS ELŐZMÉNYEIEIHEZ.

1861-ben született meg a szultán és az európai hatalmak beleegyezésével Moldva és Oláhország végleges egybeolvadásából Románia. 1866-ban Hohenzollern Károly Bismarck eszközeként foglalta el a román fejedelmi trónt. 1878-ban a berlini kongresszus elismerte, hogy megszűnt Romániának Törökországhoz fennálló hűbéres viszonya és 1881-ben Románia királyság lett.

Bismarck kezdeményezésére 1883 okt. 30-án a monarchia titkos barátsági szerződést kötött Romániával, melyhez ugyanazon napon Németország, 1888 május 15-én pedig Olaszország is csatlakozott. A szerződést megújították 1892 július 25-én, 1896 szept. 30-án, 1902 ápr. 17-én és végül 1920 július 8-ig szóló hatállyal 1913 febr. 5-én. Ez utolsó szerződés meghosszabbításához febr. 26-án csatlakozott Németország és márc. 5-én Olaszország is.¹

A szövetségi viszony kezdettől fogva nagyon sok kívánnivalót hagyott hátra. Voltak kormányok, melyeknek egyetlen tagját sem merte Károly király a szerződésbe beavatni.² Mikor pedig 1902 áprilisában közölte a szerződés meghosszabbítását Bratianuval,³ ez sietve tudomására hozta a titkot az orosz kormánynak, mely erre viszonzásul titkos katonai konvenciót kötött Bulgáriával.⁴ A monarchia és Németország külképviseleti szervei látták ugyan a szövetségi viszony fokozatos romlását, de nem vették észre a háttérben az orosz diplomácia mesteri aknamunkáját. Delcassé pétervári francia nagykövet 1913 július 28-án örömmel jelenthette Párizsba, hogy «a román nép szeme most Erdélyre van

¹ L. Pribram: Die 'politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns. 1879-1914. I. köt. 30., 33., 69., 72., 74., 75., 86., 107., 110. 1. – L. továbbá Die grosse Politik der europäischen Kabinette. 1871-1914. III. köt. 263., 272., 273.

² Grosse Politik. VII. köt. 151., 156. 1. – XI. köt. 305. 1.

» U. o. XVIII. köt. 678. 1.

³ Schwertfeger: Dokumentarium zur Vorgeschichte des Weltkrieges. 1878-1914. 301. 1.

szegezve».¹ Az 1914 jan. 16-án kinevezett Bratianu-kormány tagjai, akik már ekkor hátuk mögött tudták a francia-orosz szövetséget, két okot hoztak fel a monarchia ellen: az egyik volt a monarchia bolgárbarát politikája; a másik az erdélyi románság állítólagos elnyomása.² Minél élesebben fordult az orosz zsoldban álló bukaresti sajtó és utca a monarchia ellen, annál nagyobb buzgalommal igyekezett Bécs helyreállítani a barátságos szomszédi viszonyt. Sőt Ferenc Ferdinánd trónörökös és hívei Erdély átengedésével készültek az így kialakuló Nagyromániát Bajorországnak a német birodalomban elfoglalt közjogi helyzetéhez hasonló kapcsolattal bevonni Nagyausztriába.³

Ferenc Ferdinánd meggyilkolása egyszerre megsemmisítette a román politikusoknak azt a reményét, hogy háború nélkül ölükbe hull Erdély. A szövetségi szerződés a világháború kitörésekor a központi hatalmakhöz fűzte ugyan Romániát, az érdeke azonban az entente-államok mellé állította, amelyek győzelmük esetére Keletmagyarországot helyezték számára kilátásba. E dilemmájában ahhoz a megoldáshoz fordult, amelyet Sasonow már 1913 decemberében a cárhoz intézett jelentésében így jellemezett: «Románia, nem lévén elegendő ereje, hogy nyíltan megvalósítsa terveit, kénytelen opportunistá politikára szorítkozni, állandóan lesve, melyik oldalon van az erő, hogy ahhoz a félhez csatlakozzék».⁴ Czernin, a monarchia bukaresti követe is kevésbé állásának elfoglalása után felismeri Románia monarchiaellenes politikáját s jelentéseiben nem hagy fenn kétséget aziránt, hogy «kizárólag a katonai műveletek alakulásától függ, vajjon Románia bizonyos idő múltán hátba fog-e támadni bennünket, vagy pedig hirtelen ráeszmél arra, hogy – szerződés által kötve – «becsületbeli kötelessége» velünk vállvetve harcolni».⁵ Idejében jelenti az 1916 aug. 8-án, Bukarestben a Poklevski orosz követtel Románia hadbalépésére vonatkozólag kezdett titkos tárgyalások eredményeként az aug. 17-én aláírt megállapodást is.⁶

Tisza István is kezdettől fogva tisztában volt Románia szövetségének értékével és már az 1914 július 19-iki közös minisztertanácson kifejezte aggodalmát Erdély sorsán, amire Conrad megnyugtatta, hogy megfelelő népfelkelő csapatokról gondoskodik Erdély védelmére, melyek közt csak kis százalékban lesz oláh anyanyelvű elem.⁷ 1915 május 31-én közölte Tisza Buriánnal,

¹ Les affaires Balkaniques. II. köt. 277. 1.

² Grosse Politik. XXXIX. köt. 434. és 436. 1. – L. még Fay Sidney Bradshaw: The origins of the world war. I. köt. 476. 1.

³ Czernin: Im Weltkriege. 64. 1.

⁴ Idézi Fay i. m. I. köt. 481. 1.

⁵ Czernin jelentése 1914 dec. 2-ről. Osztrák-magyar vöröskönyv. 1916. 15. L.

⁶ Jelentése 1916 aug. 20-ról. U. o. 69. 1.

⁷ Diplomatiscche Aktenstücke. Zur Vorgeschichte des Krieges 1914. Ergänzungen und Nachträge zum öst.-ungarischen Rothbuch. 64. 1.

hogy «a legnagyobb bizalmatlansággal» fogadná Bratianu ígérését az oroszok elleni háborúról is, mert nem tartaná kizártnak, hogy «bennünket ilyen Ígérettel elaltatva, mozgósítanak s az utolsó percben az oroszokhoz csatlakozva, meglepetésszerűen rajtunk ütnek».¹ 1915 aug. 30-án pedig azt írja: «Románia majd megpukkad mérgében, hogy mi győzünk, de a tehetetlen mérgeledésnél marad, hacsak valami csapás nem ér bennünket.»² Ez a nagy csapás bekövetkezett Brussilow 1916 júniusában megindított hatalmas offenzívájával. Tisza már július 7-én, a királyhoz intézett emlékiratában³ holtbizonyosnak jelzi Románia támadását s megfelelő diplomáciai és katonai ellenintézkedéseket javasol.

Tisza és az osztrák-magyar hadvezetőség sürgetésére 1916 július 29-én, Plessben Románia támadása esetére Conrad, Falkenhayn tábornok, akkor még a német vezérkar főnöke és Gantsev ezredes, bolgár meghatalmazott között megállapodás jött létre, melyhez utóbb Törökország nevében Enver basa is hozzájárult.⁴ Falkenhayn azonban az utolsó pillanatig nem hitt Románia hadüzenetének lehetőségében és «Vilmos császárra is úgy hatott a hír, mint derűs égből a villámcsapás».⁵ Ezért nem történt gondoskodás Erdély védelméről kellő időben és így következett be aug. 27-én Romániának Mihály vajda 1599 okt. 18-iki orvtámadására emlékeztető, meglepetésszerű betörése abban a pillanatban, amikor az oroszok sikeres lucki offenzívájának megállítása végett a hadvezetőség kénytelen volt az erdélyi határok védelmére szervezett 70. honvéhdadosztályt is elvonni, úgy hogy a hadüzenet idején alig néhány zászlóalj állott Arz hadseregarancsnok rendelkezésére.

Nagy Miklós.

I.

Románia háború alatt tanúsított *magatartásának* hívebb megítélhetése végett a Románia hadüzenete alkalmából kiadott Vöröskönyv adatainak kiegészítésül közöljük (részben kivonatosan) a következő diplomáciai ügyiratokat:⁶

¹ T. I. levelei. III. köt. 329. 1.

² T. I. levelei IV. köt. 149. 1.

³ L. e kötetben 1673/c. sz. a.

⁴ Falkenhavn: Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen und Russen 1916/17. I. köt. 6. 1.

⁵ Cramon: Unser österr.-ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. 76. 1.

⁶ Az iratokban említett bukaresti államférfiak: Bratianu Jonel miniszterelnök, Anghelescu közmunkaügyi, Costinescu – akit Czernin 1915 június 16-iki jelentésében «Minister für die Entente»-nak nevez – pénzügyi, Morzun belügy- és Porumbaru külügyminiszter, Filipescu és Take Jonescu liberális, háborús, entente-párti politikusok, Carp, Majorescu és Marghiloman németbarát konzervatívparti, miniszterviselt államférfiak, Diamandi Románia pétervári követe, Poklewski Oroszország bukaresti követe.

1686/«.

Graf Ottokar Czernin an Baron Burián.

Bukarest, 1. April

1915.

Nr. 32/P.-A-B.

Politische Tjage.

Geheim.

Es ist kein Zweifel, dass es seit einiger Zeit unter der Oberfläche neuerlich in verstärktem Masse gärt.

Nicht dass etwas besonders Augenscheinliches auf der Strasse, in der Presse oder sonstwo vorgefallen wäre, gar nicht, und der oberflächliche Betrachter wird kaum etwas davon merken, aber dennoch gärt es neuerlich, dennoch deuten leise aber untrügliche Anzeichen auf eine zunehmende Spannung hin. Die deprimierte Haltung Marghilomans und Carps, die Verzweiflung Morzuns, welcher sich uns gegenüber ganz offen ausspricht, die steigende Apathie des Königs und Bratianus, die direkt grotesk wird, das an Sicherheit zunehmende Auftreten unserer hiesigen Feinde, alles das zusammen klingt in einer Note aus, die deutlich fühlbar in der politischen Athmosphäre mitschwingt.

Der Manometer der europäischen Situation, welcher in den Salons der hiesigen Politiker sehr genau gelesen werden kann, ist gefallen. Auch bei denen, die unseren Sieg erhoffen, macht sich seit einiger Zeit folgende Argumentation geltend: die beiden Mächtegruppen halten sich die Wage. Die Entscheidung muss und wird durch einen dritten Faktor fallen, welcher sein Schwergewicht in die Wagschale werfen wird. Dies kann von Italien ausgehen – gegen uns – oder direkt von dem Balkan, via Konstantinopel und in letzterem Falle nicht unbedingt gegen uns. Fallen die Dardanellen und schliesst sodann, wie man hier überzeugt ist, die Türkei einen Separatfrieden, so ist die Situation in Rumänien natürlich in erschreckendem Masse verschlechtert; erlebt die Entente aber ein Fiasco, so ist es immer noch möglich, das Eingreifen Rumäniens mit uns zu einem Zeitpunkte zu erzwingen, in welchem es uns nützt.

Ich bitte Euer Exzellenz, mir zu glauben: Rumänien will nicht neutral bleiben bis zum Schlüsse. So dumm sind sie hier nicht, dass sie sich absichtlich und wissentlich zwischen zwei Stühle setzen würden. Es wäre dies sehr gegen ihren Willen und nur dann wahrscheinlich, wenn der Friede gewissermassen über Nacht käme und den hiesigen Herren über den Kopf geworfen würde. Wenn irgend möglich, würde sich Rumänien im letzten Momente auf die Seite des Siegers werfen und aktiv eingreifen. Alles dreht sich hier darum, die Situation solange zu halten, bis ein grosser Erfolg im Osten, Westen – oder italienischem Süden – es uns möglich macht, Rumänien mit uns fort zu reissen, und so schwer es ist – unmöglich ist es nicht. Und es ist auch nicht unmöglich, dies durch ein Ministerium Carp und eine Grenzrektifikation zu erreichen oder zu beschleunigen.

Ist letzteres ausgeschlossen, dann allerdings bleibt nichts anderes übrig, als zu warten, ob die grosse militärische Entscheidung zu unseren Gunsten fällt und mit ihr automatisch Rumänien an unsere Seite tritt.

1686/b.

Privatschreiben des k. u. k. Gesandten Ottokar Grafen Czernin an Baron Burian.

Bukarest, 20. April 1915.

CARP-MINISZTERIUM LEHETŐSÉGE.

Der alte Carp hat eine Ungeschicklichkeit begangen, deren Folgen leider vielleicht weittragender sein dürften, als die Sache es an und für sich verdient:

Bei einem Diner anlässlich der Anwesenheit des Feldmarschalls von der Goltz äusserte sich dieser, er sei von Ihrer Majestät der Königin empfangen worden, «welche absolut nicht gegen die Zentralmächte sei». Darauf erwiderte der alte Carp, «dies beweise nichts, denn die hohe Frau sei sehr falsch».

Dieser Ausspruch wurde der Königin leider sofort hinterbracht und hat die hohe Frau ungemein verletzt.

Sie erzählte mir selbst den ganzen Vorfall, meinte, Sie habe Carp stets als Freund betrachtet und nicht gedacht, dass er einem Ausländer gegenüber so über Sie sprechen werde etc. etc.

Wie ich die Verhältnisse am hiesigen Hofe kenne, wird niemals ein Ministerpräsident ernannt werden, den Ihre Majestät die Königin nicht will und andererseits wird die hohe Frau wohl einige Zeit brauchen, um Ihren Groll zu vergessen.

Mit der Zeit wird sich der Sturm im Glase Wasser wohl beruhigen, aber momentan sind Carps Chancen bedeutend gesunken.

A BUKARESTI KÖVET JELENTÉSEI A KÖZÖS KÜLÜGY-
MINISZTERHEZ.

1686/c.

TELEGRAMM.

No 2602.

Graf Czernin.

Bukarest, 3. Mai 1915.

No 559.

Chiffre.

Geheim.

Herr von Giers, der frühere russische Botschafter, welcher hier weilt, stellte, wie ich aus guter Quelle erfahre, an Herrn Bratianu die direkte Forderung, endlich gegen uns in Aktion zu treten. Der Pre

mierminister antwortete ausweichend. Auch beim König wiederholte Giers sein Verlangen ohne ein positives Resultat.

Bratianu ist auf das Land gefahren, anscheinend um weiteren Belästigungen des Botschafters zu entgehen. Giers soll heute abreisen.

1686/d.

No 6978.
Sekretiert.

TELEGRAMM.

Graf Czernin.

Bukarest, 7. Mai 1915.

Chiffre No 572.

RUMÄNISCH-RUSSISCHE VERHANDLUNGEN.

Geheim.

Herr Porumbaru, welcher die schätzbare Eigenschaft besitzt, öfters mehr zu sagen, als Herr Bratianu wünscht, hat vor einigen Tagen einem Rumänen erzählt, Rumänien verhandle mit Russland und verlange als Preis seines aktiven Eingreifens die Grenze des Pruth und der Theiss. Die Verhandlungen würden nicht durch Herrn Poklewsky, sondern durch Diamandi geführt.

Diese Nachricht wird mir dadurch noch wahrscheinlicher, als Finanzminister¹ kürzlich dem bulgarischen Gesandten gesagt hat, «Rumänien momentan in einem gewissen Widerspruch mit Serbien, da letzteres den Banat verlange und dieser, wenn jemandem, so Rumänien gebühre, da es von Rumänen bewohnt sei».

Ich ziehe aber hieraus nicht den Schluss, dass Rumänien bei einem Abschluss dieser Verhandlungen sofort gegen uns losgehen werde, sondern glaube vielmehr, dass Herr Bratianu mehrere Eisen im Feuer hat und für alle Fälle gerüstet sein will; werden wir geschlagen, so wird er trachten, im letzten Augenblick in Aktion zu treten und für diesen Fall will er bereits vorarbeiten und jene Bedingungen stipulieren, die er als Preis verlangt.

Sollte vorerst keine Änderung der europäischen Situation eintreten (insbesondere Italien neutral bleiben), so dürfte Bratianu auch nach Abschluss des erwähnten russisch-rumänischen Abkommens unter allen möglichen Vorwänden den Eintritt in die Aktion vorerst verzögern.

¹ Costinescu.

1686/e.

No 3658.

TELEGRAMM.

Graf Czernin.

Bukarest, 22. Mai 1915.

Sekretiert.

Chiffre No 630.

Finanzminister beabsichtigt, den Kriegsbeginn Rumäniens gegen uns jetzt herzustellen, oder sich mit Philippesco in die Opposition zu begeben..

Herr Bratianu sagte mir, er werde diesem Druck nicht weichen und selbst die eventuelle Demission des Finanzministers akzeptieren.

Über die russischen Verhandlungen teilt mir Ministerpräsident soeben streng vertraulich mit, dass er dieselben trotz starken Drängens der Entente möglichst verzögere.

Von anderer, wohl informierter Seite, erfahre ich, dass England über den langsamen Gang der Verhandlungen verstimmt, nunmehr weitgehende Vorschläge machen will.

1686/f.

No 3667.

Sekretiert.

TELEGRAMM.

Graf Czernin.

Bukarest, 22. Mai 1915.

Chiffre No 626.

Streng geheim.

Rascher, als ich gedacht, ist die Frage der territorialen Konzessionen hier aufgeworfen worden. Morzun teilte mir nichtoffiziell, aber privat mit, dass er überzeugt sei, dass wir jetzt die Möglichkeit hätten, das aktive Eingreifen Rumäniens gegen weitgehende territoriale Konzessionen und das Versprechen, Bessarabien nach dem Siege zu geben, erreichen können. Minister des Innern entwickelte, dass Krise hier einer Lösung zutriebe, da sich der jetzige Zustand auf die Dauer nicht halten lasse. Die von Euer Exzellenz angebotenen grossen Konzessionen hätten hier einen so starken Wunsch nach Bereicherung erweckt, dass der heutige Zustand unhaltbar werde. Rumänien müsse aus diesem Weltkrieg mit einem positiven Erfolg hervorgehen. Er selbst, Herr Marghiloman, Herr Carp, auch Herr Bratianu und viele andere, die heute nicht zu Wort kämen, hätten den Wunsch, durch aktives Eingreifen mit uns dies zu erreichen und dies sei jetzt möglich.

Wenn wir die territorialen Konzessionen machten, so würde er selbst und Bratianu einem solchen Sturm im ganzen Lande für uns erzeugen, dass binnen wenigen Wochen, ja Tagen, das ganze Bild ein anderes werde. Heute könne er dies nicht, da die Basis des Unternehmens fehle. Der Minister beschwor mich, Euer Exzellenz die Wahrheit nicht vor-

zuenthalten und es Hochdensenben offen zu sagen, dass man hier nicht mehr lange diesen Eiertanz wird fortführen können und sich für die eine oder andere Seite wird entscheiden müssen.
Fortsetzung folgt.

1686/g.

No 3666.
Sekretiert.

TELEGRAMM.

Graf Czernin.

Bukarest, 22. Mai 1915.

No 627.

Chiffre.

Fortsetzung des Télégrammes No 626.

Streng geheim.

Der Minister bot sich an, ich möchte ihm die Antwort Euer Exzellenz privat und unverbindlich mitteilen, er würde dieselbe darauf Herrn Bratianu in derselben Form weitergeben und erst, bis die prinzipielle Zustimmung des aktiven Eingreifens sicher sei, könne man in die Details der Frage eintreten. Ich füge dieser Meldung meine persönliche Ansicht über die Angelegenheit bei: vor allem erwähne, dass Morzun ein unbedingter Anhänger der Kaiserstaaten ist.

Was das Meritum anbelangt, so wissen Euer Exzellenz, dass ich den Versuch nicht für aussichtslos halte.

Die Entente arbeitet hier fieberhaft und das, was heute noch mit der Möglichkeit eines Erfolges versucht werden kann, wird in einiger Zeit nicht mehr möglich sein. Es war schon die ganze Zeit ersichtlich, dass auch das offizielle Rumänien uns gern solche Vorschläge gemacht hätte; seitdem der frühere prinzipielle Standpunkt, den ich Herrn Carp gegenüber stets betont habe, durch die italienische Verhandlungen verlassen worden ist, müssen wir uns entscheiden, ob wir Rumänien der Entente überlassen oder es im letzten Moment zu gewinnen versuchen sollen.

Es ist kein Zweifel, dass Rumänien mit Russland verhandelt, aber zögernd, weil der König viel lieber mit uns, als gegen uns ginge und es ist klar, dass die neutrale Rolle Rumäniens ihrem Ende zuneigt, dass also die Entscheidung herannaht.

Ich beschwöre, Euer Exzellenz, den Versuch zu machen und weise in vollem Gefühle meiner grossen Verantwortung darauf hin, dass wir in ein entscheidendes Stadium treten und dass wir bei ablehnender Haltung ^x fast mit Gewissheit damit rechnen müssen, dass Rumänien den Vertrag mit der Entente fertigstellt. Ist dies geschehen, dann kommt vielleicht noch ein Versuch Rumäniens, sich seine Neutralität von uns erkaufen zu lassen und im Falle dieser Ablehnung wird es der Entente aktiv beitreten.¹

¹ Chiffre fehlt.

1686/h.

(p. d. Nr. 3252.)

*B. Burián külügyminiszter utazása a német főhadiszállásra.*¹

Wien, am 25. Mai 1915.

Einer Aufforderung des deutschen Reichskanzlers folgend, begab ich mich gestern in das deutsche Hauptquartier nach Pless, um die durch die Kriegserklärung Italiens geschaffene politische Lage mit den leitenden deutschen Staatsmännern zu erörtern. Ausser Herrn von Bethmann Hollweg und mir nahm an den Besprechungen noch Staatssekretär von Jagow, General von Palkenhayn, G. d. I. Freiherr von Conrad und Botschafter Graf D. Thurn teil.

Herr von Bethmann Hollweg leitete die Besprechung ein, indem er ausführte, dass unter den gegebenen Umständen unser Hauptaugenmerk auf die Balkanstaaten gerichtet sein müsse und sei es gegenwärtig die dringendste Aufgabe, den Anschluss dieser Staaten an die Ententemächte mit allen Mitteln zu verhindern.

Zunächst käme Rumänien in Betracht.

Die unleugbare Tatsache, dass Herr Bratianu mit Russland verhandle, eröffne an und für sich gefährliche Perspektiven; der König hoffe zwar, die Neutralität aufrechterhalten zu können, doch sei er schwach und einflusslos und es wäre gefährlich an die Gefühle des Königs weitgehende Hoffnungen zu knüpfen.

Rumäniens Politik müsse daher raschestens in unserem Sinne festgelegt werden; es müsse so gebunden werden, dass es sich der anderen Mächtegruppe nicht mehr anschliessen könne. Der Reichskanzler kam sodann auf seinen in Teschen gemachten Vorschlag zurück, Rumänien durch direkte Konzessionen unsererseits zu binden; allerdings müsse er gestehen, dass sich die Verhältnisse seither geändert hätten und das, die mit Italien gemachten Erfahrungen in dieser Hinsicht wenig ermutigend wirken. Er sehe vollkommen ein, dass wir mit der Entente keinen Wettlauf durch territoriale Konzessionen an Rumänien machen können; ein solches Vorgehen würde Rumänien nur zur Chantage treiben. Nach Ansicht des Reichskanzlers müssten wir daher, vorausgesetzt, dass die militärische Lage für uns weiterhin günstig bleibt, mit Rumänien eine feste Sprache führen, gleichzeitig aber die Vorteile durchblicken lassen, die Rumänien für den Fall seines Anschlusses an die Zentralmächte zu gewärtigen hätte. Der Reichskanzler fragt sich, ob nicht auf die Carp'sche Idee zurückgegriffen werden könnte.

Was Bulgarien anbelangt, so erscheine der Versuch, mit diesem Lande eine Militärkonvention abzuschliessen, zweifelhaft; Bulgarien dürfte momentan keine Lust zeigen, sich definitiv zu binden und vorziehen, die Entwicklung der Dinge abzuwarten. Es sei die Annahme

¹ A külügyminiszter összefoglaló resumé-ja többek – ezek közt T. I. - számára.

nicht von der Hand zu weisen, dass auch Bulgarien die Partie infolge der italienischen Kriegserklärung als für uns verloren erachtet.

Hinsichtlich Serbiens glaubt der Reichskanzler zur Annahme berechtigt zu sein, dass Österreich-Ungarn sich der Idee einer Verständigung gegenüber nicht prinzipiell ablehnend verhalte. Auch Serbien müssten für den Friedensfall gewisse Vorteile in Aussicht gestellt werden und frage es sich, ob für die Zentralmächte nicht ein grosser Vorteil darin liegen würde, wenn die Balkanstaaten und die Türkei zu einem engeren oder weiteren Anschlüsse an die Zentralmächte gewonnen werden könnten. Vorstehende Konsideration wolle der Reichskanzler nur andeuten, ohne auf das Meritum der Sache einzugehen.

Resümierend hob der Reichskanzler hervor, dass wir uns vorerst mit Rumänien und in zweiter Linie mit Bulgarien verständigen müssen, sonst würde unsere Operationsbasis zu klein und die Lage für uns äusserst gefährdend: es dürfte keine Zeit verloren werden, weil sonst zu befürchten steht, dass die Balkanstaaten den Lockrufen der Entente zum Opfer fallen.

In meiner Entgegnung auf die Ausführungen Herrn von Bethmann Hollwegs konstatierte ich zuerst in Übereinstimmung mit ihm, dass wir unser Hauptaugenmerk gegenwärtig auf die Balkanstaaten richten müssten. In Erkenntnis dieser Notwendigkeit hätte ich bereits vorbereitende Schritte unternommen. In Ergänzung des Gedankens des Reichskanzlers müsse ich jedoch die Herbeiführung einer Verständigung zwischen Bulgarien und der Türkei als eine besonders dringende Aufgabe unserer Politik bezeichnen und hätte ich bereits in den letzten Tagen mit den beiden in Betracht kommenden Ländern Konversationen eingeleitet, um das zwischen diesen bestehende Misstrauen zu beseitigen. Bulgarien wünscht vor allem eine Grenzrektilifikation bis zur Maritzalinie. Die Türkei ist prinzipiell geneigt, diesem Wunsche Rechnung zu tragen und Opfer zu bringen, um Bulgarien auf diese Weise definitiv auf ihre Seite hinüberzuziehen und damit die nötige Rückendeckung gegen Rumänien zu geben. Das Anbot wolle aber die Türkei nicht selbst stellen. Bulgarien solle seine Wünsche und Bedingungen nominieren. Die Türkei wünscht mit Bulgarien ein Schutz- und Trutzbündnis abzuschliessen; letzteres will jedoch vermeiden, dass dieses Bündnis eine Spitze gegen Russland habe. Hier müsste also eine Formel gefunden werden, in welche gleichfalls Rumänien einbezogen werden sollte. Auf diese Weise könnte es erreicht werden, dass Rumänien in Schach gehalten und auch Griechenlands Neutralität gesichert werde. Die Haltung dieses letzteren könnte überdies durch ein Anbot albanesischen Gebietes in einem uns günstigen Sinne beeinflusst werden. Es bleibt also Rumänien. Auch der Reichskanzler hat gesagt, dass territoriale Anbotungen unsererseits nicht unbedenklich seien, zumal das, was wir zu geben in der Lage wären, im Vergleich zu den Offerten der Entente nur lächerlich gering sein könnte. Russland habe Rumänien kein eigenes Territorium angeboten, eine Vorgangsweise, welche ich als richtig bezeichnen müsste.

weil das Preisgeben eigener Gebiete von der Gegenpartei nur als Einbekenntnis der Schwäche aufgefasst würde. Rumänien will dem Sieger beistehen und wird daher voraussichtlich abwarten, auf welche Seite der Sieg neigt. Das Angebot eigenen Territoriums würde in Rumänien den Eindruck hervorrufen, dass wir uns ohne rumänische Hilfe als geschlagen betrachten und infolgedessen nicht den gewünschten Erfolg hervorrufen. Das Mittel des territorialen Angebotes müsse daher mit grösster Vorsicht angewendet werden. Mittlerweile sei der k. u. k. Gesandte in Bukarest dahin instruiert worden, dass er das aktive Eingreifen Rumäniens fordern solle, weil es sowohl den Verpflichtungen, als auch den Interessen des Landes entspreche. Rumänien solle sich die Wirkungen eines russischen Sieges vor Augen führen. Russland könne kein grosses und starkes Rumänien dulden – wegen der Hegemonie* welche Grossrumänien auf dem Balkan zufallen würde und auch wegen des Zuganges zu den Meerengen. Die Vorherrschaft Rumäniens wäre also sehr prekärer Natur. In Bukarest müsse immer wieder darauf hingewiesen werden, dass Rumänien aus einer Kooperation mit Russland bloss momentane Vorteile ziehen könne, jedoch einer gefährvollen Zukunft entgegengehen müsste. Im übrigen sei ich nicht abgeneigt, mit Rumänien nebst dem bereits angebotenen Bessarabien auch über andere Konzessionen zu sprechen, doch müsse das erste Wort von den Rumänen kommen. Wir könnten Rumänien auch Vorteile wirtschaftlicher Natur in Aussicht stellen, welche, vereint mit der Angst vor Bulgarien-Türkei, die Haltung Rumäniens vielleicht doch in einem uns günstigen Sinne beeinflussen werden. Übrigens wollen auch die Kriegesrischesten unter den Rumänen den Krieg nicht sofort erklären; auch sie wollen warten. Es schiene mir daher nicht angezeigt, schon jetzt Rumänien gegenüber eine schroffe Sprache zu führen; eine solche könnte den Kriegsbeschluss gegen uns leicht beschleunigen. Wir werden also nichts anbieten, aber die Wünsche Rumäniens gerne vernehmen und wohlwollend prüfen.

Was Serbien betrifft, so hob ich hervor, dass ich, wie der Reichskanzler gesagt habe, einer Verständigung sicherlich nicht aus dem Wege gehen und die eventuelle Geneigtheit Serbiens zu einem Separatfrieden mit uns zu gelangen, nicht unbeachtet lassen würde. Unser Entgegenkommen gegenüber Serbien hätte aber gewisse Grenzen; die Dinge könnten unmöglich so bleiben, wie sie vor dem Kriege waren. Wir müssen auf einer gewissen Demütigung Serbiens bestehen, sind aber ansonsten gerne bereit, weitgehendes Entgegenkommen an den Tag zu legen. Unsere Forderungen müssten wohl eine Grenzrekтификаction in Serbien, Abtretung Mazedoniens an Bulgarien, ferner Garantien gegen die grossserbischen Umtriebe in sich begreifen. Bulgarien können wir nicht im Stiche lassen, doch könnte man diesem letzteren vielleicht bedeuten, dass wir die Verständigung mit Serbien suchen würden, falls es (Bulgarien) sich uns nicht anschliesse. Es fragt sich allerdings, ob Serbien unter den oberwähnten Bedingungen Geneigtheit zeigen würde, sich mit

uns zu verständigen. Die Aspirationen Italiens auf die «*altra sponda*» geben zweifellos den Serben zu denken, doch wäre es verfehlt, hieraus KU deduzieren, dass Serbien uns freundlich gesinnt sei; das prävalierende Gefühl in diesem Lande sei momentan das der Eifersucht gegenüber Italien und die Enttäuschung gegenüber Russland.

Selbstverständlich würde es sich empfehlen, bei einer Verständigung-Serbien auf wirtschaftlichem Gebiete tunlichst entgegenzukommen.

Hierauf ergriff Staatssekretär von Jagow das Wort und betonte die Wichtigkeit einer Verständigung zwischen Bulgarien und der Türkei, doch sei zu bedenken, dass, falls die genannten Staaten sich nur gegen Rumänien verbinden würden, der Entente immer die Möglichkeit geboten wäre, Truppen in Dedeagatsch zu landen. Herr von Jagow hob auch die Aversion Bulgariens hervor, in eine Kombination einzutreten, deren Spitze sich direkt gegen Russland kehren würde. Hier warf ich ein, dass eben die Formel für eine Kooperation Bulgariens an Seite der Zentralmächte gefunden werden muss, in welcher Russland nicht ausdrücklich erwähnt würde.

In Fortsetzung seiner Ausführungen meinte Herr von Jagow, dass das weitere Verhalten Griechenlands wohl von dem Gesundheitszustande des Königs Konstantin abhängig sei, welcher dormalen in unseren Kalkül einen unsicheren Faktor hineinbringt. Die Hauptsache für Herrn von Jagow ist auch: Rumänien zu gewinnen.

Meine diesbezüglichen Ausführungen, so fuhr der Staatssekretär fort, seien gewiss logisch unanfechtbar, das Verhalten Italiens habe aber gezeigt, dass man mit der Logik nicht immer auskomme, man müsse alle möglichen Konsiderationen mit in Betracht ziehen.

Auch Herr von Jagow ist der Ansicht, dass man Rumänien für die Neutralität nichts bieten sollte, wohl aber für eine aktive Kooperation und sei es von höchster Wichtigkeit, der uns wohlgesinnten Partei rechtzeitig den Rücken zu stärken. Wir können sicherlich den Rumänen nicht so viel fremdes Territorium anbieten, wie die Entente, doch sei es ein Gebot der Notwendigkeit, positive Vorschläge zu machen. Wenn wir Zeit hätten, so wäre der von mir vorgeschlagene Weg gewiss der richtige, so heisst es aber rasch mit konkreten Vorschlägen hervortreten, wir können nicht warten – so meinte Herr von Jagow – bis Rumänien mit Vorschlägen an uns herantritt. Wir sollten nicht mit Drohungen kommen, aber den Rumänen zu verstehen geben: «*que c'est A prendre ou à laisser*», umsomehr als die Rumänen nicht sofort eingreifen werden. Allerdings dürfe man nicht vergessen, dass gewisse im Bereiche der Möglichkeit liegende Anfangserfolge der Italiener die Kriegslust der Rumänen anfachen würden. Herr von Jagow meint daher, dass wir, falls Rumänien nicht bald zu sprechen begänne, wie ich es erhoffe, mit Propositionen an Rumänien hervortreten müssten.

Auf diese Ausführungen des Staatssekretärs erwiderte ich, dass hinsichtlich der Wirkung des von uns geforderten Angebotes an Rumänien

eine Divergenz der Auffassungen zu bestehen scheine: Ich erwarte mir von einem Anbot unsererseits, welches in Rumänien mit Geringschätzung aufgenommen werden würde, sehr wenig, wir hätten leichteres Spiel, wenn Rumänien selbst seine Petita formulieren würde.

Hiezu bemerkte der Reichskanzler, er fürchte, dass Rumänien, ähnlich wie Italien, einen zeitlich begrenzten Vertrag mit der Entente bereits abgeschlossen habe, durch welchen es gebunden sei, innerhalb etwa vier Wochen loszuschlagen.

Bei den Abmachungen Italiens mit der Entente habe wohl auch die Erwägung mitgespielt: «Wir kriegen von Österreich nichts». Rumänien darf nicht dasselbe glauben, daher würde es sich empfehlen, Bratianu zu verstehen zu geben, dass er im Falle des Losschiagens an unserer Seite gewisse Vorteile zugesichert erhält. Kommt Rumänien in den nächsten Tagen selbst mit Propositionen hervor, dann umso besser.

Hierauf greift Herr von Jagow abermals in die Debatte ein und führt aus, dass die Volkstimmung in Rumänien uns ohnehin feindlich gesinnt sei, die prekäre Stellung Herrn Bratianus würde unhaltbar werden, wenn er nicht sagen könnte: «Die Zentralmächte bieten mir auch etwas».

In Entgegnung auf diese Darlegungen Herrn von Jagows hob ich hervor, dass die Angst vor Russland das Leitmotiv der rumänischen Politik bilde. Die Frage, ob Rumänien gesonnen ist den ersten Schritt zu machen, könne möglicherweise innerhalb der nächsten 48 Stunden gelöst sein; entschliesst sich Rumänien nicht hiezu, so werde ich den Faden der Konversation weiterspinnen, wobei ich eine türkisch-bulgarische Verständigung als den wirksamsten Bundesgenossen ansehe.

Der Reichskanzler warf hier ein, dass er wenig Hoffnung habe, dass Rumänien zuerst sprechen wird.

Hierauf bemerkte ich, dass sich die Tatsache eines Meinungsaustausches zwischen Russland und Rumänien allerdings nicht leugnen lasse, allein es bestünden hinsichtlich des Ausmasses der russischerseits zu gewährenden Konzessionen zwischen Petersburg und Bukarest grosse Divergenzen. Auch dürfe man nicht vergessen, dass das russische Programm: «Konstantinopel den Russen» in Rumänien keinen sympathischen Widerhall finden könne.

Auf diese meine letztere Bemerkung erwiderte Herr von Jagow, dass Rumänien hinsichtlich der Meerengen seitens der Westmächte wohl beruhigende Zusicherungen erhalten habe. Rumänien glaubt, dass die Meerengen und Konstantinopel internationalisiert werden und es hiedurch profitieren werde. Im weiteren Verlaufe seiner Ausführungen wirft Herr von Jagow die Frage auf: wann können wir Rumänien gegenüber eine nachdrückliche Sprache führen?

Hierauf ergreift General von Falkenhayn das Wort und sagt: die wichtigste Frage, die sich die Neutralen stellen müssten, sei: welche Seite ist stärker und welche Vorteile können wir erlangen. Italien gegenüber haben die territorialen Anerbietungen nicht genügt, weil man sich in Rom sagte: Wie wird es nach dem Kriege aussehen? Rumänien gegenüber müsse daher ein Modus gefunden werden, welcher diesem Lande auch pro futuro wirtschaftliche und militärische Sicherheiten gegenüber der anderen Mächtegruppe bietet. General von Falkenhayn wirft nun die Frage auf, ob man nicht an die Schaffung eines Balkanbundes an unserer Seite denken sollte.

Der Reichskanzler kommt sodann auf die serbische Frage zurück, indem er sich an die Militärs mit der Frage wendet: Wie stehen wir militärisch Serbien gegenüber? Wenn sich die militärische Lage nicht radikal ändert, wird Serbien wohl nur einen fetten Frieden zu schliessen gesonnen sein. Die südslavische Frage könne aber nur durch eine Verständigung mit Serbien gelöst werden. An meinen Darlegungen hinsichtlich der Serben gegenüber zu befolgenden Politik, bemängelt der Reichskanzler, dass ich diesem Lande keinerlei greifbare Vorteile gewähren wolle und das Moment der Demütigung und der Gebietsverkleinerung in den Vordergrund zu schieben beabsichtige.

Auf diesen Anwurf reagierte ich, indem ich hervorhob, dass mir bezüglich der Behandlung der serbischen Frage im Konnex mit Bulgarien ein Missverständnis obzuwalten scheinete. Wir müssten vorerst darauf bedacht sein, Bulgarien voll zu befriedigen und ganz auf unsere Seite zu bringen. Die Stärkung Bulgariens bietet uns jedenfalls mehr Vorteile, als jene Serbiens. Ist aber Bulgarien zu einer aktiven Kooperation mit uns nicht zu bewegen, dann können wir die Konversation mit Serbien aufnehmen und diesem letzteren – bei Aufrechterhaltung meiner früher ausgesprochenen Petita-Vorteile in Nordalbanien in Aussicht stellen. Eine gleichzeitige Konversation mit Bulgarien und Serbien könnte leicht die Machthaber in beiden Ländern kopfscheu machen.

Hierauf verliest der Reichskanzler ein eben eingelaufenes Telegramm aus Konstantinopel, demzufolge sich der Grossvezier bezüglich einer Abtretung an Bulgarien bis zur Maritzalinie entgegenkommend zeige, aber nicht glaube, dass Bulgarien für so wenig zu haben sein werde, solange es nicht betreffs Rumäniens vollste Sicherheit habe.

Hiezu bemerkte ich, dass zunächst doch versucht werden sollte, Bulgarien auf Basis der Maritzalinie zu kapazitieren.

General von Falkenhayn unterstreicht abermals die Notwendigkeit der Schaffung eines Balkanbundes an unserer Seite. Betreffs einer aktiven Kooperation Bulgariens gegen Serbien betont von Falkenhayn die Notwendigkeit einer rechtzeitigen Verständigung mit diesem Lande, weil anderenfalls die Unterstützung Bulgariens für uns illusorisch werden

könnte. Bulgarien brauche 17 Tage für seine Mobilisierung und 10 Tage für den Aufmarsch.

General der Infanterie Baron Conrad bemerkt, dass, wie die Dinge jetzt stehen, an eine militärische Aktion gegen Serbien ins solange nicht gedacht werden könne, als man der gleichzeitigen Unterstützung seitens Bulgariens nicht sicher ist.

Resümierend bemerkte ich zum Schlüsse der Konferenz, dass wir vorerst darauf hinarbeiten werden, die Rumänen zum Sprechen zu bewegen, worauf der Reichskanzler entgegnete, dass, wenn die diesbezüglichen Bemühungen resultatlos verlaufen sollten, ohne Zeitverlust auf die seinerzeit von weiland König Carol lancierte Idee einer Gebietsabtretung in der Bukowina zurückgegriffen und der uns wohlgesinnten Partei zur Kenntnis gebracht werden müsste, dass das Mitgehen Rumäniens an unserer Seite honoriert werden würde.

Schliesslich will ich zum bemerken, dass Herr von Bethmann-Hollweg auf die Nützlichkeit kultureller Konzessionen an die ungarländischen Rumänen hinwies, worauf ich entgegnete, dass allein die Gewährung einer Autonomie an Siebenbürgen in Rumänien wirkungsvoll wäre. Auf ein derartiges Ansinnen könnten wir aber unter keinen Umständen eingehen. Jede andere Konzession auf kulturellem Gebiete wäre für den Zweck wertlos.

Buriá'H.

1686/i.

No 58/P-A.

Zu der politischen Lage.

Bukarest, 10. Juni 1915.

Geheim.

GRAF OTTOKAR CZERNIN AN BARON BURIÁN.

Wenn es gestattet ist, auf Grund eines kurz zu werfenden Rückblickes die momentane Situation und vielleicht auch die voraussichtliche zukünftige Konstellation rumänischer Politik zu betrachten, so müssen wir auf den historischen 2. Mai,¹ dem Beginn unseres grossen Siegens in Galizien zurückgreifen.

Rumänien hat nur den einen Gedanken, mit denkbarst geringen kriegerischen Leistungen möglichst viel zu erlangen und es hat einige Staatsmänner gegeben, die es für möglich hielten, dass wir imstande sein werden, die Italiener aufzuhalten und gleichzeitig die Russen vernichtend zu schlagen. Wären die russischen Massen damals über die Karpathen gedrungen, so hätte keine Macht der Erde die Rumänen abgehalten, gleichzeitig mit Italien loszuschlagen und sich das Erbe der sterbenden Monarchie zu sichern. Man sieht es ja klar aus allen militärischen Vor-

¹ A Gorlicei áttérés.

bereitungen, dass Rumänien seit Monaten damit rechnet, dass wir geschlagen werden und gegen uns in Aktion zu treten sein wird und erst die allerletzte Zeit werden gewisse Massregeln gegen Russland getroffen. (Minierung des Armes von Sulina.) Und für diese Kombination des Krieges gegen uns war Bratianu vorbereitet, allerdings gleichzeitig auch auf andere. Als ich gestern gesprächsweise den Premier darauf aufmerksam machte, dass Baron Fasciotti¹ in unerlaubter Weise über ihn spräche und ihn einen «Lügner» und «Betrüger» nenne, da lachte Bratianu und sagte wörtlich: «Möge er es doch beweisen. Möge er den Pakt, den ich mit ihm geschlossen haben soll, vorzeigen, wenn er aufgesessen ist» so ist das nicht meine Schuld». Wäre die Karpathenschlacht zu unseren Ungunsten ausgefallen, so hätte Bratianu ein eventuelles Vertrauen unsererseits in seine Neutralität mit noch blutigerem Hohne beantwortet. Es hat viele Monate gegeben, wo die Beziehungen Bratianus zu Fasciotti bedeutend intimer waren, wie die zu mir und der italienische Gesandte wird den Spott Bratianus schwer verwunden und nicht vergessen. Wie ich dafür Sorge, dass Bratianu die giftigen Worte Fasciotti's erfährt, so habe ich auch einen Kanal gefunden, durch welchen die höhnischen Antworten des Ministerpräsidenten auf die italienische Gesandtschaft zurückströmen und ich kann mit Genugtuung konstatieren, dass die Kluft zwischen diesen beiden Personen sich immer mehr erweitert.

Der schlaue Herr Bratianu also hatte den russischen Sieg und den gleichzeitigen italienischen Angriff in seinen Kombinationen und war völlig einig in sich, mit den Siegern gemeinsame Sache zu machen.

Da trat das für uns erfreuliche Ereignis des 2. Mai ein und eine Kette von beispiellosen Siegen nahm ihren Anfang. Im ersten Augenblicke glaubte man hier an Übertreibung. Dann versuchten die Russen durch schamloses Lügen die Wahrheit aufzuhalten, aber die Bulletins mit ihren Ortsnamen sprachen eine zu beredte Sprache – und die Wahrheit war nicht mehr zu unterdrücken. «Gott und General Conrad haben es nicht gewollt» – sagte vor wenigen Tagen ein naher Bekannter Bratianus, denn Schlag auf Schlag hageln die Siegesbulletins auf die verdutzten Bürger Rumäniens herunter. Wenn es heisst «ein neuer Sieg», so fragt niemand mehr, von wann und wo – es ist selbstverständlich -- «natürlich die Russen sind wieder geschlagen worden.» Die ganze Basis der hiesigen Kombination, die Kooperation mit Russland, besteht plötzlich nicht mehr – oder wenigstens, wie sie hier hoffen, sie besteht nur momentan nicht – aber immerhin, sich jetzt den Russen in die Arme werfen, das wollen die Allerwenigsten. Einige hoffnungslos verirrte Narren, gekaufte Schufte schreien weiter, aber sie spielen jetzt mit dem Feuer im Vertrauen auf die Feuerwehr, denn dass der schlaue und vorsichtige Bratianu sich nicht den Moment aussuchen wird, uns anzufallen, wo die Russen aus Galizien hinausgeworfen werden, das weiss ein jeder.

¹ Olasz követ Bukarestben.

Trotzdem ist Bratianu weit davon entfernt, sich definitiv von Russland abzuwenden. Seine feste Überzeugung, dass dieser Krieg noch sehr lange dauern wird und auch Russland sich daher wieder von den erlittenen Niederlagen erholen kann – dass immer noch alle Kombinationen möglich sind und Rumänien sich für alle Eventualitäten bereit halten müsse – diese Überzeugung zieht sich wie ein roter Faden durch seine ganze Tätigkeit. Er schont Italien in jeder Beziehung, trotz der persönlichen Differenzen mit Herrn Pasciotti, er verbietet der «Indépendance Roumaine» etwas gegen Italien zu schreiben, er verhandelt mit der Entente, er erklärt mir, «es sei gar nicht ausgeschlossen, dass der Tag kommen werde, an dem Rumänien Schulter an Schulter mit der Monarchie kämpfen werde», er versucht es, mit allen auf halbwegs gutem Fusse zu bleiben, um sich im gegebenen Momente den wählen zu können, dem er sich anschliessen will.

Sehr lehrreich in dieser Beziehung ist auch die Haltung der Regierung in allen internen Fragen. Im Kabinett selbst sitzt der alte Costinescu als «Minister für die Entente»; Bratianu duldet nicht bloss, aber braucht ihn, um einen festen Anker im Wasser der Entente zu haben. Er selbst segelt unter der Flagge «der Mann des Königs» zu sein, also mehr zu den Zentralmächten zu neigen und das von ihm gewollte und gewünschte Gegengewicht ist Herr Costinescu. Es sind einfältige Märchen, wenn Bratianu erzählt, er könne Costinescu nicht ausschiffen, da er sich ohne ihm nicht halten könne, er will ihn behalten, der Entente zu liebe. Und Bratianus Haltung bei den Strassenvorgängen: dank der beispiellos geschickten Agitation Eidingers,¹ ist fast über Nacht eine heftige antirussische Bewegung entstanden. Die Vorgänge am letzten Sonntag waren ernster als man ursprünglich dachte. Tausende von unseren Leuten strömten im hiesigen Stadtpark zusammen, als die Regierung in letzten Momente die Versammlung verbot und massenhaft Militär aufbot. Die Demonstranten durchbrachen den Kordon an mehreren Stellen, mehrere Offiziere wurden geohrfeigt, durch Stunden war das Zentrum der Stadt der Schauplatz wilder Szenen. Wollte Bratianu eine uns günstige Bewegung haben, er brauchte uns nur arbeiten zu lassen, aber er will nicht, dass die Strömung gegen die Russen zu stark wird, weil er sich vorerst nicht mit Petersburg verfeinden will und weil er, auch wenn die Entente geschlagen wird, eine starke Strömung gegen uns braucht, um stets darauf hinweisen zu können und sich so seine Kooperation mit uns teuer bezahlen zu lassen. Mit anderen Worten: er will beide Strömungen für und gegen uns, aber er will sie beide dominieren, um in entscheidenden Momente die eine oder die andere – oder beide – ausnützen zu können.

Dieses Spiel bietet natürlich auf der anderen Seite für uns insofern eine gewisse Sicherheit, als sich Bratianu rebus sie stantibus auch nicht

¹ A központi hatalmaknak a román termes megvásárlásánál eljár meg-bizottja. L. Levelek IV. kötet 1220-1221.

mit der Entente festlegen wird. Er zieht sie jetzt seit Wochen an der Nase herum, macht immer neue Schwierigkeiten, findet immer neue Haare in der Suppe und schliesst nicht ab.

Wie lange der Ministerpräsident dieses Spiel mit Erfolg wird treiben können, ist unberechenbar, da es ausschliesslich von den militärischen und europäischen Ereignissen abhängt. Sieht man von den Begriffen des Vertrages und der Ehre ab – für hiesige Minister ohne Sinn – so muss man zugeben, dass Bratianus Spiel vom rumänischen Standpunkte aus nicht ungeschickt ist, wenn er die grosse Geschicklichkeit und das beispiellose Glück hat, den Anschluss nicht zu verpassen und es ihm wirklich gelingt, sich im letzten Momente der siegreichen Gruppe anzuschliessen. Misslingt dies, dann allerdings möchte ich nicht in seiner Haut stecken, denn die Enttäuschung des Volkes, welches jetzt alle Vorteile zum Greifen nahe hat, wäre furchtbar, wenn es plötzlich alles das in Rauch aufgehen sehen würde, was es schon fassen zu können glaubt. Dass Bratianu selbst oft solche trübe Gedanken hat, weiss ich von ihm selbst. «Er könne nicht mehr schlafen und den Gedanken nicht los werden, wie dies alles noch enden solle», habe ich oft genug von ihm gehört.

Mag er seine Sorgen tragen wie er will: das kümmert uns wahrhaftig wenig. Uns kommt es wohl nur darauf an, die aktive Kooperation zu erzwingen, in einem Augenblicke, wo sie noch Wert für uns hat. Den Befehlen Ew. folgend werde ich mein Möglichstes machen, den Wunsch nach der rumänischen Bukowina hier nicht einschlagen zu lassen. Ausserdem wäre es von grösster Wichtigkeit, wenn Bulgarien dahin gebracht werden könnte, dass es einmal klar und deutlich erklärt, das mit uns gehende Rumänien habe nichts zu besorgen. Aber dort liegen die Verhältnisse wohl auch nicht so einfach und mir scheint, die Bulgaren sind nicht viel «verlässlichere Freunde» als die Rumänen. Endlich das Schmerzenskind dieses ganzen Krieges, die Donau! Hätten wir die serbische Ecke und damit die Donau, oder könnten wir den Pruth erobern (wahr scheinlich ebenfalls kaum durchführbar), so wäre durch die Lösung der Munitionstransitfrage nach Konstantinopel hier auch ein anderes Bild.

Denn ich bemerke seit kurzer Zeit nicht ohne Besorgnis, dass diese Transitfrage als Erpresserschraube angesetzt werden dürfte. Man spekuliert hier darauf, dass wir im letzten Momente, wenn wir sehen, wir können die Munition nicht durchbringen, dennoch territoriale Opfer dafür bringen werden.

Mein Bericht kann nicht anders schliessen, als alle die, die ich Ew. seit Monaten zu übersenden die Ehre hatte: «alle Möglichkeiten sind offen!» Den siegenden Kaiserstaaten wird Rumänien demütig Gefolgschaft leisten, den geschlagenen in den Rücken fallen. Zwischen diesen beiden äussersten Eventualitäten liegen alle die verschiedenen Phasen und Konstellationen, die je nach den, ob sie mehr oder weniger ungunstig sind, die Sorgen und die Gefahr vergrössern oder verringern.

1686/j.

ENGEDMÉNYEK A ROMÁNOKNAK.

B. Burián an Grafen Ottokar Czernin in Bukarest.

Wien, am 20. Juni 1915.

Streng geheim.

Euer Exzellenz haben wiederholt dem rumänischen Ministerpräsidenten vorgehalten, dass eine Kooperation Rumäniens nur so lange von uns angestrebt werde, als sie uns von Nutzen sein könne. Sie waren in der Lage ihm anzudeuten, welcher Gewinn Rumänien für eine solche Leistung in Aussicht stünde. Herr Bratianu hat eine sofortige aktive Kooperation als untunlich bezeichnet; die Möglichkeit später mit uns zu gehen, aber nicht ausgeschlossen. (Ihr Telegramm No 691.) Über die Bedingungen, unter denen diese Kooperation erfolgen würde, hat aus bekannten Gründen ein eigentlicher Gedankenaustausch nicht stattgefunden.

Die Taktik, die Herr Bratianu verfolgen möchte, liegt klar zu Tage; uns ihr dauernd anzupassen, kann nicht in unserem Interesse sein. Herr Bratianu muss zu dem Bewusstsein gebracht werden, dass die freundschaftliche Warnung vor dem «zu spät kommen mit der Kooperation» keine leere Phrase ist, sondern ein wertvolles Anbot beinhaltet für eine Kooperation, die in einem für uns noch nutzbringend erscheinenden Zeiträume eintritt. Die Befristung der rumänischen Kooperation würde also nicht nur uns nützlich sein, sondern atich dem wohlverstandenen Interesse Rumäniens dienen.

Dieser Zeitraum ist selbstverständlich ein begrenzter und kann nach der heutigen Kriegslage von unserem Standpunkte nur mehr auf ungefähr einen Monat angesetzt werden. Entschliesst sich die rumänische Regierung, innerhalb dieser Zeit an unserer Seite mit ihrem ganzen Heere militärisch in Aktion zu treten, so sind wir und die deutsche Regierung bereit, unter Aufrechterhaltung der Zusicherung Bessarabiens Rumänien – und zwar unsererseits – die rumänische Bukowina abzutreten, deutscherseits in Form eines Anlehens eine finanzielle Hilfe zu bieten.

Kann sich die rumänische Regierung nicht dafür entscheiden, innerhalb des gegebenen Zeitausmasses an unsere Seite zur Kooperation überzugehen, sondern glaubt sie, diese noch weiter hinausschieben zu müssen, so wird zwar die Zusage, betreffend Bessarabien, wenn Rumänien es besetzt, selbstredend aufrecht bleiben, die beiden Zentralmächte werden auch jede spätere Aktion Rumäniens gegen Russland begrüßen und getreu ihren politischen Traditionen beim Friedensschluss den Interessen Rumäniens ihre besondere Fürsorge angedeihen lassen, ein selbstauferlegtes grosses Opfer, wie es die Monarchie durch die Zession wertvollen eigenen Gebietes täte, wird aber dann nicht mehr in Betracht kommen können.

Euer Exzellenz wollen vorstehende Ausführungen Herrn Bratianu gegenüber entwickeln, aber darauf bedacht sein, dass denselben unter blosser Betonung der logischen Zusammenhänge ein durchaus freundschaftlicher Charakter gewahrt und hiebei alles vermieden werde, was wie eine auch noch so entfernte Drohung angesehen werden könnte.

Was speziell die Befristung der Kooperation Rumäniens anlangt so wollen Euer Exzellenz zwar der rumänischen Regierung auseinandersetzen, dass der Termin von etwa einem Monate der dormaligen militärischen Situation am besten entspreche, gleichzeitig aber beifügen, dass falls ihr von ihrem Standpunkte dieser Zeitraum zu knapp bemessen erschiene, sie uns ihrerseits einen – nicht erheblich späteren – Terrain, angeben möge, zu welchem sie sich in Aktion zu treten anheischig machen würde.

Sollte der rumänische Ministerpräsident bei sonstiger Geneigtheit auf obiger Basis in die Besprechung meritorisch einzugehen, als weitere Bedingung etwa noch gewisse, den ungarländischen Rumänen zu gewährende Zugeständnisse zur Sprache bringen, so wären Euer Exzellenz ermächtigt ihm zu erklären, dass Sie die Intentionen der ungarischen Regierung kennen und wissen, dass dieselbe eine Reihe von im Interesse der Rumänen gelegenen Massnahmen beabsichtigte, und zwar:

a) eine Revision des Wahlgesetzes, welche die Zahl der Wahlbezirke mit rumänischer Majorität auf zirka 35-40 erhöhen würde;

h) eine Berücksichtigung des rumänischen Elementes bei Besetzung von Beamtenposten. Speziell nach Durchführung der Verstaatlichung der Verwaltung sollen in Gegenden mit überwiegend rumänischer Bevölkerung nach Tunlichkeit rumänische Beamte angestellt werden;

c) eine weitere Entwicklung der rumänischen Mittelschulen und Einräumung des Rechtes, in diesen Schulen die rumänischen Sprache als vorwiegende Unterrichtssprache zu gebrauchen;

d) eine Erhöhung der Dotation der beiden rumänischen Kirchen,;

e) die Berichtigung der Grenze der Hajdu-Doroger Diözese;

f) Zulassung der rumänischen Sprache vor den Verwaltungsbehörden und Gerichten in erweitertem Umfange.

Es könnte ausserdem, aber nur wenn Herr Bratianu einen solchen Wunsch ganz spontan äussert, ein Allerhöchstes Handschreiben in Aussicht gestellt werden, in welchem die ungarische Regierung angewiesen wird, die oben bezeichneten Massnahmen zu treffen, respektive die hiezu benötigten Gesetzentwürfe vorzubereiten und dem Reichstage vorzulegen.

Ich betone aber, dass Euer Exzellenz auf dieses ganze Thema der innerpolitischen Konzessionen nur dann sich einlassen wollen, wenn es sich um eine letzte rumänischerseits vorgebrachte Bedingung handelt? von der die zeitlich befristete Kooperation noch abhängig gemacht würde.

Geht Herr Bratianu auf unseren Vorschlag ein, so müssen wir mit Rücksicht auf das kapitale Interesse, dass wir an der Gestattung der Durchfuhr der türkischen Munition durch Rumänien haben, als ersten

unserer Sache zu leistenden wertvollen Dienst die sofortige Durchlassung der türkischen Munition durch Rumänien fordern. In dieser Frage einen Erfolg zu erzielen, wollen Euer Exzellenz es sich auch weiter ganz besonders angelegen sein lassen.

Mit dem Berliner Kabinette habe ich mich darüber verständigt, dass der kaiserlich deutsche Gesandte gleichzeitig mit Euer Exzellenz eine analoge Demarche mit dem deutschen Anbote der finanziellen Unterstützung bei Herrn Bratianu unternimmt und ersuche ich Hochdieselben, im ganzen Verlaufe dieser Pourparlers im engsten Einvernehmen mit Ihrem deutschen Kollegen vorzugehen.

1686/A.

Burián közös külügyminiszter tárgyalása a német birodalmi kancellárral és a külügyi államtitkárral,

P. d. No 3610.

Wien, am 25. Juni 1915.

Der deutsche Reichskanzler und der deutsche Staatssekretär des Äussern, welche mich gestern nach ihrer hiesigen Ankunft aufsuchten, verfolgen mit ihrer Anwesenheit in Wien ausschliesslich den Zweck, mich zu bewegen, in der Frage der Durchfuhr der türkischen Munition durch Rumänien die deutschen Vorschläge anzunehmen. In zwei langen Unterredungen brachten sie zu diesem Behufe die bereits bekannten einschlägigen Argumente, aber im Grunde keinen neuen Gesichtspunkt vor, wobei sie sowohl hinsichtlich der Imminenz der Gefahr der Bezwingung der Dardanellen infolge Munitionsmangels, wie auch bezüglich der katastrophalen Rückwirkung dieser Eventualität auf die weiteren Chancen der Zentralmächte im jetzigen Kriege besonders grelle Farben aufzutragen bemüht waren.

In auffälligem Kontraste zu dem früheren Standpunkte der deutschen Regierung, wonach die Kooperation Rumäniens mit unserer Gruppe um jeden Preis anzustreben wäre, erklärten sie jetzt, nicht nur auf das Eingreifen Rumäniens an unserer Seite keinen Wert zu legen, sondern dasselbe nicht einmal sonderlich zu wünschen. Nach den Ausführungen Herrn von Bethmann Hollwegs hinge der ganze Ausgang des Krieges auch für die Zentralmächte dermalen davon ab, dass die Türkei durch Munitionsnachschiebe in die Lage versetzt werde, sich erfolgreich zu verteidigen und dass in weiterer Folge die bisher neutralen Balkanstaaten sich nicht unseren Gegnern anschliessen. Dieses Ziel sei wohl auch ein territoriales Opfer wert. Es sei aber äusserste Gefahr im Verzuge, da der Munitions Vorrat der Türkei nur mehr für einige Wochen reiche.

Ich setzte meinen Mitrednern auseinander, dass ich die grosse Bedeutung dieser Frage keineswegs verkenne, wohl aber ernste Zweifel darüber hege, ob der deutscherseits empfohlene Weg zum angestrebten

Ziele führen werde. Die Disproportion zwischen dem Petite der Munitionsdurchfuhr und dem dafür anzubietenden Preise sei eine so enorme und daher auch für die rumänische Regierung so evidente, dass die letztere daraus nur für unsere Interessen abträgliche Schlüsse ziehen müsste. Auch sei keinerlei Gewähr dafür geboten, dass selbst um den Preis eines solchen für uns überaus schwierigen und bedenklichen Opfers Rumänien unser Verlangen erfüllen werde. Ich könnte es also nicht verantworten, für die blosse Durchlassung der türkischen Munition Rumänien Gebiets- teile der Monarchie anzubieten und dabei überdies noch zu riskieren, dass diese Transaktion zwar zu Stande kommt, in der Ausführung aber mit oder ohne Rumäniens Zutun vereitelt wird, wobei aber die für unser Prestige abträgliche, demütigende Tatsache eines solchen Angebotes nicht mehr aus der Welt geschafft werden kann. Diese Erwägungen hätten mich zu dem Vorschlage gebracht, nach wie vor auf die befristete Koop- eration Rumäniens hinzuwirken, hiefür territoriale Opfer nebst den bekannten anderen Konzessionen in Aussicht zu stellen und im Zusammen- hange hiemit die Durchlassung der türkischen Munition als ersten Schritt auf dem Wege des Anschlusses Rumäniens an unsere Gruppe zu ver- langen.

Um aber der deutschen Regierung noch weiter entgegenzukommen, sei ich bereit, in die letzterer schon mitgeteilte, an den k. u. k. Gesandten in Bukarest zu richtende Instruktion noch eine Einschaltung aufzu- nehmen, wonach Graf Czernin beauftragt würde, bei Ausführung seiner Demarche, in dem Falle, als Herr Bratianu sich zu keiner Zusage hin- sichtlich der Munition herbeilassen sollte, den rumänischen Minister des Äussern schliesslich rundweg zu fragen, was er als Entgelt für eine solche Leistung verlange.

Der deutsche Reichskanzler meinte zunächst, es werde hieraus eine längere Verhandlung und somit ein Zeitverlust entstehen. Andererseits vertrage aber die Situation in der Türkei nicht den geringsten Aufschub mehr und werde er überdies von der deutseben Heeresleitung, welche je nach dem Ausgange dieser Frage ihre Dispositionen ehestens treffen müsste, täglich gedrängt.

Ich erwiderte, dass ich nicht einzusehen vermöchte, wieso bei Annahme meines Vorschlages eher ein Zeitverlust zu befürchten sei, als bei der deutscherseits gewünschten Vorgangsweise, die doch zu einem Feilschen über das Ausmass des Angebotes führen würde. Territoriale Opfer seitens der Monarchie an Rumänien für die blosse Durchlassung der Munition seien in dem einen wie in dem anderen Fall ausgeschlossen. Über sonstige Wünsche der rumänischen Regierung würde ich aber in der Lage sein, ohne Verzug Entschlüsse zu fassen.

Herr von Jagow hob hervor, die von mir ins Auge gefasste Demarche würde zu nichts führen, da auf die Kooperation Rumäniens nicht zu rechnen sei und Herr Bratianu auch für die Durchlassung der türkischen Munition territoriale Abtretungen verlangen, somit ein Petit stellen werde, von welchem ich schon jetzt erkläre, dass ich darauf nicht einginge-

Dieser Anschauung begegnete ich mit dem Hinweise, dass die rumänische Regierung ja eventuell auch andere Postulate als jenes einer Gebietsabtretung vorbringen könnte. Überhaupt sei, was ich auch an der Hand eines der letzten Telegramme unseres Gesandten in Bukarest illustrieren konnte, dermalen die ganze Situation in Rumänien für uns günstiger. Es hiesse dieselbe verschlechtern, der rumänischen Regierung den Wert der ihr zugemuteten Leistung in den grössten Proportionen vor Augen führen und daher deren Preis künstlich steigern, wenn man spontan mit territorialen Anboten für die blosse Munitionsdurchfuhr hervorträte. Auf diese Art würden wir das Hindernis, welches Rumänien dermalen für die Munitionsversorgung der Türkei bildet, nicht beseitigen, sondern durch unser eigenes Vorgehen grösser und schwerer überwindlich gestalten.

Vermutlich mangels wirksamer Gegenargumente fanden sich schliesslich die deutschen Staatsmänner mit meinem Vorschlage ab und äusserten nur den von mir bereitwillig berücksichtigten Wunsch, die Instruktion an den Grafen Ozernin sofort abgehen zu lassen, dieselbe möglichst dringlich zu verfassen und dadurch eine ehetunlichste Antwort der rumänischen Regierung zu provozieren. Es wurde somit vereinbart, dass diese Instruktion noch heute abends nach Bukarest abgehe und dass gleichzeitig auch der dortige deutsche Gesandte einen analogen Auftrag erhalte.

1686/1

A bukaresti köret további jelentései a külügyminiszterhez.

No 5152.

579.

Graf Czernin.

Sinaia, 27. Juli 1915.

No 904.

Chiffre.

Streng geheim.

Politische Situation.

Herr Marghiloman stattete mir einen zweistündigen Besuch ab. Seine Ausführungen resümiere in folgendem:

Es ist klar, dass die feindliche Neutralität Bratianus Rumänien einer Katastrophe zuführt, anderseits ist keine Hoffnung, dass Bratianu seinen Standpunkt ändert, bevor es zu spät ist. Es ist daher notwendig dem König klar zu machen, dass er das Kabinett rekonstruieren muss, Z. B. unter Leitung Majorescu's mit Marghiloman und Bratianu, jedenfalls ohne Costinescu und Anghelescu.

Dieses Kabinett soll sofort die türkische Munition durchlassen und sich durch geheimen Vertrag verpflichten, binnen einer bestimmten Zeit gegen Russland aktiv einzugreifen. Dafür erhält Marghiloman das schriftliche Versprechen der territorialen Konzessionen in der Bukowina

und der internen Konzessionen an unsere Rumänen. Auf Grund dieser schriftlichen Versprechungen glaubt er den König nunmehr für diesen Gedanken gewinnen zu können.

Das neue Moment in der Haltung Marghiloman's liegt darin, dass derselbe erklärt, nun endlich aus seiner Reserve herauszutreten und offen für die aktive Kooperation mit uns eintreten zu wollen, sowie dem König und Bratianu keinen Zweifel darüber lassen zu wollen, dass die konservative Partei die bisherige Politik nicht mehr zu ertragen gewillt ist. Marghiloman behauptet zu wissen, dass das Vertrauen des Königs in Bratianu nicht mehr dasselbe sei und hegt grosse Hoffnung für den Fall, dass die dem Ministerium Bratianu gegebene und am 26. 1. M. abgelaufene Zusage betreffs der Bukowina dem neuen Ministerium erneuert werde, sowie wenn Graf Tisza in seinen Konzessionen an unsere Rumänen weiter geht, als er bisher zugesagt.

Was den ersten Punkt anbelangt, so liess ich durchblicken, dass ich die Erneuerung dieser Zusage unter diesen Bedingungen für möglich hielt; betreffs unserer Rumänen kam neuerdings der Gedanke zum Ausdruck, einen direkten Ideenaustausch zwischen Herrn Marghiloman und dem ungarischen Ministerpräsidenten herzustellen.

Ich betonte neuerlich den rein internen Charakter solcher Konzessionen, auf welche wir auch befreundete rumänische Staatsmänner keine Ingerenz nehmen lassen könnten, glaubte aber dem Wunsch Marghiloman's, den Grafen Tisza kennen zu lernen, nicht störend entgegenzutreten zu sollen.

Ich telegraphiere diesbezüglich direkt an den Grafen Tisza. Streng geheim füge ich bei, dass in der Konversation mit Herrn Marghiloman deutlich der Erfolg jener grossen Aktion zu fühlen war, welche Eidinger gegen das Kabinett Bratianu eingeleitet hat. Mein Gewährsmann erklärt nämlich, es mache sich in seiner eigenen Partei» sowie unter den Anhängern Rosetti's und Badaraus eine gleichmässige sehr starke Strömung gegen die Politik Herrn Bratianu's geltend und diese verschiedenen Elemente drängen zu einander, da sie erkannt hätten, dass sie ein gemeinsames Endziel hätten. Er - Marghiloman - werde die ungelöste Frage der neuen Ernte zur Plattform nehmen, um in seiner Agitation gegen Bratianu einzusetzen (siehe meinen Bericht vom 17. 1. M. No 69 A-B).

Ich bitte um telegraphischen dringenden Befehl, ob ich Marghiloman folgende schriftliche Erklärung machen darf:

«Le Gouvernement Impérial et Royal m'autorise de porter à Votre connaissance que dans le cas où Vos efforts joints à ceux de M. Bratianu tendant à la reconstruction du cabinet actuel seraient couronnés de succès et que le cabinet de reconstruction s'obligeât à observer loyalement dès son arrivée au pouvoir une neutralité bienveillante envers les Puissances centrales alliées, notamment en ce qui concerne transit immédiat de munition de guerre par la Roumanie, et s'oblige à entrer en action armée avec toutes les forces militaires au côté de ces Pui-

sances contre la liussie dans un délai pas trop éloigné à fixer de commun accord, gouvernement Impérial et Royal maintient promesse concernant la Bessarabie et les concessions territoriales en Bucovine ainsi que concessions nationales offertes aux sujets de nationalité roumaine en Hongrie.«

1686/m.

Különbéke terre Szerbiával.

No 3773.

1232.

Sekretiert.

Graf Gzernin an Baron Burián.

Sinaia, 13. August

1915.

No 947.

Chiffre.

Serbien.

Oeheim.

Herr Marghiloman teilte deutschem Kollegen¹ mit, dass serbischer Gesandter ihm folgendes gesagt habe:

«Entente verlange von Serbien Abtretung ganz Mazedoniens inklusive Üsküb an Bulgarien, ohne dafür Zwang zur Adria zu versprechen. Als Ersatz würde Serbien nur die Herzegowina erhalten.»

Serbischer Gesandter soll anscheinend im Einverständnisse mit Herrn Pasic seiner Desperation über diese Forderung und die Zwangslage Serbiens Ausdruck gegeben haben, jedoch angedeutet haben, wenn sich Serbien nicht aus den Armen der Entente herauswinden könne, werde es Forderungen annehmen müssen.

Serbischer Gesandter soll aber weiters Herrn Marghilomans, zu verstehen gegeben haben, dass ihm Separatfrieden mit der Monarchie wünschenswert schiene, in welchem Falle Serbien bereit wäre, Mazedonien bis zum Vardar abzutreten, wenn es Zugang zur Adria gesichert erhalte und nicht von Griechenland abgeschnitten würde.

Herr Pasic will angeblich Entente erst in ungefähr fünf Tagen eine definitive Antwort geben, wenn er eine weitere Nachricht von dem hiesigen serbischen Gesandten erhalten hat. Deutscher Kollege und Marghiloman haben Eindruck, dass Herr Pasic, welcher die guten Beziehungen, die wir zu Marghiloman haben, kennt, diesen Weg absichtlich gewählt haben dürfte und durch Euer Exzellenz in seinem Widerstand gegen die Entente bestärkt werden könnte.

Marghiloman kommt heute zu mir Sinaia, um mir diese, durch deutschen Kollegen bereits übermittelte Nachricht, noch seinerseits direkt zu wiederholen.

Deutscher Gesandter hat den Vorfall nach Berlin telegraphiert.

Ich bitte um Instruktionen zur Regelung meiner Sprache.

Freiherr von dem Bussehe.

1686/n.

No 59.
1280.*Graf Czernin an Baron Burián.*

Sinaia, 14. August 1915

No 953.
Chiffre.
Politische Lage.
Geheim.

Herr Marghiloman glaubt, dass er ohne Hinweis auf die bekannten territorialen Konzessionen keine Hoffnung habe, vom König mit einer Mission betraut zu werden.

Ich sprach im aufgetragenen Sinne und riet ihm, aus Gründen den rumänischen Patriotismus für die Kooperation einzutreten und fügte auftragsgemäss bei, Euer Exzellenz würden mit einer neuen Regierung auf neuer, geänderter Basis verhandeln.

1686/o.

No 1521.
1503.*Graf Czernin an Baron Burián.*

Sinaia, 20. August 1915.

Sekretiert.
No 966.
Chiffre.
Politische Lage.
Geheim.

Deutscher Kollege hat durch Herrn von Jagow aus angeblich sicherer Quelle folgende Nachricht aus Athen erhalten:

«Nach einem Telegramm des griechischen Gesandten in Bukarest hält man in Rumänien das Eingreifen des Landes für bevorstehend. Der rumänische Generalstab hält den günstigen Augenblick für gekommen, dass die Zentralmächte an anderen Fronten beschäftigt sind. Militärische Vorbereitungen werden fieberhaft betrieben, woraus zu schliessen ist, dass die Regierung zu überraschenden grossen Schlag entschlossen ist. Nach der Ansicht des griechischen Gesandten ist es noch nicht so weit, denn Herr Bratianu wird den Bruch mit den Zentralmächten hinausschieben; ausserdem wird Rumänien jeden entscheidenden Schritt in grösster Heimlichkeit tun, da man glaubt, dass Deutschland, sowie es den Glauben an Rumäniens Neutralität verliert, nicht mehr Rumänien den Zeitpunkt zum Eingreifen überlassen, sondern selbst Rumänien angreifen wird.»

Die unfreundlichen Ausführungen des Generals Ilesco einerseits und der Ton der offiziellen Presse andererseits im Zusammenhange mit den

neuen Vorschlägen der Entente, der Zurücknahme unseres territorialen Versprechens und dem angeblichen Angebot Bessarabiens, machten es möglich erscheinen, das etwas Wahres an diesem alarmierenden Gerücht ist, insbesondere weil ich aus absolut sicherer Quelle erfahre, dass das Verhältnis zwischen Seiner Majestät und Herrn Bratianu nicht mehr so gut ist, wie früher und es daher nicht ganz ausgeschlossen erscheint, dass der Ministerpräsident Politik auf eigene Faust macht und den König vor ein fait accompli stellen will.

Ich habe daher heute bei Seiner Majestät dem König eine Audienz verlangt und mit ihm die Lage besprochen.

Ich fand König physisch wieder ganz wohl und gesprächiger als gewöhnlich. Die Meldung des griechischen Gesandten bezeichnete er als «ganz unbegreiflich» und betonte nachdrücklichst, dass kein wahres Wort daran sei. Im Gegenteile, die öffentliche Meinung beginne langsam zu schwanken und er hoffe, dass mit der Zeit eine Kooperation mit uns doch noch möglich sein werde. Momentan sei es ausgeschlossen. Ein Ministerium Carp würde einen Sturm entfesseln, dem man nicht standhalten könnte. Ein Koalitionsministerium sei zwar im Prinzip denkbar, dürfte aber auf den Widerstand Herrn Bratianu's stossen.

Bei diesen Rumäniens interne Angelegenheiten betreffenden Abhandlungen des Königs verhielt ich mich bloss rezeptiv, da ich den Eindruck vermeide, mich hineinzumischen.

Ich machte aber den König aufmerksam, dass Rumänien auf diese Art zu spät kommen und «den Anschluss verpassen werde», betonte, dass das territoriale Versprechen erloschen und mit einem neuen Ministerium auf veränderter, neuer Basis verhandelt werden werde. König zeigte sich ganz au courant meiner Gespräche mit Herrn Bratianu, sagte, er verschliesse sich der Wahrheit nicht, dass in einem späteren Moment Rumäniens Kooperation für uns bedeutend weniger Wert haben könne, betonte jedoch immer wieder, dass dieser Krieg noch sehr lange dauern werde.

Die von unseren Gegnern stets verbreitete Nachricht, wir würden Rumänien Ultimatum stellen, bezeichnete König als «hellen Wahnsinn», glaubt aber nicht auch an ähnliche Demarche Russlands, erwähnte hierbei einen Brief deutschen Gesandten, welcher ihm versichert, Deutschland werde Rumänien helfen, wenn Russland Durchmarsch durch die Moldau versuchen wollte.

In sehr starken Ausdrücken sprach Seine Majestät von den Oppositionsführern, insbesondere den Brüdern Ionesco, brandmarkte rumänische Presse, die er Schande für Rumänien nannte.

Mein Eindruck ist, dass der griechische Gesandte, der vollständig in dem Fahrwasser der Entente ist, möglichst hetzen will, dass jedoch auch verschiedene Kabinettsmitglieder anders sprechen, als der König wünscht.

1686/2).

Gróf Czernin bukaresti követnek T. I.-hoz 1916 július 1-ről írt leveléből.
Mein lieber Freund!

Die Lage wird *kritisch* hier und ich bitte Dich mache den Militärs klar, dass es zum Kriege kommt, wenn wir die Rumänen nicht baldig aufhalten.

Können wir es noch, dann soll doch nichts aus Unkenntnis der politischen Lage versäumt werden.

Bei einem weiteren Vordringen der Bussen rechne ich in wenigen Wochen mit der rumänischen Kriegserklärung. Schreibe mir nur paar Worte, wie Du die Lage auffasst, aber bitte nicht gewollt optimistisch, dass was Du wirklich glaubst und nur für mich. In Eile

Dein alter treuer *Czernin*.¹

1686/g.

T. I. levele Gróf Czernin követhéz.

Den 30. Juli 1916.

Lieber Freund!

Soeben in den Besitz Deines Briefes vom 29-ten gelangt, habe ich sofort angeordnet, dass die wesentlichsten Zeitungen, Pester Lloyd, Az Újság, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Budapest, Magyarország, Magyar Hírlap, Az Est, Alkotmány im Wege unseres Courirs, resp. des deutschen Feldjäger Dir von meinem Pressbureau regelmässig zugesandt werden. Ein Auszug, welcher für Deine Zwecke brauchbar wäre, wird nicht gemacht. Es werden aber die vom Gesichtspunkte Rumäniens interessanten Mitteilungen mit Bleistift angemerkt werden.

Mit äusserster Spannung verfolge ich Dein Wirken in Bukarest, wobei ich mit Freude konstatieren kann, dass Du wirklich das Menschenmögliche leistest. Was die Kriegslage betrifft, so halte ich, obwohl auch die letzten Kämpfe mit lokalen Erfolgen der Bussen verbunden waren, die Gesamtsituation durchaus nicht für gefährdet.

Am westlichen Kriegsschauplatze stehen die Deutschen sehr gut; nördlich von Pripjatj sind ihre Stellungen auch ganz intakt geblieben und wir werden auch in der südlichen Hälfte des russi-

¹Az egész levél gróf Czernin sajátkezű írása.

sehen Kriegsschauplatzes die russischen Angriffe so lange aufhalten können, bis Truppen im Westen frei werden und die Entscheidung zu unseren Gunsten ermöglichen können.

Es fragt sich nur, ob es möglich sein wird, Rumänien so lange zurückzuhalten. Meine diesbezüglichen Besorgnisse wachsen täglich, ich glaube kaum, dass Bratianu sich so lange frei halten könne, selbst wenn er die Absicht hätte. Auch bezüglich dieses letzteren Momentes bin ich sehr skeptisch geworden und möchte in mancher Erscheinung (z. B. sehr freundliche, beruhigende Erklärung Derussi's in Sophia) die Absicht erblicken, uns irre zu führen und eine überraschende Wirkung herbeizuführen.

Unter solchen Umständen könnten wir unsere Hoffnungen nur auf den König bauen, wenn ein Verlass auf diesen Herrn wäre. Ich fürchte jedoch, dass Bratianu ihn durch die ihm eingeflüsste Furcht vor der Revolution in den Krallen hält. Es ist diesbezüglich sehr charakteristisch, dass Bratianu das Gespenst der Revolution auch Dir entgegengehalten hat. Ich zweifle nicht, dass Du ihm zu verstehen gegeben hast, dass Du diesem Ungeheuer aus Papiermache, das doch seine eigene Mache ist, nicht aufsitzest.

Bei dem König ist es leider eine andere Sache und da müsste man in entsprechender Weise wirksam auf die Aufklärung des Königspaares hinwirken und ihnen nahelegen, dass die grossen Massen in Rumänien absolut ruhig sind und nichts anderes wünschen, als kein Pulver zu riechen und dass die Revolutionsgefahr ein von Bratianu erfundenes Mittel ist, um sich als den Unentbehrlichen hinzustellen und den König von der Berufung uns freundlicher Politiker zur Regierung abzuhalten.

Ich glaube, dass es sehr leicht schon in der allernächsten Zeit dazu kommen kann, dass der König vor die Wahl des Anschlusses an die Entente oder der Demission Bratianus gestellt wird und da wäre es von der allergrössten Wichtigkeit ihm Mut zu diesem letzteren Entschlusse einzuflössen.

Es ist wohl überflüssig zu sagen, dass ich Dir keine Instruktion geben kann, sondern nur die Meinung eines Freundes zum Ausdrucke bringe und dass ich es für äusserst gefährlich hielte, wenn Du irgendetwas unternehmen würdest, was eine direkte Spitze gegen Bratianu hat, so lange er sich nicht ganz unseren Feinden in die Arme wirft. Man sollte meines Erachtens das Königspaar nur zu überzeugen trachten, dass die Furcht vor der Revolution

keine begründete ist, ohne die Sache mit der Frage eines Regierungswechsels in Verbindung zu bringen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1686/r.

A bukaresti követ a magyar miniszterelnöknek.

SZÁMJELES TÁVIRAT.

Érk. Sinaiából, 1916. évi július hó 31-én este 9 ó.

37.

Geheim.

Brief vom 30. erhalten.

Ich glaube, dass die Freundschaftserklärungen Derussi's in Sofia nur den Zweck haben zu versuchen, ob Bulgarien nicht doch vielleicht bei einem rumänischen Einfall in Siebenbürgen passiv bleiben würde. Wenigstens hat sowohl der Minister des Äussern, als der Nachfolger Derussi's dies dem bulgarischen Gesandten in allem Ernst vorgeschlagen und auch mir hat Porumbaru^x gesagt, «seiner Ansicht nach kümmert ein ungar.-rumän. Streit Bulgarien nicht». Allerdings nimmt den Minister des Äussern kein Mensch ernst.

An einer Eevolution glaubt weder der König, noch Herr Bratianu, sondern dieses Märchen wird von Letzterem verbreitet.

Ich glaube nicht, dass der König uns den Krieg erklärt, wenn er gefragt wird. Die Gefahr besteht darin, dass Herr Bratianu ein fait accompli schafft und entweder die Küssen herein lässt, oder an der Donau mit dem Schiessen beginnt.

Für den Augenblick ist Dank der minderen Truppenverschiebungen eine leichte Entspannung bemerkbar.

Wenn das russische Vordringen endlich aufgehalten werden könnte, so ist begründete Hoffnung, Rumänien doch noch neutral zu erhalten.

Bitte teile dieses Telegramm dem Baron Burián mit, sofern er Inhalt Deines Briefes an mich kennt.

Czernin.

1686/s.

A munkapárt minden tagjának.

1916 augusztus 29.

Kedves Barátom!

Néhány órával 27-én kelt levelem megírása után érkezett a román hadüzenet híre, amely a párt tagjainak teljes számban való

megjelenését – természetesen azok kivételével, akik az új harctér közelében lakván, saját otthonukban a nép hangulatának s a gazdasági élet menetének fenntartása, valamint a netalán szükséges kiürítési akció körül fontos missziót teljesíthetnek – annál szükségesebbé teszi.

Az az egész világon példátlanul álló orvtámadás, amelyet Románia a miniszterelnök és a király határozott semlegességi nyilatkozatait követő napon bárminő követelés felállítására, sőt előzetes értesítés nélkül hazánk területe ellen intézett súlyos megpróbáltatást mért az illető határszéli vármegyék lakosságára, de döntő hatást az eseményekre nem gyakorolhat.

Az ellenrendszabályok folyamatban vannak, hű szövetségeseinkkel egyesülve megbirkózunk ez újabb alattomos ellenségünkkel, mint ahogy megbirkóztunk annyival hatalmasabbakkal.

Szükséges, hogy a magyar országgyűlés következő ülése alkalomból az egész nemzet törhetetlen elszántsága férfias és imponáló módon jusson kifejezésre.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1686/t.

B. Burián Istvánnak.

1916. augusztus 31.

Kedves Barátom!

A főrendiház szombati ülésén természetesen meg kell emlékezni Románia támadásáról. Nagyon röviden szándékozom azt tenni, utalva rá, hogy ez az orvtámadás a kivitel alattomoságában is túltesz minden eddigi példán s hogy az a szerződésszerű kötelezettség nyílt megszegése.

A hadüzenet indokolásából érinteném, hogy a balkánháború alatt becsületesen támogattuk Románia törekvését, hogy a tények vakmerő fejtetőre állítása azt mondani magukról, hogy azért nem maradhattak velünk, mert a béke és a rend ügyét szolgálják. Végre értékére szállítanám le a mi románjaink elnyomására vonatkozó rágalmat. Befejezésül természetesen kifejezésre juttatnám azt a reményt, hogy szövetségeseinkkel együtt ezzel az új ellenséggel is meg fogunk birkózni.

Közlöm ezt veled azzal a kéréssel, hogy amennyiben valami észrevételed volna vagy súlyt helyeznél rá, hogy még valamit

elmondjak, erről a holnapi, pénteki nap folyamán telefonon értesíteni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1687.¹

Mayer Jánosné úrnőnek, Szászváros.

Magyar Királyi Miniszterelnök

Budapest, 1916. augusztus 19.

Nagyságos Asszonyom!

Augusztus 10-én kelt szíves sorai folytán igyekezni fogok az azokban említett dolog iránt érdeklődni, hogy ha tényleg volna valami baj, az reparálható legyen.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a harctérre készülő magyar fiataliságnak, kemény elhatározással, a hazáért minden erőfeszítésre kész lélekkel kell magasztos feladatára készülnie s az evvel járó testi-lelki megpróbáltatást férfiasan elviselnie. Nem kétlem, hogy ez az érzület hatja át fiát is, de bármennyire értesem is az eddig becézett gyermekét féltő édesanya aggodalmait, engedje megjegyeznem, hogy ugyanennek a kemény és hősie felfogásnak kell áthatnia az anyák lelkét is.

Higye meg, nem részvétlenség vagy szívtelenség mondatják ezt velem. Az én legközelebbi rokonkörömben is elég gyermekéért aggódó, fájdalom már gyermekét sirató anya is vesz körül.

E mellett teljesen átérzem azt a mai borzasztó drágasággal küzdő tisztviselői karunk nehéz helyzetét s az ezen nehézséggel küzdő feleség és anya keserveit. Mindezekben annak a büszke tudatnak kell átsegítenie a magyar anyákat, hogy ők is a nemzet gonoszul megtámadott létéért küzdenek s az ő nemesen elviselt szenvedésük is feltétele a győzelemnek.

Igaz tisztelettel vagyok Nagyságos Asszonyom

kész szolgálja

Tisza s. k.

¹ A levél eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában van.

1688.

TÁVIRAT.

Frisch Lajos úrnak Budapest, Csengery-utca 20.

Erdélyi hivataloknál alkalmazott díjnokok hibásan cselekedtek, ha Budapestre jöttek. Oda kellett volna menniök, ahová az illető hivatal személyzete irányított. Netaláni sürgős segélyért szíveskedjék Segítőbizottsághoz képviselőházba fordulni.

Tisza István.

1689.

RÉSZVÉTIRAT SÁGHY GYULA O. K. ELHUNYTA KOR.

1916 szeptember 3

Gróf Apponyi Albert önmagyméltóságának, az egyesült függetlenségi és 48-as párt elnökének, Budapest, VII., Rákóczi-út 10.

Sághy Gyula¹ elhunytának váratlan híretől megilletődve, kérem Nagyméltóságodat, hogy őszinte részvételem az egyesült függetlenségi és 48-as párt előtt tolmácsolni méltóztassék.

Tisza.

1690/a.

A ROMÁN CSAPATOKNAK ERDÉLYBŐL KIVERÉSE IRÁNT TETT INTÉZKEDÉSEK.

Br. Burián Istvánnak.

1916. szeptember 4.

Sürgős!

Néhány nap előtt közölték velem katonai részről az Erdélybe szánt csapatokat, amelyek, bár jelentékeny mennyiségre rúgnak, de a cél elérésére még nem elégségesek. Egyúttal megjegyezték, hogy ezeknek a szállítása körülbelül szeptember 10-12-ig az erdélyi vasutak szolgáltatási képességét teljesen igénybe veszi, úgy hogy korai volna további csapateltolások dolgában határozni.

Azóta néhány nap eltelt s már a legközelebbi időben újabb csapatokat lehetne útnak indítani, mert mire azok Erdély közelébe érkeznek, az ottani vasútvonalakat szabadon fognak találni.

Nagyon kérlek tehát, méltóztassál *a legnagyobb nyomatékkal*

¹ G. k., a függetlenségi párt alelnöke volt.

odahatni, hogy erre az általános katonai helyzet szempontjából ig annyira fontos pontra mentől nagyobb haderőt küldjenek és részletes információt szerezni s nekem adni a felől, hogy minő csapatok vannak eddig útban Erdély felé és mik fognak még indíttatni?

Egyúttal kérnélek, méltóztassál meggyőződést szerezni és nékem információt adni, hogy különösen a görögországi¹ eseményekre való tekintettel nem módosul-e a Romániára vonatkozó bolgár haditerv és hogy létrejöttek-e vagy legalább folyamatba tétettek-e azok a megállapodások Törökországgal, amelyek legalább nagy részben török csapatokkal ellensúlyoznák a Görögországtényleges hadrakelése esetén az entente javára mutatkozó erőgyarapodást? E percben látom a külügyi postából, hogy Conrad Bécsben volt tegnap s alighanem határozat hozott a hadvezetés kérdésében. Erről is szíves információt kérek.

Nagyon hálás volnék, ha mielőbb választ kaphatnék esetleg veled való közvetlen telefonbeszélgetés útján.

Tisza.

1690/6.

TELEFONTÁVIRAT.

B. Burián Istvánnak.

1916 szept. 7.

Sürgős.

A gróf Turn² 1214. számú sürgönyében foglalt információ annyiban nem fedi a tényeket, hogy tudtommal három lovas-hadosztály ment Erdélybe s ha ezekből a 11-ik, amely Besztercétől Dornawatra felé áll, a Pflanzler³ hadsereghez soroltatott is, még mindig kettő marad az első hadseregnél.

Főikifogásom azonban nem ez, hanem a német csapatokra vonatkozó felvilágosítás megtagadása. Csapataink a németekkel az

¹ Az entente-katalmak a Venizelos-kormány beleegyezésével már 1915 okt. első napjaiban csapatokat tettek partra Szalonikiban. Konstantin görög király azonban okt. 9-én semlegességi nyilatkozatot adott a Szerbia ellen megindult nagy offenzíva alkalmából, mire nov. 24-én az entente-hatalmak közös jegyzékben követelték Görögország leszerelését s csapataik teljes cselekvési szabadságát a görög területeken. Ismételt erőszakosságok után 1916 június 21-én kikényszerítették Görögországnak irántuk jóindulatú semlegességét, majd szept. 2-án újabb akciót kezdtek Venizelosék segítségével Görögországnak a háborúba való bevonására. V. ö. IV. kök. 1387/6. sz. és 1477/a. sz.

² A hadseregfőparancsnokságnál a külügyminisztérium kiküldöttje.

³ A b. Pflanzler-Baltin Károly lov. tábornok parancsnoksága alatt levő hadsereg.

egész harcmezőn olyan szoros összefüggésben küzdenek és különösen a romániai harctéren annyira az oda kombinált német csapatok száma bír döntő fontossággal, hogy a nekünk adott katonai felvilágosítások abszolút értéktelenek, ha azok a németekre is ki nem terjednek. Az egységes haditerv és vezetés¹ szükségszerű követelménye, hogy ez a felvilágosítás is megadassék, miért is kérném, méltóztassál Ő Felsege parancsát haladéktalanul kieszközölni, amely Conradot az összes felvilágosítások megadására kötelezze.

Ebben a tekintetben nem fogadhatnék el a németeknek adott ígéret mögé való elbúvást és nem vállalhatnám a felelősséget, ha homályban állanánk ezen döntő fontosságú harctér viszonyai felől. Jó lenne Conradnak megértenie, hogy nincsen helye gyerekeskedésnek, egész erőmet és erkölcsi tekintélyemet meg kell feszítenem, hogy *a hadvezetőség hibái által kompromittált helyzetben a magyarországi közállapotokat az összeomlástól megmentssem* és arra csak akkor vállalkozhatom, ha tudom, hogy Romániával szemben hatékony rendszabályok történnek.

Erre a biztonságra feltétlenül szükség van a külügyi vezetés szempontjából is, mert hiszen, ha a szövetségeseinkkel kombinálva *tervezett*² katonai akcióban nem találhatnánk elég megnyugvást, nekünk kellene a német kormány útján a haditerv módosítását kérnünk, vagy ha ez katonai szempontból nem volna lehetséges, diplomáciai akciókra nézve a megfelelő konklúziókat levonnunk.

Tisza.

1690/c.

TELEFONTA VIRAT.

A külügymin. válasza gróf Tisza Istvánnak.

1916 szeptember 7

Teljesen osztom felfogásodat. Conradtól azonnal sürgönyének vétele után kértem a fogyatékos felvilágosítás sürgős kiegészítését. Ha ez nem segít, az általad is jelölt útra lépek.

Burián.

¹ A lucki vereség óta egyre^sürgősebbé vált a központi hatalmak egységes katonai vezetése, amelyre vonatkozó megegyezés szept. 6-án jött létre.

² T. I. sajátkezű beszúrása.

³ A tisztázaton gr. T. I. sajátkezű aláírása és ez a feljegyzés: «telefonon leadva szept. 7. d. e. 10 ó. 45 p. Kéblovszky.»

1691.

ROMÁNIA TÁMADÁSA ERDÉLY ELLEN A KÉPVISELŐILÁZBAN.

Távirat a kabinetirodának.

1916 szeptember 4.

Ich bitte Seiner Majestät zu melden, dass die Grafen Andrassy, Apponyi und Aladár Zichy mich heute wieder aufgesucht haben und sich erbötig machten dafür Sorge zu tragen, dass in der morgigen Sitzung¹ des Abgeordnetenhauses die rumänische Kriegserklärung seitens der Opposition in einer durchwegs patriotischen, festes Durchhalten und Siegeszuversicht bekundenden Weise behandelt werde und am Mittwoch als nächsten Interpellationstag nur einige einwandfreie Interpellationen gehalten werden, falls ich einwilligen würde, dass der Andrassy'sehe Antrag auf Einberufung der Delegationen auf die Tagesordnung gesetzt und hiemit den Führern der Opposition Gelegenheit geboten werde, ihre Ansichten über die auswärtige Lage zu erörtern, wobei es mir freistehen würde, diese Debatte abzubrechen, falls sie eine für die Staatsinteressen schädliche Wendung nehmen würde.

Mit Rücksicht darauf, dass es mit Recht beanstandet werden könnte und gewiss einen schlechten Eindruck in der ganzen öffentlichen Meinung gemacht hätte, wenn ich den Führern der Opposition die Möglichkeit einer auswärtigen Debatte entzogen hätte, ohne hiezu durch das Benehmen der Opposition gezwungen zu sein, andererseits, dass gewisse Aufklärungen dringend notwendig erscheinen, um beruhigend auf das irreführte Publikum zu wirken, habe ich mich diesem Antrage nicht verschlossen und wir haben die Liste der eingetragenen Interpellationen durchgenommen, um zu sehen, welche von derselben unbedingt wegzulassen sein würden.

Obwohl sich meine Mitredner im Namen der Interpellanten nicht endgültig äussern konnten und positive Aufschlüsse erst morgen geben werden, so ist die Streichung aller bedenklicher Interpellationen zu erwarten, höchstens mit Ausnahme des in keinem Parteiverbande stehenden Abgeordneten Urmánczy, auf

¹ L. a képviselőház viharos ülését szept. 5-én. Képviselőházi Napló XX köt. 451. és köv. 1.

den sie jedoch ebenfalls einzuwirken versprochen, seine Interpellation zu streichen oder wenigstens in geheimer Sitzung vorzutragen.

In Anbetracht der durch den rumänischen Einbruch verursachten grossen Erregung habe ich die Schliessung der Reichstags-sitzungen in diesem Momente vermeiden wollen. Ich habe mir jedoch die freie Hand für den Fall gesichert, falls die Opposition einen schädlichen Missbrauch mit diesen parlamentarischen Möglichkeiten treiben würde und es wurde bei unserer heutigen Unterredung unzweideutig konstatiert, dass ich gar keine Verpflichtung übernommen habe, den Reichstag länger beisammen zu halten, als ich es mit den mit dem Kriege verbundenen Staatsinteressen für vereinbar halten würde.

Budapest, den 4. September 1916.

Tisza.

A másolaton Keblovszky Lajos írásával a következő jegyzet van: «A fennebbi feljegyzés levélben megküldött».

Daruváry Gézának.

Tisztelt Barátom!

Légy szíves, kérlek, mellékelt feljegyzést ö Felsőge legmagasabb tudomására juttatni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza,*

B. Burián Istvánnak.

Kedves Barátom!

A kabinetiroda útján ö Felsőgéhez a mai napon juttatott feljegyzést szíves tudomásul mellékelve küldi

igaz híved *Tisza.*

1692/a.¹

VON JAGOW NÉMET KÜLÜGYI ÁLLAMTITKÁR PANASZA
T. L-NAK EGY BESZÉDE ELLEN ÉS LEVÉLVÁLTÁS
E TÁRGYBAN.

*A berlini osztrák-magyar nagykövet jelentése a külügyminiszterhez.
Prinz Hohenlohe.*

Berlin, 7. September 1916.

No 266.

Chiffre.

Geheim.

Der Staatssekretär² äusserte sich mir gegenüber heute in sehr gereiztem Tone über die Stelle der Rede des Grafen Tisza, die sich mit der auswärtigen Politik befasst.

Herr von Jagow meinte, man habe es schon kürzlich sehr unangenehm empfunden, dass Graf Tisza erklärt hätte,³ es sei uns mit den Italien im Jahre 1915 zugesagten Gebietsabtretungen garnicht ernst gewesen, wir hätten vielmehr einfach Zeit zu Abwehrmassnahmen an unserer südwestlichen Grenze gewinnen wollen. Damit gebe man doch nur den Kriegshetzern in Italien recht und mache es den Sozialisten ganz unmöglich, gegen den Krieg zu agitieren. Er habe dies damals nicht weiter hervorheben wollen, da er es wenn tunlich vermeide, sich in solche Erklärungen, von denen er voraussetzen müsse, dass Graf Tisza sie nicht ohne Rücksprache mit Euer Exzellenz mache, einzumengen.

Ich machte den Staatssekretär aufmerksam, dass Graf Tisza, wie ich eben aus der Zeitung ersehe, gestern erklärt hätte, dass wir es mit unseren Anboten an Italien immer ernst gemeint hatten.

Herr von Jagow fuhr sehr erregt fort, dass Graf Tisza nunmehr in seiner Rede am 5. I. M. erklärt habe, «Rumänien hätte nicht nur *uns*, es habe auch alle militärischen und diplomatischen Faktoren unserer Verbündeten irregeführt».⁴

Sowohl der Reichskanzler, als er müssten sich nachdrücklichst dagegen verwahren, dass Graf Tisza im Parlament Erklärungen abgebe, in denen den leitenden deutschen Faktoren schwere Vorwürfe gemacht würden. Ganz abgesehen davon, dass Graf Tisza hiezu in keiner Weise berechtigt wäre und diese Vorgangsweise jeder diplomatischen Usance zuwider laufe, seien seine Erklärungen

¹ V. ö. 1692/6.

² v. Jagow.

³ Tisza az olasz tárgyalásokról nyilatkozatot tett 1915 május 17-én, május 26-án és 1916 aug. 23-án. (Képviselőházi Napló XXVII. köt. 222., 250.1. és XXXI. köt. 225. 1.) E legutolsó felszólalását magyarázta Rakovszky István o. k. ügy, hogy az olaszoknak tett ajánlat nem volt őszinte. (U. o. 228. 1.)

⁴ Tisza azt mondta, hogy Románia eljárása «tévedésbe ejtette az összes, Λ mi szövetségünkhez tartozó diplomáciai és katonai tényezőket». (U. o. 451. 1.)

gen auch ganz unrichtig, denn man sei hier durchaus nicht irreführt worden, habe vielmehr ein Eingreifen Rumäniens gegen uns mit aller Bestimmtheit erwartet.¹ Euer Exzellenz würden sich erinnern, dass sowohl der Reichskanzler, als er, dieser Ansicht bei den letzten Besprechungen in Wien Ausdruck gegeben hätten, er müsse es daher als ausgeschlossen betrachten, dass Graf Tisza sich mit Zustimmung Euer Exzellenz in diesem Sinne geäußert habe.

Der Staatssekretär fragte mich, ob Graf Tisza denn nicht den Wortlaut aller Enunziationen, die die auswärtige Politik betreffen, schriftlich von Euer Exzellenz bekäme, worauf ich erwiderte, soviel mir bekannt, wäre dies bisher gewöhnlich geschehen, ich sei jedoch nicht informiert, wie dies jetzt gehalten werde, im übrigen sei dies doch eine interne Angelegenheit.

Herr von Jagow, der sehr erregt war, erwiderte, nichts läge ihm und dem Kanzler ferner, als sich in unsere internen Angelegenheiten zu mengen, er vermeide daher auch selbstverständlich jede Bemerkung über die Eede des Grafen Tisza, soweit diese nur innere Fragen der Monarchie berühre; auf das allernachdrücklichste müsste er jedoch dagegen Stellung nehmen, dass von einer hiezu absolut unberufenen Seite vor der Öffentlichkeit und – er wiederhole es – noch dazu, ganz mit Unrecht, der deutschen Kegierung der Vorwurf gemacht werde, sie habe sich irreführen lassen. Derartige Erklärungen seien nur danach angetan, den zahllosen Gegnern der hiesigen Begierung neue Waffen in die Hände zu liefern und Euer Exzellenz würden es sicherlich begreifen, wenn die leitenden hiesigen Persönlichkeiten eine derartige Vorgangsweise nichts weniger als angenehm empfinden müssten.

1692/b.

B. Burián Istvánnak.

1916 szeptember 10.

Hochwohlgeborener Freiherr!

Aus dem telegraphischen Berichte von Prinzen Hohenlohe über seine am 7. September stattgefundene Unterredung mit Herrn von Jagow habe ich konstatieren müssen, dass der Herr Staatssekretär über den Inhalt meiner zum Gegenstande seiner Bemerkungen gemachten Äusserungen unrichtig informiert war, *weshalb ich von dem Wunsche geleitet, jedes Missverständnis zu beseitigen und das im Interesse beider Grossmächte so erwünschte gegenseitige*

¹ Cramon német tábornok szerint a bukaresti német követ még aug. 25-én is optimista jelentést küldött s a német hadvezetőség, Falkenhayn vezérkari főnök és Vilmos császár egyáltalán nem hitték el, hogy Románia megtámadhatná a monarchiát. (I. m. 76. 1.) Falkenhaynnak ez a felfogása egyik döntő oka lett bukásának.

Vertrauen vor jeder Störung zu wahren, Euer Exzellenz bitte die folgende Aufklärung an den Herrn Staatssekretär leiten zu wollen:

Die Behauptung, als hätte ich gesagt, dass die unsererseits an Italien im Jahre 1915 zugesagten Gebietsabtretungen garnicht ernst gewesen waren, wurde von einzelnen oppositionellen Führern¹ aufgestellt und hartnäckig behauptet, in der löblichen Absicht der Regierung auch auf Kosten der Staatsinteressen Schwierigkeiten zu bereiten; dieselbe steht jedoch mit dem Inhalte meiner Äusserung im Widerspruche.

Als nämlich meine auf einen Angriff des Grafen Andrassy gemachte kurze Bemerkung, welche eine solche Deutung nicht ausschloss, von der Opposition in diesem Sinne ausgelegt wurde, so habe ich noch in derselben Sitzung (am 23. August) das Folgende gesagt:

«Die auf die territorialen Konzessionen bezüglichlichen Vorschläge machten wir der Regierung des italienischen Königreiches im besten Glauben mit der ersten Absicht, dass wenn diese Vorschläge angenommen werden., wir sie ehrlich vollstrecken und sie als endgültig betrachten werden und es werden uns keinerlei auf irgendeine Revanche oder Rache oder aber Zurückerlangung des überlassenen Gebietes bezüglichliche Hintergedanken leiten. Dem gab ich in meiner Rede vom 17. Mai (1915) Ausdruck und dies hätte uns auch geleitet, wenn die italienische Regierung noch im Mai unseren Vorschlag angenommen hätte. Diesem Vorschlag aber, den wir im besten Glauben getan und den wir, wenn er angenommen worden wäre, im besten Glauben vollstreckt hätten, hielten wir dann dessenungeachtet aufrecht, dass wir sozusagen keine Hoffnung mehr hatten, dass dieser unser Vorschlag angenommen wird, denn wir wollten, wenn auch der Vorschlag nicht angenommen wird, wenigstens durch die Verhandlungen Zeit gewinnen.»

Als dann trotz dieser ganz klaren Erklärung die Sache am 5. September wiederholt aufs Tapet gebracht wurde, habe ich einfach obige Erklärung vorgelesen und hinzugefügt:²

«Das ist vollständig klar. (Zustimmung rechts.) Wir haben unseren Vorschlag so gemacht, dass wir ihn, wenn er angenommen

¹ Föleg Rakovszky István aug. 23-iki és szept. 5-ikifelszólásaiban. (XXXI. köt. 228. és 459. l.)

² Tisza beszédét és Andrassy közbeszólásait I. Képviselőházi Napló XXXI. köt. 495. és köv. l.

worden wäre, auch ehrlich durchgeführt hätten. Unsere Hoffnung, dass unser Vorschlag angenommen wird, war von dem Augenblicke an im Abnehmen begriffen, als Baron Sonnino seine erste Antwort auf unsere durch den Herrn Abgeordneten erwähnte Erklärung im März gab, derzufolge unser Minister des Äussern dem italienischen Botschafter erklärt hat, dass wir bereit sind, auf Grund territorialer Konzessionen zu unterhandeln. Von diesem Augenblicke an war die Hoffnung im Abnehmen begriffen, dass diese Frage friedlich werde erledigt werden können. Beim Schluss der Verhandlungen hatten wir sozusagen gar keine Hoffnungen mehr. Allein das kann niemand wissen – die Giolittische Wendung zeigt dies am besten – ob nicht im letzten Augenblicke eine Wendung eintritt, welche unsere pessimistische Auffassung bezüglich des Erfolges widerlegt hätte und die Verhandlungen dennoch ein positives Ergebnis gehabt hätten. Für diesen Fall – ich glaube Niemand hat Interesse daran diese Wahrheit zu verdunkeln – für diesen Fall haben wir mit vollem Ernst und mit voller Ehrlichkeit unser Angebot gestellt.

Graf Julius Andrassy: Ich habe das hervorgehoben, ich habe darauf hingewiesen!

Ministerpräsident Gr. Stefan Tisza (fortfahrend): Der Herr Abgeordnete hat das hervorgehoben und darauf hingewiesen, wollte aber in meiner Äusserung hineindeuten, dass dies darin nicht enthalten wäre.

Gr. Julius Andrassy: Ich wollte nur sagen, dass Sie sich schlecht ausgedrückt haben!

Ministerpräsident Gr. Stefan Tisza: Der Text, den ich verlesen habe, ist vollständig klar. (Zustimmung rechts.) Man kann diesen Gedanken vielleicht schöner, aber jedenfalls nicht klarer ausdrücken. Ich verwahre mich daher wiederholt dagegen, dass meinen Erklärungen vom 23. August eine Deutung gegeben werde, die mit dem klaren Inhalt meiner Worte ebenso, wie mit den Tatsachen im Gegensatz steht. (Lebhafter Beifall rechts.)

Gr. Julius Andrassy: Das ist richtig! Auch ich will dies unterstreichen!»

Ich glaube hiemit diese Frage genügend geklärt zu haben.

Bezüglich unserer Irreführung seitens Rumäniens erlaube ich mir ebenfalls den authentischen Text meiner diesbezüglichen Äusserung zu zitieren. In meiner Erklärung im Abgeordnetenhouse am

5. September habe ich nach Schilderung des Vorgehens Rumäniens unmittelbar vor und bei der Kriegserklärung hinzugefügt: ¹

«Dieses Vorgehen hat hinsichtlich des Zeitpunktes des rumänischen Angriffes jeden irreführen können und auch in der Tat irreführt.»

Auf leidenschaftliche Zwischenrufe der Opposition über die Fahrlässigkeit unserer Organe ging ich dann weiter:

«Es hat sämtliche zu unsern Bündnissystem gehörende diplomatische und militärische Faktoren irreführt. Darüber aber, dass sich Rumänien vorbereitete, und wenn es auch nicht fertig war, so doch der Kriegsbereitschaft ganz nahe war, hat kein Zweifel bestanden und in der Tat die verbündeten Heeresleitungen haben sich in vollem Einvernehmen auf diese Möglichkeit vorbereitet.»

Wie aus diesem Zitat ersichtlich, habe ich, wie es auch gar nicht anders sein konnte, expressis verbis gesagt, dass wir das Eingreifen Rumäniens erwartet und uns darauf vorbereitet haben. Die Irreführung bezog sich ausschliesslich auf den Zeitpunkt des Angriffes und ich hätte nicht gedacht, dass die wahrheitsgetreue Erwähnung dieses Umstandes von irgendeiner beteiligten Seite beanstandet werden könnte, umsoweniger, als ja wir allein die schädlichen Folgen des plötzlichen Einbruches in Siebenbürgen zu tragen hatten.

Nichtsdestoweniger will ich ganz offen zugeben, dass es nicht richtig war, eine auf die Vertreter des deutschen Reiches bezügliche Bemerkung ohne vorheriges Einvernehmen mit der deutschen Regierung zu machen, und obwohl ich hoffe, durch die Aufklärung des wahren Sachverhaltes den durch meine Erklärung gemachten unangenehmen Eindruck wenigstens gelindert zu haben, bedauere ich aufrichtig, dass diese Bemerkung bei der Abwehr eines mit den rücksichtslosesten Waffen gegen mich geführten Angriffes mir ent schlüpft ist.

Ich war während meiner ganzen politischen Laufbahn ein überzeugungsvoller Anhänger des dauernden, engen Bundesverhältnisses mit Deutschland, glaube bisher niemals eine Äusserung gemacht zu haben, welche deutscherseits Anstoss gegeben hätte und werde dies auch in der Zukunft zu vermeiden wissen. Jedenfalls liefert die Tatsache, dass diese zwei Äusserungen in einer-

¹ Tisza beszédét 1. Képviseelőházi Napló XXXI. köt. 451. 1.

den wahren Sachverhalt verdunkelnden Form in Berlin mitgeteilt wurden, einen neuen Beweis, mit welchen Mitteln diejenigen Kräfte arbeiten, welche in diesen Zeiten Missverständnisse und Reibungen zwischen den leitenden Männern Deutschlands und Österreich-Ungarns erwecken wollen.

Schliesslich beehre ich mich E. E. zu bitten, Herrn von Jagow darüber aufklären zu wollen, dass die kgl. ung. Regierung einen gesetzlichen Einfluss auf die auswärtigen Angelegenheiten hat und diesbezüglich dem ungarischen Reichstage politisch verantwortlich ist.

Es haben auch zu wiederholten Malen wichtige Debatten über die auswärtige Lage im ungarischen Reichstage stattgefunden, wobei der Ministerpräsident der berufene Faktor war, um die auswärtige Politik daselbst zu verteidigen und zu vertreten. Es liegt auf der Hand, dass hiebei die Solidarität und das Einvernehmen mit dem Minister des Äussern gewahrt werden muss und dass wichtige Erklärungen bezüglich konkreter Fragen, welche die Monarchie engagieren oder verpflichten, nur im Einvernehmen des Ministers des Äussern und der beiden Ministerpräsidenten festgestellt und abgegeben werden können. Es stünde jedoch im Widerspruche mit dem gesetzlichen Zustande in der Monarchie, wenn man die Befugnis des ungarischen Reichstages, in Fragen der auswärtigen Politik Stellung zu nehmen und des ungarischen Ministerpräsidenten, bei diesen Anlässen in die Debatte einzugreifen, in Abrede stellen wollte.

Genehmigen E. E. den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1692/c.

Berlin, den 13. September 1916

No 100 C. P.

Geheim.

Gegenstand: Rückwirkung der Rede des Grafen Tisza in Italien.

An Seine Exzellenz den Herrn Minister des k. u. k. Hauses und des Äussern Baron Stefan Burián.

Herr von Jagow kam heute wieder auf die Worte des Grafen Tisza über die Verhandlungen mit Italien im Frühjahr 1915 zu sprechen (vgl. mein Tel. vom 7. d. M.) und zeigte mir den Bericht eines Vertrauensmannes der deutschen Regierung aus Rom, in dem derselbe aufs Bitterste die Auslassungen des ungarischen Minister-

Präsidenten beklagt, die unserer Sache in Italien sehr geschadet hätten. Es heisst diesbezüglich in diesem Berichte u. a.:

«Die Eede des Grafen Tisza hat hier manchem Deutschenfreunde den Boden unter den Füßen weggezogen, während die Kriegsfreunde sich dieses leichten Triumphes freuen. Der oratorische Missgriff des ungarischen Ministerpräsidenten wird hier allenthalben stark interpretiert.»

Ich habe den Staatssekretär neuerlich auf die Erklärung aufmerksam gemacht, die Graf Tisza einige Tage später über diesen Passus seiner Bede abgegeben hat, wonach dieselbe in einem von ihm nicht beabsichtigten Sinne interpretiert worden sei.

Der k. u. k. Botschafter:

G. Hohenlohe m. p.

P. S.

Nach Fertigstellung dieses Berichtes habe ich das mir mit Erlass Euer Exzellenz No 4500 vom 12. d. M. übermittelte Schreiben des Grafen Tisza vom 10. d. M. erhalten.

Ich habe nicht ermangelt, den Inhalt desselben zur Kenntniss des Staatssekretärs zu bringen.

Herr v. Jagow bittet mich, Euer Exzellenz zu ersuchen, *dem Herrn ungarischen Ministerpräsidenten seinen wärmsten Dank für die Aufklärungen auszusprechen, die Graf Tisza ihm zu geben so freundlich war.*

Der Staatssekretär bemerkte hiezu, er würde Wert darauf legen, wenn Graf Tisza erführe, *dass die deutsche Begierung in keiner Weise an seiner loyalen Gesinnung dem verbündeten Deutschland gegenüber zweifle und auf diese Gesinnung auch das grösste Gewicht lege.*

Gerade deshalb habe man diesen ganzen Vorfall zur Sprache gebracht, um die Missverständnisse und Missdeutungen, die sich hieran geknüpft hätten, so rasch als möglich aus der Welt zu schaffen, was, soweit die deutsche Begierung in Betracht käme, dank der bundesfreundlichen Erklärungen des Herrn Ministerpräsidenten *in vollem Masse* geschehen sei.

U. i. 1.

G. Hohenlohe m. p.

1693.

BULGÁRIA ÜDVÖZLÉSE.*

1916 szeptember 8.

TÁVIRAT.

An Seine Exzellenz den Herrn Ministerpräsidenten Radoslawow, Sofia. Ich bitte Euere Exzellenz meine begeisterten innigsten Glückwünsche entgegenzunehmen. Seit dem mannhaften Widerstände

¹ A szept. 4-8. közt Románia ellen Dobrudzásában német-bulgár csapatok által elért fényes sikerek alkalmából.

gegen den Kaulbarsz'schen¹ Terrorismus von aufrichtiger Hochachtung und Sympathie für das bulgarische Volk erfüllt, habe ich von jeher in der kräftigen Entwicklung Bulgariens ein wichtiges Interesse Österreich-Ungarns erblickt und ein dauerndes, vertrauensvolles Freundschaftsverhältnis zwischen unseren Staaten für einen Grundpfeiler der auswärtigen Politik der Donaumonarchie gehalten.

Hoherfreut, dass wir uns in diesen grossen Tagen gefunden haben und dass sich die stählerne Kraft des bulgarischen Heeres in glorreichen Kämpfen glänzend bewährt, erbitte ich Gottes Segen auf unsere vereinte Waffen und auf die schöne Zukunft, der Ihr Vaterland entgegengeht.

Tisza

kgl. ung. Ministerpräsident.

1694/a.

TERÜLETI ENGEDMÉNYEK ROMÁNIÁNAK A ROMÁN
TÁMADÁS ELŐTT SEMLEGES MAGATARTÁSÁÉRT.

1916 szeptember 1¾.

TELEFONTÁVIRAT.

Báró Burián Istvánnak

Igen sürgös!

Ma megjelent interview-d folytán kétségtelenül meg fogják kérdezni tőlem, hogy történt-e valami területátengedési ajánlat a mi részünkről Romániával szemben?

Miután ezt letagadni sem lehetséges, sem helyes nem volna, már csak a Románia részéről várható leleplezés szempontjából sem, azt szándékozom felelni, hogy te egyszer hatalmaztad fel követünket² olyan beszélgetés folytatására, amelyből bizonyos területi engedményre lehetett következtetni. Inkább határkiigazítás jellegével bíró rendszabályra gondoltunk, amely a háború szerencsés befejezése után következett volna be. Már csak stratégiai okokból is csak a Kárpátok külső lejtőjén lévő, tehát *nem magyar* területről lehetett volna szó. Ez a lépés 1915 június vége

¹ Célzás Kaulbarsz Miklós báró orosz tábornokra, aki 1886-ban, Battenberg Sándor bolgár fejedelem lemondása után, Bulgária ügyeit az orosz érdekek szerint akarta rendezni, de hatalmaskodó fellépésével oly ellenszenvet váltott ki, hogy kormánya kénytelen volt visszahívni.

² Gr. Czernin Ottokárt.

felé, tehát olyan időben történt, amidőn katonai helyzetünk kedvező volt.

Természetesen minden további felvilágosítást megtagadnék s ha azt bolygatnák, hogy a németek kívánták-e tőlünk e lépést, arra azt felelném, hogy egy világháborúban vállvetve küzdő szövetségesek között természetesen folyik eszmecsere minden kérdéssről, ez eszmecsere részleteiről egyáltalán nem helyénvaló beszélni, de természetes, hogy saját területünkre vonatkozó elhatározásunkat minden kényszer nélkül saját felelősségre tettük. Ha netalán észrevételeid volna, mielőbbi üzenetet kérek.

Tisza.

A fogalmazvány alján feljegyzés «telefonon közöltem IX. 13. d. e. 10 ó. 45 p.» *Kehlovsky*.

1694/b.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZAI.

Gróf Tisza Istvánnak.

1916 szeptember 13.

A tervezett válasz megadásával egyetértek, de arra kérnélek,

1. hogy lehetőleg csak zárt ülésen adassék elő és konstatáltsák,

2. hogy követünket a két kormánnyal előzetesen létrejött megegyezés alapján hatalmaztam fel a szóbanforgó engedmény megtételére,

3. hogy az az engedmény nem Románia fegyveres közreműködését célozta, amely semmi általunk megfizethető áron sem lett volna elérhető, hanem csak korrekt semlegességét és különösen az akkor annyira sürgős keresztülbocsátását a török lőszernek, amit azonban Románia megtagadott,

4. hogy ajánlatunk határidőhöz volt szabva.

Ami a lengyel kérdést illeti, arra kérek, hogy minden érdemleges vitának eleje vétessék, mert ebben az ügyben most a német kormány jobb belátása által megindított kedvező fordulat várható.

Burián.

Feljegyzés a fogalmazvány alján «telefonon felvette déli 12 órakor» *Kehlovsky*.

1694/c.
TELEFONTÁVIRAT.

Gróf Tisza Ő Excellenciájának.

1916 szeptember 13.

Tüzetesen áttekintvén az akkori iratokat, köteles vagyok ma reggeli módosítási kérelmemnek 3. pontját kiigazítani:

Igaz ugyan, hogy Románia fegyveres közreműködése semmi áron sem lett volna elérhető és nekünk, valamint Németországnak sürgős törekvése oda volt főképp irányítva, hogy elérjük a török lőszer keresztülbocsátását, mégis azt a területi engedményt (a román Bukovinát), melyre *német nyomás alatt* nehéz szívvel reászántam magam, a fegyveres kooperációnak egy hónapon belül történendő bekövetkezéséhez kötöttem.

Ez csak azt volt hivatva a németek előtt bebizonyítani, amit mi úgyis tudtunk, hogy a románoknál semmi hajlandóság arra, sem ezen, sem egyéb áron nem létezett.

Nem tudom, hogy szükséges volt-e ma eddig is nyilatkozni ezen pontról. Egészen bölcs belátásodra bízom, mennyiben és mily alakban véled célszerűnek élni ezen helyreigazítással.

Tehát összefoglalom: helyes, mint azt ma reggel üzentem, hogy engedményünk nem *célozta* a kilátástalan kooperációt, de formailag hozzá volt kötve.

Burián.

1695/a.

KÜLÜGYI VITA. RAKOVSZKY ISTVÁN TÁMADÁSA A KÜLÜGY-
MINISZTER ELLEN A KÉPVISELŐHÁZBAN.¹

TELEFONTA VIRAT.

Kabinetirodának (Daruváry Ő Exc.-ja kezeihez).

(Külügy útján.)

1916 szeptember 14.

Streng geheim.

Ich bitte Seiner Majestät zu melden:

So sehr ich auch gewitzigt bin, die oppositionellen Beteuerungen von Mässigung und Loyalität nicht besonders hoch einzuschätzen, hat die gestrige Sitzung, besonders das Benehmen Bakovszky's jede Erwartung übertroffen. Leider war es mit Rücksicht auf die Stimmung des Landes, hauptsächlich auf die weit

¹ Rakovszky éles felszólalásait szept. 13-án Burián ellen I. Képviselőházi Napló XXXII. köt. 105., 113. l.

verbreitete Unzufriedenheit und Erbitterung gegenüber der Heeresleitung nicht tunlich, eine öffentliche Debatte ganz auszuschalten und es hätte ein solches Vorgehen die schwerwiegendsten Folgen für die Zukunft gehabt.

Ich bin jedoch entschlossen eine längere Fortdauer solcher Szenen nicht zu dulden und falls die Sache heute in derselben Weise fortgesetzt werden sollte, würde ich die nächste Sitzung mit einer anderen Tagesordnung auf einen späteren Termin (etwa in 8 bis 10 Tagen) beantragen. Bis dahin könnte das Magnatenhaus die im Abgeordnetenhaus angenommenen Gesetzentwürfe erledigen und ich könnte bezüglich des weiteren Vorgehens mündlich Bericht erstatten und die weiteren Befehle Eurer Majestät erbitten.

Tisza.

Gr. T. I. sajátkezű aláírása. A másolat alján félj. Telef. közölve IX. 14. d. e. 11 ó.

Keblovsky s. k.

1695/b.

VÁLASZ.

TELEFONTÁVIRAT.

1916 szeptember 14.

Gróf Tisza Ő Excellenciájának.

Nekem olyan eljárás ellen, amely a lengyel kérdésnek nyilvános megvitatását kizárja, nincsen kifogásom! A pillanat kényes, mert a német kormány kezdi belátni, hogy a bécsi megbeszélések óta folytatott halogatási taktikája hibás volt. Erre vall Tschirschkynek egy közleménye egy Berlinbe tett kirándulás után és Thurnnak hasonértelmű jelentése egy Bethmannal Plessben folytatott beszélgetéséről. Kialátásba van helyezve a legközelebbi napokra egy állítólag igen előzékeny, új német javaslat.

A Rakovszkynak adandó válasszal most foglalkozom.

Bufián.

1695/c.

A külügyminiszter válasza.¹

Bécs, szept. 14.

Kedves Barátom!

Igen helyes tanácsodat megfogadva, Bakovszky beszédével csak az ide mellékelt, Beöthyhez intézett levelemben szeretnék foglalkozni. Másolatát is melléklek. Ezt légy szíves elolvasni és ha

¹ Az egész levél b. Burián sajátkezű írása. V. ö. a 336. és köv. 1.

kifogásod nincs ellene, arra kérek, hogy Beöthynek kézbesítessd levelemet és azt egyszersmind a lapokban közöltesd. Ha észrevételeid vagy aggályaid volnának valamely irányban, készséggel veszem tekintetbe.

Élvezettel olvastam Andrásy mesteri megleckéztetését az olasz dologban.

Szívből üdvözöl

igaz barátod *Burián István.*

Melléklet az 16951c. levélhez.

A külügyminiszter levele Beöthy Pálhoz, a magyar képviselőház elnökéhez.

Nagyméltóságú Elnök úr!

Rakovszky István képviselő úr engem a képviselőház tegnapi ülésében, hogy másképp ne mondjam, élénk vádakkal illetett. Tartozom azon magas testületnek, melynek színe előtt ama részint alaptalan, részint félreértő állítások elhangzottak, hogy azokra feleljek.

Az ellenzéki bizalmiférfiakkal a külügyminisztériumban folytatott beszélgetések minden érintett részletéről itt sem számolhatok be, ami éppen azoknak bizalmas voltából következik. De Rakovszky István képviselő úr azon állításával szemben, hogy a bizalmiférfiak nem tudoktaltak nálam katonai dolgokat és csak azt kérdezték tőlem, hogy én alaposan vagyok-e tájékozva a katonai helyzetről, következőket kell megállapítanom, amik, ha részben meg nem egyeznek a képviselő úr idézett feljegyzéseivel, az azoknak a feljegyzéseknek a hibája.

Midőn azt állítottam, hogy az ellenzéki urak kérdeztek tőlem katonai dolgokat, nem mondtam, hogy közülük ki és mely nap kérdezte, de katonai tárgyakat szóba hoztak, amikre én nem tagadtam meg a feleletet, csak ráutaltam a köteles titoktartás által szabott határokra. Ebben nem is találkoztam ellentmondásukkal.

Való az, hogy az urak azt kérdezték tőlem, hogy én magam megkapom-e a külügyi politika vezetésére szükséges felvilágosításokat a hadvezetőségtől a hadviselési szándékokat és lehetőségeket illetőleg.

De az ezen kérdésre adott feleletem lényegesen eltér Rakovszky István képviselő úr előadásától.

Én nem azt mondtam, hogy azért nem adhatok felvilágosítást, mert engem sem avat be a fohadvezetőség, azt sem mondtam, hogy «mellékutakon» igyekszem megszerezni a hiányzó értesülést. Válasszom az volt, hogy én a katonai helyzetet illetőleg természetesen nem tudok mindent, amire nincs is szükség, de *ami a külügyek vezetésére nézve fontos*, arról mindig értesülve vagyok és amennyiben ezt az értesülést nem meríthetem a nekem rendszeren járó közle-

ményekből, azt *én a főhadvezetőségtől kérem* – és a szigorú titoktartás alatt meg is kapom.

Arra céloztam, hogy kezdetben ebben lehetett némi fennakadás és hogy ez másutt is elő szokta adni magát, a dolog nagyon kényes volta következtében, a háború és a politika vezetése között, de ez a mérvadó körök teljes jóakarata folytán vajmi¹ eloszlódott. Ehhez fűzött gróf Andrássy Gyula megjegyzéseket a katonai és politikai tényezők összeműködésének szükségességéről, amivei, ha szabad élnem e kitételei, nyílt ajtót döngtetett.

Rakovszky István képviselő úr felemlít, a nélkül, hogy megnevezné, egy másik kérdést, amelyben gróf Andrássy Gyula már a múlt év őszén komoly figyelmeztetést juttatott volna nekem és baj lett volna abból, hogy én tanácsát azon kérdésben nem követtem.

Ezen kérdés, melyet én sem nevezek meg, minthogy a fejlődésnek nagyon kényes stádiumában van, felmerülése óta engem szünet nélkül foglalkoztat és igazán nem szorultam rá, hogy arra valaki figyelmemet felhívja. De a dologban magában nézeteltérés forgott fenn köztünk és én abban a véleményben voltam akkor, úgy mint vagyok ma, hogy gróf Andrássy Gyula képviselő úr felfogása a hibás. A bizalmiférfiak, Rakovszky István képviselő úr szerint, tudták, hogy «megtörtént valami végzetes lépés». Kérdésükre azt feleltem igazság szerint, hogy még folynak a tárgyalások és midőn hetekkel később egy bizonyos fokon megállapodásra jutottunk az ügyben, ezt a tényt is közöltem velük. Hogy én ezt «rosszul csináltam meg» – az lehet felfogás dolga. Én nem hiszem.

Hogy én «megváltoztattam álláspontomat», az magában véve még nem hiba, ha megváltoztak teljesen a körülmények. Éppen azért konstatálhatom minden gáncs nélkül, hogy ebben a kérdésben mindenki, gróf Andrássy Gyulát sem véve ki, megváltoztatta álláspontját. Azon észrevételért, hogy «nagy baj volt keletkezében», a baj tüzetesebb megjelöléséig a felelősséget teljesen a képviselő úron hagyom

Ha végre Rakovszky István képviselő úr tájékoztatásomat még avval akarja illusztrálni, hogy én egyik legközelebbi hozzátartozómat, ki két év óta távol volt Romániából, a háború kitérésétől való félelmében, éppen aznap küldtem oda, mikor a háború kitért, merőben mesét mondott el.

Én semmiféle hozzátartozómat Romániába nem küldtem.

Fogadja Nagy méltóságod legkiválóbb nagyrabecstülésem ki-fejezését.

B. Burián István s. k.

¹ L. az 1695/d. sz. levelet.

1695/d.

TELEFONTA VIRAT.

1916 szeptember 15.

B. Burián Istvánnak.

A Beöthynek szóló levél másolatában a 7. bekezdés közepe táján alighanem leírási hiba folytán a következő passzus foglaltik: «A mérvadó körök teljes jóakarata folytán *vajmi eloszlódt*». Alighanem egy szónak kellett kimaradnia. Erre vonatkozó szíves útbaigazításodat kérem. Egyúttal arra az esetre, ha a «régen» szó maradt volna ki, szíves megfontolásodba ajánlom, hogy nem mondasz-e ezzel kelleténél többet, amit azután ezek a jó urak, akik Teschen útján is hallhattak a katonai információk körüli sűrűlódásokról, ellened felhasználhatnának, ami által a főparancsnokság iránti előzékenységből és figyelemből tett kijelentésed neked szerezne meg nem érdemelt kellemetlenséget. Ezért szíves engedéllyel élve, szíves megfontolásodba ajánlom, nem volna-e célszerűbb, egyszerűen csak annyit mondani: «a mérvadó körök teljes jóakarata folytán eloszlódt».

Egyébként levelednek hangját és tartalmát kitűnőnek tartom, de az az érzésem van, hogy annak a lengyel kérdésre vonatkozó második részét jobb volna elhagyni. Annak megírásakor bizonyára nem ismerted még erre vonatkozó nyilatkozatomat, amelyet - kivált állításának valótlanságára vonatkozó megjegyzésem ismétlése után - Rakovszky mint egy leforrázott ember fogadott, úgy hogy alig hiszem, hogy ők visszatérjenek a dologra, holott a te leveled annak újabb feszegetésére indíthatná őket, ami, tekintettel az ügynek titoktartást parancsoló voltára, nem volna célszerű.

Végül szíves figyelmedbe ajánlom, hogy nem azt mondták, miszerint sógorod Romániába utazott, hanem, hogy Erdélybe a román határhoz közel fekvő birtokára ment. Ehhez képest levelednek idevágó része is módosítandó vagy esetleg kihagyandó volna.

Méltóztassál, kérlek, mindhárom dologban határozni és arról telefonon értesíteni. Döntésedhez képest vagy átadom leveledet Beöthynek, vagy megvárom, amíg az új szöveg ideérkezik.

Az általam korábban említett szűk magánkörben teendő felvilágosításhoz is csak abban az esetben fordulnék, ha visszatérnének a dologra.

Ugyancsak feleslegesnek látszott eddig a román területi en-

gedmény ügyének zárt ülésben való megbeszélése is. Úgy látszik, Andrássy nagyon megbánta az *áldozatokra* vonatkozó elszólását és nem tér a dologra vissza.

A képviselőház tegnapi ülésén általános közöny mellett unalmasan folyt a vita tovább. Ilyen módon saját maguk ütik agyon a dolgot és vétek volna a vita félbeszakításának tényével adni újabb fegyvert a kezükbe. Ha tehát a mai ülés nem hoz újabb fordulatot, kedden folytatjuk s az ellenzéki vezérek állítása szerint aznap, vagy legkésőbb szerdán befejezzük a vitát.

Tisza.

1695/e.
VÁLASZ.
TELEFONTÁVIRAT.

1916 szeptember 15.

Tisza gróf Ő Excellenciájának.

A levélben a «vajmi» után «gyorsan» szó maradt ki, tehát az van mondva: «vajmi gyorsan eloszlódott», de teljesen egyetértek avval, hogy csak az legyen felvéve «a mérvadó körök teljes jóakarata folytán eloszlódott».

A lengyel kérdésre vonatkozó részt, most hogy idevágó nyilatkozatodat olvastam, tényleg én is kihagyandónak vélem.

Ami a hozzátartozóm utazását illeti, a napló szerint Eakovszky *Romániát* mondott és nem Erdélyt. De így is áll, hogy én senkit sem küldtem Erdélybe.

Talán legjobb lesz, ha a levelet átadod Beöthynek és megküldöm a szöveg módosított másolatát¹ közlés² végett, amiről Beöthyt értesíteni lehetne.

Leveledet Jagow nagyon jól vette fel. Megküldöm Hohenlohenak idevonatkozó jelentését.³

Burián.

1695/f.

Telefontávirat a kabinetirodának (külügy útján).

1916 szeptember 14.

Ich bitte Seiner Majestät zu melden:

Die heutige Sitzung nimmt einen ruhigen Verlauf. Wenn Nachmittag keine Wendung eintritt, liegt zur Abbrechung der

¹ A módosított másolat közlését mellőztük, mert egyes kihagyásokon kívül a közölt szöveggel szó szerint megegyezik.

² Az irat hátlapján Tisza sajátkezű följegyzése: «A végén is a levél elhagyásában állapodtunk meg».

³ L. az 1692/c. sz. utóiratát.

Debatte keine Veranlassung vor. Es verlautet aus oppositionellen Kreisen, dass dieselbe morgen beendigt werden dürfte und ich hielte es sowohl vom innerpolitischen Gesichtspunkte, als mit Rücksicht auf den Eindruck in dem Auslande für einen Vorteil, wenn dieselbe ein natürliches Ende nehmen könnte.

Tisza.

A másolat alján félj. «telef. közöltetett 1916 IX. 14. d. u. 3 ó. 15 p.» *Kehlovsky.*

1695/g.

TELEFONTÁVIRAT.

1916 szeptember 15.

Báró Burián Istvánnak.

Nagyon restellem, de az állítólagos rokonodnak adott tanács dolgában én tévedtem. Tényleg Romániáról volt szó, úgy hogy a levél idevágó része úgy van jói, ahogyan te szövegezted. Beöthyvei közölni fogom ma leveled szövegét, de arra kérek, hogy a kiigazított szöveget neki szóló eredeti levél alakjában sajátkezű aláírással méltóztassál elküldeni, hogy az maradhasson az iratok között. A közzététel módja azt hiszem az lesz, hogy Beöthy felolvastatja a Házban, de ezt vele fogom még megbeszélni.¹ Mai ülés is unalmasan, minden érdeklődés nélkül folyik.

Tisza.

A másolat alján félj.: «Telefonon közöltem. 1916 IX. 15. d. u. 4 óra.» *Keblovsky.*

1695/h.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZA:

TELEFONTÁVIRAT.

Miniszterelnök úr Ő Excellenciájának, Budapest.

Beöthyhez intézett leveletem megküldettem neked és holnap reggel kezeidben lesz.

Ha a hangulat vagy helyzet felfogásod szerint a levél nagy nyilvánosságra hozatalának elmaradását tüntetnék fel előtted célszerűbbnek, ezt teljesen megbíralásodra bízom. Szerintem némileg attól függ, volt-e egyáltalában hatása Rakovszky förmedvényének.

A közlés mellett szól főképpen, hogy kilátásba helyeztem nyilatkozatomat.

Burián.

¹ A levél felolvasása a Házban elmaradt. (L. az 1695/e. sz. 2. jegyzetét.)

1696/a.

KÜLÜGYI KÉRDÉSEK. AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN ÜJ
OSZTRÁK-MAGYAR NAGYKÖVET KINEVEZÉSE.

TELEFONTÁVIRAT.

191(5 szeptember 13.

A külügyminiszter a magyar miniszterelnökhöz.

Egyesült Államok eddig semmi formában sem adták tud-
tunkra vagy értésünkre, hogy nagykövetünk^x kinevezését óhaj-
tanák.

A dolognak részünkről semmi akadálya sem volna. De az
Egyesült Államoknak kellene gondoskodni az új nagykövet Ame-
rikába eljuttatásának biztosításáról.

Két délamerikai követünk részére a háború kezdete óta nem
tudtunk elérni *salvus conductus*, hogy állomásaikra visszatér-
hessenek.

Burián.

1696/fc.

B. Burián Istvánnak.

1916 szeptember 16.

Kedves Barátom!

Tulajdonképpen Bécsben kellett volna a mai napot töltenem,
de az utóbbi időkben nem voltam jói s okosabbnak láttam a két
éjjeli út helyett kipihenni magam, nehogy egészen felmondja a
masina a szolgálatot.

Ezért ezen az úton érintem az egyik, nagyon a szívemen fekvő
dolgot.

Hiszem, hogy a román harctérről érkező kedvező hírek hatása
alatt csökken a veszély, de nem minden aggodalom nélkül látom az
Entente-nak az összes neutrális államokban mind brutálisabb jelle-
get öltő törekvéseit. Ezek ellensúlyozásának éppen most, e győzel-
mek hatása alatt, volna itt a kellő pillanata.

Azt hiszem, ezekkel szemben Németországgal jól koncertált,
intenzív akciót kellene kifejteni s a korrekt szándékokkal bíró
neutrálisukat az őket fenyegető közös veszély elleni olyan tömörü-
lésre indítani, amelyik legalább is a helyzet rosszabbodásának
állana útját, de igen könnyen lehetne csirája a béke szempontjából
örvendetes fejleményeknek is.

¹ Dumba Szilárd, a monarchia washingtoni nagykövete 1915 okt. 17-én
szabadságra hazajött s ideiglenesen báró Zwiedinek Erich I. oszt. követs. tanácsos-
vezette az ügyeket. 1916 nov. 9-én gr. Tarnowski Ádámot nevezte ki a király
washingtoni nagykövetté.

Ebből a szempontból nagyon nagy súllyal bír Spanyolország s úgy hiszem, minden lehető a legnyomatékosabban el kellene követnünk úgy a királyhoz menő csatorna, mint minden temperamentumossága dacára, ügyes és képes nagykövetünk útján.¹

Végül különös figyelmet érdemelnek az északamerikai fejlemények is. Mintha az ottani hangulat megfordulásának komolyabb jelei mutatkoznának. Valahogy az az érzésem, hogy jó volna ott is résen állani s a netalán kínálkozó alkalmat felhasználni. Végtelen kár, hogy nincs ott megfelelő képviselőnk² s bizonyára nem fogják egynek odaküldését lehetővé tenni.

De már csak azért is tárgyalnék nagykövet küldéséről s kérném sauf-conduit kieszközlését, hogy ennek visszautasítása újabb súrlódási pont legyen az Entente és az Egyesült Államok között.

Nagyon melegen ajánlanám szíves megfontolásodba, hogy mindezek megbeszélése végett mielőbb menj pár napra Berlinbe. A dolog saját fontosságától eltekintve, már csak az is napra szükséges, hogy mentől gyakrabban és nemcsak olyankor találkozzál a németekkel, midőn valamely kontroverz kérdésben meg kell ütköznötök.

Hálás volnék, ha tudatnád véleményedet s – amint van miről – tájékoztatnál a lengyel kérdésben remélt kedvező fordulatról s a Tschirschky-ügy állása felől.

Hétfőn nincs ülés, csak 5 órától minisztertanács, addig bármely órában telefonhoz is hívatható igaz barátodat

*Tisza Istvánt*³

1696/c.

A külügyminiszter levele.

Bécs, 1916 szeptember 20.

Kedves Barátom!

Új nagykövet kinevezése dolgában Penfield⁴ velem soha sem beszélt. Tudakozódtam a Házban, előfordult-e ilyen konverzáció másvalakivel. Ezelőtt már egypár hónappal az amerikai nagykövetség egy titkára Eorgáchnak⁵ megmutatott egy sürgönyt, amely válaszkép érkezett valamely kérdésre, amelyet azonban

¹ A monarchia madridi nagykövete akkor hg. Fürstenberg Károly Emil volt.

² L. az 1696/a. jegyzetét.

³ Az egész levelet Tisza Istvánné úrnő másolta le férje irattára számára. Kívül Tisza sajátkezű írásával «Buriánnak IX/16.»

⁴ Penfield Courtland Frigyes az Egyesült Államok bécsi nagykövete.

⁶ Gr. Forgách János első osztályfőnök.

ők nem tettek. A sürgönyben az volt, hogy Amerikában szívesen látják, ha új követet küldünk, de hadihajót rendelkezésére nem bocsáthatnak. Sauf-conduit-ot azonban kieszközölnének neki. Forgách csak azt válaszolta a titkárnak, hogy fölünk ilyen kérdés nem ment. Nem tételezhetem fel, hogy ez «acquis» lett volna az amerikai kormány részéről, mert tudjuk, hogy Wilsonnak semmikép sem sürgős ez a dolog, ő most, hogy megválasztása távol sem biztos és hogy úgyszólván kizárólag az entente-barátok szavazatára számíthat, semmi olyant nem óhajt, ami még csak mosolyra vagy udvariasságra is készítené őt velünk szemben. Azért nekem az a szándékom, hogy csak elnökválasztás után veszem szemügyre nagykövet kineveztetését, amikor tisztességes fogadtatásra fog számíthatni, akár Wilson lesz az elnök, aki azonban akkor már választóitól nem függ, akár más.

Szívből üdvözl

igaz barátod *Burián István*.¹

1696/d.

TELEFONTÁVIRAT.

1916 szeptember 20.

Gróf Tisza Ő Excellenciájának.

Igen sürgős!

Héderváry Lehel² állításának semmi alapja sincsen. Penfield nálam a dologban lépést nem tett.

Burián.

1697/a.

KÖZÉLELMEZÉS MAGYARORSZÁGON ÉS AUSZTRIÁBAN.

Den 17. September 1916.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Hochverehrter Freund!

Im Besitze Deiner soeben erhaltenen hochgeschätzten Zeilen³ vom 16. beehre ich mich mitzuteilen, dass die ungarische Regierung sich seit unserer Konferenz vom 9. d. M. eingehend mit der Alimmentationsfrage beschäftigt und sich auch vor den drastischen Mitteln nicht verschliessen wird, welche eventuell notwendig sein werden, um die Bevölkerung der ganzen Monarchie vor Hungers-

¹ Az egész levél B. I. sajátkezű írása.

² Akkor ellenzéki o. k.

³ A levél az iratok közül hiányzik.

not zu beschützen. Es wird morgen abends der Ministerrat sich mit der Frage befassen und ich werde nicht ermangeln, mich auf Grund der zu fassenden Beschlüsse mit Dir in Verbindung zu setzen.

Ob unter solchen Umständen eine Referentenkonferenz wirklich fördernd für die Sache wäre, will ich dahingestellt sein lassen. Ich glaube kaum, dass dieselbe anders, als im unmittelbaren Verkehre der Minister zu erledigen sein wird. Sollte jedoch die österreichische Regierung auf die Abhaltung einer Referentenkonferenz bestehen, so würden wir uns selbstredend vor derselben nicht verschliessen.

Ich muss jedoch schon jetzt auf das Ailerbestimmteste erklären, dass von einer Gleichteilung der Kopfquote bei der ländlichen Bevölkerung nicht die Rede sein kann.

Ich habe schon öfters die Freiheit gehabt darauf, hinzuweisen, dass eine solche Massnahme bei der Verschiedenheit der Verhältnisse die aliergrösste Ungerechtigkeit gegenüber der ungarischen Bevölkerung wäre und ich muss mit vollem Nachdrucke darauf hinweisen, dass diese Verschiedenheit auch infoige der Verschiebung der Alimentationsverhältnisse durch den Krieg keineswegs eliminiert erscheint. Die Fettnot, speziell der Mangel an Speck, trifft den ungarischen Bauer vielleicht noch härter, als die Fieischteuerung den österreichischen; während der grosse Unterschied in vielen für die Ernährung der ländlichen Bevölkerung überaus wichtigen Konsumartikeln (Milch, Gemüse) auch während des Krieges besteht. Um nur ein Beispiel zu nennen: von Kartoffeln allein entfallen in Österreich wenigstens 200 kg mehr auf einen Kopf der Bevölkerung, als in Ungarn; ein Moment, welches massig gerechnet einem Unterschiede von 130 g Mehl in der Kopfquote gleichkommt.

Wir befassen uns mit der Herabsetzung unserer Kopfquote, sie kann aber die österreichische auch annähernd nicht erreichen, denn wir haben schon jetzt die besorgniserregendsten Erscheinungen der Unternahrung, speziell der ländlichen Bevölkerung und sind nahe an jene Grenze gelangt, wo die wirkliche Hungersnot anfängt.

Unter solchen Umständen glauben wir von unseren österreichischen Herrn Kollegen erwarten zu können, dass sie in diese Situation nicht nur verständnisvolle Einsicht nehmen, sondern sowohl gegenüber der eigenen öffentlichen Meinung, als einem

eventuellen Drängen von deutscher Seite Ungarn vor einem jeden unverdienten Verdacht und Tadel in Schutz nehmen werden.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1697/b.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 19. September 1916.

Hochverehrter Freund!

Der gestrige Ministerrat hat sich eingehend mit allen mit der Ernährungfrage verbundenen Fragen befasst und es wird Dich vielleicht interessieren zu hören, dass die Aufstellung eines Ernährungsamtes beschlossen wurde, dessen Vorsteher mit den Befugnissen eines Ministers die einschlägige Aktion leiten, alle diesbezüglichen Agenden der verschiedenen Ressorts in seiner Hand vereinigen und über einen Stab von mobilen Vertretern verfügen wird, deren ausschliessliche Aufgabe es sein wird, die strenge Durchführung der Verfügungen an Ort und Stelle zu überwachen.

Der eigentliche Zweck meines Briefes ist Dir mitzuteilen, dass wir die Kopfquote der ländlichen Bevölkerung (²/₃ der Gesamtbevölkerung) wesentlich herabsetzen werden und zwar bei Belassung der täglichen 400 gr Mehl, bei den Arbeitern wird die Kopfquote der übrigen Familienmitglieder von 400 auf 300 gr herabgesetzt. Ich bitte Dich überzeugt zu sein, dass dies die äusserste Grenze dessen bildet, was ohne Heraufbeschwörung positiver Hungersnot zu machen ist.

Bei der städtischen Bevölkerung ist unsere Ration von 240 gr - wobei nur die wirklichen Schwerarbeiter die erhöhte Portion von 300 gr bekommen - im Wesentlichen nicht höher als die österreichische, sowie sie nach Euerer Aussage gehandhabt wird und es hätte keinen Sinn gehabt alle Friktionen und Unannehmlichkeiten einer Veränderung des Systems durchzuführen, ohne hiedurch irgend eine Ersparnis zu erreichen.

In Anbetracht dessen, dass die Requisitionen im Grossen gerade jetzt ihren Anfang nehmen und dass eine Änderung der Kopfquote bei den Selbstversorgern nach der durchgeführten Requisition eine verfehlte und illusorische Massnahme wäre, werden wir die beschlossene Herabsetzung in den allernächsten Tagen

publizieren, um dieselbe im ganzen Lande zur Wirkung gelangen zu lassen.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1697/c.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 20. September 1916.

Hochverehrter Freund!

Während ein mir gegenüber stehender Herr mit kanonenartiger Stimme auf Dich schimpft (ich werde meine Meinung über diesen Unfug sagen, ohne Dich durch mein Lob zu kompromittieren), beeile ich mich, Deinen soeben erhaltenen gestrigen Brief zu beantworten.

Ich trete sofort mit Baron Ghillány in Verbindung und werde trachten zu erreichen, dass ein ansehnliches Quantum von Kartoffeln sofort nach Wien gesandt werde.

Ich kann jedoch nicht verschweigen, dass 1. Kartoffel nie in bedeutendem Umfang von Ungarn nach Österreich abgeführt wurden und dieser Import seit Kriegsanfang die Friedensziffern übersteigt.

2. Auch die heurige Kartoffelernte Österreichs diejenige Ungarns weit übersteigt.

3. Dass es ein unmöglicher Zustand ist, wenn die österreichische Regierung jetzt, in der zweiten Hälfte von September, den eigenen Bedarf an Brot und Kartoffel nicht decken kann.

Wir befinden uns in Folge der Kriegsereignisse, der damit verbundenen Verkehrseinstellungen und des Umstandes, dass wir infolge gänzlichen Versagens der österreichischen Faktoren seit Mitte Juli abnorm hohe Quantitäten an die Heeresleitung abgeben mussten, in einer ungemein schweren Lage, und müssen es von der so oft hervorgehobenen Vorzüglichkeit der österreichischen Organisation zumindest erwarten, dass sie die Versorgung der eigenen Bevölkerung in den Herbstmonaten sichern kann.

Verzeihe die schlechte Schrift. Ich schreibe hastig, mit infam schlechter Feder.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

1698.

EGY CSEH ORVOS VISSZAÉLÉSEI.

Hazai Samu báró honvédelmi miniszternek.

1916 szeptember 18.

Kedves Barátom!

Egy újság szerkesztőségéből kapom a mellékelt panaszt¹ s küldöm azt azzal a kéréssel, hogy a dolgot feltűnés nélkül megállapíttatni s ha netalán igaznak bizonyulna, a megfelelő lépéseket megtenni méltóztassál.

Felesleges volna előtted fejtegetnem, hogy minden egyébtől eltekintve, már csak skandalumok elkerülése végett is milyen fontos dolog komolyan foglalkozni minden olyan feljelentéssel, amelyet tisztességes magánúton közölnek velünk, a helyett, hogy tőkét kovácsolnának belőle a nagy nyilvánosság előtt.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1699.

Daruváry Gézának.

KORONAÓRVÁLASZTÁS.

1916 szeptember 19.

Tisztelt Barátom!

Miután a képviselőházi ülések pár napi szünete alatt, most már elmúlt gyöngélkedésem megakadályozott abban, hogy személyesen jelentkezzem ö Felsege előtt, téged kérlek fel a következő ügy előterjesztésére:

A koronaórválasztás eddig olyankor ejtetett meg, amidőn ö Felsege Budapesten tartózkodott, úgy hogy a választás megerősítése nyomban bekövetkezhetett, még ugyanabban az ülésben kihirdettetett s a két Ház elnöksége és tagjai az ülésből mentek fel a királyi várba, hogy az eskü kivételénél jelen legyenek.

Ezen az eljáráson jelenleg módosítanunk kell, miután ö Felsegének Budapestre jövetelét közelebről nem remélhetjük. Ennek folytán az első közös ülés csak a választást ejthetné meg, a megerősítés leérkezte után kellene annak meghirdetése végett újabb

¹ (Csat. az «Est» szerk. által beküldött «43 igaz honpolgár» aláírású panasz, mely szerint a kassai barakkórház szemosztályán egy cseh orvos kötéllel hátraköti a felülvizsgálendő egyén kezeit s addig villanyozza a fejét, szemét, száját, fülét, orrát, nyakát, míg rettenetes kínoktól elájul s míg azt nem mondja, hogy lát mindent.)

közös ülést összehívni s ebből mennének fel a két Ház elnökei és tagjai az eskü letételéhez.

Ennek folytán, amennyiben ez ő Felségének akaratával egyeznék, a választást¹ e hét végén vagy a jövő hét elején lehetne meg-ejteni s a második ülést a jövő hét derekán megtartani, amikor azután Ő Felsége képviselőjének Budapestre kellene érkeznie.

Tekintettel arra a mélységes ragaszkodásra, amellyel a magyar nemzet a szent koronát övezi s ennek folytán a koronaörri állás nagy közjogi jelentőségére, legalázatosabb nézetem szerint csakis a trónörökös úr ő császári és királyi Fensége volna az, aki ő Felségét ezen ünnepélyes aktusnál méltóan képviselhetné.

Amennyiben tehát ez a felfogásom ő Felsége helyeslésével találkozna, a választás megerősítését tudomásul vevő ülést és az esküt olyan napra kellene kitűzni, amidőn a trónörökös úr megjelenhetnék Budapesten. Miután pedig ez Ő császári és királyi Fenségének jelenlegi tartózkodási helyéről való eltávozását csak egy napra tenné szükségessé, abban a reményben vagyok, hogy egy ilyen napnak a jövő hétre való kitűzése nem ütköznék elháríthatatlan akadályba.

Amidőn tehát arra kérlek, hogy ő Felségének az ügyről jelentést téve, legmagasabb parancsait kikérni szíveskedjél, egyúttal megjegyzem, hogy miután az országgyűlést nem szándékoznám a jövő héten túl egyúttartani, a koronaörváltást csak abban az esetben gondolnám mostan megtartani, ha az egész aktus lefolyhat a jövő hét végéig. Ellenkező esetben a Ház közelebbi, előreláthatólag december havában megtartandó ülőszakára kellene azt halasztani.

A dolog sürgösségére való tekintettel arra kérlek, hogy ő Felsége parancsát lehetőleg még a holnapi napon távirat vagy telefon útján közölni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

¹ Az 1916 július 2-án elhalt Wesselényi Miklós báró helyébe az országgyűlés a király által kijelölt négy egyén közül szept. 29-én Ambrózy Gyula grófot választotta az egyik koronaör méltóságára.

1700.

ZSIDÓ KATONÁK ÚJÉVI SZABADSÁGA.

TÁVIRAT.

Den 21. September 1916.

B. Krobotin hadügyminiszternek.

Das Präsidium der ungarländischen orth. isr. Gemeinde richtete im Wege des hiesigen Militärkommando, resp. Honvédoberkommando an Euer Exzellenz die Bitte, die Beurlaubung der *hinter* der Front diensttuenden orth. isr. Soldaten für den 28. September beginnenden isr. Neujahrsfeier zu verfügen, resp. die Kommanden anweisen zu wollen, den Soldaten isr. Konfession zu gestatten, während den Feiertagen jene ihrem Aufenthaltsorte zunächst liegenden Dörfer oder Städte aufsuchen zu dürfen, wo sich Synagogen befinden.

Indem ich diese Bitte auch meinerseits zu befürworten die Ehre habe, erlaube ich mir die Aufmerksamkeit E. E. auf den Umstand zu lenken, dass angeblich auch im vorigen Jahre seitens des Kriegsministeriums die Beurlaubung verfügt wurde, die jeweiligen Kommanden jedoch die entsprechenden Weisungen verspätet erhielten, sodass die meisten Soldaten isr. Konfession voriges Jahr an ihrem Neujahrgottesdiensten gar nicht teilnehmen konnten.

Tisza.

1701/a.

HONVÉDEZREDPARANCSNOKSÁG SZABÁLYTALAN PECSÉTJE.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1916 szeptember 22.

Kegyelmes Uram!

A levelezőlapot átküldtem Hazainak, ki ma jött haza Bécsből. Nem kétlem, hogy keddig megkaphatod a kellő megnyugtatót.

Leveled Északamerikára vonatkozó részére lesz szerencsém közelebről szóval visszatérni, addig is csak arról kívánlak biztosítani, hogy részéről jövő minden felvilágosítást vagy javaslatot hálás köszönettel fogadok.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1701/b.

B. Hazai Samunak.

1916 szeptember 22.

Kedves Barátom!

Apponyi adta át nekem a visszakérőleg csatolt levelezőlapot, amelyen a 300. honv. gy. e. 1. zászlóaljának a közös címerrel ellátott pecsétje látható. Ebből interpelláció, közjogi sérelem stb. stb. készülné, hacsak azt az illetékes kijelentést nem kapja meg, hogy e pecsétet szabálytalannak tekinted s a közös címer használatát honvédsapatoknál nem fogod megengedni.

Úgy hiszem, semmi nehézsége nincsen, hogy ilyen nyilatkozatot tégy Apponyinak, mert kétségtelen, hogy a honvédség csak a magyar állam címerét használhatja. Arra kérek tehát, méltóztassál ilyen értelmű utasítást kiadni s erről a levelezőlap visszaadása mellett Apponyit közvetlenül értesíteni vagy engem felhatalmazni, hogy Apponyinak a megfelelő felvilágosítást megadhassam.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1701/c.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1916 szeptember 25.

Kegyelmes Uram!

A nekem átadott levelezőlapot köszönettel visszaküldve, értesítek, hogy Hazai egy az összes honvédparancsnokságokhoz intézett körrendeletben *elrendelte* volt, miszerint a m. kir. honvédség és a népfelkelés parancsnokságai részéről csak oly hivatalos pecsét, illetve címnyomók használhatók, amelyek a magyar állam címerén kívül kizárólag magyar, illetve horvát körirattal vannak ellátva.

A hadseregfőparancsnoksággal egyetértőleg elrendelem, hogy amennyiben a parancsnokságnál fent leírt szabályellenes pecsétek, illetve címnyomók volnának használatban, azokat helyezze azonnal hatályon kívül».

A levelezőlapon látható bélyegző evvel a rendelettel világosan ellenkezik és Hazai arra kér, hogy azt újból rendelkezésére bocsátani méltóztassál, hogy a szükséges konkrét intézkedéseket megtehesse.

Igaz nagyrabecsüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1702/a.

HADIFOGLYOK ÁTENGEDÉSE DEBRECEN VÁROSNAK.

Márk Endrének Debrecen.

1916 szeptember 25.

Igen tisztelt polgármester úr!

Debrecen város törvényhatóságának azon kérelmét, hogy a vármegye részéről legközelebb felszabaduló 1500 hadifogoly a városi törvényhatósághoz utaltassák át, a földművelésügyi miniszter úr jóindulatába melegen ajánlottam.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1703/b.

B. Ghillány Imrének.

1916 szeptember 25.

Kedves Barátom!

Debrecen város polgármesterének a törvényhatóság nevében minisztériumodban Radisich tanácsos előtt szóval előterjesztett azon kérelmét, hogy a vármegye részéről legközelebb felszabaduló 1500 hadifogoly fakitermelési célokra a városi törvényhatósághoz utaltassák át, szíves jóindulatodba *a legmelegebben* ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1702/c.

Domahidy Elemér főispánnak.

1916 szeptember 30.

Kedves Barátom!

Légy szíves a polgármesternek megmondani, hogy Ghillánytól azt az értesítést vettem, miszerint a Hajdú vármegye területén nélkülözhetővé váló hadifoglyokból elsősorban a Debrecen város tűzifatermelésére szükséges mennyiség fog erre a célra átengedtetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1703.

KATONAI SZOLGÁLATOT TELJESÍTŐ ORSZ. KÉPVISELŐK
SZABADSÁGÁNAK VISSZAVONÁSA AZ ORSZÁGGYŰLÉS
ELNAPOLÁSA IDEJÉRE.

B. Bolfras Arthurnak, a katonai kabinetiroda főnökének.

Den 25. September 1916.

Euer Exzellenz!

Bei Anlass meiner vorgestrigen, sowieso überaus lang gewordenen Audienz habe ich es unterlassen die Befehle Seiner Majestät bezüglich eines Details zu erbitten und beeile mich das Versäumte nachzuholen, indem ich mir erlaube die Aufmerksamkeit Euer Exzellenz auf den Umstand zu lenken, dass, wie ich es Seiner Majestät alleruntertänigst zu melden die Ehre hatte, die Sitzungen des Abgeordnetenhauses eventuell nicht mit allerhöchstem Bescripte, sondern durch einen Beschluss des Hauses selbst bis Dezember vertagt werden.

Auch in diesem Falle wird jedoch eine Pause von mehr als zwei Monaten in den Beratungen der Legislative eintreten und es würde die Aufrechterhaltung der den im Verbände der mobilisierten Armee stehenden Mitgliedern beider Häuser des Reichstages erteilten Urlaube als ein eines jeden objektiven Grundes entbehrendes Privilegium erscheinen, welches schon vom Gesichtspunkte des Prestiges des Reichstages zu vermeiden wäre.

Ich beehre mich daher Euer Exzellenz zu bitten, hievon Seiner Majestät Meldung erstatten und meine dahingehende alleruntertänigste Bitte unterbreiten zu wollen, dass diese Urlaube auch in dem Falle bis zum neuerlichen Zusammentritte des Reichstages rückgängig gemacht werden möchten, wenn sich das Abgeordnetenhaus mittels eigenen Beschlusses auf längere Zeit vertagen würde. Sollten Seine Majestät in diesem Sinne zu entscheiden geruhen, so wäre die entsprechende Weisung gleich nach der Vertagung der Sitzungen zu publizieren.

Genehmigen, Euer Exzellenz, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1704.

KERCHNAWE HUGÓ NAGYOSZTRÁK IRÁNYÚ MŰVE.

Thallóczy Lajosnak.

1916 szeptember 25.

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy nem láttalak; muszáj volt néhány órai pihenést adni magamnak.

Érdeklél olvastam részemre itt hagyott feljegyzésedet¹ s annak, hála Istennek, nagy részben öröndetes tartalmát köszönettel tudomásul véve, Kerchnawet illetőleg megjegyzem, hogy Laehne² nem nevezte meg a könyv szerzőjét. Ennek folytán ha a dologra reagáltam volna, nem Kerchnawe személyéről, hanem a könyvről kellett volna beszélnem. Már pedig ez a könyv igazán a nagyobb és bosszantóbb sületlenségek egyike, amit életemben olvastam, úgy hogy ha arról nyilatkoznom kellene, csakis elítélőleg tehetném azt.

Ha a szerzőt támadják meg, kijelenthetem, hogy könyvévei nem törődöm és csak abban az esetben lépnék fel ellene, ha nem teljesítené híven utasításait és kötelességeit. Erre a feltevésre pedig eddigi korrekt magaviseletével rácafol. A könyvről azonban mindent mondhatnék, csak azt nem, hogy helyes irányú vagy okos munka s annak enyhítő körülményét csak az 1903-tól 1906-ig lefolyt politikai eseményekben kereshetem.

Egyébként megjegyzem, hogy Laehne beszédét húsz ember sem hallgatta s az a sajtóban sem keltett visszhangot.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1705.

AZ ERDÉLYI LAKOSSÁG SZENVEDÉSEI ROMÁNIA
TÁMADÁSA FOLYTÁN.*Gr. Béla Kálmánnak.*

1916 szeptember 25.

Kedves Barátom!

Köszönettel vett szíves soraid kapcsán mindenekelőtt biztosítani kívánlak róla, miszerint teljesen meg vagyok győződve, hogy

¹ A feljegyzés az iratok közül hiányzik.

² Laehne Hugó o. k. 1916 szept. 20-án a képviselőházban ismertette Kerchnawének Bécsben, 1907-ben «Unser letzter Kampf. Das Vermächtnis eines alten kaiserlichen Soldaten» címen névtelenül megjelent nagyosztrák irányú munkáját. (Képviselőházi Napló XXXII. köt. 262. 1.)

mint minden lépésedet, ezt is a közérdek iránti legtisztább szándék és irányomban táplált régi barátságod sugalta.

Az erdélyi lakosság nagy részének károsodását és szenvedéseit senkisémmel fájlalhatja mélyebben én nálam s ezt a fájdalmat nem enyhíti az a tény, hogy a dolgot nem lehetett volna elkerülni. Ma még bajos a kérdés minden részletéről nyíltan beszélni. Majd eljön annak az ideje is. Mindenekelőtt pedig bizton remény lem, hogy a románok aljas vállalkozásának teljes kudarcra be fogja igazolni, miszerint reájuk nézve szerencsétlen pillanatban támadtak s magukra hoztak veszedelmet.

Addig is megértő lelki nyugalommal kell a reánk zúduló hibáztatást elviselnünk abban a reményben, hogy ez a mai pillanatban nagyon is természetes elkeseredés idővel nyugodtabb megítélésnek fog helyt adni. Hiszen csak természetes, hogy ilyen pillanatban a menekülők felzaklatott lelke bűnbakot keres. De amennyire nem csodálkozom azon, hogy az elkeseredés a leveledben¹ említett személyek ellen fordul, éppen olyan kevésbé dobhatnám ennek áldozatául ezeket a derék embereket, akik bizonyára megtették minden emberi lehetőt. A betörés olyan körülmények között történt, hogy az első napok bajait és rendetlenségét semmiféle emberi hatalom el nem háríthatta volna.

A katonai helyzet, hála Istennek, előnyösen alakul. Most már nyugodtan élhet mindenki rendes foglalkozásának; reményilem, nemsokára visszavihetjük otthonukba a menekülteket is és felépíthetjük, ami netalán leromboltatott. Arról légy meggyőződve, hogy a háborús bonyodalom első kitörésétől fogva állandó gondom volt, hogy miként hárítsam el az Erdélyt fenyegető veszedelmet s ha nem kerülhettük is el Erdély egy részének ideiglenesen ellenséges kézbe kerülését, reményilem, hazánk integritását minden veszéllyel és *túlerővel* szemben meg fogjuk védeni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ A levél az iratok közül hiányzik.

1706.

EGY ROMÁNVEZETŐSÉGŰ SZÖVETKEZET
ÉRDEKÉBEN ÍRT LEVÉL.

Teleszky Jánosnak.

1916 szeptember 28.

Kedves Barátom!

A cséffai fogyasztási szövetkezetnek a nagyváradai pénzügyigazgatóság által 61,839. szám alatt felterjesztett fellebbezését, amelyben italmérési jogának az általuk vett házban való folytatását engedélyeztetni *kéri, szíves* jóindulatodba nagyon *melegen* ajánlom. A szövetkezetnek élén jóra való cséffai *románok* vannak, akik hazafias magatartásukért megérdemlik a támogatást.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

1707.

KATONAI KÓRHÁZ MEGNYITÁSÁNAK SÜRGETÉSE.

Baán Endre főispánnak.

1916 szeptember 28.

Kedves barátom!

Khuen Károly¹ útján élénk sajnálattal hallom, hogy Királynak² kinevezése még mindig halasztást szenved. Nagyon kérek, légy szíves odahatni, hogy a kórház, amelyre különben is közérdek szempontjából égetően szükség van, mielőbb megkezdhesse működését.

Az illetékes katonai parancsnoksággal egyetértőleg igyekezzél a beszállásolási kérdéseket úgy megoldani, hogy a kórházat visszaadhassuk hivatásának. Amennyiben pedig erre a dislocatióval kapcsolatos bizonyos intézkedés volna szükséges, ezt is megbeszélve a katonákkal, tudasd velem, hogy mit tehetnék a dologban? Az, hogy a jicini³ ezrednek ott lévő pótteste egyszerűen elhelyeztessék onnan, sajnálatomra, nem lesz kivihető.

Mielőbbi értesítésetet kéri

tisztelő híved *Tisza.*

¹ Nyug. miniszterelnök, o. k.

² Soproni orvos.

³ Jicim (Gitschin) város Csehországban.

1708/a.
MAGÁNOSOK ÉRDEKÉBEN ÍRT LEVELEK.

*B. Fejérváry Imrének.*¹

1916 szeptember 28.

Kedves Barátom!

A férfiszabók legújabb kérvényét mellékelve, arra kérek, hogy az ügyre közelebbi személyes találkozásunk alkalmával légy szíves visszatérni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1708/b.

Csanády Jenő főszolgabírónak, Nagyszalonta.

1916 szeptember 28.

Kedves Barátom!

Ács Benedekné levelét azzal a kéréssel küldöm, hogy a dolognak végére járni s a netalán indokolt intézkedéseket megtenni szíveskedjél. Az eredményről szíves értesítést kér

igaz híved *Tisza.*

1708/c.

Szabó István geszti ref. lelkésznek.

1916. október 3.

Kedves nagytiszteletű úr!

Szeptember 13-iki sorai csak most jutnak kezeimhez. Azokat megköszönve, örömmel fejezem ki a felett, hogy biztonságban lehetnek fiúk sorsa felől. Még eddig minden hír arról tanúskodik, hogy az olaszok tisztességesen bánnak foglyaikkal. Az ottani enyhe klíma mellett mindenesetre aránylag legkevesebbet kell szenvedniük.

Az ismeretlen kórházra vonatkozó mende-monda természetesen abszolút valótlan; hiszen mindenki tudja, hogy a különböző rokkantintézményeknél összpontosítjuk az amputáltakat és részeseitjük utókezelésben, megfelelő pótvégtagban és kiképzésben.

Szívből üdvözli

igaz híve *Tisza.*

¹ Akkor a Hadszegélyző Hivatal alelnöke.

1708/d.

*Kiss Sándornak*¹ *Nagyvárad.*

1916. október 3.

Kedves fiam!

Leveledet megkaptam és jóleső érzéssel olvastam. Igaz értéke szerint megbecsülöm a ragaszkodást és a hűséget. *Aki olyan módon tartozott a házamnépéhez, mint te, édes fiam, az soha nem mehet idegen-számba én előttem.*

Sajnálom, hogy nem írtál egészséged felől; reményiem nincsen most már semmi bajod.

A jó Isten tartson meg. Minden jót kíván régi gazdád

Tisza István.

1708/e.

*An das Ersatzbataillon des k. u. k. Inf. Beg. No. 37.**Belgrad.*

Den 8. Oktober 1916.

Johann Kovács gebürtig aus *Geszt* hat – wie ich aus persönlicher Erfahrung bekräftigen kann – seit seiner Kindheit ein Ohrenleiden gehabt, wodurch sein Gehör immer schlechter wurde, sodass derselbe in grossem Masse taub ist. Nichtsdestoweniger wurde er im Vorjahre assentiert und treibt sich seit Mitte Oktober 1915 abwechselnd beim Cadre des Regimentes und in verschiedenen Spitälern herum. Es scheint der Verdacht obzuwalten, als ob er Simulant wäre.

Da ich nun diesbezüglich bezeugen kann, dass er tatsächlich in einem Masse taub ist, welches seine Verwendbarkeit im Militärdienste kaum jemals gestatten wird, erlaube ich mir die Aufmerksamkeit des Ersatzbataillon auf den Genannten zu lenken mit der Bitte ihn, falls er wirklich nicht verwendbar ist, baldigst beurlauben zu wollen, damit er unter den jetzigen schweren Verhältnissen wenigstens an den wirtschaftlichen Arbeiten teilnehmen könne.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Tisza.

¹ Korábban Gr. T. I. szolgálatában állt. Mint káplár hadba vonult, azután beteg hadikórházba került. T. I. már 1916. márc. 11-én megnyugtató levelet írt neki. (L. III. köt. 925. sz.)

1708/f.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1916. október 12.

Kedves barátom!

Szíves elnézésedet kérve, még egyszer zaklatlak a Gondalmalom ügyével s a malom levelét két mellékletével együtt rendelkezésedre bocsátom.

Úgy hiszem, tényleg az egyes ilyen konkrét kérdések helyes elintézésével lehet a Haditermény elleni általános elkeseredésnek méregfogát kihúzni. Ezért érdemes egy ilyen magában véve nem fontos dologgal is foglalkozni s a Haditermény vezetőségét az ilyen konkrét ügyek gondos és előzékeny elintézésére reászoktatni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1708/g

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1916. október 12.

Kedves barátom!

Turchányi István, érsekújvári járási számvevő mellékelt kérvényét, amelyben Nyitrára való áthelyezését kéri, Buriánnétól^x vettem át, aki előadta, hogy e szegény embernek egyik fia hátgerinclövással hosszú idő óta Bécsben fekszik és az utoljárt járja. Szegény, mint végső óhaját kéri atyjának áthelyezését, miután az ezen ismételt sorscsapásoktól sújtott szegény családra nézve életkérdés volna.

Mint a kérvényből láthatod, egy fia elesett, másik kétévi kínlódás után most áll a halál küszöbén, harmadik betegségben halt meg, most pedig a három fiú anyja is meghalt. Ha tehát fontos közszolgálati akadályba nem ütközik, nagyon 'melegen kérélek e kérés teljesítésére.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza»*

1708/34.

Dr. Purgly Sándor főispánnak, Baja.

1916. október 12.

Kedves barátom!

Martinék Ferencné jánoshalmi lakos, azt adta elő, hogy saját maga és három kis gyermeke után egy darabig havi 40 korona

¹ A közös külügyminiszter felesége, báró Fejérváry Gizella.

segélyben részesült, ez az összeg azonban állítólag azért, mert későn megállapított segélyének visszamenőleg való kiutalása iránt folyamadott, 20 K-ra szállítattott le.

Az illetőnek állítólag kis házában kívül csak két hold, adóssággal terhelt szülője volna, amely, ha csakugyan kilenc évesnél fiatalabb három gyermeke van, nem igen indokolná a segély egy részének beszüntetését.

Arra kérlek tehát, hogy a tényállásról meggyőződni s a netalán szükséges helyesbítést elrendelni szíveskedjél.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1708/i.

B. Hazai Samunak.

1916. október 14.

Kedves barátom!

Glücksmanné¹ levelét csatolva, e szegény család ügyét szíves jóindulatodba ajánlom. Miután harctéri szolgálatra alkalmatlan 48 éves *B.* osztályú népfelkelőről van szó, aki tehát katonai szempontból könnyen nélkülözhető, benntartása pedig egy tisztességes művelt család anyagi végromlását idézi elő, azt hiszem, talán lehetne szegények baján segíteni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1708/j.

B. Hazai Samunak.

1916. október 14.

Kedves barátom!

Szeptember 24-én küldtem el hozzád Tőkés Ernő brassói ref. lelkésznek tábori lelkésszé való kinevezését kérő folyamodványát. Most pedig Tőkés Ernő azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy tekintettel hadseregünk gyors előnyomulására, kérelmét tárgyatlannak tekintsük, mert nagyobb szükség van reá Brassóban a román pusztítások után oda visszavándorló hívei között.

Arra kérlek tehát, hogy a kinevezésre vonatkozó akciót megállítani méltóztassál.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

¹ Ismeretlen szepesmegyei család kért T. I.-tól katonai felmentést. Jellemző, hogy ugyanekkor T. I.-nak egyetlen fia, két fivére és több közeli rokona a lövész-Árokban volt.

1708/k.

B. Hazai Samunak.

1916. november 3.

Kedves barátom!

Illyés Lajos biharzsadányi illetőségű 4. honv. gy. e.-beli népfelkelő még 1914. október 27-én hősi halált halt. Özvegye annak dacára, hogy nyugdíjának folyósítását már több ízben kérelmezte, mindezideig semmiféle nyugellátásban nem részesült.

Engedd meg tehát, hogy fentnevezett özvegynek kérelmét... tekintettel arra, hogy már két esztendő óta várja ügyének elintézését, szíves jóindulatodba melegen ajánljam s arra kérjelek, hogy a dolognak utána nézteni s nyugdíjának folyósítása iránt a kellő intézkedéseket megtétni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1708/l.

Dr. Scharl Pál igazgató-főorvosnak.

1916. november 10.

Tisztelt igazgató-főorvos úr!

Mellékelt kérdőív egy *nagyon derék, jóra való, szegény* család^r egyik tagjára vonatkozik, akinek egészsége korábban nem adott aggodalomra okot, most azonban egy súlyos tífusz esetből kifolyólag, úgy látszik, aggasztó tüdőbántalom is mutatkozik. Ebből ítélve azt gondolom, hogy olyan esetről van szó, amelynél gyors segítség szükséges, de egyúttal eredményes is volna.

Tudom, hogy a szanatóriumba való bejutás nagyon nehéz dolog. Miután azonban igazán részvétet érdemlő és sürgős segítséget igénylő esetről és olyan derék emberekről van szó, akik iránt nagyon melegen érdeklődöm, azzal a kéréssel alkalmatlankodom, lenne szíves tanácsot adni, miként lehetne Lődy Erzsébetet a szanatóriumba mentől előbb bejuttatni?

Szíves fáradozásáért előre is hálás köszönetet mond

igaz híve *Tisza.*

^r Lődy János képviselőházi altiszt családja.

1708/m.

Dr. Báró Badvánszky Béla egyetemi tanársegédnek.¹

1916. november 8.

Kedves Bélám!

Leveletem Pétries Vendel adja át, aki elmergesedett lábujjával klinikára való felvételét kéri. Miután ritka derék, becsületes emberről van szó, akinek sorsa iránt melegen érdeklődöm, nagyon hálás volnék, ha őt felvehetnék, vagy ha ez helyhiány folytán lehetetlen volna, valamely más alkalmas klinikára vagy kórházba való felvételét kieszközölni szíveskednék.

Ölel szerető bátyád

Tisza István.

1708/n.

Báró Ghillány Imrének.

1916. november 20.

Kedves barátom!

Gligor János cséffai lakosnak a honvédelmi miniszter úrhoz intézett mellékelt kérvényét, amelyben a katonai szolgálat alóli felmentésének meghosszabbítását kéri, szíves jóindulatodba melegen ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1708/o.

Sándor Jánosnak.

1916. november 21.

Kedves barátom!

Korábbi levelemre hivatkozva értesítek, hogy Bajkó Gyula, jelenleg Sarkadkeresztúron lakó gyergyóditrói menekült, a neki körülbelül egy hónappal ezelőtt kilátásba helyezett államsegélyt még mindig nem kapta meg.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1709/a.

A HADBAVONULTAK LEVELEINEK KÉSEDELMEKES
KÉZBESÍTÉSE.

Egyik hadbavonult katonatiszt nejének.

1916. október 3.

Nagyságos Asszonyom!

Dr. K. N. főhadnagy úr leveléből látom, hogy postájának késedelmes érkezése otthonmaradt szeretteinek mennyi nyugtalan-

¹ Gr. T. I. nővérének fia, orvos.

ságot okoz. Amidőn tehát sietve közlöm, hogy szeptember 20-iki kelettel kaptam levelet tőle, amelyből konstatálhatom, hogy teljesen jól érzi magát, másfelől engedje meg Nagyságos Asszonyom, hogy azzal a kéréssel keressem fel: igyekezzék erősebb lélekkel túrni a postai késedelemmel járó megpróbáltatásokat és ne tegye nyugtalankodásának elárulásával férje sorsát még nehezebbé. A háborúval járó lelki gyötrelmek elviselésében hősnek kell lenni a magyar asszonynak is.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgálja *Tisza*.

1709/b.

Ugyannak a katonatisztnek.

1916. október 3.

Igen tisztelt uram!

A leveléhez csatolt levelezőlapok visszaküldése mellett megjegyzem, hogy a háborús világgal elkerülhetetlenek a postai késedek. Miután mondhatni, rajtam kívül *harcban és pedig a szó szoros értelmében a tűzvonalban álltak családomnak összes férfitagjai és állnak most is azok, akiket baj nem ért*, magamnak is bő részem van a tapasztalatszerzésben.

Higye meg, megtörténik minden lehető, hogy az otthonlevők pontosan kapjanak hírt szeretteik felől, de a posta visszatartását sokszor parancsoló katonai érdek is kívánja; ebben a tekintetben a német hadvezetőség még sokkal messzebb megy, mint a miénk, s ezt is mint a háború sok egyéb megpróbáltatását, erős lélekkel kell eltúrni.

Igaz tisztelettel vagyok
őszinte híve *Tisza*.

1710.

KÖSZÖNŐLEVÉL A POZSONYI EGYETEM ÜDVÖZLŐ IRATÁRA.

Kérészy Zoltán egy. tanár, rektorhoz.

1916. október 5.

Nagyságos Uram!

Fogadja és tolmácsolja kérem a tekintetes tanács előtt is szíves megemlékezésükért hálás köszönetemet.

Örömmel és elismeréssel veszem tudomásul, hogy a pozsonyi egyetem a mai súlyos időkben kettőzött buzgalommal és kötelesség-

tudással fáradozik nagy kulturális feladatainak megoldásán és biztosíthatom a tanácsot, hogy a magam részéről nemes munkálkodásában mindenkor szíves-örömet fogom támogatni. Igaz tisztelettel vagyok Nagyságos Uram

őszinte híve *Tisza.*

1711.

PROTESTÁNS TÁBORI LELKÉSZEK ÜGYE.

Br. Hazai Samunak.

1916. október 6.

Kedves Barátom!

Úgy értesülök, hogy a protestáns tábori lelkészek megfelelő szaporításának ügye, amelyet szíves voltál melegen felkarolni, a hadügyminisztériumban megfeneklett. Amennyiben így állana a dolog, nagyon kérek, légy szíves azt teljes nyomatékkal szorgalmazni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1712.

PANASZOK A HADI SEBESÜLTEK SZÁLLÍTÁSÁNAK
MÓDOZATAI JMIATT.

*Höfer Antal ezredesnek.*¹

Den 6. Oktober 1916.

Hochverehrter Herr Oberst!

Gestatten sie mir, dass ich im Wege eines Privatschreibens eine mir am Herzen liegende Angelegenheit mitteile, die ich vorziehen würde, nicht zum Gegenstande einer amtlichen Zuschrift zu machen. Die Gräfin Zelenski,² die als Vorsteherin des Boten-Kreuz Spitals in Lippa (Komitat Temes, an der Bahnstrecke Arad-Tövis) seit Kriegsausbruch sich sehr verdient macht und sich sehr eingehend und opferfreudig mit der Krankenfürsorge beschäftigt, teilt mir mit, dass in den ersten Tagen des Oktobers ein Eisenbahnzug über 700 Schwerverwundete aus der Gegend von Nagyszeben nach Arad transportierte, welche in einem kläglichen Zustande in der Station Lippa angekommen waren.

Sie waren grösstenteils in zum Transporte von Tieren dienen-

¹ Akkor a hadseregőparancsnokságnál volt beosztva.

² Gr. Zelénski Róbertné úrnő, a Főrendiház tagjának neje.

den Wagen, auf Stroh untergebracht, hatten eine 48-stündige Reise hinter sich, während welcher nicht für ihre Ernährung vorgesorgt war, sodass sie nur aus freiwilligen Spenden der in den Eisenbahnstationen befindlichen Soldaten eine höchst mangelhafte Labung erhalten konnten. Selbst Trinkwasser konnte ihnen nicht in entsprechender Weise gereicht werden, da ein einziger Unteroffizier die Aufsicht auf den ganzen Zug zu besorgen hatte. Von ärztlicher Hilfe war keine Rede; sie waren noch in den zum Teile höchst dürftigen Notverbänden, die ihnen am Verbandplatze angelegt wurden, und die Wunden einer grösseren Anzahl waren in einem für das Leben der Betreffenden höchst gefährlichem Zustande.

Eine Anzahl solcher Verwundeten, die man nicht weitertransportieren wagte, wurden sofort in das Spital in Lippa gebracht und der Primararzt des Arader Spitales Dr. Zimmermann, der als hervorragend tüchtiger Chirurg bekannt ist, wurde mittelst Auto herausgebracht, er konnte jedoch nur einen Teil derselben retten, bei den Anderen war die Katastrophe durch die verspätete Operation nicht abzuwenden.

Ich weiss aus eigener, im Herbste 1914 in Nordungarn gemachter Erfahrung, dass die Organisation unseres Militär-Sanitätswesens manche Lücken aufzuweisen hat, und dass leider an vielen Stellen eine sehr befremdende Gleichgültigkeit gegenüber dem Los des Verwundeten zu Tage tritt, und ich glaube nicht nur dem Gebote der Menschlichkeit, sondern auch den Intentionen unserer Heeresleitung zu entsprechen, wenn ich diesen Fall zur Kenntnis bringe mit der Bitte, es möchte baldigst ein wirklich energischer, tüchtiger Mann nach Siebenbürgen geschickt werden, welcher einen entsprechenden Rang bekleidet, auch als Arzt das nötige Ansehen besitzt und sich von den dortigen Zuständen vergewissern und die nötigen Massnahmen treffen könnte.

Für eine baldige durchgreifende Erledigung wäre ich zu grösstem Danke verbunden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1713.

A ROMÁN BETÖRÉssel KAPCSOLATOS KATONAI BŰNÜGYEK
ELINTÉZÉSE.

Br. Hazai Samunak.

1916. október 6.

Kedves Barátom!

Az I. Armeekommando kezdeményezésére a román betöréssel kapcsolatos és polgári egyéneket érintő összes katonai bűnügyek a kolozsvári hadosztálybíróságnál egyesítették. Ez a nagyon helyes intézkedés csak abban az esetben járhat teljes eredménnyel, ha ez a bíróság olyan hadbírákkal egészítették ki, akik a kellő jogászai képzettség és higgadt ítélőképesség mellett az erdélyi viszonyokat és a román nemzetiségi kérdést kellőleg ismerik, minden irányban mentek az elfogultságtól és túlzástól.

Arra kérnélek tehát, hogy a szóbanforgó személyzetet ebből a szempontból a legnagyobb gonddal kiválasztani s akit szükséges, kicserélni méltóztassál. Nagyon hálás volnék, ha esetleg Hohenburger tábornok-hadbíró úr útján tájékoztatnál az ottani személyzet felől.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1714.

TÁRGYALÁSOK AZ ÉLELMEZÉSI HIVATAL SZERVEZÉSE
KÖRÜL.

Az élelmezési nehézségek növekedése következtében a magyar kormány 1916. őszétől foglalkozott külön élelmezési hivatal (*nem* minisztérium) szervezésével.

E tárgyban a miniszterelnök az ellenzék vezéréihez is fordult és felkérte azokat, hogy a hivatal felállítása körül tanácsukkal és közreműködésükkel támogassák a nagy nemzeti érdekeket. Ennek a felszólításnak nem lett eredménye.

Amikor T. I. a legnagyobb ellenzéki párt vezéréhez, gróf Apponyi Albert o. k.-höz megkeresést intézett, a gróf azt a reményét fejezte ki, hogy Wekerle Sándor nyűg. miniszterelnök – aki akkor a közélettől távol állt – hajlandó lenne e hivatal vezetését elvállalni. Ezért a miniszterelnök Wekerléhez az alábbi levelet intézte. Erre a felszólításra Wekerle tagadólag felelt.

1714/a.

1916. október 6.

Kegyelmes Uram!

Épp most ért véget beszélgetésem Wekerle Sándorral. Nem sokra mentem. Az ő nézete az, hogy a történetek után gyökeresen már nem tudna segíteni a helyzeten és hogy politikai hatalom nélkül ezt az ügyet sikeresen vezetni nem lehet. Arra azonban hajlandó, hogy a tanácskozásban részt vegyen és e végből mindenkor rendelkezésre áll.

Úgy hiszem, mindenesetre igen célszerű lesz, ha vele a dolgokat behatóan megbeszéléd. Visszament Dánosra.

Kiváló tisztelettel

őszinte híved *Apponyi Albert*.

1714/6.

Wekerle Sándor nyug. miniszterelnöknek, Dános.

1916. október 7.

Igen Tisztelt Barátom!

Nem mertünk volna azzal a kéréssel fordulni hozzád, hogy az élmezési hivatal vezetésére vállalkozzál, ha Apponyi nem fejezte volna ki egy ilyen felkérés sikeréhez fűzött reményét. Az ő reménykedése folytán őt kértük fel, hogy szöbáhozza előtted a dolgot, abban a feltevésben, hogy az ő közbenjárása növelheti a siker kilátásait.

Fájdalom, tegnap este vett leveléből arról kellett meggyőződnöm, hogy a fődologra nézve nem sikerült eredményt elérnie. Miután azonban egyúttal arról is biztosít, hogy hajlandó vagy nézeteid kifejezésével és tanácsaiddal az ügy szolgálatára lenni, ezért hálás köszönetemet kifejezve felkérlek, hogy legközelebbi bejöveteledről lehetőleg egy nappal előre értesíteni méltóztassál, hogy alkalmat kereshessek a veled való találkozásra.

Magától értetődik, hogy az eredeti kombinációra is készséggel készen állunk, s ha némi reményt nyújthatnál, hogy vállalkozol rá, haladéktalanul ebben az irányban keresnénk veled érintkezést.

Igaz tiszteletem kifejezése mellett vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1714/c.

1. Gr. Apponyi Albert, 2. Or. Andrássy Gyula, 3. Gr. Zichy Aladár
4. Gr. Batthyány Tivadar o. képviselőknék.

1916. november 2.

1. Kegyelmes Uram!
- 2-3. Tisztelt Barátom!
5. Méltóságos helyettes elnök úr!

Az Élelmezési Hivatal felállítván, a hivatal mellé rendelt tanács szervezésének ideje bekövetkezett. Ezen tanácsot a szakörök és a közélet leghivatottabb egyéniségei koréból, lehetőleg; korlátolt számú taggal, óhajtáná a kormány szervezni, hogy az a kérdésekkel állandó foglalkozásra és komoly munkára alkalmas testület legyen.

Miután pedig nagy súlyt helyeznénk reá, hogy az irányításnak, de egyúttal a hivatal működése feletti felügyeletnek és ellenőrzésnek is ebben a munkájában az ellenzék bizalmát bíró férfiak is részt vegyenek, azzal a kéréssel alkalmatlankodom, hogy a vezetésed alatt álló országgyűlési párt tagjai sorából azt a férfit, akit e feladatra legalkalmasabbnak tartasz, megjelölni méltóztassál.

Ad 1-3. Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved

Ad 4. Fogadja Méltóságod igaz tiszteletem kifejezését.

Tisza.

1714/d.

GrKhuen-Héderváry Károly, Beöthy László, Kostyál Miklós,
Vojnich István o. k.-nek.

1916. november 8.

Kedves Barátom!

Azzal a kéréssel fordulok hozzád, hogy a szervezés alatt álló közéleti tanácsba való kinevezésedet megengedni szíveskedjél. E tanácsot kevés, jól kiválasztott tagból óhajtom összeállítani, hogy az hasznos munkára alkalmas, komoly testület legyen.

Szíves hozzájárulásod reményében szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1714/e.

Tóth János o. k.-nek, az Orsz. Függetlenségi Párt elnökhelyettesének.

1916. november 8.

Kegyelmes Uram!

Hozzám intézett kérdésekre válaszul mellékelem a Közélemezési Hivatal szervezésére vonatkozó kormányrendeletet. Ennek a tanácsra vonatkozó rendelkezése az egyedüli ma létező direktíva, amit azzal egészíthetek ki, hogy a kormány nagy súlyt fektetne rá, miszerint a tanács a hivatal működésével állandó kapcsolatban álljon és érdemleges komoly munkát fejtessen ki. Éppen azért kevés, de jól megválasztott tagból kívánjuk azt összeállítani.

A közélet pártköteléken kívül álló kiválóságai közül Wekerle¹ és Návay² lennének tagjai, a munkapártból Beöthy László, Khuen, Kostyál Miklós és Vojnich István. Az összes ellenzéki pártok vezetőihez (a távollevő Károlyi³ helyett Batthyány Tivadarhoz) az Apponyihoz intézett levélhez hasonló felkérést intéztem. Ezekon kívül az OMGE, Gazdaszövetség, Iparegyesület, Ipar- és Kereskedelmi Kamara, Gyáriparosok Orsz. Szövetsége és OMKE venne egy-egy kiküldöttjével részt a tanácsban, amelyben az érdekelt minisztériumok is egy-egy taggal volnának képviselve.

Természetesen nem sürgethetem a Függetlenségi Párt elhatározását, miután azonban egyszerre óhajtanám a tagokat kinevezni, másrésről pedig kívánatos volna, hogy a tanács mielőbb megkezdje működését, hálás köszönettel venném, ha lehetőleg mielőbb értesítenék a párt elhatározása felől.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1714/f.

Návay Lajos o. k.-nek.

1916. november 8.

Tisztelt Barátom!

Szíves kijelentésem alapján azzal a kérelemmel fordulok hozzád, hogy a közlemezési tanácsba való kinevezésedet megengedni szíveskedjél. E tanácsba a közélet pártunkívüli kitünőségei közül

¹ Id. Wekerle Sándor akkor ny. miniszterelnök.

² Návay Lajos akkor o. k., a képviselőház volt elnöke.

³ Gróf Károlyi Mihály akkor o. k., az egyik ellenzéki párt elnöke.

⁴ G. k., ugyanennek az ellenzéki pártnak alelnöke.

Wekerlét és téged szeretnék bevonni (Wekerle hozzájárult már kinevezéséhez), továbbá négy munkapárti és ha az ellenzéki pártok belemennek, négy ellenzéki képviselőt.

Ezekon kívül az OMGE, Gazdaszövetség, Ipar- és Kereskedelmi Kamara, Iparegyesület, Gyáriparosok Orsz. Szövetsége, OMKE, valamint a kereskedelem, földművelésügyi, pénz-, bel- és igazságügyminisztérium egy-egy képviselője venne benne részt. Ilyen módon azt hiszem, hogy munkára alkalmas testületet tudunk összehozni.

Igaz tiszteletiei vagyok

őszinte híved Tisza.

1714/g.

1. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának, 2. az Orsz. Iparegyesületnek, 3. a Magyar Gazdaszövetségnek, 4. a Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségének, 5. az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesületnek, 6. az Orsz. Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek

Budapest.

Az Élelmezési Hivatal felállítatván, a hivatal mellé rendelt tanács szervezésének ideje bekövetkezett. Ezen tanácsot a szakörök és a közélet leghivatottabb egyéniségei köréből, lehetőleg korlátolt számú taggal óhajtaná a kormány szervezni, hogy az a kérdésekkel állandó foglalkozásra és komoly munkára alkalmas testület legyen.

E testület tagjainak sorában egy helyet Címed képviselőjével óhajtván betölteni, azzal a kéréssel fordulok Címedhez, hogy idevonatkozó javaslatát lehetőleg mielőbb megtenni szíveskedjék.

Igaz tisztelettel Tisza.

1715.

LEVÉLVÁLTÁS ZSILINSZKY MIHÁLY EGYILÁZTÖRTÉNETI MUNKÁJA TÁRGYÁBAN.

*Zsilinszky Mihály b. t. t., O. k.-nek.*¹

1916. október 8.

Kedves Barátom!

Hálás köszönettel küldöm vissza az érdekes gyűjteményt. Természetesen semmi olyat nem találtam benne, aminek közzététele

¹ A címzett, aki nyug. közoktatásügyi államtitkár és a M. Tud. Akadémia tagja volt, egyik egyháztörténeti munkájának kéziratát nyomdábaadás előtt megküldte T. I.-nak.

bárminő tekintetben kifogásolható volna. Csak azt ajánlanám figyelembe, nem lehetne-e a pátenskorra vonatkozó közleményeket az akkori lapokból vagy valamely magánforrásból kiegészíteni, mert így éppen arra az időre vonatkozólag nagyon hézagos a dolog.

Atyám emlékével kapcsolatos szép gondolatodért hálás elismerését fejezi ki
igaz híved *Tisza*.

1716/a.

IZABELLA FŐHERCEGNŐ ÖFENSÉGE ÉRDEKLŐDÉSE
FELSŐMAGYARORSZÁGI KATONAI GYÓGYÍTÓ INTÉZETEK
SZERVEZÉSE IRÁNT.

Den 8. Oktober 1916.

Euere Kaiserliche und Königliche Hoheit

bitte ich meinen ehrfurchtsvollen Dank für das gnädige Schreiben entgegennehmen zu wollen.

Es gereicht mir zur aufrichtigen Freude, dass Euere k. und k. Hoheit von den Zuständen in den besichtigten Heilstellen befriedigt waren und ich werde es nicht versäumen dies denen mitzuteilen, deren aufopferungsfreudiger Arbeit die bisherigen Ergebnisse zu verdanken sind.

Zu meinem lebhaften Bedauern habe ich viel zu wenig Zeit, um mich so eingehend mit dieser Sache zu befassen als es mein Herzenswunsch wäre; das Einzige, worin ich zum befriedigenden Ergebnis beigetragen habe, ist, dass ich getrachtet habe die besten Kräfte heranzuziehen. Jedenfalls ist das intensive Interesse Euer k. und k. Hoheit für uns Alle ein Ansporn und eine Bürgschaft des Erfolges.

Ich bitte Euere k. und k. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht entgegennehmen zu wollen.
Tisza.

1716/b.

Gr. Klebelsberg Kunonak.

1916. október 8.

Kedves barátom!

Izabella főhercegasszonytól levelet kaptam, amelyben meleg elismerését fejezi ki a felsőmagyarországi körútjában látottak felett. Örömmel közlöm ezt veled azzal a kéréssel, hogy a megfelelő expedíciókat elkészíttetni szíveskedjél, amelyekben ezt örömöm és elismerésem kifejezésével az illetők tudomására hozom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1717.

VALÓTLAN HÍR EGY ROMÁN ESPERES LETARTÓZTATÁSÁRÓL.
*József főherceg Ő Fenségének.*¹

1916. október 8.

Császári és királyi Fenség!

Sietek bejelenteni, hogy Pop 43. gy. e.-beli százados atyja, Pop János, vajdahunyadi gör. kath. esperes, ma is szabadlábbon, otthon tartózkodik, szeptember 14-én személyesen járt is a főispánnál és semmiféle panasszal vagy sérelemmel nem állott elő. Az elfogatására és elszállítására vonatkozó hír tehát teljesen alaptalan. Örülök, hogy ebben a tekintetben Pop százados urat teljesen megnyugtathatom.

Mély tisztelem kifejezésével vagyok Császári és Királyi Fenségéd alázatos szolgája *Tisza*.

1718/a.

TÖREKVÉS SZEGÉNYEBB HÁZTARTÁSOK ÉLELMEZÉSI
 KIADÁSAINAK CSÖKKENTÉSÉRE.

Vargha Gyula kereskedelemügyi államtitkárnak, o. k.-nek.

1916. október 8.

Kedves barátom!

A szegényebb háztartások élelmezési kiadásaira vonatkozó végtelenül érdekes összeállítás tanulmányozása mellett feltűnt nekem, hogy az Általános Fogyasztási Szövetkezetnek a főösszege, amely egy darabig tetemesen magasabb volt akár a vásárcsarnoknak, akár a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének árainál, ezen utóbbiakhoz fokozatosan közeledett, sőt azokat az utóbbi időben lényegesen el is hagyta, úgy hogy az Általános Fogyasztási Szövetkezet árainak főösszege a vásárcsarnokhoz viszonyítva 1914-ben 114%-ra, 1915 I. felében 106 %-ra, 1915 II. felében 102 %-ra, 1916 I. felében 98 %-ra és 1916 harmadik évnegyedében 91.5 %-ra rúgott.

Amidőn azonban ki akartam puhatolni ennek a nagyon feltűnő és örvendetesnek látszó jelenségnek okát, reájöttem, hogy ez $\frac{2}{3}$ részben a füstölt kolbász áaira vezethető vissza. Míg ugyanis

¹ Akkor hadseregparancsnok az olasz harctéren.

² Korábban a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója volt.

a nevezett szövetkezet 1915. júliusig drágábban vette a kolbászt a vásárcsarnok árainál, ettől fogva a kolbász árában erős visszaesést mutat s az általa felszámított ár a vásárcsarnok árainál az utolsó időkben már 4 K 29 f-rel alacsonyabb.

Nagyon leköteleznél, ha végére járatnál, honnan van az, hogy ez a szövetkezet annyival olcsóbban adhatja a kolbászt a többiek-nél; hátha nyitjára jövünk olyan valaminek, amit a közellátás javára általánosíthatunk.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1718.

Vargha Gyula államtitkár válasza.

1916. október 10.

Kegyelmes Uram!

Nagybecsű felhívásodra a Statisztikai Hivatal igazgatóságától vett felvilágosítás alapján a következőket van szerencsém jelen-teni:

Már akkor, amidőn az élő sertés maximálása után, a többi piacokon a kolbász árát felemelték, az Általános Fogyasztási Szövetkezet pedig éppen ellenkezőleg leszállította, a Statisztikai Hivatal kérdést intézett ennek oka iránt az Általános Fogyasztási Szövetkezethez, a honnan azonban kielégítő választ nem nyert.

Tegnap a Statisztikai Hivatal ismét érintkezésbe lépett az Általános Fogyasztási Szövetkezet vezetőségével, ahol újra csak azt hangsúlyozták, hogy a közölt adat tényleg megfelel a valóságnak, a kolbász árát ők leszállították és elsőrendű minőséget nyújtanak.

A Statisztikai Hivatal igazgatójának véleménye szerint valószínű, hogy a minőség nem olyan elsőrendű, mint ahogy állítják (ezt egyéb cikkeinél már korábban is sejteni lehetett), de másrésztől valószínű az is, hogy a kolbásznak ezzel a rendkívüli alacsony árával bizonyos vonzóerőt akarnak gyakorolni közönségükre, s esetleg más nem elsőrendű szükségletet képező árunál igyekeznek a különbözetet megnyerni. Bizonyos mértékig azt a benyomást teszi a dolog, mintha üzleti titokról volna szó, amelyet féltékenyen őriznek.

Mély tisztelettel vagyok Kegyelmes Uram

alázatos szolgád: *Vargha Gyula*.

1719.

KÁROLY FERENC JÓZSEF FŐHERCEG TRÓNÖRÖKÖS
BEOSZTÁSA I. FERENC JÓZSEF Ő FELSÉGE MELLÉ.

1916. őszén I. Ferenc József Ő Felségének magas kora (akkor 86 éves volt) és egészségi állapotának rosszabbodása következte-

ben Burián külügyminiszternél lépéseket tettek az iránt, hogy a trónörökös, aki akkor az erdélyi arcvonat parancsnoka volt, legfelsőbb elhatározással Bécsbe költözhessek és ott olyan hatáskört nyerjen, amelyben módjában lesz az agg uralkodónak évtizedeken át szerzett gazdag uralkodói tapasztalatait közvetlen közelből, esettról-esetre hasznosítani és «a vezető államférfiakkal való közvetlen érintkezéssel» államférfiúi kiképzését kiegészíteni.

Gróf Berchtold Lipót e tárgyban emlékiratot dolgozott ki és azt I. Ferenc József ö Felségének az alábbi levelek szerint át is adta.

Ezt a kérdést Bécsben akkor tárgyalták, amikor Károly trónörökös ö Fensége a német főhadiszállásra Plessbe utazott.

1719/a.

GRÓF BERCHTOLD LIPÓT LEVELEI A MAGYAR
MINISZTERELNÖKHÖZ.

Schönbrunn 8. Okt. 19.

Lieber Freund!

Deinen Brief vom 6. habe ich richtig erhalten und werde nicht ermangeln Seine k. u. k. Hoheit meinen höchsten Herrn von Deinem Wunsche in Kenntnis zu setzen, bei Höchstdemselben im Laufe des nächsten Tages, sei es hier in Wien sei es auf der Durchreise des Herrn Erzherzogs durch Budapest, vorzusprechen. Vorläufig steht so viel fest, dass Seine k. u. k. Hoheit heute Nachmittag von Reichenau hieherkommt, von Seiner Majestät empfangen wird und einige Minister – Burián, Krobotin, Stürgkh – bei sich sieht und Abends mit mir nach Teschen¹ und Pless fährt. Ich denke, er dürfte Dienstag wieder zurück sein und dann am 12. an seinen neuen Bestimmungsort – Nagyvárad – abgehen. Es wird sich also leicht die Gelegenheit für Dich ergeben, mit ihm hier oder in Budapest zusammenzutreffen. Die diesbezüglichen höchsten Dispositionen werde ich Dir jedenfalls rechtzeitig bekannt geben.

Was die zukünftige Einteilung des Herrn Erzherzogs Tronfolgers anbelangt, habe ich kürzlich meine Meinung Seiner Majestät mündlich zum Ausdruck gebracht, dass gewichtige Gründe dafür sprechen dem höchsten Herrn hier in der Nähe des Monarchen einen Wirkungskreis zu geben, wo ihm die Möglichkeit geboten ist, den reichen Schatz von Erfahrungen des greisen Herrschers sich zu Nutzen zu machen und dem Letzteren als unbefangener, sozusagen von der Vorsehung berufener Informator zur Seite zu stehen, anderseits durch Umgang mit den leitenden Staatsmännern die staatsmännische Ausbildung des jungen Prinzen vervollkommnet werden könnte. Den einschlägigen Gedankengang habe ich dann, mit

¹ Akkor osztrák-magyar főhadiszállás.

Zustimmung Seiner Majestät in Form einer Denkschrift zu Papier gebracht und dem Allerhöchsten Herrn unterbreiten lassen. Meine Ansicht sollte diese nunmehrige, etwas überraschend gekommene Betrauung des Herrn Erzherzogs mit einem neuen Kommando uns nicht davon abhalten, weiterhin das vorgesteckte Ziel zu verfolgen.

Mit besten Grüßen Dein stets ergebener

Berchtold.

1719/b.

Wien 10. Okt. 1916.

Lieber Freund!

Von Pless¹ heute morgens zurückgekehrt, beeile ich mich Dich in Kenntnis zu setzen, dass mein durchl. Herr nach Erstattung seiner Meldung in Schönbrunn über die gestern stattgehabte Unterredung mit Kaiser Wilhelm sofort nach Reichenau weitergefahren ist, von wo er sich am Donnerstag den 12. Abends direkt nach Nagyvárad begibt. Ankunft daselbst Freitag den 13. Vorm.

Der Herr Erzherzog hat mich beauftragt Dir zu sagen, dass er sich freuen werde, Dich in den Tagen nach seiner Ankunft am neuen Standorte wann immer es Dir passt, daselbst empfangen zu können.

Was deine Bemerkung anlangt, dass Seine k. u. k. Hoheit *selbst* die Angelegenheit seiner Berufung ins Zentrum bei unserem A. g. Herrn zur Sprache bringen sollte, will er auf diesen Gedankengang nicht eingehen, da es ihm «als Soldat» nicht zukomme, einen solchen Schritt beim obersten Kriegsherrn zu tun. Die einschlägigen Verhältnisse kennend habe ich diese Angelegenheit bisher nur immer — sowohl Seiner Majestät, wie Dir und Burián gegenüber — als *von mir ausgehend* behandelt und als solches behandelt wissen wollen.

Mit besten Grüßen und auf baldiges Wiedersehen in Bihar-megyé hoffend

Dein treu ergebener *Berchtold.*

1720/a.

AZ ÚJ GÖR. KELETI ROMÁN METROPOLITA BEIKTATÁSA.

Cziffra Kálmán főispánnak, Nagyvárad.

1916. október 10.

Kedves Barátom!

6-i leveled kapcsán értesítlek, hogy Mangra² arra határozta magát, miszerint mégis nagyobb számú vendéget hív meg beiktatási ebédjére, amelyet éppen ezért, valamely szállodában tartana meg.

¹ Akkor német főhadiszállás.

² Mangra Vazul volt o. k., akkor választották gör. kel. román metropolitává.

Ilyen módon nem lesz akadálya annak, hogy ez ebéden a gör. kath. főpapok is részt vegyenek, amire őket Mihályi Péter útnán már fel is kértem.

Mindenesetre kérlek, légy szíves úgy ezt a kérdést tovább gondozni, mint Miskolczy Ferivel¹ egyetértőleg megbeszélni a hatóságok részvételét és tisztelgését is. Tekintettel a háborús időre, *nem volna helyes* valami nagy dáridót csapni, kértem Mangrát arra is, hogy az ebédet lehetőleg egyszerűen csinálják, de nagyon szükségesnek tartanám, hogy a többi vallásfelekezeteknek és a hatóságoknak tisztelgése lehetőleg nagy súlyt adjon a beiktatásnak.

Bizalmasan közlöm, hogy mint Jankovich² tegnap értesített, a balászfalvai papnövelvét a Szent Imre kollégiumban Budapesten fogják elhelyezni.

Szívből üdvözöl igaz híved *Tisza*.

1720/b.

TÁVIRAT.

Mangra Vazul gör. kel. román metropolitának,³ Nagyvárad.

1916. október 26

A szíves meghívásért hálás köszönetet mondva, értesítem Nagyméltóságodat, hogy tekintettel hivatalos elfoglaltságomra a folyó hó 29-én tartandó beiktatási ünnepélyen legnagyobb sajnálatomra nem vehetek részt.

Tisza István.

1721.

Λ MAGYAR ZSIDÓSÁG HAZAFIAS MAGATARTÁSA A VILÁGHÁBORÚBAN.

Becsky Emil ugocsamegyei főispánnak.

1916. október 12.

Kedves Barátom!

A nagyszöllősi izr. hitközség vezetőségének légy szíves megmondani, hogy sürgönyüket csak ma este kaptam s a kitűzött pótszemlén s annak feltételein lehetetlen lett volna már változtatnom.

Az iránt megnyugtathatom őket, hogy köztudomású dolog, miszerint számos zsidó polgártársunk emberül kiveszi részét a világ-

¹ Bihar vm. főispánja.

² Vallás- és közokt. miniszter.

³ Metianu János gör. kel. román metropolita 1916. február 3-án elhunyt (lásd 1503. sz. levél); utóda Mangra Vazul o. k. lett.

háború veszélyeiből és véráldozataiból s az a *tény*, hogy szigorúan eljárunk azokkal szemben, akik ki akarják magukat vonni e szent kötelesség teljesítése alól, semmiképpen nem vethet homályt az egész zsidóságra.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1722.

ROMÁN KÖZJEGYZŐ ÉRDEKÉBEN ÍRT LEVÉL.

Nikolits Dániel o. k.-nek.

1916. október 12.

Kedves Barátom!

Október 4-én kelt szíves soraid kapcsán mindenekelőtt az iránt akarlak megnyugtatni, hogy senki a te kerületed dolgaiba olyan módon beavatkozni nem akar, amely legkevésbé sérelmes lenne reád nézve. Az a joga minden képviselőnek meg van, neked is, hogy azokat, akik iránt jogcíme van érdeklődni, az ország más részeiben megüresedő helyekre is ajánlatba hozza.

Természetes azonban, hogy az ilyen ajánlat a helybelieknek olyan jogos kívánságait, amelyekre az illetők nagy súlyt helyeznek, háttérbe nem szoríthatja és légy róla meggyőződve, hogy Vojnich Pista,¹ akire leveledben célozni látszol, a legutolsó, aki bárkivel szemben is ilyen túlhajtott protekciót kívánna gyakorolni. Egész hosszú közléte alatt soha ilyenféle óhajait, a közérdek rovására nem forszírozta s a legteljesebb loyaltással járt el képviselőtársaival szemben.

Tényleg, már mire leveledet megkaptam, teljesen háttérbe szorult volt az ő jelöltje *Avramescu Pachomiussal*² szemben, akit mint feltétlenül megbízható, hazafias, jóra való román embert, fontos közérdekből jó volna ehhez a tekintélyes álláshoz juttatni. Áthelyezésének nincsen is már egyéb akadálya, mint a te állásfoglalásod a második közjegyzői állás betöltésével szemben.

A te leveled folytán függőben tartjuk még a dolgot, de szíves megfontolásodba kell ajánlanom, hogy valami hibának kell a közjegyzőség jövedelmei számításánál lennie, mert hiszen a megleghe-tős pozitív alapon nyugvó hivatalos becslés a két jegyzőség együttes jövedelmét 70,000 K-ra teszi. Pedig még. ha erős túlzás volna is

¹ B. Vojnich István o. k.

² Akkor közjegyző volt Alibunár községben.

ebben a számításban s a két állás együttes jövedelme ezen összegnek felére rúgna, akkor sem volna indokolt az egyik állás beszüntetése. Persze e jövedelemszámítás a háború előtti időre vonatkozik, de hiszen a háborús idő rendkívüli állapota nem is lehet irányadó.

Arra kórék, légy szíves alaposan tájékozódni s az eredményt lehetőleg mielőbb közölni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1723/a.

TÁRGYALÁS FOLYTATÁSA AZ OSZTRÁK KORMÁNNYAL.¹

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 13. Oct. 1916.

Hochverehrter Freund!

Unserer Verabredung gemäss treffen wir Montag früh in Wien ein, können jedoch nur bis Dienstag abends dort bleiben. Ich möchte Dich daher bitten, die Zeiteinteilung tunlichst so zu organisieren,, dass wir in diesen zwei Tagen Alles erledigen können.

Während wir Montag im Ministerium des Äussern die Brot- und Hartfruchtfrage und die Angelegenheit der Kündigung von Handelsverträgen bereinigen, könnten die Referenten die Fettfrage und die Auswahl des Materials für die nächsten Besprechungen mit Deutschland vorbereiten, sodass die Mitglieder der österreichischen und ungarischen Regierung Dienstag diese zwei Fragen, sowie Prjedor³ und Quote verhandeln könnten.

Sollte es nicht möglich sein, Alles zu erledigen, so würden wir Euch bitten nach einigen Tagen nach Budapest kommen zu wollen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1723/b.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 14. Oktober 1916.

Hochverehrter Freund!

In unserem gestrigen Ministerrate sind wir zur Überzeugung gelangt, dass es die Beratungen der gemeinsamen Konferenz beschleunigen würde, wenn unsere Vertreter Montag früh vor dem

¹ Az előzményeket 1. «Kiegészési tárgyalások» vezérszó alatt.

² 1916 okt. 16-án.

³ Helység Boszniában.

Eingehen in die Beratungen über das Verhandlungsmaterial mit Deutschland die Frage der Kündigung der Handelsverträge besprechen und das Ergebnis dieser Besprechung den Ministern mittags mitteilen würden, damit die Ministerkonferenz am Nachmittag auf Grund dieser vorbereitenden Arbeit die Frage erledigen könne.

Indem ich also Dich zu bitten die Ehre habe, Eueren Herrn Vertretern die entsprechenden Weisungen geben zu lassen, teile ich mit, dass ich mich mit einer ähnlichen Bitte an Burián gewendet habe.

Mit aufrichtiger Hochachtung
Dein ergebener *Tisza*.

1724/a.

A CSEPELI TÖLTÉNYGYÁRI MUNKÁSOK KÍVÁNSÁGAI AZ
ÉLELMEZÉSI VISZONYOK ÉS A KÖZLEKEDÉS JAVÍTÁSA,
ILLETŐLEG OLCSÓBBÁ TÉTELE TÁRGYÁBAN.

Sándor Jánosnak.

1916. október 14.

Kedves Barátom!

Mint már szóval említettem, a csepeli gyár nálam járt munkásai olyan kérelmekkel és javaslatokkal állottak elő élelmezési viszonyaik javítása szempontjából, amelyeket nagy részben megoldhatóknak gondolok.

Mint előadják, a gyár jelenleg annyiban törődik élelmezési viszonyaikkal, hogy hetenként 2 kg kenyeret bocsát megfelelő minőségben és áron a munkások rendelkezésére s ezenkívül heti 100 gr zsírt juttat jutányos áron minden munkásnak. Kérésük oda irányul, hogy a gyárnak ez a gondoskodása terjedjen ki mindazokra a fogyasztási cikkekre, amelyek a közlélelmezési akció keretébe bevonattak s ezenkívül lehetőleg a tüzelőanyagra is.

Kérnék ennél fogva, hogy a gyár jogot nyerjen a belügyminisztertől arra, hogy a szóbanforgó fogyasztási cikkeket munkásai részére beszerezze, ezek szétosztását pedig az Általános Fogyasztási Szövetkezet útján eszközölje.

A kérdést megvalósíthatónak s a fogyasztási szövetkezetre vonatkozó kívánságot is az adott viszonyok között indokoltnak tartom. A helyzet ugyanis az, hogy a gyár ma már 25,000-re rugó munkásainak a gyár közelében való elhelyezése lehetetlen. Teljesen kivihetetlen volna tehát, hogy az élelmiszereket a gyártelepen osszák ki a munkások között. Éppen olyan kevésbé volna meg-

felelő, ha ez a kiosztás a rendes hatósági szervek útján történék, mert hiszen ez, mint köztudomású, különösen a fővárosban az illető családokra végtelen zaklatással és idővesztéssel jár. Egyedül az Általános Fogyasztási Szövetkezet az, amelynek fióktelepe van minden olyan helyen, ahol kissé nagyobb számban laknak a gyár munkásai, s amely ezeket kényelmesen és megfelelően szolgálhatja ki.

Előadták nekem, hogy már létesült más gyári vállalatok és a fogyasztási szövetkezet között, a belügyminiszter hozzájárulásával ilyen jogviszony, úgy hogy a kérdés minden nagyobb nehézség nélkül megoldható.

Amidőn tehát nagyon melegen felkérnélek, hogy a munkásoknak ezt a méltánylást érdemlő és kielégíthető érdekét gondjaidba venni méltóztassál, egyúttal felemlítem, hogy a gyár vezetőségét még egy, a munkásokra nagyon fontos dologra lehetne felkérni. Mint ugyanis hallom, a gyár ad 30 filléres ebédet magán a gyártelepen munkásainak, ez az ebéd azonban, mint az ára is mutatja, olyan silány természetű, hogy az, ezeket a jól kereső munkásokat ki nem elégítheti. Ezen egészen olcsó népkonyhaszerű ellátáson kívül csak egy 3 K-ás ebéd van még, főleg a tisztviselők számára, amely pedig drágaságánál fogva a munkások zömére nézve hozzáférhetetlen.

Nagyon jó volna tehát, ha a gyár egy, mondjuk 1 K-ás tisztességes ebédet organizálna, amely valószínűleg közkedveltségre tenne szert a munkások körében. Te előtted felesleges hangsúlyozni, milyen messze kiható fontossága van annak, ha a 'munkások ilyen érdekeik gondozása körül megérik a kormány rokonszenvét és segítőkészét; meg vagyok tehát győződve, hogy kérésem nálad meghallgatásra és támogatásra talál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1724/6.

B. Harkányi Jánosnak.

1916. október 14.

Kedves Barátom!

A csepeli tölténygyár munkásainak néhány kiküldött tagjával tegnap beható beszélgetést folytattam az ottani munkások különböző óhajtais tárgyában. Ezek között jelentékeny szerepet játszanak a munkások lakóhelye és a gyár közötti közlekedési akadályok is.

Mint ők előadják, a munkásoknak csak igen csekély része lakhatik Csepel községben, túlnyomó nagy részük magában a fővárosban és a főváros közvetlen közelében fekvő községekben lakik, Újpesttől egészen Soroksárig. Mindezeknek Erzsébetfalván keresztül kell a gyárhoz jutniok, úgy hogy egyetlen közlekedési érgyanánt az Erzsébetfalva-Csepeli h. é. vasútvonalra vannak utalva, amely ennek a forgalomnak akadálytalan lebonyolítására képtelen, úgy hogy különösen a reggel a gyárba menő és este hazatérő munkások, amidőn is a legnagyobb forgalom torlódik össze ugyanazokra az órákra, a vasúti kocsiknak közveszélyes túlsúfolása mellett is gyakran órákig tartó idővesztéssel juthatnak csak el rendeltetési helyükre, aminek folytán késő beérkezés révén érzékeny büntetéseknek vannak kitéve, másrésről és főleg pedig elveszítenek több órát a pihenésre szánt időből, ami egészségük és munkaképességük rovására esik.

Mellesleg felpanaszolták azt is, hogy az Erzsébetfalva-csepeli rövid vonalért úgy oda, mint vissza külön-külön 18 fillért kell fizetniök.

Amidőn ez ügyet szíves jóindulatodba ajánlanám, azon reményben vagyok, miszerint a dolog fontosságát illetőleg egyetértesz velem s az érdekelt tényezőkkel érintkezésbe lépve, hatékony eszközökkel fogsz gondoskodni a helyzet javítása tekintetében. Tényleg azt hiszem, hogy fontos közérdekkel állunk szemben s hogy az érdekelt vasúttársaság a gyár váratlan fellendülése révén olyan nem várt új forgalomhoz és jövedelemhez jutott, amelynél fogva elvárhatjuk, hogy nem fog elzárkózni az ezen rohamosan megnőtt forgalom megfelelő lebonyolítására szükséges áldozatoktól sem.

Másrésről, hogy ha ezen áldozatok egész összege a vasúttársaságra háramló haszon méreteit meghaladja, teljesen indokolt-nak tartanám azt is, hogy maga a gyár résztvegyen a szóbanforgó költségek viselésében.

Hiszen minden, feladata magaslatán álló jelentékenyebb ipar-telep, saját jól felfogott érdekében, nagy áldozatokkal igyekszik munkásainak lakásviszonyait akként megoldani, hogy azok lehetőleg a gyár közelében nyerjenek megfelelő elhelyezést. Ez a megoldási mód. tekintettel a gyár jelen méreteinek a háborúhoz kötött, tehát ideiglenes voltára, a csepeli gyár részéről csak korlátolt mérvben foglalhat helyet. Csak méltányos volna azonban, hogy ha a gyár azon kiadások helyett, amelyeket más gyárak munkásalakások

építésére fordítanak, a közlekedési viszonyok megfelelő kialakítására hozna bizonyos áldozatokat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1724/c.

A Budapesti Tudósító (könyomatos hírlap) részére.

Miután a miniszterelnöknek a Weisz Manfréd-féle csepeli gyár munkásaival lefolyt beszélgetését a «*Népszavá*»-ban megjelent közlemény – bizonyára akaratlanul – nem mindenben adta teljes hűséggel vissza, illetékes helyről arról értesülünk, hogy ez a beszélgetés nem bírt panaszkodás vagy éppen vádaskodás jellegével, hanem kiterjedt a gyár munkásainak mindazokra a viszonyaira, érdekeire és vágyaira, amelyeknél a kormány akciójától helyzetük javítását remélték, a panaszbizottság előtt lévő bérkérdésekre éppen úgy, mint az élelmezés és ruházkodás és közlekedés körébe vágó olyan fontos érdekeikre, amelyek a panaszbizottság tevékenységét egyáltalán nem érintik.

A kereseti viszonyokat illetőleg maguk a munkások állapították meg, hogy a gyár munkásainak átlagos keresete óránként 78 fill.-re, vagyis 10 órai munkaidő mellett 7 K 80 fill.-re rúg, amihez természetesen túlidőben való munka esetén ennek külön díjazása járna.

Ami pedig a gyülekezési jog korlátozását illeti, a miniszterelnök figyelmeztette a munkásokat, hogy ez a korlátozás a közelmúlt strike-mozgalmainak természetes következménye és ajánlotta nekik, hogy az egész munkásság olyan magatartást tanúsítson, amellyel megnyeri a gyülekezési jog szempontjából illetékes hatóságok bizalmát és arra indíthatja őket, hogy enyhítsék a fennálló tilalom szigorát.

Különben a miniszterelnök is *megelégedéssel* nyilatkozott a munkásokkal való hosszú, beható eszmecserejéről, akik *értelmes, komoly* emberekhez illő módon adtak értékes információt és vetettek fel olyan kérelmeket és javaslatokat, amelyek során bizonyára fog lehetni pozitív eredményt is elérni.

Ami végül a «*Népszavá*»-nak azt a megjegyzését illeti, hogy a miniszterelnök olyan munkásokkal tárgyalt, akik nem tudtak bejutni a választók névjegyzékébe, meg kell jegyeznünk, hogy az érvényben álló választási törvény a képzett ipari munkások túlnyomó többségének megadja a választójogot és módot nyújt reá, hogy az általános műveltség növekedésével automaticamente minden újabb törvényes rendelkezés nélkül az ipari munkásságnak mind nagyobb része előtt nyílják meg a választói jog.

1725.

SZÁSZ NEMZETISÉGŰ FÉRFIÚ KINEVEZTETÉSE A M. KIR.
KÖZIGAZGATÁSI BÍRÓSÁGHOZ.*Balogh Jenő igazságügyminiszterek.*

1916. október 12.

Kedves Barátom!

Anélkül, hogy a magam részéről állást foglalnék az illetők mellett, szíves figyelmedbe ajánlom, hogy a közelebről megüresedő jogi kvalifikációjú közigazgatási bírói állásokra először *szász* barátaink Gresskowitz Vilmost ajánlják s mindenesetre azt hangsúlyozzák, hogy szép volna, ha a bíróságnak egy szász bíró tagja is volna.

Arra kérek, légy szíves 'megfontolás tárgyává tenni, hogy az illetőt javaslatba hozhatónak találod-e?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1726.

KIMENTÉS EGYHÁZKERÜLETI KÖTELESSÉG TELJESÍTÉSE
ALÓL.*Németh István ref. püspöknek.*

1916. október 12.

Kedves Barátom!

Nagy sajnálatomra kénytelen vagyok tudatni, hogy nem fogok az egyházkerületi közgyűlésen résztvehetni.¹ Határozott szándékom volt legalább a hétfői napra elmenni, de sürgős tárgyalásaim vannak, amelyek miatt nem térhettem ki az elől, hogy hétfőt s követő napjait Bécsben töltssem.

Kernelem, ha elmúlik a mostani rendkívüli idők rendkívüli munkahalmaza, újból szorgalmasabb főgondnok lehetek. Igazán nem mondhatom, mennyire sajnálom, hogy nem mehetek. Kérlek juttasd ezt az egyházkerület közönsége előtt kifejezésre és mentsd ki távolmaradásomat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ T. I. a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka volt.

1727/a.

T. I. KIHALLGATÁSA AZ AKKORI TRÓNÖRÖKÖSNÉL, MINT AZ ERDÉLYI HADSEREG ARCVONALPARANCSNOKÁNÁL ÉS EZZEL ÖSSZEFÜGGŐ KÉRDÉSEK.

Két levél gróf Berchtold Lipótnak.¹

Den 13. Oktober 1916.

Lieber Freund!

Auf unser Telephongespräch zurückkommend beehre ich mich mitzuteilen, dass wir Montag und Dienstag² Verhandlungen in Wien haben, deren Vorbereitung uns in den nächsten Tagen sehr in Anspruch nehmen wird. Soeben fängt ein ungarischer Ministerrat an, welcher sich gewiss in die späten Nachtstunden hineinziehen wird und es wird auf Grund der in demselben zu fassenden Beschlüsse noch manche Arbeit zu leisten sein.³

Unter diesen Umständen habe ich zu meinem grossen Bedauern bitten müssen, dass meine Audienz bei S. k. und k. Hoheit bis auf Donnerstag verschoben werde. Ein Aufschub, welchen ich sehr bedauere, welcher jedoch kaum mit grösseren praktischen Nachteilen verbunden sein wird, da die Fragen, welche das hauptsächlichliche Material dieser Audienz zu bieten haben werden, nicht so dringender Natur sind, dass dieser Unterschied von einigen Tagen wesentlich von Belang sein könnte.

Ich werde Mittwoch anfragen, wann ich mich melden soll, und komme Donnerstag oder an dem von S. k. und k. Hoheit zu bestimmenden Tage Früh in Grosswardein an.

Ich habe sehr bedauert Dich Mittwoch in Wien nicht gesehen zu haben und wäre auf nähere Details bezüglich Pless⁴ sehr neugierig.

Mit herzlichem Gruss

Dein ergebener *Tisza*.

1727/6.

Den 22. Oktober 1916.

Lieber Freund!

Bei meinem Besuche in Grosswardein hat sich die Konversation, zu der mir Seine k. und k. Hoheit Gelegenheit zu bieten

¹ Akkor a trónörökös főudvarmestere volt.

² 1916 okt. 18.

³ 1916 okt. 16. és 17. V. ö.

⁴ Akkor itt volt a német hadsereg főhadiszállása.

die Gnade hatte, in hochwichtigen Fragen so vertieft, dass ich auf eine minderwichtige konkrete Angelegenheit vergessen habe, welche ich vorzubringen die Absicht hatte. Um das Versäumte nachzuholen, bitte ich Dich nun Folgendes Seiner k. und k. Hoheit unterbreiten zu wollen.

Die kgl. ung. Regierung hat *den Begierungskommissär von Betegh dem I. Armeekommando* zugeteilt und denselben mit den Agenden des Regierungskommissärs für den ganzen Bereich der Militärkommanden Nagyszében und Temesvár betraut. Es geschah dies zu einer Zeit, wo kein deutsches Armeekommando in diesem Bereiche existierte und selbstredend längere Zeit vor der Einteilung der hierin in Betracht kommenden zwei Armeen in die unter dem Kommando Seiner k. u. k. Hoheit stehende Heeresgruppe.

Obwohl nun diese Änderungen seither eingetreten sind, wurde an dieser Einteilung bisher nicht geändert und es würde auch eine solche Änderung nur dann vorgenommen, falls es Seine k. u. k. Hoheit für angezeigt halten würde.

Wenn ich nämlich gut informiert bin, so ist das Heeresgruppenkommando eigentlich in erster Linie eine operative Stelle, während die Organe mehr administrativer Natur sich bei den Armeekommanden befinden und folglich alle Angelegenheiten, welche eine Fühlungnahme mit den politischen Behörden und folglich die Intervention des Regierungskommissärs erheischen, bei diesen erledigt werden.

Andrerseits ist ein direkter Kontakt des deutschen Armeekommandos mit den Regierungsorganen auch mit manchen Schwierigkeiten verbunden, so dass es wohl nicht richtig wäre der Armee Falkenhayn¹ einen Regierungskommissär beizugeben und es richtiger erscheint, den zu unserer I. Armee eingeteilten Regierungskommissär mit den Agenden im Armeebereiche Falkenhayns zu betrauen, wobei der Dienstweg zwischen dem deutschen Armeekommando und dem Regierungskommissär durch unser Armeekommando vermittelt wird, ein formloser direkter Verkehr jedoch durch persönlichen Besuch des Regierungskommissärs oder Entsendung entsprechender Vertreter von Fall zu Fall je nach der Notwendigkeit gesichert wird.

Dieser Zustand scheint sich auch ziemlich eingelebt zu haben

¹ Erich v. F. akkor egyik német hadsereg parancsnoka.

und anstandslos zu funktionieren, sodass ich eine Änderung nur in dem Falle eintreten lassen würde, wenn es Seine k. u. k. Hoheit für angemessen erachten würde.

Eine andere Frage ist es, ob es nicht den Intentionen Seiner k. u. k. Hoheit entsprechen würde, jemanden bei der Hand zu haben, der den Kontakt mit der Regierung, mit dem Begierungskommissär und eventuell auch mit den lokalen politischen Behörden vermitteln und Seiner k. u. k. Hoheit in jeder Hinsicht die befohlenen Aufschlüsse geben oder dieselben einholen könnte. Sollte die Einteilung einer solchen Persönlichkeit Seiner k. u. k. Hoheit genehm sein, so würde vielleicht Graf Nikolaus Bánffy¹ entsprechen.

Schliesslich bitte ich Dich noch Seiner k. u. k. Hoheit zu melden, dass ich, sobald die Repatriierungsaktion etwas weiter fortgeschritten sein wird, eine Tour in den von den Rumänen besetzt gewesenen Gebieten machen werde, um das bezüglich dieser Aktion bis dahin Geschehene überprüfen und die Behörden mit den notwendigen Instruktionen versehen zu können, wobei ich sehr dankbar wäre, womöglich beim Anfang und nach Beendigung meiner Inspektionsreise wegen Einholung von Instruktionen, resp. Besprechung des Gesehenen von Seiner k. u. k. Hoheit empfangen werden zu können. Die Zeit meiner Keise würde ich selbstredend rechtzeitig melden und mit der Zeiteinteilung Seiner k. u. k. Hoheit in Einklang zu bringen trachten.

Mit herzlichem Gruss und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1728.

AZ ELLENZÉK EGYES TAGJAINAK ÁLLÍTÓLAGOS
ÉRINTKEZÉSE AZ OLASZ KORMÁNY BIZALMI EMBEREIVEL.

A vezérkari főnök a magyar miniszterelnökhöz intézett levelében közölte, hogy a vezérkar értesülése szerint egy magyar ember (kevésbé megbízható forrás szerint Holló nevű) 1916. szeptember elején Svájcban meglátogatta az olasz kormány bizalmi emberét és külön békére vonatkozó célzásokat ejtett el.²

¹ Akkor o. k., aki a háború elején hadba vonult, később betegsége miatt a mögöttes országrészben teljesített szolgálatot.

² T. I. a közlést az iratok közt levő következő szövegű sajtókezű feljegyzésben foglalta össze:

Szept. első napjaiban Schweizban az olasz kormány bizalmi emberét fel-

A belügyminiszter és a budapesti rendőrfőkapitány ezen az alapon megfigyeléseket végeztek és az alább közölt főkapitányi jelentés szerint, meg is állapítottak bizonyos tényeket, különösen gróf Károlyi Mihály akkori o. k.-nek egyesekkel történt érintkezéséről.

A rendőrség nyomozásának, illetőleg a levélváltásnak azonban nem sikerült bizonyító adatot szerezni arra nézve, hogy az állítólagos magyar embernek volt-e összeköttetése a magyar ellenzékkel, vagy csak megbízás nélkül érdeklődött, esetleg az olasz kormány bizalmi embere előtt nyilatkozatokat tett; továbbá kétségtelen bizonyító adat nem merült fel arra nézve sem, hogy az illető kicsoda volt.

A magyar kormány ezt az egész ügyet – habár a minisztertanács alkalmával tartatni szokott bizalmas értekezleten is szóba került – mindig a legbizalmasabban kezelte, mert természetesen óvakodott attól, hogy a külföldről érkező híradások révén magyar állampolgárt alaptalan gyanúnak tegyenek ki.

1728/a.

Sándor János belügyminiszternek.

1916. október 14.

A legbizalmasabban tudatom Veled, hogy egészen megbízható forrásból azt az információt nyertük, miszerint szeptember első napjaiban Svájcban az olasz kormány bizalmi emberét egy, a magyar ellenzékkel összeköttetésben álló személyiség kereste fel s a külön békére vonatkozó célzásokat ejtett el. Ezekre a célzásokra az olasz kormány állítólag azt válaszolta, hogy a magyarok bizonyítsák be tettekkel megbánásukat s legyenek reá elkészülve, hogy el kell viselniök magaviseletük következményeit.

Egy másik, de kevésbé megbízható forrás szerint az illetőt Hollónak hívták volna.

Mindenesetre érdekes volna feltűnés nélkül megtudni, hogy akár Holló, akár más magyar ellenzéki körökkel érintkezésben álló személyiség járt-e Svájcban szeptember elején?

Ez ügyben információdat kéri

igaz híved *Tisza.*

kereste egy a magyar ellenzékkel összeköttetésben álló személyiség (más forrás szerint Holló nevű). Célzásokat tett külön békére, amire az olaszok azt felelték, hogy a magyarok a megbánást tettekkel bizonyítsák, a háború következményeit viselniük kell.

1728/6.

A belügyminiszter válasza a miniszterelnökhöz.

1916. október 24.

Igen Tisztelt Barátom!

Folyó hó 14-én kelt nagybecsű leveledre válaszolva, van szerencsém tudatni, hogy annak alapján r. u. felkértem az államrendőrség főkapitányát, hogy feltűnés nélkül igyekezzék megtudni, hogy ki lehetett az a magyar ellenzékkel összeköttetésben álló személyiség, ki – a kapott információ szerint – szeptember első napjaiban Svájcban az olasz kormány bizalmi emberét állítólag felkereste s előtte a külön békére vonatkozó célzásokat ejtett volna el. Ezen felhívásomra a főkapitánytól jelentést kaptam, mely szerint nem tartják kizártnak, hogy egy dr. Török János nevű egyén, kinek többszöri Svájcba utazása feltűnt, lett volna az, aki ebben az ügyben Svájcban járt és ott esetleg olasz megbízottakkal is érintkezett. Ennélfogva intézkedett is a rendőrség, hogy Török Jánost itthon is megfigyeltessék, újabbi Svájcba utazása esetén pedig a feldkirchi katonai megfigyelő állomás értesítve legyen, hogy őt feltartóztassa s esetleges személymotoszás útján is megállapíttassa utazása célját.

A jelentés végén Holló Tivadart és Holló Gyulát illetőleg, felhozott adatok tekintetében megállapítottuk, hogy a «Szalon Újság» szerkesztője nem Holló Gyula, hanem Holló *Tivadar* volt, aki 1915-ben tért vissza Magyarországra és jelenleg az «Esti Újság» közgazdasági rovatának vezetője. A megfigyelés különben reá is ki fog terjedni.

Egyúttal kérek, fogadd kiváló tisztelem nyilvánítását, mellyel vagyok

igaz híved *Sándor János.*

1728/c.

MELLÉKLET a)

A rendőrfőkapitány jelentése ebben az ügyben.

Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy nincs tudomásom arról, hogy az olasz kormány bizalmi embereit egy, a magyar ellenzékkel összeköttetésben álló személyiség felkereste és vele a külön békéről tárgyalt volna. Nem tartom azonban kizártnak, hogy egy dr. Török János nevű egyén, akinek többszöri svájci utazása feltűnt, a magyar ellenzék, illetve a Károlyi-frakció megbízásából járt Svájcban és esetleg olasz megbízottakkal is érintkezett. Erre kell következtetnem azért, mert dr. Török János állítólag Svájcból visszatérve, folyó évi szeptember hó 15-ike óta tartózkodik Budapesten s azóta gyakran érintkezik Beck Lajos országgyűlési képviselővel (aki talán nem véletlenül éppen most nemrég váltott Svájcba szóló útlevelet) és gróf Károlyi Mihállyal.

A szoros megfigyelés során észleltük, hogy dr. Török János folyó évi szeptember hó 25-én az akkor birtokán tartózkodó gróf Károlyi Mihály elé utazott Kálkapolnára. Az állomásfőnökség irodájában telefonon felhívta gróf Károlyit, majd ugyanott bevárta megérkezését. Együtt voltak Kálkapolnán este 9 óra 30 percig az étteremben, együtt utaztak Budapestre s a pályaudvarról egy kocsiban távoztak el. Hogy miről tárgyaltak, azt megállapítani természetesen nem sikerült. Dr. Török a közeljövőben ismét Svájcba szándékozik menni. Tervem vele szemben az volt, hogy személyére felhívom a határállomás hatóságának figyelmét, s annak megállapítása érdekében, hogy nem-e visz magával valami katonai vagy politikai szempontból fontos iratot, alapos megmotosását kérem. Dr. Török Jánosról a következőket állapítottam meg. Apja Toch Adolf ügynök Dembinszky-utca 9. sz. a. lakik. Dr. Török János kikeresztelkedett, római katolikus papnövendék volt s most gör. kat. papjelölt. A háború kitöréséig Eómában volt azután, hazajött, de többször kiutazott Svájcba. Gyanúsnak tartotta őt a bregenzi katonai kirendeltség és a berni katonai attachénk is. Feltűnő, hogy míg előbb szegény ember volt, most nagyobb összegű pénz is láttak nála s családja, illetve szülei és testvérei is jobb módban élnek most, mint azelőtt. Arról, hogy a magyar ellenzék egy Holló nevű egyénnek adott volna külföldiekkel való érintkezésre megbízatást, nem értesültem. Ha tényleg érintkezett ily nevű egyén olaszországi megbízottakkal, két Holló jöhet tekintetbe, Holló Gyula bustyafálvai születésű 41 éves román kat., a «Szalon Újság»-nak volt szerkesztője, és Holló (Hirschmann) Tivadar. Holló Gyula 1907. év augusztus hóban távozott Budapestről s valószínűleg most is külföldön tartózkodik. Utolsó adatunk szerint 1914. évben Nizzában a Villa Eixiában vagy a Villa Mojában lakott. Holló Tivadarra vonatkozólag közelebbi adatok nem állnak rendelkezésemre, csak annyit tudok, hogy 1912-ben Monte Carlóban tartózkodott. Kétes existenciájú egyén. Budapesten van Holló Márton hírlapíró «A Nap» munkatársa, ez azonban 1915. óta nem volt külföldön. Holló Lajos országgyűlési képviselő sem volt szeptember elején külföldön. E két utóbbi Holló tehát kombinációba *nem* vehető.

Budapest, 1916. október hó 18-án.

Dr. Boda Dezső s. k.

1728/d.

MELLÉKLET b)

Nagyságos Tanácsos Úr!

A Holló-ügyben megejtett beható nyomozásom során a következőket állapítottam meg:

Svájcban Holló Lajosnak Gábor nevű 23 éves fia járt. Ez a dr. Holló Gábor ez év júniusában 18,193. szám alatt a belügy-

minisztériumból útlevelet nyert Svájcba, ahol Leissenben egy penzióban hét hétig tartózkodott, hogy súlyos idegességét és tüdőhurutját gyógyítsa. Dr. Holló Gábor nem teljesít katonai szolgálatot, mert soroztatása alkalmával gyengének találtatott. Most egyébként már hivatalba sem jár (joggyakornok a budapesti törvénytudományos intézetben), mert onnan is egy évi szabadságot kapott azon a címen, hogy a köteles ügyvédi gyakorlatot megszerezze, de tulajdonképpen azért, hogy gyógyítását intenzíven folytathassa. Ügyvédi gyakorlatra dr. Springer Ferencnél van bejelentve. Jelenleg Budapesten tartózkodik. A másik fiú, a 21 éves Bertalan, 18 hónapja van a harc téren és jelenleg az olasz fronton teljesít szolgálatot. Az első jelentésemben foglaltakkal szemben ez a mostani megállapításom némi ellentmondást tartalmaz s ennek oka az, hogy Hollóék családi körben Gábor nevű fiúkat is Bercinek hívják, s a kisebbet, akinek Bertalan a keresztnéve, Bercikének és Bertinek nevezik. Bizalmas forrásom ez alapon mondotta nekem, mikor a Berci fiú után érdeklődtem, hogy a Berci járt Svájcban. A családdal összekötötésben álló ez a forrás a Bercikéről tudja, tehát az igazi Bertalanról, hogy hírlapíróféle s ez alapon kaptam az első értesülést. A budapesti újságírói körökben különben tudnak arról, hogy egy itten teljesen ismeretlen magyar fiatal ember, már húzamosabb idő óta a francia és az olasz Svájcban tartózkodik, újságírónak adja ki magát és Holló néven szerepel. Hogy ki ez az ember, itt nem lehet megállapítani, de az itteni források szerint *nem* a Holló fia.

Hetényi Imre s. k.
detektívfőnökhelyettes.

1728/e.

Br. Burián István külügyminiszter T. I.-hoz.

Wien, 1916 október hó 20-án.

Kedves Barátom!

Folyó hó 12-én kelt soraim kapcsán mellékelve újabb két titkos közleményt, amely a Károlyi-csoport kiküldöttjének Schweizba való utazására vonatkozik, visszakérőleg küldök meg.

Szívélyes üdvözlettel

igaz híved *Burián*.

1728/f.

A KÜLÜGYMINISZTER OKT. 20-I LEVELÉNEK MELLÉKLETEI.

Tisza István iratai között található, nyilván csak az ő használatára készült, nem gépirással írott két másolat részben csonka; egyes szavak csak pontokkal vannak jelölve. A másoló az eredeti szövegnek bizonyára nem minden szavát tudta elolvasni.

Den 5. Oktober 1916.

I. An Carlotti.¹

Euer Excellenz können Neratov² vertraulich mitteilen, dass der erste geheime Emissär der ungarischen Opposition im August d. J. bei unserer Gesandtschaft in Bern vorsprach, um mit Rücksicht auf die in Ungarn sehr gefürchtete rumänische Intervention Unterhandlungen einzuleiten. Obwohl ihm bedeutet wurde, dass man ihm keine Antwort erteilen könne, liess man sich durch dies© entschiedene Ablehnung nicht abweisen, und es erschien im September der Sohn des Abgeordneten Holló wieder bei der Gesandtschaft. Dieser teilte Paulucci³ unter dem Siegel grösster Verswiegenheit Folgendes mit:

Die *Károlyi-Partei* mache sich keine Illusionen mehr über den Ausgang des Krieges zwischen den beiden grossen europäischen Mächtegruppen. Ungarn öffne die Augen und bereue getäuscht worden zu sein. "Wenn Deutschland als Herrin Europas aus dem Kriege hervorginge, wäre die magyarische Vorherrschaft bedroht, dass deutsche Element würde dies- und jenseits der Leitha sicherlich die Vorherrschaft erlangen. Ungarn sei zu den grössten Opfern bereit, *auch zur Abtretung Siebenbürgens an Rumänien*, sowie auch zur Überlassung des Territoriums an Eussland und Italien, wenn es nur den Frieden wiederherstellen und die Vorherrschaft des magyarischen Volkes hiedurch sichern könne. Lieber ein kleineres Ungarn aber ein Freies. Der . . . ki Mihály ebenso Károlyi könnten jetzt nicht nach der Schweiz reisen um über diese Gelegenheit zu sprechen und konkrete Vorschläge zu formulieren. Aber wenn der Plan im Allgemeinen von Italien, Eussland und Rumänien angenommen würde, würde der Abgeordnete Holló⁴ nach Aussage seines Vertrauensmannes hinkommen um über die Fragen mit Vertretern der vier Mächte zu verhandeln.

Es wurde ihm im Sinne meines Télégrammes 1510 geantwortet.

¹ Carlotti Andrea Marchese di Riparbella olasz rk. követ és megh. miniszter Athénban 1908-1913. közt, olasz nagykövet Szentpétervárott 1913-1918 között.

² Neratov Anatol Anatoljewitsch 1911. óta az orosz külügyminiszter segédje volt, amely állás a monarchia viszonyaihoz alkalmazva a k. u. k. Sektionschef rangjának felelt meg. Az orosz ranglistában neve mint a miniszter után követező második tisztviselő szerepel. Tehát vezető orosz min. tisztviselő és a miniszter bizalmasa lehetett.

³ Paulucci de Calboli mári Olaszország rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere Bernben 1913-1919-ig.

⁴ Ha a levél megbízható adatokat közölne, lehetne gondolni dr. Holló Lajos orsz. képviselőre, aki akkor a függetlenségi párt tagja volt.

1728/g.

Den 13. October 1916.

II. An Sonnino.¹

Neratov dankt Euer Excellenz wärmstens für die Mitteilung und findet die Antwort durchaus entsprechend. Bezüglich Károlyis² und seines sehr kleinen Anhangs zweifelt er an ihrem Einfluss in Ungarn. Er erinnerte daran, dass Graf Károlyi im Frühjahr 1914 mit einer Anzahl Deputierter nach Petersburg kommen wollte, um die Missverständniss zwischen Ungarn und Eussland zu zerstreuen, und dass seine Bestrebungen nicht von gestern und . . .³ auch ehrlich gemeint zu sein scheinen, insofern in ...³ auf seinen persönlichen Ambitionen und auf seinem Antagonismus gegen Tisza beruhten. Károlyi verfüge ausserdem über genügend persönliche Kühnheit und über ein sehr aufgeklärtes Urteil.

1728/h.

Sándor Jánosnak.

1916. október 25.

Kedves Barátom!

Október 14-én a *Károlyi-párthoz tartozó köröknek az olaszokkal való érintkezése* tárgyában kelt levelem kapcsán értesítlek, hogy ugyancsak teljesen megbízható forrásból azt az újabb információt nyerjük, miszerint először augusztusban jelentkezett a magyar ellenzék megbízottja a berni olasz követségnél, hogy a románok hadralépésétöli félelem hatása alatt tárgyalásokat kezdjen.

Az illetőnek adott visszautasító válasz dacára, szeptemberben Holló képviselő fia jelent meg a követségnél s a következő kijelentéseket tette:

A *Károlyi-pártnak* nincsenek már illúziói a háború kimenetelét illetőleg. Magyarország tisztán látja, hogy ha Németország, mint Európa ura kerülne ki a háborúból, a magyarság vezető pozíciója forogna veszélyben. Ezért kész a legnagyobb áldozatokra: *Erdély-roi, sőt egyéb területekről való lemondásra is*, csakhogy a békét és a magyar faj szupremáciáját biztosítsa. *«Inkább kisebb legyen Magyarország, csak szabad legyen.»* Ha Olaszország, Oroszország és Bománia általánosságban elfogadja a tervet, Holló képviselő kijönne, hogy a kérdést a szóbanforgó hatalmak képviselőivel letárgyalja.

¹ Akkor az olasz külügyminiszter.

² Károlyi Mihály akkor o. k.

³ Az eredeti szövegben is hézagok vannak.

Amidőn ezt a *legbizalmasabban*, kizárólag veled közölném, felkérlek, hogy úgy az ifjabb Holló utazásaira vonatkozó tényállást megállapíttatni, mint minden olyan szálát lehetőleg kipuhathatatni és ellenőrizni méltóztassál, amely ezt a kompániát entente-körökkel köthetné egybe.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza**

1728/i.

Kegyelmes Uram!

Tiszteletteljesen van szerencsém jelenteni, hogy Holló Lajos országgyűlési képviselőnek két fia van. Az egyik Gábor, aki jelenleg 23 éves, a galíciai harctéren teljesít katonai szolgálatot. A másik Bertalan, 21 éves, jelenleg Budapesten tartózkodik. Amint megtudtuk, ez utóbbi öt héttel ezelőtt jött haza Svájcból, ahol hétig tartózkodott. Svájci tartózkodásáról eddigelé semmi bővebb információink nincsenek, itthon annyit mondanak, hogy mint hírlapíró működött kint. Feltűnő, hogy ez a 21 éves fiatalember katonai szolgálatot nem teljesít. Erre nézve az atya környezetében azt mondják, hogy a fiú, aki a háború kiütéséig a bíróságnál volt alkalmazva, jelenleg mint hírlapíró szerepel, s mint ilyen nyert felmentést. Ennek tüzetes megállapítása, valamint a svájci tartózkodása körülményeinek feltárása tekintetében a nyomozást folytatjuk, s néhány nap leforgása után leszek bátor újabb jelentésemet megtenni. Fogadd mély tiszteletem nyilvánítását.

Budapesten, 1916. október hó 30-án.

Dr. Boda Dezső s. k.
főkapitány.

1729/a.

ADATOK A HÁBORÚS ÉLELMEZÉS NEHÉZSÉGEIHEZ.

*Özv. báró Radvánszky Béláné úrnőnek.*¹

1916. október 14.

Kedves Paulineom!

Kovácsiban² termett annyi krumplink, hogy a neked szükséges két zsákot szívesen és nagylelkűen felajánlhatjuk. A rozssal azonban úgy áll a dolog, hogy pontosan kiszámítva annyit küldöttem oda, amennyi az ottani személyezet konvenciójára szükséges. Miután azonban előfordul az, hogy egyik-másik család pénzben veszi ki gabonakonvenciójának egy részét, megbíztam az erdészt, hogy tudja meg tőlük, nem lennének-e hajlandók mintegy

¹ T. I. nővére.

² T. I. egyik birtoka közel Budapesthez.

három mázsányit neked átengedni? Az eredményt mielőbb tudathatom s ha kaphatunk rozsot, annak beszállításáról természetesen gondoskodni fogunk.

Adieu kedvesem, nagyon türelmetlenül várjuk már Lajost,¹ aki igazán könnyelmű szegény., hogy ilyen hosszú időre szakítja félbe kúráját.

Ölel szerető testvéred

István.

1729/b.

Gr. Zelénski Bóbertné úrnőnek (a főrendiház tagjának neje).

1916. október 15.

Kedves Grófné!

Levelére, fájdalom, nem adhatok kielégítő választ. Az ideai tengeritermés a legrosszabb, amiről egyáltalán tudunk. Abból is feltétlenül el kell pár millió mázsát vonnunk az emberi élelmezés céljaira, úgyhogy tényleg alig fog annak a tengerimennyiségnek V3^{va}gy Vá^része rendelkezésre állni, amelyet rendesen hizlalásra fordítanak. Ez csapás, amin nemcsak én, de olyan okos ember, mint Wekerle vagy Sztéryni sem tudna segíteni.

Kezeit csókolja

tisztelő igaz híve *Tisza**

1730/c.

ÖNKÉNTES JELENTKEZÉSEK HARCTÉRI SZOLGÁLATRA.

Dr. Miklós Ferenc tanárnak.

1916. szeptember 25.

Tisztelt Tanár Úr!

Köszönettel vett szíves sorai kapcsán értesítem, miszerint reménylém, hogy rövid idő alatt olyan intézkedés fog történni, amely minden harcképes tartalékos tiszt számára biztosítani fogja a harctérre menetelt.

Igaz tisztelettel vagyok
őszinte híve *Tisza.*

¹ Gróf Tisza Lajos, T. I. fivére, aki a harctéren életveszélyesen megsebesült, ezeitől nővérénél volt látogatóban.

1730/6.

*Baross Gyula o. k.-nek.*¹

1916. október 14.

Kedves Barátom!

Katonai szolgálatra való jelentkezésedről elismeréssel értesülve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1731/a.

ROKKANTÜGYEK ÉS HADSEGÉLYEZÉSI ÜGYEK ELINTÉZÉSE.

*Gróf Klebelsberg Kunónak.*²

1916. október 15.

Kedves Barátom!

Az egy-egy rokkant részére telek gyanánt átadandó terület nagyságának s a foglalkoztatásnak kérdését szeretném veled megbeszélni.

Fájdalom, a rokkantügyek alapos megbeszélésének időpontját megint kénytelen vagyok némileg elhalasztani. Ma este Bécsbe kell mennem s e hétből csak szerdán töltök néhány órát Budapesten. Ennélfogva úgy fogom ügyeimet beosztani, hogy jövő hétfőtől, azaz 23-ától fogva foglalkozhassam behatóan ezekkel az ügyekkel. Ha valami nagyon sürgős dolog adná magát elő, azt szerdán délelőtt elintézhethetnek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1731/b.

Simontsits Elemérnek és br. Fejérváry Imrénének.

1916. október 16.

Kedves Barátom!

Azt reméltem volt, hogy ezen a héten tudok időt szakítani közös munkánk³ nyugodt elvégzésére. Fájdalom, halaszthatatlan utazások miatt újból késedelmet szenved a dolog. Ezen a héten csakis szerdán töltök néhány órát Budapesten, amikor is netaláni halaszthatatlan sürgős dolgok elintézése végett délelőtt rendelke-

¹ A nemzeti munkapárt tagja, idősebb férfi volt, aki önként harctéri szolgálatra jelentkezett.

² Akkor a rokkant és hadsegélyezési ügyek intézésével foglalkozott.

³ Hadsegélyezési ügyek.

zésre állanék. De dolgaimat úgy fogom beosztani, hogy 23-ától fogva foglalkozhassam a rokkantak, árvák ügyével és egyéb hadsegélyezési dolgokkal.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1732.

A KATONAI SAJTÓ-CENZÚRA KEZELÉSE
Beck ezredesnek a katonai cenzúrájánál.

Den 15. Oktober 1916.

Verehrter Herr Oberst!

Im Anschluss an Ihre Zuschrift E. Nr. 1750, welche sich mit meiner Antwort auf ihr früheres Schreiben gekreuzt hatte, erlaube ich mir mitzuteilen, dass ich auf die hiesigen Blätter und in erster Eeihe auf den *Pester Lloyd* bereits im gewünschten Sinne eingewirkt habe.

Andrerseits möchte ich jedoch wiederholt betonen, dass eine möglichst entgegenkommende Behandlung der hiesigen Blätter auch bezüglich des Tempos der Zensurierung und Bücksendung ihrer Eingaben vom Gesichtspunkte des öffentlichen Interesses sehr erwünscht wäre.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1733.

SZÉKELY HONVÉDEK JELENTKEZÉSE ERDÉLY VÉDELMÉRE.

A 24. gyalogezred -parancsnokságának. Táboriposta 28.

1916. október 18.

M. Kir. Parancsnokság!

Pár héttel a román betörés után 24-es székely honvédek aláírással azt a kérést kaptam, eszközölném ki, hogy «résztvehessünk annak a földnek védelmében, ahol megtanultuk ezeréves hazánkat szeretni és védeni».

Tisztelettel felkérem az ezredparancsnokságot, szíveskedjék alkalmas módon a legénység tudomására juttatni, hogy ezt a kérelmet megkaptam és szíves-örömet érdeklődtem az ügy iránt. Annyival könnyebben tehettem ezt, mert tudtam, hogy a hadsereg-főparancsnokság is készséggel hazaküldi Erdély védelmére azokat a székely csapatokat, amelyeknél ez legyőzhetetlen akadályba

nem ütközik, amint ezt a cs. és kir. 82. gy. és 2. huszárezred példája mutatja.

Fájdalom, a harctéri helyzet nem engedte meg, hogy teljese-
désbe menjen a 24-es honvéd bakák kívánsága is. Szolgáljon
vigasztalásukra az a tudat, hogy a betörőket *kivertük már hazánk
szent földjéről* és győzelmes seregeink hű német szövetségünkkel
együtt Románia területén üldözik őket. De megnyugvásukra szol-
gálhat az a tudat is, hogy bárhol küzdenek, bárhol verik vissza
az ellenséget, ezzel *mindenütt hazánk épségét szolgálják*, Erdély meg-
mentéséhez járulnak hozzá. Mert hiszen hiába győzedelmesked-
nének a románokon, ezzel még nem háritanók el az Erdélyt fenye-
gető veszélyt, ha a muszkák felett is győzelmet nem aratunk.

Nagyon kérem a m. kir. ezredparancsnokságot, szíveskedjék
ezt az üzenetemet hivatalos formák mellőzésével a legénység
tudomására hozni s egyúttal adja át nekik *szívem mélyéből jövő
meleg üdvözlétemet. Meghatott lélekkel kísérjük küzdelmeiket, bízunk
bennük, büszkék vagyunk reájuk, az Isten oltalmába ajánljuk őket.*

Kiváló tisztelettel *Tisza.*

1734.

ADAT TISZA ISTVÁN SZOCIÁLIS ÉK ZEKÉN EK
BIZONYÍTÁSÁHOZ.

Gross Besző erdőmérnöknek.

1916. október 18.

Kedves erdőmérnök úr!

Részvétellel értesülök szegény Tagscherer¹ betegségéről s úgy
az ő, mint a Kaltwasser¹ helyettesítésére vonatkozólag tett intéz-
kedését helyeslőleg tudomásul veszem. *Magától értetődik, hogy mind
a két régi szolgának fogok bizonyos évdíjat megállapítani*, mielőtt
azonban az összeget megszabhatnám, arra kérem, hogy életkoruk-
ról, a nálunk teljesített szolgálati idő tartamáról s vagyoni viszo-
nyaikról tájékozódni szíveskedjék.

Radvánszky² értesítettem, hogy ön lesz szíves 3 mm rozso-
t átadni, és felkértem, hogy önnel tudassa az átadás módozatait.
Miután ők jelenleg nincsenek még Budapesten, arra kérem, hogy
várja be növéremnek erre vonatkozó levelét.

Szívből üdvözlí

Tisza.

¹ T. I. akkori alkalmazottja volt.

² Gr. T. I. nővére br. R. Béláné úrnő, Tisza Pauline.

1735.

GR. STÜRGGH KÁROLY OSZTRÁK MINISZTERELNÖK
MEGGYILKOLTATÁSA.

TÁVIRAT.

1916. október 22.

Excellenz Freiherr v. Georgi k. k. Landesverteidigungsminister.

Durch den gestrigen Trauerfall¹ tief erschüttert bitte ich Euer Excellenz das innigste Beileid der ungarischen Regierung im Namen der k. k. österreichischen entgegennehmen zu wollen. Mit ganzer Schärfe empfinden auch wir den Verlust, der den österreichischen Schwesterstaat und die österreichische Regierung getroffen hat. Die von gegenseitigem Vertrauen und vom Bewusstsein Kampfgenossen derselben hehren Sache zu sein, getragene intensive Zusammenarbeit in schwerer und grosser Zeit hat uns gelehrt, den ganzen Wert des ^rerblichenen zu erkennen und seine edlen Eigenschaften zu lieben. Hochgeachtet und mit warmer Pietät gepflegt wird sein Andenken auch in unserem Kreise weiterleben.

Tisza.

kgl. ung. Ministerpräsident

1736.

LENGYELORSZÁG JÖVŐJÉRE VONATKOZÓ TERVEK.

B. Burián külügyminiszternek.

1916. október 22.

Kedves Barátom!

Olvastam a lengyel proklamáció tervezetét, őszintén szólva jobban szeretném, ha módosításaid közül elmaradna az, amely a két középeurópai nagyhatalomhoz való szoros politikai csatlakozást hangsúlyozza, mert *a még bizonytalan jövő esélyeivel* szemben nem tudom, célszerű-e már ebben az első nyilatkozatban az egész

¹ T. I. 1916 október 21-én este 8 óra körül szokása szerint megjelent a Nemzeti Munkapárt helyiségeiben és mikor meglátta az ott tartózkodó akkori igazságügyminisztert, ezekkel a szavakkal lépett hozzája: «Látod szegény Stürgkh! Ki hitte volna, hogy kettőnk közül ő kapja az első golyót!» Ezek a szavak is bizonyítják, hogy Tisza már akkor (az 1912-ben a képviselőház nyílt ülésén Kovács Gyula képviselő által ellene elkövetett merényletre is visszaemlékezve) elkészült arra, hogy ellene újabb gyilkosságot vagy kísérletet fognak elkövetni és ebben a tudatban teljesítette azt a kötelességét, amelyet lelkiismeretének parancsszava eléje szabott.

világ előtt így *affichirozni* ezt a gondolatot. Természetesen igyekeznünk kell *megcsinálni*. Ezt az első perctől fogva meg kell az irányadó lengyelekkel értetnünk; de a proklamációba való felvétele felhívja e törekvésünkre ellenségeink figyelmét, módot nyújt nekik, hogy saját közvéleményük és a lengyelek előtt úgy állítsák be a dolgot, mint hogyha a lengyel ügy iránti rokonszenvünk tisztán hatalmi vágyainkat leplező átmítás volna, és *komplikálhatja békeakciónkat*.

Ennélfogva a nélkül, hogy én bárminő kívánsággal komplikálni akarnám a helyzetet, arra kérlek, hogy ha a németek erősködnének e beszúrás kimaradásán, ejtsd el az arra vonatkozó követelést. Természetesen e kérésem nem vonatkozik a «Kaiserreich» kifejezés meghagyására, amely közjogi szempontból merőben helytelen és okvetlenül helyettesítendő a «Verbündete Mächte» kifejezéssel.

Különbén egészen véve csak örömet fejezhetem ki a proklamáció tartalma és hangja felett, amelyen a te módosításaid is lényegesen javítanak.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1737.

T. I. NÉZETE A SZÖVETKEZETEK JELENTŐSÉGÉRŐL.

1916. október 23.

A Biharugrai Hitelszövetkezetnek, Biharugra.

Makai Sándor kitüntetése alkalmából hozzám intézett sürgönyüket megköszönve, biztosíthatom a Szövetkezetet, hogy jóleső örömmel láttam, miszerint ezen ünnepély alkalmával rólam is megemlékeztek. Mindig igaz megelégedéssel gondolok arra vissza, hogy az ugrai szövetkezet bölcsőjénél én is ott állottam s ezen áldásos intézmény életrekeltésében résztvehettem.

Benső örömmel gondolok arra is, hogy a Hitelszövetkezet áldásos működésébe vetett reményemben azért nem csalódtam, mert nem csalódtam a vezetők szellemi és erkölcsi rátermettségébe vetett bizalmamban sem. Azok, akik résztvettek az intézet megalakulása előtti megbeszélésekben, emlékezni fognak reá, hogy mindig azt mondtam: a vezetőkön fordul meg minden, a siker attól függ, vállalkoznak-e erre a felelősségre és munkára a község legérdemesebb polgárai.

Ezek között a legnagyobb, legnehezebb munkát Makai Sándor vállalta el, s amidőn jól megérdemelt kitüntetése alkalmából csat-

akozom én is barátai és tisztelői hosszú sorához, s neki erőt, egészséget, megelégedést és közhasznú tevékenységében sikert kívánok, egyúttal a jó Isten áldását kérem a Szövetkezetre s Ugra község derék polgáira.

Kiváló tisztelettel *Tisza.*

1738.

EGYIK HÍRLAP TÉVES KÖZLÉSE A KÖZÉLMEZÉS TERÉN
TETT HELYTELEN INTÉZKEDÉSRŐL.

Egyik alispánnak.

1916. október 23.

Igen tisztelt alispán úr!

A *Budapesti* Hírlapban megjelent közlemény olvasása után a klubban találkozáskor a főispán úrral, neki szórói-szóra ezt mondtam: «Nagyon sajnálom az alispánodat, de *ha* igaz, ami a *Budapesti Hírlapban* van, kénytelenek leszünk felfüggeszteni. A közlélmézést csak úgy biztosíthatjuk, ha mindenkivel szemben kérlelhetetlen szigorral járunk el.»

Ebből láthatja alispán úr, hogy kijelentésem *feltételes* volt s abban személye ellen irányuló semmiféle él nem foglaltatott. Tényleg nagyon kellemetlenül voltam a szóbanforgó hírlap közleménye által meglepve, kellemetlen kötelességet kellett volna teljesítenem, ha az valóban bizonyult volna, és senki nem örülhet nálam jobban a felett, hogy az *tévesnek* bizonyult.

Biztosíthatom róla, hogy az a feltételesen kilátásba helyezett szigorú eljárás kizárólag annak a kényszerhelyzetnek lett volna következménye, amelyben az ország közlélmézéséért felelős kormány van, akinek fájdalom nemcsak a közönség, hanem sokhelyen a helyi hatóság passzív rezisztenciájával kell megküzdenie s akinek ezt, ha kell, a legkeményebb eszközzel is meg kell törnie, ha az ország lakosságát nagy csapástól akarja megóvni. Ezen a téren nem transigálhatunk semmiféle egyéb tekintettel, a legtiszteletreméltóbbal sem, s a legérdemesebb tisztviselővel szemben is kérlelhetetlen szigorral kellene eljárunk, ha teljes szigorral nem hajtja végre a közlélmézéssel kapcsolatos rendeleteket.

Ismétlem: *végtelenül örülök, hogy erre alispán úrral szemben nem került a sor* s teljes bizalommal és reménnyel nézek további közhasznú működése elé.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1739.

ÚJ GYÓGYÍTÓ ELJÁRÁS EGYIK HADIKÓRHÁZBAN
ELHELYEZETT IDEGBAJOSOK KEZELÉSÉNÉL.

Gonda Viktor doktornak Rózsashegy.

1916. október 23.

Tisztelt orvos úr!

Szíves küldeményét megköszönve biztosíthatom róla, hogy az idegbajosok gyógyításánál Rózsashegyen alkalmazott gyógymód meglepő eredménye nem kerülte el érdeklődésemet. Növekvő örömmel kísérem azt figyelemmel és csak azt kívánhatom, hogy valóban végleges legyen az olyan csodaszerű módon fellépő siker. Akkor meg lehet az a nagy öröme, hogy a szenvedő emberiség jótévői közé számíthatja magát.

A teljes sikert tiszta szívemből kívánva, maradok

tisztelő híve *Tisza.*

1740.

KEZELŐK ÉS DÍJNOKOK EGYESÜLETÉNEK KÉRVÉNYE.

Almásy László o. k.-nek.

1916. október 23.

Kedves Barátom!

A Kezelők és Díjnokok Egyesületének kérvényét én is megkaptam. A legnagyobb jóakarattal tárgyaljuk azt, de fájdalom, a háború elnyúltával hatványozódó pénzügyi bajok nagyon is szűk korlátokat szabnak élénk.

Szegény Bíró Kálmán szeretve tisztelt ezredparancsnokom volt; fia elestéről a lapokból mély részvétellel értesültem s amit csak lehet, szíves-örömmel a család visszamaradt nőtagja részére meg fogok tenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1741/a.

ALAPTALAN ROMÁN HÍRADÁS EGYIK HONVÉD-
GYALOGEZREDRŐL.

B. Hazai Samunak.

1916. október 26.

Kedves Barátom!

Egy oláh forrásból magasrangú katonai körökbe juttatott memorandum a többek között azt az állítást is kockáztatja, hogy

a 24. honv. gy. e. a fogarasi román lakosság között «wie im Feindesland gewüthet hätte, wobei ein Blutbad und Plünderungen verübt worden seien».

Úgy tudom, a 24-esek nincsenek is Erdélyben; de ha ott volnának is, légy szíves kérlek, az erre az állításra adható választ velem lehetőleg sürgősen közölni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

Erre báró Hazai Samu a hozzáérkezett következő két jelentést küldte a miniszterelnöknek:

1741/5.

TÁVIRAT.

Honvédelmi Miniszternek.

Feladatott Nagyváradon, 1916. okt. 27.

21,822. eln. 10. sz. rendeletre. A mai napon kelt hasonszámú távirati jelentésemhez pótlólag jelentem, hogy a 21. pótzászlóalj riadó zászlóalja folyó évi augusztus 29-én és 30-án Nagyszeben kiürítését fedezte, azután pedig gyalogmenetben Mikeszszára vonult, hol szeptember 3-án bevaggonírozott és Szentesre útbaindult. Ezek alapján jelentem tehát, hogy a román betörés óta Pogarason kerületben *honvéd alakulás egyáltalában nem volt.* 12,131/el. sz. Kolozsvári honv. ker. parancsnokság, Nagyvárad.

1741/c.

TÁVIRAT.

Honvédelmi Miniszter Úrnak.

Feladatott Nagyváradon, 1916. október 27.

21,822/el. sz. számú telefonrendeletre: a 24. honv. pótzászlóalj riadó zászlóalja, sem más alakulása Fogarason *nem járt.* A riadózászlóalj augusztus 29. és 30-án Földváron, 31-én Köhalmon, szeptember 1. és 2-án Köhalomnál állásban és 3-án Köhalomnál bevaggonírozva, szeptember 10-én Nagyváradra érkezett. 12,131. szám eln.

Kolozsvári honv. ker. parancsnokság, Nagyvárad.

1742.

A MAGYAR MINISZTERELNÖK LÁTOGATÁSA A NÉMET
FŐHADISZÁLLÁSON.*B. Burián István külügyminiszternek.*

1916. október 28.

Kedves Barátom!

*Plessbe*¹ megérkezésem után *Hindenburg* felkeresett szálláson s egy csomó nyájaskodás után jelezte, hogy találkozásunk alkalmát egypár dolog megbeszélésére szeretné felhasználni. E célból 11-kor mentem át hozzá s vele és Ludendorffal² körülbelül 2 óra hosszat beszélgettem.

Először az élmezés kérdését hozták szóba s nagy meglepetésemre minden ellenmondás nélkül hallgatták meg felvilágosításaimat. Úgy tettek, mint hogyha teljesen belátnák, hogy a magyar lakosságnak nagyobb «Kopfquote»-ra van szüksége s hogy a parasztságtól jóformán lehetetlen az utolsó szemig elszedni a fejkvóta szerint kiszámított házisükségletüket meghaladó gabonamennyiséget. Én azt mondtam nekik, hogy nézetem szerint a monarchia «wenn alle Stricke reissen», saját erejéből is kihúzhatja a jövő évi aratásig az időt, de a lakosságra mért olyan szenvedések árán, amelyek a munkáselem meggyengülésében, a halandóság növekedésében s a hangulat romlásában bosszulják meg magukat, úgy hogy nagyon is kívánatos volna, hogy a német kormány segítsen rajtunk.

Szerintök a krumplitermés megromlása folytán erre kevés a kilátás. Amidőn azonban az esetleges romániai zsákmányra utaltam, *Hindenburg* igen határozottan kijelentette, hogy abból természetesen nekünk is kell juttatni s hogy ebben a tárgyban tárgyalások folynak *Teschennel*.³

E téma kimerítése után «nach der Ernährung kommen die Menschen» kifejezéssel *Ludendorff* a lengyel hadseregbe s ezen a révén az okkupált lengyel terület egységes igazgatására vitte a beszédet. Érvelésében főleg annak hangsúlyozására szorítkozott, hogy a hadsereg felállításával kapcsolatos számtalan konkrét adminisztratív ügy (pl. elhelyezés, gyakorlóterek, lövőterek stb.) elintézését mennyire nehezíti, ha a lublini kormányzóság osztrák-

¹ Akkor a német hadsereg főhadiszállása.

² *Ludendorff* *Erich*, akkor a német hadseregben vezérkari főnök.

³ Az osztrák-magyar főhadiszállás ekkor *Teschennben* volt.

magyar kézben marad. Erre válaszul, annak hangsúlyozásával, hogy az ilyen ügyeket kölcsönös jóakarattal mellett gyorsan el lehet intézni és bizonyára meg fog lehetni a lublini kormányzóval olyan ügymenetet szervezni, amely felesleges komplikációknak és idővesztésnek elejét veszi, kifejtettem, hogy az ő aggályainál sokkal fontosabb szempontok kívánják meg a jelenlegi állapot fenntartását s hogy éppen a hadseregszervezés sikere szempontjából sem volna helyes olyan intézkedéseket tenni, amelyek a lengyel közönség austrophil részét elkedvetlenítenék.

Ez a beszélgetés gyorsan ért véget; minden inszisztálás vagy kellemetlenkedés nélkül egyszerűen arra kértek, igyekezzem odaadni, hogy a lublini kormányzó a hadseregszervezéssel kapcsolatos kérdéseket (pl. elhelyezés, gyakorlóterek, lőterek stb.) előzékenyen és gyorsan intézze el. Biztattam őket, hogy erre bizonyosan meg lesz Kuknál¹ a legmesszebbmenő jóakarata. Hiszem is, hogy ebben valót mondtam, de mégis arra kérlek, méltóztatással nyomatékosan felszólalni ebben az irányban úgy Lublinban, mint Teschenben.

Azután áttért a beszélgetés a *katonai helyzetre* s azzal kapcsolatos politikai kérdésekre, annak kölcsönös hangsúlyozása mellett, hogy ugyanazt az ügyet szolgáló s egymás iránt bizalommal eltelt egyének magánbeszélgetése ez. Sok újat a helyzetre vonatkozólag nem mondhatok. A Verdun melletti écheccet nagyon nyugodtan veszik, további következményeitől nem félnek s a csapatok felosztásán ezen incidens miatt nem változtatnak. A dobrudzsai siker nézetük szerint teljes; négy usque hat ellenséges hadosztály megsemmisítésével egyértelmű.² Reménylik, hogy *Mackensen* és *Falkenhayn* mielőbb találkozhatnak Románia szívében. Az Erdélyből Románia felé vezető szorosokban Petrozsény felől várják leg hamarább a teljes sikert.

Annak hangsúlyozásával, hogy nagyon valószínűtlen eshetőségről van szó, kérdeztem tőlük, hogy abban az esetben, ha netalán szó lehetne Romániával kötendő békéről, a világháború sikere szempontjából súlyt helyeznének-e arra, hogy a mi haderőink Moldva északi részéről folytathassák Oroszország ellen hadműveleteiket? Erre, mint gondoltam is, határozott «igen»-nel feleltek. *Nagyon örülnének a Romániával kötendő békének*, de feltétlenül szükséges-

¹ Kuk Károly altábornagy, a lublini kormányzóság akkori vezetője.

² A német és osztrák-magyar hadseregek kiszorították Erdélyből az 1916 augusztus végén betört román seregeket és Dobrudzsában megverték az ellenséget.

nek tartanak, hogy Románia lefegyverzése mellett mi zavartalanul folytathassuk a nagy orosz hadállás balszárnya oldalába és hátába hadműveleteinket. Hindenburg szerint ez az archimedesi pont, ahonnan sarkából mozdíthatjuk ki a világot. Szerintök *Oroszország offenzív ereje ellankadt*; 1917 tavasza vagy nyár eleje előtt nem tartják újabb veszedelmes támadásra képesnek.

Egyéb feljegyzésre érdemes, a nap folyamán ismétlődő beszélgetéseink során nem igen adta magát elő. Szerettem volna a német kormánnyal való viszonyunkról és Tschirschky¹ üzelmeiről is mondani valamit, de erre annyira nem adtak agít, hogy jobbnak láttam elő nem hozni a dolgot. Az egész találkozás igen szívélyes formák között, a legkisebb kellemetlenkedés, prepotenskedés vagy más zavaró incidens nélkül folyt le.

Hohenlohenek² a most folyó berlini tárgyalásokra vonatkozó sürgönyéből csodálkozással látom, milyen kevésbé van tájékozva. Ezek a tárgyalások kizárólag részletkérdésekre, elsősorban az északi neutrális államokból jövő vaj, zsiradék és húsbehozatalra vonatkoznak; a kenyérkérdés nem jön és nem is jöhet köztünk és a németek között szóba, amíg utolsó üzenetünkre megfelelő választ nem kapunk. Úgy hiszem, jó volna őt plessi utam előzményei és lefolyása felől tájékoztatni.

Körber³ tegnapelőtt addig volt nálam, amíg a vasútra nem kellett indulnom, úgyhogy beszélgetésünkről nagy sajnálatomra mit sem közölhettem veled. Azzal a propozícióval kezdte, hogy egy-két éves provizóriumot kössünk a kiegyezés helyett, amelyet, tekintettel a németek állásfoglalására s az egész világon várható kereskedelempolitikai tárgyalásokra, visszautasítottam. Második propozíciója az volt, hogy négy év múlva felmondási joga legyen mind a két kormánynak a vámtételekre vonatkozólag, amire nem volt nehéz bebizonyítanom, hogy ez teljes lehetetlenség, mert meg nem egyezés esetén chaosba vinne s ab ovo lehetetlenné tenné a külfölddel való szerződéseket. Késznek nyilatkoztam ugyan egy olyan stipuláció felvételére, amely szerint a két kormány négy vagy öt év múlva reconsideratio tárgyává teszi a vámtételeket, de természetesen azzal a kikötéssel, hogy újabb megegyezés hiányában

¹ Német nagykövet Bécsben.

² Osztrák-magyar nagykövet Berlinben.

³ Körber Ernő, a meggyilkolt gróf Stürgkh Károly utódjával designált osztrák miniszterelnök.

hatályban maradnak a most megállapított vámtételek. Persze ez inkább látszólagos előzékenység, amire nagy súlyt ő sem helyezett.

Végre azonban, hogy minden lehető megtegyek vállalkozásának előmozdítására, kijelentettem, hogy ha az állatvámoknál máris koncedált átmeneti könnyítések némi fokozására vonatkozó konkrét proposícióval lépne elő, ezt hajlandók volnánk megfontolás tárgyává tenni. A leghatározottabban hangsúlyoztam azonban, hogy új kiegyezési tárgyalásokba nem megyünk bele, s hogy az ő jól felfogott érdeke is az, hogy a kiegyezést elődje munkája gyanánt állíthassa oda s mindjárt hivatalba léptekor finalizálja. A legtöbb, amit érdekében tehetek, hogy módot nyújtok neki arra, hogy egy pontban (t. i. állatvámokra vonatkozó átmeneti kedvezmények tekintetében) az ő szempontjából javítson a már jóformán kész kiegyezésen.

Úgy láttam, hogy ezzel meg is volt elégedve. A kérdés most már csak az, hogy utólag ne próbáljon ezen az állásponton változtatni. Mindenesetre nagyon kérlek, méltóztassál úgy előtte, mint esetleg Ő Felsége előtt is hangsúlyozni, hogy *újabb kiegyezési tárgyalásokba semmi szín alatt nem megyek bele* s amint az új kormány megalakult, a kiegyezés végleges formulázását és aláírását fogom kívánni.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1743.

TILTAKOZÁS AZ AUSZTRIÁBAN TERVEZETT «KATONAI
LÉTESÍTMÉNYEK» FELÁLLÍTÁSA ELLEN.

T. I. már 1916 február 19-én kelt levelében (közöltetett 1513. sz. alatt e kötet 50-51. lapjain) tiltakozott a magyar kormány nevében a hadügyminiszternél az ellen, hogy az eredetileg Pozsony és Köpcsény¹ vidékén, tehát magyar területen tervezett katonai létesítményeket osztrák cégek bevonásával kizárólag Ausztriában akarják felállítani.

Mínthogy ez az eljárás a magyar ipar érdekeit sértette, T. I. újból felszólalt e tárgyban.

¹ Nagyközség Mosón vármegye rajkai járásában.

1743/a.

Br. Krobotin Sándor hadügyminiszternek.

Den 29. Oktober 1916.

Hochverehrter Freund!

Die mit der industriellen Tätigkeit der Heeresverwaltung verbundenen Erscheinungen haben mich seit geraumer Zeit mit wachsender Besorgnis erfüllt. Durch tausend dringende wichtige Angelegenheiten in Anspruch genommen konnte ich dieser Sache nicht mit der notwendigen dauernden Aufmerksamkeit folgen; andererseits wäre ich auch nur mit dem grössten Widerstreben einer Bereinigung derselben nähergetreten, da ich wusste, dass dies aller Wahrscheinlichkeit nach mit mir persönlich sehr schmerzlichen Folgen verbunden werden müsste.

Es hat sich nämlich ein ganz unhaltbarer Zustand entwickelt. Im Widerspruche mit den in gemeinsamen Ministerkonferenzen getroffenen Vereinbarungen wurden Hunderte von Millionen ohne Wissen der Regierung, ja in vielen Fällen zum Trotze ihrer eingelegten Verwahrung und im Widerspruche mit Deinen Erklärungen in die verschiedensten *Anlagen* investiert und speziell vom Standpunkte der ungarischen Regierung die Sache dadurch potenziert, dass diese Investitionen zum allergrössten Teile *in Österreich* erfolgten und die diesbezügliche, infolge der geschichtlichen Entwicklung vor dem Kriege bestehende Benachteiligung Ungarns ganz wesentlich verschärft wurde.

Es ist Dir, hochverehrter Freund, wohlbekannt, welch' eine grosse Rolle diese Frage seit Jahrzehnten bei den Delegationen gespielt hatte. Immer wieder wurden die Klagen darüber laut, dass ein unverhältnismässig grosser Teil der wirtschaftlich produktiven Heeresauslagen der österreichischen Volkswirtschaft zu Gute fällt; immer wieder wurde betont und seitens der Kriegsminister anerkannt, dass Neuanlagen (z. B. Arsenalbauten) so lange nach Tunlichkeit in Ungarn zu errichten sein werden, bis das bestehende Missverhältnis nicht ausgeglichen ist.

Jetzt wäre eine unerwartete Gelegenheit dagewesen, um diese gerechte Forderung Ungarns zu erfüllen. Nichts wäre leichter gewesen, als die eventuell unvermeidlichen und im Einvernehmen mit den Regierungen beschlossenen Anlagen unter den zwei Staaten der Monarchie so zu verteilen, dass die alten und neuen Anlagen

im Grossen und Ganzen dem Quotenverhältnisse entsprechend auf Ungarn und Österreich fallen sollen.

Statt dessen stiess manche dahinzielende Initiative, dass die Deckung des Heeresbedarfes zum Teile auch der ungarischen Industrie zu Gute kommen solle, bei *den Dir unterstellten amtlichen Steilen* auf ein Netz von kaum überwindbaren Hindernissen, welche gewiss im Gegensatze mit Deinen Intentionen waren, und es wurden die hinter dem Rücken der Regierungen gemachten ärarischen Anlagen *beinahe ausnahmslos in Österreich* errichtet. Ich gestatte mir nur auf die Frage der bei Pressburg geplanten Neuanlage und die Verwendung der für dieselbe gekauften *Einrichtung* zur Errichtung einer solchen *in Österreich* hinzuweisen.

Es sind dies Erscheinungen, für welche, falls keine Remedur gefunden werden kann, die ungarische Regierung unmöglich die Verantwortung tragen könnte und ich sah mich immer mehr in die Zwangslage versetzt, die Frage mit ganzem Ernste aufrollen und alle Konsequenzen derselben ableiten zu müssen.

Ich kann Dir nicht sagen, wie desperat ich über diese Aussicht war. Denn obwohl ich genau weiss, dass diese Vorkommnisse einzelnen im Kriegsministerium obwaltenden *Unterströmungen* und einem mit Deiner ganzen Gesinnung im Widerspruche stehenden *unkorrekten Vorgehen Deiner Untergebenen* zuzuschreiben sind, so wäre es mir nicht möglich gewesen meine gegen das Vorgehen des Kriegsministeriums gerichtete Kritik an eine andere Stelle, als an den verantwortlichen Minister zu richten, und ich sah mich immer mehr vor die Eventualität eines Konfliktes mit Dir gestellt, welcher nach unserer vertrauensvollen, gemeinsamen Arbeit in so schwerer Zeit vom sachlichen und persönlichen Gesichtspunkte in höchstem Grade peinlich für mich gewesen wäre.

Zu meiner freudigen Überraschung scheint jetzt in der Frage der für die erhöhte Erzeugung von Geschützen notwendigen Investitionen die herbeigesehnte Möglichkeit zu einer Lösung der Frage gegeben zu sein. Der Teleszky'sche Plan eines grosszügigen Ausbaues der Geschützfabrik in *Győr* und der Stahlanlage in *Diósgyőr* entspricht allen militärischen Erfordernissen, enthält die beste Lösung für die so brennend notwendige Vermehrung der in diesem Kriege zu gebrauchenden Artillerie und bietet andererseits die Möglichkeit der *ungarischen* Volkswirtschaft für die bisher erlittene Zurücksetzung eine Entschädigung zu geben, welche zwar nicht

genügt, um eine volle Remedur zu geben, uns jedoch bei dem vorhandenen weitgehenden Entgegenkommen der ungarischen Regierung über den Graben helfen kann.

Bei der bezüglich der Investitionen der Kriegsverwaltung abzuhaltenden gemeinsamen Ministerkonferenz würden wir uns dann darauf beschränken können, dass die Vornahme solcher Investitionen vor dem Einvernehmen mit den Regierungen pro futuro ausgeschlossen wird, und könnten, falls uns Bürgschaften für die Zukunft gegeben werden, bezüglich des bisher Geschehenen einen ganz anderen Standpunkt einnehmen, als wenn wir der obengeschilderten wirklich unverantwortlichen *Zurücksetzung und Schädigung der ungarischen Industrie* ohne Remedur gegenüberstehen würden.

Hazai reist heute nach Wien, um diese Frage mit Dir zu bereinigen. Mit der ganzen Wärme sowohl meiner Hingebung an die in Frage stehenden, so hochwichtigen Staatsinteressen, als meiner persönlichen Hochschätzung und Freundschaft Dir gegenüber beschwöre ich Dich rasch zuzugreifen und die sich darbietende Gelegenheit zu benützen, um bei Sicherung der grösstmöglichen Steigerung der Geschützerzeugung eine verfahrenre Angelegenheit wieder in Ordnung zu bringen, welche nicht nur einen in der heutigen Zeit gewiss doppelt zu vermeidenden Konflikt zwischen den verantwortlichen Ratgebern Seiner Majestät heraufbeschwören, sondern auch eine begründete Erbitterung gegen das Vorgehen der Heeresleitung in ganz Ungarn erzeugen und der gegen das gemeinsame Heer gerichteten Agitation Wind in die Segel geben würde.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1744/α.

ERDÉLY LAKOSSÁGÁNAK VISSZATELEPÍTÉSE.

*Gróf Bethlen István*¹ o. k.-nek.

1916. október 26.

Kedves Barátom!

Bécsi utam folytán Sándor János csak tegnap közölhette velem leveledet. Az érdemleges választ, úgy hiszem, azonnal meg-

¹ Akkor ellenzéki képviselő volt. A miniszterelnök és belügyminiszter felkérték őt arra, hogy az erdélyi menekültek visszatelepítése végett az erdélyi vármegyékbe küldött miniszteri tisztviselőkkel különböző intézkedéseket tegyen. B. I.-nak erre a levélre 1916 nov. 1.-ről kelt válasza az iratok között van, de közlése nem tartozik e kiadvány keretébe.

adta reá. Mint abból láthatad, voltaképpen egy kis tévedés forgott fenn, mert hiszen első perctől fogva úgy fogtuk fel a dolgot, hogy a visszatelepítéssel kapcsolatos ügyeket önálló hatáskörrel bíró külön szervre bízjuk s ezt egyenesen a minisztériumnak rendeljük alá.

Úgy hiszem, tisztán objektív alapon ez az egyedül helyes megoldás, miután olyan hatáskörrel van szó, amely az 1912. évi LXVIII. tc.-ben felsorolt kormánybiztosi hatáskörbe nem tartozik s amelyet már csak azért is helyesebb nem a kormánybiztos, hanem külön szerv útján ellátni, mert a kormánybiztosnak a hadseregparancsnokság székhelyén kell lennie s azzal együtt helyet is változtatnia; a visszatelepítési hivatalnak állandóan a visszatelepítési munkák szempontjából legalkalmasabb helyen kell tartózkodnia.

Természetesen kormánybiztosnak és visszatelepítő hivatalnak kontaktusban kell állania, ezt azonban kölcsönös jóakarattal mellett nagyon könnyű lesz súrlódások nélkül biztosítani; viszont számos olyan ügy van, amelyet a visszatelepítő hivatalnak a minisztériummal kell elintéznie s amelynél a kormánybiztos közbeiktatása csak meglassítaná az ügymenetet.

Abban a reményben, hogy ilyen körülmények között kedvvel és sikerrel fogsz te a munkában résztvenni, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1744/b.

Deák Sándor Erdélyből menekült ág. ev. espereshez.

1916. október 30.

Nagytiszteletű esperes úr!

Az utóbbi hetekben úgy túl voltam munkával halmozva, hogy lehetetlen volt levelezésemet rendben tartanom. Nagy bosszúságomra most veszem észre, hogy szeptember 24-én kelt levelére mindeztideig nem válaszoltam. Szíves elnézését kérve egyúttal azt a reményemet fejezem ki, hogy azóta egyházi főhatósága részéről megkapta a szükséges felvilágosítást és segílyt, mert hiszen az Orsz. Hadsegélyző Bizottság a protestáns egyházak rendelkezésére bocsátotta az ellenséges betörés folytán távozni kényszerült hívek ideiglenes ellátására szükséges összeget.

Attól a reménytől vezérelve, hogy a betört román csapatoktól rövid idő alatt megszabadíthatjuk hazánk területét s az elmene-

kült lakosság mielőbb visszatérhet, egyelőre csak a legsürgősebb ideiglenes segélyre szorítkoztunk, akkorra tartva fenn a rendelkezésre álló anyagi erő zömét, amidőn az elmenekült lakosság régi hajlékába visszatérve, a helyreállítás nagy munkája előtt találja magát.

Reményilem, hogy ez mielőbb bekövetkezik, a feldúlt hajlékokban új élet veheti kezdetét s Nagytiszteletű úr is a nép hivatott vezéréként teljesítheti hivatását a nép buzdítása, munkára hívása s a munka és segélyezési akció szervezése terén. *Ha Isten éltet*, közelebbről én is elmegyek Erdélybe, hogy tőlem telhetőleg biztósítsam ez akció sikerét.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1744/c.

Sándor Jánosnak.

1916. október 30.

Kedves Barátom!

Betegh Miklós ¹ levelének visszaküldése mellett megjegyzem, hogy nézetem szerint kettős tévedésben van. Először is az elmenekült lakosság visszatelepítésével kapcsolatos teendők az 1912. évi LXIII. te.-ben megállapított kormánybiztosi hatáskörbe nem tartoznak s azoknak a kormánybiztosra bízása már csak azon körülménynél fogva sem volna célszerű, hogy a kormánybiztosnak azzal a parancsnoksággal együtt kell mozognia, amelyhez beosztott.

Miklós ² második tévedése nézetem szerint abban rejlik, hogy az ő kormánybiztosi teendői egyáltalában nem szűnnek meg a hadműveleteknek román területre való áthúzódnása folytán. Hiszen Erdély akkor is hadműveleti tér marad. A hadsereg pótlásainak biztosítása, a szükséges szállítások lebonyolítása, a hadsereg biztonságával és a katonai érdekekkel kapcsolatos rendészeti ügyek stb. fennmaradnak a tűz vonalnak román területre való átmenetei után is és fontos hatáskört biztosítanak a kormánybiztos számára.

Ezt a hatáskört betöltheti akár úgy, hogy a szállásmesteri osztály székhelyén, magyar területen marad, akár Romániából, ha a hadseregparancsnokságot oda követi. Mert hiszen abból a körülményből, hogy illetékessége magyar területre, magyar hono-

¹ Kormánybiztos Erdélyben.

² T. i. Betegh Miklós.

sokra s a magyar hatóságokkal való érintkezésre terjed ki, egyáltalán nem következik, hogy ezt az ügykörét a hadseregpáncsnokságnak az ország határain kívül eső székhelyéről ne gyakorolhatná.

Abban a hiszemben, hogy evvel a felfogással egyetértesz, kérlek, hogy Miklóst megfelelően felvilágosítani és megny^ugtatni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1745.

LEVÉL A PREMONTREI REND SARKADKERESZTURI 59
MAGYAR HASZONBÉRLŐJE ÉRDEKÉBEN.

Takács Menyhért jászóvári premontrei prépostnak.

1916 október 30.

Méltóságos Uram!

A rendnek Bihar megye Sarkadkeresztúr község határában fekvő győri pusztáját ezelőtt pár évvel Sarkadkeresztúr községi gazdák vették haszonbérbe. Vesztőkre, mert szegények belejutottak az egymást követő csapásszerű esztendőbbe, amelyek annak az egész vidéknek gazdasági existenciáját a legmélyebben megrendítették.

A birtoknak barázdás szomszédja lévén, közvetlen tudomás alapján mondhatom, hogy a haszonbérlok gazdálkodása egymást követő három évben vesztésséggel járt s haszonbértartozásuk behajtása annyival válságosabb helyzetbe sodorná őket, mert az egész községi határ mélyfekvésű árteres földekből áll, tehát a túlnedves időjárás folytán ugyanolyan károsodásnak volt kitéve s ezen jobb sorsra érdemes magyar község a tönkrejutás közvetlen veszélye előtt áll.

Ilyen viszonyok között nem tagadhattam meg a földbérlo szövetkezet megbízottainak azt a kérését, hogy szerencsétlen helyzetüket feltárjam Méltóságod előtt s jó szívére és nagylelkűségére appellálva, arra kérjem, hogy őket a lehető legkegyelmesebb elbánásban részesíteni méltóztassék. 59 magyar család sorsa forog kockán; nem kétlem, hogy kérésük Méltóságodnál résztvevő megértésre talál s ügyüket kegyes jóindulatába ismételten a legmelegbben ajánlom.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod

őszinte híve *Tisza*.

1746.

LEVÉL A VOLT BUKARESTI KÖVETHEZ, OSZTRÁK BELÜGYI
VISZONYOKRÓL.*Gróf Czernin Ottokárnak.*

Den 31. Oktober 1916.

Lieber Freund!

Seit Eintreffen Deines am Donnerstag geschriebenen Briefes war ich noch nicht in Wien, sodass ich erst bei meiner nächsten Audienz (wahrscheinlich in wenigen Tagen) mit Seiner Majestät sprechen werde. Ich glaube kaum, dass Seine Majestät einen direkten Einfluss in solchen militärischen Detailfragen nehmen würde, glaube jedoch von Ihm eine Ermächtigung zu erhalten, die Sache mit Bolfras¹ zu besprechen und im Wege desselben dem Oberkommando nahezulegen.

Ich habe sehr bedauert Dich unlängst in Wien nicht gesehen zu haben. Hätte sehr gerne über die österreichische Politik mit Dir gesprochen. Könnten wir uns bei Gelegenheit nicht in Wien treffen? Infolge der Ermordung des armen Stürgkh stehen wir Beide vor einer neuen Situation und ein Gedankenaustausch mit Dir würde mich sehr interessieren.

Über die Besprechungen Körbers in den letzten Tagen bin ich ohne Nachrichten, so dass ich nicht weiss, ob Clam² wirklich eintritt. Mich würde es sehr freuen, denn es würde dann gewiss ein «rnster Versuch gemacht werden, um die besseren Grundlagen einer dauernden Ordnung in Österreich' zu schaffen.

Mit herzlichem Gruss

Dein ergebener *Tisza*.

1747.

AZ ÚJSÁGPAPIRRENDELET TERVEZETE ÉS A NYOMDAI
PAPÍRRA VONATKOZÓ TÁRGYALÁSOK.*Br. Harkányi Jánosnak.*

1916 október 31.

Kedves Barátom!

Az újságpapírrendelet tervezetével együtt küldöm a Grafikai és Rokoniparok Főnökegyesületének hozzám intézett beadványát,

¹ Gr. B. Artúr, a katonai kabinetiroda főnöke.² Gr. Clam Martinizt később kinevezetett osztrák miniszterelnökké.

amelynek utolsó bekezdése azt kéri, hogy amennyiben az osztrák kormány ragaszkodnék a papírgyárakkal kötött szerződések hatálytalanságához, a magyar könyv- és újságyomda vállalatok magyar rendelettel oldassanak fel rendelőkkel szemben fennálló s ezen papírszerződéseken alapuló szerződéses kötelezettségeik alól.

A nélkül, hogy állásfoglalásodnak eléje vágni akarnék, hangsúlyoznom kell, hogy ezt a kívánalmat gondos megfontolásra érdemesnek tartom, mert kétségtelen, hogy lehetetlen helyzetbe kerülnek a magyar nyomdatulajdonosok, ha a hírlapokkal kötött olyan szerződések joghatálya alatt maradnak, amelyekkel szemben vállalt kötelezettségeiket lehetetlen teljesíteniük, amint az osztrák kormány feloldja az osztrák papírgyárakat a magyar nyomdákkal szemben vállalt kötelezettségeik alól.

Azt hiszem tehát, hogy a kérdésnek olyan megoldását kellene keresni, amely ezt a körülményt is megfelelően tekintetbe veszi.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1748.

BIHAR VÁRMEGYE ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEI.

Fráter Barna alispánnak, Nagyvárad.

1916 október 31.

Kedves Barátom!

Millió dolgom között csak most intézhetem el a sarkadkeresztúri előljárásnak október 20-án Geszten átadott mellékelt kérvényét. Bizonyára tudod te is, hogy ez a község valóban siralmas állapotok között van. A mi vidékünkön *semmi nem termett* és Keresztúr, amelynek legnagyobbbrészt mélyfekvésű földjei vannak, ha lehet, még inkább szenvedett a mostani nedves időjárástól, mint a többiek.

Azt megmondtam nekik, hogy Újkígyósról mindaddig nem kaphatnak szállítási engedélyt, amíg a Csanád megyére is elrendelt requirálás be nem fejeztetett. Ellenben nem értem, hogy Dobozi¹ minő joggal tiltja meg az ő járásában vásárolt négy vágón tengeri elszállítását? Úgy hiszem, erre egyáltalában nem volt joga. Mindenesetre arra kérlek, légy szíves az ügygel sürgősen foglalkozni s ennek a szegény községnek dolgán segíteni, mert a mi népünket mai siralmas állapotában csak az tarthatja fenn, ha sertésenyész-

¹ D. Kálmán Bihar vm. érmihályfalvi járásának főszolgabírája.

tését nem kénytelen elpusztítani; márpedig tenyészjóságát is csak máshonnan odahozott tengerivel tarthatja fenn.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

MAGYAR POLITIKUSOK TÁRGYALÁSAI NÉMET ÉS OSZTRÁK
POLITIKUSOKKAL, NAUMANN VIKTOR «MITTELEUROPA» O.
MŰVE.

NÉMET POLITIKUSOK EMLÉKIRATA (RICHTLINIEN) A KÉT
ÁLLAMNAK HÁBORÚUTÁNI ÖSSZEKÖTTETÉSÉRŐL.

1749.

Berzeviczy Albert o. k., ny. min.-nek

1916 október 31.

Kedves Barátom!

A «Eichtlinien»-t köszönettel küldöm vissza. Persze gumi-elasticum kifejezésekben, de mégis mindenütt a német birodalommal közös intézmények szelleme kísért benne, ami magyar szempontból teljesen elfogadhatatlanná teszi.

Így politikai, mint katonai egyezményeink kizárólag nemzetközi jogi jelleggel bírhatnak. Ami pedig a gazdasági viszonyt illeti, a két nagyhatalomnak jól felfogott közös érdekéből koncentrálnia kell és együtt kell intéznie másokkal szemben kereskedelempolitikai akcióját, de ez csak akkor történhet mindkét fél érdekeinek kellő szemmeltartásával, hogyha a közös eljárás nem jogi kényszeren, hanem a szövetséges hatalmak önkéntes elhatározásán nyugszik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

Balogh Jenőnek a fennebbi levél tárgyában tett kérdésére Berzeviczy Albert a nevezetthez a következő levelet intézte.

«Gróf Tisza Istvánnak hoztam 1916 október 31-ről intézett levele tulajdonképpen tárgyára nézve a következő felvilágosításokat adhatom: a háború ideje alatt elnöke voltam annak a bizottságnak, amely a bel- és külföldön tartott nyilvános felolvasások útján igyekezett a közvéleményt álláspontunkról a háború kérdésében tájékoztatni. Különösen sűrű összeköttetésben állottam a németekkel és osztrákokkal s elértük azt, hogy úgy osztrák, mint német politikusok nagyobb számmal jöttek hozzánk is és kölcsönös kiutazások útján is igyekeztünk egymást bizonyos egységes politikai irány számára megnyerni.

Különösen 1916 őszén gróf Apponyi Alberttel együtt Berlinbe tett utunk és ott tartott előadásaink élénkítették a németekkel való összeköttetést. Ebbe az időbe esett Naumannak híres könyve: Mitteleuropa, amely a németek messzemenő terveit tartalmazta a háború utáni berendezésre nézve. Naumann ismételve járt Budapesten is, meglátogatott engem és én őt a munkapárt körében bemutattam gróf Tisza Istvánnak.

Ebben az időben közölték velem azok a német politikusok, akikkel legtöbbet érintkeztem, a tervezetét azoknak az elveknek, amelyek szerint nekünk a háború után eljárunk kellene. Ezek a tervezetek (Eichtlinien) a túlságba mentek Németország s az Osztrák-Magyar Monarchia politikai céljainak összekapcsolásában. Ezért, ha a megtörtént érintkezés a háborús küzdelem idejére eredményezett is bizonyos összetartást, a távolabbi célokra nézve eredményekre nem vezetett, mert mint Tisza is helyesen megjegyezte levelében, túlságosan megkötött volna bennünket politikai céljainkban és a tulajdonképeni német supprematiót jelentő Mitteleuropa megvalósulását idézte volna elő.

Ezeket közölve, régi barátsággal vagyok mindig híved

Budapest, 1933. április 28.

Berzeviczy Albert s. k.»

1750.

TÁRSADALMI GYŰJTÉS A SZÉKELYFÖLDI VISSZATELEPÍTÉS
CÉLJAIRA.

Joanovich Sándorné úrnőnek, főispán neje.

1916. november 2.

Méltóságos Asszonyom!

A székelyföldi visszatelepítési munkát a kormány több tagja együtt intézi, de a közvetlen vezetéssel a földművelésügyi miniszter van megbízva.

Külön gyűjtés a visszatelepítés céljaira még eddig nem kezdődött, mert hiszen a jótékonyságot az otthonuktól távol lévő menekültek segélyezése veszi ma még igénybe. Nagy örömmel fogadom azonban Méltóságos Asszonyomnak azt a kezdeményezését, hogy jótékonysági akciójának eredményét a visszatelepítés céljára szánja. Csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy miután úgy látszik, hogy az épületekben aránylag kevés kár történt s a lakosság anyagi exisztenciáját leginkább a gazdasági felszereléseinek és egyéb ingóságainak elveszte dönti veszélybe, talán célszerű volna nem szorítani a pénz rendeltetését az újraépítésre, hanem általában

az ellenség pusztításainak kitett vidékek lakosságának felsegélyezésére kellene azt fordítanunk.

Eddig a belügyminisztériumnál gyűltek az adománypénzek, s ha Méltóságos Asszonyom gyűjtésének eredményét a célnak ilyen megjelölésével oda küldi, az természetesen, mint egy ilyen külön alapnak kezdete a többi adományoktól elkülönítve fog kezeltetni s kizárólag rendeltetésére fordíttatni.

Tiszteletteljes kézcsókkal vagyok Méltóságos Asszonyom

igaz híve *Tisza*.

1751.

BÚCSÚLEVÉL B. FÖRSTER ZDENKONAK.¹

*Búcsúlevél br. Forster Zdenkónak.*¹

Den 2. November 1916.

Euer Excellenz!

Indem ich mich für die so beehrenden Zeilen Euer Excellenz herzlichst bedanke, bitte ich Euer Excellenz versichert zu sein, dass auch ich angenehmes Andenken von unseren in so schrecklicher Weise² abgebrochenen amtlichen Beziehungen behalten werde. Im Dienste einer gemeinsamen grossen Aufgabe haben wir redlich zusammengearbeitet und wenn es auch manchmal naturgemäss zum energischen Vertreten verschiedener Auffassungen kommen musste, so war dies stets die pflichtgemässe Stellungnahme überzeugungstreuer Männer, welche gegenseitiges Vertrauen und Hochschätzung nur erhöhen konnte.

Mit der Bitte Euer Excellenz mögen mich in freundlicher Erinnerung behalten bleibe ich

Ihr aufrichtig ergebener *Tisza*.

1752.

FEGYELMI ÚTON ELÍTÉLT FELEKEZETI TANÍTÓ
ELMOZDÍTÁSA TÁRGYÁBAN.

Jankovich Bélának.

1916. november 5.

Kedves Barátom!

K. K. n.-i ref. tanítót az összes egyházi fórumok elmozdításra ítélték s az ügy (államsegélyes tanítóról lévén szó) a kultuszminiszter

¹ Freiherr von Förster b. t. t., vasútügyi miniszter.

² Arra céloz, hogy az osztrák miniszterelnököt meggyilkolták s ennek folytán új osztrák minisztérium nevezetett ki.

jóváhagyása elé terjesztetett. Azóta több mint két év telt el, de egy-egy osztálytanácsos által kiadott közbeszóló határozaton kívül, amely a miniszter érdemleges állásfoglalásáig az egyházi fegyelmi ítélet végrehajtását felfüggesztette, egyáltalán semmi nem történt s a dolgot Németh István püspök ismételt sürgetéssel sem bírta kivásalni.

Így azután ez az impossibilis fráter több mint két év óta tanítás nélkül húzza fizetését, bent ül abban a községben, amelyből való elmozdítását a köz érdeke égetően kívánná, valóságos csúfjára a jogrendnek, hatósági tekintélynek és a ref. egyház autonóm jogainak.

Okvetlenül valami titkos jóakarója lehet, hogy minisztériumod illető osztálya így amerikázik. Nagyon kérek, légy olyan jó s nézz bele a dologba és szabadítsd meg az egyházközséget és az egyházkerületet ettől az embertől.

Szívből üdvözölj

igaz híved *Tisza*.

1753/a.

ELŐTERJESZTÉS I. FERENC JÓZSEF G. FELSÉGÉHEZ
AZ OSZTRÁK-MAGYAR KIEGYZÉSI TÁRGYALÁSOK
FOLYTATÁSA TÁRGYÁBAN.

Daruváry Géza l. t. t., a kabinetiroda főnökének.

1916. november 7

Tisztelt Barátom!

Ő Felségéhez intézett bizalmas legalázatosabb jelentésemet csatolva, arra kérek, hogy azt előterjeszteni s egyúttal ő Felségének jelenteni szíveskedjél, miszerint tekintettel arra a körülményre, hogy az osztrák miniszterelnök úr látogatását csak a jövő hét végére helyezte kilátásba, amennyiben ő Felsége mást nem parancsolna, pénteken, e hó 10-án este Erdélybe indulnék és jövő héten pénteken, e hó 17-én reggel érkezném onnan vissza.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1753/6.

I. Ferenc József Ő Felségének.

Allergnädigster Herr!

Nach der Unterredung, die ich gestern mit Herrn von Körber hatte, sehe ich mich genötigt Euer Majestät alleruntertänigst zu

melden, dass ich aus seinen Äußerungen zu meinem Befremden die Wahrnehmung machen musste, dass Herr von Körber wenigstens einen beträchtlichen Teil des Ausgleichsmaterials einer Eevision unterziehen und somit eine neue Phase langwieriger Verhandlungen zu eröffnen beabsichtigt.

Ich habe ihm gegenüber keinen Zweifel gelassen, dass dieses Vorgehen mit den Voraussetzungen, unter denen er mit der Kabinettsbildung betraut wurde, und mit unseren Budapester Besprechungen im Widerspruche steht und dass die ungarische Regierung zu neuen Verhandlungen nicht zu haben sein werde, sodass ein solches Vorhaben sofort zum Konflikte zwischen den beiden Regierungen führen müsste und ich halte mich verpflichtet von dieser unerquicklichen Wendung der Dinge Euer Majestät alieruntertänigst Bericht zu erstatten.

Es wäre wohl müssig die Staatsinteressen allerersten Ranges aufzuzählen, welche die sofortige Bereinigung der Ausgleichsfragen unter den Regierungen unbedingt erheischen. Dies kann nur durch die Finalisierung des mit der vorherigen österreichischen Regierung beinahe fertiggestellten Ausgleichswerkes geschehen; sobald man anfängt an demselben zu rütteln, sobald Presse und politische Parteien zu Worte kommen und Interessengegensätze und Leidenschaften aufstacheln, wird das Werk immer schwieriger, die Aufgabe immer hoffnungsloser und es ist ganz bestimmt vorauszu sehen, dass die Monarchie knapp vor Ablauf des bestehenden Ausgleiches in aussichtslose, innere wirtschaftspolitische Kämpfe verwickelt, lahmgelegt und impotent in einem Momente dastehen wird, in welchem sie ihrer handelspolitischen Aktionsfähigkeit sowohl vom Gesichtspunkte ihrer vitalen wirtschaftlichen Interessen, als ihrer politischen Grossmachtstellung dringend bedarf.

Vor mehr als einem Jahre habe ich auf diese Gefahren hinweisend zur Inangriffnahme der Ausgleichsverhandlungen gedrängt und die Erledigung dieser Aufgabe mit unermüdlichem Eifer betrieben. Jetzt, wo das mühsam zu Wege gebrachte Werk beinahe vollendet ist, könnte ich die Verantwortung für das Eingehen in die beabsichtigte Taktik der österreichischen Regierung umso weniger tragen, da das Vorgehen Herrn von Körbers mit den durch die Annahme des Allerhöchsten Auftrages zur Kabinettsbildung eingegangenen Verpflichtungen im Widerspruche steht.

Gerade der Umstand, dass Euere Majestät von der neuen

österreichischen Regierung die Übernahme und Finalisierung des halbfertigen Ausgleichswerkes zu fordern geruhen, war ja der Grund, weshalb sich Herr von Körber dem Allerhöchsten Auftrage gegenüber anfangs ablehnend verhielt. Mit der Ermächtigung Eurer Majestät habe ich ihn dann in Wien aufgesucht und zu überzeugen getrachtet, dass die neue Regierung eine patriotische Pflicht erfüllt, wenn sie den Ausgleich finalisiert und die Verantwortung hierfür mit dem Hinweise auf die daran geknüpften Lebensinteressen der Monarchie getrost übernehmen könne.

Dasselbe Thema hat den Hauptgegenstand unserer Unterredung gebildet, als mich Herr von Körber unmittelbar vor der Übernahme des Allerhöchsten Auftrages in Budapest aufsuchte. Auch bei diesem Anlasse habe ich ihm klipp und klar gesagt, dass eine andere Lösung nicht möglich wäre; um jedoch bis zur äussersten Grenze des Möglichen zu gehen, um ihn zur Kabinettsbildung zu bewegen, habe ich erklärt, dass die ungarische Regierung einen auf die für die ersten Jahre geplanten Ermässigungen der Viehzölle bezüglichen konkreten Antrag der österreichischen Regierung nicht a limine von sich weisen würde.

Ganz genau habe ich aber auch bei diesem Anlasse besonders betont, dass nur von einem konkreten Antrage die Rede sein könnte, welcher sofort zu bereinigen sein wäre; denn es wäre das Eingehen in neue Verhandlungen absolut ausgeschlossen. Herr von Körber verabschiedete sich auch mit der Erklärung, dass er auf dieser Basis die Kabinettsbildung versuchen werde.

Nach diesen Antecedenzen glaube ich konstatieren zu können, dass Herr von Körber den Allerhöchsten Auftrag auf eine Kabinettsbildung unter der ursprünglichen Bedingung der Übernahme des Ausgleichswerkes angenommen hatte und sein Kabinettsverpflichtung eingegangen ist, und es würde sein Bestreben, sich derselben zu entziehen, nicht nur Staatsinteressen allerersten Ranges gefährden, sondern auch gegen die schuldige Loyalität Eurer Majestät gegenüber Verstössen, und ich glaubte im allgemeinen Interesse der Monarchie gehandelt zu haben, als ich seine Illusionen bezüglich der Konsequenzen seines Vorhabens zu zerstreuen suchte.

Meine Worte schienen nicht ohne Wirkung gewesen zu sein. Herr von Körber stellte in Aussicht, die Frage mit seinen Kollegen zu besprechen und mich Ende nächster Woche aufzusuchen, um vorerst unter uns allein, die Situation durchzusprechen. Er schien

zur Einsicht gekommen zu sein, auf welch' gefährlicher schiefer Ebene er sich befinde; ich fürchte nur, dass die unüberlegterweise heraufbeschworenen Geister ihn weiter auf derselben mitreissen werden. Von der eigenen Presse, von politischen Parteien und vielleicht auch von seinen Kollegen gedrängt könnte er wohl nur aus einem ernststen Mahnruf von Allerhöchster Stelle die nötige moralische Kraft schöpfen, um zum ursprünglichen korrekten Standpunkte zurückzukehren.

Budapest, den 7. November 1916.

Tisza.

1754.

VETŐMAG KÉRELMEK ELINTÉZÉSE.

*Joanovich Sándor főispánnak*¹

1916. november 7.

Kedves Barátom!

A vetőmagkérelmekkel nagyon óvatosaknak kell lennünk, mert pozitíve tudjuk, hogy a nép sok helyen a maximális árnál jóval magasabban eladta búzáját s most maximális áron akar vetőmaghoz jutni.

A dolog annyival nagyobb figyelmet érdemel Temes vármegyében is, mert a Haditermény a vármegyében kicsépett 1 ¹/₄ millió métermázsza búzából csak 259,000 métermázsát vásárolt, úgyhogy az ő vásárlásai nem okozhattak vetőmaghiányt. Azoknak tehát, akik vetőmagra akarnak szert tenni, minden kételyt kizárólag be kellene bizonyítaniok, hogy tényleg nem termett annyi búzájuk, amennyi házi- és vetőmagszükségletüket fedezhetné.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1755.

PANASZ EGYIK CSEHORSZÁGBAN ÁLLOMÁSOZÓ ALEZREDES ELLEN.

Br. Hazai Samunak.

1916. november 7.

Kedves Barátom!

Megbízható helyről arról értesülök, hogy az egri 60. gy. e.-nek Kuttenbergben, Csehországban lévő cadrejében igen nagy és méltó elkeseredést okoz a parancsnoknak, V-cek alezredesnek szívtelen

és önző bánásmódja. Állítólag egyáltalán nem ad senkinek szabadságot, olyanoknak sem, akiknek régóta igényük volna a szokásos kétheti szabadságra. Továbbá azt is állítják, hogy a legénységet az általa bérelt kertekben saját céljaira dolgoztatja, amennyiben pedig a környéken gazdáknál dolgoztak, ezért sem juttatott nekik semmi munkabért. Miután pedig az üdülőben lévő legénység az általa gazdáknál végzett munkáért 3 K napidíjban részesül, valószínűnek látszik, hogy a cadre legénységének mezőgazdasági munkája körül valami visszaélés történik.

Állítólag több feljelentés volt már ellene, de befolyásos protektorának kell lennie, mert soha a vizsgálatot megfelelő módon nem hajtották végre s minden ilyen eset után annyival keményebben garázdálkodott.

Régi rossz szokásom szerint újból veled közlöm a dolgot; te talán módját ejtheted annak, hogy szigorú és pártatlan vizsgálat tartassék a dologban a nélkül, hogy ennek újból a legénység igya meg a levét.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1756.

T. I. NYILATKOZATA A LENGYELORSZÁGI IZRAELITÁK
JÖVŐBELI EGYENJOGÚSÁGÁRÓL.

Szabolcsi Lajos szerkesztőnek.

1916. november 7.

Tisztelt szerkesztő úr!

Nem érezhetem magamat arra hivatva, hogy az új életre kelt Lengyelországnak a zsidók egyenjogúsága tárgyában elfoglalható álláspontjáról bárminő nyilatkozatot tegyek.

Hiszen ennek a kérdésnek az eldöntése *a lengyel állam* hatáskörébe tartozik. Nem kétlem azonban, hogy az önrendelkezési jogát visszanyert lengyel nemzet az egész vonalon, tehát ebben a kérdésben is a szabadság és joegeyenlőség álláspontjára helyezkedik.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgálója *Tisza.*

1757/a.

KÖZÉLELMEZÉssel KAPCSOLATOS PANASZOK
MEGVIZSGÁLÁSA.*Markovics Ince főkapitányhelyettesnek.*

1916. november 7.

Tisztelt helyettes főkapitány úr!

A napokban rövid úton adtam át Boda főkapitány úrnak az Az Est-hez intézett s a közélélmézéssel kapcsolatos visszaélésekre vonatkozó levelezést azzal a kéréssel, hogy ezen legalább részben használhatónak látszó anyagot a lehető legügyesebben és erélyesebben felhasználni s amennyiben az azokban foglalt adatok tényleg nyomra vezetnének, az elért eredményről az Az Est szerkesztőjét is értesíteni szíveskedjék.

Ezen felhívás kapcsán küldöm most Az Est *második* hasonló küldeményét, újból megjegyezve, hogy nagy súlyt helyeznék reá, miszerint a felsorolt tények tekintetében a *legügyesebb és szigorúbb* nyomozás eszközöltessék.

Az ügy érdekében volna, de azt hiszem, az Az Est-nek is úgy felelne meg, ha a hozzá intézett leveleket nem tekintenők rendes panasz jelentéseknek s nem azok íróinak megidézésével és kihallgatásával kezdenők az eljárást, hanem megfelelő ügyes detektívek nyomoznának a felhozott tényeket illetőleg s a levelek íróit ezen levelekre való hivatkozás nélkül hallgatnák ki az azokban foglalt tényekre vonatkozólag.

Mint Miklós Andornak mellékelt leveléből látom, az eredeti leveleket visszakapni szeretné. Amennyiben a nyomozás sikerének kockáztatása nélkül lehetséges, ezt a kívánságukat is szeretném teljesíteni. Mindenesetre nagyon kérem, hogy a dolog menetéről és eredményéről koronként tájékoztatni szíveskedjék.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tiszai*

1757/b.

Miklós Andornak, az «Az Est» főszerkesztőjének.

1916. november 7.

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Mindenekelőtt hálás köszönetet mondok a közellátás körül észlelt visszaélésekre vonatkozó anyag megküldéséért. Futólagos átnézés után úgy látom, hogy ha annak nagy része természetszerűleg ellenőrizhetetlen mendemondák vagy egészen ártatlan tények

felsorolását tartalmazza is, előreláthatólag lesz benne olyan becses adat is, ami a visszaélések ellen intézett akciónkban becses segítséget nyújt számunkra.

A fővárosi rendőrségnek azzal az utasítással bocsátottam az egésznet rendelkezésére, hogy a lehető legügyesebben és erélyesebben használja azt fel s az elért eredményről tájékoztassa Szerkesztő urat is.

Ami az utóbbi időkben rendelkezésemre bocsátott többi tényeket illeti, Krausz Arnoldnak a román foglyokra vonatkozó levelére megjegyzem, hogy abból a tényből, miszerint eltűnt fiától egy hónap alatt nem kapott levelet, még semmi hátrányos következtetést nem lehet levonni. Magától értetődik, hogy a legéberebb figyelemmel kíséjük a román kormánynak foglyaival szemben tanúsított eljárását, s ha kell, fel fogunk teljes szigorral lépni, a retorzió alkalmazásában azonban igen nagy megfontolással kell eljárni, nehogy végeredményében csak súlyosbítsuk a románok hatalmában lévő honfitársaink helyzetét.

Engemet az a körülmény, hogy egypár, a mi kezeink között lévő szerencsétlen flótás román megrendszabályozunk, legkevésbé sem vigasztal azért a szenvedésért, amit a románok kezében lévő honfitársainknak ki kell állaniuk.

A Buranello Miklós üzelmeire vonatkozó közlemény azóta megjelent az Az Est-ben; így erre vonatkozó panaszuk tárgyalanná vált.

A körösladányi lelkész panaszos sürgönyét pedig további eljárás végett a Közélelmezési Hivatalnak küldtem el.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1758.

A LEGKÖZELEBBI ÜLÉSSZAKON TÁRGYALANDÓ
JAVASLATOK ELŐKÉSZÍTÉSE.

Valamennyi miniszternek.

1916. november 8.

Kedves Barátom!

Az országgyűlés összeülése közeledvén, meg kell állapodnunk az előterjesztendő javaslatok és azok szövege felett. Felkérlek tehát, hogy a kérdést saját tárcád szempontjából megfontolás tárgyává tenni s azokat a törvényjavaslatokat, amelyeknek letárgyalását kívánod, folyó hó 18-ig lehetőleg végleges szövegben a kabinet

tagjaival közölni szíveskedjél, hogy a minisztertanács a 19-ét követő hét első felében foglalkozhassak velők.

Tájékoztatom megjegyzem, hogy nézetem szerint lehetőleg kevés támpontot kellene nyújtanunk az ellenzéknek a tárgyalások hosszúra nyújtására, miért is csak olyan törvényjavaslatok előterjesztését tartanám célszerűnek, amelyeknek letárgyalása valóban sürgősen szükséges.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1759.

ZILAHY LAJOS KÖZSZOLGÁLTATBA LÉPÉSE.

Hoványi Géza o. h.-nek.

1916. november 9.

Kedves Barátom!

Zilahy Lajos folyamodványát csatolva arra kérlek, légy szíves őt értesíteni, hogy nagyon szívesen érdeklődöm közhivatalnoki pályája iránt.

Miután azonban a miniszterek között három évvel ezelőtt az a megállapodás jött létre, hogy addig is, amíg a közigazgatás reformjára vonatkozó törvényjavaslat idevágó rendelkezése joghatályra emelkednék, senkit a minisztériumban nem alkalmazunk, aki valamely törvényhatóságnál vagy községnél nem kezdte szolgálatát, ennél fogva Zilahynak is csak azt ajánlhatom, hogy mentől előbb lépjen be valamely törvényhatóság szolgálatába, ahonnan megfelelő ideig tartó sikeres működés után juthat be valamely minisztériumba. Közvetlen tudomásom van róla, hogy több vármegyében (pl. Torontál) betöltetlen közigazgatási gyakornoki állások vannak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1760/a.

T. I. ERDÉLYI ÚTJA.

Daruváry Gézának.

1916. november 9.

Tisztelt Barátom!

Szíveskedjél kérlek ő Felségének bejelenteni, hogy amennyiben más parancsot nem kapok, holnap este indulok Kolozsvárra s onnan Marosvásárhelyen át a keleti vármegyékbe. Az éjszakákat 12-én Székelyudvarhelyen, 13-án Sepsiszentgyörgyön, 14-én Brassó-

ban, 15-én Nagyszebenben, 16-án Segesváron töltöm, ahonnan 17-én Kolozsvár felé indulva, 18-án reggel érkezem Budapestre. Chiffre-kulcsok természetesen velem lesznek.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1760/b.

Koerber Ernő osztrák miniszterelnöknek.

Hochverehrter Freund!

Im Sinne unserer Besprechung trete ich meine Siebenbürger Eise morgen abends an und kann Dir vom 18. d. M. angefangen in Budapest zur Verfügung stehen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1760/c.

TÁVIRAT.

*Excellenz Graf Berchtold Obersthofmeister Seiner k. u. k. Hoheit
Erzherzog Karl Franz Josef.*

Den 9. November 1916.

Ich bitte Seiner k. u. k. Hoheit zu melden, dass ich meine Siebenbürger-Tour mit dem Minister des Innern am 11-ten November antrete, am 12-ten über Marosvásárhely, Parajd nach Székelyudvarhely gehe, am 13-ten in Sepsiszentgyörgy, am 14-ten Brassó, am 15-ten Nagyszeben übernachtete und Seine k. u. k. Hoheit ehrfurchtsvoll bitte uns am 16-ten im Standorte in den späteren Nachmittagsstunden gnädigst empfangen zu wollen. Wir würden dann am 17-ten Früh nach Kolozsvár weiterfahren.

Tisza kgl. ung. Ministerpräsident.

1761.

KÁROLY FŐHERCEG TRÓNÖRÖKÖS ÚR Ő FENSÉGE
TÁJÉKOZTATÁSA AZ 1916. ŐSZÉN FELMERÜLT
LEGFONTOSABB ÁLLAMÜGYEKRŐL.

Károly trónörökös úr Ő cs. és kir. Fenségének.

Den 9. November 1916.

Euere kaiserliche und königl. Hoheit!

Gemäss dem diesbezüglich in Grosswardein erhaltenen höchsten Auftrage beehre ich mich die wichtigsten Stücke meiner in den

letzten Monaten stattgehabten Korrespondenz in Abschrift ehrfurchtsvoll vorzulegen.¹ Dieselben sind nach ihrem Inhalte gruppiert und ich gestatte mir sie mit folgenden Erläuterungen zu begleiten.

I. Die an Seine Majestät gerichteten alleruntertänigsten Vorträge vom 7.² und 22.³ Juli beziehen sich auf die feindlichen Absichten Rumäniens. Schon im Juni war ich damit im Klaren, das» infolge der Ereignisse am russischen Kriegsschauplatze mit dem Eingreifen Rumäniens gegen uns gerechnet werden müsse und ich trachtete alle Hebel in Bewegung zu setzen, um die Voraussetzungen einer wirksamen Abwehr rechtzeitig zu sichern. Die meinerseits für den schlimmsten Fall in Anregung gebrachte Modalität bezüglich Serbiens und Albaniens ist durch den Umstand überflüssig geworden, dass es gelang, die vollen militärischen Leistungen Bulgariens und der Türkei zu sichern ohne diese Opfer bringen zu müssen.

Dieses erfreuliche Ergebnis wurde in den zwischen den Heeresleitungen stattgehabten Besprechungen Ende Juli und Anfang August erreicht, und damit die besorgniserregendste Seite der Frage bereinigt. Freilich war noch die andere Aufgabe, nämlich die Ansammlung eigener Kräfte in Siebenbürgen zu lösen. Die ersten praktischen Anfänge hiezu konnten erst im August gemacht werden; es waren aber dieselben am 18-ten August leider in einem viel weniger vorgeschrittenen Stadium, als ursprünglich ins Auge gefasst wurde.

Die diesbezüglichen Verhandlungen haben die unbedingte Notwendigkeit dessen ergeben, dass die für die politische Leitung verantwortlichen Diener Seiner Majestät fortwährend genaue Information über die militärische Situation erhalten sollen. Aus den diesbezüglich seitens des AOKs gemachten Schwierigkeiten hat sich die Notwendigkeit ergeben, eine Allerhöchste Entscheidung im Gegenstande zu erbitten, und mein alleruntertänigster Vortrag vom 8. Juli⁴ samt Beilagen gibt Aufschluss über die Bereinigung dieser Angelegenheit.

¹ A mellékletek másolata nincs az iratok közt.

² Közöltetett 1673/c sz. alatt 240-244. l.

³ Közöltetett 1673/A 252-254. l.

⁴ Ez az előterjesztés és az ezzel összefüggő levelek közöltettek 1674-1674/p alatt a 255-265. lapokon.

II. Wie aus Beilage 4.¹ ersichtlich, hat die tendenziöse Berichterstattung nach Berlin über die auswärtige Debatte im ungarischen Parlament zu unerquicklichen Bemerkungen Herrn von Jagows geführt. Unbeachtet des weniger entsprechenden Tones dieser Bemerkungen hat mich der Ernst des Momentes bewogen die Sache in einem ganz sachlich gehaltenen Briefe aufzuklären. Jedenfalls wirft diese ganze Episode ein grelles Licht auf die Art und Weise wie die Firma Tschirschky-Andrássy auch mit tendenziöser Entstellung der Tatsachen alle Hebel in Bewegung setzt, um das Verhältnis zwischen den am Buder stehenden Männer in Deutschland und in der Monarchie zu stören.

III. In engem Zusammenhange mit der auswärtigen Lage stand die Situation im besetzten serbischen Gebiete. Nach meiner Reise daselbst fand ich mich genötigt, meine Wahrnehmungen in einem an Seine k. u. k. Hoheit Herrn Erz. Friedrich gerichteten vertraulichen Briefe zusammenzufassen. Beilagen 5, 6, 7² enthalten die diesbezügliche Korrespondenz, welche durch die im M. G. G. Belgrad erfolgten Personen- und Systemwechsel einen erfreulichen Abschluss fand.

IV. Im Laufe der Zeit hat sich eine Korrespondenz mit dem verewigten Grafen Stürgkh über die Frage der Beteiligung beider Staaten der Monarchie an den blutigen Opfern des Krieges entwickelt. Es hatte sich nämlich im Laufe des ersten Kriegsjahres herausgestellt, dass die Beteiligungsquote der ungarischen Staatsbürger im mobilisierten Heere die Bevölkerungsquote wesentlich übersteigt und dass Enthellungen vom Dienste in Österreich in wesentlich grösserer Zahl erfolgen als in Ungarn.

Es war gewiss kein gehässiges Gefühl, welches mich dazu veranlasste, die Aufmerksamkeit der österreichischen Regierung auf diesen Umstand zu lenken. Sie war durch die Rücksicht auf die höchsten allgemeinen Interessen geboten. Erstens steht ja vor uns Allen die Aufgabe die Leistungen beider Staaten in diesem Kampfe auf die denkbar höchste Stufe zu steigern. Andererseits würde eine wesentlich geringere Teilnahme des einen Staates an den blutigen Opfern des gemeinsamen Kampfes einen Einfluss auf die Stimmung im anderen Staate und auf das Verhältnis zwischen

¹ Közöltetett 1692/α-c-ig 325-331. 1.

² Lásd 1501/17-m, 8-19, 22-24. 1.

der Bevölkerung der beiden Staaten ausüben, welcher bis in die weite Zukunft hinein ihre schädigende Wirkung fühlen lassen würde. Gerade in diesen weltgeschichtlichen Momenten muss Alles vermieden werden, was das enge Zusammenschliessen der Herzen Aller in vertrauensvollem kameradschaftlichen Gefühl der Zusammengehörigkeit auf Leben und Tod stören oder hintanhaltend könnte.

Die Beilagen, 8, 9, 10 enthalten meine bisher im Gegenstande geführte Korrespondenz, wobei ich hinzuzufügen die Ehre habe, dass das Ergebnis bezüglich der blutigen Opfer bei den Landwehren und im Landsturm in meiner nächsten Note zusammengefasst sein wird, es aber heute schon mit Gewissheit konstatiert werden kann, dass tatsächlich Lücken und Irrtümer sich in die österreichische Zusammenstellung eingeschlichen haben und dass die blutigen Opfer Ungarns auch bei diesen Teilen der Wehrmacht die Bevölkerungsquote übersteigen.

V. Infolge der leider sehr besorgniserregenden Gestaltung der diesjährigen Ernte haben Ernährungsfragen in der Tätigkeit der Regierungen eine grosse Rolle gespielt. Infolge des engen Zusammenhanges dieser Frage mit der Wehrfähigkeit der Monarchie wurde dieselbe auch in gemeinsamen Ministerkonferenzen, wie z. B. am 9-ten September und 16. Oktober verhandelt, deren Euerer k. u. k. Hoheit gewiss vorgelegten Protokolle auf Grund konkreter Daten ausführlichen Aufschluss über die einschlägigen Verhältnisse enthalten. Nichtsdestoweniger hatte ich die Absicht die Situation in Ungarn und die getroffenen Massnahmen der ungarischen Regierung in einem ausführlichen Berichte Euerer k. u. k. Hoheit vorzulegen, habe jedoch, denselben zu meinem grössten Bedauern infolge einer Reihe ganz unaufschiebbarer wichtiger Amtsgeschäfte bisher nicht fertigstellen können. Für diesen Aufschub um die gnädigste Nachsicht Euerer k. u. k. Hoheit bittend, behalte ich mir vor nach meiner Rückkunft aus Siebenbürgen auf das Thema zurückzukommen.

Einstweilen beehre ich mich nur zu melden, dass die Situation eine äusserst ernste ist und falls keine beträchtliche Aushilfe zum Beispiel aus rumänischer Ware erhältlich sein wäre, die ungarische Regierung mittelst schonungsloser Durchführung der bestehenden strengen Vorschriften eine formelle Hungersnot zwar verhüten, eine starke Unternährung der Bevölkerung jedoch nicht verhindern können wird, welche mit grossen Leiden für die Bevölkerung ver-

bunden, die Stimmung derselben einer starken Belastungsprobe aussetzen und bezüglich der Sterblichkeit gewiss sehr ernste Folgen nach sich ziehen werde.

Da die Verhandlungen über die Ernährungsfrage meistens mündlich gepflogen wurden, können aus meiner Korrespondenz nur einige, mehr auf Detailfragen bezügliche Stücke, welche jedoch allgemeineres Interesse haben, vorgelegt werden.

Die bewusste Intriganteclique in Agram, welche sich bei hohen militärischen Stellen einschmeicheln könnte, und diese Situation zu einer consequenten Wühlarbeit ausnützt, hat sich auch auf die Ernährungsfrage geworfen und dem AOK ein Sündenregister der kroatischen Regierung vorgelegt. Beilagen 11, 12 und 13¹ beziehen sich darauf.

Beilage 14² enthält die Abschrift eines an weil. Grafen Stürgkh gerichteten Briefes über unsere Pläne im Wirtschaftsjahre 1916/17. Derselbe wurde *am 17-en Juni*³ geschrieben und es sind die tatsächlichen Ernteergebnisse leider sehr wesentlich hinter den damaligen Erwartungen geblieben.

Bei der Lösung der Ernährungsfrage spielt selbstredend die Versorgung des Heeres mit Nahrungsmitteln eine grosse Bolle und es musste die Heeresleitung zu einer weitgehenden Kestriktion ihres Bedarfes, sowie zu einer intensiveren Ausnützung der besetzten polnischen Gebiete bewogen werden. Beilagen 15⁴ und 16⁵ beziehen sich auf diesen Gegenstand.

Beilage 17⁶ enthält einige allgemeine Bemerkungen über die Lösung der Ernährungsfrage, während Beilage 18⁷ sich auf die mit dem Deutschen Beiche in Aussicht genommenen Verhandlungen und die aus Deutschland zu erwartende Aushilfe bezieht.

Schliesslich beehre ich mich sub 19 und 20⁸ zwei an den Herrn österreichischen Ministerpräsidenten gerichtete Zuschriften beizulegen, welche sich zwar zum Teil auf den konkreten Gegenstand einer vermeintlichen Kartoffellieferung nach Deutschland beziehen, ihrem Hauptinhalte nach jedoch die gefährlichen Folgen des Umstandes behandeln, dass die irrtümliche Ansicht, als wäre Ungarn schuldig an den ungünstigen Ernährungszuständen Oster-

¹⁻² Lásd 1593-4, 126-27. 1., 1670, 227-30. 1., 1697/a, 343-46. 1.

³ Kőzölve 1670. sz. 1. 227-230. 1.

⁴⁻⁸ Lásd 1593-4, 126-27. 1., 1670, 227-30. 1, 1697/a, 343-46. 1.

reichs, in der österreichischen öffentlichen Meinung immer weiter Verbreitung findet und in das deutsche Reich hineingetragen wird.

Ich erlaube mir die höchste Aufmerksamkeit Euerer k. u. k. Hoheit für diesen Umstand ganz besonders zu erbitten. Ganz abgesehen davon, wie unbillig und misslich vom Gesichtspunkte des gemeinsamen Durchhaltens in dieser grossen Erprobung aller Völker der Monarchie diese Erscheinungen sind, so sind sie ja auch vom eng egoistischen Standpunkte der österreichischen Regierung mit den schädlichsten Folgen verbunden, und es wäre sowohl von den in erster Reihe erwähnten höheren Gesichtspunkten, als auch vom Standpunkte des wohlverstandenen Egoismus der österreichischen Regierung dringend erwünscht, wenn dieselbe gegen diese xVuffassung Stellung nehmen und, so wie es in Ungarn geschieht, vor der Öffentlichkeit mit der grössten Energie dafür eintreten würde, dass unsere wirtschaftlichen Kalamitäten eine unabwendbare Folge der ungünstigen wirtschaftlichen Verhältnisse sind, dass seitens beider Regierungen Alles geschieht um dieselben nach Tunlichkeit zu mildern und dass ihr Ertragen und das Durchhalten in den wirtschaftlichen Entbehrungen geradeso eine patriotische Pflicht und eine Leistung für die Existenz der Monarchie ist, wie die heldenhaften Anstrengungen unserer Truppen am Kriegsschauplatze.

Mit der wiederholten Bitte um gnädigste Nachsicht, dass ich meiner in Grosswardein gemachten Zusage erst jetzt und bezüglich der Ernährungsfrage auch jetzt nur in unvollständigem Masse nachkommen konnte, bitte ich Euere k. u. k. Hoheit den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

Tisza.

1762.

ÚJ TENGÉRALATTJÁRÓK ÉPÍTÉSE.

Kaltenfelsi Kailer Károly ellentengernagynak.

Den 10. November 1916.

Euer Excellenz!

beehre Ich mitzuteilen, dass die kgl. ung. Regierung zum Baue der 10 neuen Unterseeboote mit den Gesamtkosten von circa 50 Millionen Kronen Ihre Einwilligung gibt unter der Bedingung, dass sämtliche Boote bis spätestens anfangs September 1917 zur Übergabe gelangen und wenigstens 4 von denselben in Ungarn bestellt werden.

Bezüglich der mit Zuschrift No 4662 angeforderten Donau-monitore und Patrouillenboote beehre ich mich mitzuteilen, dass die ungarische Regierung zu ihrem lebhaften Bedauern nur zum Bau zweier Monitore und zweier Patrouillenboote Einwilligung geben kann. Die diesbezügliche Zuschrift geht heute ab.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza mp.

1763.

ADOMÁNY TUDÓBETEG KATONÁK RÉSZÉKE.

Hochwohlg. Herr Generalrat Bernhard Wehler.

Den 10. November 1916.

Euer Hochwohlgeboren

waren so gütig 50,000 K für das im Mosoner Komitate zu errichtende Sanatorium für lungenkranke Soldaten dem Herrn Obergespane zu übermitteln.

Gestatten Herr Generalrat, dass ich Ihnen für diese hochherzige Spende meinen innigsten und wärmsten Dank ausspreche.

Mit vorzüglicher Hochachtung Euer Hochwohlgeboren

ergebener *Tisza.*

1764.

A SZELLEMILEG FOGYATÉKOS HADIÁRVÁK ÜGYE.

Gr. Klebelsberg Kunonak.

1916. november 10.

Kedves Barátom!

Nagy bosszúságomra elfeledtem múltkor a *szellemileg fogyatékos hadiárvák* ügyét veletek megbeszélni. Természetesen gondoskodnunk kell a dologról. Szíveskedjél kérlek azt közelebbi alkalommal szöbáhozni.

A tervezett kiadványokat képtelen voltam ezúttal lediktálni. Csak hazajövetelem után* fogom azokat elkészíthetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

* Tisza István 8 napra Erdélybe utazott, [l. az 1713/a és 1760/a sz. levelet.] A hátrahagyott iratok közt nem találhatók nov. 10-17 közt írt levelek vagy táviratok.

1657.

A SZERB EGYHÁZ ÉS ISKOLA ÜGYEI.²*Jankovich Béla vallás- és közokt. min.-nek.*

1916 június 3.

Kedves Barátom!

Május 22-én a *szerb iskolaügy* tárgyában hozzám intézett nagyérdekű leveledet megköszönve, egyelőre csak arról értesítlek, hogy a szerb egyházi és iskolai ügyek reformjának kérdését mielőbb alapos megfontolás és megbeszélés tárgyává kellene tennünk. Nézetem szerint feltétlenül mélyreható intézkedéseknek kell történniök, azokat azonban lehetőleg olyan módon kell előkészíteni és bevezetni, hogy *a magyarországi szerbség mérsékeltebb és hazafiasabb elemeit fel ne ingereljék és a magyar államtól el ne idegenítsék.*

E végből legalább az alapvonalakra nézve tisztába kellene jönnünk saját szándékainkkal s azután érintkezést keresnünk a szerb klérus s a polgári életben szereplő hazafias szerbség erre alkalmas vezető egyéniségeivel.

Nagyon le volnék kötelezve, ha a kérdést feltűnés nélkül tanulmány és lehetőleg mielőbb közöttünk való teljesen bizalmas megbeszélés tárgyává tenni szíveskednél.

A szemeim előtt lebegő reform feltétlenül ki fog terjedni a leveledben említett tanintézetek és a klerikális iskolai alap helyzetére is. Nem gondolnám azonban célszerűnek, hogy ezeket külön intézkedések tárgyává tegyük mindaddig, amíg az egész akció alapvonalaival tisztában nem vagyunk s e konkrét kérdést is akként nem irányíthatjuk, ahogy az általánosabb természetű politikai céljainknak megfelel.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

² Az akkori kultuszminiszter bizalmas magánlevélben tájékoztatta a miniszterelnököt arról, hogy a szerb egyházi és iskolai ügyekkel tüzetesen foglalkozik.

1658.

TISZA ISTVÁN SZERBIAI TANULMÁNYÚTJÁRÓL.

*Salis-Sewisnek, a szerbiai katonai kormányzóság vezetőjének.*¹

Den 3. Juni 1916.

Euer Excellenz

sage ich besten Dank für die schönen Bilder. Von den Mitgliedern meiner Familie wurden dieselben für sehr gut befunden und ich muss unbescheiden genug sein, noch um drei Exemplare von den stehenden Bildern zu bitten. Bezüglich der illustrierten Blätter würde ich mich einem jeden Wunsche Euer Excellenz fügen, möchte nur bitten, dass auch ein Budapester illustriertes Blatt ein Bild erhält., falls dasselbe in Wiener Blättern erscheinen sollte.

Es erübrigt mir noch für die freundliche Gastfreundschaft Euer Excellenz verbindlichsten Dank zu sagen. Unsere Intentionen und Ansichten mögen in mancher Hinsicht auseinandergehen; es ist dies jedoch eine Meinungsverschiedenheit, welche gar keinen Einfluss auf meine persönlichen Gefühle ausübt und ich glaube mich der Hoffnung hingeben zu dürfen, dass unsere gemeinsame Tour in Serbien eine angenehme Erinnerung auch für Euer Excellenz bleiben wird.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Excellenz

ergebener *Tisza.*

1659.

MUNKÁSCSALÁD ÉLELMEZÉSE.

Buday Lászlónak, az Orsz. Statisztikai Hivatal igazgatójának.

1916 június 3.

Méltóságos Uram!

A munkáscsalád élelmiszerügyi költségeire vonatkozó, május 15-ig terjedő kimutatást hálás köszönettel vettem, annak kapcsán azt a kérésemet vagyok bátor kifejezni, hogy az összehasonlítás megkönnyítése végett békebeli hasonló kimutatásokba a múlt év pár időszaka is (pl. július 15, október 15) felvétessék. Ezzel szem-

¹ Gr. Tisza 1. május 13-15-én utazott a Szerbiában megszállott területen. V. ö. 1501/(7-m. számokat).